BEZPIECZEŃSTWO OSÓB NIEWIDOMYCH I SŁABOWIDZĄCYCH ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM RUCHU DROGOWEGO

WYBRANE ASPEKTY PRAWNE I KRYMINOLOGICZNE

BEZPIECZEŃSTWO OSÓB NIEWIDOMYCH I SŁABOWIDZĄCYCH ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM RUCHU DROGOWEGO

WYBRANE ASPEKTY PRAWNE I KRYMINOLOGICZNE

Pod redakcją naukową:
Ewy M. Guzik-Makaruk
Emila W. Pływaczewskiego
Elżbiety Zatyki

współpraca redakcyjna:
Emilia Jurgielewicz-Delegacz

Recenzent:
prof. zw. dr hab. Stanisław Pikulski

Projekt graficzny okładki:
Bogdan Suprun

Redakcja:
Marta Rogalska

Korekta:
Marta Rogalska

Przygotowanie statystyczne danych:
Jakub Gościk

Redakcja techniczna i skład:
Bartosz Kozłowski

ISBN 978-83-939949-1-5

© Copyright by Wydział Prawa Uniwersytet w Białymstoku,
Białystok 2014

Publikacja sfinansowana ze środków
Narodowego Centrum Badań i Rozwoju
w ramach projektu nr O ROB 0022 01/ID/22/3

Druk: Hot Art

Spis treści

Słowo wstępne 9

CZĘŚĆ I.
Wybrane prawne i socjologiczne aspekty niepełnosprawności

Elżbieta Zatyka
Opracowanie podstawowych założeń Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 roku 15

Marzena Tazbir-Kowalczyk
Pojęcie niepełnosprawności. Procedura orzekania w Polsce 47

Małgorzata Piekarzewska, Alicja Zajenkowska-Kozłowska
Statystyczny obraz niepełnosprawności w Polsce 75

Katarzyna Heba
Osoba niewidoma w postępowaniu karnym, postępowaniu w sprawach o wykroczenia i postępowaniu wykonawczym 91

CZĘŚĆ II.
Niewidomi i słabowidzący w przestrzeni publicznej

Katarzyna Kasprzyk
Niewidomi, szczątkowo widzący, słabowidzący. Klasyfikacje uszkodzeń. Uwagi terminologiczne 113

Małgorzata Bilewicz
Kompensacyjne uwarunkowania rehabilitacji osób z dysfunkcją narządu wzroku 131

Dorota Zawadzka
Istota orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się osób niewidomych i słabowidzących z uwzględnieniem ich jako ofiar zagrożeń i potencjalnych sprawców czynów zabronionych 143

Alina Talukder
Rola parków orientacji przestrzennej w nauce samodzielnego i bezpiecznego poruszania się osób niewidomych 163

Katarzyna Szczerbińska-Speakman
Mobilność osób niewidomych i słabowidzących na ulicach miast na przykładzie Wielkiej Brytanii 193

Ewa M. Guzik-Makaruk, Emil W. Pływaczewski, Katarzyna Laskowska, Wojciech Filipkowski, Elżbieta Zatyka, Ewa Glińska, Emilia Jurgielewicz-Delegacz
Uniwersytet w Białymstoku w opinii studentów niewidomych i słabowidzących 207

Marek Wysocki
Dostępność zakładów karnych i aresztów śledczych z uwzględnieniem potrzeb osób z dysfunkcją wzroku 217

CZĘŚĆ III.
Wybrane aspekty bezpieczeństwa w ruchu drogowym dotyczące osób niepełnosprawnych, w tym osób niewidomych i słabowidzących w wybranych krajach

Jędrzej D. Pogorzelski, Aneta M. Michałowska
Osoby niepełnosprawne w przestrzeni publicznej – wybrane zagadnienia 249

Katarzyna Chomicz
Sytuacja osób niewidomych oraz słabowidzących w Anglii, w zakresie bezpieczeństwa przemieszczania się w środowisku zurbanizowanym, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego 265

Magda Olesiuk-Okomska
Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Australii 277

Jacek Arciszewski
Sytuacja osób niewidomych i słabowidzących w Austrii ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego 289

Elżbieta Zatyka
Kilka uwag o sytuacji osób niewidomych i słabowidzących w Irlandii 303

Wojciech Filipkowski
Bezpieczeństwo w ruchu drogowym osób niewidomych i słabowidzących w Islandii 317

Yuri Yamanaka
Inwalidzi wzroku a wypadki drogowe w Japonii 325

Magda Olesiuk-Okomska
Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Kanadzie 337

Maciej Aleksandrowicz
Niewidomi i słabowidzący w Republice Federalnej Niemiec. Podstawowe rozwiązania prawne 349

Katarzyna Ciulkin-Sarnocińska
Sytuacja osób niewidomych i słabowidzących w Stanach Zjednoczonych 365

Katarzyna Chomicz
Sytuacja osób niewidomych oraz słabowidzących w Szkocji, w zakresie bezpieczeństwa przemieszczania się w środowisku zurbanizowanym, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego 377

Ewa M. Guzik-Makaruk, Emilia Jurgielewicz-Delegacz
Niepełnosprawność w Szwajcarii – wybrane aspekty prawne i społeczne 387

Yasin Sezer, Gülsün Ayhan Aygörmez, Recep Emre Kalkan
Normy prawa o ruchu drogowym w odniesieniu do inwalidów wzroku w Turcji 413

Piotr Sawicki
Regulacje prawne dotyczące poruszania się osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej oraz w ruchu drogowym we Włoszech 425

Ewa M. Guzik-Makaruk, Bartosz Fieducik
Zapewnianie bezpieczeństwa w ruchu osobom niewidomym i słabowidzącym w wybranych krajach – aspekty porównawcze 445

Bibliografia 465

Noty o Autorach 485

Słowo wstępne

Bezpieczeństwo to obecnie słowo odmieniane przez wiele przypadków, używane zarówno przez elity rządzące, jak i zwykłych obywateli. Nie ulega wątpliwości, że bezpieczeństwo jest dobrem wspólnym o szczególnym znaczeniu dla wszystkich członków społeczeństwa. Należy odnotować, że od wielu już lat ogólne poczucie bezpieczeństwa plasuje się w Polsce zasadniczo na zadowalającym poziomie. Jednakże sytuacja ta nie jest jednakowa we wszystkich grupach społecznych. Osoby szczególnie zagrożone wykluczeniem społecznym odczuwają niższy poziom bezpieczeństwa aniżeli pozostali członkowie społeczeństwa.

Według Światowej Organizacji Zdrowia, na świecie żyje ponad 42 mln ludzi niewidomych i cierpiących na zaburzenia wzroku. Liczbę niewidomych w Polsce szacuje się na 90 tys., jednak aż pół miliona stanowią osoby z poważną dysfunkcją wzroku, np. słabowidzące lub z uszkodzeniami narządu wzroku. Jest to kategoria osób szczególnie zagrożona ekskluzją społeczną i wyjątkowo zainteresowana dostosowaniem infrastruktury oraz przestrzeni społecznej do swoich potrzeb.

Swobodne poruszanie się jest dużym wyzwaniem dla osób z dysfunkcją wzroku. Szczególny problem stanowi przemieszczanie się w przestrzeni zurbanizowanej. W obszarze miejskim o zwiększonym natężeniu ruchu ulicznego osoby niepełnosprawne wzrokowo mają problemy z pokonywaniem barier komunikacyjnych i architektonicznych, które dla w pełni sprawnego człowieka nie stanowią przeszkody w codziennym funkcjonowaniu. Specyfika tego typu niepełnosprawności powoduje, że w sytuacjach zadaniowych osoby nią dotknięte są uzależnione od pomocy osób trzecich, co wpływa na poważne obniżenie komfortu życia i możliwości adaptacji do otaczającej rzeczywistości.

Często lęk i obawy osób niewidomych przed zagrożeniami, wynikającymi z codziennego życia, np.: wzmożony ruch uliczny, hałas, ryzyko wypadku drogowego czy zabłądzenia, przestępczość i inne patologiczne zjawiska ograniczają działania osób z dysfunkcją narządu wzroku, spychając je na margines życia społecznego. Zapewnienie bezpiecznych warunków egzystencji osobom niepełnosprawnym należy postrzegać również w kategorii

wyrównywania szans życiowych, niepełnosprawność nie powinna bowiem oznaczać braku możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Samodzielne poruszanie się osób z dysfunkcjami wzroku może zostać znakomicie wsparte poprzez wdrożenie nowoczesnych narzędzi wykorzystujących najnowsze osiągnięcia techniki. Opracowane w wyniku realizacji projektu narzędzia technologiczne są ważnym wsparciem dla osób niewidomych i niedowidzących, zarówno podczas nauki swobodnego i bezpiecznego poruszania się na drodze (jest to szczególnie istotne podczas zajęć tzw. orientacji przestrzennej), jak i w codziennym życiu.

Wychodząc naprzeciw potrzebom tej kategorii osób, Narodowe Centrum Badań i Rozwoju ogłosiło konkurs na realizację projektu na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa pod tytułem: „Opracowanie systemu wykrywania zagrożeń bezpieczeństwa osób niewidomych i słabowidzących ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego. Aspekty prawno-kryminologiczne i technologiczne". Do konkursu przystąpiły trzy zawiązane na tę okoliczność konsorcja. W konkursie zwyciężyło konsorcjum naukowo-przemysłowe złożone z Uniwersytetu w Białymstoku (lider projektu), Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, Wyższej Szkoły Technik Komputerowych i Telekomunikacji w Kielcach oraz Future Voice System sp. z o.o. Na podstawie decyzji Nr 0022/R/ID3/2011/01 z dnia 12 grudnia 2011 roku Dyrektora Narodowego Centrum Badań i Rozwoju w dniu 28 grudnia 2011 roku w Warszawie zawarto umowę o wykonanie i finansowanie projektu Nr O ROB 0022 01/ID/22/3.

Termin realizacji projektu upłynął w czerwcu 2014 roku po 30 miesiącach prac. Jego kierownikiem była dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk, Prof. UwB, a główni wykonawcy z ramienia lidera projektu reprezentowali Zakład Prawa Karnego i Kryminologii, kierowany przez Prof. zw. dr. hab. Emila W. Pływaczewskiego. Zespół badawczy tworzyli: Kierownik Projektu – dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk, Prof. zw. dr hab. Emil Pływaczewski, dr hab. Katarzyna Laskowska, Prof. UwB, dr hab. Wojciech Filipkowski, dr Elżbieta Zatyka, mgr Emilia Jurgielewicz-Delegacz, reprezentujący Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku oraz dr Ewa Glińska z Wydziału Zarządzania Politechniki Białostockiej. Ogółem w projekt zaangażowanych było około 200 osób. W badaniach przeprowadzonych na potrzeby projektu uczestniczyło ponad 2500 respondentów.

Ten pionierski w skali europejskiej projekt zawiera się w obszarze: badania naukowe oraz prace rozwojowe w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych. Ściślej rzecz ujmując, są to: „Badania naukowe i prace rozwojowe na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa w ramach prio-

rytetu: Nowoczesne technologie i innowacyjne rozwiązania w zakresie wykrywania, zwalczania i neutralizacji zagrożeń. Technika kryminalistyczna".

Projekt dotyczył opracowania inteligentnego systemu informacyjnego do wykrywania zagrożeń bezpieczeństwa w ruchu osób niewidomych i słabowidzących z uwzględnieniem istniejących uwarunkowań prawnych i kryminologicznych. Beneficjenci projektu, stanowiący kategorię społeczną o szczególnych potrzebach, będą mogli bardziej aktywnie i znacznie bezpieczniej niż obecnie poruszać się w przestrzeni zurbanizowanej, w tym uczestniczyć w ruchu drogowym. Przedmiot badań stanowiły zagadnienia związane z zapewnieniem bezpieczeństwa poruszania się osób niewidomych i słabowidzących, zwłaszcza w przestrzeni zurbanizowanej. Jest on istotny zwłaszcza w obliczu problemów, z jakimi każdego dnia mierzą się osoby niepełnosprawne wzrokowo, poruszając się zarówno w aglomeracji miejskiej, jak i poza nią.

Projekt miał charakter interdyscyplinarny, a cechą go wyróżniającą było połączenie nauk technicznych oraz społecznych. Założona koncepcja badań zrealizowana została w trzech płaszczyznach: technologiczno-informatycznej, prawnej i kryminologicznej. Jest to znakomity przykład służebnej roli nauki.

Zrealizowane główne cele projektu w jego warstwie prawnej objęły analizę obowiązującego ustawodawstwa krajowego i międzynarodowego w zakresie bezpieczeństwa ruchu osób niewidomych i słabowidzących. W płaszczyźnie kryminologicznej realizacja badań polegała na diagnozie poczucia bezpieczeństwa tej kategorii uczestników ruchu oraz ustalenia katalogu zagrożeń występujących w ruchu dla osób niewidomych i słabowidzących. Walorem wykonanych badań było także dwutorowe spojrzenie na tematykę dotyczącą sposobów zapewnienia bezpieczeństwa osobom niewidomym i słabowidzącym. W związku z tym analizą zostały objęte jednostki administracji publicznej odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa, jak też niepełnosprawni wzrokowo uczestnicy ruchu drogowego. Dokonano oceny gotowości jednostek samorządu terytorialnego do wdrażania innowacyjnych rozwiązań mających wpływ na poprawę bezpieczeństwa w ruchu osób niewidomych i słabowidzących.

Oddawana do rąk Czytelników monografia jest pokłosiem zakończonego projektu badawczego. Posiada charakter dogmatyczno-empiryczny i składa się z dwóch tomów, w których zaprezentowano uzyskane wyniki badawcze.

W tym miejscu Autorzy pragną złożyć wyrazy podziękowania beneficjentom rezultatów projektu, którzy czynnie uczestniczyli w jego realizacji, bardzo często z głosem doradczym. Wśród tych osób znajdują się

przedstawiciele Polskiego Związku Niewidomych, Okręgowego Związku Niewidomych w Białymstoku, a także największego w Polsce Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Niewidomych i Słabowidzących w Krakowie.

Wyrazy wdzięczności Autorzy kierują też na ręce Komendanta Głównego Policji – nadinsp. dr. Marka Działoszyńskiego, Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego Policji w Poznaniu – mł. insp. Rafała Kozłowskiego oraz funkcjonariuszy jednostek ruchu drogowego Policji, którzy wzięli udział w badaniach ankietowych oraz wywiadach jakościowych.

Wsparcia merytorycznego podczas realizacji projektu udzielili również przedstawiciele samorządu miasta Białystok, a także Komunalnego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego w Białymstoku.

Szczególne podziękowania Autorzy kierują na ręce Pani mgr Władysławy Maciejczuk, wykonującej z oddaniem i zaangażowaniem liczne prace administracyjne związane z realizacją projektu.

Ewa M. Guzik-Makaruk
Kierownik Projektu
Białystok, listopad 2014

CZĘŚĆ I.
Wybrane prawne i socjologiczne aspekty niepełnosprawności

Elżbieta Zatyka

Opracowanie podstawowych założeń Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 roku

Niniejsze opracowanie zawiera skategoryzowaną prezentację postanowień Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Zgodnie z Oświadczeniem Rządowym z dnia 25 września 2012 roku[1] Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 roku[2] została ratyfikowana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej dnia 6 września 2012 roku na podstawie ustawy z dnia 15 czerwca 2012 roku *o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*[3]. Zgodnie z art. 45 ust. 1 konwencji weszła ona w życie dnia 3 maja 2008 roku. Natomiast, zgodnie z art. 45 ust. 2 konwencji, w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej weszła ona w życie dnia 25 października 2012 roku[4].

Moc obowiązująca konwencji. Intencje ujęte w preambule

W chwili złożenia dokumentu ratyfikacyjnego Rzeczpospolita Polska złożyła oświadczenie interpretacyjne oraz zastrzeżenia. W oświadczeniu interpretacyjnym stwierdzono, że Rzeczpospolita Polska interpretuje art. 12 konwencji w sposób zezwalający na stosowanie ubezwłasnowolnienia w okolicznościach i w sposób określony w prawie krajowym, jako środka, o którym mowa w art. 12 ust. 4, w sytuacji, gdy wskutek choroby psychicz-

1 Oświadczenie Rządowe z dnia 25 września 2012 r. *w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r.,* Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1170.

2 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169.

3 Ustawy z dnia 15 czerwca 2012 r. *o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych,* Dz. U. z 2012 r., poz. 882.

4 O problemach związanych z ratyfikacją konwencji zob. *Polska droga do konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Kraków 2008.

nej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych osoba nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem.

Zastrzeżenia dotyczą dwóch kwestii. Po pierwsze prawa osób niepełnosprawnych do zawarcia małżeństwa. Zgodnie z treścią zastrzeżenia „Art. 23 ust. 1 lit. (a) konwencji dotyczy uznania prawa wszystkich osób niepełnosprawnych, które są w odpowiednim do zawarcia małżeństwa wieku, do zawarcia małżeństwa i do założenia rodziny, na podstawie swobodnie wyrażonej i pełnej zgody przyszłych małżonków. Na podstawie art. 46 konwencji Rzeczpospolita Polska zastrzega sobie prawo do niestosowania postanowienia art. 23 ust. 1 lit. (a) konwencji do czasu zmiany przepisów prawa polskiego. Do momentu wycofania zastrzeżenia osoba niepełnosprawna, której niepełnosprawność wynika z choroby psychicznej albo niedorozwoju umysłowego, a która jest w odpowiednim do zawarcia małżeństwa wieku, nie będzie mogła zawrzeć związku małżeńskiego, chyba że sąd zezwoli na zawarcie małżeństwa, stwierdzając, że stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa i jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie. Uwarunkowania te wynikają z art. 12 § 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 roku – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59, z późn. zm.*)".

Natomiast w drugim zastrzeżeniu podniesiono, że Rzeczpospolita Polska rozumie, że art. 23 ust. 1 lit. (b) i art. 25 lit. (a) nie powinny być interpretowane jako przyznające jednostce prawo do aborcji czy też nakaz dla Państw Stron zapewnienia dostępu do takiego prawa, z wyjątkiem sytuacji, gdy jest to wyraźnie określone w prawie krajowym.

Należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 46 konwencji nie są dopuszczalne zastrzeżenia niezgodne z przedmiotem i celem niniejszej konwencji i zastrzeżenia mogą zostać wycofane w każdym czasie.

Ratyfikacja konwencji oznacza, że można ją stosować bezpośrednio, a w przypadku kolizji z ustawą konwencja ma pierwszeństwo. Nie narusza to nadrzędności Konstytucji w porządku prawnym RP.

Konwencja składa się z 50 artykułów, w których wieloaspektowo i kompleksowo ujęto problematykę niepełnosprawności. W konwencji nie wskazano nowych praw osób niepełnosprawnych, takich, o których nie byłoby mowy w uprzednio opracowanych dokumentach międzynarodowych. Walorem konwencji jest jej uniwersalizm w odniesieniu do wszelkich postaci niepełnosprawności oraz merytoryczna kompleksowość osiągnięta w wyniku wieloletnich, szeroko zakrojonych, wielotorowych, prac nad jej treścią.

W rozbudowanej preambule analizowanej konwencji przywołano zasady proklamowane w Karcie Narodów Zjednoczonych, które uznają przy-

rodzoną godność i wartość oraz równe i niezbywalne prawa wszystkich członków rodziny ludzkiej za podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie, uznając, że Narody Zjednoczone, w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz w Międzynarodowych Paktach Praw Człowieka, ogłosiły i uzgodniły, że każdy ma prawo do korzystania ze wszystkich praw i wolności ustanowionych w tych dokumentach, bez względu na jakiekolwiek różnice. Potwierdzono powszechność, niepodzielność, współzależność i powiązanie ze sobą wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz potrzebę zagwarantowania osobom niepełnosprawnym pełnego z nich korzystania, bez dyskryminacji. Przywołano Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodową konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, Konwencję o prawach dziecka oraz Międzynarodową konwencję o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących i członków ich rodzin.

W dalszej części preambuły uznano, że niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i że niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami. Jednocześnie uznając znaczenie zasad i wytycznych zawartych w Światowym programie działań na rzecz osób niepełnosprawnych i w Standardowych zasadach wyrównywania szans osób niepełnosprawnych oraz ich wpływ na popieranie, formułowanie i ocenę polityk, planów, programów i działań na szczeblu krajowym, regionalnym i międzynarodowym zmierzających do dalszego wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, podkreślono znaczenie włączania kwestii niepełnosprawności do odpowiednich strategii zrównoważonego rozwoju, jako ich integralnej części. Uznano także, że dyskryminacja kogokolwiek ze względu na niepełnosprawność jest pogwałceniem przyrodzonej godności i wartości osoby ludzkiej oraz różnorodności osób niepełnosprawnych, uznając potrzebę popierania i ochrony praw człowieka wszystkich osób niepełnosprawnych, w tym osób wymagających bardziej intensywnego wsparcia. Wyrażono zaniepokojenie, że pomimo istnienia różnych rozwiązań i przedsięwzięć, osoby niepełnosprawne w dalszym ciągu napotykają bariery w udziale w życiu społecznym jako równoprawni członkowie społeczeństwa oraz doświadczają naruszania praw człowieka we wszystkich częściach świata, i uznano znaczenie współ-

pracy międzynarodowej na rzecz poprawy warunków życia osób niepełnosprawnych w każdym kraju, szczególnie w krajach rozwijających się.

W preambule uznano cenny wkład, obecny i potencjalny, osób niepełnosprawnych w ogólny dobrobyt i różnorodność społeczności, w których żyją, oraz uznano, że popieranie pełnego korzystania przez osoby niepełnosprawne z praw człowieka i podstawowych wolności, a także pełnego udziału osób niepełnosprawnych wzmocni ich poczucie przynależności i przyczyni się do rozwoju ludzkości, postępu społecznego i gospodarczego oraz wykorzenienia ubóstwa. Uznano znaczenie dla osób niepełnosprawnych ich samodzielności i niezależności, w tym wolności dokonywania wyborów. Podkreślono, że osoby niepełnosprawne powinny mieć możliwość aktywnego udziału w procesie podejmowania decyzji w zakresie polityki i programów, w tym dotyczących ich bezpośrednio, i wyrażono zaniepokojenie trudnościami, jakie napotykają osoby niepełnosprawne, które są narażone na wielorakie lub wzmocnione formy dyskryminacji ze względu na przynależność rasową, kolor skóry lub płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe, etniczne, autochtoniczne lub społeczne, sytuację majątkową, urodzenie, wiek czy inne okoliczności. Uznano, że niepełnosprawne kobiety i dziewczęta są często narażone, zarówno w środowisku rodzinnym, jak i poza nim, na większe ryzyko przemocy, naruszania nietykalności osobistej lub znieważania, opuszczenia lub zaniedbywania, znęcania się lub wykorzystywania. Uznano też, że niepełnosprawne dzieci powinny w pełni korzystać ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, na zasadzie równości z innymi dziećmi oraz przywołując zobowiązania w tym zakresie przyjęte przez Państwa Strony Konwencji o prawach dziecka. Podkreślono potrzebę uwzględniania perspektywy płci we wszystkich wysiłkach na rzecz popierania pełnego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności przez osoby niepełnosprawne. Zwrócono również uwagę na fakt, że większość osób niepełnosprawnych żyje w warunkach ubóstwa, i uznano, w związku z tym, pilną potrzebę zajęcia się problemem negatywnego wpływu ubóstwa na osoby niepełnosprawne.

Zaznaczono, że wzięto pod uwagę fakt, że w celu zapewnienia pełnej ochrony osób niepełnosprawnych, w szczególności podczas konfliktów zbrojnych i obcej okupacji, konieczne jest stworzenie warunków pokoju i bezpieczeństwa, w oparciu o pełne poszanowanie celów i zasad zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych oraz przestrzeganie odpowiednich dokumentów dotyczących praw człowieka.

Uznano znaczenie dostępności środowiska fizycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego, dostępu do opieki zdrowotnej i edukacji

oraz do informacji i środków komunikacji celem umożliwienia osobom niepełnosprawnym pełnego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności. Podkreślono, że jednostka, mająca obowiązki w stosunku do innych osób i w stosunku do społeczności, do której należy, jest zobowiązana dążyć do popierania i przestrzegania praw uznanych w Międzynarodowej Karcie Praw Człowieka. Wyrażono przekonanie, że rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i jest uprawniona do ochrony przez społeczeństwo i państwo, a osoby niepełnosprawne i członkowie ich rodzin powinni otrzymywać niezbędną ochronę i pomoc umożliwiającą rodzinom przyczynianie się do pełnego i równego korzystania z praw przez osoby niepełnosprawne.

Preambułę zamyka stwierdzenie przekonania, że powszechna i całościowa Konwencja międzynarodowa, mająca na celu popieranie oraz ochronę praw i godności osób niepełnosprawnych, istotnie przyczyni się do zaradzenia głęboko niekorzystnej sytuacji społecznej osób niepełnosprawnych i będzie promować ich udział w sferze obywatelskiej, politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej, na zasadach równych szans, zarówno w krajach rozwijających się, jak i rozwiniętych.

Zasady ratyfikacji oraz wdrożenia i monitorowania postanowień konwencji w krajowych porządkach prawnych

W art. 32 konwencji uznano znaczenie, jakie współpraca międzynarodowa i jej popieranie mają dla wspierania krajowych wysiłków na rzecz realizacji celów niniejszej konwencji. Państwa Strony podejmą odpowiednie i efektywne środki w tym zakresie, razem z innymi Państwami, oraz, jeżeli to właściwe, w partnerstwie z odpowiednimi organizacjami międzynarodowymi i regionalnymi oraz społeczeństwem obywatelskim, w szczególności z organizacjami osób niepełnosprawnych. Takie środki mogą m.in. obejmować:

- zapewnienie, że współpraca międzynarodowa, w tym międzynarodowe programy rozwoju, będzie miała charakter włączający osoby niepełnosprawne i będzie dostępna dla osób niepełnosprawnych,
- ułatwianie i wspieranie budowania potencjału, w tym poprzez wymianę i udostępnianie informacji, doświadczeń, programów szkoleniowych i najlepszych praktyk,
- ułatwianie współpracy w zakresie badań i dostępu do wiedzy naukowej i technicznej,

- zapewnianie, jeżeli to właściwe, pomocy technicznej i ekonomicznej, w tym poprzez ułatwianie dostępu i dzielenie się technologiami dotyczącymi dostępności i wspomagania oraz poprzez transfer technologii.

W myśl art. 33 Konwencji Państwa Strony, zgodnie ze swoim systemem organizacyjnym, wyznaczą w ramach rządu jeden lub więcej punktów kontaktowych w sprawach dotyczących wdrażania niniejszej konwencji, poświęcając należytą uwagę ustanowieniu lub wyznaczeniu mechanizmu koordynacji w ramach rządu, w celu ułatwienia działań związanych z wdrażaniem konwencji w różnych sektorach i na różnych szczeblach. Państwa Strony, zgodnie ze swoim systemem prawnym i administracyjnym, utrzymywać będą, wzmocnią, wyznaczą lub ustanowią strukturę, obejmującą jeden lub więcej niezależnych mechanizmów, tam, gdzie to właściwe, w celu popierania, ochrony i monitorowania wdrażania niniejszej konwencji. Wyznaczając lub ustanawiając taki mechanizm, Państwa Strony uwzględnią zasady dotyczące statusu i funkcjonowania krajowych instytucji ochrony i popierania praw człowieka. Społeczeństwo obywatelskie, w szczególności osoby niepełnosprawne i reprezentujące je organizacje, będzie włączone w proces monitorowania i będzie w pełni w nim uczestniczyć.

Ustanowiono **Komitet do spraw praw osób niepełnosprawnych**, który w chwili wejścia w życie niniejszej konwencji będzie się składać z dwunastu ekspertów. Po dodatkowych sześćdziesięciu ratyfikacjach lub przystąpieniach do konwencji liczba członków Komitetu wzrośnie o sześciu, osiągając maksymalną liczbę osiemnastu członków. Członkowie Komitetu będą pełnić funkcje we własnym imieniu i powinni mieć wysokie kwalifikacje moralne oraz uznane kompetencje i doświadczenie w dziedzinie objętej zakresem niniejszej konwencji. Przy nominowaniu kandydatów Państwa Strony proszone są o poświęcenie należytej uwagi postanowieniom art. 4 ust. 3 niniejszej konwencji. Członkowie Komitetu zostaną wybrani przez Państwa Strony, z uwzględnieniem sprawiedliwej reprezentacji geograficznej, reprezentacji różnych form cywilizacji i głównych systemów prawnych, zrównoważonej reprezentacji obu płci i zapewnienia udziału ekspertów niepełnosprawnych. Członkowie Komitetu będą wybierani w tajnym głosowaniu, z listy osób nominowanych przez Państwa Strony spośród swoich obywateli, na posiedzeniach konferencji Państw Stron. Na posiedzeniach tych, dla których kworum wynosi dwie trzecie liczby Państw Stron, za wybranych uznani zostaną ci kandydaci, którzy uzyskają największą liczbę głosów i absolutną większość głosów przedstawicieli Państw Stron obecnych i głosujących. Pierwsze wybory odbędą się nie później

niż w sześć miesięcy od dnia wejścia w życie niniejszej konwencji. Co najmniej na cztery miesiące przed terminem każdych wyborów Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych skieruje do Państw Stron pisemne zaproszenie do zgłaszania, w ciągu dwóch miesięcy, kandydatów na członków Komitetu. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych sporządzi listę, w porządku alfabetycznym, wszystkich zgłoszonych w ten sposób kandydatów, ze wskazaniem Państw, które ich zgłosiły, oraz przedłoży ją Państwom Stronom niniejszej konwencji. Członkowie Komitetu będą wybierani na cztery lata. Mogą oni być ponownie wybrani jeden raz. Mandat sześciu spośród członków wybranych w pierwszych wyborach wygaśnie po upływie dwóch lat; niezwłocznie po pierwszych wyborach nazwiska tych sześciu członków zostaną wybrane drogą losowania przez przewodniczącego posiedzenia, o którym mowa w ust. 5 niniejszego artykułu. Wybór dodatkowych sześciu członków będzie dokonywany przy okazji regularnych wyborów. W przypadku śmierci członka Komitetu lub gdy zrezygnuje on, lub oświadczy, że z jakiejkolwiek innej przyczyny nie jest w stanie dłużej wykonywać swoich obowiązków, Państwo Strona, które wysunęło kandydaturę tego członka wyznaczy innego eksperta posiadającego kwalifikacje i spełniającego wymogi określone w odpowiednich postanowieniach niniejszego artykułu, aby pełnił funkcję przez okres do zakończenia kadencji. Komitet ustali swój regulamin. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych zapewni niezbędny personel i ułatwienia konieczne do skutecznego wykonywania funkcji Komitetu przewidzianych w niniejszej konwencji oraz zwoła jego pierwsze posiedzenie. Członkowie Komitetu ustanowionego na mocy niniejszej konwencji będą otrzymywać, za zgodą Zgromadzenia Ogólnego, honorarium z funduszy Organizacji Narodów Zjednoczonych, na zasadach i warunkach, jakie ustali Zgromadzenie Ogólne, uwzględniając znaczenie zadań Komitetu. Członkowie Komitetu będą korzystać z ułatwień, przywilejów i immunitetów, jakie przysługują ekspertom działającym z ramienia Organizacji Narodów Zjednoczonych, zgodnie z postanowieniami odpowiednich rozdziałów konwencji dotyczącej przywilejów i immunitetów Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Postanowiono, że każde Państwo Strona przedłoży Komitetowi, za pośrednictwem Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, **szczegółowe sprawozdanie dotyczące środków podjętych w celu realizacji zobowiązań wynikających z niniejszej konwencji oraz na temat postępu dokonanego w tym zakresie**, w terminie dwóch lat od daty wejścia w życie niniejszej konwencji w stosunku do danego Państwa Strony. Następnie Państwa Strony będą składać kolejne sprawozdania przynaj-

mniej co cztery lata oraz zawsze wtedy, gdy Komitet o to wystąpi. Komitet ustali wytyczne co do treści sprawozdań. Państwo Strona, które przedłoży Komitetowi szczegółowe sprawozdanie wstępne, w kolejnych sprawozdaniach nie jest zobowiązane do powtarzania wcześniej udzielonych informacji. Państwa Strony wzywa się do rozważenia możliwości przygotowywania sprawozdania w otwartej i przejrzystej procedurze oraz proszone są o poświęcenie należytej uwagi postanowieniom art. 4 ust. 3 niniejszej konwencji. Sprawozdania mogą wskazywać czynniki i trudności wpływające na stopień realizacji zobowiązań wynikających z niniejszej konwencji. Każde sprawozdanie będzie rozpatrywane przez Komitet, który poczyni takie uwagi i zalecenia ogólne w stosunku do sprawozdania, jakie uzna za właściwe, i przekaże je zainteresowanemu Państwu Stronie. Państwo Strona może odpowiedzieć Komitetowi, przekazując mu informacje, według swego wyboru. Komitet może zwrócić się do Państw Stron z prośbą o dalsze informacje dotyczące wdrażania niniejszej konwencji. Jeśli Państwo Strona znacznie spóźnia się z przedłożeniem sprawozdania, Komitet może powiadomić dane Państwo Stronę o konieczności zbadania wdrażania niniejszej konwencji przez to Państwo-Stronę na podstawie rzetelnych informacji dostępnych Komitetowi, o ile odpowiednie sprawozdanie nie zostanie przedłożone w ciągu trzech miesięcy od daty powiadomienia. Komitet zwróci się do danego Państwa Strony o udział w takim badaniu. W sytuacji, gdy w odpowiedzi Państwo Strona przedłoży odpowiednie sprawozdanie, stosuje się postanowienia ust. 1 niniejszego artykułu. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych udostępni sprawozdania wszystkim Państwom Stronom. Państwa Strony udostępnią swoje sprawozdania opinii publicznej w swoich krajach oraz ułatwią dostęp do uwag i ogólnych zaleceń dotyczących tych sprawozdań. Jeżeli Komitet uzna to za właściwe, może przesłać sprawozdania Państw Stron wyspecjalizowanym agencjom, funduszom i programom Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz innym właściwym organom, odpowiednio do zawartej w sprawozdaniu prośby lub zgodnie ze wskazaniem potrzeby uzyskania porady technicznej lub pomocy, wraz z ewentualnymi uwagami i zaleceniami Komitetu dotyczącymi takich próśb lub wskazań.

Każde Państwo Strona będzie współpracować z Komitetem i udzielać jego członkom pomocy w wypełnianiu ich mandatu. W kontaktach z Państwami Stronami Komitet będzie poświęcał należytą uwagę metodom i sposobom zwiększania zdolności krajowych w zakresie wdrażania niniejszej konwencji, w tym poprzez współpracę międzynarodową. W celu sprzyjania skutecznemu wdrażaniu niniejszej konwencji i zachęcania do

współpracy międzynarodowej w dziedzinie objętej zakresem niniejszej konwencji:

- wyspecjalizowane agencje i inne organy Organizacji Narodów Zjednoczonych mają prawo być reprezentowane przy rozpatrywaniu wykonywania tych postanowień niniejszej konwencji, które objęte są ich mandatem. Komitet może prosić wyspecjalizowane agencje i inne odpowiednie organy, które uzna za właściwe, o specjalistyczną poradę na temat stosowania konwencji w obszarach leżących w zakresie ich mandatu. Komitet może prosić agencje wyspecjalizowane i inne organy Organizacji Narodów Zjednoczonych o przedłożenie sprawozdań na temat stosowania konwencji w obszarach należących do zakresu ich działania.
- Komitet, w ramach wypełniania swojego mandatu, będzie prowadzić konsultacje, jeżeli to właściwe, z innymi odpowiednimi organami powołanymi przez umowy międzynarodowe dotyczące praw człowieka, w celu zapewnienia spójności odpowiednich wytycznych dotyczących przedkładania sprawozdań, uwag i ogólnych zaleceń oraz w celu unikania dublowania realizowanych przez nie zadań.

Co dwa lata Komitet składać będzie sprawozdanie ze swojej działalności Zgromadzeniu Ogólnemu oraz Radzie Gospodarczo-Społecznej, a także może przekazywać uwagi i ogólne zalecenia wynikające z badania sprawozdań i informacji otrzymywanych od Państw Stron. Takie uwagi i ogólne zalecenia zostaną dołączone do sprawozdania Komitetu, wraz z ewentualnymi uwagami Państw Stron.

Państwa Strony spotykać się będą regularnie na **konferencji Państw Stron**, w celu rozpatrzenia każdej sprawy związanej z wdrażaniem niniejszej konwencji. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych zwoła konferencję Państw Stron nie później niż sześć miesięcy od dnia wejścia w życie niniejszej konwencji. Kolejne posiedzenia będą zwoływane przez Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych co dwa lata lub zgodnie z decyzją konferencji Państw Stron.

Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych jest depozytariuszem konwencji. Konwencja została otwarta do podpisu dla wszystkich państw i dla organizacji integracji regionalnej w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku 30 marca 2007 roku. Konwencja podlega ratyfikacji przez państwa-sygnatariuszy i formalnemu zatwierdzeniu przez organizacje integracji regionalnej, które ją podpisały. Jest ona otwarta do przystąpienia dla każdego państwa lub każdej organizacji integracji regionalnej, która nie podpisała konwencji. „Organizacja integracji

regionalnej" oznacza organizację powołaną przez suwerenne państwa danego regionu, której państwo członkowskie przekazało kompetencje w zakresie spraw regulowanych przez niniejszą konwencję. Organizacje takie zadeklarują, w dokumencie formalnego zatwierdzenia lub przystąpienia, zakres swoich kompetencji w sprawach regulowanych przez niniejszą konwencję. Następnie będą one informować depozytariusza o wszelkich istotnych zmianach zakresu kompetencji. Określenie „Państwo Strona" użyte w niniejszej konwencji stosuje się do takich organizacji, w ramach ich kompetencji. Dla celów stosowania art. 45 ust. 1 oraz art. 47 ust. 2 i 3 nie będzie liczony jakikolwiek dokument złożony przez organizację integracji regionalnej. Organizacje integracji regionalnej, w sprawach należących do ich kompetencji, mogą korzystać z przysługującego im prawa głosu na konferencji Państw Stron, w liczbie głosów równej liczbie państw członkowskich tych organizacji będących stronami niniejszej konwencji. Organizacja nie może korzystać z prawa głosu, jeżeli którekolwiek z państw członkowskich korzysta ze swego prawa głosu i odwrotnie.

Konwencja weszła w życie trzydziestego dnia od dnia złożenia dwudziestego dokumentu ratyfikacyjnego lub dokumentu przystąpienia. Dla wszystkich państw i organizacji integracji regionalnej ratyfikujących, formalnie zatwierdzających lub przystępujących do niniejszej konwencji po złożeniu dwudziestego dokumentu, konwencja wchodzi w życie trzydziestego dnia od dnia złożenia przez to państwo lub organizację odpowiedniego dokumentu.

Każde z Państw Stron konwencji może zaproponować poprawkę do konwencji i przedłożyć ją Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych. Sekretarz Generalny przekaże każdą zaproponowaną poprawkę Państwom Stronom, z prośbą o powiadomienie go, czy opowiadają się za zwołaniem konferencji Państw Stron w celu rozważenia propozycji i podjęcia decyzji w jej sprawie. Jeżeli w ciągu czterech miesięcy od daty takiego przekazania przynajmniej jedna trzecia Państw Stron wypowie się za zwołaniem konferencji, Sekretarz Generalny zwoła ją pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Każda poprawka przyjęta większością dwóch trzecich głosów Państw Stron obecnych i głosujących zostanie przedłożona przez Sekretarza Generalnego Zgromadzeniu Ogólnemu do zatwierdzenia, a następnie wszystkim Państwom Stronom do przyjęcia. Poprawka, przyjęta i zatwierdzona, wejdzie w życie trzydziestego dnia od dnia, kiedy liczba złożonych dokumentów przystąpienia osiągnie dwie trzecie liczby Państw Stron w dacie przyjęcia poprawki. Następnie poprawka wejdzie w życie w odniesieniu do każdego Państwa Strony trzydziestego dnia od daty złożenia jego dokumentu przyjęcia. Poprawka będzie wią-

zać tylko Państwa Strony, które ją przyjęły. Jeśli tak postanowi konferencja Państw Stron w drodze konsensusu, poprawka przyjęta i zatwierdzona, która dotyczy wyłącznie art. 34, 38, 39 i 40, wejdzie w życie w stosunku do wszystkich Państw Stron trzydziestego dnia od dnia, kiedy liczba złożonych dokumentów przystąpienia osiągnie dwie trzecie liczby Państw Stron w dacie przyjęcia poprawki.

Państwo Strona może wypowiedzieć konwencję w drodze pisemnego powiadomienia Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych. Wypowiedzenie wejdzie w życie po upływie roku od daty otrzymania powiadomienia przez Sekretarza Generalnego.

Państwa Strony zobowiązały się **zbierać odpowiednie informacje, w tym dane statystyczne i wyniki badań**, które umożliwią im kształtowanie i realizowanie polityki służącej wykonywaniu niniejszej konwencji. Proces zbierania i przechowywania tych informacji powinien być:

- zgodny z prawnie określonymi gwarancjami, w tym z ustawodawstwem w zakresie ochrony danych, w celu zagwarantowania poufności i poszanowania prywatności osób niepełnosprawnych,
- zgodny z normami zaakceptowanymi na szczeblu międzynarodowym w zakresie ochrony praw człowieka i podstawowych wolności oraz z zasadami etycznymi w zakresie zbierania danych statystycznych i korzystania z nich.

Informacje te będą odpowiednio segregowane i będą służyły pomocą w ocenie realizacji przez Państwa Strony zobowiązań wynikających z niniejszej konwencji oraz w rozpoznawaniu i likwidowaniu barier, jakie napotykają osoby niepełnosprawne przy korzystaniu z ich praw. Państwa Strony przyjmą na siebie odpowiedzialność za rozpowszechnianie danych statystycznych oraz zapewnią ich dostępność dla osób niepełnosprawnych i innych osób.

Cel konwencji oraz podstawowe definicje w niej zawarte

Cel analizowanej konwencji został określony w jej art. 1 w sposób charakteryzujący się znacznym, aczkolwiek uzasadnionym stopniem ogólności, jako **popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby niepełnosprawne oraz popieranie poszanowania ich przyrodzonej godności**. Do osób niepełnosprawnych zaliczono te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, inte-

lektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami. Od momentu ratyfikacji ta szeroka definicja niepełnosprawności powinna wyznaczać rozumienie treści tego pojęcia w krajowym porządku prawnym.

W art. 2 konwencji zdefiniowano następujące pojęcia:

„Komunikacja" obejmuje języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille'a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia oraz sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy wspomagające (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną.

„Język" obejmuje język mówiony i język migowy oraz inne formy przekazu niewerbalnego.

„Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność" oznacza jakiekolwiek różnicowanie, wykluczanie lub ograniczanie ze względu na niepełnosprawność, którego celem lub skutkiem jest naruszenie lub zniweczenie uznania, korzystania z lub wykonywania wszelkich praw człowieka i podstawowych, wolności w dziedzinie polityki, gospodarki, społecznej, kulturalnej, obywatelskiej lub w jakiejkolwiek innej, na zasadzie równości z innymi osobami. Obejmuje to wszelkie przejawy dyskryminacji, w tym odmowę racjonalnego usprawnienia,

„Racjonalne usprawnienie" oznacza konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nienakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami.

„Uniwersalne projektowanie" oznacza projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. „Uniwersalne projektowanie" nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli jest to potrzebne.

Zasady ogólne konwencji oraz ogólne obowiązki Państw Stron

Konwencja została oparta na następujących, wskazanych w art. 3, **zasadach ogólnych**:

- zasada poszanowania przyrodzonej godności, autonomii osoby, w tym swobody dokonywania wyborów, a także poszanowania niezależności osoby,
- zasada niedyskryminacji,
- zasada pełnego i skutecznego udziału i włączenia w społeczeństwo,
- zasada poszanowania odmienności i akceptacji osób niepełnosprawnych, będących częścią ludzkiej różnorodności i całej ludzkości,
- zasada równości szans,
- zasada dostępności,
- zasada równości mężczyzn i kobiet,
- zasada poszanowania rozwijających się zdolności niepełnosprawnych dzieci oraz poszanowania prawa dzieci niepełnosprawnych do zachowania tożsamości.

Obowiązki ogólne Państw Stron konwencji wymieniono w art. 4. Państwa Strony zobowiązują się do zapewnienia i popierania pełnej realizacji wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności wszystkich osób niepełnosprawnych, bez jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność. W tym celu Państwa Strony zobowiązują się do:

- przyjęcia wszelkich odpowiednich środków ustawodawczych, administracyjnych i innych w celu wdrożenia praw uznanych w niniejszej konwencji,
- podjęcia wszelkich odpowiednich środków, w tym ustawodawczych, w celu zmiany lub uchylenia obowiązujących ustaw, przepisów wykonawczych, zwyczajów i praktyk, które dyskryminują osoby niepełnosprawne,
- uwzględniania wymogu ochrony i popierania praw człowieka w odniesieniu do osób niepełnosprawnych w każdej polityce i każdym programie działania,
- powstrzymywania się od angażowania się w jakiekolwiek działania lub praktyki, które są niezgodne z niniejszą konwencją, i zapewnienia, że władze i instytucje publiczne będą działały zgodnie z niniejszą konwencją,
- podejmowania wszelkich odpowiednich działań w celu wyeliminowania dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność przez jakąkolwiek osobę, organizację lub prywatne przedsiębiorstwo,
- podejmowania lub popierania badań i wytwarzania oraz zapewnienia dostępności i korzystania z towarów, usług, wyposażenia i urządzeń uniwersalnie zaprojektowanych, zgodnie z definicją za-

wartą w art. 2 niniejszej konwencji, które powinny wymagać możliwie jak najmniejszych dostosowań i ponoszenia jak najmniejszych kosztów w celu zaspokojenia szczególnych potrzeb osób niepełnosprawnych; a także zobowiązują się do popierania zasady uniwersalnego projektowania przy tworzeniu norm i wytycznych,
- podejmowania lub popierania badań i tworzenia oraz popierania dostępności i wykorzystywania nowych technologii, w tym technologii informacyjno-komunikacyjnych, przedmiotów ułatwiających poruszanie się, urządzeń i wspomagających technologii, odpowiednich dla osób niepełnosprawnych, traktując priorytetowo technologie dostępne po przystępnych cenach,
- zapewniania osobom niepełnosprawnym dostępnej informacji o przedmiotach ułatwiających poruszanie się, urządzeniach i wspomagających technologiach, w tym nowych technologiach, a także o innych formach pomocy, usług i ułatwień,
- popierania szkoleń specjalistów i personelu pracującego z osobami niepełnosprawnymi, w zakresie praw uznanych w niniejszej konwencji, tak aby lepiej świadczone były pomoc i usługi gwarantowane na mocy tych praw.

W odniesieniu do praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, każde z Państw Stron zobowiązuje się podjąć kroki, wykorzystując maksymalnie dostępne mu środki i, gdy to potrzebne, w ramach współpracy międzynarodowej, w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw, bez uszczerbku dla tych zobowiązań zawartych w niniejszej konwencji, które, zgodnie z prawem międzynarodowym, mają skutek natychmiastowy.

Przy tworzeniu i wdrażaniu ustawodawstwa i polityki celem wprowadzenia w życie konwencji, a także w toku podejmowania decyzji w zakresie spraw dotyczących osób niepełnosprawnych Państwa Strony będą ściśle konsultować się z osobami niepełnosprawnymi, a także angażować te osoby, w tym niepełnosprawne dzieci, w te procesy, za pośrednictwem reprezentujących je organizacji.

Żadne z postanowień konwencji nie narusza jakichkolwiek rozwiązań, które bardziej sprzyjają realizacji praw osób niepełnosprawnych, a które przewiduje ustawodawstwo Państwa Strony lub prawo międzynarodowe obowiązujące to Państwo. Żadne z praw człowieka i podstawowych wolności uznanych lub istniejących w którymkolwiek z Państw Stron niniejszej konwencji na podstawie ustaw, konwencji, przepisów wykonawczych lub zwyczaju nie może być ograniczone lub uchylone pod pretekstem, że niniejsza konwencja nie uznaje takich praw lub wolności, lub uznaje je w węż-

szym zakresie. Postanowienia konwencji rozciągają się na wszystkie części państw federalnych, bez jakichkolwiek ograniczeń lub wyjątków.

Równość i niedyskryminacja, niepełnosprawne kobiety, niepełnosprawne dzieci

W art. 5 potwierdzono, że Państwa Strony uznają, że wszyscy ludzie są równi wobec prawa i są uprawnieni, bez jakiejkolwiek dyskryminacji, do jednakowej ochrony prawnej i jednakowych korzyści wynikających z praw. Państwa Strony zakażą jakiejkolwiek dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność i zagwarantują osobom niepełnosprawnym jednakową dla wszystkich i skuteczną ochronę przed dyskryminacją z jakichkolwiek względów. W celu popierania równości i likwidacji dyskryminacji, Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie kroki celem zapewnienia racjonalnych usprawnień. Za dyskryminację w rozumieniu niniejszej konwencji nie będą uważane szczególne środki, które są niezbędne celem przyśpieszenia osiągnięcia lub zagwarantowania faktycznej równości osób niepełnosprawnych.

Państwa Strony uznają, że niepełnosprawne kobiety i dziewczęta są narażone na wieloraką dyskryminację i, w związku z tym, podejmą środki w celu zapewnienia pełnego i równego korzystania przez nie ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności. Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie środki, aby zapewnić pełen rozwój, awans i wzmocnienie pozycji kobiet, w celu zagwarantowania im możliwości wykonywania i korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności ustanowionych w niniejszej konwencji.

Państwa Strony podejmą wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia pełnego korzystania przez niepełnosprawne dzieci ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, na zasadzie równości z innymi dziećmi. We wszystkich działaniach dotyczących dzieci niepełnosprawnych należy przede wszystkim kierować się najlepszym interesem dziecka. Państwa Strony zapewnią niepełnosprawnym dzieciom prawo swobodnego wyrażania poglądów we wszystkich sprawach ich dotyczących, przyjmując je z należytą uwagą, odpowiednio do wieku i dojrzałości dzieci, na zasadzie równości z innymi dziećmi, oraz zapewnią dzieciom pomoc w wykonywaniu tego prawa, dostosowaną do ich niepełnosprawności i wieku.

Podnoszenie świadomości, dostępność

Państwa Strony zobowiązały się podjąć natychmiastowe, skuteczne i odpowiednie działania w celu:

- podniesienia świadomości społeczeństwa, w tym na poziomie rodziny, w sprawach dotyczących osób niepełnosprawnych, a także działania na rzecz wzmocnienia poszanowania praw i godności osób niepełnosprawnych,
- zwalczania stereotypów, uprzedzeń i szkodliwych praktyk wobec osób niepełnosprawnych, w tym związanych z płcią i wiekiem, we wszystkich dziedzinach życia,
- promowania wiedzy o zdolnościach i wkładzie osób niepełnosprawnych.

Do działań podejmowanych w tym celu należy:

- inicjowanie i prowadzenie skutecznych kampanii nastawionych na podnoszenie poziomu świadomości społecznej, aby:
  - rozwijać wrażliwość na prawa osób niepełnosprawnych,
  - popierać pozytywne postrzeganie i większą świadomość społeczną dotyczącą osób niepełnosprawnych,
  - popierać uznawanie umiejętności, zasług i zdolności osób niepełnosprawnych oraz ich wkładu w miejscu pracy i na rynku pracy,
- rozwijanie, na wszystkich szczeblach systemu edukacji i u wszystkich dzieci od najwcześniejszych lat, postawy poszanowania praw osób niepełnosprawnych,
- zachęcanie wszystkich środków masowego przekazu do przedstawiania wizerunku osób niepełnosprawnych w sposób zgodny z celem niniejszej konwencji,
- popieranie programów podnoszenia świadomości w sprawach dotyczących osób niepełnosprawnych i ich praw.

Aby umożliwić osobom niepełnosprawnym niezależne życie i pełny udział we wszystkich sferach życia, Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia im, na zasadzie równości z innymi osobami, **dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak**

i wiejskich. Środki te, obejmujące rozpoznanie i eliminację przeszkód i barier w zakresie dostępności, stosują się m.in. do:

- budynków, dróg, transportu oraz innych urządzeń wewnętrznych i zewnętrznych, w tym szkół, mieszkań, instytucji zapewniających opiekę medyczną i miejsc pracy,
- informacji, komunikacji i innych usług, w tym usług elektronicznych i służb ratowniczych.

Państwa Strony podejmą również odpowiednie środki w celu:

- opracowywania, ogłaszania i monitorowania wdrażania minimalnych standardów i wytycznych w sprawie dostępności urządzeń i usług ogólnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych,
- zapewnienia, że instytucje prywatne, które oferują urządzenia i usługi ogólnie dostępne lub powszechnie zapewniane, będą brały pod uwagę wszystkie aspekty ich dostępności dla osób niepełnosprawnych,
- zapewnienia wszystkim zainteresowanym osobom szkolenia na temat kwestii dostępności dla osób niepełnosprawnych,
- zapewnienia w ogólnodostępnych budynkach i innych obiektach oznakowania w alfabecie Braille'a oraz w formach łatwych do czytania i zrozumienia,
- zapewnienia różnych form pomocy i pośrednictwa ze strony innych osób lub zwierząt, w tym przewodników, lektorów i profesjonalnych tłumaczy języka migowego, w celu ułatwienia dostępu do ogólnodostępnych budynków i innych obiektów publicznych,
- popierania innych odpowiednich form pomocy i wsparcia osób niepełnosprawnych, aby zapewnić im dostęp do informacji,
- popierania dostępu osób niepełnosprawnych do nowych technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, w tym do Internetu,
- popierania, od wstępnego etapu, projektowania, rozwoju, produkcji i dystrybucji dostępnych technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, tak aby technologie te i systemy były dostępne po najniższych kosztach.

Prawo do życia, sytuacje zagrożenia i sytuacje wymagające pomocy humanitarnej, równość wobec prawa, dostęp do wymiaru sprawiedliwości

W art. 10 konwencji Państwa Strony potwierdzają, że każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia, i podejmą wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym skutecznego korzystania z tego prawa, na zasadzie równości z innymi osobami.

Państwa Strony podejmą, zgodnie ze swoimi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego, w tym międzynarodowego prawa humanitarnego oraz międzynarodowego prawa praw człowieka, wszelkie niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych w sytuacjach zagrożenia, w tym w trakcie konfliktu zbrojnego, w sytuacjach wymagających pomocy humanitarnej i w przypadku klęsk żywiołowych.

Państwa Strony potwierdziły, że osoby niepełnosprawne mają prawo do uznania ich za podmioty prawa. Uznano, że osoby niepełnosprawne mają zdolność prawną, na zasadzie równości z innymi osobami, we wszystkich aspektach życia. Państwa Strony zobowiązały się do podjęcia odpowiednich środków w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu ze zdolności prawnej, oraz zagwarantowania, że wszelkie środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej obejmować będą odpowiednie i skuteczne zabezpieczenia w celu zapobiegania nadużyciom, zgodnie z międzynarodowym prawem praw człowieka. Zabezpieczenia zapewnią, że środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej będą respektowały prawa, wolę i preferencje osoby, będą wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, będą proporcjonalne i dostosowane do sytuacji danej osoby, będą stosowane przez możliwie najkrótszy czas i będą podlegały regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy. Zabezpieczenia powinny być proporcjonalne do stopnia, w jakim takie środki wpływają na prawa i interesy danej osoby.

Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie i efektywne środki, celem zagwarantowania równego prawa osób niepełnosprawnych do posiadania i dziedziczenia własności, kontroli własnych spraw finansowych oraz do jednakowego dostępu do pożyczek bankowych, hipotecznych i innych form kredytów, oraz zapewnią, że osoby niepełnosprawne nie będą samowolnie pozbawiane własności.

Państwa Strony zobowiązały się do zapewnienia osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skutecznego dostępu

do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do ich wieku, w celu ułatwienia skutecznego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego. Aby wesprzeć gwarancje skutecznego dostępu osób niepełnosprawnych do wymiaru sprawiedliwości, na zasadzie równości z innymi osobami, Państwa Strony będą popierać odpowiednie szkolenia osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości, w tym w Policji i więziennictwie.

Wolność i bezpieczeństwo osobiste, wolność od tortur lub okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania, wolność od wykorzystywania, przemocy i nadużyć, ochrona integralności osobistej, swoboda przemieszczania się i obywatelstwo

Państwa Strony zobowiązały się do zapewnienia, że osoby niepełnosprawne, na zasadzie równości z innymi osobami:

- będą korzystały z prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego,
- nie będą pozbawiane wolności bezprawnie lub samowolnie, a także, że każde pozbawienie wolności będzie zgodne z prawem oraz że niepełnosprawność w żadnym przypadku nie będzie uzasadniać pozbawienia wolności.

Państwa Strony zapewnią osobom niepełnosprawnym, które zostaną pozbawione wolności w wyniku jakiegokolwiek postępowania, prawo, na zasadzie równości z innymi osobami, do gwarancji zgodnych z międzynarodowym prawem praw człowieka i traktowanie zgodne z celami i zasadami niniejszej konwencji, włączając w to zapewnienie racjonalnych usprawnień.

Nikt nie będzie poddany torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu, lub poniżającemu traktowaniu, lub karaniu. W szczególności, nikt nie będzie poddany, bez swobodnie wyrażonej zgody, eksperymentom medycznym lub naukowym. Państwa Strony podejmą skuteczne środki ustawodawcze, administracyjne, sądowe i inne w celu zapobiegania, na zasadzie równości z innymi osobami, poddawaniu osób niepełnosprawnych torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu, lub poniżającemu traktowaniu, lub karaniu.

Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie środki ustawodawcze, administracyjne, społeczne, w dziedzinie edukacji i inne w celu ochrony osób niepełnosprawnych, zarówno w domu, jak i poza nim, przed wszel-

kimi formami wykorzystywania, przemocy i nadużyć, w tym związanymi z płcią. Państwa Strony podejmą również wszelkie odpowiednie środki w celu zapobiegania wszelkim formom wykorzystywania, przemocy i nadużyć, poprzez zapewnienie osobom niepełnosprawnym, ich rodzinom oraz opiekunom m.in. właściwych form pomocy i wsparcia odpowiednich ze względu na płeć i wiek, w tym poprzez zapewnienie informacji i edukacji na temat unikania, rozpoznawania i zgłaszania przypadków wykorzystywania, przemocy i nadużyć. Państwa Strony zapewnią, że formy pomocy i wsparcia będą dostosowane do wieku, płci i niepełnosprawności. Aby zapobiegać wszelkim formom wykorzystywania, przemocy i nadużyć, Państwa Strony zapewnią, że wszelkie ułatwienia i programy mające służyć osobom niepełnosprawnym będą efektywnie monitorowane przez niezależne władze. Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie środki w celu wspierania powrotu do zdrowia fizycznego i psychicznego oraz w zakresie zdolności poznawczych, a także wspierania rehabilitacji i społecznej reintegracji osób niepełnosprawnych, które stały się ofiarami jakiejkolwiek formy wykorzystywania, przemocy i nadużyć, w tym poprzez zapewnienie pomocy i wsparcia. Proces powrotu do zdrowia i reintegracja powinny następować w środowisku sprzyjającym zdrowiu, dobrobytowi, szacunkowi dla samego siebie, godności i samodzielności oraz powinny uwzględniać potrzeby wynikające z płci i wieku. Państwa Strony ustanowią skuteczne ustawodawstwo i politykę, w tym ustawodawstwo i politykę na rzecz kobiet i dzieci, w celu zapewnienia, że przypadki wykorzystywania, przemocy i nadużyć wobec osób niepełnosprawnych będą identyfikowane, badane i, gdy to właściwe, ścigane.

Każda osoba niepełnosprawna ma prawo do poszanowania jej integralności fizycznej i psychicznej, na zasadzie równości z innymi osobami.

Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do swobody przemieszczania się, swobody wyboru miejsca zamieszkania i do obywatelstwa, na zasadzie równości z innymi osobami, m.in. poprzez zapewnienie, że osoby niepełnosprawne:

- będą miały prawo uzyskać i zmienić obywatelstwo i nie będą pozbawiane obywatelstwa arbitralnie lub ze względu na niepełnosprawność,
- nie będą pozbawiane, ze względu na niepełnosprawność, możliwości uzyskania, posiadania i korzystania z dokumentu poświadczającego obywatelstwo lub innego dokumentu tożsamości, ani możliwości korzystania z odpowiednich procedur, takich jak procedury imigracyjne, które mogą być konieczne celem ułatwienia korzystania z prawa do swobody przemieszczania się,

- będą mogły swobodnie opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to własny,
- nie będą pozbawiane, arbitralnie lub ze względu na niepełnosprawność, prawa wjazdu do własnego kraju.

Niepełnosprawne dzieci będą rejestrowane niezwłocznie po urodzeniu i od urodzenia mają prawo do nazwiska, prawo do nabycia obywatelstwa oraz, w miarę możliwości, mają prawo znać rodziców i podlegać ich opiece.

Niezależne życie i włączenie w społeczeństwo, mobilność, wolność wypowiadania się i wyrażania opinii oraz dostęp do informacji

Państwa Strony konwencji uznają równe prawo wszystkich osób niepełnosprawnych do życia w społeczeństwie, wraz z prawem dokonywania wyborów, na równi z innymi osobami, oraz podejmą skuteczne i odpowiednie środki w celu ułatwienia pełnego korzystania przez osoby niepełnosprawne z tego prawa oraz ich pełnego włączenia i udziału w społeczeństwie, w tym poprzez zapewnienie, że:

- osoby niepełnosprawne będą miały możliwość wyboru miejsca zamieszkania i podjęcia decyzji co do tego, gdzie i z kim będą mieszkać, na zasadzie równości z innymi osobami, a także, że nie będą zobowiązywane do mieszkania w szczególnych warunkach,
- osoby niepełnosprawne będą miały dostęp do szerokiego zakresu usług wspierających świadczonych w domu lub w placówkach zapewniających zakwaterowanie oraz do innych usług wspierających, świadczonych w społeczności lokalnej, w tym do pomocy osobistej niezbędnej do życia i włączenia w społeczność oraz zapobiegającej izolacji i segregacji społecznej,
- świadczone w społeczności lokalnej usługi i urządzenia dla ogółu ludności będą dostępne dla osób niepełnosprawnych, na zasadzie równości z innymi osobami oraz będą odpowiadać ich potrzebom.

Państwa Strony podejmą skuteczne środki celem umożliwienia osobom niepełnosprawnym mobilności osobistej i możliwie największej samodzielności w tym zakresie, m.in. poprzez:

- ułatwianie mobilności osób niepełnosprawnych, w sposób i w czasie przez nie wybranym i po przystępnej cenie,
- ułatwianie osobom niepełnosprawnym dostępu do wysokiej jakości przedmiotów ułatwiających poruszanie się, urządzeń i tech-

nologii wspomagających oraz do pomocy i pośrednictwa ze strony innych osób lub zwierząt, w tym poprzez ich udostępnianie po przystępnej cenie,
- zapewnianie osobom niepełnosprawnym i wyspecjalizowanemu personelowi pracującemu z osobami niepełnosprawnymi szkolenia w zakresie umiejętności poruszania się,
- zachęcanie jednostek wytwarzających przedmioty ułatwiające poruszanie się, urządzenia i technologie wspomagające, do uwzględniania wszystkich aspektów mobilności osób niepełnosprawnych.

Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie środki, aby osoby niepełnosprawne mogły korzystać z prawa do wolności wypowiadania się i wyrażania opinii, w tym wolności poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów, na zasadzie równości z innymi osobami i poprzez wszelkie formy komunikacji, według ich wyboru, zgodnie z definicją zawartą w art. 2 niniejszej konwencji, m.in. poprzez:
- dostarczanie osobom niepełnosprawnym informacji przeznaczonych dla ogółu społeczeństwa, w dostępnych dla nich formach i technologiach, odpowiednio do różnych rodzajów niepełnosprawności, na czas i bez dodatkowych kosztów,
- akceptowanie i ułatwianie korzystania przez osoby niepełnosprawne w sprawach urzędowych z języków migowych, alfabetu Braille'a, komunikacji wspomagającej (augmentatywnej) i alternatywnej oraz wszelkich innych dostępnych środków, sposobów i form komunikowania się przez osoby niepełnosprawne, według ich wyboru,
- nakłanianie instytucji prywatnych, które świadczą usługi dla ogółu społeczeństwa, w tym przez Internet, do dostarczania informacji i usług w formie dostępnej i użytecznej dla osób niepełnosprawnych,
- zachęcanie środków masowego przekazu, w tym dostawców informacji przez Internet, do zapewnienia, by ich usługi były dostępne dla osób niepełnosprawnych,
- uznanie i popieranie korzystania z języków migowych.

Poszanowanie prywatności, poszanowanie domu i rodziny

Żadna osoba niepełnosprawna, bez względu na miejsce zamieszkania lub warunki życiowe, nie może być narażona na arbitralną lub bezprawną ingerencję w życie prywatne, sprawy rodzinne, dom lub korespondencję, czy innego typu komunikację międzyludzką, ani też na bezprawne naru-

szanie jej czci i reputacji. Osoby niepełnosprawne mają prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencjami. Państwa Strony będą chronić poufność informacji osobistych, o zdrowiu i rehabilitacji osób niepełnosprawnych, na zasadzie równości z innymi osobami.

Państwa Strony podejmą efektywne i odpowiednie środki w celu likwidacji dyskryminacji osób niepełnosprawnych we wszystkich sprawach dotyczących małżeństwa, rodziny, rodzicielstwa i związków, na zasadzie równości z innymi osobami, w taki sposób, aby zapewnić:

- uznanie prawa wszystkich osób niepełnosprawnych, które są w odpowiednim do zawarcia małżeństwa wieku, do zawarcia małżeństwa i do założenia rodziny, na podstawie swobodnie wyrażonej i pełnej zgody przyszłych małżonków,
- uznanie prawa osób niepełnosprawnych do podejmowania swobodnych i odpowiedzialnych decyzji o liczbie i czasie urodzenia dzieci oraz do dostępu do dostosowanych do wieku edukacji i informacji dotyczących prokreacji i planowania rodziny, a także do środków niezbędnych do korzystania z tych praw,
- zachowanie zdolności rozrodczych przez osoby niepełnosprawne, w tym przez dzieci, na zasadzie równości z innymi osobami.

Państwa Strony zagwarantują prawa i obowiązki osób niepełnosprawnych w zakresie opieki nad dziećmi, kurateli, powiernictwa, adopcji lub podobnych instytucji, jeśli takie instytucje przewiduje ustawodawstwo krajowe; we wszystkich przypadkach nadrzędne będzie dobro dziecka. Państwa Strony zapewnią osobom niepełnosprawnym odpowiednią pomoc w wykonywaniu obowiązków związanych z wychowywaniem dzieci. Państwa Strony zapewnią dzieciom niepełnosprawnym jednakowe prawa do życia w rodzinie. Mając na uwadze realizację tych praw i w celu zapobiegania ubywaniu, porzuceniu, zaniedbywaniu i segregacji dzieci niepełnosprawnych, Państwa Strony dostarczać będą odpowiednio wcześnie i wszechstronne informacje, oferować pomoc i usługi dzieciom niepełnosprawnym i ich rodzinom. Państwa Strony zapewnią, że dziecko nie będzie odłączane od rodziców bez ich zgody, z wyjątkiem sytuacji, kiedy właściwe władze, podlegające kontroli sądowej, postanowią, zgodnie z obowiązującym prawem i procedurami, że takie odłączenie jest konieczne ze względu na najlepszy interes dziecka. W żadnym przypadku nie można odłączać dziecka od rodziców z powodu jego niepełnosprawności lub niepełnosprawności jednego lub obojga rodziców. W przypadku, gdy najbliższa rodzina nie jest w stanie sprawować opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym, Państwa Strony podejmą wszelkie wysiłki, aby zapewnić alternatyw-

ną opiekę przez dalszą rodzinę, a jeżeli okaże się to niemożliwe, w ramach społeczności w warunkach rodzinnych.

Edukacja

Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do edukacji. W celu realizacji tego prawa bez dyskryminacji i na zasadach równych szans, Państwa Strony zapewnią włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu ustawicznym, zmierzającą do:

- pełnego rozwoju potencjału oraz poczucia godności i własnej wartości, a także wzmocnienia poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i różnorodności ludzkiej,
- rozwijania przez osoby niepełnosprawne ich osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości,
- umożliwienia osobom niepełnosprawnym skutecznego udziału w wolnym społeczeństwie.

Realizując prawo do edukacji, Państwa Strony zapewnią, że:

- osoby niepełnosprawne nie będą wykluczane z powszechnego systemu edukacji ze względu na niepełnosprawność, a także, że dzieci niepełnosprawne nie będą wykluczane z bezpłatnej i obowiązkowej nauki w szkole podstawowej lub z nauczania na poziomie średnim,
- osoby niepełnosprawne będą korzystać z włączającego, bezpłatnego nauczania obowiązkowego wysokiej jakości, na poziomie podstawowym i średnim, na zasadzie równości z innymi osobami, w społecznościach, w których żyją,
- wprowadzane będą racjonalne usprawnienia, zgodnie z indywidualnymi potrzebami,
- osoby niepełnosprawne będą uzyskiwać niezbędne wsparcie, w ramach powszechnego systemu edukacji, celem ułatwienia ich skutecznej edukacji,
- stosowane będą skuteczne środki zindywidualizowanego wsparcia w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny, zgodnie z celem pełnego włączenia.

Państwa Strony umożliwią osobom niepełnosprawnym zdobycie umiejętności życiowych i społecznych, aby ułatwić im pełny i równy udział

w edukacji i w życiu społeczności. W tym celu Państwa Strony będą podejmować odpowiednie środki, w tym:

- ułatwianie nauki alfabetu Braille'a, alternatywnego pisma, wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji i orientacji oraz umiejętności poruszania się, a także ułatwianie wsparcia przez rówieśników i doradztwa,
- ułatwianie nauki języka migowego i popieranie tożsamości językowej społeczności osób głuchych,
- zapewnienie, że edukacja osób, w szczególności dzieci, które są niewidome, głuche lub głuchoniewidome, będzie prowadzona w najodpowiedniejszych językach i przy pomocy sposobów i środków komunikacji najodpowiedniejszych dla jednostki, a także w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny.

Aby wesprzeć realizację tego prawa, Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu zatrudniania nauczycieli, w tym nauczycieli niepełnosprawnych, którzy mają kwalifikacje w zakresie używania języka migowego i/lub alfabetu Braille'a, oraz w celu szkolenia specjalistów i personelu pracujących na wszystkich szczeblach edukacji. Takie szkolenie będzie obejmować wiedzę na temat niepełnosprawności i korzystanie ze wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji, technik i materiałów edukacyjnych, w celu wspierania osób niepełnosprawnych.

Państwa Strony zapewnią, że osoby niepełnosprawne będą miały dostęp do powszechnego szkolnictwa wyższego, szkolenia zawodowego, kształcenia dorosłych i możliwości uczenia się przez całe życie, bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami. W tym celu Państwa Strony zagwarantują, że zapewnione będą racjonalne usprawnienia dla osób niepełnosprawnych.

Zdrowie i rehabilitacja

Państwa Strony uznają, że osoby niepełnosprawne mają prawo do osiągnięcia najwyższego możliwego poziomu stanu zdrowia, bez dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność. Państwa Strony podejmą wszelkie odpowiednie środki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do usług opieki zdrowotnej biorących pod uwagę szczególnie wymogi związane z płcią, w tym rehabilitacji zdrowotnej. W szczególności, Państwa Strony:

- zapewnią osobom niepełnosprawnym taki sam jak w przypadku innych osób zakres, jakość i standard bezpłatnej lub zapewnianej po przystępnych cenach opieki zdrowotnej i programów zdrowotnych, w tym w zakresie zdrowia seksualnego i prokreacyjnego oraz adresowanych do całej populacji programów w zakresie zdrowia publicznego,
- zapewnią te usługi zdrowotne, które są potrzebne osobom niepełnosprawnym, szczególnie ze względu na ich niepełnosprawność, w tym wczesne rozpoznawanie i leczenie, o ile konieczne, a także usługi mające na celu ograniczenie i zapobieganie pogłębianiu się niepełnosprawności, w tym u dzieci i osób starszych,
- zapewnią świadczenie usług opieki zdrowotnej możliwie blisko społeczności, w których żyją osoby niepełnosprawne, w tym na obszarach wiejskich,
- zobowiążą osoby wykonujące zawody medyczne do zapewniania osobom niepełnosprawnym, na podstawie swobodnie przez nie wyrażonej i świadomej zgody, opieki takiej samej jakości jak innym osobom poprzez m.in. podnoszenie świadomości w zakresie praw człowieka, godności, niezależności i potrzeb osób niepełnosprawnych w drodze szkoleń i upowszechniania standardów etycznych w publicznej i prywatnej opiece zdrowotnej,
- zakażą dyskryminacji osób niepełnosprawnych w zakresie ubezpieczenia zdrowotnego, a także ubezpieczenia na życie, jeśli takie ubezpieczenie jest dozwolone przez ustawodawstwo krajowe, przy czym ubezpieczenia będą zapewniane w sposób sprawiedliwy i racjonalny,
- będą zapobiegać przypadkom odmowy udzielenia, ze względu na niepełnosprawność, opieki zdrowotnej lub usług zdrowotnych, albo pożywienia i płynów.

Państwa Strony podejmą skuteczne i odpowiednie środki, uwzględniając wzajemne wsparcie, w celu umożliwienia osobom niepełnosprawnym uzyskania i utrzymania możliwie największej niezależności, pełnych zdolności fizycznych, umysłowych, społecznych i zawodowych oraz pełnego włączenia i udziału we wszystkich aspektach życia. W tym celu Państwa Strony zorganizują, wzmocnią i rozwiną usługi i programy w zakresie wszechstronnej rehabilitacji, w szczególności w obszarze zdrowia, zatrudnienia, edukacji i usług socjalnych, w taki sposób, aby usługi i programy:

- były dostępne od możliwie najwcześniejszego etapu życia i były oparte na wielodyscyplinarnej ocenie indywidualnych potrzeb i potencjału,
- wspierały udział i włączanie w społeczność lokalną oraz we wszystkie aspekty życia społecznego, były dobrowolne i dostępne dla osób niepełnosprawnych możliwie blisko społeczności, w których żyją, w tym na obszarach wiejskich.

Państwa Strony będą popierać rozwój szkolenia wstępnego i ustawicznego personelu i specjalistów pracujących w usługach rehabilitacyjnych. Państwa Strony będą promować dostępność, znajomość i korzystanie w procesie rehabilitacji z urządzeń i technologii wspomagających, zaprojektowanych dla osób niepełnosprawnych.

Praca i zatrudnienie, odpowiednie warunki życia i ochrona socjalna

Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do pracy, na zasadzie równości z innymi osobami; obejmuje to prawo do możliwości zarabiania na życie poprzez pracę swobodnie wybraną lub przyjętą na rynku pracy oraz w otwartym, integracyjnym i dostępnym dla osób niepełnosprawnych środowisku pracy. Państwa Strony będą chronić i popierać realizację prawa do pracy, również tych osób, które staną się niepełnosprawne w okresie zatrudnienia, poprzez podjęcie odpowiednich kroków, w tym na drodze ustawodawczej, m.in. w celu:

- zakazania dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w odniesieniu do wszelkich kwestii dotyczących wszystkich form zatrudnienia, w tym warunków rekrutacji, przyjmowania do pracy i zatrudnienia, kontynuacji zatrudnienia, awansu zawodowego oraz bezpiecznych i higienicznych warunków pracy,
- ochrony praw osób niepełnosprawnych, na zasadzie równości z innymi osobami, do sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy, w tym do równych szans i jednakowego wynagrodzenia za pracę jednakowej wartości, bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, włączając w to ochronę przed molestowaniem i zadośćuczynienie za doznane krzywdy,
- zapewnienia, by osoby niepełnosprawne korzystały z praw pracowniczych i prawa do organizowania się w związki zawodowe, na zasadzie równości z innymi osobami,

- umożliwienia osobom niepełnosprawnym skutecznego dostępu do ogólnych programów poradnictwa specjalistycznego i zawodowego, usług pośrednictwa pracy oraz szkolenia zawodowego i kształcenia ustawicznego,
- popierania możliwości zatrudnienia i rozwoju zawodowego osób niepełnosprawnych na rynku pracy oraz pomocy w znalezieniu, uzyskaniu i utrzymaniu zatrudnienia oraz powrocie do zatrudnienia,
- popierania możliwości samozatrudnienia, przedsiębiorczości, tworzenia spółdzielni i zakładania własnych przedsiębiorstw,
- zatrudniania osób niepełnosprawnych w sektorze publicznym,
- popierania zatrudniania osób niepełnosprawnych w sektorze prywatnym, poprzez odpowiednią politykę i środki, które mogą obejmować programy działań pozytywnych, zachęty i inne działania,
- zapewnienia wprowadzania racjonalnych usprawnień dla osób niepełnosprawnych w miejscu pracy,
- popierania zdobywania przez osoby niepełnosprawne doświadczenia zawodowego na otwartym rynku pracy,
- popierania programów rehabilitacji zawodowej, utrzymania pracy i powrotu do pracy, adresowanych do osób niepełnosprawnych.

Państwa Strony zagwarantują, że osoby niepełnosprawne nie będą utrzymywane w stanie niewolnictwa lub poddaństwa i będą chronione, na zasadzie równości z innymi osobami, przed pracą przymusową lub obowiązkową.

Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do odpowiednich warunków życia ich samych i ich rodzin, włączając w to odpowiednie wyżywienie, odzież i mieszkanie oraz prawo do stałego polepszania warunków życia, i podejmą odpowiednie kroki w celu zagwarantowania i popierania realizacji tych praw bez dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność. Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do ochrony socjalnej i do korzystania z tego prawa bez dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność oraz podejmą odpowiednie kroki w celu zagwarantowania i popierania realizacji tego prawa, włączając środki w celu:

- zapewnienia osobom niepełnosprawnym jednakowego dostępu do usług w zakresie dostarczania czystej wody oraz do odpowiednich usług, urządzeń i innego rodzaju pomocy w zaspokajaniu potrzeb związanych z niepełnosprawnością, po przystępnych cenach,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym, w szczególności niepełnosprawnym kobietom i dziewczętom oraz niepełnosprawnym

osobom w starszym wieku, dostępu do ochrony socjalnej i programów ograniczania ubóstwa,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym i ich rodzinom, żyjącym w ubóstwie, dostępu do pomocy państwa w pokrywaniu wydatków związanych z niepełnosprawnością, w tym wydatków na odpowiednie szkolenia, poradnictwo, pomoc finansową i tymczasową opiekę dającą wytchnienie stałym opiekunom,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do programów mieszkań komunalnych,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym jednakowego dostępu do ubezpieczenia i świadczeń emerytalnych.

Udział w życiu politycznym i publicznym, udział w życiu kulturalnym, rekreacji, wypoczynku i sporcie

Państwa Strony zagwarantują osobom niepełnosprawnym prawa polityczne i możliwość korzystania z nich, na zasadzie równości z innymi osobami, oraz zobowiązują się do:

1. zapewnienia, że osoby niepełnosprawne będą mogły efektywnie i w pełni uczestniczyć w życiu politycznym i publicznym, na zasadzie równości z innymi osobami, bezpośrednio lub za pośrednictwem swobodnie wybranych przedstawicieli, włączając w to prawo i możliwość korzystania z czynnego i biernego prawa wyborczego, m.in. poprzez:
   - zapewnienie, że tryb głosowania oraz stosowane w związku z nim urządzenia i materiały będą odpowiednie, dostępne i łatwe do zrozumienia i zastosowania,
   - ochronę praw osób niepełnosprawnych do tajnego głosowania w wyborach i referendach publicznych bez zastraszania, a także do kandydowania w wyborach, efektywnego sprawowania urzędu i pełnienia wszelkich funkcji publicznych na wszystkich szczeblach rządzenia, ułatwianie korzystania ze wspomagających i nowych technologii tam, gdzie to właściwe,
   - gwarancje swobody wyrażania woli przez osoby niepełnosprawne występujące jako wyborcy i, w tym celu, tam, gdzie to konieczne, zezwalanie osobom niepełnosprawnym, na ich życzenie, na korzystanie z pomocy w głosowaniu ze strony wybranej przez nie osoby;

2. aktywnego promowania środowiska, w którym osoby niepełnosprawne będą mogły efektywnie i w pełni uczestniczyć w kierowaniu sprawami publicznymi, bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami, oraz zachęcania ich do udziału w sprawach publicznych, w tym do:
   - udziału w organizacjach pozarządowych i stowarzyszeniach uczestniczących w życiu publicznym i politycznym kraju, a także w działalności partii politycznych i zarządzania nimi,
   - tworzenia organizacji osób niepełnosprawnych w celu reprezentowania osób niepełnosprawnych na szczeblu międzynarodowym, krajowym, regionalnym i lokalnym oraz przystępowania do takich organizacji.

Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w życiu kulturalnym i podejmą wszelkie odpowiednie środki w celu zapewnienia, że osoby niepełnosprawne:
- będą miały dostęp do materiałów w dziedzinie kultury w dostępnych dla nich formach,
- będą miały dostęp do programów telewizyjnych, filmów, teatru i innego rodzaju działalności kulturalnej, w dostępnych dla nich formach,
- będą miały dostęp do miejsc działalności kulturalnej lub usług z nią związanych, takich jak teatry, muzea, kina, biblioteki i usługi turystyczne oraz, w miarę możliwości, będą miały dostęp do zabytków i miejsc ważnych dla kultury narodowej.

Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia, że osoby niepełnosprawne będą miały możliwości rozwoju i wykorzystywania potencjału twórczego, artystycznego i intelektualnego, nie tylko dla własnej korzyści, ale także dla wzbogacenia społeczeństwa.

Państwa Strony podejmą odpowiednie środki, zgodne z prawem międzynarodowym, w celu zapewnienia, że przepisy chroniące prawa autorskie nie będą stanowiły nieuzasadnionej lub dyskryminacyjnej bariery dla osób niepełnosprawnych w dostępie do materiałów w dziedzinie kultury. Osoby niepełnosprawne będą uprawnione, na zasadzie równości z innymi osobami, do uznania ich szczególnej tożsamości kulturowej i językowej, w tym języków migowych i kultury osób niesłyszących, a także do uzyskania wsparcia w tym zakresie.

W celu umożliwienia osobom niepełnosprawnym udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w działalności rekreacyjnej, wypoczynkowej i sportowej, Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu:

- zachęcania osób niepełnosprawnych do udziału, w możliwie najszerszym zakresie, w powszechnej działalności sportowej na wszystkich poziomach i popierania tego udziału,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości organizacji i rozwoju działalności sportowej i rekreacyjnej uwzględniającej niepełnosprawność oraz możliwości udziału w takiej działalności i, w tym celu, zachęcania do zapewniania, na zasadzie równości z innymi osobami, odpowiedniego instruktażu, szkolenia i zasobów,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do miejsc uprawiania sportu, rekreacji i turystyki,
- zapewnienia dzieciom niepełnosprawnym dostępu, na zasadzie równości z innymi dziećmi, do udziału w zabawie, rekreacji i wypoczynku oraz działalności sportowej, włączając taką działalność w ramy systemu szkolnego,
- zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do usług świadczonych przez organizatorów działalności w zakresie rekreacji, turystyki, wypoczynku i sportu.

Marzena Tazbir-Kowalczyk

Pojęcie niepełnosprawności. Procedura orzekania w Polsce

Pojęcie niepełnosprawności

Od wielu lat toczą się dyskusje nad określeniem pojęcia niepełnosprawności, wystarczająco szerokiego, które mogłoby być stosowane globalnie. Każdy kraj Unii Europejskiej ma bowiem swoją definicję niepełnosprawności, swój system orzeczniczy i własne kryteria oceny niepełnosprawności w zależności od celów, którym ta ocena ma służyć, np.: rehabilitacji społecznej lub zawodowej, opiece medycznej czy edukacji.

Istotną rolę w ujednolicaniu terminologii związanej z niepełnosprawnością odgrywa Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), która przyjęła w 1980 roku **Międzynarodową Klasyfikację Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń (ICIDH)**[1]. Klasyfikacja definiowała „niepełnosprawność" jako „wszelkie, wynikające z uszkodzenia ograniczenia lub brak zdolności wykonywania czynności na poziomie uważanym za normalny dla człowieka". Klasyfikacja określa też termin „uszkodzenie" jako oznaczający „wszelką utratę lub wadę struktury anatomicznej narządów i (lub) ich czynności fizycznych czy psychicznych". Termin „upośledzenie" oznacza „niekorzystną (gorszą) sytuację osoby, będącą wynikiem uszkodzenia lub niepełnosprawności polegającą na ograniczeniu lub uniemożliwieniu wypełniania ról, które uważane są za normalne pod względem płci, wieku, czynników kulturowych i społecznych"[2].

Definicji tej zarzucano uwypuklenie problemów zdrowotnych osób niepełnosprawnych oraz brak aspektów środowiskowych i kulturowych związanych z niepełnosprawnością – co spowodowało kolejne dyskusje nad zdefiniowaniem pojęcia niepełnosprawności.

W 2001 roku powstała **Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia** (*International Classification of Functioning, Disability and Health* – ICF), w której model medyczny został

[1] http://www.csioz.gov.pl.

[2] J. Kocki, J. Pawlikowski (red.), *Medycyna personalizowana. Genom – etyka – prawo,* Lublin 2011, s. 18.

uzupełniony modelem psychospołecznym. Termin „niepełnosprawność" stosuje się dla oznaczenia „wielowymiarowego zjawiska wynikającego ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem". Niepełnosprawność jest tu rozumiana nie jako rezultat uszkodzenia czy stanu zdrowia, ale jako wynik barier, jakie osoba niepełnosprawna napotyka w środowisku[3].

Z określeniem niepełnosprawności wiąże się więc nie tylko model medyczny (indywidualny), ale i model psychospołeczny.

Medyczny model traktuje problemy osób niepełnosprawnych jako bezpośredni skutek choroby czy urazu. Główne działania ukierunkowane są na usprawnienie i pomoc w zaakceptowaniu ograniczeń. Ważne są tu czynniki sprzyjające jak najlepszemu przystosowaniu osoby niepełnosprawnej do warunków, w jakich żyją inni ludzie. Natomiast **model psychospołeczny** wskazuje, iż niepełnosprawność jest efektem ograniczeń odczuwanych przez osoby nią dotknięte. W modelu tym wskazuje się zarówno na ograniczenia środowiskowe, jak i bariery społeczne, ekonomiczne czy fizyczne. Do zadań społeczeństwa należy ich eliminowanie, zmniejszanie lub kompensowanie.

Klasyfikacja ICF, wprowadzając pojęcie „niepełnosprawności" jako „wielowymiarowego zjawiska wynikającego ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem", nie postrzega niepełnosprawności jako zjawiska kategoryzującego ludzi, ale jako uniwersalne, ludzkie doświadczenie, co pozwala dostrzec, że ludzie niepełnosprawni nie są traktowani jak grupa mniejszościowa. Niepełnosprawność jest rozumiana zatem nie jako rezultat uszkodzenia zdrowia, lecz jako wynik przeszkód, jakie spotyka się w środowisku. Komponenty „funkcjonowanie" i „niepełnosprawność", czyli komponenty wskazane w ICF, w tym aktywność i uczestnictwo osoby, znajdują swoje odzwierciedlenie w systemie orzecznictwa o niepełnosprawności, który w oparciu o przepisy prawa dokonuje oceny w zakresie zdolności do pełnienia ról społecznych w każdej sferze aktywności człowieka, a także ograniczenia i trudności doświadczane w tym zakresie z uwzględnieniem komponentu środowiskowego[4].

Według Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia istotę niepełnosprawności stanowi odchylenie od normalnego poziomu funkcjonowania w trzech obszarach:

---

[3] Ibidem, s. 19.

[4] M. Tazbir-Kowalczyk, *Kryteria kwalifikowania do niepełnosprawności a rola i zadania pracownika socjalnego w procesie orzeczniczym*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

- biologicznym – poprzez zniesienie, ograniczenie lub zaburzenie przebiegu czynności organizmu na skutek uszkodzenia jego narządów,
- indywidualnym – poprzez ograniczenie aktywności i działania w podstawowych sferach życia osobistego,
- społecznym – poprzez ograniczenie uczestnictwa w życiu społecznym swojego środowiska[5].

Niepełnosprawność organizmu we wszystkich trzech obszarach może przybierać różne formy. Decydują o tym zarówno czynniki wewnętrzne – indywidualne, bazujące na cechach osobistych, jak również czynniki środowiskowe, do których należą m.in. bariery architektoniczne i urbanistyczne jak też brak dostępności do systemu edukacji, rehabilitacji, pomocy socjalnej oraz niewłaściwe postawy otoczenia wobec osób niepełnosprawnych.

Niepełnosprawność organizmu powoduje więc określone konsekwencje dla funkcjonowania człowieka w sytuacjach życia codziennego, zawodowego i społecznego. Mogą one przyjąć formę utrudnienia, ograniczenia lub uniemożliwienia funkcjonowania na poziomie uważanym za normalny dla człowieka, biorąc pod uwagę jego wiek i płeć.

Wśród niepełnosprawności należy wyróżnić podstawowe jej kategorie:

- sensoryczną – wynikającą z uszkodzenia narządów zmysłów (osoby niewidome i słabowidzące, osoby niesłyszące i słabosłyszące, osoby głuchonieme);
- fizyczną – dotyczącą sfery sprawności motorycznej (osoby z uszkodzonym narządem ruchu, ze schorzeniami narządów wewnętrznych);
- psychiczną – wynikającą z: upośledzenia umysłowego, niepełnosprawności intelektualnej, choroby psychicznej, padaczki, zaburzeń osobowości i zachowania;
- złożoną – występującą w przypadku połączenia różnych, wymienionych powyżej niepełnosprawności[6].

Niepełnosprawność jest zjawiskiem bardzo złożonym, z uwagi na to osoby niepełnosprawne są grupą bardzo zróżnicowaną, zarówno pod względem rodzaju i stopnia niepełnosprawności, jak też wieku, płci, wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Może mieć ona charakter wrodzony lub nabyty, niepełnosprawność może być bowiem wrodzona lub pojawić się w okresie wczesnego dzieciństwa (spowodowana czynnikami genetycz-

[5] Ibidem, s. 6.

[6] Z. Wasiak, *Zadania powiatu w rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych*, Warszawa 2006, s. 34.

nymi, wrodzonymi lub chorobami dziecięcymi), a także może wystąpić u osób dorosłych na skutek różnych chorób lub wypadków (komunikacyjnych, podczas pracy)[7].

Niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi uwarunkowaniami, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami (preambuła Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych).

Pojęcie „osoba niepełnosprawna" zastosowano w polskim prawie po raz pierwszy w uchwale Sejmu z dnia 16 września 1982 roku *w sprawie inwalidów i osób niepełnosprawnych*, jednak bez zdefiniowania pojęcia „niepełnosprawność". W kolejnych latach próbowano kilkakrotnie zdefiniować termin „niepełnosprawność", ostatecznie przyjęto dwie definicje, które zostały zapisane w uchwałach Sejmu, tj. w:

- Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych, gdzie: „Niepełnosprawne są osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi";
- ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,* która „niepełnosprawność" odnosi do osób, „których stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolności do wykonywania pracy zawodowej, jeżeli uzyskały odpowiednie orzeczenie".

Natomiast dokonując analizy przyczyn niepełnosprawności, należy wskazać na najważniejsze, a więc na:

- wady wrodzone i nabyte,
- ostre i przewlekłe choroby, w tym choroby cywilizacyjne i zawodowe,
- zatrucia,
- urazy, w tym następstwa wypadków komunikacyjnych i wypadków zaistniałych w związku z wykonywaniem pracy.

Obowiązujące w Polsce rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 roku *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności* wskazuje, iż do przyczyn od-

[7] M. Tazbir-Kowalczyk, *Kryteria kwalifikowania do niepełnosprawności…*, op. cit., s. 7.

zwierciedlających rozpoznanie uszkodzenia lub choroby powodujących w swych skutkach niepełnosprawność potwierdzoną prawnie należą:

- upośledzenie umysłowe,
- choroby psychiczne,
- zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu,
- choroby narządu wzroku,
- upośledzenie narządu ruchu,
- epilepsja,
- choroby układu oddechowego i krążenia,
- choroby układu pokarmowego,
- choroby układu moczowo-płciowego,
- choroby neurologiczne,
- inne, w tym schorzenia: endokrynologiczne, metaboliczne, zaburzenia enzymatyczne, choroby zakaźne i odzwierzęce, zeszpecenia, choroby układu krwiotwórczego,
- całościowe zaburzenia rozwojowe.

Niepełnosprawność w świetle Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia

W świetle Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia **niepełnosprawność** (*disability*) to szeroki termin obejmujący uszkodzenia (*impairments*), ograniczenia aktywności (*activity limitations*) i ograniczenia uczestnictwa (*participation restrictions*). Definicja ta wskazuje na negatywne aspekty interakcji pomiędzy jednostką (z uwzględnieniem stanu zdrowia) oraz kontekstowymi czynnikami dotyczącymi tej jednostki (środowiskowymi i osobistymi). ICF definiuje ponadto:

Uszkodzenie (*impairment*) to utrata lub nieprawidłowy stan w odniesieniu do struktury ciała lub funkcji fizjologicznej (włączając w to funkcje umysłowe). Nieprawidłowy stan oznacza tu znaczące odstępstwo od ustanowionych norm statystycznych (jako odchylenie od średniej populacyjnej w ramach zmierzonych standardów) – pojęcie to powinno być używane wyłącznie w tym znaczeniu.

Aktywność (*activity*) oznacza wykonywanie zadań lub czynności przez daną osobę. Reprezentuje indywidualną perspektywę funkcjonowania danej jednostki.

Ograniczenia aktywności (*activity limitations*) oznaczają trudności, których jednostka może doświadczać podczas podejmowania aktywno-

ści. Ograniczenie aktywności może mieć szeroki zakres, od łagodnych do ciężkich zaburzeń jakościowych i ilościowych w podejmowaniu aktywności w sposób lub w zakresie właściwym dla osób bez uwarunkowania zdrowotnego.

Uczestnictwo (*participation*) oznacza zaangażowanie osoby w sytuacje życiowe. Reprezentuje społeczną perspektywę funkcjonowania danej jednostki.

Ograniczenia uczestnictwa (*participation restrictions*) to problemy, których jednostka może doświadczać, angażując się w sytuacje życiowe. Istnienie ograniczenia uczestnictwa jest ustalane poprzez porównanie stopnia uczestnictwa danej jednostki do stopnia, którego oczekuje się od jednostki bez niepełnosprawności, żyjącej w danej kulturze lub społeczeństwie[8].

Domeny komponentu **aktywność i uczestnictwo** są określone poprzez dwie zmienne, oznaczające realizację działań i zdolność do działania. Klasyfikacja ICF wyróżniła dziewięć obszarów funkcjonowania człowieka, w ramach których można obserwować ograniczenia aktywności oraz uczestnictwa: uczenie się i stosowanie wiedzy, zadania i wymagania ogólne, komunikacja, mobilność, dbanie o siebie, życie domowe, interakcje i relacje międzyludzkie, główne obszary aktywności życiowej (tu np. aktywność zawodowa lub jej brak), działalność na rzecz społeczności lokalnej, działalność społeczna i obywatelska.

Spośród czynników środowiskowych, które mogą być barierami lub ułatwieniami w codziennym, społecznym i zawodowym funkcjonowaniu osoby niepełnosprawnej, ważne jest, by zwrócić uwagę na wsparcie i więzi międzyludzkie oraz postawy (np. społeczeństwa czy pracodawców wobec problemu niepełnosprawności).

Dokonując powyższej analizy, można zauważyć, iż system orzecznictwa o niepełnosprawności wpisuje się w założenia i cele Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia, która kładzie nacisk na aktywności i uczestnictwo osoby niepełnosprawnej w życiu codziennym, a więc na zdolność do pełnienia ról społecznych. Potwierdzeniem tego jest choćby fakt, iż pracownik socjalny analizuje następstwa uszkodzeń oraz dysfunkcji ciała/psychiki, czyli ewentualne ograniczenia w codziennym, szczególnie społecznym i zawodowym funkcjonowaniu osoby orzekanej. Bierze on pod uwagę pozostały, dostępny potencjał biopsychospołeczny, by na jego bazie sformułować pozytywne zalecenia co do perspektyw dalszej aktywności człowieka.

---

[8] ICF Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia, WHO, 2001.

Zestawiając ze sobą Międzynarodową Klasyfikację Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia z rozwiązaniami polskimi w zakresie orzecznictwa o niepełnosprawności, można doszukać się podobieństw, w tym również na poziomie pojęciowym – na co wskazuje poniższa analiza[9].

ICF	ORZECZNICTWO O NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI
niepełnosprawność to szeroki termin obejmujący uszkodzenia, ograniczenia aktywności i ograniczenia uczestnictwa	**niepełnosprawność** oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy
uszkodzenie to utrata lub nieprawidłowy stan w odniesieniu do struktury ciała lub funkcji fizjologicznej (włączając w to funkcje umysłowe)	**naruszona sprawność organizmu**
aktywność oznacza wykonywanie zadań lub czynności przez daną osobę	**zdolność do pełnienia ról społecznych na poziomie indywidualnym,** tj.: samoobsługa, czynności związane z przemieszczaniem się, poruszaniem się, prowadzeniem gospodarstwa domowego
ograniczenia aktywności to trudności, których jednostka może doświadczać podczas podejmowania aktywności	**trudności** doświadczane przez osobę niepełnosprawną w codziennym funkcjonowaniu lub **niezdolność do samodzielnej egzystencji** (niezdolność do samoobsługi, poruszania się i komunikowania)
uczestnictwo oznacza zaangażowanie osoby w sytuacje życiowe. Reprezentuje społeczną perspektywę funkcjonowania danej jednostki	**zdolność do pełnienia ról społecznych na poziomie aktywności społecznej,** tj.: aktywność zawodowa, nawiązywanie więzi społecznych i interakcji społecznych

[9] M. Tazbir-Kowalczyk, *Kryteria kwalifikowania do niepełnosprawności…*, op. cit., s. 17.

ograniczenia uczestnictwa to problemy, których jednostka może doświadczać, angażując się w sytuacje życiowe	**brak możliwości lub występowanie ograniczeń** w wykonywaniu czynności społecznie oczekiwanych i akceptowanych w zależności od wieku, płci oraz czynników społecznych lub kulturowych oraz ograniczenia uniemożliwiające uczestnictwo w różnych sferach życia, w tym warunki niezbędne do wyrównania szans (np. niezdolność do pracy, istotnie obniżona zdolność do pracy, niezdolność do budowania więzi społecznych)

Wskazanie zakresu oraz rodzaju ograniczeń w codziennym funkcjonowaniu osoby niepełnosprawnej jest podstawą do określenia jej potrzeb i wyznaczenia konieczności podjęcia działań o charakterze pomocowym ułatwiających, możliwie pełne w stosunku do możliwości psychofizycznych osoby, uczestnictwo w życiu zawodowym i społecznym. Jednocześnie należy pamiętać, iż wskazania zawarte w orzeczeniu o niepełnosprawności/stopniu niepełnosprawności mają charakter swoistego „programu rehabilitacji" i wynikają z rozpoznanych przez orzecznika ograniczeń, doznawanych przez osobę niepełnosprawną w aspekcie jej aktywności zawodowej i społecznej.

Zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności nie jest jednak realizatorem tego „programu rehabilitacji".

Niepełnosprawność w prawie polskim i zasady jej ustalania

System orzecznictwa o niepełnosprawności w Polsce rozpoczął realizację swych zadań od 1 września 1997 roku w oparciu o znowelizowane przepisy ustawy z dnia 9 maja 1991 roku *o zatrudnianiu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych*. Natomiast od 1 stycznia 1998 roku w oparciu o postanowienia ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* oraz aktów wykonawczych, a w szczególności przepisy rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 lutego 2002 roku *w sprawie kryteriów oceny niepełnosprawności u osób w wieku do 16 roku życia* oraz rozporządzenia

Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 roku *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności*[10].

W oparciu o powyższe przepisy prawa wydawane są stosowne orzeczenia o:

- niepełnosprawności osób, które nie ukończyły 16 roku życia,
- stopniu niepełnosprawności osób, które ukończyły 16 lat,
- wskazaniach do ulg i uprawnień osobom uznanym za niepełnosprawne na podstawie odrębnych przepisów.

Zgodnie z ustawą *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* **niepełnosprawność** oznacza „trwałą lub okresową **niezdolność do wypełniania ról społecznych** z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy"[11].

Niepełnosprawność jest to niemożność efektywnego pełnienia ról społecznych, czyli realizowania zobowiązań wynikających z zajmowanej pozycji społecznej, a więc niemożność bądź trudności osoby niepełnosprawnej w jej codziennej aktywności i uczestnictwie.

Pojęcie „niepełnosprawność"/„stopień niepełnosprawności" obejmuje więc kategorię zdolności do realizowania przypisanych w danym czasie członkowi określonych ról społecznych. Istnieje bowiem zależność pomiędzy ograniczeniem zdolności do realizacji oczekiwań a niepełnosprawnością. Niepełnosprawność, zgodnie z kryterium ustawowym, to niemożność efektywnego pełnienia ról społecznych, tj. wypełniania zobowiązania wynikającego z zajmowanej pozycji społecznej przy korzystaniu przez osobę z przysługujących jej przywilejów i praw według bardziej lub mniej określonego wzoru, a więc niemożność bądź trudności w codziennej aktywności i uczestnictwie[12].

Prawnym potwierdzeniem niepełnosprawności osób niepełnosprawnych, pozwalającym na uznanie osoby za osobę niepełnosprawną, **jest orzeczenie o stopniu niepełnosprawności** (osób, które ukończyły 16 rok życia) **oraz orzeczenie o niepełnosprawności** (osób do ukończenia 16 roku życia)[13].

---

10 K. Marciniak (red.), *Poradnik niepełnosprawnego kierowcy i pasażera*, Instytut Transportu Samochodowego i Stowarzyszenie „SPINKA", Warszawa 2013, s. 21.

11 Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* (j.t. Dz. U. z 2010 r., Nr 214, poz. 1407, z późn. zm.), art. 2 pkt 10.

12 J. Kocki, J. Pawlikowski (red.), *Medycyna personalizowana…,* op. cit., s. 18.

13 K. Marciniak (red.), *Poradnik niepełnosprawnego…,* op. cit., s. 21.

W przypadku orzeczenia o stopniu niepełnosprawności osób, które ukończyły 16 rok życia, przepisy ww. ustawy przewidują gradację niepełnosprawności poprzez określenie jej stopni:

1. znacznego,
2. umiarkowanego,
3. lekkiego.

Zgodnie z przepisami ustawy *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* do **znacznego stopnia niepełnosprawności** zalicza się osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagającą, w celu pełnienia ról społecznych, stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji[14].

Oznacza to, że do znacznego stopnia niepełnosprawności zalicza się osoby z naruszoną sprawnością organizmu, które są:

1. niezdolne do pracy albo
2. zdolne do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej.

Zarówno osoby z pierwszej, jak i drugiej grupy muszą jednocześnie wymagać stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych, w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji. Zaliczenie do znacznego stopnia niepełnosprawności możliwe jest bowiem wówczas, gdy u osoby zainteresowanej występują jednocześnie ograniczenia w wykonywaniu zatrudnienia i konieczność stałej lub długotrwałej opieki i pomocy.

Zaliczenie osoby zainteresowanej do znacznego stopnia niepełnosprawności nie wyklucza możliwości zatrudnienia tej osoby u pracodawcy niezapewniającego warunków pracy chronionej, w przypadkach:

1. przystosowania przez pracodawcę stanowiska pracy do potrzeb osoby niepełnosprawnej,
2. zatrudnienia w formie telepracy.

Natomiast do **umiarkowanego stopnia niepełnosprawności** zalicza się osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagającą czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych[15].

---

[14] Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,* art. 3 ust. 1.

[15] Ibidem, art. 3 ust. 2.

W odniesieniu do ograniczeń w zatrudnieniu definicja umiarkowanego stopnia niepełnosprawności nie różni się od definicji stopnia znacznego. W obu przypadkach występuje kryterium niezdolności do pracy lub kryterium zdolności do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej. Kolejnym kryterium kwalifikującym do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności jest konieczność czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych. Użyty w definicji umiarkowanego stopnia niepełnosprawności wyraz „lub" oznacza, że w przeciwieństwie do znacznego stopnia niepełnosprawności, każda z przesłanek stanowi samodzielną podstawę do zaliczenia do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności. W konsekwencji do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności mogą być zaliczone trzy grupy osób z naruszoną sprawnością organizmu, tj.:

1. niezdolne do pracy,
2. zdolne do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej,
3. wymagające czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych.

Zaliczenie osoby zainteresowanej do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności nie wyklucza możliwości zatrudnienia tej osoby u pracodawcy niezapewniającego warunków pracy chronionej, na tych samych zasadach jak w przypadku osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności.

Do **lekkiego stopnia niepełnosprawności** zalicza się osobę o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jaką wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną lub mająca ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować przy pomocy wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne[16].

W związku z powyższym do lekkiego stopnia niepełnosprawności zalicza się następujące grupy osób:

- osoby o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jaką wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną,
- osoby o naruszonej sprawności organizmu, mające ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować przy pomocy wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne.

[16] Ibidem, art. 3 ust. 3.

Nie ma wymogu, aby przesłanki powyższe występowały łącznie.

W stosunku do osób, które nie ukończyły 16 roku życia, niepełnosprawność nie podlega gradacji. Osoby te mogą więc uzyskać orzeczenie o niepełnosprawności.

Dzieci do 16 roku życia zaliczane są do osób niepełnosprawnych, jeżeli mają naruszoną sprawność fizyczną lub psychiczną o przewidywanym okresie trwania powyżej 12 miesięcy, z powodu wady wrodzonej, długotrwałej choroby lub uszkodzenia organizmu, powodującą konieczność zapewnienia im całkowitej opieki lub pomocy w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych w sposób przewyższający wsparcie potrzebne osobie w danym wieku. Niepełnosprawność dziecka orzeka się na czas określony, jednak na okres nie dłuższy niż do ukończenia przez dziecko 16 roku życia. Decyduje ocena możliwości poprawy funkcjonowania dziecka[17].

Należy zaznaczyć, iż stopień niepełnosprawności orzeka się na czas określony lub na stałe – co jest zależne od oceny możliwości poprawy funkcjonowania osoby zainteresowanej (dokonanej zgodnie z wiedzą medyczną).

Obowiązujące w polskim systemie orzecznictwa o niepełnosprawności kryteria i standardy postępowania orzeczniczego budowane są w oparciu o analizę i rozpoznanie zachowanych, pomimo naruszonej sprawności organizmu, zdolności do samodzielnego funkcjonowania w życiu codziennym, wypełniania przypisanych ról społecznych oraz możliwości zatrudnienia w warunkach otwartego lub chronionego rynku pracy.

Standardy w zakresie kwalifikowania do odpowiednich stopni niepełnosprawności zawarte w rozporządzeniu Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 roku *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności* zawierają wyjaśnienia użytych w definicjach stopni określeń i tak:

- **niezdolność do pracy** – oznacza całkowitą niezdolność do wykonywania pracy zarobkowej z powodu fizycznego, psychicznego lub umysłowego naruszenia sprawności organizmu;
- **konieczność sprawowania opieki** – oznacza całkowitą zależność osoby od otoczenia, polegającą na pielęgnacji w zakresie higieny osobistej i karmienia lub w wykonywaniu czynności samoobsługowych, prowadzeniu gospodarstwa domowego oraz ułatwiania kontaktów ze środowiskiem;
- **konieczność udzielania pomocy,** w tym również w pełnieniu ról społecznych – oznacza zależność osoby od otoczenia, polegającą na

[17] http://www.niepelnosprawni.gov.pl.

udzieleniu wsparcia w czynnościach samoobsługowych, w prowadzeniu gospodarstwa domowego, współdziałania w procesie leczenia, rehabilitacji, edukacji oraz w pełnieniu ról społecznych właściwych dla każdego człowieka, zależnych od wieku, płci, czynników społecznych i kulturowych;
- **przez długotrwałą opiekę i pomoc** rozumie się konieczność jej sprawowania przez okres powyżej 12 miesięcy;
- **czasowa pomoc** – oznacza konieczność udzielenia pomocy w okresach wynikających ze stanu zdrowia;
- **częściowa pomoc** – oznacza wystąpienie co najmniej jednej okoliczności uzasadniającej konieczność udzielenia pomocy;
- **istotne obniżenie zdolności do wykonywania pracy** – oznacza naruszoną sprawność organizmu powodującą ograniczenia w wykonywaniu pracy zarobkowej znacznie obniżające wydajność pracy na danym stanowisku w porównaniu do wydajności, jaką wykazują osoby o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną;
- **ograniczenia w pełnieniu ról społecznych** – oznaczają trudności doświadczane przez osobę zainteresowaną w relacjach z otoczeniem i środowiskiem według przyjętych norm społecznych, jako skutek naruszonej sprawności organizmu;
- **możliwość kompensacji ograniczeń** – oznacza wyrównywanie dysfunkcji organizmu spowodowanej utratą lub chorobą narządu odpowiednio przez przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne.

Przy kwalifikowaniu do znacznego, umiarkowanego i lekkiego stopnia niepełnosprawności bierze się pod uwagę zakres naruszenia sprawności organizmu spowodowany przez:

1. **upośledzenie umysłowe, począwszy od upośledzenia w stopniu umiarkowanym;**
2. **choroby psychiczne, w tym:**
   a. zaburzenia psychotyczne,
   b. zaburzenia nastroju, począwszy od zaburzeń o umiarkowanym stopniu nasilenia,
   c. utrwalone zaburzenia lękowe o znacznym stopniu nasilenia,
   d. zespoły otępienne;
3. **zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu, w tym:**
   a. trwałe uszkodzenie czynności ruchowej jednego lub obu fałdów głosowych,

   b. częściowa lub całkowita utrata krtani z różnych przyczyn,
   c. zaburzenia mowy spowodowane uszkodzeniem mózgu – wyższych ośrodków mowy,
   d. głuchoniemota, głuchota lub obustronne upośledzenie słuchu niepoprawiające się w wystarczającym stopniu po zastosowaniu aparatu słuchowego lub implantu ślimakowego;
4. **choroby narządu wzroku, w tym wrodzone lub nabyte wady narządu wzroku powodujące ograniczenie jego sprawności, prowadzące do obniżenia ostrości wzroku w oku lepszym do 0,3 według Snellena po wyrównaniu wady wzroku szkłami korekcyjnymi lub ograniczenie pola widzenia do przestrzeni zawartej w granicach 30 stopni;**
5. **upośledzenia narządu ruchu, w tym:**
   a. wady wrodzone i rozwojowe narządu ruchu,
   b. układowe choroby tkanki łącznej w zależności od okresu choroby i stopnia wydolności czynnościowej,
   c. zapalenie stawów z towarzyszącym zapaleniem stawów kręgosłupa w zależności od stopnia wydolności czynnościowej,
   d. choroby zwyrodnieniowe stawów w zależności od stopnia uszkodzenia stawu,
   e. choroby kości i chrząstek z upośledzeniem wydolności czynnościowej,
   f. nowotwory narządu ruchu,
   g. zmiany pourazowe w zależności od stopnia uszkodzenia i możliwości kompensacyjnych;
6. **epilepsję w postaci nawracających napadów padaczkowych** spowodowanych różnymi czynnikami etiologicznymi lub wyraźnymi następstwami psychoneurologicznymi;
7. **choroby układu oddechowego i krążenia, w tym:**
   a. przewlekłe obturacyjne i ograniczające, zakaźne choroby płuc prowadzące do niewydolności oddechowej,
   b. nowotwory płuc i opłucnej, prowadzące do niewydolności oddechowej,
   c. wrodzone i nabyte wady serca, choroba niedokrwienna serca, kardiomiopatie, zaburzenia rytmu serca z zaburzeniami hemodynamicznymi kwalifikującymi co najmniej do II stopnia niewydolności serca według Klasyfikacji NYHA,
   d. nadciśnienie tętnicze z powikłaniami narządowymi,
   e. miażdżyca zarostowa tętnic kończyn dolnych, począwszy od II stopnia niedokrwienia kończyn według Klasyfikacji Fontaine'a,

f. niewydolność żył głębokich z powikłaniami pod postacią zapaleń i długotrwałych owrzodzeń;

8. choroby układu pokarmowego, w tym:

a. choroby przełyku powodujące długotrwałe zaburzenia jego funkcji,
b. stany po resekcji żołądka z różnych przyczyn z licznymi powikłaniami,
c. przewlekłe choroby jelit o różnej etiologii, powikłane zespołem złego wchłaniania,
d. przewlekłe choroby wątroby o różnej etiologii w okresie niewydolności wątroby,
e. przewlekłe zapalenie trzustki wymagające długotrwałej farmakoterapii,
f. nowotwory układu pokarmowego;

9. choroby układu moczowo-płciowego, w tym:

a. zaburzenia czynności dróg moczowych prowadzące do niewydolności nerek,
b. choroby nerek o różnej etiologii prowadzące do ostrej lub przewlekłej mocznicy,
c. wielotorbielowate zwyrodnienie nerek typu dorosłych,
d. nowotwory złośliwe układu moczowego i narządów płciowych;

10. choroby neurologiczne, w tym:

a. naczyniopochodny udar mózgu przemijający, odwracalny, dokonany, prowadzący do okresowych lub trwałych deficytów neurologicznych o różnym stopniu nasilenia,
b. guzy centralnego układu nerwowego w zależności od typu, stopnia złośliwości, lokalizacji i powstałych deficytów neurologicznych,
c. pourazowa cerebrastenia i encefalopatia,
d. choroby zapalne ośrodkowego i obwodowego układu nerwowego prowadzące do trwałych deficytów neurologicznych,
e. choroby układu pozapiramidowego w zależności od stwierdzanych objawów neurologicznych,
f. choroby rdzenia kręgowego,
g. uszkodzenia nerwów czaszkowych i obwodowych o różnej etiologii;

11. inne, w tym:

a. choroby narządów wydzielania wewnętrznego o różnej etiologii, wywołane nadmiernym wydzielaniem lub niedoborem

hormonów w zależności od stopnia wyrównania lub obecności powikłań narządowych, pomimo optymalnego leczenia,
b. choroby zakaźne lub zespoły nabytego upośledzenia odporności w zależności od fazy zakażenia,
c. przewlekłe wielonarządowe choroby odzwierzęce w II i III okresie choroby zależnie od zmian narządowych,
d. choroby układu krwiotwórczego o różnej etiologii w zależności od patologicznych zmian linii komórkowych szpiku w procesie hemopoezy,
e. znacznego stopnia zeszpecenia powodujące stałe ograniczenia w kontaktach międzyludzkich i w pracy zawodowej;

12. całościowe zaburzenia rozwojowe, powstałe przed 16 rokiem życia, z utrwalonymi zaburzeniami interakcji społecznych lub komunikacji werbalnej oraz stereotypiami zachowań, zainteresowań i aktywności o co najmniej umiarkowanym stopniu nasilenia[18].

Zgodnie z obowiązującym prawem ocena medyczna nie jest jedynym wskaźnikiem niepełnosprawności, orzecznictwo o niepełnosprawności uwzględnia bowiem funkcjonowanie człowieka zarówno w sferze fizycznej, psychicznej, jak i społecznej. Ocena niepełnosprawności ma więc charakter kompleksowy – obejmuje swym zakresem następstwa naruszonej sprawności organizmu w życiu społecznym i zawodowym.

Procedura ustalania niepełnosprawności przez zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności

W aktualnym stanie prawnym zasady orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności oraz kryteria kwalifikowania do niepełnosprawności/stopni niepełnosprawności regulują przepisy ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* oraz rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 roku *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności*. Zapewnieniu prawidłowości orzekania służy mechanizm instancyjnej kontroli wydawania orzeczeń polegający na weryfikacji orzeczeń przez organ wyższego stopnia. Zgodnie z przepisami ustawy *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz*

[18] Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności* (Dz. U. z 2003 r., Nr 139, poz. 1328 ze zm.), § 32.

zatrudnianiu osób niepełnosprawnych postępowanie orzecznicze jest, co do zasady, wnioskowe, zespołowe i dwuinstancyjne. Organy orzecznicze orzekają na wniosek osoby zainteresowanej lub jej przedstawiciela ustawowego albo, za ich zgodą, na wniosek ośrodka pomocy społecznej.

Organami orzekającymi o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności są:

- powiatowe zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności – I instancja,
- wojewódzkie zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności – II instancja.

Ważne jest, że od orzeczeń przysługuje osobie odwołanie, tj. od orzeczenia wydanego w I instancji, w terminie 14 dni od dnia doręczenia orzeczenia, odwołanie do wojewódzkiego zespołu, za pośrednictwem powiatowego zespołu, który wydał zaskarżone orzeczenie. Od orzeczenia wydanego przez organ II instancji przysługuje natomiast odwołanie do sądu pracy i ubezpieczeń społecznych w terminie 30 dni od dnia doręczenia orzeczenia[19].

Wydanie orzeczenia następuje na wniosek osoby zainteresowanej, złożony w powiatowym zespole do spraw orzekania o niepełnosprawności właściwym dla miejsca zamieszkania osoby zainteresowanej.

Zgodnie z przepisami rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 roku *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności* **wniosek o wydanie orzeczenia o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności zawiera:**

- imię i nazwisko dziecka, przedstawiciela ustawowego dziecka lub osoby zainteresowanej,
- datę i miejsce urodzenia dziecka lub osoby zainteresowanej,
- adres zamieszkania lub pobytu dziecka albo osoby zainteresowanej,
- numer dowodu osobistego lub innego dokumentu potwierdzającego ich tożsamość oraz numer PESEL,
- dane dotyczące sytuacji społecznej i zawodowej dziecka lub osoby zainteresowanej – w przypadku wniosku o orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności,
- oświadczenie osoby zainteresowanej lub przedstawiciela ustawowego dziecka o prawdziwości danych zawartych we wniosku.

[19] http://www.niepelnosprawni.gov.pl.

Do przedmiotowego wniosku dołącza się:

1. W przypadku wydania orzeczenia o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności:
   - dokumentację medyczną (historię choroby, karty informacyjne leczenia szpitalnego, wyniki dodatkowych badań diagnostycznych, konsultacje specjalistyczne itp.),
   - zaświadczenie lekarskie – zawierające opis stanu zdrowia, wydane przez lekarza, pod którego opieką lekarską znajduje się dziecko lub osoba zainteresowana; zaświadczenie takie ważne jest miesiąc od daty wydania i w tym czasie należy złożyć wniosek,
   - inne dokumenty mające wpływ na ustalenie niepełnosprawności lub stopnia niepełnosprawności.
2. W przypadku wydania orzeczenia o wskazaniach do ulg i uprawnień:

- dokumentację medyczną (historię choroby, karty informacyjne leczenia szpitalnego, wyniki dodatkowych badań diagnostycznych, konsultacje specjalistyczne itp.),
- orzeczenie o inwalidztwie lub niezdolności do pracy,
- inne dokumenty mające wpływ na ustalenie wskazań do ulg i uprawnień.

Jeżeli dołączona dokumentacja do wniosku jest niewystarczająca do wydania orzeczenia, osoba zostaje zawiadomiona o konieczności jej uzupełnienia. Wyznacza się wówczas termin jej złożenia z pouczeniem, że nieuzupełnienie jej w określonym terminie spowoduje pozostawienie wniosku bez rozpoznania.

Wniosek powinien być rozpatrzony nie później niż w ciągu 1 miesiąca od dnia jego złożenia, z kolei w przypadkach bardziej skomplikowanych nie później niż w ciągu 2 miesięcy od daty jego złożenia.

Przy orzekaniu o niepełnosprawności osoby, która nie ukończyła 16 roku życia, bierze się pod uwagę:

- zaświadczenie lekarskie zawierające opis stanu zdrowia, wydane przez lekarza, pod którego opieką lekarską znajduje się dziecko, oraz inne posiadane dokumenty mogące mieć wpływ na ustalenie niepełnosprawności;
- ocenę stanu zdrowia wystawioną przez lekarza – przewodniczącego składu orzekającego, zawierającą opis przebiegu choroby zasadniczej oraz wyniki dotychczasowego leczenia i rehabilitacji, opis badania przedmiotowego, rozpoznanie choroby zasadniczej i chorób współistniejących oraz rokowania odnośnie do przebiegu choroby,

a także ograniczenia w funkcjonowaniu występujące w życiu codziennym w porównaniu do dzieci z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną właściwą dla wieku dziecka;
- możliwość poprawy zaburzonej funkcji organizmu poprzez zaopatrzenie w przedmioty ortopedyczne, środki techniczne, środki pomocnicze lub inne działania[20].

Przy orzekaniu o stopniu niepełnosprawności osoby, która ukończyła 16 rok życia, bierze się pod uwagę:
- zaświadczenie lekarskie zawierające opis stanu zdrowia, rozpoznanie choroby zasadniczej i chorób współistniejących potwierdzone aktualnymi wynikami badań diagnostycznych, wydane przez lekarza, pod którego opieką lekarską znajduje się osoba zainteresowana, oraz inne posiadane dokumenty mogące mieć wpływ na ustalenie stopnia niepełnosprawności;
- ocenę stanu zdrowia wystawioną przez lekarza – przewodniczącego składu orzekającego, zawierającą opis przebiegu choroby zasadniczej oraz wyniki dotychczasowego leczenia i rehabilitacji, opis badania przedmiotowego, rozpoznanie choroby zasadniczej i chorób współistniejących oraz rokowania odnośnie do przebiegu choroby;
- wiek, płeć, wykształcenie, zawód i posiadane kwalifikacje;
- możliwość całkowitego lub częściowego przywrócenia zdolności do wykonywania dotychczasowego lub innego zatrudnienia – poprzez leczenie, rehabilitację lub przekwalifikowanie zawodowe;
- ograniczenia występujące w samodzielnej egzystencji i uczestnictwie w życiu społecznym;
- możliwość poprawy funkcjonowania osoby zainteresowanej w samodzielnej egzystencji oraz w pełnieniu ról społecznych – poprzez leczenie, rehabilitację, zaopatrzenie w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze, środki techniczne, usługi opiekuńcze lub inne działania[21].

Przy orzekaniu o wskazaniach do ulg i uprawnień bierze się pod uwagę:
- orzeczenie o inwalidztwie lub niezdolności do pracy wydane na podstawie odrębnych przepisów oraz posiadaną dokumentację me-

[20] Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności,* § 3 ust. 1.

[21] Ibidem, § 3 ust. 2.

dyczną mogącą mieć wpływ na określanie wskazań oraz zakresu i rodzaju ograniczeń uprawniających do ulg i uprawnień;
- ocenę aktualnego stanu zdrowia wystawioną przez lekarza – członka powiatowego zespołu;
- zakres i rodzaj ograniczeń spowodowany naruszoną sprawnością organizmu[22].

Osoba ubiegająca się o orzeczenie potwierdzające niepełnosprawność zobowiązuje się, w momencie złożenia wniosku, do udziału w posiedzeniu składu orzekającego, w czasie którego dokonywana jest ocena stanu zdrowia. Wyjątek stanowią tu osoby, które nie mogą przybyć z powodu długotrwałej i nierokującej poprawy choroby, która uniemożliwia obecność – co zostało potwierdzone zaświadczeniem lekarskim – a zgromadzoną dokumentację medyczną lekarz (przewodniczący składu orzekającego) oceni jako wystarczającą do wydania orzeczenia. W tym przypadku ocena zostanie wydana bez badania. Jeżeli pojawią się zaś wątpliwości, przedmiotowej oceny lekarz dokona w miejscu pobytu tej osoby[23].

Przewodniczący powiatowego i wojewódzkiego zespołu wyznacza skład orzekający, w tym przewodniczącego, spośród członków zespołu posiadających zaświadczenia uprawniające do orzekania o niepełnosprawności/stopniu niepełnosprawności, do których należą: lekarz, psycholog, pracownik socjalny, doradca zawodowy i pedagog. Jeśli okoliczności sprawy, przede wszystkim stan faktyczny, uzasadniają wyznaczenie do składu większej liczby specjalistów, przewodniczący może wyznaczyć więcej niż dwie osoby. Ważne jest, że **przewodniczącym składu orzekającego zawsze musi być lekarz, specjalista w dziedzinie odpowiedniej do choroby zasadniczej osoby zainteresowanej.** W przypadku niezgodności ocen w składzie orzekającym rozstrzyga ocena przewodniczącego składu orzekającego, członek składu orzekającego zgłasza zaś na piśmie zdanie odrębne wraz z uzasadnieniem.

Każdy z członków zespołu uczestniczący na posiedzeniu składu orzekającego sporządza, w zakresie swojej specjalności, ocenę dla potrzeb postępowania o ustalenie niepełnosprawności lub stopnia niepełnosprawności. Lekarz dokonuje oceny stanu zdrowia, uwzględniając m.in. przebieg choroby zasadniczej oraz wyniki dotychczasowego leczenia i rehabilitacji.

Zadaniem pracownika socjalnego jest sporządzenie oceny, która uwzględnia występujące ograniczenia w zdolności do samodzielnej egzy-

[22] Ibidem, § 3 ust. 3.
[23] http://www.niepelnosprawni.gov.pl.

stencji i pełnieniu ról społecznych, stopień uzależnienia od innych osób w codziennym funkcjonowaniu oraz zakres koniecznej opieki lub pomocy innych osób, w tym konieczność objęcia osoby systemem środowiskowego wsparcia w samodzielnej egzystencji.

Z kolei rolą doradcy zawodowego jest ocena posiadanych kwalifikacji i predyspozycji zawodowych oraz dotychczasowego przebiegu kariery zawodowej, a także indywidualnych przeciwwskazań do wykonywania zatrudnienia wynikających z psychofizycznych ograniczeń i wreszcie oceny warunków, w jakich osoba zainteresowana może podjąć i wykonywać zatrudnienie, z uwzględnieniem jej możliwości.

Psycholog ocenia występowanie dysfunkcji psychicznych warunkujących trudności w samodzielnym funkcjonowaniu, z uwzględnieniem zaburzeń w zakresie procesów poznawczych oraz emocjonalno-motywacyjnych, poziom inteligencji, zaburzenia zachowania werbalnego oraz ruchowego, a także zaburzenia w interakcjach interpersonalnych, poziom krytycyzmu i samokrytycyzmu oraz występowanie ograniczeń, odpowiednio do wieku, w zakresie umiejętności przystosowawczych, z uwzględnieniem: zdolności do samoobsługi, samodzielnego zaspokajania własnych potrzeb i uspołecznienia.

Zadaniem pedagoga jest sporządzenie oceny uwzględniającej przebieg dotychczasowego kształcenia, występowanie dysfunkcji psychofizycznych utrudniających lub uniemożliwiających kształcenie osoby zainteresowanej w warunkach ogólnodostępnych, występowanie dysfunkcji psychofizycznych utrudniających proces wychowania.

Wszystkie tak sporządzone oceny składają się na ostateczną decyzję składu orzekającego w przedmiocie zaliczenia osoby orzekanej do osób niepełnosprawnych lub braku kwalifikacji, w przypadku zaś przyznania statusu osoby niepełnosprawnej dokonania jej gradacji.

Postępowanie o ustalenie niepełnosprawności jest więc kolegialne i wymaga od uczestników tego postępowania wiedzy merytorycznej oraz aktywnego udziału w wypracowaniu ostatecznej decyzji zaliczającej osobę do odpowiedniego stopnia niepełnosprawności/niepełnosprawności na posiedzeniu składu orzekającego.

Orzeczenie o niepełnosprawności zawiera:

- oznaczenie zespołu, który wydał orzeczenie;
- datę wydania orzeczenia;
- datę złożenia wniosku;
- podstawę prawną wydania orzeczenia;
- imię i nazwisko dziecka, datę urodzenia, adres zamieszkania lub pobytu;

- numer dokumentu potwierdzającego tożsamość dziecka;
- ustalenie lub odmowę ustalenia niepełnosprawności;
- symbol przyczyny niepełnosprawności;
- datę lub okres powstania niepełnosprawności;
- okres, na jaki orzeczono niepełnosprawność;
- wskazania określone przez skład orzekający;
- uzasadnienie;
- pouczenie o przysługującym odwołaniu;
- podpis z podaniem imienia i nazwiska przewodniczącego składu orzekającego oraz pozostałych członków tego składu[24].

Orzeczenie o stopniu niepełnosprawności zawiera:
- oznaczenie zespołu, który wydał orzeczenie;
- datę wydania orzeczenia;
- datę złożenia wniosku;
- podstawę prawną wydania orzeczenia;
- imię i nazwisko osoby zainteresowanej;
- datę i miejsce urodzenia osoby zainteresowanej oraz adres zamieszkania lub pobytu;
- numer dowodu osobistego lub innego dokumentu potwierdzającego tożsamość;
- ustalenie lub odmowę ustalenia stopnia niepełnosprawności;
- symbol przyczyny niepełnosprawności;
- okres, na jaki orzeczono stopień niepełnosprawności;
- datę lub okres powstania niepełnosprawności;
- datę lub okres powstania ustalonego stopnia niepełnosprawności;
- wskazania określone przez skład orzekający;
- uzasadnienie;
- pouczenie o przysługującym odwołaniu;
- podpis z podaniem imienia i nazwiska przewodniczącego składu orzekającego oraz pozostałych członków tego składu[25].

Orzeczenie o wskazaniach do ulg i uprawnień zawiera:
- oznaczenie zespołu, który wydał orzeczenie;
- datę wydania orzeczenia;
- datę złożenia wniosku;
- podstawę prawną wydania orzeczenia;

[24] Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności*, § 13 ust. 1.

[25] Ibidem, § 13 ust. 2.

- imię i nazwisko osoby zainteresowanej;
- datę i miejsce urodzenia osoby zainteresowanej oraz adres zamieszkania lub pobytu;
- numer dowodu osobistego lub innego dokumentu potwierdzającego tożsamość;
- stopień niepełnosprawności;
- symbol przyczyny niepełnosprawności;
- datę lub okres powstania niepełnosprawności;
- okres, na jaki wydano orzeczenie;
- wskazania określone przez lekarza – członka powiatowego zespołu;
- uzasadnienie;
- pouczenie o nieprzysługującym odwołaniu;
- podpis z podaniem imienia i nazwiska lekarza – członka zespołu orzekającego[26].
- **datę lub okres powstania niepełnosprawności dziecka** ustala się na podstawie przebiegu schorzenia, dokumentacji medycznej oraz zaświadczenia lekarskiego o stanie zdrowia dziecka wydanego na podstawie odrębnych przepisów. Jeżeli z przedłożonej dokumentacji oraz przebiegu schorzenia nie da się ustalić okresu lub daty powstania niepełnosprawności dziecka, za datę tę należy przyjąć datę złożenia wniosku do powiatowego zespołu[27];
- **datę lub okres powstania niepełnosprawności** osoby zainteresowanej ustala się na podstawie przebiegu schorzenia, dokumentacji medycznej lub orzeczeń o inwalidztwie, niezdolności do pracy, wydanych przez organy na podstawie przepisów odrębnych. Jeżeli z przedłożonej dokumentacji, przebiegu schorzenia, orzeczeń o inwalidztwie lub niezdolności do pracy osoby zainteresowanej nie da się ustalić daty lub okresu powstania niepełnosprawności, należy wpisać wyrazy „nie da się ustalić”[28];
- **datę lub okres powstania stopnia niepełnosprawności** osoby zainteresowanej ustala się na podstawie przebiegu schorzenia i dokumentacji medycznej. Jeżeli z przedłożonej dokumentacji medycznej i przebiegu schorzenia osoby zainteresowanej nie da się ustalić daty lub okresu powstania stopnia niepełnosprawności, za datę tę należy przyjąć datę złożenia wniosku do powiatowego zespołu[29];

[26] Ibidem, § 13 ust. 3.
[27] Ibidem, § 14 ust. 1-2.
[28] Ibidem, § 14 ust. 3-4.
[29] Ibidem, § 14 ust. 5-6.

- **symbol przyczyny niepełnosprawności** odzwierciedla rozpoznanie uszkodzenia lub choroby, która niezależnie od przyczyny jej powstania powoduje zaburzenia funkcji organizmu oraz ograniczenia w wykonywaniu czynności życiowych i aktywności społecznej osoby zainteresowanej lub dziecka. Symbol przyczyny niepełnosprawności oznacza się następująco:
  - 01-U – upośledzenie umysłowe;
  - 02-P – choroby psychiczne;
  - 03-L – zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu;
  - 04-O – choroby narządu wzroku;
  - 05-R – upośledzenie narządu ruchu;
  - 06-E – epilepsja;
  - 07-S – choroby układu oddechowego i krążenia;
  - 08-T – choroby układu pokarmowego;
  - 09-M – choroby układu moczowo-płciowego;
  - 10-N – choroby neurologiczne;
  - 11-I – inne, w tym schorzenia: endokrynologiczne, metaboliczne, zaburzenia enzymatyczne, choroby zakaźne i odzwierzęce, zeszpecenia, choroby układu krwiotwórczego;
  - 12-C – całościowe zaburzenia rozwojowe.

Orzeczenie może zawierać więcej niż jeden symbol przyczyny niepełnosprawności, nie więcej niż trzy symbole schorzeń, które w porównywalnym stopniu wpływają na zaburzenie funkcji organizmu[30].

- **wskazania** zawarte w orzeczeniu dotyczą:
  1. odpowiedniego zatrudnienia uwzględniającego psychofizyczne możliwości danej osoby,
  2. szkolenia, w tym specjalistycznego,
  3. zatrudnienia w zakładzie aktywności zawodowej,
  4. uczestnictwa w terapii zajęciowej,
  5. konieczności zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze oraz pomoce techniczne, ułatwiające funkcjonowanie danej osoby,
  6. korzystania z systemu środowiskowego wsparcia w samodzielnej egzystencji, przez co rozumie się korzystanie z usług socjalnych, opiekuńczych, terapeutycznych i rehabilitacyjnych świadczonych przez sieć instytucji pomocy społecznej, organizacje pozarządowe oraz inne placówki,

[30] Ibidem, § 32 ust. 9.

7. konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji,
8. konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji,
9. spełniania przez osobę niepełnosprawną przesłanek określonych w art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 roku – Prawo o ruchu drogowym,
10. prawa do zamieszkiwania w oddzielnym pokoju[31].

Posiadanie orzeczenia o niepełnosprawności, orzeczenia o stopniu niepełnosprawności lub orzeczenia o wskazaniach do ulg i uprawnień w pierwszej kolejności określa status osoby nim dysponującej jako osoby niepełnosprawnej w sensie prawnym. Ponadto pozwala korzystać (po spełnieniu określonych warunków) z szeregu form pomocy, do których należą m.in.:

- w zakresie rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia – możliwość uzyskania odpowiedniego zatrudnienia (w tym w zakładach aktywności zawodowej i zakładach pracy chronionej), możliwość uczestnictwa w szkoleniach, korzystania ze ściśle określonych przywilejów pracowniczych (m.in.: prawo do dodatkowego urlopu wypoczynkowego, dłuższej przerwy w pracy, krótszego wymiaru czasu pracy), dofinansowanie działalności gospodarczej lub rolniczej;
- w zakresie rehabilitacji społecznej – możliwość uczestniczenia w terapii zajęciowej realizowanej w warsztatach terapii zajęciowej oraz możliwość uczestnictwa w turnusach rehabilitacyjnych;
- dofinansowanie zaopatrzenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze oraz pomoce techniczne, ułatwiające funkcjonowanie danej osoby;
- ulgi w podatkach, zniżki w komunikacji, zwolnienie z opłat radiowo-telewizyjnych (abonamentu);
- usługi socjalne, opiekuńcze, terapeutyczne i rehabilitacyjne świadczone przez instytucje pomocy społecznej, organizacje pozarządowe oraz inne placówki;
- uprawnienia do zasiłku pielęgnacyjnego i innych świadczeń rodzinnych (np. dodatków do zasiłku rodzinnego związanych z niepełnosprawnością) oraz do zasiłku stałego z pomocy społecznej[32].

[31] Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,* art. 6b ust. 3.

[32] K. Marciniak (red.), *Poradnik niepełnosprawnego…*, op. cit., s. 29.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt, iż zgodnie z przepisami ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,* za osoby niepełnosprawne uznaje się – poza osobami, których niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności lub niepełnosprawności – także osoby posiadające orzeczenie o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy wydane na podstawie przepisów ustawy z dnia 17 grudnia 1998 roku *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych,* tj.:

1. orzeczenie o całkowitej niezdolności do pracy i niezdolności do samodzielnej egzystencji traktowane jest na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności,
2. orzeczenie o niezdolności do samodzielnej egzystencji traktowane jest na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności,
3. orzeczenie o całkowitej niezdolności do pracy traktowane jest na równi z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności,
4. orzeczenie o częściowej niezdolności do pracy oraz celowości przekwalifikowania zawodowego traktowane jest na równi z orzeczeniem o lekkim stopniu niepełnosprawności.

Status osoby niepełnosprawnej posiadają również, bez potrzeby dodatkowego orzekania się w powiatowych i wojewódzkich zespołach do spraw orzekania o niepełnosprawności, osoby, które przed dniem wejścia w życie ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych,* tj. przed dniem 1 stycznia 1998 roku zostały zaliczone do jednej z grup inwalidów lub uzyskały orzeczenie o stałej lub długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym, jeżeli przed tą datą orzeczenie to nie utraciło mocy. W tym przypadku przekładanie powyższych orzeczeń odbywa się w następujący sposób:

- orzeczenie o zaliczeniu do I grupy inwalidów traktowane jest na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności,
- orzeczenie o zaliczeniu do II grupy inwalidów traktowane jest na równi z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności,
- orzeczenie o zaliczeniu do III grupy inwalidów traktowane jest na równi z orzeczeniem o lekkim stopniu niepełnosprawności.

Z kolei osoby o stałej lub długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym, którym przysługuje zasiłek pielęgnacyjny:

- traktowane są na równi z osobami zaliczonymi do znacznego stopnia niepełnosprawności,

- pozostałe osoby traktowane są jako zaliczone do lekkiego stopnia niepełnosprawności.

Natomiast osoby, które posiadają orzeczenie wydane po 1 stycznia 1998 roku przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz komisje lekarskie MON i MSWiA, nie są traktowane jak osoby niepełnosprawne. Osoby te, aby uzyskać status osoby niepełnosprawnej, powinny złożyć do powiatowego zespołu, właściwego ze względu na miejsce zamieszkania, wniosek o wydanie orzeczenia o stopniu niepełnosprawności. Odmienny sposób potraktowania tych osób wynika z istotnej różnicy zasad orzekania, którymi kierują się organy orzekające w tych systemach[33].

[33] Ibidem, s. 34-35.

Małgorzata Piekarzewska
Alicja Zajenkowska-Kozłowska

Statystyczny obraz niepełnosprawności w Polsce

Niepełnosprawność jest jednym z najważniejszych aspektów stanu zdrowia. Ten problem staje się niezwykle istotny, gdyż żyjemy coraz dłużej. Nie trzeba udowadniać, że dłuższe życie nieuchronnie wiąże się z pogorszeniem sprawności zarówno fizycznej, jak i psychicznej. Oczywiście problem niepełnosprawności nie dotyczy tylko osób starszych. Może on wystąpić wskutek wad wrodzonych, chorób przewlekłych, wypadków czy urazów, a zatem także wśród osób bardzo młodych czy małych dzieci.

Pojęcia niepełnosprawności

Niepełnosprawność w znaczeniu potocznym to długotrwały stan, w którym występują pewne ograniczenia w prawidłowym funkcjonowaniu człowieka, powstające na skutek obniżenia sprawności funkcji fizycznych lub psychicznych organizmu. W życiu każdego człowieka pojawiają się okresy mniejszych lub większych możliwości czy też ograniczeń. To, co obecnie jest dla nas łatwo dostępne, za kilka lat może być barierą nie do pokonania. Z tej przyczyny niepełnosprawność jest jednym z ważniejszych problemów współczesnego świata. Wynika to z powszechności i rozmiaru tego zjawiska, niepełnosprawność dotyczy bowiem całej ludzkości – każdy człowiek może doświadczyć pogorszenia stanu zdrowia i stać się osobą niepełnosprawną.

Definicja niepełnosprawności jest nieco płynna i nie daje się jasno sprecyzować. Ponadto nie istnieje jedna, powszechnie uznana definicja niepełnosprawności. Międzynarodowe organizacje takie jak Światowa Organizacja Zdrowia (*World Health Organization* – WHO) czy Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) w drugiej połowie XX wieku przyjęły definicje wynikające ze społecznego modelu podejścia do niepełnosprawności. ONZ w Światowym Programie Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych (*The World Programme of Action for Disabled Persons*) oraz w Standardowych Zasadach Wyrównywania Szans Osób Niepełnospraw-

nych (*The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*) podkreśla, iż niepełnosprawność jest problemem społecznym i nie ogranicza się do konkretnej osoby. Mówiąc o niepełnosprawności, ma na względzie relację między zdrowiem człowieka (uwzględniając jego wiek, płeć i wykształcenie) a społeczeństwem i środowiskiem, które go otacza.

Na arenie międzynarodowej występuje definicja z 2001 roku stosowana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), przyjmująca, że do osób niepełnosprawnych zaliczają się osoby z długotrwałą obniżoną sprawnością fizyczną, umysłową, intelektualną lub sensoryczną, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać ich pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami. WHO wprowadza następujące pojęcia niepełnosprawności, uwzględniając stan zdrowia człowieka:

1. Niesprawność (*impairment*) – każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym;
2. Niepełnosprawność (*disability*) – każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznawanym za typowy dla człowieka;
3. Ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (*handicap*) – ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności, ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami.

Z uwagi na fakt funkcjonowania wielu definicji niepełnosprawności i wynikający z tego brak jednego modelu pomiaru zjawiska niepełnosprawności na świecie, uznano, że niezbędne jest podjęcie prac metodologicznych i statystycznych celem poszukiwania i stworzenia wspólnego sposobu pomiaru oraz ułatwienia transnarodowych (*cross-national*) porównań danych. Międzynarodowe Seminarium ONZ nt. Pomiaru Niepełnosprawności w 2001 roku wystąpiło z inicjatywą stworzenia Waszyngtońskiej Grupy Roboczej ds. Statystyki Niepełnosprawności (*Washington Group on Disability Statistics*). Jej zadaniem jest przegląd aktualnego stanu metod stosowanych w zakresie gromadzenia danych ludnościowych, dotyczących niepełnosprawności w krajowych systemach statystycznych, opracowanie zaleceń i priorytetów do kontynuowania prac nad pomiarem niepełnosprawności, współpraca przy budowaniu sieci instytucji i ekspertów, w tym producentów i użytkowników statystyki niepełnosprawności w celu

wdrożenia zmian w tej dziedzinie oraz rozwój zestawu pytań odpowiednich do stosowania w spisach powszechnych, które zapewnią niezbędne podstawowe informacje na temat niepełnosprawności na całym świecie.

Szeroko zakrojone prace nad osiągnięciem porównywalności w międzynarodowych pomiarach stanu zdrowia ludności w ramach oficjalnej statystyki prowadzi też Inicjatywa Budapeszteńska (*Budapest Initiative* – BI), powstała w 2005 roku. Jej celem jest opracowanie nowego wspólnego instrumentu do pomiaru stanu zdrowia, odpowiedniego do włączenia do krajowych badań ankietowych, które zapewniają niezbędne podstawowe informacje na temat zdrowia populacji. Przy czym w pracach tych nie należy koncentrować się na zapewnieniu pełnego statystycznego obrazu zdrowia populacji, jego uwarunkowań i konsekwencji, ale skupić się na rozwoju wspólnych instrumentów do pomiaru stanu zdrowia w jego wielu wymiarach.

Jak można zauważyć, głównym wspólnym celem wszystkich działań jest współpraca w dziedzinie statystyki zdrowia, koncentrująca się na pomiarach niepełnosprawności odpowiednich dla spisów powszechnych i badań krajowych. Światowa Organizacja Zdrowia przygotowała model Badania Niepełnosprawności obejmujący propozycje wszystkich zainteresowanych stron. W procesie przygotowawczym przeprowadzono szczegółowy przegląd bieżących wysiłków podejmowanych w tym obszarze. Zostały przeanalizowane zbiory danych z krajowych badań statystycznych dotyczących niepełnosprawności i z badań Grupy Waszyngtońskiej. Projekt dokumentu został zaprezentowany podczas spotkania ekspertów w grudniu 2012 roku, po czym rozpoczęto etap badań rozumienia pytań (*cognitive testing*) i badań pilotażowych przed przeprowadzeniem badań ostatecznej wersji narzędzia w wybranych krajach. Ostateczna wersja wraz ze wszystkimi materiałami szkoleniowymi będzie udostępniona przez WHO.

Unia Europejska również nie wypracowała jednolitej, uniwersalnej definicji niepełnosprawności i każdy kraj członkowski używa własnej klasyfikacji. Bywa ona na tyle różna, że czasem ktoś uznany za niepełnosprawnego w jednym kraju, w innym mógłby nie zostać za takiego uznany. W wielu krajach UE używa się różnych definicji niepełnosprawności w zależności od celów, w jakich mają być zastosowane (rentowych, rehabilitacyjnych, edukacyjnych itp.).

Jednakże w statystyce Unii Europejskiej stosowane jest powszechnie kryterium niepełnosprawności biologicznej – narzędzie badawcze służące do wyodrębnienia populacji osób niepełnosprawnych we wszystkich krajach UE według jednolitego wzorca, opracowanego przez Eurostat. Pozyskane w ten sposób dane pozwalają na poznanie skali i poziomu niepełnospraw-

ności w Europie. Niepełnosprawność biologiczna informuje o subiektywnej deklaracji osoby, że ma ograniczoną zdolność wykonywania zwykłych czynności. Według zasad unijnych populacja niepełnosprawnych obejmuje wszystkie osoby, które z powodu problemów zdrowotnych mają ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakie ludzie zwykle wykonują, trwającą 6 miesięcy lub dłużej, niezależnie od tego, czy ograniczenie jest poważne czy niezbyt poważne.

W Europejskim Ankietowym Badaniu Zdrowia (*European Health Interview Survey* – EHIS), przeprowadzonym w krajach członkowskich UE w latach 2006-2010 zadano pytanie o niepełnosprawność biologiczną w następującym brzmieniu:

„Czy z powodu problemów zdrowotnych miał/a Pan/i ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakie ludzie zwykle wykonują, trwającą 6 miesięcy lub dłużej?"

- Tak, poważnie ograniczoną.
- Tak, ograniczoną, ale niezbyt poważnie.
- Nie, nie miałem żadnych ograniczeń.

Pytanie odnosi się do czynności, jakie ludzie zwykle wykonują, a nie do własnych działań badanej osoby. W pytaniu nie zamieszczono listy przykładowych czynności, nie ma tu również odniesienia do grupy wiekowej respondenta. Jest to bowiem pytanie dotyczące samooceny i nie nakłada ono żadnych ograniczeń kulturowych, wiekowych lub związanych z płcią czy własnymi ambicjami badanych osób. Trzeba również podkreślić, że warianty odpowiedzi zastosowane w pytaniu unijnym obejmują szeroką populację, rejestrując także osoby z niezbyt poważnym poziomem ograniczeń.

W Polsce stosowane są co najmniej dwie definicje dotyczące osób niepełnosprawnych. Pierwsza to definicja wynikająca z przepisów prawa i dotycząca prawnej podstawy kwalifikacji do grupy osób niepełnosprawnych. Natomiast druga, dużo szersza, stosowana jest w statystyce Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Definicja statystyczna ujmuje bowiem nie tylko osoby niepełnosprawne prawnie, ale również osoby, które co prawda orzeczenia o niepełnosprawności nie posiadają, lecz deklarują, że mają poważne ograniczenia w wykonywaniu zwykłych czynności (tzw. niepełnosprawność biologiczna).

Podstawą dalszych rozważań będą wyniki Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia (EHIS) przeprowadzonego w Polsce w 2009 roku[1]. Sto-

[1] *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.,* GUS, Warszawa 2011.

sownie do opisanych wcześniej uwarunkowań, dane o rozmiarach niepełnosprawności w Polsce zostaną przedstawione, biorąc pod uwagę różne sposoby mierzenia tego zjawiska, tj. przy przyjęciu nie tylko kryteriów krajowych, ale również według definicji unijnej. Konieczność takiego podejścia wyznaczają uzyskane wyniki. W zależności od przyjętej metodologii badania niepełnosprawności, populacja osób niepełnosprawnych w Polsce pod koniec 2009 roku mogła liczyć od 5,3 mln osób do 8,1 mln osób.

Niepełnosprawność według kryterium unijnego

Według zharmonizowanej metodologii – opracowanej przez ekspertów krajów Unii Europejskiej i Eurostat (Biuro Statystyczne UE) – pod koniec 2009 roku populacja osób niepełnosprawnych w Polsce liczyła 8,1 mln, tj. osób, które z powodu problemów zdrowotnych miały ograniczoną zdolność wykonywania czynności, jakie ludzie zwykle wykonują. Uwzględniono zarówno poważne, jak i mniej poważne ograniczenia. Nie był natomiast brany pod uwagę aspekt posiadania prawnego orzeczenia o niepełnosprawności.

Dane te wskazują, że według definicji unijnej pod koniec 2009 roku co piąty Polak został zaliczony do grupy osób niepełnosprawnych. Dwie trzecie rozważanej populacji stanowiły osoby, które deklarowały niezbyt poważne ograniczenia, a 1/3 wskazała ograniczenia poważne.

Częstość występowania niepełnosprawności biologicznej rośnie wraz z wiekiem, ale bardzo gwałtownie po ukończeniu 50 roku życia. Wśród pięćdziesięciolatków co trzecia osoba została zaliczona do grupy osób niepełnosprawnych, a wśród siedemdziesięciolatków prawie 2/3 zbiorowości. Biologiczny aspekt niepełnosprawności widać wyraźnie, jeżeli uwzględni się również inne cechy, także i te świadczące o braku zdrowia. Kobiety znacznie częściej niż mężczyźni zaliczane były do populacji osób niepełnosprawnych – prawie co czwarta kobieta i tylko co piąty mężczyzna. Tylko co szósta osoba niepełnosprawna oceniła swój stan zdrowia jako dobry lub bardzo dobry, większość jako taki sobie lub zły czy bardzo zły.

W porównaniu z krajami Unii Europejskiej poziom niepełnosprawności biologicznej w Polsce nie jest zbyt wysoki (w 2011 roku wyniósł 23%[2]) i zajmujemy obecnie 12., środkowe miejsce w rankingu unijnej niepełnosprawności. Relatywnie najliczniej niepełnosprawność biologiczna dotyka Słowaków i Słoweńców – częściej niż co trzecia dorosła osoba została za-

[2] *Badanie dochodów i warunków życia – EU-SILC z 2011 r.*

liczona do grupy osób niepełnosprawnych biologicznie według kryteriów unijnych. Najrzadziej natomiast osobami niepełnosprawnymi są Maltańczycy, Szwedzi, Islandczycy, Bułgarzy i Irlandczycy – co najwyżej 17% ogółu dorosłych mieszkańców tych krajów zostało zaliczonych do grupy osób niepełnosprawnych.

Jak wcześniej wspomniano, skala niepełnosprawności biologicznej Polaków kształtuje się nieco poniżej średniej unijnej. Podobny jak w Polsce poziom niepełnosprawności biologicznej odnotowano też na Cyprze, w Szwajcarii, a także w Czechach i na Litwie. Dużo wyższy poziom niż w Polsce odnotowano natomiast w takich krajach jak Niemcy czy Finlandia (32%), ale również i na Łotwie, w Estonii, Austrii, we Włoszech, w Niderlandach, na Węgrzech czy w Portugalii (28-32%).

Wykres 1. Poziom niepełnosprawności biologicznej w Europie w 2011 roku (w odsetkach)

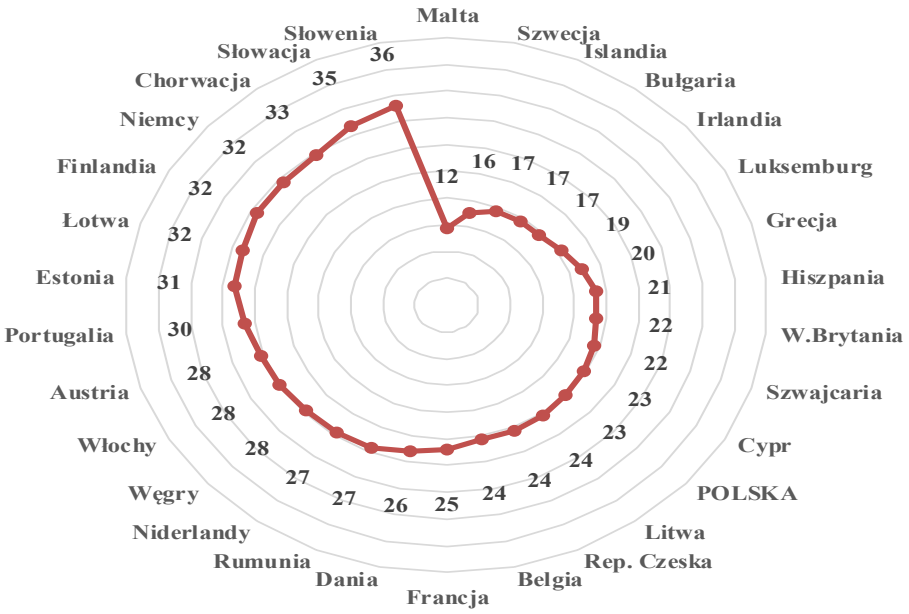

Źródło: baza danych Eurostatu

W następnej części zostaną omówione wyniki EHIS w zakresie badania niepełnosprawności, uwzględniające krajową metodologię stosowaną w badaniach ankietowych i w spisach ludności, zgodnie z którą wśród ogółu ludności wyodrębnia się osoby niepełnosprawne prawnie (posiadające ważne orzeczenie o niepełnosprawności) oraz osoby niepełnosprawne bio-

logicznie, tj. deklarujące z powodu problemów zdrowotnych ograniczenie zdolności do wykonywania zwykłych czynności. Podejście krajowe umożliwi dokonanie pewnych porównań w czasie, wykorzystując w tym celu wyniki badania EHIS z 2009 roku oraz przeprowadzonego w 2004 roku badania stanu zdrowia ludności Polski.

Niepełnosprawność prawna

W Polsce niepełnosprawność prawna była i jest orzekana przez różne instytucje i dla różnych celów. W ramach obowiązujących uregulowań prawnych obecnie obowiązują dwa rodzaje orzecznictwa (regulowane odrębnymi ustawami), prowadzone przez różne instytucje, tj. dla celów rentowych – orzecznictwo rentowe prowadzone przez ZUS oraz dla celów pozarentowych – orzecznictwo prowadzone przez zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności. Na mocy prawa, posiadanie aktualnego orzeczenia wydanego przez wyżej wymienione organy kwalifikuje daną osobę do grupy niepełnosprawnych prawnie i daje podstawę do ubiegania się i korzystania ze specjalnej pomocy, ułatwień czy przywilejów, jakie przysługują tej zbiorowości (np. renta z tytułu niezdolności do pracy, zasiłek pielęgnacyjny, turnusy rehabilitacyjne, zniżka na przejazdy).

System orzekania o niepełnosprawności osób w Polsce jest zawiły i mało czytelny. Obowiązujące przepisy prawne, w zależności od tego, kiedy się ukazały, używają różnego nazewnictwa w stosunku do tych samych osób niepełnosprawnych. Niepełnosprawność prawna była i jest orzekana przez różne instytucje i dla różnych celów. Ponadto wydane orzeczenia o niepełnosprawności nie są względem siebie równorzędne. Czasem elementy zawarte w posiadanym orzeczeniu nie są wystarczające dla uzyskania ulg i świadczeń, o które osoba niepełnosprawna chce wystąpić, i musi ona poddać się badaniom wymaganym przez inny organ orzekający. Ten dualizm orzecznictwa powoduje brak podstaw do rzetelnej i wiarygodnej informacji o tym, ile osób w Polsce faktycznie posiada orzeczenie o niepełnosprawności prawnej.

Statystyka publiczna próbuje zaspokoić te potrzeby informacyjne. Skala i struktura niepełnosprawności są przedmiotem badań GUS od 1978 roku. Problem niepełnosprawności był podejmowany zarówno w ramach kolejnych powszechnych spisów ludności, jak też innych badań o charakterze ankietowym. Ostatnie pełne badanie liczby i struktury osób niepełnosprawnych (w tym także prawnie) przeprowadzono w ramach Narodowego Spisu Powszechnego w 2011 roku. W okresach międzyspisowych pewne

aspekty niepełnosprawności obserwowane były w badaniach zdrowia (HIS 1996 i 2004, EHIS 2009), dochodów i warunków życia ludności (EU-SILC) oraz badaniach aktywności ekonomicznej ludności (BAEL).

Analizując tylko subpopulację osób niepełnosprawnych prawnie, można stwierdzić, że zaostrzenie przepisów dotyczących przyznawania rent inwalidzkich i podobnych świadczeń odniosło widoczny skutek. Według szacunków Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie badania EHIS pod koniec 2009 roku prawne orzeczenie o niepełnosprawności (lub równoważne) posiadało prawie 4,2 mln Polaków, w tym ponad 184 tys. dzieci do lat 16.

Porównanie danych z dwóch kolejnych badań ankietowych o tej samej tematyce (badania dotyczące zdrowia z 2004 roku oraz z 2009 roku) wskazuje, że populacja osób niepełnosprawnych prawnie zmniejszyła się o ponad 660 tys. osób. Według szacunków w końcu 2009 roku orzeczenie o niepełnosprawności posiadał co dziewiąty Polak, niezależnie od płci.

Dane zamieszczone w poniższej tabeli pokazują, że wyraźnie zmniejszyła się liczba osób posiadających orzeczenie o lekkim i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Nieznacznie zmniejszyła się także liczba osób najmocniej poszkodowanych, posiadających orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności, jak również liczba niepełnosprawnych dzieci do lat 16, którym nie ustala się stopnia niepełnosprawności.

Tabela 1. Osoby niepełnosprawne prawnie w 2004 i 2009 roku

Stopień niepełnosprawności	2004	2009	Różnica
	w tysiącach		
Ogółem	4818,3	4155,3	-662,9
Znaczny	1275,3	1265,9	-9,4
Umiarkowany	1605,2	1497,8	-107,4
Lekki	1752,5	1207,3	-545,1
Bez orzeczenia (dzieci do lat 16)	185,3	184,4	-1,0

Źródło: *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.,* GUS, Warszawa 2011

W rezultacie pod koniec 2009 roku struktura osób niepełnosprawnych posiadających prawne orzeczenie o niepełnosprawności przedstawiała się następująco: częściej niż co trzeci niepełnosprawny prawnie posiadał orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a po około 30% osób posiadało orzeczenia o znacznym lub lekkim stopniu niepełnosprawności. Dzieci do lat 16 natomiast stanowiły 4,4% ogółu populacji osób niepełnosprawnych prawnie.

Niepełnosprawność według kryteriów stosowanych przez GUS w badaniach ankietowych dotyczących zdrowia

Główny Urząd Statystyczny w wynikach swoich badań (w tym w spisach powszechnych) prezentuje zbiorowość osób niepełnosprawnych, uwzględniając zarówno kryterium prawne, jak i biologiczne.

Przy ścisłym zastosowaniu definicji osoby niepełnosprawnej przyjętej w badaniu EHIS zbiorowość niepełnosprawnych w Polsce jest znacznie większa, albowiem definicja obejmuje nie tylko osoby niepełnosprawne prawnie, ale również osoby, które co prawda orzeczenia o niepełnosprawności nie posiadają, lecz deklarują poważne ograniczenia w wykonywaniu zwykłych czynności (tzw. niepełnosprawność biologiczna).

Przy przyjęciu tych kryteriów populacja osób niepełnosprawnych w Polsce w końcu 2009 roku liczyła 5,3 mln osób, tj. o prawie 950 tys. osób mniej, niż oceniono na podstawie badania przeprowadzonego w 2004 roku. Tylko co piąta osoba z niesprawnością nie miała prawnego statusu osoby niepełnosprawnej, większość niepełnosprawnych (4/5) taki status miała.

W strukturze populacji osób niepełnosprawnych według kryteriów GUS najliczniejszą grupę stanowiły osoby wyłącznie niepełnosprawne prawnie (tj. posiadające prawne orzeczenie i deklarujące co najwyżej niewielkie ograniczenia lub ich brak). Ta grupa stanowiła blisko połowę omawianej populacji. Blisko co trzecia osoba niepełnosprawna posiadała prawne orzeczenie o niepełnosprawności i równocześnie deklarowała poważnie ograniczoną zdolność wykonywania czynności, a kolejne 20% zbiorowości to osoby bez orzeczeń, ale zgłaszające poważne ograniczenia w wykonywaniu czynności (tzw. niepełnosprawni tylko biologicznie).

Częstość występowania niepełnosprawności rośnie wraz z wiekiem, znacząco po ukończeniu 40 roku życia. Wśród czterdziestolatków niepełnosprawna była co dziesiąta osoba, a wśród pięćdziesięciolatków – blisko co piąta, natomiast w grupie osób 70-letnich i starszych prawie co druga.

Uwzględniając zróżnicowanie terytorialne, można zauważyć, że stosunkowo najczęściej osobami niepełnosprawnymi byli (podobnie jak w 2004 roku) mieszkańcy województwa lubelskiego, lubuskiego i kujawsko-pomorskiego – co szósty mieszkaniec. Z kolei relatywnie najrzadziej problem niepełnosprawności wystąpił wśród mieszkańców województwa mazowieckiego, podlaskiego, warmińsko-mazurskiego i świętokrzyskiego – tylko co ósmy mieszkaniec tych województw był osobą niepełnosprawną.

Wykres 2 . Osoby niepełnosprawne według kryteriów GUS i województw w 2009 roku (w odsetkach)

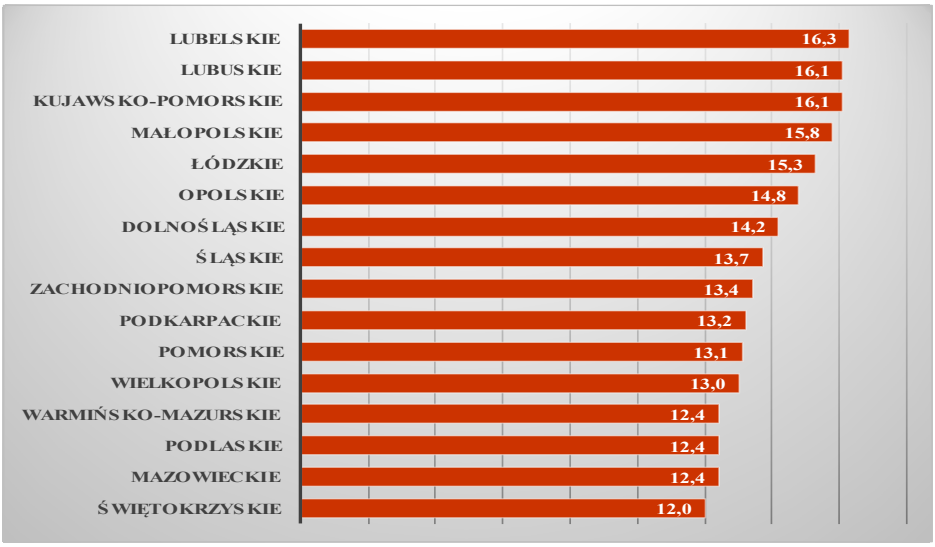

Źródło: *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.,* GUS, Warszawa 2011

W dalszych rozważaniach przedstawiona zostanie w szerszym zakresie charakterystyka zbiorowości dorosłych osób niepełnosprawnych (w wieku 15 lat i więcej) wyłonionej na podstawie opisanych wcześniej kryteriów, stosowanych w polskiej statystyce publicznej.

Charakterystyka dorosłych osób niepełnosprawnych (w wieku 15 lat i więcej)

Na podstawie wyników Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia oszacowano, że liczba osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej liczyła w Polsce w końcu 2009 roku prawie 5,1 mln osób, tj. około 16% ogółu populacji w wieku 15 lat i więcej (odsetek wśród kobiet wyniósł blisko 17%, a dla mężczyzn – 15%). Większość niepełnosprawnych to osoby starsze, ale wiek dość licznej grupy – 2,3 mln – znajdował się w przedziale 15-59 lat. Jednocześnie osoby niepełnosprawne charakteryzowały się niską aktywnością zawodową. Zgodnie z wynikami badania EHIS 2009 w zbiorowości osób niepełnosprawnych było tylko 647,7 tys. pracujących oraz 162,1 tys. bezrobotnych. Osoby bierne zawodowo stanowiły aż 84% populacji niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej.

Poziom wykształcenia dorosłych osób niepełnosprawnych był relatywnie niższy niż sprawnych; aż 37% niepełnosprawnych legitymowało się wykształceniem co najwyżej podstawowym, podczas gdy wśród osób sprawnych udział ten wyniósł tylko 14%. Może to być wynikiem indywidualnych ograniczeń, ale też istniejących barier w dostępie do formalnego kształcenia (technicznych i organizacyjnych). Jedynie co dwunasta osoba niepełnosprawna miała wykształcenie wyższe, podczas gdy wśród osób sprawnych blisko co piąta. Generalnie dorosłe kobiety niepełnosprawne były gorzej wykształcone niż ich niepełnosprawni rówieśnicy. Blisko 70% niepełnosprawnych mężczyzn legitymowało się wykształceniem ponadpodstawowym, natomiast wśród niepełnosprawnych kobiet trochę więcej niż połowa.

Jak wcześniej wspomniano, osoby niepełnosprawne gorzej oceniały swoje zdrowie niż osoby sprawne, częściej występowały u nich długotrwałe problemy zdrowotne czy choroby przewlekłe, częściej też musiały korzystać z pomocy medycznej.

Grupa osób niepełnosprawnych boryka się z wieloma problemami zdrowotnymi. Najczęściej wskazywano na uszkodzenia i choroby narządu ruchu (u 56% dorosłych osób niepełnosprawnych), w następnej kolejności – schorzenia układu krążenia (50%), schorzenia neurologiczne (33%), uszkodzenia i choroby narządu wzroku (ponad 27%), słuchu (14%) oraz schorzenia psychiczne (10%) – patrz wykres poniżej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że respondent mógł w badaniu wskazać więcej niż jeden problem zdrowotny.

Wykres 3. Występowanie grup schorzeń u dorosłych osób niepełnosprawnych w 2009 roku (w odsetkach)

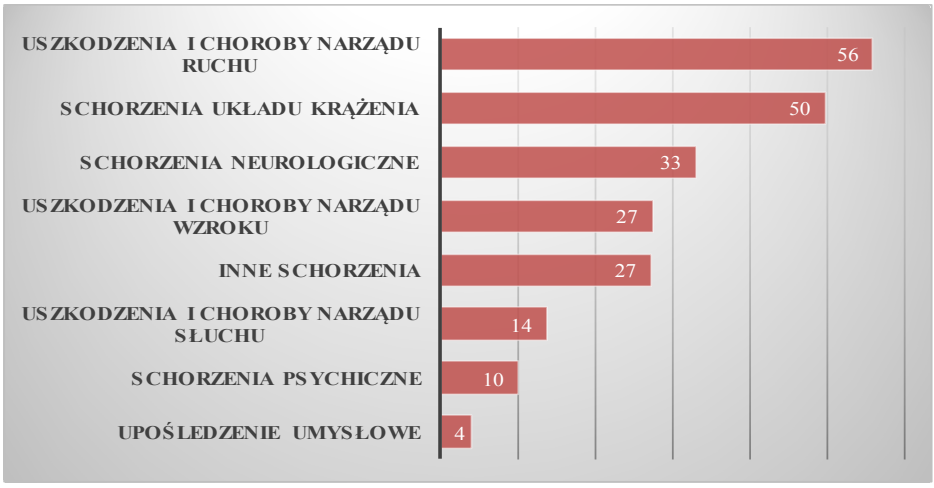

Źródło: *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.,* GUS, Warszawa 2011

Na podstawie uzyskanych w badaniu stanu zdrowia odpowiedzi można odnotować, że w grupie dorosłych osób określonych jako niepełnosprawne na podstawie kryteriów GUS:

- blisko 60% tej populacji nie przeniesie ciężaru 5 kg na odległość 10 m (np. torby z zakupami);
- co druga osoba źle widzi z bliska, nawet gdy ma okulary, a w wieku 80 lat i więcej takie problemy ma 3/4 tej populacji;
- co trzecia osoba niepełnosprawna ma problemy z rozpoznaniem twarzy z odległości 4 m;
- także co trzecia osoba niepełnosprawna niezbyt dobrze słyszy rozmowy prowadzone z kilkoma osobami, nawet jeśli używa aparatu słuchowego;
- ponad 40% niepełnosprawnych ma problemy z samodzielnym przejściem na odległość 500 m, a co czwarty również z wejściem i zejściem po schodach z I piętra;
- ponad 38% ogółu niepełnosprawnych boryka się z trudnościami podczas wykonywania prostych czynności związanych z samoobsługą. Co trzecia osoba niepełnosprawna ma trudności z położeniem się i wstaniem z łóżka lub siadaniem i wstawaniem z krzesła, a częściej niż co czwarta także trudności z ubraniem się i rozebraniem czy też umyciem całego ciała;
- ponad 64% ogółu niepełnosprawnych z trudem wykonuje czynności domowe. Co piąta osoba niepełnosprawna ma problemy z ugotowaniem sobie posiłku, co trzecia z robieniem codziennych zakupów, co dziewiąta zaś z samodzielnym stosowaniem/zażywaniem leków. Znaczna część tej populacji (ponad 30%) ma również problemy z wykonaniem lekkich prac domowych.

Oczywiście kłopoty te występują z niejednakową częstością. Nasilają się one wraz z upływem lat życia. Znaczna część populacji osób w podeszłym wieku przy wykonywaniu codziennych czynności bezwzględnie wymaga pomocy ze strony innych osób.

Osoby niewidome i niedowidzące

Jak wskazują wyniki badania, wraz z wiekiem zmniejsza się sprawność narządów zmysłu i ruchu. Najszybciej psuje nam się wzrok, a w następnej kolejności pojawiają się kłopoty z poruszaniem się. Ten pierwszy aspekt przedstawimy na tle całej populacji osób dorosłych w wieku 15 lat i więcej, a nie tylko osób, które zostały zaliczone do grupy niepełnosprawnych.

Wyniki badania GUS z 2009 roku wskazują, że problemy związane ze wzrokiem[3] miał prawie co czwarty dorosły mieszkaniec Polski. Populacja osób z problemami ze wzrokiem liczyła bowiem pod koniec 2009 roku prawie 7,5 mln osób dorosłych. Częstość występowania problemów związanych ze wzrokiem rośnie w miarę upływu lat życia. O ile wśród osób młodych do 40 roku życia problem ten dotyka nielicznych (nie częściej niż co 20 młodego człowieka), to wśród pięćdziesięciolatków już znaczną ich grupę (co trzecia osoba ma problemy ze wzrokiem), wśród sześćdziesięciolatków – prawie co druga, a wśród osób najstarszych – prawie 60%. Uwzględniając sprawność widzenia tej populacji, można powiedzieć, że co dziewiąta osoba to osoba niewidoma lub poważnie niedowidząca (tzn. nie widzi druku w gazecie lub nie rozpozna twarzy człowieka z odległości 4 m nawet w okularach), co siódma widzi trochę lepiej, lecz zobaczenie druku w gazecie czy twarzy człowieka (nawet w okularach) sprawia jej dużą trudność, natomiast pozostałe 70% wyodrębnionej populacji widzi dużo lepiej, ale i tak sprawia to pewną trudność.

Wykres 4. Osoby dorosłe niewidome i słabowidzące w 2009 roku (w odsetkach)

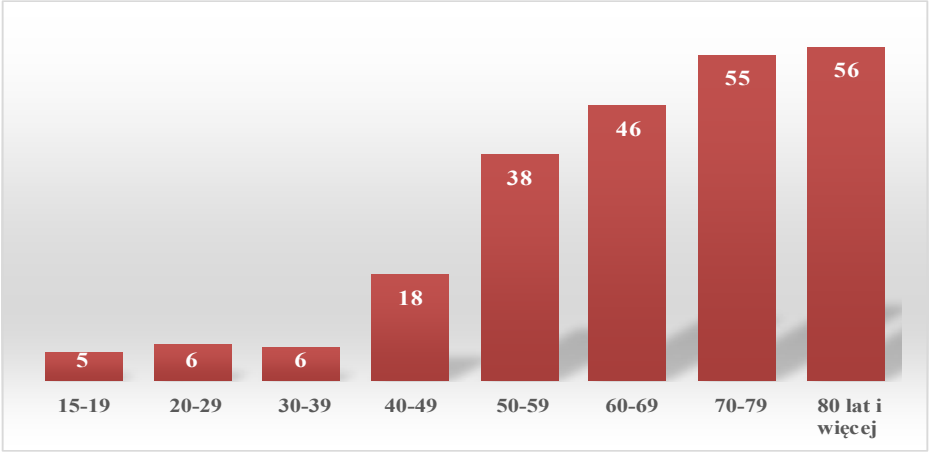

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników badania „Europejskie Ankietowe Badanie Zdrowia 2009"

Ostrożne szacunki wskazują, że w końcu 2009 roku populacja osób niewidomych lub bardzo poważnie niedowidzących liczyła ponad 880 tys.

[3] Zarówno osoby niewidome, jak i osoby, które mimo używania okularów lub szkieł kontaktowych miały trudność w zobaczeniu druku w gazecie bądź twarzy człowieka z odległości 4 m.

osób, słabowidzących zaś ponad 6,6 mln osób. Wśród osób słabowidzących stosunkowo największe problemy sprawia widzenie z bliska (np. druku w gazecie czy książkach), dużo lepiej widzą one na dalszą odległość (np. twarz człowieka z odległości 4 m).

Badanie niepełnosprawności w spisach ludności

Jak wcześniej zaznaczono, w spisach ludności zbiorowość osób niepełnosprawnych wyodrębnia się na podstawie kryterium uwzględniającego posiadanie aktualnego, prawnego orzeczenia o niepełnosprawności lub wskazania na całkowite, poważne lub umiarkowane ograniczenie w wykonywaniu czynności podstawowych stosownie do wieku osoby, będące następstwem długotrwałego problemu zdrowotnego. Taką definicję wykorzystano w ostatnim spisie ludności w 2011 roku. Porównanie wyników obu spisów nastręcza jednak pewne trudności zarówno ze względu na zmiany metodologii i organizacji obu badań oraz zmiany prawne w zakresie orzecznictwa, jak też z uwagi na dużą liczbę odmów odpowiedzi w ostatnim spisie, w którym pytania dotyczące niepełnosprawności miały charakter dobrowolny.

W spisie ludności w 2011 roku 4697,0 tys. osób zadeklarowało ograniczenie zdolności do wykonywania zwykłych czynności (podstawowych dla swojego wieku) i/lub posiadanie ważnego orzeczenia kwalifikującego do zbiorowości niepełnosprawnych. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ponad 1,3 mln respondentów skorzystało z możliwości odmowy udzielenia odpowiedzi na pytania dotyczące niepełnosprawności. W tej grupie znalazły się zapewne również osoby niepełnosprawne. Zgodnie z uzyskanymi wynikami odsetek osób niepełnosprawnych wyniósł w 2011 roku 12,2% wobec 14,3% w 2002 roku.

Można zauważyć pewną prawidłowość, którą zaobserwowano też w badaniach stanu zdrowia z 2004 i 2009 roku. W stosunku do wyników spisu z 2002 roku zmniejszyła się istotnie liczba osób posiadających orzeczenie wydane przez uprawniony do tego organ, przy czym największy spadek widoczny jest w grupie osób mających prawne orzeczenie, ale niezgłaszających żadnych ograniczeń w wykonywaniu podstawowych czynności życiowych, stosownie do swojego wieku. Jest to zapewne wynikiem zaostrzenia przepisów prawnych dotyczących przyznawania rent i innych świadczeń kierowanych do osób niepełnosprawnych. Jednocześnie zwiększyła się znacząco liczba osób nieposiadających orzeczenia, ale których subiektywna ocena wskazuje, że mają ograniczoną zdolność do wykonywania

czynności podstawowych dla swojego wieku (niepełnosprawni wyłącznie biologicznie).

Wyniki szczegółowej analizy rozważanej zbiorowości na podstawie NSP 2011 będą dostępne po opublikowaniu w 2013 roku tematycznego raportu poświęconego tej problematyce. Publikacja ta będzie zawierała charakterystykę demograficzno-społeczną populacji osób niepełnosprawnych, będzie też uwzględniała omówienie dodatkowych cech ujętych w NSP 2011, m.in. grup schorzeń, które spowodowały niesprawność.

Katarzyna Heba

Osoba niewidoma w postępowaniu karnym, postępowaniu w sprawach o wykroczenia i postępowaniu wykonawczym

W niniejszym artykule zostanie omówiona instytucja obrony obligatoryjnej przewidzianej dla osoby niewidomej w postępowaniu karnym, postępowaniu w sprawach o wykroczenia i postępowaniu wykonawczym. Aby jednak mieć pewność, komu ustawodawca dał możliwość skorzystania z tej instytucji, należy na wstępie pokrótce omówić pojęcie osoby niewidomej i słabowidzącej w kontekście niepełnosprawności. Warto zauważyć, iż w Europie mieszka ponad 50 mln niepełnosprawnych obywateli, co stanowi niemal 15% populacji Unii Europejskiej[1].

Pojęcie osoby niewidomej i słabowidzącej w kontekście niepełnosprawności

Liczba niepełnosprawnych osób starszych wciąż wzrasta[2]. Natomiast według raportu Światowej Organizacji Zdrowia[3] na świecie żyje prawie 300 mln osób z niepełnosprawnością wzroku, w tym około 39 mln osób niewidomych. Blisko 90% osób z niepełnosprawnością wzroku zamieszkuje kraje rozwijające się. W Unii Europejskiej, na 1000 mieszkańców cztery osoby to niewidomi lub słabowidzący. Szacuje się, że w 2030 roku co czwarty Europejczyk będzie w wieku emerytalnym, a wśród osób starszych liczba niepełnosprawnych wzrokowo potraja się z każdym dziesięcioleciem ich życia. Wyniki ankiet przeprowadzonych wśród mieszkańców Unii Europejskiej pokazują, że 76% respondentów uważa osoby niewidome za

---

1 Za: *Praktyczne wskazówki. Jak dokonać transferu i wprowadzać w życie osiągnięcia projektu w każdym z krajów partnerskich*, s. 3.

2 Rezolucja nr ResAP(2005)1 Komitetu Ministrów Rady Europy *w sprawie zabezpieczenia niepełnosprawnych dorosłych i dzieci przed wykorzystywaniem* (przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 2 lutego 2005 r. na 913. posiedzeniu zastępców ministrów), s. 3.

3 Global Data on Visual Impairment 2010, http://www.who.int/blindness/data_maps/en/ (30.03.2014).

grupę społeczną mającą największe trudności w dostępie do infrastruktury miasta i usług[4]. Co siódmy mieszkaniec Polski jest osobą niepełnosprawną. Liczbę osób niewidomych w Polsce szacuje się na 100 tys., z czego ponad 73 tys. zrzesza Polski Związek Niewidomych, będący największą organizacją pozarządową zajmującą się problematyką tej grupy osób[5].

Zarówno w nomenklaturze światowej, jak i polskiej nie ma jednej definicji osoby niepełnosprawnej, niewidomej i słabowidzącej. Najpełniejszą definicję osoby niepełnosprawnej można znaleźć w ratyfikowanej przez Polskę Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych[6]. Ten akt prawny definiuje niepełnosprawność jako długotrwałą obniżoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub sensoryczną, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami. Jak już wspomniano, w polskich przepisach prawa nie istnieje jedna obowiązująca definicja pojęcia niepełnosprawności. Poszczególne akty zarówno rangi ustawowej, jak i wykonawczej posługują się całym zestawem różnych pojęć na określenie niepełnosprawności albo osoby niepełnosprawnej. Oprócz tego pojęcia, spotykane są często przestarzałe lub pejoratywne określenia, jak: inwalidztwo, inwalida, upośledzenie, niedorozwój, niezdolność do podjęcia samodzielnej decyzji, nieporadność, całkowita niezdolność do pracy, całkowita niezdolność do samodzielnej egzystencji itp. Co więcej, nawet gdy stosowane jest to samo pojęcie, to przy głębszej interpretacji można dojść do wniosku, że jego zakres definicyjny jest w różnych aktach odmienny – albo wręcz przeciwnie – różne pojęcia są traktowane w ten sam sposób. Ponadto należy do wyjątków, aby dana ustawa lub rozporządzenie regulujące daną sferę życia osób niepełnosprawnych samo definiowało pojęcie niepełnosprawności dla własnych potrzeb. Zresztą nawet jeśli taka definicja prawna została wprowadzona, to często nie jest ona tak szeroka, jak definicja wynikająca z Konwencji i opiera się przede wszystkim na ocenie stopnia zdolności (a raczej niezdolności) do pracy[7]. Podobnie sprawa wygląda z pojęciem osoby niewidomej i słabowidzącej. Przez dłuższy czas funkcjonowały w Polsce dla określenia uszkodzenia narządu wzroku takie terminy, jak „ślepota" i „niedowidzenie", a to głównie dlatego, że w ramach szkolnictwa specjalnego istniały szkoły dla dzieci niewidomych i szkoły dla dzieci niedowidzących.

---

4 http://www.staff.amu.edu.pl/~henrykl/#statystyka (30.03.2014).

5 Raport o osobach niepełnosprawnych w Polsce, przygotowany przez Biuro Prasowe Kongresu Kobiet, http://pozytek.ngo.pl/wiadomosc/663154.html (30.03.2014).

6 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

7 Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego Polska droga do konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ, Kraków 2008, s. 14.

O ile chodzi o ten pierwszy termin, to w definicji „ślepoty" mieści się również tzw. wzrok szczątkowy; używano więc także terminu „resztki wzroku". Termin „słabowzroczność" był dawniej rzadko używany i raczej jako synonim terminu „niedowidzenie". Czasami odnoszony był do osób dorosłych, posiadających głębsze uszkodzenie wzroku, zaliczanych do pierwszej i drugiej grupy inwalidów. W ostatnim okresie terminu „słabowzroczność", a w ślad za tym „osoby słabowidzące", zaczęto używać częściej w bardzo różnym znaczeniu, obejmując nim uszkodzenie wzroku w różnym stopniu i zakresie[8]. W języku angielskim ślepotę określa się terminem *blindness,* który pochodzi od słowa *blind.* W *Słowniku psychologii* można odnaleźć dwa znaczenia słowa *blind*[9]. W pierwszym jest to przymiotnik określający osobę cechującą się brakiem wzroku, zdolności widzenia. W drugim natomiast to przymiotnik odnoszący się do obiektu (osoby lub przedmiotu) pozbawionego świadomości, wiedzy, cechującego się niezdolnością do orientowania się w otoczeniu, charakteryzującego się brakiem percepcji bodźców pochodzących z rzeczywistości lub deficytem właściwej informacji[10]. Według Światowej Organizacji Zdrowia (klasyfikacja ICD – 10 2010):

- **osoba niewidoma** (*blind*) – to ktoś, kto ma ostrość wzroku poniżej 3/60 (0,05) w lepszym oku lub pole widzenia nie większe niż 10 stopni od centralnego punktu fiksacji (lub inaczej o średnicy 20 stopni). Wśród niewidomych można wyróżnić trzy kategorie ze względu na ostrość wzroku:
  1. osoby z ostrością wzroku mniejszą niż 3/60, ale większą lub równą 1/60 (tzn. mogące policzyć palce z odległości 1 metra),
  2. osoby z ostrością wzroku mniejszą niż 1/60 do poczucia światła,
  3. osoby bez poczucia światła;
- **osoba słabowidząca** (jeśli tak przetłumaczyć określenie *visually impaired*) – to osoba mająca ostrość wzroku w lepszym oku przy najlepszej możliwej korekcji mniejszą niż 6/18 (0,3), ale większą lub równą 3/60 (0,05). Przy czym wyróżnia się dwa stopnie uszkodzenia wzroku:
  1. mniej poważny (ostrość wzroku mniejsza niż 6/18, ale większa lub równa 6/60, czyli 0,1),
  2. poważny (ostrość wzroku mniejsza niż 6/60, większa lub równa 3/60).

---

8 T. Majewski, *Słabowzroczność w świetle międzynarodowej klasyfikacji uszkodzeń, niepełnosprawności i upośledzeń*, Przegląd Tyflologiczny 1993, Nr 1-2, s. 7.

9 Za: ibidem.

10 J. Kirenko, P. Gindrich, *Odkrywanie niepełnosprawności wzrokowej w nauczaniu włączającym*, Lublin 2007, s. 65.

Taką definicję osoby słabowidzącej można znaleźć najczęściej.

Co ważne, obecna wersja ICD[11] używa określenia **„słabowzroczność" (*low vision*) w stosunku do szerszej grupy osób** – z ostrością wzroku od 6/18 do poczucia światła albo polem widzenia mniejszym niż 10 stopni od punktu fiksacji (czyli o średnicy 20 stopni), ale używających bądź mogących używać wzroku do planowania lub wykonywania zadań.

Ta ostatnia definicja jest bliska popularnej w rehabilitacji wzroku **funkcjonalnej definicji osoby słabowidzącej**, według której osoba taka ma poziom widzenia, uniemożliwiający nawet przy użyciu szkieł korekcyjnych wykonywanie i planowanie czynności, ale działania te stają się możliwe przy zastosowaniu pomocy optycznych i nieoptycznych ułatwiających widzenie, adaptację otoczenia i używanie technik wykorzystania dostępnych informacji wzrokowych (według A. Corn)[12]. Co za tym idzie: osoba niewidoma to osoba bez potencjału wzrokowego (nieposługująca się wzrokiem w żadnych sytuacjach). I jeszcze jeden wniosek: ktoś, kto widzi „niewyraźnie", ale pomagają mu okulary, nie jest osobą słabowidzącą.

Łatwo zatem zauważyć, że termin „słabowidzący" nastręcza wiele trudności definicyjnych, odnosi się bowiem do bardzo dużej i zróżnicowanej grupy. Należy wiązać go z tym, jak dana osoba może używać wzroku, a nie jakie liczby określają jej ostrość wzroku czy pole widzenia[13].

Inaczej wygląda prawna definicja osoby niewidomej i słabowidzącej, którą przedstawia ustawa *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* z 27 sierpnia 1997 roku. Wyróżnia **trzy stopnie niepełnosprawności** (które odpowiadają dawniej używanym określeniom dotyczącym grup inwalidzkich):

- **lekki** (dawniej III grupa inwalidzka),
- **umiarkowany** (dawniej II grupa inwalidzka),
- **znaczny** (dawniej I grupa inwalidzka).

Osoba jest uznana za niepełnosprawną ze względu na choroby i wady (wrodzone lub nabyte) narządu wzroku, jeśli ograniczają one jej sprawność i powodują „obniżenie ostrości wzroku w oku lepszym do 0,3 według Snellena po wyrównaniu wady wzroku szkłami korekcyjnymi lub ograniczenie pola widzenia do przestrzeni zawartej w granicach 30 stopni". Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej *w sprawie*

---

11 Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*).

12 Za: J. Kirenko, P. Gindrich, *Odkrywanie niepełnosprawności…*, op. cit., s. 65.

13 *Change the Definition of Blindness*, artykuł dostępny pod adresem: http://www.who.int/blindness/Change%20the%20Definition%20of%20Blindness.pdf (2.10.2012).

orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności z dnia 15 lipca 2003 roku[14] symbol, jakim się oznacza niepełnosprawność wzrokową, to „04-O", i oznacza to, że przyczyną niepełnosprawności są choroby oczu.

Podział osób z niepełnosprawnością wzrokową ze względu na stopnie niepełnosprawności wygląda następująco:

1. **stopień lekki:** osoby, u których ostrość wzroku w lepszym oku i po korekcji wynosi więcej niż 0,1 i nie więcej niż 0,3,
2. **stopień umiarkowany:** osoby z ostrością wzroku od 0,06 do 0,1 lub polem widzenia ograniczonym do 30 stopni,
3. **stopień znaczny:**
   - osoby całkowicie niewidome (bez poczucia światła),
   - osoby z ostrością wzroku do 0,05,
   - osoby z polem widzenia poniżej 20 stopni.

Z punktu widzenia orzekania o niepełnosprawności za **osoby niewidome** uznaje się osoby, u których orzeczono **znaczny** stopień niepełnosprawności. Pozostałe osoby to słabowidzący („niedowidzący").

Jednak przy zatrudnianiu osób z dysfunkcją wzroku i wyliczaniu dofinansowań dla pracodawców przyjmuje się też, że określenie „osoba niewidoma" dotyczy osób niepełnosprawnych wzrokowo zarówno w stopniu znacznym, jak i umiarkowanym. W przypadku osób poniżej 16 roku życia (dzieci) nie orzeka się żadnego stopnia niepełnosprawności, ale po prostu niepełnosprawność. A orzekaniem zajmują się specjalnie do tego powołane zespoły przy Powiatowych Centrach Pomocy Rodzinie.

Należy pamiętać, że zgodnie z art. 5 ustawy *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*[15] orzeczenie lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o:

1. całkowitej niezdolności do pracy, ustalone na podstawie art. 12 ust. 2, i niezdolności do samodzielnej egzystencji, ustalone na podstawie art. 13 ust. 5 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 roku *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*[16], traktowane jest na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności;

---

[14] Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności*, Dz. U. z 2003 r., Nr 139, poz. 1328.

[15] Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, Dz. U. z 2011 r., Nr 127, poz. 721 j.t. ze zm.

[16] Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, Dz. U. z 2009 r., Nr 153, poz. 1227 j.t. ze zm.

1a. niezdolności do samodzielnej egzystencji, ustalone na podstawie art. 13 ust. 5 ustawy wymienionej w pkt 1, jest traktowane na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności;
2. całkowitej niezdolności do pracy, ustalone na podstawie art. 12 ust. 2 ustawy wymienionej w pkt 1, jest traktowane na równi z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności;
3. częściowej niezdolności do pracy, ustalone na podstawie art. 12 ust. 3, oraz celowości przekwalifikowania, o którym mowa w art. 119 ust. 2 i 3 ustawy wymienionej w pkt 1, jest traktowane na równi z orzeczeniem o lekkim stopniu niepełnosprawności.

Oznacza to, że orzeczenie wydane przez lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych jest równoważne z orzeczeniem wydanym przez Powiatowy Zespół Orzekania o Niepełnosprawności powołany przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie. A zatem osoba niewidoma legitymująca się takim orzeczeniem ma zapewnioną obligatoryjną obronę zarówno w postępowaniu karnym, jak i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia.

Rola obrońcy w procesie karnym

Obrońca powołany jest do obrony oskarżonego (podejrzanego), a więc strzeżenia jego praw i interesów w procesie karnym. Instytucja obrońcy pozostaje przy tym w ścisłym związku z rozdziałem funkcji ścigania (oskarżania), orzekania i obrony, trójfunkcyjny i trójpodmiotowy proces wymaga bowiem zabezpieczenia stronom, jako wiodącym spór w postępowaniu, równej broni procesowej. Skoro zaś po stronie oskarżenia występuje zawsze (tryb publicznoskargowy) lub może wystąpić (ściganie prywatnoskargowe) osoba zawodowo trudniąca się ściganiem (prokurator) lub pomocą w tym zakresie (adwokat – pełnomocnik), przeto zrozumiałe jest, że podobne uprawnienie winna mieć i strona przeciwna, czyli oskarżony (podejrzany)[17].

Zgodnie z art. 82 Kodeksu postępowania karnego[18] obrońcą może być jedynie osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury. Jest oczywiste, że legislacyjne ujęcie omawianego przepisu obejmuje tylko taki akt prawny, który niezależnie od jego intytulacji zawiera obowiązujące regulacje dotyczące ustroju i zasad funkcjonowania adwoka-

[17] T. Grzegorczyk, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988, s. 16.
[18] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. z 1997 r., Nr 89, poz. 555. Dalej: k.p.k.

tury. Nie istnieje jednak potrzeba takiego sformułowania przepisu art. 82 k.p.k., które odpowiadałoby nazewnictwu ustawy będącej podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie adwokatury, a więc np. ustawy – Prawo o adwokaturze[19]. Nie chodzi tylko o to, że tego rodzaju wymóg musiałby, w razie uchwalenia nowej ustawy o adwokaturze o odmiennym od dotychczasowego tytule, prowadzić do nowelizacji omawianego przepisu. Chodzi również o to, że prawo o adwokaturze nie reguluje w sposób wyczerpujący całej problematyki związanej z prawem wykonywania funkcji obrońcy, o czym świadczą uregulowania zawarte w ustawie z 5 lipca 2002 roku *o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej*[20]. Zgodnie z art. 1 ust. 2 tej ustawy pomoc prawna oznacza działalność w zakresie odpowiadającym uprawnieniom adwokata lub radcy prawnego i obejmuje w szczególności udzielanie porad prawnych, sporządzanie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych oraz występowanie przed sądami i urzędami.

Odsyłając do szczegółowych regulacji tej ustawy, wspomnieć należy, że m.in. prawnik z Unii Europejskiej (osoba będąca obywatelem państwa członkowskiego Unii Europejskiej), po spełnieniu określonych wymogów, może być wpisany na listę prawników zagranicznych prowadzoną przez okręgowe rady adwokackie lub radców prawnych. Tym samym staje się członkiem właściwej izby (art. 3 i art. 16 ustawy *o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej*). Tak więc ustawa z 2002 roku w sposób istotny uzupełnia regulacje w zakresie ustroju i funkcjonowania adwokatury w Polsce.

W związku z powyższym jako nietrafne należy uznać podnoszone niekiedy w piśmiennictwie oceny, że brak dostosowania brzmienia art. 82 (jako powtórzenie zapisu art. 72 k.p.k. z 1969 roku) do intytulacji ustawy z 1982 roku jest niedopatrzeniem ustawodawcy i potrzebna jest nowelizacja tego przepisu. Tytuł ustawy spełnia funkcję informacyjną o merytorycznej zawartości ustawy, jednak nie wyczerpuje przedmiotowego i podmiotowego zakresu regulacji prawnych dotyczących adwokatury.

Zgodnie z ustawą z 26 maja 1982 roku – Prawo o adwokaturze[21], obrońcą może być osoba uprawniona na podstawie tej ustawy do niesienia pomocy prawnej, wpisana na listę adwokatów (art. 65-71 pr. adw.) i wykonu-

---

19 Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz. U. z 2009 r., Nr 146, poz. 1188 j.t. ze zm.

20 Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. *o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 2002 r., Nr 126, poz. 1069 ze zm.

21 Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz. U. z 2009 r., Nr 146, poz. 1188 j.t. ze zm. Dalej: pr. adw.

jąca zawód adwokacki w jednej z form przewidzianych w art. 4a tej ustawy. Osoba taka jest również uprawniona do obrony w postępowaniu przed sądami wojskowymi.

W ograniczonym zakresie określonym w art. 77 pr. adw. adwokata zastąpić mogą aplikanci adwokaccy:

1. przed sądem rejonowym, organami ścigania, organami państwowymi, samorządowymi i innymi instytucjami – po 6 miesiącach aplikacji,
2. przed innymi sądami, z wyjątkiem Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego, Trybunału Konstytucyjnego oraz Trybunału Stanu – po roku i 6 miesiącach aplikacji[22].

Natomiast w sytuacji, gdy jest to osoba, która uprzednio odbyła aplikację: sądową, prokuratorską, notarialną lub radcowską – to już od momentu podjęcia aplikacji adwokackiej w odniesieniu do sądu rejonowego i organów ścigania, a po roku przed pozostałymi sądami, z wyjątkiem Sądu Najwyższego.

W tym miejscu warto zauważyć, że z istoty obrony, jako działalności celowej nastawionej na ochronę praw i interesów oskarżonego wynika, iż obrońca winien działać jedynie na korzyść oskarżonego. Interes klienta staje się wyznacznikiem granic dla obrony prowadzonej przez obrońcę. Oznacza to, że obrońcy nie wolno podejmować czynności niekorzystnych dla oskarżonego.

Powstaje jednak od razu pytanie, czy wskazany czynnik stanowi jedyny wyznacznik działalności obrończej. Zastanowić się więc należy nad stosunkiem interesu oskarżonego do interesu wymiaru sprawiedliwości, polegającego na ustaleniu prawdy o zdarzeniu i zastosowaniu trafnej represji. Jeżeli bowiem są to interesy sprzeczne, to automatycznie pojawia się kwestia granic obrony.

Rozważając kwestię obrony interesu klienta, zgodzić się należy, że w zasadzie chronione winny być tylko te z interesów oskarżonego, które nie są sprzeczne z ogólnym celem procesu, jakim jest prawidłowa realizacja materialnego prawa karnego. Kolizje dóbr występujących w procesie powodują jednak niekiedy konieczność poczynienia odstępstw od tej reguły na rzecz dobra wyższego rzędu, nawet ze szkodą dla wymiaru sprawiedliwości.

Nie wolno zapominać, że proces karny nie jest dobrem samym w sobie i zadaniem ustawodawcy jest ustalenie, który z interesów będzie w danym momencie procesowym podlegał silniejszej ochronie prawnej. W prawie

[22] J. Grajewski, *Komentarz aktualizowany do art. 82 Kodeksu postępowania karnego. Teza nr 1*, (w:) L. K. Paprzycki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424. Wydanie III*, LEX 2013.

pozytywnym nie brak przykładów na to, że dobro oskarżonego jest niekiedy stawiane wyżej niż leżące w interesie wymiaru sprawiedliwości ustalenie prawdy o zdarzeniu i ukaranie winnego. Zwracają tu na siebie uwagę m.in. instytucja zakazu *reformatio in peius,* reguła *ne bis in idem, in dubio pro reo* czy ograniczenia w stosowaniu tymczasowego aresztowania. Z drugiej strony szereg instytucji procesowych wskazuje na silniejszą niekiedy ochronę interesu wymiaru sprawiedliwości. Świadczą o tym np. środki zapobiegawcze czy odstępstwa od zasady bezpośredniości. Również przyznane oskarżonemu prawo do obrony jest z natury swej ograniczone. Może bowiem być realizowane jedynie w sposób przez prawo dozwolony. Podjęcie zatem przez oskarżonego np. kroków mających na celu matactwo grozi mu już sankcjami procesowymi w postaci środków zapobiegawczych. Jest więc przez prawo zakazane jako godzące w interes wymiaru sprawiedliwości[23].

Obrońca, jako procesowy przedstawiciel oskarżonego, reprezentuje go jedynie jako stronę, przeto nie może działać w jego imieniu, gdy oskarżony pełni rolę źródła dowodowego. Jako przedstawiciel strony obrońca dysponuje takimi uprawnieniami, jakie ma oskarżony jako strona postępowania, a ponadto posiada pewne własne uprawnienia niebędące pochodnymi uprawnień klienta, niezbędne do prawidłowego wykonywania zawodu. Nie wolno go więc przesłuchiwać jako świadka okoliczności, o których dowiedział się, prowadząc sprawę lub udzielając porady prawnej (art. 178 pkt 1 k.p.k.); nie wolno mu też zajmować pism lub dokumentów obejmujących okoliczności związane z wykonywaniem funkcji obrońcy (art. 225 § 3 i art. 226 k.p.k.)[24].

Z założenia, jeżeli ustawa zakłada, że „stronom służy", „strony mogą", „oskarżony może" itd., to uprawnienie to przysługuje także obrońcy jako przedstawicielowi oskarżonego, o ile z kontekstu danej normy nie wynika co innego. Tak więc cofnięcia środka zaskarżenia wniesionego na korzyść oskarżonego może dokonać tylko oskarżony, a przy istnieniu obrony obowiązkowej z art. 79 k.p.k. – tylko obrońca. Zgoda na wniosek prokuratora o skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) i wniosek o skazanie bez postępowania dowodowego (art. 387 § 1 k.p.k.) winny pochodzić od oskarżonego; obiektywnie zresztą są to – z uwagi na skazanie – czynności niekorzystne dla oskarżonego. Obrońca może natomiast i powinien współdziałać przy negocjacjach w przedmiocie owej zgody czy przy formułowaniu wniosku z art. 387 k.p.k.[25]

---

23 T. Grzegorczyk, *Obrońca...*, op. cit., s. 18.

24 Idem, *Komentarz do art. 82 Kodeksu postępowania karnego. Teza nr 3*, (w:) T. Grzegorczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Wydanie III*, LEX 2004.

25 Ibidem. Teza nr 4.

Granice legalnych działań obrońcy wyznacza z jednej strony interes oskarżonego, jako stymulujący te działania, z drugiej zaś – publiczny charakter działalności obrończej, jako ograniczający tę działalność do ram zgodnych z prawem. Instytucja obrońcy broniącego oskarżonego leży w interesie publicznym, który wymaga, aby prawa jednostki były należycie chronione w ramach prawem przewidzianych i by cele procesu realizowane były w warunkach zabezpieczających realność procesowego prawa do obrony. Obrońca nie może zatem fałszować dowodów, wymuszać zeznań określonej treści, usuwać dowodów rzeczowych czy nakłaniać innych osób do działań sprzecznych z prawem, ani też korzystać z dowodów, o których wie, że są sfałszowane. Za dopuszczalne uznać natomiast należy udzielanie oskarżonemu rady, aby odmówił złożenia wyjaśnień, nie odpowiadał na określone pytania, czy też nie przyznawał się do winy. Za niedopuszczalne uznać już jednak trzeba działania polegające na wymyślaniu dla oskarżonego kłamliwej wersji wyjaśnień. Pogląd taki opiera się na założeniu istnienia „prawa" oskarżonego do kłamstwa, którym to środkiem posługiwać się jakoby może obrońca[26]. Rzecz w tym, że prawo toleruje jedynie składanie nieprawdziwych wyjaśnień, nie karząc za nie, co nie oznacza bynajmniej istnienia procesowego „prawa do kłamstwa", nie może zatem wchodzić to w zakres praw procesowych obrońcy. Obrońcy wolno natomiast, a nowa regulacja przesłuchania świadków (art. 370 k.p.k.) wręcz to wymusza, kontaktować się ze świadkami obrony, aby ustalić okoliczności, o których świadkowie ci mogą zeznawać; może on także informować osoby najbliższe dla oskarżonego o prawie do odmowy zeznań[27].

Obrońca natomiast łączy rolę obrońcy z rolą pełnomocnika w razie pojawienia się w procesie roszczenia cywilnego wysuniętego przeciwko oskarżonemu. Upoważnienie do obrony stanowi tu jednocześnie upoważnienie do zwalczania zarzutu cywilnego, z uwzględnieniem wszak norm cywilnoprawnych w tej materii, np. co do uznania roszczenia. Upoważnienie do obrony przeradza się *ex lege* w pełnomocnictwo w przypadku dochodzenia odszkodowania za niesłuszne skazanie lub aresztowanie (art. 556 k.p.k.)[28].

Inaczej jest ukształtowana rola obrońcy w niemieckim postępowaniu karnym. Według § 1 niemieckiego prawa o adwokaturze *Bundesrechtsanwaltsordnung* (BRAO), adwokat jest niezależnym organem wymiaru sprawiedliwości („Der Rechtsanwalt ist ein unabhängiges Organ der Rechtspflege"), zobowiązanym do współdziałania z sądem przy wykryciu

[26] P. Kruszyński, *Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym*, Białystok 1991, s. 385.
[27] T. Grzegorczyk, *Komentarz...*, op. cit. Teza nr 5.
[28] Ibidem. Teza nr 7.

prawdy materialnej oraz zapewnieniu sprawiedliwości. Pozostaje on jednak równocześnie pomocnikiem oskarżonego. Rodzi to rzecz jasna szczególny stosunek napięcia pomiędzy elementami publicznoprawnymi funkcji adwokata a obowiązkiem reprezentowania i obrony klienta[29].

Obrona obligatoryjna osoby niewidomej

Jak wynika z danych statystycznych uzyskanych z Centralnego Zarządu Służby Więziennej, osoby niepełnosprawne popełniają przestępstwa i są skazywane prawomocnymi wyrokami (tabela 1).

Tabela 1. Osoby z orzeczonym stopniem niepełnosprawności przebywające w jednostkach penitencjarnych[30]

Lp.	Jednostka organizacyjna	Liczba niepełnosprawnych	Stopień niepełnosprawności				Orzeczony podczas pobytu w AŚ/ZK		
			Lekki	Umiarkowany	Znaczny	Brak danych	Brak danych	Tak	Nie
1.	OISW Białystok	109	30	40	11	28	19	32	58
2.	OISW Bydgoszcz	84	13	57	9	5	0	13	71
3.	OISW Gdańsk	23	0	14	8	1	0	4	19
4.	OISW Katowice	152	63	64	20	5	0	50	102
5.	OISW Koszalin	64	21	29	5	9	0	34	30
6.	OISW Kraków	30	15	14	1	0	0	20	10
7.	OISW Lublin	45	12	22	9	2	0	16	29
8.	OISW Łódź	27	9	8	5	5	3	5	19

[29] Por. W. Buelke, F. Ruhmannsender, *Die Strafbarkeit des Verteidigers – eine systematische Darstellung der Beistandspflicht und ihrer Grenzen*, 2. Auflage, Heidelberg 2010; W. Beulke, *Der Verteidiger im Strafverfahren*, Frankfurt am Main 1980; D. Burhoff, M. Stephan, *Strafvereitelung durch Strafverteidiger*, Münster 2008; E. Müller, K. Gussmann, *Berufsrisiken des Strafverteidigers*, München 2007.

[30] Stan na dzień 24 czerwca 2013 r.

9.	OISW Opole	42	4	26	6	6	0	12	30
10.	OISW Olsztyn	132	41	77	14	0	0	62	70
11.	OISW Poznań	122	35	71	11	5	0	54	68
12.	OISW Rzeszów	96	43	42	5	6	0	37	59
13.	OISW Szczecin	70	20	35	15	0	0	19	51
14.	OISW Warszawa	198	54	111	15	18	0	44	154
15.	OISW Wrocław	63	24	31	8	0	0	26	37
	RAZEM	1257	384	641	142	90	22	428	807

Sposób, w jaki art. 6 ust. 3 lit. c Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[31] należy stosować, zależy od specyfiki i okoliczności konkretnej sprawy. Artykuł ten nie określa sposobu wykonywania określonego w nim prawa do bronienia się osobiście lub przez ustanowionego obrońcę i pozostawia państwom wybór środków gwarantujących przestrzeganie tego prawa w ich systemach prawnych. Istotne jest jednak, by metody wybrane w celu zagwarantowania prawa do obrony były zgodne z wymaganiami rzetelnego procesu sądowego. Nie budzi wątpliwości, że art. 6 ust. 1 EKPCz znajduje zastosowanie już od pierwszego przesłuchania podejrzanego w postępowaniu, a więc już wówczas powinien on mieć możliwość skorzystania z pomocy obrońcy. W świetle art. 6 k.p.k., w ramach pozostawionego państwom w EKPCz wyboru środków gwarantujących przestrzeganie prawa do obrony, oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć. Przy czym dla realności prawa do obrony kodeks postępowania karnego przewiduje obowiązkowe pouczanie o podstawowych uprawnieniach umożliwiających obronę, w tym do korzystania z pomocy obrońcy podejrzanego już przed jego pierwszym przesłuchaniem przed postawieniem zarzutów (art. 300 k.p.k.). Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy[32], obrońca zawsze winien działać z należytą starannością, niezależnie od tego,

[31] Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284. Dalej: EKPCz.

[32] Postanowienie Sądu Najwyższego (dalej: SN) z dnia 28.07.2004 r., sygn. akt: V KK 60/04, LEX nr 121690.

czy jest obrońcą z wyboru, czy też z urzędu oraz czy obrona ma charakter obligatoryjny.

Należy pamiętać, że oskarżony musi mieć obrońcę generalnie w dwu grupach sytuacji. Pierwsza odnosi się do całego postępowania karnego, obejmuje zatem także postępowanie przygotowawcze (art. 79 § l i 2 k.p.k.), druga to jedynie przypadki, gdy obrona formalna jest obowiązkowa tylko w sądowym etapie procesu karnego.

Oskarżony musi mieć obrońcę w (całym) postępowaniu karnym, jeżeli (art 79 § 1 k.p.k.):

1. jest nieletni; jak już wskazano, niekiedy odpowiedzialność karną można ponosić już od 15 roku życia (art. 10 § 2 k.k.);
2. jest głuchy, niemy lub niewidomy.

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest omówienie obrony obligatoryjnej dla osoby niewidomej. A zatem chodzi tu nie jedynie o pełną niemotę, głuchotę czy ślepotę, ale o takie upośledzenie tych zmysłów, że uniemożliwia to kontakt z oskarżonym, a jemu samemu obronę. Wysuwane niekiedy pod rządem poprzedniego Kodeksu postępowania karnego z 1969 roku[33] – przyjmującego podobne ujęcie (art. 70 § l pkt 1) – sugestie, że ma to być całkowite zniesienie funkcjonowania danego zmysłu[34] i że chodzi o każde upośledzenie tych zmysłów utrudniające obronę i porozumiewanie się z oskarżonym[35], wydają się nieprzekonujące. Zauważyć należy, że w projektach k.p.k. przed 1969 rokiem pojawiały się zapisy o „wadach fizycznych utrudniających obronę" (art. 97 proj. z 1967 roku), których k.p.k. z 1969 roku nie przyjął. Podobnie jest i w obecnym kodeksie. Chodzi zatem nie o taki stan tych zmysłów, który utrudnia samodzielną obronę, lecz o taki, który to uniemożliwia. Inne ich upośledzenia i zaburzenia dają natomiast podstawę do obrony niezbędnej w oparciu o art. 79 § 2 k.p.k.[36]

Przykłady praktyki sądowej wskazują jednak, że omawiane zagadnienie może budzić wątpliwości interpretacyjne. Z punktu widzenia językowego jest oczywiste, że człowiek głuchy to osoba pozbawiona słuchu, niemy – pozbawiona mowy, a niewidomy – wzroku. Takimi zwrotami posługuje się Kodeks karny w art. 156 § 1 pkt 1 *in principio;* wydawać by się mogło, że określenia z art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k. mają swoje odpowiedniki w treści przytoczonego

[33] Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. z 1969 r., Nr 13, poz. 96 ze zm.

[34] Zob. np. postanowienie SN z dnia 10.03.1997 r., sygn. akt: III KKN 155/96, OSNPP 1997, z. 7-8, poz. 8.

[35] J. Satko, A. Seremet, *Przesłanki obowiązkowej obrony oskarżonego głuchego, niemego lub niewidomego*, Palestra 1995, Nr 9-10, s. 39-41.

[36] J. Tylman, T. Grzegorczyk, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2003, s. 154.

przepisu prawa materialnego, zatem – że są one tożsame. Ta semantyczna wskazówka nie jest jednak właściwa dla trafnej interpretacji przytoczonych pojęć. Trafny wydaje się pogląd prezentowany w doktrynie, iż pojęcia te, mimo ich językowej jednoznaczności, nie mogą być uznane za tożsame w sensie prawnym, albowiem inna jest ich funkcja w prawie procesowym, a inna w prawie materialnym. Na gruncie art. 156 § 1 pkt 1 k.k. przyjmuje się, że pozbawienie wzroku i słuchu oznacza, iż człowiek nie widzi lub nie słyszy zupełnie. Zmysły te są tak dalece upośledzone, że nie można się nimi zupełnie posługiwać, np. gdy człowiek zachowuje tylko poczucie światła albo rozpoznaje przedmioty z odległości zaledwie kilku centymetrów[37].

Procesową konsekwencją obrony obligatoryjnej jest obowiązek posiadania obrońcy, który to obowiązek nie jest równoznaczny z obowiązkiem udziału obrońcy we wszystkich czynnościach. W wypadkach obrony obligatoryjnej ze względów określonych w art. 79 § 1 i 2 k.p.k. udział obrońcy jest obowiązkowy, zgodnie z art. 79 § 3 k.p.k., w rozprawie przed sądem pierwszej instancji, sądem odwoławczym (art. 450 § 1 k.p.k.) i sądem kasacyjnym (art. 450 § 1 w zw. z art. 518 k.p.k.) oraz w tych posiedzeniach, w których obowiązkowy jest udział oskarżonego, bez względu na to, czy obowiązek ten wynika z ustawy, czy z decyzji sądu (np. art. 343 § 5 k.p.k.).

Jeżeli oskarżony w postępowaniu sądowym nie miał obrońcy w wypadkach określonych w art. 79 § 1 i 2 lub obrońca nie brał udziału w czynnościach, w których jego udział był obowiązkowy, wydane orzeczenie podlega uchyleniu, niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów (art. 439 § 1 pkt 10)[38].

Należy zgodzić się z poglądem, iż obrona obligatoryjna ustaje, jeżeli oskarżony odzyska wzrok, słuch lub mowę, opanuje język polski tak, że będzie nim władał w sposób swobodny, a także gdy ustanie stan, z powodu którego sąd uznał obronę za obowiązkową na podstawie art. 79 § 1 k.p.k., w taki sposób, że nie będzie mógł mówić o okoliczności utrudniającej obronę[39].

Warto w tym miejscu wskazać dane określające liczbę osób niewidomych i słabowidzących, które zostały skazane prawomocnym wyrokiem (tabela 2). Dane te zostały przygotowane na podstawie materiałów uzyskanych z Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

---

37 J. Satko, A. Seremet, *Przesłanki obowiązkowej…*, op. cit., s. 23.

38 W. Grzeszczak, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz,* wyd. 9, Stan prawny na 10 stycznia 2012 r., Warszawa 2012, s. 395, art. 79, teza nr 2.

39 P. Hofmański, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, Warszawa 2011, s. 527.

Tabela 2. Osoby z orzeczonym stopniem niepełnosprawności ze względu na wzrok, przebywające w jednostkach penitencjarnych[40]

Lp.	Jednostka organizacyjna	Liczba niepełnosprawnych ze względu na wzrok	Stopień niepełnosprawności ze względu na wzrok				Orzeczony podczas pobytu w AŚ/ZK		
			Lekki	Umiarkowany	Znaczny	Brak danych	Tak	Nie	Brak danych
1.	ZK Głogów	1	1	0	0	0	0	1	0
2.	ZK Nr 1 Wrocław	1	0	1	0	0	0	1	0
3.	ZK Nr 2 Wrocław	2	1	1	0	0	2	0	0
4.	AŚ Warszawa-Służewiec	4	1	2	1	0	0	4	0
5.	AŚ Radom	1	0	1	0	0	1	0	0
6.	AŚ Warszawa-Mokotów	2	1	1	0	0	0	2	0
7.	ZK Żytkowice	1	1	0	0	0	0	1	0
8.	ZK Nowogard (OZ Płoty)	1	0	1	0	0	0	1	0
9.	AŚ Szczecin	4	1	3	0	0	1	3	0
10.	ZK Jasło	1	1	0	0	0	1	0	0
11.	ZK Łupków	1	1	0	0	0	0	1	0
12.	ZK Uherce	5	1	4	0	0	1	4	0
13.	ZK w Rawiczu	3	1	1	1	0	1	2	0
14.	ZK we Wronkach	3	0	2	1	0	1	2	0
15.	ZK Iława	2	0	1	1	0	0	2	0
16.	ZK Dubliny	1	0	1	0	0	0	1	0
17.	ZK Kamińsk	4	4	0	0	0	4	0	0

[40] Stan na dzień 24 czerwca 2013 r.

18.	ZK Barczewo	2	1	1	0	0	2	0	0
19.	ZK Grodków	2	1	1	0	0	0	2	0
20.	ZK 1 Strzelce Opolskie	1	0	0	0	1	0	1	0
21.	ZK w Garbalinie	3	1	1	1	0	1	2	0
22.	AŚ Lublin	3	0	2	1	0	1	2	0
23.	ZK w Białej Podlaskiej	1	1	0	0	0	0	1	0
24.	ZK w Zamościu	1	0	0	1	0	0	1	0
25.	ZK Trzebinia	1	1	0	0	0	0	1	0
26.	AŚ Bytom	3	1	1	1	0	2	1	0
27.	AŚ Sosnowiec	1	1	0	0	0	1	0	0
28.	AŚ Tarnowskie Góry	1	0	0	1	0	1	0	0
29.	ZK Cieszyn	1	0	1	0	0	0	1	0
30.	ZK Jastrzębie-Zdrój	4	4	0	0	0	0	4	0
31.	ZK Lubliniec	1	0	0	1	0	0	1	0
32.	ZK Wojkowice	3	3	0	0	0	1	2	0
33.	ZK Zabrze	4	2	2	0	0	0	4	0
34.	ZK Wierzchowo	2	0	2	0	0	1	1	0
35.	ZK Czarne	2	1	1	0	0	2	0	0
36.	AŚ Koszalin	3	2	1	0	0	0	3	0
37.	AŚ Lębork	1	0	1	0	0	1	0	0
38.	AŚ Bydgoszcz	1	0	1	0	0	0	1	0
39.	AŚ Bydgoszcz--Fordon	1	0	1	0	0	0	1	0
40.	ZK Białystok	1	1	0	0	0	1	0	0

41.	ZK Czerwony Bór	3	0	1	2	0	1	2	0
42.	AŚ Suwałki	1	0	0	0	1	0	0	1
43.	AŚ Białystok	3	2	1	0	0	2	1	0
44.	ZK Przytuły Stare	4	3	1	0	0	1	3	0
	Razem	91	39	38	12	2	30	60	1

Zagadnienie obrony obligatoryjnej uregulowane jest autonomicznie w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia. Zgodnie z art. 21 § 1 k.p.s.w.[41], podstawą obligatoryjnej obrony jest okoliczność, że obwiniony jest głuchy, niemy lub niewidomy albo zachodzą wątpliwości co do jego poczytalności. Przepis art. 21 § 1 k.p.s.w. dotyczy tzw. obrony obligatoryjnej, czyli sytuacji, gdy posiadanie obrońcy przez obwinionego jest jego prawnym obowiązkiem, a nie tylko uprawnieniem. W przeciwieństwie do procesu karnego, gdzie obrona obligatoryjna odnosi się do całego postępowania, obowiązek posiadania przez obwinionego obrońcy dotyczy tylko postępowania przed sądem, które rozpoczyna się z chwilą wydania przez prezesa sądu zarządzenia o wszczęciu postępowania (art. 59 § 2 k.p.s.w.). Obrońca nie występuje w toku czynności wyjaśniających. Wprawdzie osoba zatrzymana ma prawo do kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym (art. 46 § 4 k.p.s.w.), nie jest to jednak formalnie obrońca obwinionego[42].

Przepis art. 21 § 1 k.p.s.w. ogranicza w porównaniu z art. 79 k.p.k. obronę obligatoryjną do dwóch grup przypadków. Obwiniony musi mieć obrońcę, jeżeli:

- jest głuchy, niemy lub niewidomy;
- zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności. W przepisie art. 21 § 1 pkt 1 k.p.s.w. chodzi o takie upośledzenie zmysłu, które znosi jego funkcjonowanie, co jest równoznaczne z niemożliwością prowadzenia samodzielnej obrony albo tak znacznym jej utrudnieniem, że praktycznie uniemożliwia samodzielne jej prowadzenie[43]. Należy bowiem zauważyć, iż w odróżnieniu od k.p.k., który zakłada także możliwość obrony niezbędnej, gdy sąd uzna to za konieczne ze

41 Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Dz. U. z 2013 r. (395) j.t. ze zm. Dalej: k.p.s.w.

42 A. Skowron, *Kontrowersje wokół roli obrońcy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, Palestra 2004, Nr 7-8, s. 109; idem, *Udział obrońcy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, Przegląd Sądowy 2005, Nr 3, s. 91; idem, *Przeoczenie czy zabieg celowy*, Rzeczpospolita 2004, Nr 3, s. 31.

43 Postanowienie SN z dnia 10.03.1997 r., III KKN 155/96, OSNPP 1997, z. 7-8, poz. 8.

względu na okoliczności utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.), co pozwala przyjąć, że upośledzenia nielikwidujące w pełni danego zmysłu mogą być jednak kwalifikowane jako inna podstawa do obrony obligatoryjnej, w k.p.s.w. nie ma takiej możliwości. Należy zatem, jak się wydaje, nieco inaczej podejść do tego powodu obrony niezbędnej niż na gruncie procedury karnej i nie ograniczać go wyłącznie do pełnej niemoty, ślepoty czy głuchoty. Inne jednak, mniejsze upośledzenia omawianych zmysłów, jeżeli utrudniają obwinionemu samodzielną obronę, mogą uzasadniać powołanie mu obrońcy z urzędu jedynie w ramach art. 22, tj. z uwagi na interes wymiaru sprawiedliwości, przy wykazaniu wszak przezeń swej niezamożności[44].

Należy pamiętać, że nieco inaczej wygląda kwestia skazanego w postępowaniu wykonawczym. Otóż zadaniem prawa karnego wykonawczego czy wręcz jego racją bytu jest wykonanie orzeczenia w sprawie określonej w art. 1 § 1 k.k.w.[45] Dlatego centralną pozycję w tej dziedzinie prawa zajmuje osoba, na którą orzeczenie to nakłada określone obowiązki. Prawo karne wykonawcze nazywa ją skazanym. Zważywszy, że jedną z naczelnych zasad prawa karnego wykonawczego jest podmiotowe traktowanie skazanego, do podstawowych problemów tej dziedziny prawa należy określenie jego statusu, czyli zakresu praw i obowiązków[46]. Jednym z praw skazanego jest obrona obligatoryjna, m.in. jest głuchy, niemy lub niewidomy, a zatem w kodeksie karnym wykonawczym zachowano podobną konstrukcję tego przepisu jak w k.p.k.[47] Jak słusznie zauważa Sąd Najwyższy, „przewidziany w art. 22 § 1 KKW obowiązek udziału obrońcy w posiedzeniu sądu, gdy zachodzi wypadek określony w art. 8 § 2 KKW, odnosi się także do posiedzenia mającego na celu przeprowadzenie dowodu dla sprawdzenia okoliczności podniesionych przez skazanego”[48]. Warto pamiętać, że art. 42 kodeksu karnego wykonawczego normuje instytucję przedstawiciela skazanego, który może spełniać pewne czynności obrończe. Może mianowicie w imieniu skazanego składać wnioski, skargi i prośby w trybie określonym przez art. 6 § 2, a także może być dopuszczony do udziału w postępowaniu przed sądem. Wyznaczenie przez skazanego jego przedstawiciela ani nie zastępuje, ani nie stanowi przeszkody do ustanowienia obrońcy (peł-

44 T. Grzegorczyk, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2008, s. 150.
45 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557.
46 M. Kuć, M. Gałązka, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2009, s. 29.
47 S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 106.
48 Postanowienie SN z dnia 7.02.2006 r., sygn. akt: WZ 2/06, OSNKW 2006, Nr 9, poz. 78.

nomocnika) przez skazanego, a w sytuacji obrony obowiązkowej – jest konieczne[49].

Śledztwo zamiast dochodzenia wobec osoby niewidomej

Artykuł 325c k.p.k. stanowi, iż dochodzenia nie prowadzi się:

1. w stosunku do oskarżonego pozbawionego wolności w tej lub innej sprawie, chyba że:
   a. zastosowano zatrzymanie,
   b. sprawcę ujętego na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem tymczasowo aresztowano;
2. jeżeli oskarżony jest nieletni, głuchy, niemy, niewidomy lub gdy biegli lekarze psychiatrzy powołani do wydania opinii w sprawie stwierdzą, że poczytalność oskarżonego w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu lub w czasie postępowania jest wyłączona albo w znacznym stopniu ograniczona. W wyżej określonych wypadkach prowadzi się zatem śledztwo. Obecny przepis nie wspomina wprawdzie o niestosowaniu wówczas wyłączenia zakazu sięgania po tymczasowe aresztowania z art. 259 § 3 k.p.k., jak to czyniono przed nowelą marcową z 2007 roku, ale tylko dlatego, że nowelą tą zmodyfikowano także treść § 3 art. 259 k.p.k. i wskazany tam zakaz stosowania tego środka (z uwagi na niewielkie zagrożenie karą) nie dotyczy obecnie właśnie osób ujętych na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem. W tych wypadkach, w których w toku dochodzenia ujawnią się sytuacje wskazane w art. 325c k.p.k., niezbędne jest przekształcenie go w śledztwo. Jeżeli zatem w toku dochodzenia *in rem* ustalono, że osobą, co do której istnieje uzasadnione podejrzenie, o jakim mowa w art. 313 § 1 k.p.k., jest np. nieletni albo osoba głucha, niewidoma czy niema, to dopiero po przedstawieniu jej zarzutów – przepis wymaga bowiem, aby wskazane niepełnosprawności dotyczyły oskarżonego (w rozumieniu art. 71 § 3 k.p.k.), a nie już osoby podejrzanej, co byłoby bardziej gwarancyjnym rozwiązaniem - należy przekształcić postępowanie w śledztwo. Gdyby jednak następnie ustalono, że okoliczność powyższa w rzeczywistości nie miała miejsca, np. symulowano niemotę czy brak wzroku albo podejrzany posługiwał się fałszywymi dokumentami i w rze-

[49] S. Pawela, *Prawo karne wykonawcze, Zarys wykładu*, Zakamycze 2006, s. 106.

czywistości nie jest nieletnim, to powinno dojść do powrotu do prowadzenia postępowania w formie dochodzenia[50].

Podobnie jak w kodeksie postępowania karnego śledztwo jest obligatoryjne w sprawie o przestępstwo skarbowe wówczas, jeżeli podejrzany jest nieletni, głuchy, niemy, niewidomy lub zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności. Reguła określona w § 1 pkt 5 *in principio* cytowanego przepisu podlega modyfikacji w odniesieniu do ostatniej z wyszczególnionych okoliczności w związku z treścią przepisu art. 79 § 4 k.p.k., który daje podstawę do przyjęcia, że obowiązek prowadzenia śledztwa ustaje, jeżeli biegli lekarze psychiatrzy stwierdzili, że poczytalność podejrzanego zarówno w chwili popełnienia czynu, jak i w czasie postępowania, nie budzi wątpliwości. W takim wypadku stosunek obrończy trwa do czasu cofnięcia wyznaczenia obrońcy przez prezesa sądu lub sąd albo do wypowiedzenia pełnomocnictwa[51]. Wyróżnione przesłanki śledztwa obligatoryjnego mają charakter przejściowy, co oznacza, że np. w razie ustania przyczyn obrony obligatoryjnej, określonych w art. 79 § 1 k.p.k., dopuszczalne jest przekształcenie śledztwa w dochodzenie[52].

50 T. Grzegorczyk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 699.

51 Postanowienie SN z dnia 27.10.2005 r., sygn. akt: I KZP 30/05, OSNKW 2005, z. 20, poz. 107.

52 L. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 339.

CZĘŚĆ II.
Niewidomi i słabowidzący w przestrzeni publicznej

Katarzyna Kasprzyk

Niewidomi, szczątkowo widzący, słabowidzący. Klasyfikacje uszkodzeń. Uwagi terminologiczne

Wstęp

Narząd wzroku (*organum visus*) składa się z oka oraz narządów dodatkowych. Oko obejmuje gałkę oczną oraz nerw wzrokowy, który łączy ją z mózgiem.

Gałka oczna jest wysoce zróżnicowanym, złożonym narządem, który swoje funkcje może pełnić tylko wtedy, gdy jego wewnętrzne części składowe są przeźroczyste (przezierne) i na światłoczułą siatkówkę mogą padać ostre obrazy światła zewnętrznego. Obrazy te drogą wzrokową przenoszone są do odpowiednich ośrodków kory mózgu, gdzie są uświadamiane[1].

Na skutek różnorodnych przyczyn powstają w organizmie ludzkim różne defekty, wśród nich również sensoryczne, czyli uszkodzenia narządów zmysłu. Defekt wzroku rozumiany jest przez lekarzy jako uszkodzenie narządu wzroku, które powoduje znaczne obniżenie jego sprawności funkcjonalnej. Dwa podstawowe rodzaje dysfunkcji wzroku to ślepota i niedowidzenie (słabowzroczność). Uszkodzenia te są określane według kryteriów okulistycznych (oftalmologicznych) uwzględniających ostrość widzenia lub ubytki w polu widzenia. Za Snellenem i innymi autorami przyjęto, że zdolność rozdzielcza oka, czyli ostrość widzenia do dali wynosi 1' (1 minutę kątową). Aby to zrozumieć, należy wyobrazić sobie dwa punkty świetlne będące w bliskiej odległości od siebie. Odległość między nimi jest taka, że oba promienie świetlne tworzą ze sobą kąt 1'. Promienie świetlne, które przechodzą przez punkt węzłowy oka, przechodzą bez załamania i tworzą na dnie oka dwa punktowe obrazy. Odległość tych punktowych obrazów można obliczyć, mnożąc odległość, czyli odległość ogniskową przedmiotową przez tangens 1'. Te dwa daleko położone źródła światła będą widziane jako oddzielne, gdy rozdzielczość siatkówki wyniesie 0,005mm[2]. Obniżenie ostrości widzenia, innymi słowy, jest to brak możliwości widzenia

[1] A. Bochenek, M. Reicher, *Anatomia człowieka*, t. V, Warszawa 2010, s. 507.

[2] J. Bartkowska, *Widzenie w oku niemiarowym i słabowidzącym*, Zeszyty Tyflologiczne 1993, Nr 10, s. 18.

przedmiotów o wielkości z danej odległości. Zaburzenia te są wyrażane w ułamku wyrażającym stosunek wielkości przedmiotu, która jest widziana, do tej, która powinna być widziana. Obniżenie ostrości wzroku mierzy się i określa na podstawie badań za pomocą tablic Snellena[3].

Klasyfikacja uszkodzeń wzroku

W roku 1954 II Międzynarodowy Kongres Niewidomych w Paryżu zdefiniował termin „ślepota". Uznano, że ślepota to:

1. całkowity brak wzroku – ślepota całkowita,
2. resztki wzroku, w „lepszym oku", nieprzekraczające, przy zastosowaniu szkieł korekcyjnych, 1/20 normalnej ostrości wzroku lub 3/60 według tablicy Snellena; oznacza to, że ostrość widzenia jest 20-krotnie i więcej mniejsza niż u osoby z prawidłową ostrością widzenia,
3. zawężenie pola widzenia do przestrzeni zawartej w 20°.

Niedowidzenie (słabowzroczność) zdefiniowano jako: obniżenie ostrości widzenia od 1/20 do 1/4, czyli osłabienie widzenia od 20-krotnego do 4-krotnego, w „lepszym oku", po zastosowaniu korekcji okularowej.

Między dolną a górną granicą słabowzroczności istnieje wiele pośrednich stopni obniżenia ostrości wzroku.

Biorąc pod uwagę przytoczone definicje, wśród osób z uszkodzonym wzrokiem można wyróżnić:

1) całkowicie niewidomych, do których należą również niewidomi z poczuciem światła,
2) niewidomych z resztkami wzroku (szczątkowo widzących),
3) słabowidzących (niedowidzących).

Osoby z dysfunkcją narządu wzroku można podzielić także ze względu na czas wystąpienia uszkodzenia. Będą to niewidomi i słabowidzący od urodzenia lub od wczesnego dzieciństwa (poniżej 5 roku życia – w pamięci nie pozostają ślady wrażeń wzrokowych) lub ociemniali, a więc te osoby, które całkowicie utraciły zdolność widzenia lub w znacznym stopniu została ona ograniczona[4].

[3] T. Majewski, *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1983, s. 160.
[4] Ibidem, s. 16.

Zofia Sękowska[5] definiuje inwalidztwo wzroku jako uszkodzenie czynności wzrokowych, a mianowicie uszkodzenie widzenia centralnego, obniżenie ostrości wzroku, widzenia obwodowego, czyli ograniczenia i ubytki w polu widzenia zarówno centralnym, jak i obwodowym.

Uszkodzenie widzenia centralnego polega na braku możliwości ostrego widzenia przedmiotów o określonej wielkości z odległości, z jakiej widzi oko pełnosprawne (miarowe).

Widzenie centralne mierzone jest ostrością rozróżniania dwóch punktów przy maksymalnym zbliżeniu. Na przykład dla normalnego oka odległość ta wynosi:

- 0,07 mm, gdy patrzymy z odległości 25 cm,
- 1,00 mm – z odległości 3 m,
- 75 mm – z odległości 5 m,
- 7,5 mm – z odległości 50 m,
- 20,0 mm – z odległości 60 m,
- 290 mm – z odległości 1000 m.

Jeżeli oko nie widzi tych punktów lub widzi je jako jeden zlewający się, niewyraźny punkt, oznacza to, że ostrość wzroku jest obniżona, czyli odbiega od normy.

Międzynarodowa Klasyfikacja Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń w roku 1980 przyjęła podział i stopnie ostrości wzroku wyrażone w ułamkach dziesiętnych (tabela 1).

[5] Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998, s. 95.

Tabela 1. Kategorie zaburzeń widzenia według międzynarodowego rejestru chorych

OSTROŚĆ WZROKU PRZY MOŻLIWIE NAJLEPSZEJ KOREKCJI (b*)			
ZABURZENIA WIDZENIA	**KATEGORIA (a**)**	**maksymalna, tzn. mniejsza niż:**	**minimalna, tzn. równa lub większa niż:**
SŁABE WIDZENIE	1	6/18 20/70 3/10 (0,3)	6/60 20/200 1/10 (0,1)
	2	6/60 20/200 1/10 (0,1)	3/60 (liczy palce z odległości 3 m)
ŚLEPOTA	3	3/60 (liczy palce z odległości 3 m) 20/400 1/20 (0,05)	1/60 5/300 (20/1200) 1/50 (0,02)
	4	1/60 (liczy palce z odległości 3 m) 5/300 (20/1200)	poczucie światła
	5	brak poczucia światła	

* Stopień ostrości wzroku, w kolumnie „b", został wyrażony w 6-metrowej skali tablicy Snellena (badany znajduje się w odległości 6 m od tablicy Snellena), druga wartość – zgodnie ze skalą 20-stopniową, trzecia – w ułamkach dziesiętnych.

** Pole widzenia zawarte między 5° a 10° wokół punktu fiksacji klasyfikuje niepełnosprawność wzrokową do kategorii 3 w kolumnie „a", natomiast ograniczenie pola widzenia zawarte do 5° wokół punktu fiksacji zostało zakwalifikowane do niepełnosprawności kategorii 4 w kolumnie „a", nawet jeżeli ostrość widzenia nie jest obniżona.

Poniżej przedstawiona tabela zawiera wartości ostrości widzenia stosowane w Polsce, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych[6]. W USA stosuje się ułamek 20/200, gdyż sześciu metrom odpowiada w przybliżeniu dwadzieścia stóp (19.685). W Wielkiej Brytanii odległość badanego od tablic Snellena podawana jest w metrach. W Polsce najczęściej ostrość widzenia podawana jest w ułamkach dziesiętnych. Wartości przedstawione w tabeli 2 dotyczą obu oczu przy zastosowaniu najlepszej korekcji – szkieł optycznych.

[6] O. Backman, K. Inde, *Usprawnianie wzroku u osób słabowidzących*, Zeszyty Tyflologiczne 1987, Nr 4, s. 32.

Tabela 2. Wartości ostrości widzenia stosowane w Polsce, Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii

Polska	USA	Wielka Brytania
0,05	20/200	6/120
0,06	20/300	6/60
0,1	20/200	6/60
0,2	20/100	6/30
0,3	20/60	6/18
0,4	20/50	6/15

Istnieją również inne definicje dotyczące istoty słabowzroczności. Panuje między nimi zgodność co do tego, aby nie zawężać pojęcia do „prawnych" definicji.

Autorzy E. Mehr i A. Freid[7] uważają, że słabowzroczność można zdefiniować jako obniżoną centralną ostrość widzenia lub taki ubytek w polu widzenia, który pomimo najlepszej korekcji optycznej, przy pomocy szkieł konwencjonalnych, czyli okularowych, zakłóca normalne funkcjonowanie człowieka.

Z kolei A. Colenbrander[8], członek Międzynarodowego Towarzystwa Zapobiegania Ślepocie przy Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), definiuje słabowidzących jako osoby, które posiadają istotną wadę narządu wzroku, ale mają również użyteczne resztki wzroku.

Inni badacze – E. Faye i C. Hood[9] określają osobę słabowidzącą jako tę, której ostrość widzenia znajduje się poniżej normy, uszkodzenie nie daje się skorygować szkłami okularowymi i obok ubytków w polu widzenia jest bezpośrednią przyczyną licznych trudności w życiu codziennym.

Amerykański informatyk S. M. Genensky[10] opracował czynnościową klasyfikację ślepoty i głębokich zaburzeń widzenia. Według niego dana osoba jest funkcjonalnie niewidoma wtedy, gdy jest całkowicie niewidoma (bez poczucia światła) lub co najwyżej posiada poczucie światła bądź kie-

7 E. Mehr, A. Freid, (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się osób słabowidzących oraz osób niewidomych z dodatkowo ograniczoną sprawnością*, Materiały Tyflologiczne 1986, Nr 4, s. 13.

8 A. Colenbrander, (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się…*, op. cit., s. 13.

9 E. Faye, C. Hood, (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się…*, op. cit., s. 13.

10 S. M. Genensky, (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się…*, op. cit., s. 13.

runku jego rzutowania. Człowiek jest częściowo widzący i prawnie niewidomy wtedy, gdy jest niewidomy prawnie, ale nie funkcjonalnie. Tak więc za osobę częściowo widzącą (szczątkowo widzącą) uważa się człowieka, u którego ostrość widzenia nie przekracza 20/70 lub którego pole widzenia zawężone jest do 20°.

Wymienione definicje niezupełnie się pokrywają, ale mają punkty styczne, a mianowicie żadna z nich nie próbuje zdefiniować słabowzroczności w kategorii ostrości widzenia lub stopnia uszkodzenia pola widzenia.

Międzynarodowa Klasyfikacja Niepełnosprawności i Upośledzeń przyjęła następujący podział i stopnie wartości ostrości wzroku:

- wzrok całkowicie normalny (ostrość od 0,8-1,0 na tablicy Snellena),
- lekki stopień uszkodzenia, wzrok prawie normalny (poniżej 0,8 na tablicy Snellena),
- umiarkowany stopień uszkodzenia, słabowzroczność umiarkowana (poniżej 0,3 na tablicy Snellena),
- znaczny stopień uszkodzenia, słabowzroczność znaczna (poniżej 0,1 na tablicy Snellena),
- ślepota:
  - głęboki stopień uszkodzenia (słabowzroczność głęboka lub ślepota umiarkowana (poniżej 0,05 na tablicy Snellena),
  - prawie całkowite uszkodzenie, ślepota prawie całkowita (poniżej 0,02 na tablicy Snellena),
  - całkowite uszkodzenie ostrości widzenia, ślepota całkowita (0,00).

Wzrok określany jest jako „normalny", gdy jego ostrość wynosi powyżej 0,3. Natomiast za „słabowzroczność" uznano obniżenie ostrości wzroku na poziomie 0,3 aż do 0,05.

Do ślepoty zalicza się więc nie tylko całkowite zniesienie czynności wzrokowych, czyli całkowitą ślepotę, lecz również poczucie światła oraz zachowaną ostrość wzroku od 0,02 do 0,05.

Zdjęcie 1. Ostrość widzenia – ruch ręki przed okiem (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

Zdjęcie 2. Ostrość widzenia 0,05 (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

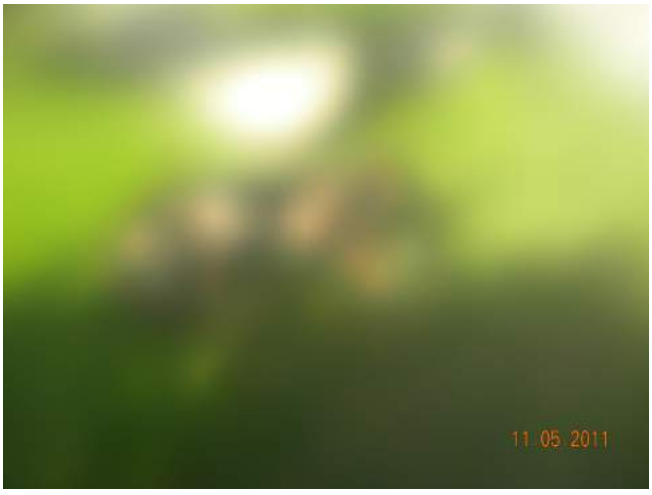

Zaburzenia widzenia obwodowego przejawiają się w ograniczeniach i ubytkach pola widzenia. Prawidłowe pole widzenia każdego oka wynosi w płaszczyźnie poziomej 150°, a w płaszczyźnie pionowej 120°.

Przy częściowym nakładaniu się pól obu oczu pełne pole widzenia wynosi w płaszczyźnie poziomej około 200°[11].

Międzynarodowa Klasyfikacja Niepełnosprawności i Upośledzeń uznała następujące formy uszkodzeń pola widzenia:

[11] Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki…*, op. cit., s. 97.

1. koncentryczne (równomierne) ograniczenie pola widzenia, które może być:
   - niewielkie – średnica pola 120° i mniej,
   - umiarkowane – średnica pola 60° i mniej,
   - głębokie – średnica pola 5° i mniej,
   - widzenie lunetowe – widzenie tylko bardzo małą częścią siatkówki,
2. widzenie połowicze (ślepota połowicza) polegające na wypadnięciu połowy pola widzenia po lewej lub prawej stronie,
3. inne uszkodzenia pola widzenia, do których należą wysepkowe jego ubytki w postaci mroczków (np. mroczek centralny w okolicy plamki żółtej) lub ćwiartkowego wypadnięcia pola.

Zdjęcie 3. Widzenie lunetowe, zachowane około 20° pola widzenia (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

Zdjęcie 4. Mroczek w centralnym polu widzenia np. w przebiegu choroby Stargardta, starczym zwyrodnieniu plamki żółtej (AMD) (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

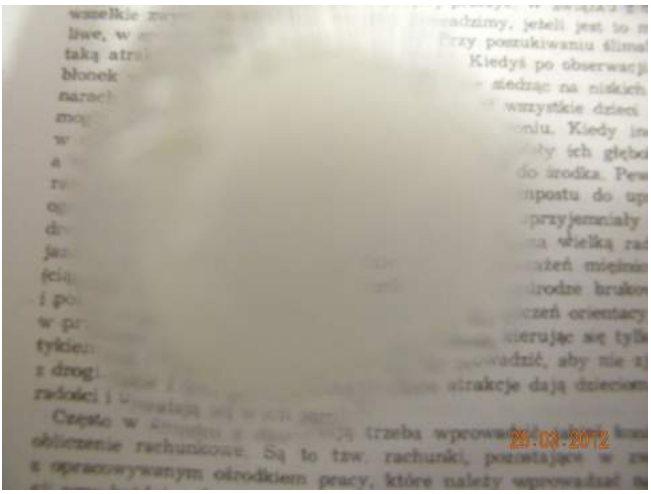

Zdjęcie 5. Ubytki w polu widzenia (tzw. mroczki) przy zachowanej ostrości widzenia (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

Zdjęcie 6. Ubytki w polu widzenia (tzw. mroczki) z obniżoną ostrością widzenia z zachowanym widzeniem barwnym (zdjęcie własne K. Kasprzyk)

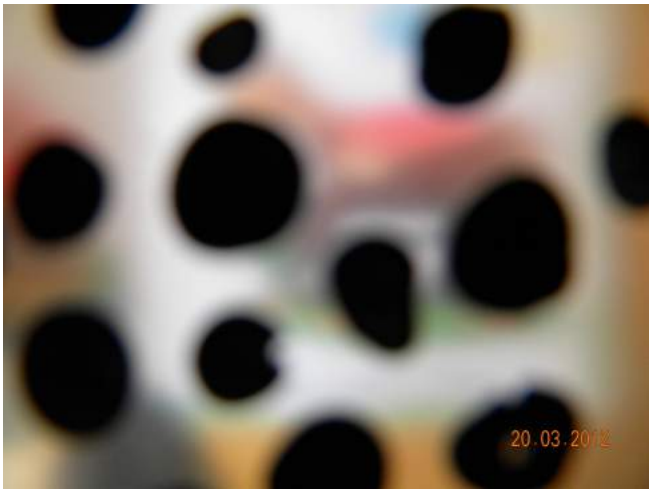

Oprócz tych dwóch podstawowych czynności wzrokowych zaburzeniu może ulec także widzenie barw (ślepota barwy – monochromatyzm oraz dichromatyzm). Monochromatyzm to całkowita ślepota na barwy, dichromatyzm zaś to zaburzenie widzenia barwnego w obrębie barwy czerwonej (protanopia), zielonej (deuteranopia) lub niebieskiej (tritanopia).

Ilustracje umieszczone poniżej przedstawiają zaburzenia widzenia barwnego[12].

Ilustracja 1. Zaburzenie widzenia barwnego w paśmie widma czerwonego (protanopia)

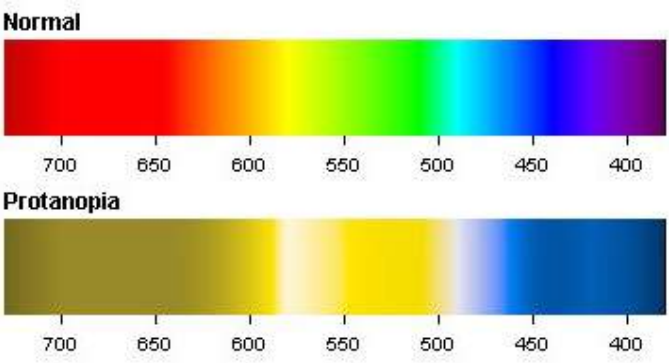

[12] Ilustracje pochodzą ze strony internetowej: http://www.colblindor.com (23.06.2012).

Ilustracja 2. Zaburzenie widzenia barwnego w paśmie widma zielonego (deuteranopia)

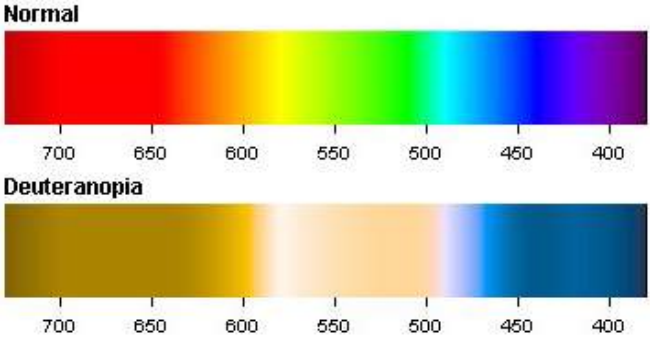

Ilustracja 3. Zaburzenie widzenia barwnego w paśmie widma niebieskiego (tritanopia)

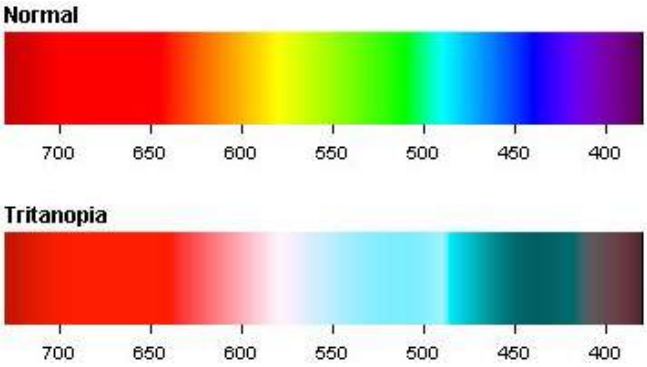

Niezależnie od zaburzeń widzenia barwnego uszkodzeniu ulec może także:

- widzenie stereoskopowe (obuoczne),
- widzenie nocne, czyli adaptacja do widzenia w słabych warunkach świetlnych (tzw. kurza ślepota)[13].

W przypadku ślepoty, a przede wszystkim ślepoty całkowitej (czarnej) wszystkie wymienione czynności są zniesione. Człowiek nie widzi nic lub prawie nic. Natomiast w przypadku słabowzroczności sytuacja jest bardziej złożona. Oprócz uszkodzenia głównej czynności wzrokowej mogą bowiem wystąpić dodatkowo zaburzenia pozostałych czynności w różnym stopniu i zakresie.

[13] T. Majewski, *Słabowzroczność w świetle Międzynarodowej Klasyfikacji Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń*, Przegląd Tyflologiczny 1993, Nr 1-2(26-27), s. 7.

Słabowzroczność może powodować różny stopień obniżenia sprawności wzrokowej. Obniżenie ostrości wzroku ma przede wszystkim negatywny wpływ na widzenie przedmiotów, ich kształtów, a zwłaszcza małych i bardzo małych przedmiotów, w tym również liter, cyfr i innych znaków graficznych (pisma, druku). Natomiast ograniczenia czy ubytki pola widzenia powodują znaczne ograniczenia i trudności w postrzeganiu dużych przedmiotów i przestrzeni wraz ze znajdującymi się w niej osobami czy przedmiotami i zjawiskami. W znacznym stopniu utrudniają one ujmowanie wzajemnych relacji między elementami znajdującymi się w przestrzeni. Zwężone pole widzenia utrudnia w szczególny sposób orientację przestrzenną, która jest niezbędna do samodzielnego poruszania się.

Granica między osobami uważanymi za niewidome a osobami słabowidzącymi nie jest stała. Zachowanie bowiem najmniejszej sprawności wzroku umożliwia wykorzystanie go w różnych sytuacjach życiowych oraz zawodowych. W związku z tym bardziej przydatna bywa definicja funkcjonalna, oparta na kryteriach bardziej praktycznych. Taką definicją jest obok definicji zawodowej definicja pedagogiczna. Według niej, wśród dzieci z uszkodzeniami wzroku wyróżnia się dwie podstawowe grupy:

- niewidomych,
- słabowidzących.

Granicę między tymi grupami stanowi ostrość wzroku (w lepszym oku, przy zastosowaniu szkieł korekcyjnych) 0,050 lub ograniczenie pola widzenia do 20°. Należy zaznaczyć, że jest to grupa niejednolita. Są w niej dzieci całkowicie niewidome i także te, które posiadają resztki wzroku.

Ze względu na jakościowe różnice w procesie poznawania świata przez dzieci z uszkodzeniem wzroku, w aspekcie pedagogicznym można wyróżnić trzy grupy:

- niewidomych,
- szczątkowo widzących,
- słabowidzących[14].

Do grupy niewidomych zalicza się więc osoby, które nie widzą nic. Według W. Melanowskiego[15] cechuje je brak możliwości korzystania z wrażeń wzrokowych. Jest to grupa najbardziej jednolita, która brak bodźców wzrokowych kompensuje poprzez dynamiczne układy strukturalne, głównie słuch i dotyk oraz procesy korowe. Do tej grupy można zaliczyć oso-

[14] R. Ossowski, *Pedagogika niewidomych i niedowidzących,* (w:) W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Poznań 1998, s. 159-163.

[15] W. Melanowski, (w:) Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki…*, op. cit., s. 101.

by z poczuciem światła, to znaczy takie, które mogą odróżnić światło od ciemności, ale nie są w stanie rozróżnić barw, kształtu przedmiotu, ruchu lub przestrzeni. Mając bowiem tylko poczucie światła, nie można mówić o widzeniu świata; widzenie to przedstawia dla niewidomych tylko subiektywną, psychologiczną wartość.

Dzieci szczątkowo widzące spostrzegają przedmioty, a właściwie zarysy ich kształtów oraz ruch, mogą mieć również możliwości różnicowania barw oraz wzrokowej orientacji przestrzennej. Jeżeli chodzi o ostrość i pole widzenia, mieszczą się one w granicach międzynarodowej definicji ślepoty, tj. ostrość wzroku od 0,05 i pole widzenia zwężone do 20°. W grupie tej braki widzenia są jednak tak duże, że w poznawaniu otoczenia dominuje dotyk i inne zmysły uzupełniane tylko wrażeniami wzrokowymi. Istnieją tu pewne możliwości wykorzystania wrażeń wzrokowych do orientacji przestrzennej oraz działalności praktycznej[16]. Wymieniona grupa jest zróżnicowana pod względem możliwości widzenia.

W. Melanowski[17] wyróżnił ślepotę praktyczną – 1/60, kiedy to inwalidztwo wzroku uniemożliwia człowiekowi pracę, a nawet swobodne poruszanie się, oraz ślepotę społeczną – do 2,5/60, kiedy to pozostałe resztki wzroku nie pozwalają na swobodne wykonanie większości prac wymagających wzroku. Dopiero ostrość wzroku na poziomie 0,1 umożliwia w miarę bezpieczne i samodzielne poruszanie się, a także najprostsze działanie pod kontrolą wzroku. A. Litvak[18] rozróżnił trzy grupy dzieci szczątkowo widzących pod względem możliwości percepcyjnych. Pierwsza grupa do 0,01 włącznie, druga od 0,02 do 0,03, trzecia od 0,04 i więcej. Słuszność tego podziału uzasadnił przeprowadzonymi badaniami, które dotyczyły szybkości tworzenia obrazów. Wyniki badań wykazały, iż szybkość tworzenia spostrzeżeń w 1 sekundzie u dzieci z grupy II (0,02-0,03) jest ponad 10 razy szybsza niż u dzieci zakwalifikowanych do grupy I i około 10 razy wolniejsza niż u reprezentantów grupy III (0,04 i więcej).

Polski badacz tej problematyki A. Kapłan[19] na podstawie badań dotyczących widzenia szczątkowego, szczególnie widzenia barwnego, wyróżnia trzy jego formy:

1. ostrość widzenia centralnego 0,04 i mniej, nieco zwężone pole widzenia, różnicowanie trzech barw, charakteryzujące się niskimi wskaźnikami komponentów barwnych,

---

16 T. Majewski, *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1983, s. 151-152.

17 W. Melanowski, (w:) Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki…*, op. cit., s. 101.

18 A. Litvak, (w:) Z. Sękowska (red.), *Rewalidacja dzieci niedowidzących w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1985, s. 20.

19 A. Kapłan, (w:) Z. Sękowska (red.), *Rewalidacja dzieci niedowidzących…*, op. cit., s. 20.

2. ostrość widzenia centralnego 0,04 i mniej, zwężone pole widzenia lub w nim ograniczone ubytki peryferyjne, które wiążą się z ograniczoną patologią widzenia barwnego nieproporcjonalnie niskimi wskaźnikami komponentów widzenia barwnego,
3. ostrość widzenia 0,04 i więcej, rażące koncentryczne zwężenie pola widzenia lub centralny ubytek pola widzenia czy też liczne ubytki organiczne w polu widzenia oraz rozprzestrzeniona patologia widzenia barwnego z nieproporcjonalnie niskimi wskaźnikami komponentów widzenia barwnego.

Do grupy dzieci słabowidzących zalicza się te, u których ostrość wzroku mieści się w granicach od 0,06 do 0,25 normalnej ostrości, czyli ponad 1/20 do 5/20, co w praktyce oznacza, że mogą one odróżnić czarne znaki z odległości 1-5 m, podczas gdy dzieci z normalną ostrością wzroku znaki te rozpoznają z odległości 20 m.

Dolna granica niedowidzenia (słabego widzenia) jest również dyskusyjna. Niektórzy autorzy zawężają ją do 0,2, często też przyjmowana jest granica 0,3[20].

Widzenie dzieci słabowidzących jest na tyle sprawne, że podczas poznawania świata nie dominuje wzrok, a posługiwanie się dotykiem i innymi zmysłami (np. węchem, słuchem) w poznawaniu przedmiotów.

Amerykański informatyk S. M. Genensky[21] opracował czynnościową klasyfikację ślepoty i głębokich zaburzeń widzenia. Według niego osoba jest funkcjonalnie niewidoma wtedy, gdy jest całkowicie niewidoma (ślepota czarna) lub co najwyżej posiada poczucie światła bądź kierunku jego rzutowania. Człowiek jest częściowo widzący i prawnie niewidomy wtedy, kiedy jest niewidomy prawnie, ale nie funkcjonalnie. Człowiek jest częściowo widzący wtedy, gdy ostrość w lepszym oku, nawet skorygowana zwykłymi szkłami, nie przekracza 20/70 lub maksymalna średnica jego pola widzenia nie przekracza widzenia 20° oraz jeżeli nie jest funkcjonalnie niewidomy.

Obecnie tylko polska terminologia pedagogiczna rozróżnia dwie grupy dzieci:

- niewidome, które na skutek braku wzroku posługują się pismem punktowym Braille'a,
- słabowidzące, które mogą posługiwać się pismem drukowanym, tzw. czarnodrukiem (Zarządzenie MEN 1993[22]).

---

20 T. Majewski, *Psychologia niewidomych…*, op. cit., s. 157.

21 S. M. Genensky, (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się…*, op. cit., s. 13.

22 Zarządzenie Nr 29 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 października 1993 r. *w sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi, ich kształcenia w ogólnodostępnych*

Dzieci z uszkodzonym narządem wzroku nie stanowią jednolitej grupy. Różne są bowiem przyczyny i okres uszkodzenia wzroku. Ważna jest także głębokość i zakres uszkodzenia.

Wśród dzieci z dysfunkcją narządu wzroku mamy dzieci całkowicie niewidome, bez poczucia światła (V=0) oraz dzieci szczątkowo widzące, które rozróżniają światło od ciemności, mogą określić pionowe i poziome ruchy ręki przed oczami, a nawet mogą liczyć palce i rozróżnić kształty pokazywanych przedmiotów z niewielkich od oczu odległości.

R. Ossowski wyróżnił kilka grup dzieci z uszkodzonym wzrokiem:

1. niewidome V=0
2. ociemniałe V=0 (utrata wzroku po 5 roku życia =0)
3. szczątkowo widzące V=1/∞
4. (tylko poczucie światła V <<= 1/20)
5. niedowidzące V=>> 1/20 → 5/50 → 5/15 na lepszym oku po korekcji szkłami konwencjonalnymi i mogące czytać z bliska druk na tablicy Snellena, optotyp w rzędzie 1,5 o wysokości oczka 2,5 mm z dowolnej odległości od oka,
6. słabowidzące V= 5/10 → 5/5 na lepszym oku po korekcji szkłami konwencjonalnymi i czytające drobny druk (*petit*) z odległości +/25 cm przed okiem,
7. słabowidzące z zaburzeniami obuocznego widzenia z powodu zezującego niedowidzącego jednego oka.

Podstawą orzekania o stopniu utraty wzroku są badania okulistyczne, które głównie polegają na badaniu ostrości wzroku (*visus*), za pomocą tablicy Snellena oraz mierzeniu pola widzenia, wyrażanego w stopniach kątowych[23].

Przyczyny uszkodzenia narządu wzroku

Zasadnicze przyczyny ślepoty i niedowidzenia to:[24]

- czynniki genetyczne,
- wady wrodzone, nabyte w życiu płodowym,
- wady nabyte poza życiem płodowym (uszkodzenie okołoporodowe),

i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia specjalnego, Dz. Urz. MEN z 1993 r., Nr 9, poz. 36.

[23] R. Ossowski, *Wychowanie dzieci niesprawnych sensorycznie,* (w:) I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1999, s. 297-299.

[24] Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki…*, op. cit., s. 103.

- choroby analizatora wzrokowego,
- uszkodzenia nabyte we wczesnym wieku niemowlęcym,
- choroby zakaźne z wysoką temperaturą, nowotwory,
- zatrucia, cukrzyca,
- urazy mechaniczne, termiczne, chemiczne,
- awitaminoza,
- wady nabyte w późniejszych latach.

Wśród przyczyn wrodzonych są obciążenia genetyczne zależne od patologicznych właściwości odpowiednich genów rodzicielskich, jak również nabyte w okresie embrionalnym wskutek zadziałania na płód, w różnym okresie jego rozwoju, szkodliwych czynników pochodzenia wirusowego, bakteryjnego, pasożytniczego, energii promienistej, różnego rodzaju zatruć chemicznych, awitaminozy i wreszcie urazów mechanicznych.

Obciążenia genetyczne – czyli dziedziczenie chorób ocznych – występują jako:

- dziedziczenie dominujące, występuje z pokolenia na pokolenie,
- dziedziczenie ustępujące, przeskakuje pokolenia,
- dziedziczenia sprzężone z płcią, a mianowicie gdy zdrowe pozornie matki są nosicielkami schorzenia przekazywanego dzieciom płci męskiej, które z kolei mając w przyszłości zdrowych synów, mają córki nosicielki.

Schorzenia płodu w łonie matki również mogą być przyczyną dysfunkcji wzroku. Istnieją różnego rodzaju czynniki ujemnie wpływające na rozwój płodu w łonie matki, często niestety z nieświadomości, a może lekkomyślności.

Ciężarne matki narażają swoje w przyszłości mające się narodzić dziecko na niebezpieczeństwa dające się zazwyczaj uniknąć. Jest to najczęściej palenie tytoniu, picie alkoholu, nadużywanie leków, ale również zakażenia wirusowe, bakteryjne, grzybicze (np. zakażenie różyczką matek w okresie ciąży, szczególnie w jej pierwszych trzech miesiącach).

Różnego rodzaju mechaniczne uciski oraz urazy w łonie matki mogą być przyczyną wrodzonych wad rozwojowych narządu wzroku. Nie wolno pomijać też schorzeń narządu wzroku o idiopatycznej etiologii.

Urazy okołoporodowe mogą być również przyczyną uszkodzenia wzroku: są to najczęściej wylewy krwi do siatkówki i okolicy nerwu wzrokowego, pęknięcia torebki soczewki. Wcześniactwo, które najczęściej wiąże się z przebywaniem w inkubatorze, bywa przyczyną zwłóknienia pozasoczewkowego, ze skłonnością do odwarstwienia siatkówki (obecnie termin

„zwłóknienie pozasoczewkowe" został zastąpiony terminem „retinopatia wcześniacza" z łac. *Retinopathia neonatorum*)[25].

Także schorzenia w okresie wczesnego niemowlęctwa, takie jak: przewlekłe biegunki, zapalenie opon mózgowych, awitaminozy, mogą stać się przyczyną osłabienia wzroku. W późniejszym wieku dziecka, poza predyspozycjami genetycznymi, pewną rolę odgrywają urazy mechaniczne, schorzenia układowe, zakaźne. Są to np.: cukrzyca, nowotwory mózgu, schorzenia krwi.

Z punktu widzenia anatomicznego najczęstszą przyczyną ślepoty jest:

1. zaburzenie w kształcie i wielkości gałek ocznych (małoocze), powodujących różnego rodzaju wady refrakcji: krótkowzroczność, dalekowzroczność, niezborność. Przy krótkowzroczności oś przednio-tylna gałki ocznej jest wydłużona w stosunku do normy, w dalekowzroczności skrócona. Przy niezborności rogówka różnie załamuje światło, w zależności od południka wchodzące do oka promienie, i wtedy w jednym południku oko może być krótkowzroczne, a w drugim dalekowzroczne (tzw. niezborność mieszana).
2. niewykształcenie dróg nerwowych, całkowity zanik lub brak nerwów wzrokowych, zaburzenia w układzie nerwowo-percepcyjnym:
   - zanik częściowy nerwów wzrokowych,
   - zmiany degeneracyjne,
   - uszkodzenia analizatora wzrokowego w płatach potylicznych mózgu.
3. wrodzony brak gałek ocznych.

Osłabienie ostrości widzenia mogą powodować zaburzenia w różnych ośrodkach przeziernych oka, np.:

a. zmętnienie rogówek – bielma, garbiaki, plamki,
b. zmętnienie soczewek – zaćmy częściowe i wtórne (pooperacyjne),
c. zmętnienie w ciałku szklistym – męty stałe lub ruchome,
d. oczy bezsoczewkowe po operacjach usunięcia zaćm.

Korowe uszkodzenia widzenia

Korowe uszkodzenia widzenia są rodzajem zaburzeń, które charakteryzują się zmiennością widzenia. Nie zawsze powodują one obniżenie ostrości widzenia. Mogą upośledzać widzenie barwne, ograniczać pole

[25] M. Prost, *Schorzenia okulistyczne wieku dziecięcego,* (w:) G. Walczak (red.), *Stymulacja umiejętności widzenia słabowidzących dzieci,* Warszawa 1998, s. 9-24.

widzenia. I tak uszkodzenie w płacie potylicznym upośledza widzenie, analizę koloru, ruchu, głębi, skojarzenia wzrokowe, ocenę oraz decyzję, czy wrażenie wzrokowe jest analizowane i jaki jest jego priorytet. W wyniku tego powstają ubytki w polu widzenia, trudności w umiejscowieniu widzianych obiektów trudności w umiejscowieniu widzianych obiektów; halucynacje wzrokowe; niedokładne widzenie obiektów, widzenie aureoli; trudności w rozpoznawaniu kolorów; trudności w rozpoznawaniu znaków, symboli, słów pisanych; trudności w rozpoznawaniu rysunków; trudności w rozpoznawaniu ruchu obiektu; trudności z czytaniem i/lub pisaniem.

Uszkodzenie płata skroniowego powoduje m.in. zaburzenia w rozpoznawaniu obiektów, ich kategoryzację, trudności w opisaniu widzianych obiektów, brak umiejętności rozpoznawania ludzkiej twarzy (prozopagnozja).

Uszkodzenie płata ciemieniowego (prawej dolnej części) powoduje zaburzenia orientacji przestrzennej względem swojego ciała w oparciu o wrażenia wzrokowe, zaburzenia koordynacji wzrokowo-ruchowej, niezdolność do skupiania wzroku na określonym miejscu (apraksja wzrokowa); trudności w integracji wrażeń wzrokowych w jedną całość (symultagnozja); niezdolność do nazywania obiektu (anomia). Uszkodzenie w okolicach lewego zakrętu kątowego powoduje niezdolność do umiejscowienia słów pisanych (agrafia); problemy z czytaniem; prawego zakrętu kątowego – brak świadomości niektórych obszarów przestrzeni i części ciała (jednostronne zaniedbanie); trudności w rysowaniu.

Uszkodzenie płatu czołowego (pól czołowych) powoduje trudności, a nawet zniesienie umiejętności poruszania gałkami ocznymi zależnymi od woli.

Móżdżek ma wpływ na ruchy oczu, a jego uszkodzenie powoduje oczopląs, gwałtowne ruchy gałek[26].

Należy pamiętać, że korowe uszkodzenia widzenia w zależności od ich lokalizacji powodują nie tylko problemy wzrokowe, słuchowe, węchowe, ale prowadzą do zachowań nieakceptowanych społecznie, w tym również czynów ściganych prawem.

[26] W. Duch, *Wykłady, Jak działa mózg*? *Podsumowanie funkcji kory*, http://www.is.umk.pl/~duch/Wyklady/Mozg/09-4-funkcje-kory.htm (23.06.2012).

Małgorzata Bilewicz

Kompensacyjne uwarunkowania rehabilitacji osób z dysfunkcją narządu wzroku

Rehabilitacja osób z niepełnosprawnością wzroku

Wzrok ma ogromne znaczenie dla funkcjonowania człowieka w życiu codziennym. „Jest źródłem około 80% informacji napływających z otoczenia. Jest także cenzorem i rzeczoznawcą informacji zebranych przez inne zmysły”[1]. Wzrok pełni podstawową rolę dzięki tzw. koordynacji wzrokowo-ruchowej, współdziałaniu zmysłu ruchu oraz zmysłu wzroku. Pozostałe zmysły pełnią natomiast drugorzędną rolę, np. słuch, jako drugi w hierarchii ważności zmysłów w życiu człowieka, ma tylko 11% swego udziału w zdobywaniu informacji, a inne zmysły w granicach od 1% do 3,5%. Główną więc metodą funkcjonowania człowieka w obecnym świecie są sposoby wzrokowe, w których dominująca rola przypada zmysłowi wzroku, a pozostałym zmysłom, jak: słuch, dotyk, ruch, węch, przypada tylko rola pomocnicza[2].

Rola narządu wzroku nie ogranicza się jedynie do procesów poznawczych (poznawania otaczającej rzeczywistości), lecz dotyczy także wielu innych sfer życia. Należą do nich:

- zdobywanie informacji i wiedzy,
- wykonywanie czynności życia codziennego, zwłaszcza czynności samoobsługowych i gospodarczych,
- orientacja przestrzenna i samodzielne poruszanie się,
- wykonywanie pracy zawodowej,
- funkcjonowanie społeczne – udział w życiu społecznym,
- rekreacja – aktywne wykorzystanie czasu wolnego (zabawa, rozrywka, sport, turystyka)[3].

---

1 R. Ossowski, *Kształtowanie obrazu własnej sytuacji i siebie u inwalidów wzroku w procesie rehabilitacji*, Bydgoszcz 1982, s. 28.

2 T. Majewski, *Dzieci z uszkodzonym wzrokiem i ich edukacja*, (w:) S. Jakubowski (red.), *Poradnik dydaktyczny dla nauczycieli realizujących podstawę programową w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum z uczniami niewidomymi i słabowidzącymi*, Warszawa 2001, s. 21.

3 J. Sowa, *Pedagogika specjalna w zarysie*, Rzeszów 1997, s. 156.

Uszkodzenie narządu wzroku lub utrata zdolności widzenia wpływa więc na funkcjonowanie organizmu we wszystkich sferach życia człowieka, który traci najważniejszą drogę poznania świata zewnętrznego.

Nie ulega wątpliwości, że całkowita czy częściowa utrata wzroku i liczne jej skutki stawiają człowieka niewidomego w trudnej sytuacji życiowej, lecz nie można również zbyt pesymistycznie patrzeć na jego los. Mimo doznanej niepełnosprawności zachowuje on możliwość adaptacji do nowych warunków i sytuacji spowodowanych utratą wzroku[4]. Uznany polski psycholog rehabilitacji T. Witkowski[5] na podstawie swoich badań stwierdza, że osoby niewidome ujawniają szereg problemów, trudności, które są nieodłączną konsekwencją braku wzroku, ale przede wszystkim przejawiają wolę walki ze swoimi słabościami i przykrymi przeżyciami oraz wolę walki o realizację wyznaczonych sobie zadań, które najczęściej nie są zwykłymi zadaniami, lecz wyzwaniami.

Cały proces przygotowania niewidomego do samodzielnego i niezależnego życia osobistego, rodzinnego, społecznego i zawodowego nazywa się rehabilitacją. Rehabilitacja ma wyrównać w możliwie najwyższym stopniu straty oraz ograniczenia spowodowane brakiem wzroku. W przypadku ociemniałych, proces ten zmierza do tego, aby właściwie ukierunkować ich aktywność, zapobiegać ujemnym skutkom psychicznym w postaci kompleksów, stanów depresyjnych czy lękowych[6]. „Ma na celu również maksymalne i optymalne wykorzystanie wszystkich możliwości (sił) człowieka niepełnosprawnego dla zapewnienia mu możliwie najwyższego poziomu funkcjonowania we wszystkich sferach życia”[7]. Dla urzeczywistniania tego celu przyjęto realizację wszelkich działań rehabilitacji zgodnie z podstawowymi zasadami, takimi jak: wczesność, kompleksowość, powszechność, ciągłość. W rozwoju usług rehabilitacyjnych istotną rolę odgrywają działania w zakresie:

- wczesnego wykrywania, diagnozowania, jak też interwencji w celu zapobieżenia, wyeliminowania lub zminimalizowania niepełnosprawności;

---

4 Z. Sękowska, T. Sękowski, *Rehabilitacja zawodowa inwalidów wzroku w Polsce*, Lublin 1991, s. 32.

5 T. Witkowski, *Rozumieć problemy osób niepełnosprawnych*, Warszawa 1993, s. 65.

6 Z. Sękowska, T. Sękowski, *Rehabilitacja zawodowa…*, op. cit., s. 32.

7 T. Majewski, *Duchowy aspekt rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, (w:) Z. Tarkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Człowiek wobec ograniczeń – niepełnosprawność, komunikowanie, diagnoza, terapia*, Lublin 2002, s. 87.

- prowadzenia opieki leczniczej, obejmującej wszelkie formy pomocy farmakologicznej, medycznej i rehabilitacji funkcjonalnej (obejmującej rehabilitację motoryczną i terapię zajęciową);
- szkolenia w zakresie samoobsługi, poruszania się, komunikowania w celu przygotowania do w miarę możliwości samodzielnego życia w społeczeństwie;
- doradztwa psychologicznego i socjalnego oraz prawnego;
- dostarczania środków kompensujących utratę danej funkcji, to jest właściwego sprzętu rehabilitacyjnego;
- kształcenia specjalnego osób ciężko poszkodowanych;
- rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych poprzez rozwój poradnictwa zawodowego, szkolenia zawodowego, zatrudniania na otwartym rynku pracy lub w zakładach pracy chronionej[8].

Podjęcie czynności rehabilitacyjnych popartych kompetentną diagnozą medyczną, psychologiczną i pedagogiczną w momencie zauważenia anomalii sensorycznych buduje szanse na efektywniejsze przygotowanie dziecka do życia w grupie zdrowych kolegów oraz koleżanek, na integrację z nimi pojmowaną jako wieloaspektowe i wielopłaszczyznowe wchodzenie jednostki niepełnosprawnej na drogę współpracy z pełnosprawnymi[9]. Podstawą rehabilitacji osób niepełnosprawnych wzrokowo jest kompensacja zmysłów. Kompensacja zmysłów jest to zjawisko zwiększające możliwość poznania otaczającego świata u ludzi z zaburzeniami sensorycznymi, polegające na odbiorze wrażeń przez wszystkie pozostałe analizatory zmysłowe oraz procesy korowe wyższej analizy i syntezy. Wszystkie przystosowania kompensacyjne mają na celu ułatwienie niewidomym poznanie świata przez zastąpienie elementów optycznych innymi będącymi z nimi w korelacji[10]. Brak spostrzegania wzrokowego kompensuje się w procesie aktywnej, ukierunkowanej działalności człowieka. W zależności od treści i warunków tej działalności kompensacja odbywa się różnymi sposobami, a mianowicie:

- drogą wypracowania w procesie praktycznej działalności niewidomego, w oparciu o warunkowe związki, delikatnego zróżnico-

8 E. Wojtasiak, *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych – założenia teoretyczne i działalność praktyczna*, (w:) J. Pańczyk (red.), Roczniki Pedagogiki Specjalnej 1997, T. 8, s. 305-306.

9 M. Zaorska, *Wczesna rewalidacja dziecka ze złożonymi anomaliami słuchu i wzroku szansą na integrację*, (w:) Cz. Kosakowski, M. Zaorska (red.), *Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, Toruń 2000, s. 87.

10 Z. Sękowska, *Tyflopedagogika*, Warszawa 1981, s. 77.

wania słuchowego, skórnego, ruchowego, dotykowego i innych analizatorów;
- drogą korowych pobudzeń, pochodzących z różnych analizatorów pełniących funkcję zastępczą;
- drogą stworzenia skomplikowanych, dynamicznych systemów, I i II sygnałowych związków zabezpieczających wykonanie jakiejś czynności[11].

Kompensacja poznawcza u osób niepełnosprawnych wzrokowo

Twórczyni polskiej pedagogiki specjalnej M. Grzegorzewska[12] przedstawiła istotę fenomenu kompensacji braku wzroku u osób niewidomych. Istota tego procesu odbywa się na zasadzie strukturalnego połączenia dotyku i zmysłu kinestetycznego ze słuchem, a także węchem, przy udziale wyobrażeń, pamięci oraz myślenia. Te nowe zespoły dotykowo-kinestetyczno-słuchowo-węchowe pełnią podstawową rolę w odbiorze informacji, a także w późniejszym jej wykorzystywaniu. Owe zespoły stanowią również fizjologiczną podstawę tzw. zmysłu przeszkód, będącego m.in. fundamentem nauki orientacji przestrzennej i poruszania się. „Zmysł przeszkód – to mechanizm strukturalny, którego podstawę stanowi instynkt obronny, a główne bodźce są natury słuchowej. Uczucie muśnięcia na twarzy, pojawiające się po otrzymaniu ostrzegawczych sygnałów dźwiękowych, jest wynikiem odruchowego procesu psychofizjologicznego”[13].

Struktura zmysłu przeszkód składa się z czterech głównych członów:
1. członu zmysłowego, powstającego na tle specyficznych wrażeń dotykowo-słuchowych wywołanych obecnością przeszkody;
2. członu intelektualnego, polegającego na zrozumieniu grożącego niebezpieczeństwa;
3. członu emocjonalnego w postaci obawy lub niepokoju wobec grożącego niebezpieczeństwa;
4. reakcji ruchowej osobnika mającej na celu uniknięcie niepożądanego zetknięcia jak: zmiana kierunku, zatrzymanie się, zwolnienie chodu w przypadku, gdy niewidomy zbliża się do przeszkody.

„Dzięki zjawisku kompensacji niewidomy człowiek tworzy własny obraz poznawanego przedmiotu, który nie jest rezultatem sumy wrażeń

[11] Ibidem.
[12] M. Grzegorzewska, *Wybór pism*, Warszawa 1964, s. 159.
[13] W. Dolański, *Czy istnieje „zmysł przeszkód” u niewidomych*, Warszawa 1954, s. 36.

pozostałych zmysłów, lecz nową, skomplikowaną jakością”[14]. Brak wyobrażeń wzrokowych powoduje zwiększenie roli wyobrażeń innego typu, przede wszystkim: słuchowych, dotykowych i kinestetycznych. Wyobrażenia słuchowe spełniają szczególną funkcję zarówno w procesach kompensacyjnych, jak i w całym życiu niewidomego. Ich rola może być rozpatrywana w trzech płaszczyznach:

1. w dziedzinie poznania – połączone z wyobrażeniami dotykowymi, kinestetycznymi i innymi – informują niewidomego o naturze, odległości oraz położeniu przedmiotów, ułatwiając w ten sposób orientację w przestrzeni;
2. w dziedzinie mowy – pozwalają na wyuczenie się mowy, jak też posługiwanie się nią, co ułatwia kontakt z innymi ludźmi i umożliwia zdobycie wykształcenia; dzięki wyobrażeniom słuchowym staje się możliwe wydanie sądu o nastroju, charakterze, a nawet wyglądzie zewnętrznym innych ludzi;
3. w dziedzinie doznań estetycznych – pozwalają na przeżycie piękna opisów literackich, chociaż pod względem treści utwory nie zawsze mogą być w pełni zrozumiane przez niewidomego; rytm i dźwięk pobudzają zainteresowania, stąd zamiłowanie niewidomych do śpiewu i muzyki[15].

Słuch jest drugim pod względem wartości kompensacyjnej zmysłem u niewidomych. Wartość ta wynika stąd, że podobnie jak wzrok należy do tzw. teleanalizatorów, a więc zmysłów odbierających bodźce, których źródłem są przedmioty i zjawiska nieznajdujące się w bezpośrednim kontakcie z receptorami[16]. „Wyobrażenia dotykowe i kinestetyczne pełnią również funkcję kompensacyjną. Powstają one nie tylko dzięki doznaniom dotykowym ręki, ale także języka i warg (poznanie kształtu czy budowy drobnych przedmiotów)”[17]. Zmysł dotyku jest najważniejszym narzędziem sensorycznym biorącym udział w poznaniu rzeczywistości. Trzeba go rozumieć przede wszystkim jako zmysł dotykowo-ruchowy, z tym, że dotykowy należy pojmować szeroko, ponieważ mieszczą się w nim również wrażenia zimna i ciepła, a nawet bólu. Dotyk odgrywa ogromną rolę w poznawaniu przedmiotów, w orientacji przestrzennej oraz poruszaniu się[18].

---

[14] T. Sękowski, *Rehabilitacja psychiczna niewidomych i słabowidzących uczniów klas maturalnych jako element przygotowania do trudnych sytuacji egzaminacyjnych*, (w:) A. Pielecki (red.), *Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych*, Lublin 2002, s. 229.

[15] Z. Sękowska, *Tyflopedagogika*, op. cit., s. 78.

[16] T. Majewski, *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1983, s. 112.

[17] Z. Sękowska, *Tyflopedagogika*, op. cit., s. 79.

[18] T. Majewski, *Psychologia niewidomych*…, op. cit., s. 108.

Wyobrażenia surogatowe (zastępcze) to kolejna kategoria pojęć, które odgrywają doniosłą rolę w procesie rehabilitacji osób z dysfunkcją narządu wzroku. Są to substytuty psychiczne tych treści poglądowych, które ludziom niewidzącym w zupełności lub częściowo są niedostępne, a odgrywają ważną rolę w kształtowaniu ich świata, wyobrażeń i pojęć. Są to: korelaty barwności i jasności oraz te stosunki dotykowe, które są niedostępne dla niewidomego (za duże lub za małe czy zbyt odległe przedmioty) lub w ogóle nienadające się do dotykowego ujęcia (ludzkie twarze, delikatne aparaty, ostre przedmioty)[19]. Natomiast wyobrażenia przedmiotów i przestrzeni u niewidomych to charakterystyczna dla tych osób umiejętność stereognostycznego ujmowania przedmiotów. Polega ona na odtworzeniu przedmiotu jako całości na podstawie jednego wrażenia, które działa jako sygnał wywołujący wyobrażenie tej rzeczy. Wyobrażenia przedmiotów u niewidomych są konstrukcją uwarunkowaną wrażeniami pochodzącymi z wielu receptorów zmysłowych. Wyobrażenia przestrzenne należą do najbardziej skomplikowanych, gdyż w percepcji przestrzennej trzeba wziąć pod uwagę wiele czynników jak: rozciągłość, położenie, forma, kierunek, głębokość, ruch. W ich tworzeniu znaczną rolę odgrywa dotyk i słuch[20].

Omawiając kompensacyjną rolę poszczególnych zmysłów, należy również wspomnieć o zmyśle węchu. Wobec braku wzroku węch nabiera u niewidomych określonego znaczenia. Zapachy są charakterystyczne dla wielu przedmiotów i zjawisk, stanowiąc ich dość istotną cechę. Na podstawie percepcji tych cech osoby z dysfunkcją narządu wzroku mogą łatwo poznawać przedmioty i zjawiska, od których bodźce te pochodzą. Wrażenia węchowe ulegają łatwo transpozycji, tzn. posiadają zdolność wywołania wyobrażenia całego przedmiotu czy zjawiska. Bodźce węchowe posiadają także duże znaczenie dla orientacji przestrzennej i poruszania się oraz mogą być źródłem doznań estetycznych. W procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych wzrokowo ważna jest również kompensacja werbalna, która może stanowić uzupełnienie informacji uzyskanych za pomocą pozostałych zmysłów albo może zastępować informacje o charakterze wzrokowym. Osoby niewidome i słabowidzące mogą więc otrzymywać wiele wiadomości o przedmiotach i zjawiskach z otaczającego świata na podstawie słownego opisu, wyjaśnień, instruktażu itp. Kompensacja werbalna polega na większym wykorzystaniu funkcji poznawczej mowy[21].

---

19 M. Grzegorzewska, *Struktura psychiczna czytania wzrokowego i dotykowego*, Warszawa 1927, s. 27.

20 Z. Sękowska, *Tyflopedagogika*, op. cit., s. 80.

21 T. Majewski, *Psychologia niewidomych…*, op. cit., s. 108.

„Fakt braku widzenia, zwężając zakres sprawności fizycznej, stwarza z konieczności predyspozycje do większego ćwiczenia się w uwadze, do koncentrowania władz umysłowych, do ciągłego kontrolowania wysuwanych wniosków opartych na informacjach dostarczonych przez pozostałe analizatory. Dlatego uwaga niewidomego musi być stale czynna, ruchliwa, giętka i dająca się dostosować do wymagań chwili. Musi być podzielna, aby czerpać z kilku źródeł równocześnie, i skoncentrowana, aby wszystkie spostrzeżenia zostały wiernie zachowane w pamięci”[22].

Badania psychologiczne pozwalają również stwierdzić, że odchylenia od normy w przebiegu procesów poznawczych u niewidomych polegają na tym, że dane zmysłowe podlegają u nich ograniczeniu na „wejściu”, natomiast aparat dokonujący przetwarzania informacji działa normalnie. Mowa, myślenie, działanie i współżycie z ludźmi widzącymi sprawiają, że niewidome dziecko poznaje oraz rozumie rzeczywistość, uczy się i rozwija, przystosowuje się do życia społecznego[23]. M. Grzegorzewska[24] podkreślała zawsze, że dziecko niewidome w zasadzie nie różni się w możliwościach rozwoju od widzącego, ale należy szukać specjalnych dróg jego wychowania do samodzielnego życia. B. D. Bateman[25] stwierdza, że dostępne nam dane wskazują, że rozwój dzieci niedowidzących nie odbiega od rozwoju dzieci normalnie widzących; dane te nie wskazują też nieregularności rozwoju tych dzieci.

Dokonując charakterystyki procesów poznawczych niewidomych, należy również zwrócić uwagę na relacyjność poznania zmysłowego (sensorycznego) w stosunku do umysłowego. Treść spostrzeżeń niewidomych w porównaniu do widzących jest uboższa o spostrzeżenia z udziałem wzroku, zwłaszcza o barwę i przestrzeń. Natomiast w odniesieniu do myślenia zauważamy u niewidomych szybki rozwój abstrahowania, różnicowania, klasyfikowania, schematyzowania oraz szukania analogii. Powoduje to, że myślenie pojęciowe niewidomych jest porównywalne do widzących. Zwłaszcza rozumowanie przez analogię stanowi ważny przywilej niewidomych. To, co widzący stwierdzają bezpośrednio, to osoby niepełnosprawne wzrokowo – poprzez analogię. Dlatego uczenie sztuki poznawania świata przez niewidomego poprzez zasadę analogii należy do szczególnie

22 Z. Sękowska, *Tyflopedagogika*, op. cit., s. 77.

23 Eadem, *Rewalidacja niewidomych*, (w:) A. Hulek (red.), *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1980, s. 238-245.

24 M. Grzegorzewska, *Wybór pism*, op. cit., s. 159.

25 B. D. Bateman, *Dzieci niewidome i niedowidzące*, (w:) N. G. Haring, R. L. Schiefelbusch (red.), *Metody pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1977, s. 335.

ważnych zadań rewalidacji tych osób[26]. Analogia ma znaczenie tam, gdzie zawodzi bezpośrednie poznanie faktów lub zjawisk. Oznacza to, że przez ciągłe zestawianie, jak też porównywanie faktów niewidomi mają możliwość wytworzenia tego, czego nie dostarczają im wrażenia wzrokowe. Mając na uwadze całościowy, ale mniej analityczny sposób poznawania rzeczywistości, mówi się o „stylu poznawczym niewidomego". Dlatego ważne jest bogactwo stymulacji od najwcześniejszego dzieciństwa. Ograniczenie percepcyjne, które stwarza brak wzroku, zależy od wartości i jakości bodźców, z którymi styka się dziecko, oraz od sposobu przetwarzania danych na informacje. W poznaniu umysłowym osoby z dysfunkcją narządu wzroku zmuszane są do częstego wysuwania wniosków o sytuacji na podstawie bodźców słuchowych, dotykowych i innych. Dążąc do poznania przedmiotów, osoba niepełnosprawna wzrokowo stale poddaje je myślowej analizie – różnicuje oraz klasyfikuje. Stara się znaleźć analogię do rzeczy znanych, zwracając uwagę na funkcję, części wiąże w logiczną całość[27]. Rozumowanie przez analogię pozwala wzbogacić relacje i tworzyć bardziej adekwatne pojęcia o świecie zjawiskowym. To, czy struktury surogatowe będą należycie odzwierciedlały rzeczywistość, zależy od tego, ile informacji składa się na model danego zjawiska. Analogia jest nośnikiem wielu pojęć zastępczych, które – włączone w sieć stosunków – stają się konkretnymi desygnatami. Nie bez znaczenia dla wyobrażeń przedmiotów i przestrzeni jest zakres doświadczeń niewidomego – im większy, bogatszy, tym bardziej ułatwia proces analogii[28]. Celem rehabilitacji ukierunkowanej na rozwój poznawczy osoby z dysfunkcją narządu wzroku jest zatem ograniczenie konsekwencji zubożonego poznania o dane wzrokowe otoczenia oraz podtrzymywanie potencjalnej aktywności poznawczej sprawnych analizatorów, ale i wzroku. Interwencyjne oddziaływania rewalidacyjne polegają więc na stymulowaniu ośrodkowego układu nerwowego, który zwłaszcza w okresie wczesnego dzieciństwa jest plastyczny i szczególnie podatny na stymulację. Programy uaktywniania dotyczą wzroku, słuchu, smaku, powonienia, ruchu, rozwoju mowy, kształtowania pojęć, uwagi dowolnej, kojarzenia czy pamięci[29].

Należy więc jeszcze raz podkreślić, że poznanie świata przez niewidomych może być adekwatne, może umożliwiać przystosowanie i operatywność. Uwarunkowane jest to:

---

26 R. Ossowski, *Pedagogika niewidomych i niedowidzących*, (w:) W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Poznań 2001, s. 184.

27 Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998, s. 123.

28 K. Nawrocka-Łabuś, *Czynniki warunkujące orientację przestrzenną i samodzielne poruszanie się niewidomych*, (w:) J. Kuczyńska-Kwapisz (red.), *Orientacja przestrzenna w usamodzielnianiu osób niewidomych*, Warszawa 2001, s. 100.

29 R. Ossowski, *Pedagogika niewidomych*…, op. cit., s. 185.

- normalnym poziomem intelektualnym osoby niepełnosprawnej wzrokowo, umożliwiającym jej logiczne myślenie i rozwój mowy;
- prawidłową działalnością pozostałych analizatorów, a zwłaszcza dotyku, słuchu, dzięki której mogą wytworzyć się kompensacyjne układy strukturalne;
- sprzyjającymi rozwojowi warunkami środowiskowymi oraz kontaktami społecznymi;
- prawidłowym oddziaływaniem wychowawczym i dydaktycznym aktywizującym dynamizmy adaptacyjne niewidomego i ukierunkowującym jego procesy poznawcze;
- kształtowaniem umiejętności korzystania z różnych pomocy technicznych kompensujących brak wzroku;
- rozbudzeniem i rozwijaniem zainteresowań życiem kulturalnym, gospodarczym, społecznym oraz politycznym;
- przygotowaniem do pracy zawodowej;
- przystosowaniem środowiska rodzinnego i społecznego do współżycia oraz współpracy z niewidomymi i widzącymi[30].

Rewalidacja uczniów niewidomych i niedowidzących dokonuje się poprzez:

- maksymalną aktywność i usamodzielnienie wychowanków,
- rozbudzenie potrzeb oraz aspiracji z jednoczesną oceną realnych możliwości rozwoju,
- systematyczną korekturę wad i funkcji organizmu,
- usprawnianie zachowanych funkcji,
- kompensowanie braków organicznych i funkcjonalnych[31].

Ważny z psychologicznego punktu widzenia wydaje się również proces dynamizowania wysiłku w kierunku wydostania się z niepełnosprawności jednostki odchylonej od normy. Jest on jedną z najważniejszych czynności z zakresu oddziaływań terapeutycznych. W pedagogice specjalnej przejawia się w konieczności wysunięcia przez jednostkę niepełnosprawną na pierwsze miejsce motywu własnej działalności dla osiągnięcia zdrowia, normalności, dla aktywnego włączenia się w funkcjonowanie społeczne[32]. Tak więc najważniejsza jest chęć, motywacja osoby z dysfunkcją narządu wzroku do podejmowania wysiłku oraz starań do pokonywania trudności i osiągania kolejnych etapów rehabilitacji.

30 Z. Sękowska, *Rewalidacja niewidomych*, op. cit., s. 243-244.
31 Eadem, *Tyflopedagogika*, op. cit., s. 92.
32 M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1968, s. 125.

Główną metodą funkcjonowania człowieka w obecnym świecie są sposoby wzrokowe, w których dominująca rola przypada zmysłowi wzroku, a pozostałym zmysłom: słuchu, dotyku, ruchu (kinestetycznemu), węchu przypada tylko rola pomocnicza. Nie są to jednak jedyne możliwe sposoby egzystowania. Doświadczenie wykazuje, że w naszym świecie można także funkcjonować w inny sposób, osiągając ten sam cel, co za pomocą technik wzrokowych. Są to tzw. techniki alternatywne lub bezwzrokowe, w których dominującą rolę odgrywają inne niż wzrok zmysły, a mianowicie słuch i dotyk. Należą do nich:

- techniki wzrokowo-słuchowo-dotykowe, stosowane w przypadku, gdy normalne relacje między wzrokiem a pozostałymi zmysłami ulegają zmianie, a więc gdy dominacja wzroku zostaje zmniejszona na korzyść pozostałych zmysłów; ma to miejsce wówczas, gdy sprawność wzroku jest w pewnym stopniu ograniczona, np. w przypadku słabowzroczności; w technikach tych wzrok spełnia nadal swoją dominującą rolę, lecz udział słuchu i dotyku wzrasta;
- techniki dotykowo-słuchowo-wzrokowe, które stosuje się w przypadku znacznego obniżenia sprawności funkcjonowania wzroku; wówczas dominującymi zmysłami są dotyk i słuch, a uszkodzony wzrok pełni rolę pomocniczą; jest to odwrotna sytuacja niż w przypadku technik wzrokowo-słuchowo-dotykowych właściwych osobom pełnosprawnym i słabowidzącym;
- techniki dotykowo-słuchowe lub techniki bezwzrokowe, stosowane bez jakiegokolwiek udziału wzroku[33].

Jest rzeczą oczywistą, że osoby całkowicie niewidome stosują we wszystkich sytuacjach techniki bezwzrokowe. Pozostałe natomiast grupy osób z uszkodzonym wzrokiem mogą i często muszą stosować w zależności od sytuacji różne techniki. Osoby niewidome z resztkami wzroku w niektórych sytuacjach mogą stosować techniki dotykowo-słuchowo-wzrokowe, a w innych techniki bezwzrokowe. Na przykład dla ogólnej orientacji w przestrzeni mogą one wykorzystywać zachowane resztki wzroku, lecz dla bardziej dokładnego poznania przedmiotów, ludzi i zjawisk muszą stosować techniki oparte głównie na pozostałych zmysłach. Osoby słabowidzące w zależności od sytuacji oraz aktualnych warunków stosują zarówno techniki właściwe osobom w pełni widzącym, jak i typowe dla niewidomych. Wybór przez daną osobę najbardziej odpowiedniej techniki zależy od stopnia uszkodzenia wzroku i warunków zewnętrznych[34].

[33] T. Majewski, *Dzieci z uszkodzonym…*, op. cit., s. 21-22.
[34] Ibidem.

Za pomocą wyżej wymienionych technik osoby niewidome i słabowidzące poznają świat w nieco inny sposób niż osoby pełnosprawne, ale nie musi być to poznanie gorsze. Potwierdza to U. Burkhardt, niewidoma od urodzenia, która wspólnie z widzącymi rodzicami swoich niewidomych uczniów, oglądając śliwkę, wyodrębniła cechy, które stwierdza się bez wzroku. Są to: właściwości górnej powierzchni, kształt, gładkość skóry, miękkość, chłód, suchość, wielkość, waga, zapach, smak, szmer dotykowy przy dotykaniu, głuchy szmer przy opadaniu owocu. Natomiast cechy, które można było wyodrębnić jedynie przy pomocy wzroku, to: kolor, połysk, gra światła na wgłębieniach, kształt, wielkość. Okazuje się więc, że śliwkę można poznać bez wzroku bardziej wszechstronnie niż tylko wzrokiem[35].

Efektem rehabilitacji jest aktywne funkcjonowanie człowieka w życiu osobistym i społecznym oraz pozytywna adaptacja do warunków spowodowanych niepełnosprawnością. Badania nad zdolnościami adaptacyjnymi ludzi niewidomych do radzenia sobie w sytuacjach podwójnie trudnych w porównaniu z osobami pełnosprawnymi, bo wymagających poradzenia sobie jednocześnie ze stresującą sytuacją zewnętrzną i z problemami wynikającymi z faktu niepełnosprawności, prowadził T. Sękowski[36]. Okazało się, że system regulacji stymulacji u osób niewidomych znajdujących się przez dłuższy czas w warunkach dostarczających dużej stymulacji jest w stanie umożliwić pozytywną adaptację poprzez funkcjonalne zmiany, jak zmiana poziomu aktywności, obniżenie reaktywności czy zmiany w natężeniu niektórych cech osobowości. System regulacji stymulacji może ułatwić adaptację do życia w warunkach niepełnosprawności. Dobre przystosowanie do życia z niepełnosprawnością potwierdzają również badania T. Witkowskiego[37], z których wynika, że osoby niedowidzące mają potrzebę wykazanego się większymi możliwościami i podejmowania większego wysiłku. Chcą przez to udowodnić, że brak pełnej sprawności nie jest dla nich przeszkodą w życiu. Ułatwiają to występujące u niewidomych pozytywne mechanizmy obronne takie jak: racjonalizacja i kompensacja.

Polska psycholog społeczna A. Dobrzańska-Socha[38] na podstawie swoich badań stwierdza, że prawidłowy proces wychowawczy rozpoczęty już we wczesnym dzieciństwie nie dopuszcza do powstania trwałych zmian w osobowości dzieci niewidomych. Zmiany w procesach poznawczych dzieci niewidomych w porównaniu z widzącymi są nieuniknione, jednak wystąpie-

35 Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki*…, op. cit., s. 127.

36 T. Sękowski, *Rehabilitacja psychiczna*…, op. cit., s. 231-232.

37 T. Witkowski, *Rozumieć problemy*…, op. cit., s. 77.

38 A. Dobrzańska-Socha, *Wpływ inwalidztwa wzroku na rozwój fizyczny i psychiczny niewidomego dziecka*, Przegląd Tyflologiczny 1975, Nr 1-3, s. 19-39.

nie zaburzeń rozwoju fizycznego, sfery emocjonalnej czy trwałych śladów w osobowości dziecka niewidomego jest uzależnione od wpływu czynników środowiskowych i wychowawczych. Każda osoba niepełnosprawna pomimo swojego upośledzenia zachowuje określone sprawności i funkcje oraz nabyte umiejętności i dyspozycje, które stają się podstawą umożliwiającą jej podjęcie aktywności społecznej, a tym samym znacznego złagodzenia skutków niepełnosprawności[39].

Postrzeganie osób dotkniętych niepełnosprawnością przez pryzmat zachowanych umiejętności, a nie tylko dysfunkcji jawi się w relacjach osób pełno- i niepełnosprawnych szczególnie silnie. Odchylenie od normy jest ważnym, ale tylko jednym z czynników wpływających na rozwój człowieka. Niepełnosprawność to raczej jedna z kategorii różnic indywidualnych, a nie tylko defekt jako taki[40]. Wymowne będą tutaj słowa głuchoniewidomej H. Keller[41] – „Zdaje mi się, że w każdym z nas drzemie zdolność odczuwania wrażeń i wzruszeń, których ludzkość doświadczała od wieków. Każdy człowiek ma podświadomie w pamięci zieloną ziemię i szemrzące wody, więc ani ślepota, ani głuchota nie mogą pozbawić go tego poniekąd siódmego zmysłu – duchowego zmysłu, który jednocześnie widzi, słyszy, czuje".

„W samej osobie niepełnosprawnej mieści się ogromny potencjał umożliwiający życie na równi z innymi, dzięki zdolności do poznawania, wolności, miłości, duchowości, jak również przysługującej jej godności, podmiotowości prawa i zupełności. O właściwym funkcjonowaniu człowieka z niepełnosprawnością w społeczności świadczy wysoki poziom jakości jego życia"[42]. Autentyczność tych słów potwierdzają biografie wielu ludzi z dysfunkcją narządu wzroku, którzy mimo swojej niepełnosprawności potrafili osiągnąć sukcesy życiowe, czerpać z życia autentyczną radość, a siła i upór w pokonywaniu trudności umożliwiły im pełną realizację potrzeby sensu życia[43].

39 A. Hulek, *Teoria i praktyka rehabilitacji inwalidów*, Warszawa 1969, s. 95.

40 Cz. Kosakowski, *Refleksje o studiowaniu osób z poważną niepełnosprawnością*, (w:) J. Pańczyk (red.), Roczniki Pedagogiki Specjalnej 1996, T. 7, s. 109-117.

41 H. Keller, *Historia mojego życia*, Warszawa 1978, s. 86.

42 A. Kotowska-Szulżyk, *Wspieranie osób niepełnosprawnych w procesie rehabilitacji*, (w:) Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.), *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, Lublin 2004, s. 157.

43 J. Jarczyk, *Struktura obrazu samego siebie młodzieży z inwalidztwem wzroku*, Szkoła Specjalna 1996, Nr 2, s. 73-87.

Dorota Zawadzka

Istota orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się osób niewidomych i słabowidzących z uwzględnieniem ich jako ofiar zagrożeń i potencjalnych sprawców czynów zabronionych

Wprowadzenie

Nowe stulecie niesie wyzwania i możliwości niespotykane dotąd w historii ludzkości. Rozpoczęta rewolucja w dziedzinie nowoczesnych technologii pociąga za sobą rewolucję gospodarczą i kulturową, która objęła cały świat. Generalnie żadna istota ludzka, a w szczególności niepełnosprawna w zakresie dysfunkcji wzroku, nie uniknie rozpoczętych zmian, związanych z nimi skutków i konsekwencji. Technologie i tempo zmian, z jakimi zaczynamy mieć do czynienia, wskazują drogę w nową przyszłość, która jest nieunikniona. Wszelki potencjał ludzki wykorzystywany jest do tworzenia coraz to nowszych i skuteczniejszych narzędzi. Z jednej strony wspomagają orientację przestrzenną, a z drugiej strony przerastają i wyprzedzają możliwości organizmu ludzkiego radzenia sobie zarówno na płaszczyźnie osobistej, jak i instytucjonalnej. Niezwykły postęp w dziedzinie nowych technologii, telekomunikacji oraz nauki stworzył ogromne możliwości przystosowania środowiska i usług do potrzeb niewidomych i słabowidzących użytkowników[1]. Nowoczesne technologie rozwijają się w coraz szybszym tempie, jednak nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb osób niewidomych. Technologia musi być dostosowana do indywidualnych potrzeb i zastosowana do konkretnego zadania. Postęp technologiczny, wzrost znaczenia techniki zmieniają nie tylko system wartości, ale także koncepcję człowieka. Główną odpowiedzialność za przeciwdziałanie marginalizacji i dyskryminacji osób z niepełnosprawnością ponosi samo społeczeństwo i wybrany przez nie rząd. Jego podstawowym zadaniem jest tworzenie systemu wsparcia dla wszystkich upośledzonych grup, dążenie do ich integracji społecznej oraz pomoc w osiąganiu niezależności życiowej.

[1] J. Budny, *Projektowanie dla wszystkich*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Biblioteczka dla Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2004.

Oczywisty jest fakt, że istnieje różnica między osobą niepełnosprawną i pełnosprawną, jednak pod względem cech osobowościowych i psychicznych zasadniczej różnicy nie ma. Osoby niepełnosprawne reprezentują przekrój cech społeczności wszystkich istot ludzkich, zarówno pod względem inteligencji, emocji, lęku, strachu, jak i energii życiowej, radości, miłości, oszczędności oraz lenistwa itp. Niepełnosprawność z pewnością wpływa na sposób wykonania wszelkich inicjatyw, a jednak wydajność i jakość wszystkich przedsięwzięć powinna być taka, jak oczekuje tego społeczeństwo pełnosprawne.

Aby osoba niewidoma była pełnoprawna i należycie wywiązywała się z powierzonych jej zadań, musi być akceptowana taka, jaka jest, ze wszystkimi jej talentami, możliwościami i potrzebami. Zatem musi być postrzegana jako pełnowartościowy członek społeczeństwa. Równość szans gwarantuje dostęp do wszystkich źródeł informacji i komunikacji społecznej i dostosowanie przestrzeni do potrzeb osób niewidomych. Zrozumienie zachowania osoby niepełnosprawnej wzrokowo, która może zostać ofiarą i sprawcą zabronionych czynów, wymaga zrozumienia charakterystyki niewidomych i słabowidzących osób, ich sposobu poruszania się, poznawania i rozumienia przestrzeni.

Regulacje prawne

Istnieją kwestie prawne, które są związane z prawem wszystkich obywateli do uczestnictwa w demokratycznym państwie. Od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej wyraźnie wzrosło zainteresowanie problematyką niepełnosprawności. Coraz częściej i głośniej mówi się o prawach, potrzebach osób z różnymi dysfunkcjami. Szczególnie mocno podkreśla się, że mają one te same fundamentalne prawa co wszyscy obywatele.

Działania profilaktyczne i represyjne powinny zagwarantować prawo do życia i zdrowia każdemu uczestnikowi ruchu drogowego[2]. Istotnym aktem prawa międzynarodowego jest przyjęta rezolucja nr 61/106 z dnia 13 grudnia 2006 roku, Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych, która została podpisana przez Polskę w dniu 30 marca 2007 roku. Zgodnie z art. 9 Konwencji, Państwa Strony zobowiązały się podjąć stosowne kroki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym równego z innymi obywatelami dostępu do środowiska fizycznego, transportu, informacji i ko-

[2] B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1997, s. 219.

munikacji międzyludzkiej, m.in. poprzez rozpoznawanie i usuwanie barier w dostępie do budynków, dróg i środków transportu. Konwencja ma na celu zapewnienie osobom niepełnosprawnym posiadania takich samych praw i obowiązków, z jakich korzystają inni członkowie społeczeństwa. Ma zagwarantować im także uczestniczenie w życiu społecznym na zasadach pełnoprawnych członków, którzy mogą przyczyniać się do swojego rozwoju, jeśli tylko dana im będzie szansa. Konwencja podkreśla, że osoba niepełnosprawna powinna korzystać z pełnego równouprawnienia, zakazu dyskryminacji oraz z równości wobec prawa. Ma prawo do wolności i bezpieczeństwa, prawo do swobody poruszania się i do niezależnego życia, prawo do zdrowia, pracy i edukacji oraz prawo do udziału w życiu politycznym i kulturalnym[3].

Zgodnie z art. 69 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej[4]. Zapis Konstytucji, iż „wszyscy obywatele mają równe prawa", jest zwięzły i jednoznaczny, nie pomija nikogo i nie daje podstaw do dyskryminacji kogokolwiek. Jednym z podstawowych praw człowieka jest możliwość swobodnego przemieszczania się. Przestrzeń nieprzystosowana do potrzeb osób niewidomych wpływa na ograniczenie ich aktywności i wykluczenie społeczne. Dostępność przestrzeni w świetle obowiązującego w Polsce prawa odnosi się do przeciwdziałania dyskryminacji w dostępie do życia publicznego.

Podstawowym dokumentem dotyczącym osób niepełnosprawnych jest Karta Praw Osób Niepełnosprawnych[5], która odnosi się do przeciwdziałania dyskryminacji w dostępie do życia publicznego i stwierdza, że osoby niepełnosprawne, czyli „osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz wypełnianie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji"[6].

Istotne dla bezpieczeństwa i bezpiecznego poruszania się osób niewidomych jest dostosowanie pomieszczeń do ich potencjalnych możliwości. Regulacje zawarte w ustawie – Prawo budowlane[7] m.in. przewidują, by

[3] Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (data odczytu: 29 maja 2012).

[4] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

[5] Karta Praw Osób Niepełnosprawnych – uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r., M. P. z dnia 13 sierpnia 1997 r., Nr 50, poz. 475.

[6] Ibidem.

[7] Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, Dz. U. z 2010 r., Nr 243, poz. 1623.

obiekt budowlany zapewniał niezbędne warunki do korzystania z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowego budownictwa wielorodzinnego przez osoby niepełnosprawne, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich (art. 5 ust. 1 pkt 4). Artykuł 5 prawa budowlanego jest uszczegółowiony w przepisach wykonawczych rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie[8].

Orientacja przestrzenna i samodzielne poruszanie się jako sposób funkcjonowania niewidomych i słabowidzących we współczesnym świecie

Ogólna dostępność przestrzeni miejskiej jest jednym z najważniejszych czynników, które wpływają na to, czy osoby niewidome i słabowidzące są społecznie aktywne. Aktywność osób niepełnosprawnych warunkowana jest wieloma czynnikami. Z jednej strony uzależniona jest od indywidualnych predyspozycji psychofizycznych danej osoby, jej wykształcenia, otwartości i komunikatywności, a z drugiej strony tolerancji społecznej, dostępnego środowiska fizycznego oraz przepisów prawnych, ułatwiających osobom niepełnosprawnym uczestnictwo w życiu społecznym[9].

Kluczowymi elementami współczesnej rzeczywistości są globalne systemy nawigacji satelitarnej, szerokie pasma bezprzewodowych usług internetowych, systemy rozpoznawania jednostek ludzkich, monitoring, dźwięki przestrzeni miejskiej oraz ciągle ewoluująca telefonia komórkowa. Wszystkie te nowoczesne technologie dostarczają osobom niewidomym i słabowidzącym niezmierzone ilości informacji przestrzennych. Jednak samodzielne korzystanie przez niepełnosprawnych z tych dobrodziejstw nie jest w pełni możliwe bez odpowiedniego kursu oraz przygotowania i przeszkolenia przez wysoko wykwalifikowanych nauczycieli – specjalistów w dziedzinie orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się. Orientacja przestrzenna i samodzielne poruszanie się niewidomych i słabowidzących jest zatem sposobem na życie w przyszłej, nowej rzeczywistości. Jest to sposób poznania i sposób poruszania się w procesie wzajemnego oddziaływania motywacyjnego. Osoby niewidome chcą wiedzieć, chcą „być tu" lub „tam", chcą samodzielnie funkcjonować w środowisku

[8] Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*, Dz. U. Nr 75, poz. 690.

[9] M. Wysocki, *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych. Pozawzrokowa percepcja przestrzeni*, Gdańsk 2010, s. 19.

i w pełni korzystać z wszelkich dobrodziejstw oraz możliwości współczesnego świata.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele definicji orientacji przestrzennej. Zdaniem Jadwigi Kuczyńskiej-Kwapisz i Jacka Kwapisza, orientacja przestrzenna to sprawność jednostki w zakresie poznawania swego otoczenia, zachodzących w nim stosunków przestrzennych i czasowych oraz własnego położenia w stosunku do otaczających przedmiotów. Zasadniczą rolę odgrywają tu procesy poznawcze, wykorzystywanie posiadanych zmysłów, zasób pojęć, znajomość schematu ciała, wyobraźnia przestrzenna, wiedza o otoczeniu, operowanie relacjami czasu i odległości[10]. W orientacji przestrzennej osób niewidomych znaczącą rolę odgrywa wyobraźnia przestrzenna, która bazuje na wyobrażeniach zapamiętanych z czasu przed utratą wzroku oraz na wyobrażeniach wytworzonych na podstawie odbieranych bodźców pozawzrokowych. Wizualna świadomość otoczenia, choć dana osoba może być całkowicie niewidoma, pozwala jej zachować psychiczną harmonię, wyobrażać sobie życie w barwnym, trójwymiarowym świecie. Świadomość wizualna ma bezpośrednią wartość w orientacji przestrzennej i poruszaniu się[11].

W zależności od stopnia niepełnosprawności osoby z dysfunkcją wzroku różnie sobie radzą. Osoby niewidome polegają na informacjach dostarczanych przez zmysły w połączeniu z logicznym myśleniem oraz skupieniem uwagi. Najtrudniej jest im poruszać się na dużych, otwartych przestrzeniach. Osoby niewidome i słabowidzące mogą dokonać wyboru pośród różnych sposobów podróżowania. Mogą poruszać się, trzymając ramię widzącego przewodnika, używając długiej, białej laski oraz psa przewodnika. Niewidomy na ulicy potrzebuje przede wszystkim pomocy w doprowadzeniu do określonego celu lub przeprowadzeniu przez ulicę. Przypadkowa osoba, która chce pomóc niewidomemu, często sprawia mu wiele kłopotów. Nie spełnia poleceń i naraża niewidomego na niebezpieczeństwo oraz przykrości. Zazwyczaj popełnia cały szereg błędów i nietaktów. Często informacje udzielane niewidomym przez widzących mają niewielką wartość praktyczną. Mimo nawet dokładnej charakterystyki otoczenia niewidomy w oparciu o uzyskane informacje nie może dokładnie wyobrazić sobie przestrzeni i w konsekwencji osiągnąć samodzielnie zamierzonego celu. Istotne jest, aby zachowanie pełnosprawnych i widzących osób w stosunku do niewidomych nacechowane było zrozumieniem i serdecznością,

[10] J. Kuczyńska-Kwapisz, *Definicje orientacji przestrzennej*, (w:) J. Kwapisz, J. Kuczyńska-Kwapisz, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się niewidomych oraz słabowidzących*, Warszawa 1983, s. 4-5.

[11] M. Wysocki, *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych…*, op. cit., s. 219.

a także gotowością niesienia pomocy w uzasadnionych przypadkach i we właściwej formie.

Biała laska jest narzędziem służącym do samodzielnego poruszania się i podróżowania. Dzięki niej niewidomy i słabowidzący może uzyskać informacje związane z otoczeniem, po którym się porusza, badać je, sprawdzać, odkrywać. Chroni ona również przed zderzeniem z ewentualnymi przeszkodami, ale przede wszystkim ułatwia poznanie i poruszanie się po świecie. Aby bardziej zobrazować funkcje białej laski, można porównać ją do „kierownicy" w samochodzie, dzięki której kierowca, chcąc jechać, wybiera kierunek i omija przeszkody. Biała laska jest jak „reflektor" dający obraz tego, co znajduje się przed nami. Jest „zderzakiem" chroniącym przed nieoczekiwanymi spotkaniami z przeszkodami. To „antena" przekazująca informacje o dźwięku i rezonansie miejsc w świecie. W końcu jest jak „opona" dostosowująca się do powierzchni terenu, zapewniając płynną i bezpieczną wędrówkę. Zatem jest najskuteczniejszym zabezpieczeniem niewidomych i słabowidzących w ich wszelkich działaniach podejmowanych samodzielnie[12].

Pies przewodnik jest dokładnie przeszkolonym zwierzęciem, które reaguje na polecenia swojego właściciela takie jak: w prawo, w lewo, do przodu. Pies prowadzi osobę niewidomą obok przeszkód i zatrzymuje się np. przy krawężniku lub schodach. Jednak by uniknąć niebezpieczeństwa, właściciel psa musi wiedzieć, dokąd iść, i podejmować właściwe decyzje o zamiarze przejścia przez skrzyżowanie ulic.

Osoby niewidome i słabowidzące mogą również poruszać się przy pomocy specjalnych optycznych lub elektronicznych przyrządów. Wybór ich w dużej mierze zależy od stopnia dysfunkcji wzroku, preferencji osobistych, oświetlenia i znajomości okolicy.

Podczas samodzielnego poruszania się w celu zwiększenia własnego bezpieczeństwa niewidomi i słabowidzący zbierają informacje z wszystkich dostępnych źródeł. Zazwyczaj posługują się metodami i technikami pozawzrokowymi, które polegają na lokalizacji oraz identyfikacji ulicy. Przy pomocy dźwięków i odgłosów z ulicy osoby niewidome muszą rozpoznać krawędź ulicy, krawężnik lub jego nachylenie, dźwięki skrzyżowania ulic, dźwięki ruchu na równoległej i prostopadłej ulicy oraz zakończenie linii zabudowy i obecność innych pieszych. Za pomocą zmysłu dotyku niewidomi wyczuwają stopami taśmy z wypustkami ostrzegające o zakończeniu chodnika. Prawidłowa identyfikacja ulicy wymaga głębokiej analizy pozyskanej informacji i opracowania własnej mentalnej mapy wraz z istot-

[12] D. Zawadzka, *Funkcje i znaczenie białej laski*, (w:) *Co słychać*, Kraków 2011, http://www.blind.krakow.pl (15.03.2012).

nymi punktami i wzrokowymi wskazówkami orientacyjnymi dotyczącymi prawidłowego kierunku marszu. W razie potrzeby – także pozyskiwania pomocy od innych pieszych poruszających się po chodniku. Niezwykle ważne informacje dotyczą analizy typu skrzyżowania ulic.

Osoba niewidoma musi dokładnie wiedzieć, do jakiego celu zmierza i w jaki sposób go osiągnąć. Musi ona również orientować się, czy ma iść wprost przed siebie, czy też może odchylić się w lewo lub w prawo. Musi określić szerokość ulicy, lokalizować przejście dla pieszych z ewentualną „wysepką" i wybrać najbardziej bezpieczny z możliwych sposób przejścia przez ulicę. Takie informacje natychmiast są dostępne dla osób widzących, z kolei niewidomi muszą je zdobyć poprzez głęboką i wnikliwą analizę bodźców słuchowych docierających z otoczenia ruchu miejskiego. Brak jakiejkolwiek informacji w tym zakresie może stanowić poważne zagrożenie ich bezpieczeństwa i życia.

Kompensacja zmysłów

U podstaw kompensacji leży fakt, że organizm ludzki charakteryzuje się pewną dynamiką zdolności adaptacji do zaistniałych zmian. Dysponuje również pewnymi „rezerwami", które w przypadku zaburzeń czy deficytów mogą być wykorzystywane. W tym kryją się więc możliwości kompensacyjne organizmu, które w odpowiedni sposób uruchomione, mogą wyrównać czy zastąpić uszkodzoną funkcję lub sprawność[13].

Zatem orientacja przestrzenna środowiska miejskiego umożliwiona jest poprzez odbiór sygnałów, informacji i elementów charakterystycznych pod kątem architektonicznym. Niewidomi otrzymują informacje i kontaktują się ze środowiskiem za pomocą zmysłu słuchu, dotyku, dźwięku, zapachu i smaku. Ze względu na hałas miejski i zamieszanie, ważne jest pozyskanie przez nich prawidłowej i odpowiedniej informacji. Jednak system informacji o środowisku w większości przypadków polega na informacji wizualnej i dźwiękowej, dlatego jest on bezużyteczny dla niewidomych. W związku z tym mogą pojawić się niebezpieczeństwa, gdyż źle odebrana informacja staje się poważnym zagrożeniem dla życia lub zdrowia osoby niewidomej i słabowidzącej. Dlatego dzięki kompensacji zmysłów, niewidomi wykorzystują zdobyte umiejętności identyfikowania dźwięków i na tej podstawie rozumieją to, co się aktualnie dzieje w otoczeniu, oraz przewidują, jak przypuszczalnie zmieniać się będzie sytuacja na drodze.

[13] T. Majewski, *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1983, s. 33.

Osoby niewidome w orientacji przestrzennej z uwagi na brak doznań wzrokowych muszą posługiwać się pozostałymi zmysłami percepcji. Słuch, węch, dotyk jest taki sam jak u ludzi widzących, jednak poprzez koncentrację i wyćwiczenie tych zmysłów mogą lepiej odbierać pozawzrokowe bodźce dochodzące z otoczenia. Zatem sprawność poruszania się w przestrzeni daje osobom niewidomym umiejętność wyodrębniania z docierających do nich informacji i sygnałów te, które rzeczywiście mają dla nich ważne znaczenie. Analizując bodźce zewnętrzne i przetwarzając w prawidłowy sposób wszelkie istotne informacje, tworzą schematy planów przestrzennych i własne mentalne mapy otoczenia, które zorientowane są względem punktów i wzrokowych wskazówek orientacyjnych, jakimi są stałe elementy środowiska zabudowanego przypisane do konkretnego miejsca.

Osoby niewidome z ograniczonym słuchem tworzą zróżnicowaną grupę. Ich problemy w komunikowaniu się związane są z brakiem możliwości zrozumienia informacji dźwiękowej. Niektóre zaburzenia słuchu mogą wywołać także zaburzenia równowagi. Orientacja przestrzenna u niewidomych odbywa się za pomocą zmysłów innych niż wzrok. W grę wchodzą resztki wzroku, wrażenia słuchowe, dotykowe i wrażenia smakowo-węchowe. Rola dotyku przy poruszaniu się w przestrzeni otwartej polega na rozpoznawaniu podłoża i orientowaniu się na podstawie faktury podłoża.

Techniki zbierania informacji związane są z umiejętnością wysublimowania z otoczenia istotnych dźwięków i sygnałów ruchu miejskiego. Niewidomi długo muszą wsłuchiwać się w kilka cyklów sygnalizatorów dźwiękowych, zanim podejmą decyzję o bezpiecznym przejściu na drugą stronę jezdni. Najistotniejszym elementem związanym z przejściem przez ulicę jest utrzymanie kierunku, aby nie skręcić w stronę do lub od skrzyżowania. Aby uniknąć takiej sytuacji, niewidomy musi kierować się wskazówkami słuchowymi, które pozyskuje z ulic równoległych i prostopadłych w stosunku do własnego ustawienia. Osoba niewidoma i słabowidząca, poruszając się po skrzyżowaniu, wnikliwie analizuje natężenie ruchu pojazdów, aktywność pozostałych pieszych użytkowników drogi oraz sygnalizatory dźwiękowe, które jeszcze nie są ujednolicone.

Widząc osobę niewidomą na ulicy, można odnieść wrażenie, że w czasie poruszania się wykorzystuje ona głównie zmysł dotyku, biała laska zapewnia jej zaś bezpieczny kontakt z obiektami i informuje o wszelkich przeszkodach. Jednak w rzeczywistości osoby niewidome w znaczącej części w czasie poruszania posługują się połączeniem bodźców słuchowych i dotykowych. Przemieszczanie się wzdłuż krawężnika związane jest z nasłuchiwaniem kierunku poruszania się samochodów, rozpoznawaniem niektórych elementów np. wiaty przystankowej. Osoby niewidome

zawdzięczają zjawisku echolokacji zwiększenie swobody i samodzielności w zakresie podejmowania decyzji komunikacyjnych.

Czynniki wpływające na utrudnienia w ruchu drogowym i zagrożenie bezpieczeństwa osób niewidomych i słabowidzących w przestrzeni otwartej

Wraz z rozwojem motoryzacji równocześnie wzrasta zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Głównymi czynnikami ryzyka na drogach są: człowiek jako uczestnik ruchu, pojazd oraz droga. Aby droga była bezpieczna, uczestnicy ruchu muszą przestrzegać przepisów ruchu drogowego. Na szczególne niebezpieczeństwo w ruchu drogowym narażone są osoby niepełnosprawne. Brak wzroku w znaczący sposób ogranicza dostęp do informacji płynących z otoczenia, stąd osoby z dysfunkcjami wzroku podczas poruszania się w środowisku zurbanizowanym, narażone są na wiele niebezpieczeństw zagrażających ich życiu i zdrowiu. Tę sytuację pogłębiają braki w infrastrukturze przestrzeni publicznej, co w konsekwencji uzależnia osoby niewidome i słabowidzące od pomocy innych.

Wzrok jest kluczowy dla umiejętności przemieszczania się. W orientacji przestrzennej rola wzroku jest dominująca. Wzrok dostarcza najdokładniejszych informacji i jako taki nie daje się zastąpić[14]. Zatem osoby niewidome nie mogą skorzystać z różnorakich znaków, z których korzystają osoby widzące, a to powoduje ich problemy z orientacją. Poruszanie się osób niepełnosprawnych w ruchu drogowym jest utrudnione. Wpływa na to wiele czynników, np.: dziury w chodnikach, wysokie krawężniki, zepsute sygnalizacje świetlne, śliskie nawierzchnie, kierowanie pojazdami z nadmierną prędkością itp. Sposobem na poradzenie sobie w takiej sytuacji są ścieżki orientacji, których faktura jest wyczuwalna zarówno za pomocą białej laski, jak również pod stopami. Dużą pomoc stanowią sygnały dźwiękowe. Osoby słabowidzące mają jednak problem z oceną odległości oraz kierunku. Ruch drogowy może wywoływać w nich poczucie niepewności i zdezorientowanie. Osoby niewidome mają zaś zwolnione reakcje i obniżoną możliwość ruchu, co oznacza, że potrzebują więcej czasu na analizę sytuacji na drodze.

Niewidomi i słabowidzący uczestnicy ruchu drogowego nie dysponują żadnymi środkami umożliwiającymi dostatecznie wczesną identyfikację przeszkód zlokalizowanych wysoko. O nieprzyciętych gałęziach drzew

[14] E. Kuryłowicz, *Projektowanie uniwersalne. Sztokholm miasto dla wszystkich*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa 2005, s. 29.

nad chodnikiem, budkach telefonicznych lub reklamach umieszczonych na słupkach bez identyfikatorów w nawierzchni i innych podobnych przeszkodach, „dowiadują się" dopiero w momencie zderzenia się z nimi. I nie jest to dowiadywanie się takie, jakiego doznają osoby widzące. Osoba niewidoma w takim momencie nie wie, czy została napadnięta, czy „tylko" weszła na niezidentyfikowaną przeszkodę.

Zagrożenie dla osób niewidomych i słabowidzących stanowią kierowcy, którzy nie przestrzegają ustalonych limitów prędkości, przyspieszają, poruszają się za szybko w istniejących warunkach drogowych w Polsce. W wyniku nadmiernej prędkości ofiarami śmiertelnych wypadków i kolizji drogowych stają się niewidomi i słabowidzący piesi. Skrzyżowanie jest najbardziej niebezpiecznym i trudnym miejscem dla bezpiecznego poruszania się osób z dysfunkcją wzroku ze względu na złożoność sytuacji zarówno dla pieszych, jak i dla kierowców, którzy nie zwracają uwagi na potrzeby poruszających się niewidomych. Zagrożenie istnieje w warunkach zimowych i jesiennych oraz w deszczu, śnieżycy i związane jest ze znacznym ograniczeniem widoczności i złym oświetleniem. Kolejnym bardzo poważnym zagrożeniem dla niewidomych są rowerzyści, brak prawidłowo działających sygnalizatorów dźwiękowych na przejściach i innych znaków drogowych, które dostarczają ważnych informacji wpływających na podniesienie poziomu bezpieczeństwa niewidomych uczestników ruchu. Dzięki prawidłowemu oznakowaniu ostrzegającemu o zbliżającym się niebezpieczeństwie ludzie wiedzą, czego się spodziewać i jak w prawidłowy sposób zachować się i zareagować.

Podczas poruszania się piesi, a w szczególności osoby niewidome, narażeni są na wiele niebezpieczeństw. Niewątpliwie poważne zagrożenie dla niewidomego stanowią duże skrzyżowania ulic pozbawione sygnalizatorów dźwiękowych i świetlnych z dodatkowo poruszającym się transportem publicznym. Niepełnosprawny pieszy zmuszony jest wielokrotnie przekraczać przejście dla pieszych, co naraża go na dodatkowe niebezpieczeństwo. Zagrożeniem i utrudnieniem dla niewidomych są wszystkie przeszkody, które uniemożliwiają korzystanie z naturalnych elementów orientacji kierunkowej, takich jak: krawężniki jezdni, obramowania trawnika czy ściana budynku. Elementy te służą prowadzeniu niewidomego i gdy są one przerywane przez pojawiające się przeszkody, poruszanie staje się dla osoby niewidomej trudne, gdyż musi ona omijać każdą przeszkodę, a następnie szukać kolejnego punktu orientacyjnego, by kontynuować swoją podróż. Zagrożenie staje się tym większe, że przybywa coraz więcej samochodów napędzanych cichymi silnikami elektrycznymi, co wymuszane jest przez przepisy ochrony środowiska.

Dla osoby niewidomej odpowiednio dobrana faktura podłoża, jej szerokość i lokalizacja nabiera szczególnego znaczenia podczas przekraczania ulicy, jest informacją o zbliżaniu się do przejścia i może prowadzić niewidomego przez ulicę. Zagrożenie bezpieczeństwa przy przekraczaniu jezdni przez osoby niewidome i słabowidzące związane jest z trudnościami w lokalizacji przejścia dla pieszych, brakiem wyczuwalnej krawędzi chodnika oraz sygnalizacji świetlnej lub ze złym dobraniem sygnałów dźwiękowych, trudnościami w odnalezieniu przycisku uruchamiającego sygnalizację, utrzymaniem kierunku wzdłuż przejścia dla pieszych i hałasem ulicznym, który utrudnia wykrycie nadjeżdżających pojazdów. Szczególnie niebezpieczne sytuacje zdarzają się osobom niewidomym podczas poruszania się po peronach kolejowych i przystankach autobusowych, dlatego istotne znaczenie dla zwiększenia bezpieczeństwa ma odpowiednie oznaczenie krawędzi peronu i określenie bezpiecznej przestrzeni oczekiwania na przyjazd pociągu, autobusu czy tramwaju. Oznaczenia fakturowe ostrzegające o krawędzi peronu poprawiają bezpieczeństwo nie tylko osób niewidomych, ale również widzących.

Osoby niewidome chcą aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym i zawodowym, pragną być niezależne i samodzielne w poruszaniu się, w przestrzeni, dlatego korzystają przede wszystkim z komunikacji miejskiej. Przystanki autobusowe i tramwajowe stają się dla nich ważnymi punktami na trasach codziennych podróży do pracy i z pracy. Największym zagrożeniem dla ruchu pieszego, w tym poruszających się osób niewidomych, są okolice przystanków komunikacji miejskiej, gdzie często drogi rowerowe zmieniają swój przebieg i przecinają ciąg komunikacji pieszej. Dużą przeszkodę w poruszaniu się osób niewidomych stanowią niespodziewane niebezpieczeństwa na drodze – nisko zwisające gałęzie drzew, tymczasowe rusztowania i nieoczekiwane zmiany poziomu nawierzchni, trasy krzyżujące się pod kątem mniejszym niż 90 stopni, prowadzone długo po liniach krzywych[15].

Zagrożenie na pasie ruchu pieszego dla niewidomych związane jest z brakiem uwagi i ignorancją innych użytkowników, jak np. kierowców parkujących samochody na chodniku, rowerzystów, oraz źle udzieloną pomocą ze strony osób widzących. Z punktu widzenia bezpieczeństwa istotna jest jakość powierzchni chodnika. Bezpieczna powierzchnia chodnika nie jest jednoznaczna z gładką powierzchnią, gdyż zbyt gładkie powierzchnie powodują poślizgnięcia i upadki, które czasami mają poważne konsekwencje. Odpowiednia jakość powierzchni chodnika osobom niewidomym

[15] Ibidem, s. 74.

daje możliwość łatwiejszego wykrycia specjalnych oznaczeń fakturowych, dedykowanych do ich potrzeb.

Brak krawężnika dla osoby niewidomej lub słabowidzącej staje się barierą, która w szczególny sposób zagraża jej bezpieczeństwu. Najczęstsze kontuzje, jakich doznaje, są wynikiem wejścia na teren niezabezpieczonych robót budowlanych, wpadnięcia do niezabezpieczonej studzienki kanalizacyjnej, uderzenia w rusztowanie na wysokości klatki piersiowej, uderzenia o zapory ograniczające parkowanie samochodów, zderzenia ze szklaną osłoną kabiny telefonicznej, potknięcia się na nierównych chodnikach, potknięcia się o zbyt wysokie krawężniki lub nierównej wysokości schody, na źle zaznaczonej krawędzi chodnika, i braku sygnalizacji świetlnej, źle ustawionej wiaty przystankowej. Uderzenia o elementy małej architektury jak: kosze na śmieci, ławki, słupy i znaki na środku chodnika, kwietniki, uderzenia o przeszkody umieszczone poniżej dwóch metrów jak gałęzie drzew, znaki, uderzenia w źle ustawiony parkometr, o wystające poza linię zabudowy schody.

M. Wysocki[16] w swojej książce powołuje się na typologię zaproponowaną przez Michała Czerniaka i Piotra Rychlewskiego, którzy stworzyli typologię rodzajów wypadków, jakich doznają najczęściej piesi w wyniku źle zabezpieczonych prac remontowych, i podzielili je w następujący sposób: upadki na powierzchnię ulicy powodowane przez sztywne przeszkody jak podstawy przenośnych znaków drogowych, ich obciążniki i odsunięte pokrywy studzienek, przeciągane nisko liny i kable, narzędzia i drobny sprzęt oraz inne leżące na nawierzchni, a także wszelki urobek i materiały sypkie; urazy górnych części ciała powodowane przez zbyt nisko zawieszone znaki i tablice, nisko umieszczone elementy pojazdów, maszyn i urządzeń oraz wszelkiego rodzaju konstrukcji i rusztowań.

Często bardzo poważne urazy spowodowane są przez odkryte i niezabezpieczone roboty budowlane, włazy studzienek kanalizacyjnych i telekomunikacyjnych oraz usunięte podczas remontów nawierzchnie chodników i jezdni. Niekiedy śmiertelne urazy powodowane przez spadające przedmioty i elementy budynków podczas przechodzenia wzdłuż niezabezpieczonych obejść stref robót na wysokości. Zdarzają się też najechania przez pojazdy w wyniku wyznaczania nieprawidłowo oznakowanego i zabezpieczonego obejścia robót po jezdni. Istnieją miejsca, w których życie i zdrowie osób niewidomych narażone są szczególnie. Duże obawy o swoje bezpieczeństwo mają niewidomi i słabowidzący podczas poruszania się na ciągach pieszo-rowerowych. Wyznaczenie drogi rowerowej bezpośrednio

[16] M. Wysocki, *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych…*, op. cit., s. 84.

na ciągu pieszym często wykonywane jest jedynie poprzez wymalowanie białej linii lub rozróżnienie kolorem kostki betonowej pasów ruchu pieszego i rowerowego, co nie zapobiega wkroczeniu osoby niewidomej na trasę drogi rowerowej. Gdy problemy związane z uciążliwym oddziaływaniem ruchu na otoczenie stają się codziennością, obniża się komfort przebywania w przestrzeni publicznej, a wśród osób niewidomych wzrasta poczucie zagrożenia. Podejmowane są działania mające na celu ułatwienie poruszania się osobom niepełnosprawnym, jednak wciąż są one niewystarczające. Dlatego przemieszczanie się po ulicach i podróżowanie transportem publicznym nadal stanowi dla nich spore wyzwanie[17].

Poważne utrudnienie i zagrożenie bezpieczeństwa stanowi zatem przestrzeń publiczna, która nie jest przystosowana do potrzeb osób z ograniczoną mobilnością i percepcją; prowadzi do ich wykluczenia społecznego. Bezpieczeństwo pieszych, w tym osób z dysfunkcjami wzroku uzależnione jest od odpowiednio zaprojektowanej przestrzeni i wyposażenia ciągów komunikacyjnych. Ograniczenie ruchu kołowego i ograniczenie prędkości pojazdów zdecydowanie zwiększają komfort i bezpieczeństwo pieszych. Zmniejszenie natężenia ruchu oraz uprzywilejowanie ruchu pieszego poprzez poszerzenie chodnika zwiększa możliwość atrakcyjnego zagospodarowania przestrzeni publicznej. Na ciągach pieszych zagrożeniem dla mobilności osób niewidomych i słabowidzących są wszelkiego rodzaju elementy zawężające pas ruchu. Chodnik o minimalnej szerokości może być bardziej bezpieczny dla poruszającej się osoby niewidomej niż szeroki ciąg komunikacyjny, który jest co pewien czas ograniczany przez różnego typu przeszkody jak znaki, lampy, kosze na śmieci, tablice informacyjne i reklamowe, ławki i wiaty przystankowe czy wychodzące na chodniki schody.

Osoby niewidome i słabowidzące jako ofiary i potencjalni sprawcy

Stan bezpieczeństwa na polskich drogach jest zatrważający. Analiza danych statystycznych wskazuje, że w Polsce przez ostatnie dziesięć lat w wypadkach drogowych ginęło rocznie przeciętnie 5-6 tys. osób. Na bardzo wysokim poziomie utrzymuje się od szeregu lat tzw. ofiarochłonność wypadków. Jest to skutek niedostatecznej segregacji ruchu, tzn. oddzielenia ruchu pieszego od kołowego, braku przejść podziemnych i naziemnych, wygrodzeń dróg i szeregu innych rozwiązań inżynierskich. Głównymi

[17] A. Wnuk, P. Garbarczyk, *Problemy osób niepełnosprawnych i starszych w ruchu drogowym*, Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4, s. 12.

sprawcami tych wypadków są sami piesi, gdzie najliczniejsza grupa ofiar wypadków drogowych to osoby w wieku 25-59 lat[18].

Brak wzroku jest przyczyną ograniczenia osobistej niezależności w wielu dziedzinach życia, a w konsekwencji zakłócenia wewnętrznej równowagi psychicznej, niezaspokojenia wielu potrzeb, zakłócenia w kształtowaniu obrazu samego siebie, a stany frustracji i stresory zmuszają niewidomego do zachowań obronnych. Wobec tego rodzaju utrudnień i ograniczeń powstają trudności w przystosowaniu społecznym. Zatem zaburzenia w funkcjonowaniu analizatora wzroku powodują konieczność przystosowania się niewidomego do życia z całym zespołem ograniczeń wypływających z kalectwa jako faktu fizycznego, a także uwarunkowanych społecznym aspektem defektu wzroku. Jednym z najczęściej wymienianych skutków utraty wzroku jest ograniczenie osobistej niezależności w wielu dziedzinach życia, a w konsekwencji zakłócenie wewnętrznej równowagi psychicznej[19].

Niewidomy napotyka wiele różnorodnych trudności mających swoje źródło w społeczeństwie widzącym i postawach wobec jego kalectwa. Trudniej jest mu wejść do jakiejś upragnionej grupy społecznej, trudniej też sprostać oczekiwaniom społeczeństwa wobec niego. Wyznacznikiem zachowania przystosowawczego niewidomych w kontaktach z innymi ludźmi jest percepcja oczekiwań innych ludzi[20].

Sytuacja ruchu drogowego jest niewątpliwie sytuacją trudną, która może wiązać się dla jej uczestników z występowaniem zagrożenia: życia, zdrowia i mienia. Poziom zagrożenia wiąże się z konfiguracją różnych czynników, wśród których istotną rolę odgrywają antywiktymizacyjne postawy uczestników ruchu drogowego[21]. Dostarczają informację o obecności, lokalizacji i kierunku zagrożenia, szczególnie podczas poruszania się w nieznanym miejscu.

Postawa kształtuje się w procesie zaspokajania potrzeb, w określonych warunkach społecznych, względnie zgodnej i stałej organizacji wiedzy, przekonań, uczuć, motywów oraz pewnych form działania i reakcji podmiotu, związanej z określonym przedmiotem lub określoną klasą przedmiotów[22]. W przypadku postaw antywiktymizacyjnych w ruchu drogowym treścią postawy uczestnika tegoż ruchu byłby jego stosunek do wszelkich możliwych zagrożeń wynikających ze specyfiki sytuacji ruchu drogowego, których

---

18 B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 1993, s. 182-183.

19 Z. Sękowska, *Przystosowanie społeczne niewidomych*, Warszawa 1991, s. 19.

20 Ibidem, s. 53.

21 B. Hołyst, *Wiktymologia*, op. cit., s. 206.

22 T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości ukształtowania się postaw*, Warszawa 1977, (w:) B. Hołyst, *Wiktymologia*, op. cit., s. 206.

to zagrożeń dana osoba może stać się ofiarą. Niezaprzeczalny jest fakt, że osoby niewidome i słabowidzące często stają się uczestnikami wypadków drogowych. Osoba niewidoma stwarza więcej zagrożeń w ruchu. Dla niewidomych skomplikowane jest poznanie i postrzeganie istotnych elementów środowiska drogowego. W wyniku nieprawidłowych oczekiwań i interpretacji otoczenia niewidomi i słabowidzący łatwo mogą stać się ofiarą i potencjalnym sprawcą wypadków drogowych. Na zachowanie się na drodze ma wpływ osobowość niewidomego, czyli cały zespół jego cech fizycznych, za pomocą których można opisać podstawowe formy zachowania człowieka.

Wiele sytuacji, w jakich znajduje się osoba niewidoma i słabowidząca w ruchu drogowym, trzeba określić jako trudne. Trudności te wynikają ze złożoności i zmienności warunków, w których trzeba podejmować decyzje o swoim zachowaniu. Często są to sytuacje zagrożenia, w których zachodzi możliwość utraty zdrowia, a nawet życia. Niewidomy czuje się bezradnie wobec wielotonowych pojazdów, pędzących z taką prędkością, że nie ma szans obrony w zetknięciu z nimi. Zagrożenie zwiększa się, gdy osoba z dysfunkcją wzroku znajduje się w terenie mało znanym, podczas deszczu lub wiatru, wieczorem, gdy widoczność jest gorsza. Możliwości niewidomych w sytuacji trudnej są mniejsze niż w sytuacji normalnej. Często dochodzi wtedy do dezorganizacji czynności ukierunkowanych na rozwiązanie problemu.

Formą zawinionego postępowania ofiary jest jej nieostrożność. Dość często ofiary w wyniku braku zachowania środków ostrożności stwarzają dogodne warunki dla dokonania przestępstwa. Znamiennym przykładem jest spowodowanie wypadku drogowego wskutek nieprzestrzegania elementarnych środków ostrożności. W tym wypadku ofiara jest równocześnie sprawcą przestępstwa[23]. Jeśli ofiara przyczynia się do tego, że zostanie na niej dokonane przestępstwo, to oczywiście musi też być traktowana jako jedna z przyczyn przestępczości[24].

Poważne zagrożenie w ruchu drogowym powodują osoby niewidome i słabowidzące, które nie używają białych lasek, w związku z czym nie wyróżniają się niczym spośród osób pełnosprawnych. Ich reakcje wynikające z niedowidzenia, brak możliwości właściwej oceny sytuacji na drodze oraz przewidywania dalszego rozwoju sytuacji są bardziej zaskakujące niż u pozostałych osób bez dysfunkcji wzroku. W niektórych sytuacjach drogowych osoba niewidoma może przeżywać stany przeciążenia, w których rozwiązuje problem na granicy swojej wytrzymałości fizycznej i psychicznej. Stan taki wymaga ogromnego wysiłku, dlatego często potem nastę-

[23] B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 512-513.
[24] L. Falandysz, *Wiktymologia*, Warszawa 1979, s. 119.

puje zmęczenie prowadzące do płaczu, a nawet omdleń. Nieprzyjemnym stanem, przeżywanym w sytuacjach zagrożenia jest lęk, który występując w dużym nasileniu, może paraliżować, przez co niewidomy nie działa lub ma spowolnione ruchy, cofa się itp. W skrajnych przypadkach, gdy trudności przerastają możliwości osoby niewidomej, gdy sytuacja na drodze jest zbyt złożona, nieznana, a doświadczenie, wiedza i umiejętności niewielkie, dochodzi do dezorganizacji czynności. Wówczas to niewidomi i słabowidzący zostają ofiarą lub sprawcą zaistniałej na drodze sytuacji.

Najczęściej pojawiające się sytuacje na drogach doprowadzające osoby niewidome i słabowidzące do stanu, w którym mogą zostać ofiarami i sprawcami, to zbyt duże prędkości, z jakimi poruszają się kierowcy samochodów i rowerzyści, zbyt krótko trwające cykle światła zielonego w sygnalizacji świetlnej na przejściach dla pieszych, rowerzyści jeżdżący po chodnikach i przejściach dla pieszych, zastawianie przejść dla pieszych i chodników przez parkujące pojazdy, brak lub zbyt późne sygnalizowanie zamiaru skrętu przez kierującego oraz skręcanie w prawo na czerwonym świetle, brak pierwszeństwa dla pieszych, którzy mają zamiar wejść na przejście, wyprzedzanie na przejściach dla pieszych, brak sygnału akustycznego na przejściach[25]. Te sytuacje doprowadzają niewidomych i słabowidzących do stanu, w którym odczuwają niepokój i lęk, zaburzenia pamięci i jasności myślenia. To z kolei uniemożliwia ich zdolność koncentracji na wnikliwej analizie sytuacji drogowej, doprowadzając w konsekwencji do kompulsywnego reagowania na zaistniałą sytuację.

Główne przyczyny wypadków spowodowanych przez niewidomych i słabowidzących pieszych to: nieostrożne wejście na jezdnię, przekraczanie jezdni w miejscu niedozwolonym, wejście na jezdnię zza pojazdu, przechodzenie przez jezdnię w miejscach niedozwolonych i niebezpiecznych lub o ograniczonej widoczności, niestosowanie się przez pieszych do sygnalizacji świetlnej, zabawy dzieci w pobliżu dróg, w tym gry w piłkę, jazdy na rolkach, deskorolkach itp., w sposób mogący spowodować zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Również piesi niepełnosprawni, których zachowanie wskazuje na spożycie alkoholu lub środków odurzających, powodują zagrożenie w ruchu drogowym.

W wielu krajach od lat funkcjonują pasy wklęsłe i wypukłe dla niewidomych. W Polsce nie są powszechnym elementem przy budowie przystanków komunikacji publicznej. Ich brak doprowadził m.in. do tragicznego w skutkach wypadku niewidomego pasażera w warszawskim metrze. Student Uniwersytetu Warszawskiego Filip Z. tuż przed wypadkiem rozpacz-

[25] I. Leśniakowska-Matusiak, *Sytuacja osób niepełnosprawnych i starszych w ruchu drogowym,* Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4, s. 15-16.

liwie próbował wyczuć nogą krawędź peronu na stacji Centrum. Nie udało się. Po chwili wpadł pod pociąg metra. Filip stracił nogę. Rzecznik Metra Warszawskiego Krzysztof Malawko obiecał: „planujemy przetestować różne rodzaje nawierzchni: wypukłe i wklęsłe". Urzędnicy twierdzą, że źle dobrana nawierzchnia może być przeszkodą dla pasażerów pełnosprawnych, np. kobiet w szpilkach. Sygnalizują też konflikt między niewidomymi a osobami na wózkach (tym ostatnim „bąble" mogą utrudnić przejazd)[26].

Zrozumienie problemów osób niepełnosprawnych w ruchu drogowym wymaga znajomości cech tych ludzi. Poruszając się w przestrzeni publicznej, czują się zagrożeni, gdyż natrafiają na wiele barier i pułapek. To lęki sprawiają, że wybierają pozostawanie w domu, bo tam jedynie czują się bezpiecznie[27]. Poruszanie się po drodze jest zadaniem dynamicznym, podczas jego realizacji użytkownik drogi rejestruje bodźce, selekcjonuje je, przetwarza i ocenia, podejmuje decyzje, wreszcie wykonuje jakieś działania. Rośnie zatem ryzyko bycia ofiarą śmiertelną na drogach. Ryzyko na drogach wynika z nieprawidłowego funkcjonowania poszczególnych elementów systemu transportu drogowego i ujawnia się w wyniku nieprawidłowych zachowań uczestników ruchu, awarii technicznych, złych warunków meteorologicznych lub przyrodniczych, albo w wyniku aktów wandalizmu lub terroryzmu[28].

Zjawisko niepełnosprawności i związana z nim ciężka choroba zazwyczaj wiąże się z cierpieniem fizycznym i psychicznym, w obliczu zagrożeń dla zdrowia i życia staje również specyficzna grupa ludzi, którzy swoim zachowaniem zwiększają niejako prawdopodobieństwo utraty zdrowia bądź życia. Chodzi w tym przypadku o osoby niewidome i słabowidzące, które zachowują się w sposób nieostrożny i nieodpowiedzialny, a czasami wręcz prowokujący. Zachowanie to ma często charakter prowokacyjny, predestynując określoną osobę do stania się ofiarą przestępstwa. Specyficzne, nieostrożne i lekkomyślne zachowanie niektórych osób sprawia, że są one bardziej narażone na stanie się nie tylko ofiarą przemocy, ale także ofiarą wypadku losowego[29].

Sytuacja osób niewidzących i słabowidzących w przestrzeni publicznej, a szczególnie w ruchu drogowym, jest dość specyficzna. Osoby te cierpią na schorzenia, które w różnym stopniu funkcjonalnie je ograniczają i na-

[26] J. Wacowska-Ślęzak, K. Poławski, *Niepełnosprawni w liczbach*, Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4, s. 7.

[27] Polski Związek Niewidomych, *Osoby Niewidome i Słabowidzące w przestrzeni publicznej, zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, Warszawa 2009, s. 1.

[28] I. Leśniakowska-Matusiak, *Niepełnosprawni i starsi w ruchu drogowym*, Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4, s. 8.

[29] B. Hołyst, *Wiktymologia*, op. cit., s. 80.

rażają na szereg niebezpieczeństw. Osoby niewidome przy pewnym splocie okoliczności i zaistnieniu pewnych warunków środowiskowych oraz różnych czynników osobowościowych, społecznych i wychowawczych mogą wejść na drogę przestępczą. W ramach zagrożeń ekonomicznych i społecznych najczęściej wymienia się bezrobocie, niedostatek i ubóstwo, degradację ekonomiczną i socjalną jednostek, rodzin, grup zawodowych i społeczności lokalnych, kryzys edukacji, nauki i zdrowia, mieszkalnictwa, środowiska naturalnego[30].

Postępowanie człowieka od wieków jest oparte na zasadach, wzorcach i wytycznych. Kształtują one osobowość człowieka, budują jego moralność, wskazują, co jest dobre, a co złe. Zatem wszystkie osoby niewidome i słabowidzące, które mają prawo w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, muszą ponosić wszelkie konsekwencje związane z ryzykiem urazów i poniesionych lub wyrządzonych szkód, ponieważ powinny one znać zasady i prawa obowiązujące w ruchu miejskim. Jeżeli niewidomy wtargnie na jezdnię, to ponosi wszelkie konsekwencje z tym związane, gdyż musi mieć świadomość istniejących zagrożeń i niebezpieczeństw tam występujących oraz ponosić winę za swoje decyzje i czyny.

Osoby niewidome i słabowidzące nie mogą być dyskryminowane, muszą być traktowane równo, tak samo jak osoby pełnosprawne. Wobec takiego podejścia osoby niepełnosprawne muszą ponosić takie same konsekwencje za swoje czyny jak osoby pełnosprawne. Niewidomi mogą samodzielnie funkcjonować we wszystkich dziedzinach życia, z założeniem, że stworzy się im ku temu warunki. Każdy człowiek widzący popełnia błędy. Mają prawo do tego także niewidomi, lecz powinni uczyć się wyciągać z nich odpowiednie dla siebie wnioski.

Podsumowanie

Aby osoby niewidome i słabowidzące mogły bezpiecznie i samodzielnie podróżować, muszą posługiwać się wszelkimi dostępnymi dotykowymi i akustycznymi informacjami, wykorzystywać zgromadzoną w danym zagadnieniu wiedzę oraz prawidłowo podejmować decyzje dotyczące poruszania się. Orientacja przestrzenna jest zatem umiejętnością rozumienia przestrzeni i zdolnością poruszania się w niej w sposób bezpieczny zarówno w miejsca znane, jak i mniej znane oraz wykazania się trafnością analizy nowych sytuacji i nowych tras. Ogólna dostępność przestrzeni miejskiej

[30] Ibidem, s. 72.

jest jednym z najważniejszych czynników, które wpływają na to, czy osoby niewidome i słabowidzące są społecznie aktywne. Zatem dostępne i przyjazne środowisko to przede wszystkim dostępne środki transportu publicznego, parkingi, wysepki przystankowe, niskie krawężniki, przejścia przez jezdnię, sygnalizacja dźwiękowa. Są to główne czynniki decydujące, czy osoba niewidoma będzie pełnoprawnym członkiem społeczeństwa[31].

System komunikacyjny umożliwiający poruszanie się w przestrzeniach zurbanizowanych to przede wszystkim ciągi dróg pieszych oraz drogi dla ruchu kołowego. Szerokości dróg, chodników i ścieżek oraz rodzaje zastosowanych nawierzchni powinny zapewniać komfort i bezpieczeństwo wszystkim użytkownikom. Swobodne i bezpieczne poruszanie się w przestrzeni miejskiej stanowi kwintesencję aktywności w życiu środowisk zurbanizowanych. Komunikacja masowa jest najbardziej efektywną i przyjazną dla środowiska formą komunikacji w mieście, ale aby być w pełni wykorzystana, musi być dostępna dla wszystkich mieszkańców, w tym szerokiej grupy niepełnosprawnych[32].

[31] J. Budny, *Dostosowanie budynków użyteczności publicznej – teoria i narzędzia*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa 2010, s. 14.

[32] Eadem, *Projektowanie dla wszystkich*, op. cit., s. 15.

Alina Talukder

Rola parków orientacji przestrzennej w nauce samodzielnego i bezpiecznego poruszania się osób niewidomych

Wyobraź sobie, że nie możesz wyjść z domu.

Potrzebujesz kogoś, kto zabrałby cię na spacer, poszedł na zakupy, pojechał z tobą do znajomych. Nie pracujesz – nawet nie podjąłeś starań w tym kierunku, ponieważ nie miałby kto zaprowadzać cię do pracy i przyprowadzać z niej.

Takich osób są tysiące, ze strachu przed ulicznym ruchem, ze wstydu przed korzystaniem z białej laski, z lęku przed otwartą przestrzenią, która nie jest dla nich zrozumiała.

Bardzo słabo widzą lub nie widzą nic.

Orientacja przestrzenna jako forma rewalidacji osób niewidomych i słabowidzących

„Orientować się w przestrzeni – to znaczy określić jej wielkość, kształt oraz wielkość i kształt wypełniających ją przedmiotów, ich rozmieszczenie oraz własną pozycję w stosunku do każdego z nich”[1]. Lokomocja – to wykorzystanie tej wiedzy w praktyce. W rozpoznawaniu otoczenia, w poruszaniu się w nim, w korzystaniu ze środków komunikacji – posługujemy się wzrokiem. Wrażenia otrzymywane przez pozostałe zmysły stanowią niewielki procent naszych informacji, a najczęściej są sygnałami ukierunkowującymi naszą uwagę wzrokową. Zapach świeżego chleba – może być przyczynkiem do szukania wzrokiem piekarni, sygnał z jadącej karetki pogotowia – spowoduje, że wzrokiem określamy jej położenie.

Dominującą rolę wzroku odczuwamy we wszystkich aspektach naszego życia – w rozpoznawaniu otoczenia, w korzystaniu z opracowanych przez człowieka urządzeń technicznych, w edukacji szkolnej, kulturze. Spostrze-

[1] W. Swierłow, *Orientacja niewidomych w przestrzeni. Poradnik dla nauczycieli i wychowanków w szkołach dla niewidomych,* Warszawa 1957, s. 4.

ganie wzrokowe daje nam „jednym rzutem oka" szeroki wachlarz informacji: wielkość, kształt, kolor obiektu, jego usytuowanie względem nas i względem innych punktów odniesienia. Wzrokiem określamy kierunek, tempo i rozmiar przemieszczających się obiektów. Wzrok jest zmysłem, który pozwala nam prawidłowo identyfikować przedmioty, procesy – odbieramy nim ponad 85% informacji o świecie.

W jaki sposób i w jakim zakresie informacje o środowisku, w którym przebywamy, możemy uzyskać bez jego udziału?

Powszechnie uważa się, że dysponujemy pięcioma zmysłami, są nimi: dotyk, wzrok, słuch, węch i smak. W rzeczywistości mamy ich więcej. W skórze oprócz receptorów dotyku znajdują się też inne, wyspecjalizowane w odbieraniu wrażeń ucisku, oporu, bólu, temperatury. Specjalne komórki w naszych mięśniach, ścięgnach, stawach odbierają informacje na potrzeby zmysłu kinestetycznego, w uchu wewnętrznym zaś oprócz receptorów zmysłu słuchu są także czujniki wyczucia równowagi.

Nasze organizmy mają strukturę dynamiczną – w przypadku braku lub częściowego uszkodzenia któregoś z analizatorów uruchamia się proces kompensacji. Kompensację braku wzroku rozumiemy jako możliwość poznawania przedmiotów, ludzi, zwierząt i zjawisk zachodzących w otoczeniu poprzez maksymalne wykorzystanie bodźców odbieranych przez pozostałe sensory.

Wiele osób nadal uważa, że osoby niewidome mają „wyostrzone" zmysły, a w szczególności zmysł słuchu. Liczne badania wykazały, iż przez uszy niewidomych nie przepływa większy strumień dźwięków niż przez uszy widzących. Zarówno dla osób sprawnych, jak i z dysfunkcją wzroku zakres słyszalności dźwięków mieści się w przedziale częstotliwości 20-20 000 Hz. Podobnie rzecz ma się z pozostałymi zmysłami. Na wszystkich nas z taką samą siłą oddziałują różne bodźce środowiska. Jaka ich ilość zostanie wykorzystana w procesie poznawczym, zależy od wrażliwości naszych zmysłów, od naszej spostrzegawczości, uwagi, możliwości intelektualnych i motywacji.

Prześledźmy w zarysie rolę poszczególnych zmysłów uczestniczących w powstawaniu wyobrażeń o przestrzeni. Najistotniejszym zmysłem w kompensacji braku wzroku jest dotyk, wchodzący w skład tzw. zmysłów skórnych, który odgrywa też najważniejszą rolę w procesach poznawczych. Jest to jedyny zmysł niewidomych, pozwalający materialnie doświadczyć istnienie obiektów w otoczeniu. Należy tutaj wspomnieć o wykorzystywaniu dotyku pośredniego w uzyskiwaniu wiadomości o otoczeniu. Za narzędzia pozwalające „wydłużyć" zasięg rąk służą makiety, białe laski oraz

reliefowe pomoce graficzne[2]. W orientacji ważne są nie tylko informacje odbierane przez dłonie, ale również przez pozostałe części ciała, szczególnie istotna jest rola stóp.

Innym zmysłem pomagającym osobom niewidomym i słabowidzącym podczas powstawania wyobrażeń o przestrzeni jest zmysł temperatury. Umożliwia on zlokalizowanie lampy w nieznanym pomieszczeniu – poprzez wykorzystanie ciepła bijącego od żarówki, ciepło słonecznych promieni umożliwi zaś określenie kierunków geograficznych, a tym samym określenie swojej pozycji względem znanych punktów w mieście.

Najbardziej treściwe w informacje o otoczeniu są wrażenia słuchowe. Poniższy opis ulicy powstał z odsłuchu z nagrania przestrzeni w technice binauralnej[3].

„Jest to bardzo wąska i krótka uliczka (około 200 m), zabudowana po obu stronach. Jezdnia wyłożona kamiennym brukiem, chodniki są wąskie. Takie uliczki bywają w starych częściach miasta. Jest lato"[4].

Jakie informacje słuchowe dały podstawę do nakreślenia tak precyzyjnego i poprawnego obrazu tego miejsca?

Nagrywający tę „słuchową widokówkę" stał w połowie długości uliczki; ponieważ była cicha, można było dokładnie usłyszeć wjazd i wyjazd samochodu. Określenie prędkości jazdy i czasu jej trwania pozwoliło na nakreślenie (w przybliżeniu) długości ulicy. Dźwięki powstałe w wyniku tarcia kół samochodu o nawierzchnię jezdni pozwoliły na zidentyfikowanie rodzaju jej nawierzchni, a ich odbicie od stojących wzdłuż ulicy kamienic – jej szerokość. Przy nagrywającym przechodzili ludzie, jedna z osób miała na nogach klapki. Do wiedzy teoretycznej pozwalającej wnioskować, że w dzisiejszych czasach bruk zachował się tylko na jezdniach w zabytkowych obszarach miasta, dodał informację uzyskaną słuchem (o szerokości ulicy) – na tej podstawie mógł uznać, że ulica znajduje się w starej części miasta. Gdyby nagrywający przemieszczał się wzdłuż ulicy, opis odsłuchującego nagranie byłby bogatszy w informacje.

Jak już nadmieniono, informacje słuchowe są najbardziej użyteczne w świadomej lokomocji, w przypadku, gdy możliwość korzystania z nich jest utrudniona, rolę dominującą przejmuje np. zmysł dotykowo-ruchowy.

---

2 Reliefowe pomoce graficzne umożliwiają odczytanie ich treści dotykiem.

3 Nagranie w technice binauralnej (dwuusznej) pozwala otrzymać w odbiorze słuchawkowym dookolny obraz otoczenia, dzięki czemu można określić położenie obiektów dźwiękowych i odbijających dźwięk.

4 Wypowiedź dorosłej niewidomej osoby samodzielnie poruszającej się w przestrzeni. W niniejszej pracy pojawi się więcej tego typu wypowiedzi pochodzących z badań własnych autorki, prowadzonych na potrzeby opracowania metody wspomagającej nauczanie orientacji przestrzennej w oparciu o dźwięki binauralne.

„Gdy na przystanek wjeżdża tramwaj, a właśnie przejeżdża bardzo głośny pojazd, wtedy przyjazd tramwaju sygnalizują mi drgania podłoża".

Odbierając wibracje laski po podłożu, można określić jego rodzaj, wibracje powstałe na skutek kontaktu laski z mijanym obiektem pozwalają określić rodzaj materiału użytego do jego budowy, co niejednokrotnie wystarcza do zidentyfikowania go. Inaczej zadrży i zabrzmi laska w kontakcie z ławką drewnianą a metalową, ze stołem plastikowym a drewnianym.

Wibracje dla osób widzących nie stanowią istotnego źródła informacji o otoczeniu i zmianach w nim zachodzących, doznania te postrzegają niekiedy w kategoriach przyjemności (szczególnie dzieci) lub dyskomfortu.

„Pociąg na rozjazdach przed tą stacją wpadał w charakterystyczne, silne drgania, bardzo mi się podobały te doznania, a oprócz tego dawały cenną dla mnie informację – na następnej stacji wysiadam".

Informacje uzyskane poprzez drgania, często marginalizowane przez niewidomych, są szczególnie doceniane przez osoby głuchoniewidome.

„Kiedy jestem na jednym z przystanków w Poznaniu nad linią szybkiego tramwaju, drgania podłoża są tak silne, że od razu wiem, iż pode mną jest pusta przestrzeń. Gdybym nie była pewna, na jakim przystanku wysiadłam, kołysanie się pode mną podłoża wywołane ruchem pojazdów na ulicy umieszczonej nad «Pestką» upewniłoby mnie, że wysiadłam we właściwym miejscu".

W praktyce wszystkie wrażenia występują nieodłącznie, tworząc polisensoryczne obrazy przedmiotów – w procesie tym nie ma zdecydowanie dominującego zmysłu, jak to bywa w przypadku zmysłu wzroku u widzących. Preferencje co do wyboru źródła informacji zależą zarówno od miejsca przebywania, jak i od konkretnej sytuacji – idąc po chodniku spokojnej ulicy, osoby niewidome słuchem mogą zauważyć mijane pnie drzew, usytuowane wzdłuż chodnika od strony przeciwnej niż jezdnia. Przy dużym natężeniu hałasu trudno jest usłyszeć dźwięki odbijające się od drzew, wówczas do określenia ich pozycji wykorzystuje się laskę i zmysł dotykowy.

Aby w umyśle człowieka pojawiło się zmaterializowane wyobrażenie danego przedmiotu, potrzebny jest zmysł wzroku lub dotyku. Tylko bodźce oddziaływające na te zmysły dostarczą nam wiedzy o formie i wielkości obiektu, jego strukturze. Stąd w przypadku zaburzenia analizatora wzrokowego, jego funkcje w zakresie tworzenia wyglądu przedmiotów może przejąć wyłącznie zmysł dotyku. Dzieci ze znaczną dysfunkcją wzroku mają problem z postrzeganiem obiektów o skrajnych rozmiarach – bardzo małych i bardzo dużych. Na potrzeby orientowania się w przestrzeni istotne są prawidłowe obrazy dotykowe dużych obiektów jak: drogi, budynki, place, pojazdy.

„Kiedy jeździłem pociągiem, miałem kilka lat, to nie mogłem wyobrazić sobie, skąd maszynista w lokomotywie wie, że wszyscy ludzie wsiedli już do pociągu, i zawsze się bałem, że kiedy będę wysiadał, pociąg ruszy. To samo było w przypadku tramwaju".

Samochody jadące ulicą czasami wydają charakterystyczne dźwięki „klak – klak, klak – klak". Dziecko je słyszy, jednak nie wie, co one oznaczają – nie ma możliwości samodzielnego sprawdzenia tego zjawiska. Informacja, że przejeżdżają przez tory tramwajowe, jest niewystarczająca.

„Zawsze też dziwiło mnie, dlaczego pociąg tak długo jedzie po torach, podczas gdy samochód przebywa je w kilka sekund. Nie umiałem zrozumieć, że pociąg i samochód jadą w zupełnie innych kierunkach".

A jak wyglądają tory? Czy wszystkie pociągi wyglądają tak samo? A czy tory saneczkowe są inne dla drewnianych sanek i dla metalowych?

„Jeśli chodzi o wyobrażenia związane z przestrzenią, to od zawsze intrygowało mnie to, jak to jest, że tramwaje wyjeżdżające z jednego przystanku skręcają za jakiś czas w różne strony. Czy te tory są zaokrąglone? Jak te tramwaje skręcają i nie wypadają ze swoich torów?".

Kompensację braku wzroku w orientacji można sprowadzić do dwóch zasadniczych kwestii – uwrażliwiania zmysłów oraz tworzenia prawidłowych i użytecznych wyobrażeń przestrzeni.

Rola makiet w tworzeniu prawidłowych wyobrażeń przestrzennych

T. Majewski w procesie poznawania nieznanych przedmiotów wyróżnia następujące aspekty:

- „spostrzeganie przedmiotu jako określonej figury o określonych fizycznych cechach, czyli poznawanie figuralne na poziomie sensorycznym;
- poznawanie nazwy danego przedmiotu, czyli zaliczenie go do określonej kategorii (klasy) przedmiotów;
- poznawanie znaczenia przedmiotu dla człowieka, czyli poznanie jego funkcji i wartości użytkowej"[5].

W przypadku braku jednego z elementów procesu, wyobrażenie nie ma pełnego charakteru.

Jakie informacje należy przekazać niewidomemu dziecku, aby mogło poruszać się w środowisku przestrzennie, tzn. wyobrażać sobie położenie

[5] T. Majewski, *Tyflopsychologia rozwojowa. Psychologia dzieci niewidomych i słabowidzących*, Zeszyty Tyflologiczne 2002, Nr 20, s. 94.

danego miejsca w obszarze miasta i w relacji z innymi, znanymi już miejscami w jego obszarze?

Odpowiadając na powyższe pytanie, należy zacząć od informacji, że wszystkie działania zmierzające do przystosowania niepełnosprawnego dziecka do życia w społeczeństwie objęto wspólną nazwą – rewalidacja. W. Dykcik rewalidację określa jako „długotrwałą działalność terapeutyczno-wychowawczą, a więc wielostronną stymulację, opiekę, nauczanie oraz wychowanie jednostek o zaburzonej percepcji rzeczywistości, czyli osób upośledzonych umysłowo, niewidomych i niesłyszących (…)”[6]. Jej celem jest stawianie na mocne strony dziecka, na postrzeganie jego możliwości rozwoju, a nie ograniczeń spowodowanych brakiem wzroku.

Można wyodrębnić trzy zasadnicze warunki prowadzenia skutecznej rewalidacji:

- jak najwcześniejsze rozpoczęcie procesu terapeutycznego,
- dysponowanie wiedzą i kreatywnością przez osoby oddziaływające na dziecko w tym procesie,
- dostępność pomocy dydaktycznych, dostosowanych do potrzeb dziecka.

Jakiego rodzaju pomocy dydaktycznych potrzebuje nauczyciel, rodzic dziecka z dysfunkcją wzroku, aby działania rewalidacyjne były skuteczne, tzn. zaowocowały w przyszłości dysponowaniem umiejętnością samodzielnego, świadomego poruszania się w przestrzeni?

Jak już wspomniano, prawidłowe wyobrażenia niewidomego dziecka mogą powstać przede wszystkim na bazie percepcji dotykowej. Im więcej ma tego typu doświadczeń, tym bardziej poprawne są jego wyobrażenia. W przypadku obiektów niedostępnych bezpośredniemu poznaniu skutecznymi pomocami w tworzeniu ich obrazów są makiety, plany, symbole.

„Ja w zasadzie pewnych wyobrażeń przestrzennych w ogóle nie mam. Nie wiem np. jak wyglądają kościoły i inne budynki o ciekawej architekturze. To dotyczy wyglądu budynku i z zewnątrz, i wewnątrz. Mam tylko o tym jakieś mgliste, ogólne pojęcie. Nie miałam dostępu do miniatur lub czegoś podobnego”.

Dziecko niewidome od urodzenia otrzymuje mniej bodźców, mniej informacji z otoczenia niż dziecko widzące. Jego doznania są często chaotyczne. Dotyka przedmiotów, porusza nimi, samo się porusza, jest przemieszczane, przedmioty są podawane, a potem zabierane – fragmentarycz-

[6] W. Dykcik, *Pedagogika specjalna,* Warszawa 1998, s. 94.

ne wrażenia dotykowe z wielkim trudem przekształcają się w wyobrażenia o przedmiotach, pomieszczeniach.

Jak już wspomniano, szczególnie trudne jest tworzenie prawidłowych wyobrażeń dużych obiektów, których nie można ogarnąć długością ramion, stąd obraz ich bywa najczęściej niekompletny, albowiem umysł przetwarza tylko te dane, które ma do dyspozycji, łącząc je z wcześniej zapamiętanymi schematami.

„Długo nie wiedziałem, jak wyglądają przystanki tramwajowe, czyli tzw. wysepki. Te luki w wyobraźni były dla mnie bardzo stresujące, a na przystanku czułem się niekomfortowo. Nie przyznawałem się nikomu do tego, bo sam już chodziłem po mieście".

Otaczająca nas rzeczywistość ma charakter dynamiczny, tzn. oprócz trwałych elementów jak ulice, budynki, drzewa, mosty ma też elementy „sezonowe": stragany, stojące reklamy, parkujące samochody itd. Dokładna znajomość stabilnych punktów pozwala lepiej radzić sobie z jej częścią ulegającą metamorfozie.

„Wstyd się przyznać, ale do niedawna nie mogłem pojąć, jak to jest z przystankami autobusowymi. Dlaczego nazywają się tak samo, a są po dwóch stronach ulicy?".

Małe dziecko powinno mieć możliwość fizycznego zapoznania się z przedmiotem w jego całości, dopiero wówczas może zbudować sobie jego prawidłowe wyobrażenie. Jeśli obiekt jest zbyt duży, powinien być zastąpiony wierną makietą. Nie ma innej metody kompensującej ten aspekt niewidzenia. **„W żaden inny sposób nie dostarczy się adekwatnej wiedzy dziecku, a w stosunku do małego dziecka niewidzącego, bardziej niż do jego widzącego rówieśnika, musimy świadomie dbać o «zasadę poglądowości» w nauczaniu, bo jeśli dziecko nie zmaterializuje słowa wtedy, gdy poznaje jego znaczenie, to prawdopodobnie nie zrobi tego już nigdy, albo na tyle późno, że nie będzie mogło używać pozornie znanych słów jako bazy do poznawania innych"**[7].

Często nawet tyflopedagodzy czy osoby bliskie dziecku nie mają świadomości, w czym tkwi problem niewidzenia w odniesieniu do orientowania się w przestrzeni.

Przyjrzyjmy się, jak niewidome dziecko postrzega pokój. Widzi dotykiem poustawiane wzdłuż ścian meble, kawałki „pustych" ścian, drzwi, okno. Słyszy wokół siebie przestrzeń przypominającą owal. Jeśli jest dzieckiem dociekliwym, znajdzie niezastawiony narożnik pokoju i zacznie dociekać, „dlaczego ta ściana jest krzywa" – ma szansę uzyskać informację,

[7] J. Konarska, *Rozwój i wychowanie rehabilitujące dziecka niewidzącego w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa,* Kraków 2010, s. 112.

że pokój ma 4 ściany, które łączą się w narożnikach. Wiedzieć to za mało, trzeba jeszcze wyobrazić sobie tę przestrzeń. Podczas nauczania orientacji spotkałam wiele niewidomych dzieci w różnym wieku, które nie miały prawidłowego wyobrażenia pojedynczego pomieszczenia.

Obejrzenie modelu (do wykonania którego wystarczy kartonowe pudełko), a później doświadczanie dotykiem pustego pomieszczenia pozwala dziecku prawidłowo odtworzyć tę przestrzeń w wyobraźni. Aby mieć pewność, czy dysponuje ono utrwalonym, poprawnym wzorcem pokoju, należy odpowiednio zweryfikować jego wiedzę i umiejętności w tym zakresie.

Dzieci niedysponujące prawidłowym obrazem typowego, pojedynczego pomieszczenia (czterech ścian złączonych w narożnikach, „dziur" w ścianach przeznaczonych na okna i drzwi) często boją się przemieszczać w miejscach im nieznanych, boją się zostać w nim same, czują się w nim zagubione. Nie mając w umyśle jego prawidłowego schematu, nie mogą wiedzieć, że wystarczy dojść do ściany i idąc wzdłuż kolejnych, prędzej czy później zawsze natrafią na drzwi, których szukają. Niektórzy rodzice lub mniej doświadczeni tyflopedagodzy, samodzielne dochodzenie dziecka do wybranych pomieszczeń utożsamiają jednoznacznie ze znajomością tejże przestrzeni. Bardzo często jest to mylne przekonanie. Dzieci te nie wyobrażają sobie przestrzennego wyglądu wnętrz, w których się poruszają. Wykorzystują natomiast pamięć kinestetyczną (kształt i długość trasy zapamiętaną przez mięśnie, stawy, ścięgna), czasami wspierają się wrażeniami słuchowymi. Pozwala im dojść do wybranych pomieszczeń w domu, szkole czy w internacie.

J. Dziedzic, prowadzący badania z niewidomymi na temat wartości modelu i makiet terenu w orientacji przestrzennej, stwierdza, że pomoce te „mogą stanowić podstawę do tworzenia się wyobrażenia o określonej przestrzeni, potrzebnego do wykonania przez niewidomego jakiegoś zadania"[8].

„Przyjaciel taty przywiózł mi model wieży Eiffla, wtedy dopiero sobie ją wyobraziłem, a moi bracia z pudełek po zapałkach układali dla mnie model Pałacu Kultury i Nauki".

Modele mogą być dwojakiego rodzaju, realistyczne – wiernie oddające obiekt rzeczywisty i modele-zabawki – posiadające mniejsze wartości poznawcze. Najbardziej dostępne są plastikowe, kolorowe modele zwierząt, pojazdów i innych przedmiotów – prawidłowo wybrane, mogą dostarczyć niewidomemu dziecku dużą dozę informacji o wyglądzie i funkcji poszczególnych elementów przedmiotu oraz o jego wartości użytkowej.

[8] J. Dziedzic, *Z zagadnień orientacji przestrzennej niewidomych*, Warszawa 1967, s. 47.

Spotykałam się z modelami architektonicznymi budynków wykonywanych przez studentów wydziałów architektury dla szkoły dla dzieci z dysfunkcją wzroku, często były to dokładne miniatury wybranych budowli, wykonane ze specjalnego kartonu. I chociaż w chodzeniu po mieście wiedza o zewnętrznych detalach architektonicznych budynku nie ma wartości użytkowej, wyrabia ona pogląd w oglądającym na inne aspekty otoczenia. Należy nadmienić, że niektórzy dorośli niewidomi (przeważnie ociemniali[9]) czasami posługują się wizualnym opisem budynku, a to w celu szybszego porozumiewania się z widzącym rozmówcą.

„Podziwiam obiekty inżynieryjne i artystyczne obiekty przestrzenne. Lubię się nimi otaczać i podziwiać ich piękno. Od najmłodszych lat miał mi kto pokazywać i inspirować do działania, dlatego wiem, że było mi łatwiej".

Bardzo dobrym materiałem edukacyjnym dla tworzenia makiet budynków są klocki, które dzięki specjalnym wypustkom, pozwalają tworzyć stabilne konstrukcje, tzn. nietracące formy podczas dotykowego oglądania. Duża ilość zróżnicowanych elementów konstrukcyjnych uatrakcyjnia zabawę i zwiększa jej wartość kształcącą. Klocki są wyjątkowo kreatywnym materiałem edukacyjnym, albowiem pozwalają dziecku nie tylko oglądać różne modele budynków, ale również aktywnie uczestniczyć w procesie ich tworzenia.

Na potrzeby orientacji przestrzennej ważne są zarówno schematy pojedynczych obiektów, jako figur o określonych formach przestrzennych, jak i modele wyglądu przestrzeni, której są elementami. Podstawową pomocą „od zawsze" były makiety, opracowywane dla miejsc często odwiedzanych przez osoby niewidome – terenów wokół zakładów pracy chronionej, szkół dla niewidomych. Wykonywane były w pojedynczych egzemplarzach, najczęściej niemożliwe do samodzielnego zinterpretowania przez beneficjentów, ponieważ twórcy makiet często umieszczali na nich elementy, które wyglądem nie przypominały rzeczywistych obiektów; przedstawianie drzew jako patyki z doklejonymi gałęziami z papieru, wełny, obrazowanie korony drzewa kulką waty lub umieszczanie w podłożu makiety miniaturowych gałązek. Trawnikiem mógł być kawałek doklejonego materiału o różnej fakturze (aksamit, sztruks, flanela) lub innego tworzywa. Mimo że makiety różniły się pod względem sposobu obrazowania tych samych elementów przestrzeni, co wymagało zawsze ponownego uczenia się legendy, stanowiły ważny materiał poglądowy. Co interesujące, teraz bardzo rzadko spotyka się tego rodzaju makiety. Dawniej były one dziełem nauczycieli pa-

[9] Ociemniali – osoby, które straciły wzrok po piątym roku życia i pamiętają wzrokowe obrazy otoczenia. Definicja według R. Ossowski, *Wychowanie dzieci niesprawnych sensorycznie*, (w:) I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 2005, s. 318.

sjonatów, często wspomaganych przez ich niewidomych kolegów, lub wykonywane były na zlecenie instytucji działających na rzecz niewidomych. A jak wygląda współczesność?

Ośrodki na potrzeby edukacyjne często posiadają makiety najbliższych im terenów, prostych przejść podziemnych, skrzyżowań, budynków szkolnych. Rodzice czasami budują je na potrzeby własnych dzieci.

Na konferencji w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci Niewidomych w Owińskach[10] w 2003 roku Laura Blanco Zarate zobrazowała stosowany w Hiszpanii system wykonywania wypukłych pomocy do obrazowania przestrzeni. Zestaw elementów, znajdujących się w przenośnej skrzyneczce, umożliwiał przygotowanie prostych planów przestrzeni na potrzeby indywidualnego ucznia. W zestawie znajdowały się symbole typowych elementów miasta: chodników, budynków, ławek, lamp, sygnalizacji świetlnej, drzew – pozwalających na zobrazowanie struktury wybranej przestrzeni miasta w sposób dostępny dla dotykowej percepcji. Zastosowanie łatwo rozpoznawalnych elementów, podobnych kształtem do rzeczywistych obiektów, pozwala uczniowi na natychmiastowe, poprawne interpretowanie ich symboliki. System ten pomaga też weryfikować poprawność wyobrażeń ucznia, może on również sam przygotować makietę przestrzeni, którą poznawał w naturalnych warunkach na zajęciach.

„Tory kolejowe wyobrażałem sobie, że są proste, bo tak zawsze mi mówili. Więc jak pociąg wjeżdża na inny tor? Tego nie potrafiłem sobie wyobrazić".

Makieta jest najlepszym sposobem na pokazanie wyglądu dużych elementów przestrzeni, jej wartość w tym zakresie zależy od:

- poprawności odwzorowania,
- zachowania proporcji w odtwarzaniu jej elementów,
- dostosowania materiałów do dotykowego oglądu,
- dobrej jakości wykonania,
- skali, przedstawionej za pomocą podziałki lub elementu odniesienia, np. wysokość człowieka,
- generalizacji.

Makiet można doświadczać dotykiem rąk zarówno w przestrzeniach zamkniętych, jak i na wolnym powietrzu. W ostatnich kilku latach, w różnych miastach, pojawiły się makiety przedstawiające najczęściej najbardziej znane zabytkowe obiekty lub ich kompleksy. Odlewy miniatur wykonuje się

[10] Europejska Konferencja pt. „Nowoczesne techniki kształcenia dzieci niewidomych i słabowidzących", Owińska, 25-26 kwietnia 2003 r.

z brązu, odpornego na działania temperatury. Makiety mają charakter uniwersalny, służą zarówno osobom z dysfunkcją wzroku, jak i pełnosprawnym wzrokowo; napisy objaśniające wykonane są pismem Braille'a i „pismem dla widzących". Wykonane modele mają dużą wartość poznawczą, a ich usytuowanie w pobliżu rzeczywistych obiektów zwiększa siłę oddziaływania na wyobraźnię oglądającego.

Kolejną konwencją przedstawiającą strukturę przestrzeni w sposób dostępny dla niewidomych jest plan reliefowy (plan wypukły) – umożliwiający odbiór zawartych w nim informacji dotykiem. Obecnie istnieje kilka technologii pozwalających na tworzenie tych niezbędnych, dotykowych pomocy. Korzystanie z planu wymaga od ucznia myślenia abstrakcyjnego, więc aby mógł korzystać z tej konwencji, musi być nauczony umiejętności odczytywania z niego treści.

„Nie mogłam zrozumieć, dlaczego ulice, szosy i drogi poprowadzono w sposób wijący się, często zmieniający kierunek i tak naprawdę nie do wyobrażenia sobie, gdzie dana droga prowadzi. Problem ten rozwiązują mapy. Mapa dla mnie jest rzeczą niezwykle istotną w poznawaniu interesującego obszaru. Bez mapy nawigacja dla mnie jest czymś idiotycznym. Kiedy idę po mieście, to niewystarczająca jest dla mnie instrukcja skręć w lewo, potem w prawo itp. Ja muszę wiedzieć dużo więcej o okolicy, by swobodnie się po niej poruszać".

Przykłady istniejących obiektów wspomagających nauczenie orientacji przestrzennej i lokomocji

Specjalne Ośrodki Szkolno-Wychowawcze dla Dzieci Niewidomych i Słabowidzących w Polsce dysponują placami, na terenie których umiejscowiono urządzenia umożliwiające dzieciom rozwijanie sprawności fizycznej. Znajdują się na nich typowe wyposażenia ogólnodostępnych placów zabaw. Brak jest odpowiednio zagospodarowanych miejsc, gdzie małe dzieci uczyłyby się rozumienia przestrzeni polisensorycznie, z wykorzystaniem makiet.

Podobnych miejsc nie ma również w Europie Zachodniej, zajęcia z zakresu orientacji przestrzennej prowadzi się w naturalnym środowisku. Ogólną tendencją jest projektowanie ogrodów, placów zabaw dostępnych dla wszystkich dzieci bez względu na niepełnosprawność. Miejsca takie usprawniają motoryczność dzieci i rozwijają je społecznie – przyzwyczajają do nietypowości w zachowaniu czy wyglądzie rówieśników, tworzą naturalne warunki do nawiązywania wzajemnych kontaktów.

W Polsce istnieją dwa miejsca, które zostały przygotowane z myślą o prowadzeniu na ich terenie zajęć z orientacji. Jedno z nich znajduje się przy **Ośrodku Rehabilitacji i Szkolenia** Polskiego Związku Niewidomych w Bydgoszczy. Na placu, oddzielonym od ruchliwej ulicy pasem zieleni, rozmieszczono kilka elementów, z którymi można się spotkać w przestrzeni komunikacyjnej miasta: udźwiękowione skrzyżowanie typu rondo – z poziomymi znakami przejścia dla pieszych, atrapa przedniej części wagonu tramwajowego, stojąca przy elemencie przystanku tramwajowego – wiacie (brak jest wyodrębnionej wysepki tramwajowej). Na terenie znajdują się chodniki o czterech rodzajach nawierzchni – asfalt, guma, płytki betonowe o dwóch wielkościach. Niewielka budowla, z zewnątrz przypominająca budynek z dwuspadowym dachem, pozbawiona ścian szczytowych – oddaje słuchowy obraz tunelu. Na dwóch krańcach placu są trawniki, z rozłożystym drzewem w części północnej. Całości dopełniają kilkustopniowe schody, pochylnia i niewysoka rampa. Historycznym już elementem wyposażenia jest budka telefoniczna z telefonem z tarczą numerową.

Urządzenia istniejące na placu pozwalają na trenowanie różnych technik korzystania z białej laski w warunkach bezstresowych, dzięki czemu, idąc już w warunkach naturalnych, można skupić się na odbiorze informacji płynących z otoczenia.

Zdjęcie 1. Fragment parku orientacji przy Ośrodku Rehabilitacji i Szkolenia PZN w Bydgoszczy (zdjęcie A. Talukder)

W Owińskach, w pocysterskim klasztorze mieści się **Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niewidomych**. Do jego budynków przylega ponad 3 ha terenów zielonych, zagospodarowanych w 2012 roku na potrzeby rekreacyjno-edukacyjne uczniów. Części obszaru, otoczonego grabową aleją, nadano formę barokowego ogrodu z różnorodnymi gatunkami kwiatów, ziół, warzyw. Na pozostałym terenie umieszczono różnorakie urządzenia rekreacyjne (przeplotnie, zjeżdżalnie, ścianki wspinaczkowe, bujaki itp.) – doprowadzają do nich ścieżki o zróżnicowanych nawierzchniach. Jest też staw z przechodzącym nad nim mostem, wydzielone miejsce na ognisko dla dużej grupy dzieci z otaczającymi ławeczkami, altany, małe domy (z otworami na drzwi i okna). Do zabaw z dźwiękiem służą komunikatory głosowe.

Obiekt stanowi dobre miejsce zarówno do treningu polisensorycznego dzieci, jak i do rozwijania ich sprawności motorycznej, korelującej z orientacją w przestrzeni.

Zdjęcie 2. Fragment parku orientacji w Owińskach przy Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci Niewidomych (zdjęcie M. Jakubowski)

W Słowacji, przy **Szkole dla Niewidomych Dzieci w Lewoczy** znajduje się niewielki plac przygotowany do prowadzenia na nim zajęć z orientacji przestrzennej. Znajdują się na nim: ulica z przejściem dla pieszych i zatoczką autobusową; przed przejściem oznaczenia fakturowe. Są też schody, jedne z nich obrazują nadziemne przejście przez ulicę (kładka), drugie – „niezadaszone" przejście podziemne. Mimo że szkoła jest umiejscowiona w mieście, uznano, iż warto mieć miejsce w otwartej przestrzeni, zagospodarowane na potrzeby zajęć z orientacji przestrzennej (nawet z tak minimalnym wyposażeniem).

Zdjęcie 3. Fragment placu do nauki orientacji przy Szkole dla Dzieci Niewidomych w Lewoczy (zdjęcie A. Talukder)

Skansen Miniatur w Pobiedziskach położony jest w połowie drogi pomiędzy Gnieznem a Poznaniem, otwarty został w maju 1998 roku i jest jednym z nielicznych tego typu obiektów w Polsce. Na obszarze Skansenu umieszczono około 100 miniatur budowli (większość z obszaru Wielkopolski). Makiety budowli, w skali 1:20, wykonane są z trwałych tworzyw, a niektóre fragmenty zrealizowane są z materiałów identycznych jak obiekty oryginalne.

Obiekt ten nie powstał jako forma wspomagająca nauczanie orientacji przestrzennej, ale ma wiele cech pozwalających na wykorzystanie go w tym zakresie. Wypracowanie sobie prawidłowego wyobrażenia całości obiektu, przed rozpoczęciem zwiedzania go, czyni ten proces bardziej ciekawym i zrozumiałym dla niewidomego dziecka. Obchodząc Katedrę Poznańską na Ostrowie Tumskim, wie ono już, dlaczego do muru budynku „doklejone" są słupy zwane przyporami, potrafi je odnaleźć słuchem. Oglądając dostępną dotykowi część portalu, może wyobrazić sobie jego całość, odebrać i zrozumieć jego obraz słuchowy. Nabiera w ten sposób pewnych wyobrażeń doty-

kowo-słuchowych, pozwalających na późniejsze, właściwe interpretowanie podobnych wrażeń. Miniaturowe budowle, miniaturowe układy urbanistyczne miast i pojedynczych zespołów zabytkowych pozwalają na przyswajanie wiedzy użytecznej w orientacji przestrzennej i lokomocji.

Zdjęcie 4. Oglądanie budynku poznańskiego Teatru Wielkiego w Skansenie Miniatur w Pobiedziskach (zdjęcie M. Jakubowski)

Orientacja w przestrzeni a bezpieczeństwo w samodzielnym przemieszczaniu

Na bezpieczeństwo osób ze znacznym deficytem wzroku, poruszających się w środowisku miejskim ma wpływ zarówno ich wiedza i doświadczenie, umiejętności korzystania z białej laski, jak i dostosowanie przestrzeni urbanistycznej do bezwzrokowego poruszania się. Znaczenie ma również aktualna kondycja psychiczna idącego. Szczególnie niekorzystnie na proces postrzegania wpływa zmęczenie, które może być też wynikiem długotrwałego samodzielnego przemieszczania się w trudnych warunkach

komunikacyjnych i pogodowych. Spostrzeżenia pozawzrokowe mają charakter sekwencyjny, co wymaga od idącego ogromnej koncentracji na ciągu płynących informacji, celem wypracowania prawidłowej oceny sytuacji.

Nie ma danych statystycznych dotyczących wypadków osób niewidomych na terenie miasta, a zatem nie ma możliwości porównania tej kwestii w stosunku do osób widzących. Tym bardziej nie można znaleźć informacji uwzględniających korelację między ilością wypadków a prawidłowymi wyobrażeniami przestrzennymi.

Z prowadzonych własnych obserwacji oraz rozmów z osobami niewidomymi wynika, iż najczęściej poruszają się one po znanych sobie trasach, w sytuacji zaś kiedy potrzebują dotrzeć w obce im obszary, korzystają z pomocy przewodnika. Tylko ci, którzy mają bardzo dobre umiejętności wykorzystywania informacji słuchowych, rozumiejący strukturę miasta, mają odwagę penetrować nieznane im obszary. Zdarza się też, że osoby niemające wyobrażeń przestrzennych podróżują same, wówczas bazują głównie na pomocy przypadkowych osób widzących i własnych umiejętnościach poruszania się liniowo w przestrzeni.

Jak wynika z badań ankietowych przeprowadzonych przez M. Wysockiego[11], za największe zagrożenie podczas poruszania się w przestrzeni miasta respondenci uważają:

- brak udźwiękowienia sygnalizacji świetlnej,
- brak odpowiedniego zabezpieczenia robót budowlanych,
- nierówne chodniki,
- reklamy i inne elementy ustawione na chodnikach.

Nierówne chodniki, nieoznaczone schody prowadzące w dół, miejsca niebezpiecznych robót, różne przeszkody umieszczone na skraju chodnika (nisko zamocowane znaki drogowe, gałęzie drzew) są najczęstszą przyczyną kontuzji, którym uległo 53,6% respondentów[12]. Procentowo wypadkowość niewidomych jest porównywalna z wypadkami słabowidzących.

W ostatnich latach pojawiło się nowe utrudnienie w pieszym poruszaniu się po mieście – są nim ścieżki rowerowe. Są one wytyczone najczęściej bezpośrednio na istniejących chodnikach, od których oddzielone są namalowaną linią, niedostępną dotykowemu postrzeganiu poprzez laskę. Idącemu niewidomemu w dostrzeżeniu słuchem jadącego rowerzysty najczęściej przeszkadza zbyt duży poziom ulicznego hałasu, z kolei rowerzy-

[11] M. Wysocki, *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych. Pozawzrokowa percepcja przestrzeni*, Gdańsk 2010, s. 71.

[12] Ibidem, s. 66.

sta jadący za idącym, najczęściej nie zauważa białej laski, informującej go o ograniczeniu wzrokowym.

W badaniach ankietowych prowadzonych w ramach realizacji projektu badawczego rozwojowego „Opracowanie metody nauki orientacji przestrzennej w dużym mieście dla osób niewidomych z wykorzystaniem dźwięków środowiska”[13] 30,4% respondentów uznało, że ich trudności związane z poruszaniem się w przestrzeni miejskiej wynikają z braku posiadania właściwego przygotowania do samodzielnego przemieszczania się. Aż 72,3% respondentów tych samych badań było zainteresowanych kształceniem umiejętności interpretowania otoczenia słuchem.

Podsumowując, należy zauważyć, iż w trosce o własne bezpieczeństwo osoby nieposiadające dostatecznych umiejętności w poruszaniu się po mieście nie wychodzą samodzielnie z domu bądź ograniczają wyjścia do minimum. Jeśli wychodzą codziennie – to są to najczęściej stałe trasy.

„Myślenie i wyobrażenie terenu jest dla mnie podstawą samodzielności i poczucia bezpieczeństwa”.

Parki orientacji przestrzennej jako miejsce edukacji z zakresu orientacji przestrzennej

„Ponieważ zawsze mieszkałem w mieście, najbliższe mi były wrażenia dostarczane przez środowisko miejskie. Wiedziałem, że na ulicach są samochody, które się mijają, ale ciężko mi było zrozumieć, jak to jest, że jeden jedzie w jedną stronę, drugi w drugą i że na siebie nie wpadają, skoro nie mówią, skąd ten jeden wie, co zrobi drugi”.

Dziecko widzące, siedząc w wózku, idąc po chodniku, obserwuje ruch uliczny. Na początku rodzice zwracają jego uwagę na ważne lub interesujące zdarzenia, obiekty. Powoli mały obserwator zaczyna postrzegać otoczenie jako coś zrozumiałego. Po jezdniach jeżdżą różne pojazdy, po chodnikach chodzą ludzie, po szynach jeżdżą tramwaje. W miarę dorastania przyswaja wzrokowo kolejne informacje zwiększające jego wiedzę i bezpieczeństwo w przestrzeni miejskiej. Z czasem, obserwując ruch uliczny, samo potrafi dojść do trafnych wniosków.

„Zacząłem się zastanawiać nad czym innym: dlaczego, kiedy idę przez ulicę, a samochody stoją, to ja i tak je słyszę. Mama odpowiedziała, że

[13] Badania prowadzone w ramach projektu rozwojowego NCBiR pt. „Opracowanie metody nauki orientacji przestrzennej w dużym mieście dla osób niewidomych z wykorzystaniem dźwięków środowiska”, realizowanego w okresie od 1 stycznia 2008 r. do 31 grudnia 2010 r. Kierownik projektu badawczo-rozwojowego – prof. zw. dr hab. Edward Hojan.

to jadą te z drugiej strony, a ja zachodziłem w głowę, które i z jakiej drugiej strony".

Dziecko niewidome też słyszy rozmaite dźwięki, ale samo nie potrafi przypisać usłyszanych wrażeń do konkretnych obiektów, pojazdów, zdarzeń. Ono słyszy nie tylko przedmioty dźwięczące – jadące pojazdy, idących ludzi itd., ale obiekty same z siebie niebrzmiące, które mogą być dostrzeżone dzięki zjawisku odbicia od nich dźwięku. W związku z tym, krajobraz słuchowy dziecka niewidomego jest bogatszy od postrzeganego przez jego bliskich. Bogactwo wrażeń słuchowych bardzo rzadko w tym okresie przekłada się na właściwą ich interpretację; dziecko nie widzi tego, co słyszy, więc nie potrafi wykorzystać tych informacji poznawczo. Widzącym opiekunom nie jest łatwo koncentrować się na wrażeniach słuchowych, wzrok jest zmysłem dominującym i narzuca wizualne postrzeganie świata. Skutkiem tego dziecko nie jest uczone poznawania otoczenia z wykorzystaniem zmieniających się wrażeń słuchowych. Widząca osoba nie dostrzega subtelnych różnic w brzmieniu bloku ocieplonego od tego, który nie został pokryty styropianem, nie interesuje się ciekawymi wrażeniami, które docierają do dziecka mijającego otwarte drzwi pustej klatki schodowej. Starsze dzieci potrafią samodzielnie dojść do pewnych umiejętności w interpretowaniu informacji słuchowych – słysząc coś pomiędzy ulicą a sobą, idącym po chodniku, mogą poprosić o zidentyfikowanie elementu przez towarzyszącą osobę. Otrzymując informację, że jest to samochód, podobnym wrażeniom będzie przypisywał tę nazwę. Samochód może stać równolegle, prostopadle i ukosem do chodnika – słychać inaczej, stąd potrzebne trzy precyzyjne opisy słowne i możliwość obejrzenia dotykiem. Wychowujący dziecko najczęściej nie wiedzą, jak prawidłowo prowadzić proces rewalidacji w aspekcie słuchowym – a jest to najważniejszy zmysł w orientowaniu się w otoczeniu, w lokomocji.

Na zajęcia z orientacji, na początku roku szkolnego, opracowuje się indywidualne plany dla dzieci. Przedstawia się uczniowi zadania na najbliższy semestr – zawsze jest w nich dochodzenie do jakiegoś celu w otwartej przestrzeni (interesującego dla uczącego się). „Ale jak ja tam dojdę, przecież ja nie widzę" – spotykałam się często z taką reakcją dziecka. Ono nie wie, jak wiele informacji użytecznych dla niego w poruszaniu się może uzyskać słuchem i innymi zmysłami. Nie wie, bo nikt go tego nie nauczył, widzące, bliskie mu osoby, nie potrafią korzystać z tego typu informacji. Często nie wiedzą, że istnieją tak szerokie możliwości kompensacji braku wzroku innymi kanałami zmysłowymi, a szczególnie słuchem. H. Wereda jest zdania, iż: „Niestety, czasem większą przeszkodę w rozpoczęciu samodzielnego chodzenia stanowią opiekunowie niewidomego obawiający się o jego

bezpieczeństwo lub po prostu niewierzący, że samodzielne poruszanie się w nieznanym terenie jest w ogóle możliwe. Niektórzy zakładają z góry, że niewidomy do końca życia będzie się poruszał wyłącznie z przewodnikiem i tak ustawiają swoje życie lub życie innych członków rodziny”[14].

Załóżmy, że małe, niewidome dziecko ma opisywane wrażenia słuchowe, a mimo to w jego postrzeganiu nadal istnieje pewien chaos – jego świat jest ciągle wirtualny, a jego nierzeczywistość wynika z braku oparcia się na konkrecie, ten zaś może być tylko otrzymany poprzez dotyk.

Dzieci z klas szkoły podstawowej poszukują odpowiedzi na pytania:

- „a skąd będę wiedział, że jestem na ulicy, a nie na chodniku?”,
- „jak łączą się ulice?”,
- „gdzie kończą się ulice?”,
- „jak wygląda koniec ulicy?”,
- „wiem, że ulica wygląda jak długi prostokąt, ale jak ona skręca?”,
- „skąd kierowca wie, w którym miejscu ma się zatrzymać przy przejściu?”,
- „wiem, że pasy na przejściu dla pieszych to są takie białe prostokąty, a jak wyglądają pasy dla samochodów?”.

Stąd oprócz interpretowania wrażeń słuchowych dziecko powinno mieć możliwość poznawania przestrzeni ulic dotykiem. W pewnym zakresie może to zrobić bezpośrednio: dotknąć nawierzchni chodnika, jezdni – poznać rodzaj pokrywających je materiałów, zapoznać się bezpośrednio z różnymi wysokościami krawężnika. Można zobaczyć dotykiem różnicę pomiędzy namalowanym białym pasem na przejściu a czarnym asfaltem – przy założeniu, że na nawierzchni jezdni pozostała jeszcze odpowiednio gruba warstwa białej farby. Nasze dziecko wie już dużo, ale nadal nie wie, jak wygląda ulica w całości, jakimi zasadami kieruje się ruch uliczny. Brak poznania figuralnego przedmiotu na poziomie zmysłowym, uniemożliwia dziecku wytworzenie sobie jego prawidłowego wyobrażenia.

Największe dysproporcje w rozwoju między dzieckiem niesprawnym wzrokowo a jego prawidłowo widzącym rówieśnikiem zachodzą podczas pierwszego roku życia. W rozwoju filogenetycznym człowieka najpierw rozwija się koordynacja dotykowo-wzrokowa, a od około 7 miesiąca na-

[14] H. Wereda, *Niech cię słuch prowadzi. Przewodnik do nauki orientacji przestrzennej dla niewidomych, ich opiekunów i nauczycieli*, s. 9. Opracowanie wykonane w ramach projektu „Opracowanie metody nauki orientacji przestrzennej w dużym mieście dla osób niewidomych z wykorzystaniem dźwięków środowiska”. Kierownik projektu badawczo-rozwojowego – prof. zw. dr hab. Edward Hojan. Publikacja dostępna pod adresem: http://www.niewidomi-orientacja.pl/biblioteka (strona aktualnie nieczynna).

stępuje rozwój koordynacji słuchowo-dotykowej. Kiedy widzące dziecko, siedząc, wyciąga rękę w kierunku interesującego go przedmiotu, jego kolega z dużymi problemami wzrokowymi dopiero zaczyna uczyć się tej czynności. Brak stymulacji dziecka do aktywności motorycznej powoduje, że dzieci te generalnie dużo później siadają, później pionizują swoją sylwetkę, później wykonują takie czynności motoryczne jak bieganie, podskakiwanie itd. Otoczone nadmierną opieką ze strony najbliższych i nauczycieli tracą powoli wiarę we własne umiejętności, pojawia się wstyd przed białą laską, wstyd do zadawania pytań – „Może to wszyscy wiedzą, tylko ja nie".

Brakuje nam – tyflopedagogom świadomości, że dziecko, nie widząc, nie ma obrazu otaczającej go przestrzeni, dopóki nie zostanie jej nauczone. Najlepszą formą zbierania, rozumienia i zapamiętywania informacji jest ich doświadczanie, należy tylko stworzyć dziecku ku temu warunki. Jest to jedyna droga, by dziecko przyjmowało wiedzę w sposób dla niego ciekawy i przyjemny, co spowoduje szybkie nadrobienie zaległości w orientacji przestrzennej.

„Kolejną rzeczą, która zawsze mnie dziwiła i zastanawia do dziś, są duże skrzyżowania. Jak to jest, że samochody nadjeżdżające z kilku stron nie wpadają na siebie. Czy tam jest tyle miejsca, aby wszystkie mogły minąć się spokojnie, bez żadnych uszkodzeń? Przecież często jest tam tych samochodów całe mnóstwo i robią się korki".

Jak już wspomniano, zasadniczym celem istnienia parku orientacji przestrzennej jest umożliwienie niewidzącemu dziecku wypracowania prawidłowego wyobrażenia przestrzeni miejskiej, w oparciu o zminiaturyzowane, istotne dla orientacji przestrzennej, elementy kształtujące strukturę przestrzenną miasta. W nauce na terenie parku należy wykorzystywać naturalną ciekawość dziecka, jego wrażliwość polisensoryczną i potrzeby motoryczne celem zmotywowania go do realizacji określonych zadań.

Wyposażenie parku orientacji skierowane jest przede wszystkim do dzieci przedszkolnych i uczniów pierwszych trzech lat szkoły podstawowej i ma charakter uniwersalny – może stanowić źródło poznania dla wszystkich dzieci, bez względu na ograniczenia psychofizyczne. Ukierunkowanie wyposażenia na młodsze dzieci nie zamyka możliwości w wykorzystaniu tej bazy również przez dzieci starsze, które nie wypracowały sobie jeszcze wyobrażenia struktury miejskiej i wymagają treningu w wykorzystaniu informacji zmysłowych.

„Lubię, kiedy tylko mam możliwość, sprawdzić, dlaczego coś się dzieje tak a nie inaczej. Wielu spraw związanych z otaczającą mnie rzeczywistością nie rozumiem do dziś. Niektóre zjawiska sama próbowałam sobie wyjaśnić, ale zapewne inaczej, niż wyglądają one w rzeczywistości".

Modelowa struktura parku orientacji przestrzennej – koncepcja własna

„Problem z wyobraźnią pojawiał się dopiero, jak nie mogłem dotykać, ale i wtedy rodzice dokładali wszelkich starań, aby przekazać mi jak najwięcej informacji".

Autorka proponowanej koncepcji do opracowania jej wykorzystała własne doświadczenia oraz funkcjonalną ocenę już istniejących obiektów, przygotowanych z myślą o wspomaganiu zajęć z orientacji przestrzennej.

Poprzez park orientacji przestrzennej rozumie się obiekt w otwartej przestrzeni, zagospodarowany na potrzeby kształtowania prawidłowych wyobrażeń środowiska miejskiego i rozwijania wrażliwości zmysłowej dzieci z dysfunkcją wzroku.

Byłby on formą wspomagającą nauczanie orientacji, miejscem, gdzie dziecko z ograniczeniami w postrzeganiu wzrokowym, miałoby warunki do uzupełnienia swoich deficytów w zakresie:

- wyobrażeń przestrzeni miejskiej,
- wiedzy na temat zasad poruszania się pojazdów,
- wiedzy z zakresu bezpiecznego poruszania się pieszych,
- kształcenia wrażliwości polisensorycznej,
- sprawności motorycznej,
- integracji społecznej,
- korzystania z rysunków reliefowych (ilustracje, plany, schematy).

Proponuje się wydzielenie na terenie parku pięć głównych stref:

1. strefa miasta
   - stare miasto,
   - nowe miasto,
   - blokowisko,
2. strefa „widoków" słuchowych,
3. strefa pojazdów rzeczywistych,
4. strefa makiet wielopoziomowych skrzyżowań,
5. strefa rekreacyjna.

Każdy z obszarów stanowiłby niezależną jednostkę, ukierunkowaną na przekazanie dziecku pewnego zakresu wiedzy. Razem owe obszary tworzą całość, ale mogą też pełnić samodzielną rolę, istniejąc niezależnie od siebie.

Strefa miasta

Byłaby nią miniatura typowych form struktury urbanistycznej miasta, tworząca najważniejszą merytorycznie część parku. Jej zadaniem byłoby danie możliwości poznania różnych typów zabudowy mieszkaniowej, wyglądu ciągów komunikacyjnych oraz zasad poruszania się pojazdów. Na bazie zebranych informacji dzieci samodzielnie opracowywałyby bezpieczne zasady poruszania się po mieście osób pieszych.

Podstawowymi narzędziami dydaktycznymi tego terenu są: ulice i ich łączenia, bryły budynków, obiekty inżynieryjne, obiekty małej architektury, pionowe i poziome znaki drogowe, „pojazdy uliczne".

Proponuje się wyodrębnienie w tej strefie trzech podstref, różniących się m.in. charakterem zabudowy, obrazem ulic i skrzyżowań:

- stare miasto,
- nowe miasto,
- blokowisko.

Stare miasto

Klimat uliczek starego miasta zostałby przedstawiony w postaci muru o wysokości około 150 cm, imitującego fasady kamienic. W murze pojawiłyby się otwory na drzwi i okna (z możliwością ich przysłonięcia). Dachy miałyby charakter stały lub ruchomy, do ich konstrukcji można by użyć: winorośl, płótno, drewno i inne materiały.

Część czworokątów utworzonych przez przecinające się ulice byłaby osłonięta murem („kamienicami") z czterech stron, pozostałe mogłyby mieć od 0 do 3 ścian, w zależności od funkcji, jaką pełniłby dany kwartał.

W przedstawianej koncepcji przewiduje się umieszczenie pomiędzy ulicami:

- rynku miejskiego z poustawianymi kilkoma kramami,
- wieży zegarowej z zegarem głośno odmierzającym czas (również sekundy),
- „kamienic mieszkalnych",
- parku z miniaturowymi drzewami,
- stanowisk warsztatowych różnych zawodów, charakterystycznych dla dawnych miast, np. szewc, garncarz, krawiec, wikliniarz, łucznik.

Ulice – podobnie jak w naturalnym środowisku miejskim starego miasta – byłyby wąskie, krótkie, jednopasmowe, jezdnie zaś pokryto by bru-

kiem, a wzdłuż nich znalazłyby się wąskie chodniki. Należy w tym obszarze uwzględnić typowe dla starego miasta przecięcia i połączenia ulic oraz pewne formy urbanistyczne jak: deptak, podwórko, plac.

Nowe miasto

Proponuje się sprowadzić wygląd budynków w tej podstrefie do prostopadłościennych modułów ułożonych w różne formy, oddające różne typy architektury mieszkaniowej:

- budownictwo jednorodzinne (wolnostojące, szeregowe, bliźniacze, atrialne),
- budownictwo wielorodzinne – wille miejskie, kamienice.

Budowle posiadałyby otwory drzwiowe i okienne, a zewnętrzne ściany byłyby pozbawione detali architektonicznych. Budynki o różnych, intensywnych kolorach byłyby też zróżnicowane słuchowo. Do ich budowy należałoby zastosować materiały o różnych własnościach pochłaniania dźwięku (cegły klinkierowej i cegły zwykłej, kamienia, betonu, drewna, plastiku, szkła, elewacji pokrytych styropianem, plastikowymi i aluminiowymi panelami). Wokół budynków mogłyby być rozmieszczone urządzenia rekreacyjne.

Taka część parku zawierałaby również: ulice – od jednopasmowych do czteropasmowych oraz odpowiadające im wielkością skrzyżowania wszelkiego typu: rondo – ze zróżnicowaną ilością ulic dochodzących, rozwidlenie ulic, skrzyżowanie ulic pod kątem 90 stopni, skrzyżowanie pod kątem innym niż 90 stopni.

Na jezdniach pokrytych asfaltem, rzadziej kostką brukową powinny być naniesione dostępne wzrokiem i dotykiem poziome znaki drogowe, na wybranych zaś jezdniach „garby" wymuszające na kierujących pojazdami zmniejszenie prędkości jazdy. Przy ulicach należałoby wydzielić miejsca parkingowe (umożliwiające parkowanie równoległe, prostopadłe, ukosem do ulicy), zatoczki autobusowe, przystanki. Należy zróżnicować chodniki pod względem szerokości i rodzaju nawierzchni oraz uwzględnić obniżenia przy przejściach dla pieszych i przy wjazdach do posesji.

Proponuje się utworzenie, na wybranych ulicach starego i nowego miasta, dwóch pętli tramwajowych, posiadających pewien wspólny odcinek torów. Rolę tramwajów pełniłyby pojazdy poruszane siłą dzieci lub towarzyszących im osób.

Blokowisko

Zadaniem tego obszaru byłoby dostarczenie przestrzennego obrazu małego, blokowego osiedla. Jego wygląd można by uzyskać poprzez rozmieszczenie na wyznaczonym terenie kilku „bloków mieszkalnych" – betonowych prostopadłościanów o zróżnicowanych gabarytach, posiadających drzwi, okna, balkony. Wewnątrz osiedla znajdowałyby się wąskie ulice, z „garbami" wymuszającymi ograniczenie prędkości pojazdów. Należałoby też zaplanować miejsce na place parkingowe i tereny zielone.

Wskazane jest umieszczenie na terenie blokowiska „fabryki domów", w której dzieci mogłyby samodzielnie budować różne obiekty, a następnie włączać je w strukturę blokowiska. Budulcem byłyby duże plastikowe klocki, zaopatrzone w wypustki i otwory umożliwiające łączenie je, jak i inne materiały.

Za konieczne uważa się też zbudowanie na terenie stref: nowego miasta i blokowiska wymienionych poniżej obiektów inżynieryjnych:

- przejścia podziemnego,
- przejścia nadziemnego, „kładki",
- mostu,
- wiaduktu,
- tunelu.

W strefie miejskiej wskazane jest rozmieszczenie obiektów małej architektury: wiat tramwajowych i autobusowych, fontann, „donic" z charakterystycznymi zapachowo roślinami, ławek – dostosowanych do wzrostu dzieci i urządzeń rekreacyjnych.

W chodnikach proponuje się wykonanie niewielkich otworów umożliwiających umieszczenie w nich wybranych znaków drogowych. Zarówno słup, na którym umieszczony jest znak, jak i sam znak powinny być wykonane ze sprężystego, niezbyt twardego tworzywa. Rysunek na znaku miałby formę reliefu wypukłego.

Wskazane jest wyposażenie znaków w specjalne znaczniki, które odczytywane byłyby przez niewielkie urządzenie: po zbliżeniu się z nim do znaku na odległość około 2 m, dziecko powinno otrzymać dźwiękową informację na jego temat. Urządzenie można by wykorzystywać, przemieszczając się pieszo po makiecie miasta i podczas korzystania z dostępnych na niej pojazdów.

Za pojazdy mogłyby służyć rowery biegowe (bez pedałów) oraz specjalnie zaprojektowane dla tej przestrzeni czterokołowe pojazdy poruszające się po jezdniach, dostosowane wielkością do szerokości pasa ruchu jezd-

ni na makiecie. Poruszane byłyby siłą nóg dziecka lub wykorzystywałyby energię z akumulatora. Konstrukcja pojazdu powinna umożliwiać siedzącemu w nim dziecku oglądanie dotykiem poziomych znaków drogowych. Z korzyścią dla uczących się byłoby wyposażenie „samochodów" w aktywne kierunkowskazy i takież hamulce (dostępne słuchowo i wzrokowo) oraz klakson.

Strefa „widoków" słuchowych

Podsunięty pomysł z zastosowaniem materiałów o różnej chłonności dźwięków do budowy domów w strefie miejskiej stwarza możliwości do uwrażliwiania dziecka na subtelne zmiany w słuchowych obrazach. Mając na uwadze znaczenie akustycznych informacji w postrzeganiu otoczenia, warto rozważyć umieszczenie w parku strefy widoków słuchowych – miejsca przeznaczonego wyłącznie do treningu słuchowego, z wykorzystaniem dźwięków odbitych. Proponuje się umieszczenie wzdłuż trzech boków parku ogrodzenia, będącego kompilacją różnych jego rodzajów. Ogrodzenie zawierałoby elementy stałe i ruchome. Pod pojęciem elementów stałych rozumie się: murowane elementy ogrodzenia, żywopłot, przęsła ogrodzeniowe z murowanymi słupami.

Ruchome elementy (parkan z desek, ogrodzenie z różnych rodzajów siatki, wiklinowe itp.) proponuje się umieścić na specjalnych prowadnicach. Do ruchomych części ogrodzenia należy też zaliczyć metalowe i drewniane słupki, które można umieszczać w przygotowanych w podłożu otworach.

Przewiduje się percypowanie obrazu słuchowego ogrodzenia z pozycji:

- idącego pieszo, zarówno równolegle, jak i prostopadle do ogrodzenia,
- siedzącego w specjalnie przygotowanym pojeździe (do tego celu może także służyć mały samochód osobowy, jeżdżący wzdłuż ogrodzenia w stałej odległości od niego).

Dźwięk wydawany przez pojazd, w wyniku jego odbicia o różnorodne elementy ogrodzenia, pozwalałby usłyszeć siedzącym w aucie osobom bardzo ciekawy akustyczny obraz. Prędkość pojazdu powinna być zróżnicowana, najwyższa do 50 km/h.

Strefa pojazdów rzeczywistych

Zakłada się umieszczenie w tej strefie rzeczywistych pojazdów komunikacji miejskiej (autobus) lub ich elementów (wagon kolejowy, tramwajowy), które pozwolą dziecku wypracować w jego wyobraźni jak najdokładniejszy ich obraz. Dzieci najczęściej podróżują z rodzicami samochodami, jest to najwygodniejszy sposób przemieszczania się z małym dzieckiem, ale traci ono przez to możliwość doświadczenia jazdy w masowych środkach lokomocji. Sporadyczne wojaże pociągiem pozwolą poznać i zapamiętać tylko pewne jego elementy – stopnie, poręcze, siedzenie, okno wagonu. Wrażenia dotykowe są wspomagane wrażeniami słuchowymi i wibracyjnymi. Zdarzało się, że w wyobrażeniu dziecka brakowało w wagonie schodów. Obraz był skutkiem ciągłego podnoszenia dziecka przez dorosłego z peronu bezpośrednio na podłogę w pojeździe, więc nie miało ono okazji doświadczyć stopni schodów. Oglądanie wagonu z pasażerami podczas podróży pociągiem czy tramwajem nie daje dziecku komfortu poznawania i nie zapewnia bezpieczeństwa. Nie zawsze można uzyskać zgodę od kierowcy na oglądanie pojazdu stojącego na pętli. Możliwość zapoznania się z nim w zajezdni wymaga uzyskania pisemnej zgody nadzorującego pracą na tym terenie.

W strefie pojazdów rzeczywistych sugeruje się umieszczenie na szynach wagonu tramwajowego, stojącego obok wysepki tramwajowej z wiatą. Wagon powinien być aktywny, tzn. z działającymi w nim wszystkimi urządzeniami jak: kasowniki, kierunkowskazy, sygnał zamykania drzwi, zamykanie i otwieranie drzwi. Drugim obiektem, który powinien znaleźć się w tej strefie, jest wagon kolejowy, stojący na szynach przy peronie. Zarówno szyny kolejowe, jak i tramwajowe powinny być wyposażone w zwrotnice. W pobliżu tramwaju na poziomie podłoża można by umieścić pantograf. Z korzyścią dla rozwoju poznawczego i motorycznego dziecka byłoby umieszczenie w tej strefie również autobusu.

Wyobrażenie przedmiotu może powstać na drodze jego wielokrotnego oglądania, czas potrzebny na to działanie jest wprost proporcjonalny do wielkości i stopnia zróżnicowania postrzeganego obiektu. Po zdobyciu doświadczenia, jednokrotne, uważne obejrzenie może wystarczyć dziecku do wytworzenia sobie obrazu innego podobnego obiektu.

Strefa makiet wielopoziomowych skrzyżowań

Współczesne duże miasta posiadają wielopoziomowe skrzyżowania, ich struktura, często skomplikowana dla odbiorcy wzrokowego, jest trudna do przekazania werbalnym opisem. Podsuwa się pomysł utworzenia makiety z układami ulic i łączącymi je rozbudowanymi węzłami komunikacyjnymi. Całość makiety powinna być umieszczona na pewnej wysokości od podłoża, celem wygodnego jej percypowania dotykiem.

Strefa urządzeń rekreacyjnych

Z założenia cały teren parku ma pełnić funkcje rekreacyjno-poznawcze, pobyt w nim powinien być interesujący, twórczy i przyjemny dla dziecka. Sugeruje się połączenie obszaru miejskiego z obszarem rekreacyjnym, co podyktowane jest względami organizacyjnymi i bezpieczeństwa. „Rozrzucenie" elementów bazy rekreacyjnej w strefie miejskiej ma zmotywować dziecko do spenetrowania terenu, w poszukiwaniu kolejnych, interesujących dla niego urządzeń.

Część wyposażenia strefy rekreacyjnej stanowiłyby standardowe urządzenia ogólnodostępnych placów zabaw: huśtawki, zjeżdżalnie, bujaki, ściany wspinaczkowe, przeplotnie, piaskownice, trampoliny itp.

Drugą część tworzyłyby elementy przygotowane specjalnie na potrzeby dzieci z dysfunkcją wzroku, synchronizujące wrażenia słuchowe, dotykowo-ruchowe, kinestetyczne oraz równowagę. Proponuje się umieszczenie następujących obiektów:

- schody – trzy typy (proste, spiralne, ze spocznikiem), zaprojektowane jako wolno stojące obiekty, wykonane z trzech różnych materiałów; wielkość i wysokość stopni dostosowana do długości kroku dziecka; umieszczone na końcu schodów platformy pełniłyby funkcję punktów widokowych, wzrokowo-słuchowych;
- pnie drzew – nie mniej niż 20 pni drzew o różnym przekroju, posiadających też różną wysokość, „chaotycznie" rozmieszczone na trawniku lub piasku;
- równoważnie – o różnej długości, szerokości i wysokości od podłoża; proste i łamane (zamknięte i otwarte);
- ścieżki fakturowe – proste ścieżki, o zróżnicowanej fakturze i długości.

Sugeruje się też rozmieszczenie w różnych miejscach parku „punktów" obsadzonych jednym rodzajem rośliny o charakterystycznym zapachu. Mogą to być zarówno drzewa (np. lipa, akacja, sosna, czeremcha), krzewy (np. wiciokrzew, bez, jaśmin, bukszpan, azalie), zioła (np. macierzanka, lawenda, mięta, rumianek), kwiaty (np. róża, lilie, maciejka, konwalie). Zapachowe tereny powinny korzystnie oddziaływać na wyobraźnię i zmysły przebywających tam dzieci.

Obiekty w parku należy dostosować kolorystycznie do potrzeb dzieci słabowidzących.

Całość parku powinna zostać zobrazowana planami o różnym stopniu generalizacji. Na bazie tych opracowań, dzieciom będzie łatwiej przyswoić sobie ideę planu miasta i rozeznać się w topografii parku orientacji.

Znany rosyjski tyflopsycholog W. Swierłow napisał: „Przyczyną słabej orientacji nie jest brak pełnowartościowych wyobrażeń przestrzennych ani też brak zdolności myślenia przestrzennego – przyczyna kryje się w tym, że **nie nauczono ich w okresie nauki szkolnej myśleć kategoriami przestrzeni, nie wpojono im nawyków posługiwania się planem miejscowości, w której mieszkali, a co najważniejsze – nie wykształcono w nich potrzeby wyobrażania sobie tego planu,** potrzeby ciągłego kontrolowania swego położenia w stosunku do pewnych podstawowych punktów w mieście lub w dzielnicy"[15].

Dobrze zrewalidowana niewidoma osoba potrafi sama prowadzić gospodarstwo domowe, zna pismo Braille'a korzysta z technik komputerowych i potrafi orientować się w otoczeniu. Z wymienionych umiejętności samodzielność w przemieszczaniu się w przestrzeni urbanistycznej jest najtrudniejsza do osiągnięcia. Z kolei jej brak utrudnia realizację potrzeb socjalno-zawodowych i często prowadzi do utraty poczucia własnej godności. Jak trudno jest ogarnąć bezwzrokowo strukturę przestrzeni miejskiej, ukazują wypowiedzi dorosłych, samodzielnie chodzących niewidomych osób, zacytowane w niniejszej pracy.

Park orientacji przestrzennej byłby doskonałym narzędziem, dającym możliwość nauczycielom, rodzicom przekazania niewidzącym dzieciom ogromu wiedzy z zakresu struktury miasta. Umożliwiałby zastosowanie jednej z najbardziej efektywnych metod w nauczaniu praktycznego działania. Niewątpliwie dałoby to wymierne efekty w rozumieniu przestrzeni miejskiej i samodzielnej lokomocji w niej.

[15] W. Swierłow, *Orientacja niewidomych w przestrzeni…*, op. cit., s. 153.

Katarzyna Szczerbińska-Speakman

Mobilność osób niewidomych i słabowidzących na ulicach miast na przykładzie Wielkiej Brytanii

Według danych brytyjskiego Ministerstwa Transportu (*Department for Transport* – DfT), w Zjednoczonym Królestwie mieszka około 1 mln dorosłych osób niewidomych i słabowidzących. Około 5% z nich jest całkowicie niewidomych.

Potrzebom osób niewidomych i słabowidzących poświęcono wiele badań; są one nagłaśniane przez organizacje członkowskie takie jak RNIB i *Guide Dogs*, które również zlecają prowadzenie badań nad mobilnością osób niewidomych i słabowidzących. Od momentu wejścia w życie DDA (teraz *Equality Act*) jednostki publiczne, w tym urzędy miast, zostały zobligowane do aktywnego uwzględniania potrzeb osób niepełnosprawnych korzystających z infrastruktury miejskiej, takiej jak ulice, place, miejsca publiczne, przystanki, stacje, dworce itp. Podstawowym działaniem stało się usunięcie bariery, jaką dla osób z ograniczoną mobilnością są wysokie krawężniki. Okazało się jednak, że stanowiąc barierę dla jednej grupy osób niepełnosprawnych, krawężniki są linią orientacyjną dla osób niewidomych, nie tylko oddzielającą fizycznie bezpieczną strefę chodnika od jezdni, ale również umożliwiającą zachowanie kierunku i poruszanie się po linii prostej. Pomimo intensywnych badań nie udało się ustalić wysokości i stopnia nachylenia krawężnika, które pozwoliłyby osobom korzystającym z wózków inwalidzkich na bezproblemowe przekroczenie linii krawężnika, a osobom niewidomym na wykrycie jego obecności[1]. W odpowiedzi na potrzebę zrekompensowania wyczuwalnej linii krawężnika przy zainstalowaniu punktów przejść dla pieszych, DfT zaleca instalację wyczuwalnych płytek w poszczególnych konfiguracjach pod względem kolorów i kształtów właściwych dla różnych typów przejść dla pieszych.

Okazuje się jednak, że usunięcie sekcji krawężnika w pobliżu skrzyżowań to tylko szczyt przysłowiowej góry lodu pod względem trudności, jakie miejskie środowisko ulicy nastręcza osobom niewidomym i słabo-

[1] University College London (UCL), *Testing proposed delineators to demarcate pedestrian paths in a shared space environment*, raport dla Guide Dogs Association.

widzącym. Stało się ono jednak zapłonem do konieczności zdefiniowania potrzeb osób niewidomych celem umożliwienia im bardziej równorzędnego korzystania z miejskich ulic oraz poruszania się we własnych dzielnicach. Pojawiły się przewodniki zawierające wskazówki, w jaki sposób zapewnić maksymalne udostępnienie środowiska ulicy dla jak najszerszej grupy osób niepełnosprawnych, jak np. *Inclusive Mobility, Guide to the Use of Tactile Paving and Manual for Streets*. Publikacje te zwracają uwagę na rolę stałych i przenośnych elementów wyposażenia ulicy w umożliwianiu osobom niewidomym i słabowidzącym w miarę bezpiecznego poruszania się na ulicach miasta.

Bliższe przyjrzenie się potrzebom oraz doświadczeniom osób niewidomych i słabowidzących udokumentowanych w badaniach wskazuje na znaczne zróżnicowanie tych potrzeb w zależności od stopnia utraty wzroku, etapu, na którym ta utrata nastąpiła, oraz rodzaju „pomocy w poruszaniu się", z jakiej dana osoba korzysta. Badania laboratorium SightLine są niezwykle pomocne w rozróżnicowaniu tych potrzeb[2]. SightLine grupuje osoby niewidome i słabowidzące w trzech głównych kategoriach:

- osoby, które częściowo utraciły wzrok,
- osoby poruszające się za pomocą laski,
- osoby korzystające z pomocy psa przewodnika.

Kategorie te nie uwzględniają osób korzystających z pomocy widzącego przewodnika – badania SightLine dotyczą przede wszystkim osób podróżujących niezależnie.

Niektóre elementy wyposażenia ulicy odnoszą się do potrzeb większości osób niewidomych i słabowidzących, niezależnie od powyższych kategorii. Osoby niewidome i słabowidzące polegają w ogromnym stopniu na pamięciowej mapie danej trasy i dlatego wszelkie nieoczekiwane elementy, np. roboty drogowe, billboardy, stoliki i krzesła wystawione na ulicy, zakłócają ich zdolność nawigacji. To samo dotyczy sytuacji, kiedy osoba całkowicie lub w dużym stopniu pozbawiona wzroku musi się usunąć z drogi, np. z powodu rowerzysty czy jadącego chodnikiem samochodu, i traci poczucie umiejscowienia w przestrzeni i kierunku poruszania się. Większość uczestników szeregu badań oraz organizacje prowadzące kampanie na rzecz osób niewidomych wskazują na usytuowanie elementów wyposażenia ulicy jako potencjalnie problematyczne, jeżeli wymuszają one swoisty slalom dla pieszych idących chodnikiem i uniemożliwiają zachowanie prostej linii poruszania się. Chodzi tu przede wszystkim o usytuowa-

[2] R. Atkin, *Sight Line – Designing Better Streets for People with Low Vision,* London 2010.

nie słupów latarni ulicznych, koszy na śmieci, przystanków autobusowych, billboardów reklamowych, znaków drogowych, kwietników, ławek itp. jako stałych elementów wyposażenia oraz wystaw sklepowych, kawiarni ulicznych, kolejek (przy okienku kiosku czy lodziarni bądź na przystanku autobusowym), śmietników wystawianych przez mieszkańców do opróżnienia oraz zaparkowanych na chodniku samochodów. W odniesieniu do stałych elementów wyposażenia ulicy zaleca się umieszczenie ich w jednej linii, najlepiej oddalonej od linii budynków i, o ile to możliwe, zachowując pewną odległość od linii krawężnika.

Drzewa, ławki i inne elementy wyposażenia ulicy są umiejscowione w jednej linii, w oddaleniu od linii budynków, która nie jest niczym zastawiona.

Zaleca się, aby nie umieszczać billboardów na cienkich nóżkach, gdyż ich obecność nie jest wtedy dostatecznie wykrywalna dla osób korzystających z laski. Instalacja słupków jest czasem konieczna celem zapobiegania parkowaniu na chodnikach samochodów, natomiast ważne jest, żeby słupki kontrastowały kolorystycznie z otoczeniem oraz były dostatecznie wysokie (1 m), aby nie zaistniało ryzyko potknięcia się o nie. Nieadekwatna szerokość chodnika, w tym pomiędzy elementami wyposażenia ulicy, rów-

nież stanowi problem – osoba idąca z psem przewodnikiem zajmuje 1,1 m, a osoba z widzącym przewodnikiem – 1,2 m. Celem uniknięcia potknięć i upadków zaleca się także instalację płytek ostrzegawczych na początku i końcu schodów, umieszczenie poręczy wykraczających poza dolny stopień oraz stosowanie ostrzegawczych wyczuwalnych płytek chodnikowych.

Z drugiej strony, miejsca publiczne takie jak np. place, będące dużą otwartą przestrzenią pozbawioną elementów pozwalających na umiejscowienie się w środowisku (linia budynku, krawężnik, elementy wyposażenia ulicy), mogą być równie nieprzyjazne i niedostępne dla osób niewidomych i słabowidzących, szczególnie dla tych, które korzystają z pomocy białej laski dla niewidomych.

Osoby niewidome korzystające z białej laski gubią się na dużych otwartych przestrzeniach pozbawionych elementów wyposażenia ulicy mogących stanowić wskazówkę orientacyjną.

Według informacji zgromadzonych przez SightLine, osoby, które częściowo utraciły wzrok, ale nie korzystają z białej laski, oprócz laski identyfikacyjnej, polegają na silnych kontrastach kolorystycznych w celu orientacji i rozróżnienia elementów otoczenia. Nie chodzi tu tyle o kontrastujące ze

sobą kolory, ile o różnicę w tonacji widoczną w obecności różnych rodzajów światła, trochę jak na czarno-białej fotografii. Warto zauważyć, że przy niektórych schorzeniach powodujących stopniową utratę wzroku najdłużej widziane są kolory żółty i czerwony, podczas kiedy zielenie i błękity zlewają się ze sobą. Stąd żółtawe i czerwone zabarwienie płyt chodnika wyczuwalnych dotykiem na przejściach dla pieszych, żółte skrzynki z przyciskiem dla wywołania fazy przejścia dla pieszych oraz np. żółte poręcze i uchwyty w środkach komunikacji. Zaleca się też podkreślenie żółtym lub innym kontrastującym kolorem krawędzi schodów, a w miejscach, gdzie żółte linie na jezdni sygnalizują ograniczone parkowanie pojazdów, mogą one również pomóc dostrzec różnicę pomiędzy chodnikiem a jezdnią. Jeżeli jezdnia i chodnik kontrastują ze sobą tonalnie, to także stanowią pomoc osobom słabowidzącym w ich rozróżnieniu, bardziej niż np. krawężniki, które, bez obecności kontrastu tonalnego, mogą być źródłem potknięć i upadków.

Jezdnia, chodnik i krawężnik kontrastują ze sobą kolorystycznie i tonalnie. Żółte linie pomagają dodatkowo odróżnić jezdnię od chodnika. Znaki drogowe i latarnie uliczne są umiejscowione na tylnej krawędzi chodnika i nie stanowią przeszkody.

Z drugiej strony, wprowadzanie kontrastujących, ale nic nieznaczących motywów kolorystycznych w miejscach publicznych, na ulicach i placach powoduje problemy dla osób, które częściowo utraciły wzrok. Dekoracyjne

ciemne linie na deptaku wydają się schodami, a płyta chodnikowa w ciemniejszym odcieniu wygląda jak dziura. Osoba słabowidząca jest tym samym zmuszona do zatrzymywania się przed nieistniejącymi przeszkodami, zanim rozpozna w nich elementy czysto dekoracyjne. Jeżeli elementy wyposażenia ulicy, np. słupki, ławki, śmietniki itp. są wykonane z nierdzewnej stali, mogą boleśnie odbijać promienie słoneczne z negatywnym skutkiem dla osób słabowidzących. To samo dotyczy konstrukcji ze szkła. Brak kontrastu z otoczeniem może natomiast prowadzić do zderzeń.

Pozbawiony znaczenia kontrast kolorystyczny (dekoracyjne pasy) sprawia, że dla osoby słabowidzącej ulica może wyglądać jak schody.

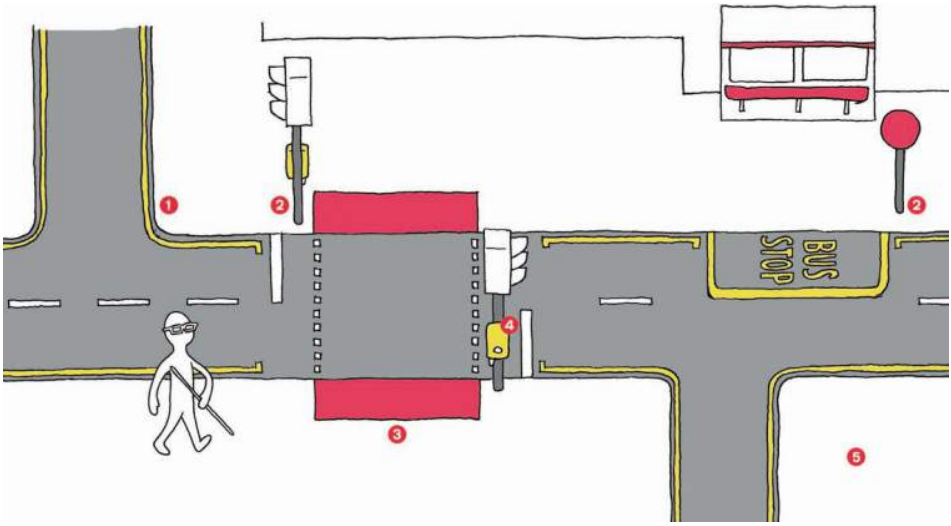

CR SightLine
Według zgromadzonych danych tylko 4% wszystkich osób zarejestrowanych jako niewidome i słabowidzące w Zjednoczonym Królestwie nie ma percepcji światła, a 91% widzi zarysy mebli w pokoju; zaspokojenie potrzeb tej grupy poprzez umiejętne używanie kontrastów kolorystycznych wydaje się więc szczególnie ważne.

Osoby niewidome i słabowidzące o znacznym stopniu utraty wzroku w samodzielnym poruszaniu się korzystają z pomocy laski dla niewidomych lub psa przewodnika. Osoby poruszające się za pomocą białej laski dla niewidomych mają nieco inny zespół potrzeb i oczekiwań niż osoby wspomagane przez psa przewodnika, chociaż wymagane jest, by osoby, które otrzymują psa przewodnika, przeszły najpierw przeszkolenie w poruszaniu się za pomocą laski.

Osoby poruszające się za pomocą białej laski dla niewidomych potrzebują wolnej, niezastawionej przestrzeni, gdzie mogą poruszać się w linii prostej, zachowując kierunek ruchu, oraz skręcić pod kątem prostym. Generalnie osoba korzystająca z pomocy laski dla niewidomych porusza się wzdłuż linii budynku; gdy nie jest to możliwe, gdzie np. linia budynku jest przerwana bądź zatarasowana elementami wyposażenia ulicy czy np. kafejkami ulicznymi, osoba korzystająca z laski dla niewidomych może podążać za linią krawężnika – wiele osób uznaje to za niebezpieczne[3]. Dlatego miejsca, gdzie wyczuwalna linia krawężnika zanika, np. na podjazdach samochodowych lub w miejscach, gdzie chodniki zostały obniżone w celu zaspokojenia po-

[3] Ibidem, s. 7.

trzeb osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich bądź skuterach, są dla osób korzystających z pomocy laski dla niewidomych problematyczne. Wyczuwane płytki chodnikowe (*tactile paving*) instalowane w miejscach, gdzie linia krawężnika została obniżona celem umożliwienia osobom z niepełnosprawnością ruchową przejścia na drugą stronę ulicy, rekompensują brak krawężnika, jednak zaleca się, by opuszczone krawężniki umiejscawiać poza promieniem łuku chodnika na skrzyżowaniu. Osoba niewidoma może wtedy, podążając za łukiem chodnika, znaleźć moment, w którym przechodzi on w linię prostą, i przekroczyć jezdnię po linii prostej – przy nieobecności wyczuwalnego krawężnika na łuku skrzyżowania zachodzi ryzyko, że osoba niewidoma wyjdzie na środek skrzyżowania zamiast dotrzeć na chodnik po przeciwnej stronie ulicy[4]. Generalnie użytkownicy białej laski dla niewidomych są w stanie wyczuć nią różnice w typie nawierzchni oraz stosunkowo niewielkie różnice wysokości, np. wysoki na 25 mm krawężnik instalowany na podjazdach samochodowych. Problemy pojawiają się wtedy, gdy nawierzchnia chodnika i jezdni nie jest należycie utrzymana, porowaty asfalt nie pozwala na odróżnienie nawierzchni chodnika od powierzchni wyczuwalnych płytek dotykowych, a wystające kanty płyt chodnika mogą być mylone z niskim krawężnikiem. Jednakże bez dodatkowego oznakowania wysokość ta może być nieadekwatna, by zostać bezbłędnie rozpoznana przez osobę poruszającą się prostopadle do linii krawężnika.

Osoby korzystające z laski dla niewidomych gubią się na deptakach i placach przy braku wyczuwalnych linii pozwalających na zachowanie kierunku marszu. Idealna dla nich szerokość chodnika wynosi około 2 m, co pozwala na łatwe przemieszczanie się pomiędzy linią budynku a linią krawężnika i gdzie większość dostępnej przestrzeni znajduje się w zasięgu laski. Dwumetrowa szerokość pozwala na wymijanie osób i elementów wyposażenia ulicy, np. słupów, a elementy te stanowią wskaźniki orientacyjne pozwalające na odnalezienie się w przestrzeni. Dla osób tych pomocne są linie wyczuwalnych dotykiem płytek chodnikowych (tzw. ogonek), wiodące na przejście dla pieszych, wirujący stożek umieszczony po prawej stronie przejścia sygnalizujący fazę dla przechodniów oraz słyszalny sygnał. Dodatkową pomocą mogą być barierki instalowane w celu naprowadzenia przechodniów na przejście i utrudniające przechodzenie obok, jeżeli mają właściwą konstrukcję, tzw. szczebelkową, i kontrastują kolorystycznie z otoczeniem. Barierki wykonane z rozpiętych pomiędzy słupkami łańcuchów nie są wyczuwalne laską. Na otwartych przestrzeniach typu place i deptaki oraz celem ułatwienia uniknięcia

[4] Problemy pojawiają się również na tzw. platformach na jezdni (*speed table*) instalowanych w celu obniżenia prędkości jadących ulicą pojazdów, gdzie odcinek jezdni jest podnoszony do poziomu chodnika, a wyczuwalna linia krawężnika zanika na całym łuku skrzyżowania.

przeszkód typu przystanek autobusowy można rozważyć zainstalowanie wyczuwalnych płytek, tzw. wiodących (*guidance paving*).

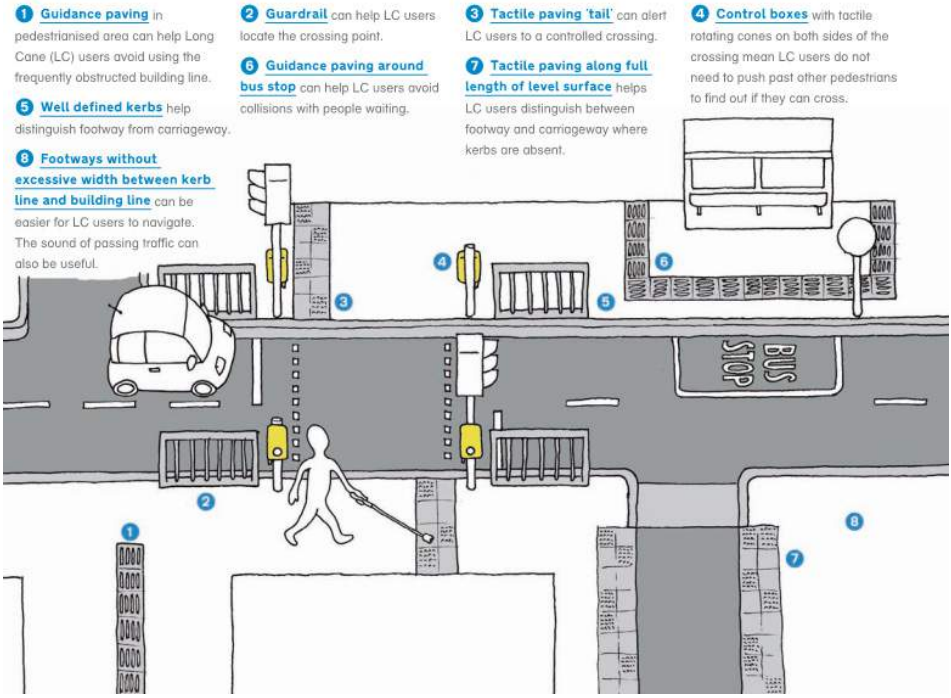

CR SightLine

1. Płytki naprowadzające w „spieszonych" miejscach publicznych mogą być pomocne w prowadzeniu osób niewidomych korzystających z laski niezależnie od linii budynków.
2. Barierka może pomóc zlokalizować przejście dla pieszych.
3. Ogonek przy wyczuwalnych płytkach przecinający chodnik prowadzi na przejście dla pieszych.
4. Skrzynki kontrolne z przyciskiem i wirującym stożkiem po obu stronach skrzyżowania.
5. Krawężnik pozwalający odróżnić chodnik od jezdni.
6. Płytki naprowadzające wokół przystanku autobusowego pozwalają na jego ominięcie lub sygnalizują obecność.
7. Wyczuwalne płytki zainstalowane na całej szerokości opuszczonego krawężnika pozwalają odróżnić chodnik od jezdni w miejscach, gdzie brakuje krawężnika.
8. Niezbyt szeroki krawężnik i odgłos ruchu ulicznego wspomaga nawigację.

Pomimo usytuowania elementów wyposażenia ulicy w jednej linii (przystanek, znaki drogowe, światła) zatłoczony chodnik (pasażerowie na przystanku, przechodnie, osoby czekające w kolejce do bankomatu) oraz dostrzegalna kafejka uliczna sprawiają, że ulica staje się niedostępna dla osób niewidomych. Rowerzysta na chodniku w tym zatłoczonym środowisku to dodatkowe niebezpieczeństwo.

Potrzeby osób poruszających się z pomocą psa przewodnika są nieco inne. Psy służące osobom niewidomym za przewodnika są szkolone, by podążały środkiem chodnika, unikając większości przeszkód, i zatrzymywały się przy krawężnikach. Potrafią też odnajdywać wejścia oraz przejścia dla pieszych. Wąskie, zatłoczone bądź zastawione przeszkodami (typu ławki, śmietniki, zaparkowane samochody, kolejki) chodniki nastręczają psom przewodnikom i ich panom problemów, jako że osoba idąca z psem przewodnikiem potrzebuje 1,2 m niezastawionej szerokości chodnika, inaczej pies po prostu zatrzyma się przed przeszkodą, uznając, że nie da się jej obejść. Podczas szkolenia psy uczone są rozpoznawać krawężnik, wyodrębniając go z otoczenia poprzez stosunkowo znaczną różnicę wysokości – osoba prowadzona wyczuwa dodatkowo ruch uprzęży i rączki w dół i w górę. W przypadku nieobecności krawężnika osoba prowadzona polega na wyczuciu pod stopami dotykowych płytek z „guzikami" sygnalizujących potencjalne zagrożenie (*blister tactile paving*), które ostrzegają przed wejściem na jezdnię – dla psa jest to dodatkowa wskazówka, że prawidłowo

odnalazł linię krawężnika i że powinien się zatrzymać. Na dobrze znanych trasach pies jest w stanie wyodrębnić linię krawężnika poprzez zmianę w kolorze i tonacji oraz obecność oznakowania jezdni takiego jak żółte czy białe linie. Nie jest to jednak niezawodna metoda. Wstępne badania laboratoryjne zainicjowane przez *Guide Dogs* wskazują, że optymalna wysokość krawężnika to 6 mm i powyżej, gdzie każdy z uczestników badań był w stanie rozpoznać krawężnik[5].

Ze względu na ograniczony napływ informacji dotykowych, osoba niewidoma korzystająca z pomocy psa przewodnika odbiera dużą część informacji słuchowo – pomocny w orientacji i zachowaniu kierunku ruchu jest tu odgłos jadących samochodów. Dlatego osoby te mogą napotkać problemy na ulicach, gdzie ruch jest bardzo niewielki.

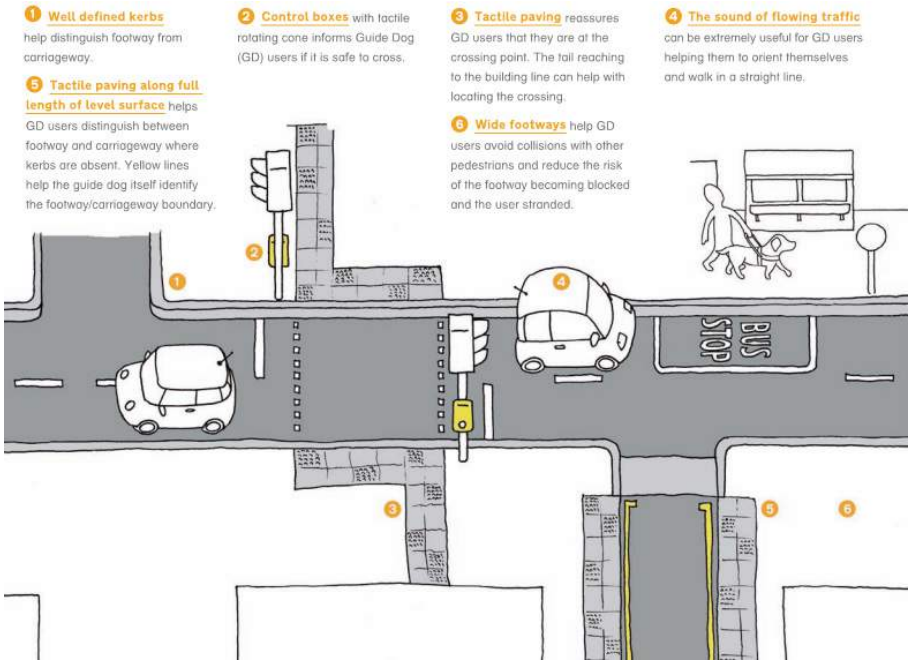

CR SightLine

1. Dobrze wyodrębnione krawężniki pomagają rozróżnić chodnik od jezdni.
2. Skrzynka kontrolna z wirującym stożkiem informuje, kiedy bezpiecznie można przejść przez ulicę.
3. Wyczuwalne płytki dodatkowo informują o obecności przejścia dla pieszych, a „ogonek" pomaga na nie trafić.

[5] C. R. Childs, D. K. Boampong, H. Rostron, K. Morgan, T. Eccleshall, N. Tyler, *Effective Kerb Heights for Blind and Partially Sighted People*, Accessibility Research Group Civil, Environmental, and Geomatic Engineering, University College London 2009.

4. Odgłos ruchu ulicznego jest bardzo pomocny dla osób prowadzonych przez psa przewodnika w orientacji i zachowaniu kierunku poruszania się.
5. Wyczuwalne płytki zainstalowane na całej szerokości opuszczonego krawężnika pozwalają odróżnić chodnik od jezdni w miejscach, gdzie brakuje krawężnika. Żółte linie pomagają psu odróżnić jezdnię od chodnika.
6. Szerokie chodniki pomagają unikać kolizji z przechodniami i ograniczają ryzyko, że chodnik zostanie zablokowany, a użytkownik pozostawiony na łasce losu.

Powyższe przykłady wskazują, że potrzeby osób niewidomych i słabowidzących nie są jednolite i czasami są ze sobą sprzeczne, np. niezbyt szerokie ulice oraz zachowanie przynajmniej niektórych elementów wyposażenia ulicy służy w orientacji osobom poruszającym się przy pomocy laski dla niewidomych, może jednak stanowić utrudnienie lub wręcz przeszkodę dla osób poruszających się po ulicach przy pomocy psa przewodnika. Tak samo trudno jest jednoznacznie stwierdzić, gdzie najlepiej ustawić elementy wyposażenia ulicy – ustawienie ich przy linii budynku jest niekorzystne dla osób idących z białą laską, ustawienie przy linii krawężnika może powodować problemy dla osób przechodzących przez ulicę w miejscu nieoznaczonym bądź dla tych osób słabowidzących, które idą ulicą, podążając za kontrastem kolorystycznym krawężnika czy oznakowań jezdni lub gdzie linia budynków jest przerwana. Umiejscowienie ich na środku chodnika jest niekorzystne dla osób idących z psem przewodnikiem oraz dla większości przechodniów. Dodatkowo umiejętność odnajdowania się w przestrzeni jest uzależniona od indywidualnych zdolności, pewności siebie, przebytych szkoleń oraz obecności innych problemów zdrowotnych czy schorzeń – osoby z cukrzycą typu 2 mają np. ograniczoną wrażliwość stóp, a skutkiem choroby może być też utrata wzroku[6]. Warto jednak podjąć świadomy wysiłek, aby chodnik nie stanowił swoistego toru przeszkód i żeby elementy zabudowy i wyposażenia pozwalały na zachowanie prostej linii marszu.

[6] B. Clements, A. Dodgson, G. Douglas, S. Pavey, *Travel, Transport, and Mobility of people who are blind and partially sighted in the UK*, *Final report for the RNIB*, University of Birmingham 2009.

Dojście do budynku oraz metalowe barierki uniemożliwiają podążanie za linią budynków, a umiejscowienie słupów informacyjnych, znaków drogowych, reklam i poręczy wymusza swoisty slalom. Warto zauważyć instalację płytek dotykowych ostrzegających przed obecnością schodów oraz podkreślenie krawędzi schodów żółtym kolorem.

Płytki ostrzegawcze bądź prowadzące, wyczuwalne laską bądź pod podeszwą, są pomocne dla wszystkich osób niewidomych i słabowidzących, niezależnie od stopnia utraty wzroku oraz typu pomocy, z jakiej korzystają w poruszaniu się w środowisku ulicznym. Jednak osoby niewidome są w stanie zapamiętać i wyodrębnić ograniczoną liczbę układów i konfiguracji płytek dotykowych. I tak np. ostrzegawcze płytki dotykowe z guzikami na przejściach dla pieszych są adekwatnym oznakowaniem miejsca przejścia, nie ma natomiast zgody co do tego, jak sygnalizować nieobecność krawężnika w miejscach, gdzie np. deptak niedostępny dla ruchu przechodzi w tradycyjną ulicę. Brak krajowego standardu utrudnia szkolenie oraz przemieszczanie się osób niewidomych, dla których układy płytek dotykowych w sąsiednich miastach mogą być nieczytelne.

Niestandardowe zastosowanie płytek zastępujących krawężnik w centrum miasta na ulicy, gdzie dopuszczony jest ruch samochodowy. Wyczuwalny pas pozwala na zachowanie kierunku oraz rozróżnić część ulicy, gdzie mogą pojawić się samochody, np. dostawcze. Kontrastująca nawierzchnia i kolor również pomagają w orientacji w przestrzeni. Sytuacja ta jest czytelna dla lokalnych mieszkańców, ale może powodować wątpliwości u osób niewidomych mieszkających w innych miejscowościach.

Ewa M. Guzik-Makaruk
Emil W. Pływaczewski
Katarzyna Laskowska
Wojciech Filipkowski
Elżbieta Zatyka
Ewa Glińska
Emilia Jurgielewicz-Delegacz

Uniwersytet w Białymstoku w opinii studentów niewidomych i słabowidzących

Obecnie, zgodnie z art. 3 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 roku[1], ratyfikowanej przez Polskę w 2012 roku wobec osób niepełnosprawnych państwo powinno przestrzegać zasady poszanowania przyrodzonej godności, autonomii osoby, w tym swobody dokonywania wyborów, a także poszanowania niezależności osoby; zasady niedyskryminacji; zasady pełnego i skutecznego udziału i włączenia w społeczeństwo; zasady poszanowania odmienności i akceptacji osób niepełnosprawnych, będących częścią ludzkiej różnorodności i całej ludzkości; zasady równości szans; zasady dostępności; zasady równości mężczyzn i kobiet; zasady poszanowania rozwijających się zdolności niepełnosprawnych dzieci oraz poszanowania prawa dzieci niepełnosprawnych do zachowania tożsamości. W związku z tym państwo polskie zostało zobowiązane do wykazywania coraz większej dbałości o potrzeby osób niepełnosprawnych. Należy mieć nadzieję, że znacznie poprawi to ich sytuację i poczucie bezpieczeństwa w różnych sferach życia.

Konwencja oddziałuje na różne sfery życia społecznego, wywierając wpływ na regulacje w zakresie architektury, dostępu do świadczeń publicznych, w tym edukacji na różnych szczeblach. Także szkoły powinny uczestniczyć w realizacji założeń Konwencji, m.in. dostosowując swoją ofertę i infrastrukturę do potrzeb niepełnosprawnych studentów. Osobom z dysfunkcjami wzroku przysługuje takie samo prawo do nauki na poziomie wyższym jak osobom zdrowym. Przynależność do społeczno-

[1] Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

ści akademickiej służy pełniejszej integracji, samorozwojowi, poszerzaniu horyzontów myślowych oraz nabywaniu zarówno nowych umiejętności, jak i doświadczeń. Nabyte w czasie studiów wiedza, umiejętności oraz kompetencje zwiększają szanse niepełnosprawnych na poprawę ich standardów i poziomu życia w przyszłości. Jak słusznie zauważa J. Dziak, „człowiek wykształcony lepiej radzi sobie w życiu społecznym i potrafi bronić swoich praw. Często jednak dostęp do wiedzy, tak oczywisty dla ludzi zdrowych, dla osób niepełnosprawnych jest niemożliwy". Różnorodne bariery uniemożliwiają w sposób pełny korzystanie z infrastruktury uniwersyteckiej[2].

Kwestie przywołane powyżej pozostają w zainteresowaniu Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, który sprawuje merytoryczny nadzór nad wykonywaniem zadań wynikających z ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 roku *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*[3]. Pełnomocnik jest sekretarzem stanu w urzędzie obsługującym ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego. Powoływany i odwoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek Ministra Pracy i Polityki Społecznej.

Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych podaje, że osoby niepełnosprawne są niestety wciąż znacznie gorzej wykształcone niż osoby sprawne. Jednak w ciągu ostatnich lat obserwuje się stopniowy wzrost udziału osób niepełnosprawnych z co najmniej średnim poziomem wykształcenia – do 35,5% w 2012 roku, a wśród osób w wieku produkcyjnym – do 34,8%. W 2011 roku wzrósł też udział osób niepełnosprawnych posiadających wyższe wykształcenie – do 7,5%, a wśród osób w wieku produkcyjnym – do 9,5%. Wykształcenie zasadnicze zawodowe posiadało 31,8% osób niepełnosprawnych (wśród osób w wieku produkcyjnym – 41,4%). Dla porównania, udział osób sprawnych posiadających wykształcenie co najmniej średnie w 2012 roku wynosił 55,3%, wyższe – 21,2%, z kolei zasadnicze zawodowe – 24,1%. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego w roku szkolnym 2011/2012 w szkołach podstawowych uczyło się 59 tys. uczniów niepełnosprawnych, w gimnazjach – 51,6 tys., w szkołach zawodowych – 16 tys., w liceach profilowanych – 700, a w liceach ogólnokształcących – 5,2 tys. Liczba niepełnosprawnych studentów w roku 2011 wynosiła 30,2 tys. (stan na 13.12.2011 roku), z czego 2 tys.

---

2 J. Dziak, *Dostępność bibliotek akademickich dla użytkowników niepełnosprawnych w kontekście inicjatyw Unii Europejskiej na rzecz tworzenia Europy bez barier*, (w:) *Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej. Materiały konferencyjne*, opracowanie: Biblioteka Główna Politechniki Łódzkiej, Łódź 2004, s. 290.

3 Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, Dz. U. z 2011 r., Nr 127, poz. 721 j.t. ze zm.

stanowili studenci niesłyszący i słabosłyszący, 2,6 tys. – studenci niewidomi i słabowidzący, 8,1 tys. – studenci z dysfunkcją narządu ruchu (chodzący) i 600 – studenci z dysfunkcją narządu ruchu (niechodzący). Inne rodzaje niepełnosprawności miało 16,9 tys. studentów[4].

Posiadane wykształcenie różnicuje aktywność zawodową osób niepełnosprawnych – istnieje powiązanie: im wyższy poziom wykształcenia posiadanego przez osoby niepełnosprawne, tym wyższy współczynnik aktywności zawodowej tych osób, jak też wskaźnik zatrudnienia. Najwyższą aktywnością zawodową cechują się osoby z wyższym i średnim wykształceniem.

Należy zauważyć, że Uniwersytet w Białymstoku[5], na którym w roku akademickim 2013/2014 studiowało około 15 tys. studentów, od lat wspiera studentów niepełnosprawnych, w tym niewidomych i słabowidzących. Przejawy tego stanowi, w szczególności, wdrażanie „Programu działań na rzecz wyrównywania szans edukacyjnych studentów niepełnosprawnych «Uniwersytet Szansą dla Wszystkich»"[6], którego celem jest:

1. „Stałe diagnozowanie stanu i potrzeb w zakresie dostosowania uczelni do specjalnych potrzeb edukacyjnych studentów niepełnosprawnych, poszukiwanie najlepszych rozwiązań umożliwiających ich zaspokajanie oraz monitorowanie skuteczności podejmowanych działań.
2. Likwidacja barier architektonicznych.
3. Wyrównywanie szans w dostępie do zasobów informacyjnych i zajęć dydaktycznych.
4. Wspomaganie w rozwiązywaniu indywidualnych problemów związanych ze studiowaniem.
5. Wspieranie różnych form aktywności studentów niepełnosprawnych oraz działań na rzecz poprawy własnej sytuacji.

---

[4] Niepełnosprawność w liczbach, informacja dostępna pod adresem: http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosc-w-liczbach-/edukacja/ (27.03.2014).

[5] Uniwersytet w Białymstoku został utworzony ustawą z dnia 19 czerwca 1997 r. jako trzynasty uniwersytet w Polsce. Powstał w wyniku przekształcenia Filii Uniwersytetu Warszawskiego, która powołana była zarządzeniem Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego – prof. Henryka Jabłońskiego, z dnia 15 lipca 1968 r. Historia Uniwersytetu w Białymstoku, informacje dostępne pod adresem: http://www.uwb.edu.pl/uniwersytet.php?p=437 (27.03.2014). W skład Uniwersytetu w Białymstoku wchodzą następujące wydziały: Wydział Biologiczno-Chemiczny, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Wydział Filologiczny, Wydział Fizyki, Wydział Historyczno-Socjologiczny, Wydział Matematyki i Informatyki, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Wydział Prawa. Struktura Uniwersytetu w Białymstoku, informacje dostępne pod adresem: http://www.uwb.edu.pl/uniwersytet.php?p=234 (27.03.2014).

[6] Załącznik do Uchwały nr 848 Senatu Uniwersytetu w Białymstoku z dnia 23 września 2009 r.

6. Budowanie postaw prointegracyjnych w środowisku uniwersyteckim.
7. Poszerzanie kompetencji kadry akademickiej w zakresie udzielania wsparcia studentom niepełnosprawnym".

Ponadto przejaw dbałości UwB o studentów niepełnosprawnych stanowią też obowiązujące „Zasady wprowadzania i stosowania alternatywnych rozwiązań ułatwiających studiowanie studentom niepełnosprawnym Uniwersytetu w Białymstoku"[7].

W trosce o poprawę jakości kształcenia i infrastruktury UwB, zespół badawczy złożony z pracowników Zakładu Prawa Karnego i Kryminologii Katedry Prawa Karnego Wydziału Prawa UwB przeprowadził badania dotyczące poczucia bezpieczeństwa studentów niepełnosprawnych ze szczególnym uwzględnieniem niewidomych i słabowidzących. Owe analizy były częścią projektu badawczego GR-003 zatytułowanego: „Opracowanie systemu wykrywania zagrożeń bezpieczeństwa osób niewidomych i słabowidzących ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego. Aspekty prawno-kryminologiczne i technologiczne".

Przedmiot i cel badań

Przedmiot badań stanowiła grupa niewidomych i słabowidzących studentów Uniwersytetu w Białymstoku. Celem badań była diagnoza ich sytuacji pod kątem zapewnienia im bezpieczeństwa oraz podstawowych potrzeb związanych ze studiowaniem na UwB. Wyniki analiz stały się asumptem do dokonania na UwB, w miarę możliwości, zmian w infrastrukturze i organizacji studiów zgodnych z oczekiwaniami osób niepełnosprawnych ze szczególnym uwzględnieniem osób niewidomych i słabowidzących.

Problemy badawcze

Prowadzenie badań rozpoczęto od sformułowania głównego problemu badawczego. Stanowi go pytanie: „Jak niewidomi i słabowidzący studenci oceniają dostosowanie różnorodnych aspektów organizacji i infrastruktury Uniwersytetu w Białymstoku do ich potrzeb?". Na podstawie

[7] Załącznik do Uchwały nr 849 Senatu Uniwersytetu w Białymstoku z dnia 23 września 2009 r.

postawionego problemu głównego wyodrębniono następujące problemy szczegółowe:

1. Z jakich powodów, w opinii badanych, Uniwersytet w Białymstoku wydawał się atrakcyjnym miejscem do podjęcia studiów?
2. Jak badani oceniają dostosowanie organizacji studiów do ich potrzeb?
3. Jak badani oceniają dostosowanie infrastruktury uczelni do ich potrzeb? Jakie są ich oczekiwania w tym zakresie?
4. Jak badani oceniają nastawienie do nich studentów i pracowników UwB?
5. Jak badani oceniają dbałość UwB o integrację wszystkich studentów?
6. Jakie formy wsparcia ze strony UwB, w opinii badanych, są im najbardziej potrzebne?

Metoda, technika i narzędzie badawcze

W przeprowadzonych badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Technikę badawczą stanowiła ankieta wysyłana do studentów drogą mailową. Narzędziem badawczym był standaryzowany kwestionariusz ankiety. Składał się on z 8 pytań, wśród których 6 miało charakter zamknięty, a 2 otwarty.

Przykładowe pytania, jakie zadano studentom niepełnosprawnym Uniwersytetu w Białymstoku, były następujące:

- Jak Pan/Pani ocenia przyjazność następujących grup społeczności Wydziału/Uczelni w stosunku do studentów niewidomych lub słabowidzących?
- Jak Pan/Pani ocenia dostępność form pomocy oferowanych studentom niewidomym i słabowidzącym przez Uniwersytet w Białymstoku?
- Jakich form wsparcia oczekiwałby/oczekiwałaby Pan/Pani od Uniwersytetu w Białymstoku w związku ze swoją niepełnosprawnością?
- Jak Pan/Pani ocenia możliwość udziału studentów niewidomych i słabowidzących w życiu studenckim Uniwersytetu w Białymstoku, np. w Juwenaliach?
- Czy byłby/byłaby Pan/Pani zainteresowany/a udziałem w spotkaniach integrujących studentów niepełnosprawnych organizowanych przez Uniwersytet w Białymstoku?

Organizacja i przebieg badań

W związku z prowadzonymi badaniami w ramach przywołanego wcześniej projektu badawczego przeprowadzono badania dotyczące poczucia bezpieczeństwa studentów niepełnosprawnych ze szczególnym uwzględnieniem niewidomych i słabowidzących. Na ich potrzeby zostało skonstruowane narzędzie badawcze w postaci kwestionariusza ankiety. Z prośbą o pomoc w dotarciu do badanych zespół badawczy zwrócił się do Pełnomocnika Rektora Uniwersytetu w Białymstoku ds. Osób Niepełnosprawnych, który skierował kwestionariusze do badanych. Badaniami objęto wszystkich studentów UwB posiadających umiarkowany i znaczny stopień niepełnosprawności związanej ze wzrokiem, czyli 6 osób. Badania zostały zrealizowane w październiku 2012 roku dzięki współpracy z pracownikami Biura Pełnomocnika Rektora UwB ds. Osób Niepełnosprawnych.

Ze względu na relatywnie niewielką próbę (6 osób) w opisie wyników badań zrezygnowano z przeliczeń poszczególnych odpowiedzi na procenty. Autorzy opracowania uznali, że wobec tak małej grupy respondentów opis struktury odpowiedzi na poszczególne pytania powinien przyjąć bardziej charakter jakościowy, uwzględniający w sposób szczegółowy wypowiedzi poszczególnych ankietowanych. Taki opis wyników był również uzasadniony ze względu na wykorzystanie w narzędziu badawczym kilku pytań otwartych, które umożliwiły respondentom wpisanie własnych wypowiedzi, przemyśleń, oczekiwań i sugestii.

Charakterystyka respondentów

W badaniu udział wzięło 6 studentów, w tym dwie kobiety i czterech mężczyzn, którzy zostali wskazani przez Biuro Pełnomocnika Rektora UwB ds. Studentów Niepełnosprawnych jako osoby posiadające niepełnosprawność wzrokową. Większość biorących udział w badaniu to osoby słabowidzące w stopniu umiarkowanym. Dwie osoby zakwalifikowały się do grupy słabowidzących w stopniu znacznym. Wszyscy ankietowani nabyli swoją niepełnosprawność wzrokową wskutek wrodzonej wady, w związku z tym każdy z nich pozostaje osobą słabowidzącą dłużej niż 5 lat. Ankietowani studenci pochodzili z miejscowości różnych pod względem wielkości: z Białegostoku, mniejszych miast województwa podlaskiego, jak również z terenów wiejskich. Byli oni studentami czterech wydziałów UwB: dwoje z nich studiowało na Wydziale Filologicznym, dwoje na Wy-

dziale Pedagogiki i Psychologii, po jednym na Wydziale Prawa i Wydziale Historyczno-Socjologicznym.

Analiza wyników badań

Powody wyboru UwB jako miejsca studiów

Respondentów zapytano o motywy, dla których zdecydowali się na podjęcie edukacji na poziomie wyższym właśnie na Uniwersytecie w Białymstoku. Wyniki badań pokazały, że najczęstszym powodem takiej decyzji była bliskość miejsca zamieszkania/rodziny/przyjaciół (5 wskazań na 6 osób biorących udział w sondażu). W dalszej kolejności ankietowani wskazali na przyczyny związane z atrybutami szkoły wyższej, którą wybrali. Znalazły się wśród nich takie kwestie jak: renoma uczelni, a także interesująca oferta kierunków studiów (po 3 wskazania). Nieco rzadziej wśród motywów wyboru UwB jako miejsca studiów pojawiały się: obawa przed wyjazdem do większego ośrodka akademickiego, dobra dostępność informacji na temat uczelni oraz rekomendacje znajomych. Zaledwie jedna osoba wśród przyczyn wyboru UwB jako miejsca edukacji wskazała kwestie związane z dostosowaniem infrastruktury uczelni, jak też infrastruktury Białegostoku do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Ocena stopnia dostosowania organizacji studiów do potrzeb osób słabowidzących

Respondentów zapytano o ocenę stopnia dostosowania organizacji studiów do potrzeb osób słabowidzących. Poproszono ich o wykorzystanie skali ocen od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało ocenę bardzo złą, a 5 ocenę bardzo dobrą. Następnie wyliczono średnie arytmetyczne (tabela 1). Okazało się, że spośród przedstawionych ankietowanym do oceny elementów procesu dydaktycznego, studenci słabowidzący najlepiej ocenili możliwości korzystania z zasobów biblioteki (średnia 5,0). Nieco niżej, ale również wysoko, oceniono obsługę administracyjną na swoich wydziałach, jak też elastyczność form kształcenia (średnia 4,5). Dość dobre noty studenci wystawili także procesowi organizacji rekrutacji (w tym rekrutacji elektronicznej) i elastycznemu podejściu wykładowców do zaliczeń i egzaminów. Zdecydowanie niższe oceny przyznano zewnętrznym i wewnętrznym

oznaczeniom budynków (średnie odpowiednio 3,3 i 3,2), a także dostosowaniu akademików do ich potrzeb (średnia 3,4), czy też architekturze budynków Wydziału.

Tabela 1. Ocena stopnia dostosowania procesu organizacji studiów do potrzeb osób słabowidzących

Aspekty dostosowania Wydziału do potrzeb studentów niewidomych i słabowidzących	średnia ocena (skala 1-5, gdzie 1 – ocena bardzo zła, 5 – ocena bardzo dobra)
możliwość korzystania z zasobów biblioteki	5,0
obsługa administracyjna	4,5
elastyczność form kształcenia	4,5
organizacja procesu rekrutacji (w tym rekrutacji elektronicznej)	4,3
elastyczność form zaliczeń/egzaminów	4,2
architektura budynków Wydziału	3,7
dostępność akademików	3,4
zewnętrzne oznaczenia budynków Wydziału	3,3
wewnętrzne oznaczenia budynków Wydziału	3,2

Źródło: opracowanie własne

Należy zatem zauważyć, że studenci słabowidzący byli zadowoleni z organizacji procesu dydaktyki i obsługi administracyjnej na swoich wydziałach. Dostrzegali jednak pewne słabości związane z infrastrukturą budynków uczelnianych, w tym głównie z niedostatecznym ich oznakowaniem, zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym.

Wśród konkretnych sugestii studentów co do ewentualnych zmian związanych z lepszym dostosowaniem infrastruktury do ich potrzeb znalazły się takie kwestie jak: montaż windy z oznaczeniami kontrastowymi, oznaczenia krawędzi schodów, lepsze oświetlenie pomieszczeń, napisy informacyjne (w tym także oznaczenia numerów sal) pisane większymi literami.

Stosunek innych studentów i pracowników do osób słabowidzących

Ważny aspekt funkcjonowania w przestrzeni uczelni stanowią także relacje z poszczególnymi grupami społeczności akademickiej. W związku z tym studentów objętych badaniem poproszono o ocenę stopnia

przyjazności poszczególnych kategorii osób powiązanych ze studiowaniem na UwB na skali od 1 do 5 (gdzie 1 oznaczało ocenę najniższą, a 5 ocenę najwyższą) w stosunku do ich ewentualnych indywidualnych potrzeb i oczekiwań. Badania pokazały, że studenci bardzo wysoko oceniają swoje relacje z poszczególnymi grupami społeczności akademickiej. Najwyżej oceniono przyjazność pracowników Biura Pełnomocnika Rektora ds. Studentów Niepełnosprawnych, pracowników biblioteki, pracowników pracowni komputerowej, jak też innych studentów. Nieco niżej, ale także wysoko, studenci słabowidzący ocenili przyjazność wykładowców i pracowników dziekanatów.

Ocena form wsparcia studentów słabowidzących ze strony UwB

Kolejną kwestią poruszaną w niniejszym projekcie badawczym była identyfikacja ocen ankietowanych co do form wsparcia stosowanych przez UwB w stosunku do studentów słabowidzących. Badania wykazały, że pakiet form wsparcia oferowany studentom mającym problemy ze wzrokiem przez UwB został oceniony przez nich pozytywnie. Zaledwie jedna osoba przyznała, że nie jest zadowolona z oferowanych form wsparcia.

Pomimo relatywnie dobrych ocen wystawionych systemowi wsparcia stosowanemu przez UwB w relacji do studentów słabowidzących ze strony samych zainteresowanych, część z nich przyznała, że oczekiwałaby szerszego zakresu pomocy ze strony swojej uczelni. Wśród wskazywanych potencjalnych form wsparcia studenci słabowidzący wymieniali:

- większą pomoc materialną,
- zwiększenie dostępności informacji o sprawach dydaktycznych poprzez stronę internetową uczelni,
- udostępnianie przez wykładowców treści wykładów w formie drukowanej lub elektronicznej,
- dostosowanie realizacji testów egzaminacyjnych do możliwości osób słabowidzących (np. poprzez wydłużenie czasu egzaminu pisemnego),
- dostosowanie prowadzenia zajęć z języków obcych do potrzeb osób słabowidzących,
- dostęp do powiększalników elektronicznych w czytelniach.

Jeden z respondentów przyznał, że formą wsparcia studenta z niepełnosprawnością wzrokową mogłoby być wyznaczenie przez uczelnię asystenta osoby niewidomej.

Ocena dbałości UwB o integrację studentów słabowidzących z innymi studentami

Studentów objętych badaniem zapytano także o ocenę możliwości ich udziału w życiu studenckim UwB, np. w Juwenaliach. Cztery osoby spośród sześciu objętych badaniem pozytywnie oceniły ten aspekt funkcjonowania uczelni. Dwie kolejne nie miały zdania w tej kwestii. Brak opinii w tej sprawie wiązał się ze strukturą odpowiedzi na kolejne pytanie ankiety dotyczące potencjalnego zainteresowania ankietowanych studentów udziałem w spotkaniach integrujących studentów niepełnosprawnych organizowanych przez UwB. Większość biorących udział w sondażu przyznała, że ma ambiwalentny stosunek do tego typu imprez organizowanych przez uczelnię.

Przeprowadzone badania stanowiły pierwszą tego typu inicjatywę skierowaną w stosunku do studentów słabowidzących kształcących się na UwB. Z przedstawionych wyników wyłania się pozytywny obraz UwB jako uczelni przyjaznej i dostępnej dla studentów z niepełnosprawnością wzrokową. Wydziały, na których obecnie studiują osoby słabowidzące, zostały przez nich dość dobrze ocenione, jeśli chodzi o organizację procesu dydaktycznego i obsługę administracyjną. Pojawiły się jednak pewne sugestie zmian dotyczące większego udostępniania przez nauczycieli materiałów dydaktycznych, lepszego dostosowania testów do potrzeb osób słabowidzących czy zwiększenia dostępności do informacji uczelnianych poprzez stronę internetową uczelni.

Z punktu widzenia oczekiwań i potrzeb studentów słabowidzących związanych z infrastrukturą uczelni należałoby lepiej opracować i wdrożyć system oznaczeń, zarówno na zewnętrz, jak i wewnątrz budynków dydaktycznych, szczególnie lepiej oznakować krawędzie schodów oraz windy. Osoby ankietowane wspomniały także o konieczności lepszego oświetlenia niektórych pomieszczeń i czytelniejszych oznaczeń sal oraz innych ważnych pomieszczeń.

Marek Wysocki

Dostępność zakładów karnych i aresztów śledczych z uwzględnieniem potrzeb osób z dysfunkcją wzroku

Projektowanie zakładów karnych i aresztów śledczych do potrzeb osób z dysfunkcją wzroku powinno podlegać takim samym uwarunkowaniom, jak projektowanie obiektów zamieszkania zbiorowego. Niestety przepisy rozporządzenia Ministra Infrastruktury *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*[1] wyłączają zakłady karne z konieczności ich dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Stoi to w sprzeczności z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, które wskazuje, że dostosowanie obiektów penitencjarnych ma znaczący wpływ na warunki funkcjonowania osób z niepełnosprawnością odbywających karę pozbawienia wolności. Sposób odbywania kary nie może sprawiać większej uciążliwości wynikającej z powodu np. ograniczeń fizycznych lub mentalnych, co jest przesłanką do stwierdzenia naruszenia art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[2]. Problem nieludzkiego lub poniżającego traktowania podnosi także art. 15 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych[3], ratyfikowanej w Polsce w 2012 roku.

W niniejszym opracowaniu wskazano na konieczność przystosowania zakładów karnych i aresztów śledczych do potrzeb osób z niepełnosprawnością, wynikających z regulacji zawartych w Konwencji ONZ. Wiązać się to powinno z wdrażaniem nowych rozwiązań przestrzennych oraz produktowych zgodnych z zasadami projektowania uniwersalnego. Władze krajowe powinny dążyć do poprawy zarówno warunków bytowych, jak też funkcjonalnych osób z niepełnosprawnością przebywających w zakładach karnych i aresztach śledczych, a także w innych miejscach odosobnienia jak policyjne izby zatrzymań, domy opieki czy szpitale psychiatryczne.

---

1 Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*, Dz. U. z 2002 r., Nr 75, poz. 690 ze zm.

2 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 ze zm., dalej jako: europejska konwencja praw człowieka.

3 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169, dalej jako: Konwencja ONZ.

Sytuacja osób z niepełnosprawnością osadzonych w jednostkach penitencjarnych

We wrześniu 2012 roku Polska ratyfikowała Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych. Jest to akt prawny, który wskazuje kierunki prowadzenia polityki państw oraz innych podmiotów publicznych w celu zagwarantowania poszanowania praw i ochrony osób z niepełnosprawnością. W szczególnej sytuacji są osoby z niepełnosprawnością odbywające karę lub co do których stosuje się środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania. Artykuł 15 Konwencji ONZ[4] jest tożsamy z art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka. Oba te artykuły wskazują na zakaz stosowania tortur i nieludzkiego lub poniżającego traktowania wobec drugiego człowieka. Osoba pozbawiona wolności przez fakt jej pozbawienia nie traci praw gwarantowanych przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej[5] i wspomniane akty prawa międzynarodowego. Co więcej, można stwierdzić, że ustawa zasadnicza oraz regulacje o charakterze międzynarodowym zawierają takie same normy w zakresie zakazu tortur oraz nieludzkiego, poniżającego traktowania i karania, jak też deklarują humanitarne traktowanie każdej osoby pozbawionej wolności[6].

W Polsce w zakładach karnych lub aresztach śledczych przebywa łącznie 2641 osób z widoczną lub zgłoszoną niepełnosprawnością[7]. Liczbę osadzonych z podziałem na niepełnosprawność przedstawia ryc. 1. Podana liczba dotyczy osób ze zgłoszoną lub z widoczną niepełnosprawnością, co nie jest tożsame z prawną klasyfikacją osadzonego jako osoby niepełnosprawnej, która powinna wynikać z orzeczenia lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych[8].

Oenzetowska konwencja o prawach osób z niepełnosprawnością wskazuje w art. 9 horyzontalną zasadę dostępności środowiska zabudowanego

---

4 Art. 15 ust. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych stwierdza: „Nikt nie będzie poddany torturom lub okrutnemu nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu, lub karaniu".

5 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483.

6 H. Zięba-Załucka, *Refleksje nad prawem więźniów do prywatności w kontekście powierzchni mieszkalnej,* Przegląd Prawa Publicznego 2012, Nr 6, dostępny pod adresem: http://m.ksiegarnia.lexisnexis.pl/gfx/lexisnexis/userfiles/files/refleksje_nad_prawem_wiezniow_do_prywatnosci_w_kontekscie_powierzchni_mieszkalnej.pdf (8.12.2013).

7 Na podstawie danych z Centralnego Zarządu Służby Więziennej, stan na dzień 8 października 2012 r., źródło: Biuro Dyrektora Generalnego SW, pismo BDG-064-40/2012/754 z dn. 22 października 2012 r., archiwum autora.

8 Szerzej ten problem omawia K. Heba, *Osoba niewidoma w postępowaniu karnym, postępowaniu w sprawach o wykroczenia i postępowaniu wykonawczym*, Część I, Rozdział IV niniejszego tomu.

i dostępu do informacji, co w połączeniu z zasadami projektowania uniwersalnego wskazuje, że dostępność dotyczy wszystkich mających ograniczenia fizyczne lub mentalne, w tym także osób w podeszłym wieku. Stąd przy projektowaniu nowych oddziałów mieszkalnych należy uwzględnić potrzeby wszystkich, którzy mają widoczną lub niewidoczną niepełnosprawność, biologiczną albo potwierdzoną prawnie niepełnosprawność.

Ryc. 1. Niepełnosprawni osadzeni w jednostkach penitencjarnych[9]

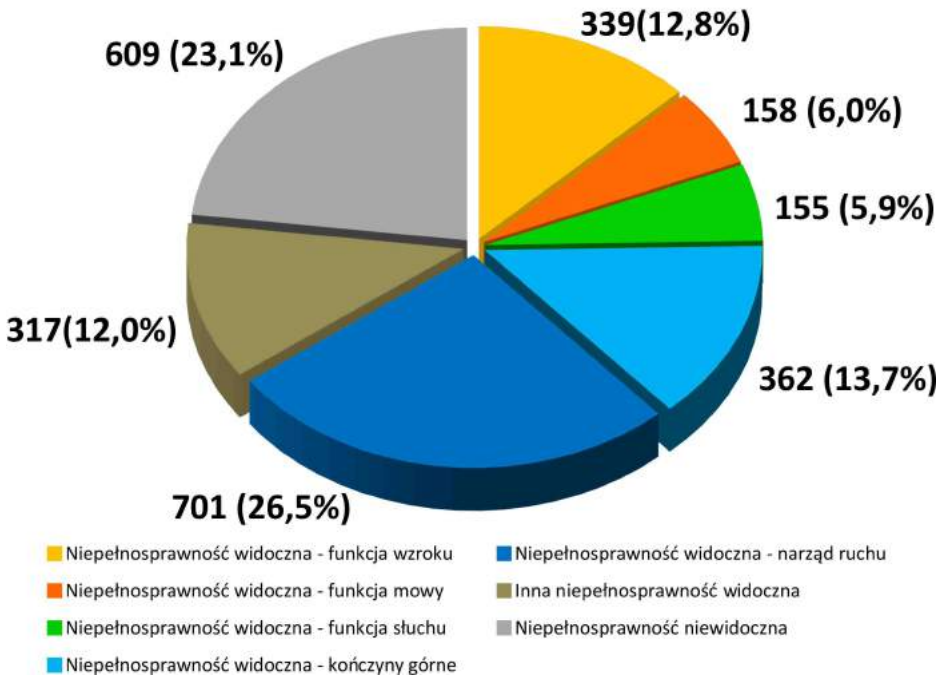

Warunki bytowe w jednostkach penitencjarnych na podstawie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Na potrzeby poniższego opracowania warto przytoczyć trzy wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu[10], które odnoszą się do zdarzeń z udziałem osoby z niepełnosprawnością[11].

9 Stan w dniu 8.10.2012 r. na podstawie danych z Biura Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej, źródło: Biuro Dyrektora Generalnego SW, pismo BDG-064-40/2012/754 z dn. 22 października 2012 r., archiwum autora.

10 Dalej jako: ETPC.

11 Brak jest informacji o skarżących, którzy podnosiliby poniżające traktowanie i dyskryminację w zakładach karnych, z powodu swojej dysfunkcji wzroku.

Pierwszy z nich zapadł w 2001 roku, a dotyczy sprawy Price przeciwko Wielkiej Brytanii[12]. Adele Price – ofiara talidomidu, poruszająca się na wózku – została ukarana za obrazę sądu siedmioma dniami pozbawienia wolności z rygorem natychmiastowej wykonalności. Rozprawa sądowa odbywała się po południu, z tego też powodu Adele można było przewieźć do zakładu karnego dopiero następnego dnia. Całą noc spędziła w celi na posterunku Policji, siedząc w swoim wózku, gdyż łóżko w celi było niedostosowane. Nie mogła korzystać z toalety, a także dosięgnąć przycisków alarmowych i oświetleniowych. W celi dodatkowo było zimno. Policjanci nie podjęli żadnych działań, aby przenieść ją w dogodniejsze dla niej miejsce. Sędzia wydający postanowienia o natychmiastowej egzekucji kary nie uwzględnił jej stanu zdrowia i nie zweryfikował możliwości przebywania w policyjnym areszcie. Resztę kary Adele Price przebywała w więzieniu, gdzie musiała korzystać z pomocy mężczyzn strażników podczas udawania się do toalety, czemu towarzyszyło poniżające traktowanie.

Trybunał w Strasburgu jednogłośnie uznał, że przetrzymywanie w areszcie osoby niepełnosprawnej w warunkach zagrażających jej zdrowiu (zimna cela, twarde drewniane łóżko oraz brak odpowiednich możliwości korzystania z toalety, jak też utrzymania higieny osobistej) jest traktowaniem poniżającym, sprzecznym z art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka.

Podobne orzeczenie zapadło w 2006 roku w sprawie Vincent przeciwko Francji[13]. Olivier Vincent – paraplegik poruszający się na wózku – odbywał karę 10 lat pozbawienia wolności w różnych więzieniach francuskich. W jednym z nich przebywał w celi niedostosowanej do potrzeb osób poruszających się na wózkach. Powodem były wąskie drzwi do celi, które uniemożliwiały przejazd wózkiem inwalidzkim. Dodatkowo prysznice nie były dostosowane do jego potrzeb. W efekcie osadzony był stale uzależniony od pomocy współwięźniów, musiał załatwiać czynności fizjologiczne w obecności osób postronnych i nie mógł samodzielnie opuścić celi (aby przejechać przez drzwi, wózek musiał być rozkładany). W takich warunkach przebywał przez cztery miesiące, zanim dyrekcja zakładu karnego zorientowała się, że w tym samym regionie istnieją więzienia lepiej dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Trybunał jednogłośnie orzekł, że

[12] Wyrok z 10 lipca 2001 r., 33394/96: M. Nowicki (2005, s. 270-272) za: M. Szeroczyńska, *Prawa osób chorych i niepełnosprawnych w świetle orzecznictwa strasburskiego Trybunału Praw Człowieka*, Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo 2010, Nr 1(11), s. 28-29.

[13] Wyrok z 24 października 2006 r., 6253/03: M. Nowicki (2005, s. 56-58) za: M. Szeroczyńska, *Prawa osób chorych i niepełnosprawnych…*, op. cit., cyt. za: M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2006*, Warszawa 2007, s. 56-58.

już sam fakt przetrzymywania go w zakładzie, gdzie nie mógł opuścić samodzielnie celi, jest traktowaniem poniżającym w rozumieniu art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

Również skargi wniesione przez polskich obywateli wskazują wielokrotnie na łamanie art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka. Można przytoczyć wyrok Trybunału z 12 lutego 2013 roku w sprawie D.G. przeciwko Polsce[14]. Skarżący – osoba poruszająca się na wózku z problemami nietrzymania moczu – przedstawił dowody, że przez 18 miesięcy przebywał w celi nieprzystosowanej do potrzeb osób niepełnosprawnych. Dodatkowo musiał korzystać z pomocy współwięźniów, których kwalifikacje nie zapewniały poczucia bezpieczeństwa skarżącemu i narażały go na poniżające traktowanie. Skarżący musiał liczyć na pomoc współwięźniów, którzy podnosili go na toalecie, aby mógł zmienić swoje pieluchomajtki, a także pomagali mu uzyskać dostęp do umywalki w celu codziennej higieny. Jednak często był zmuszony do pozostania w przemoczonych pieluchomajtkach, zwłaszcza w nocy, co prowadziło do infekcji dróg moczowych. Twierdził, że raz spadł ze stołka, siedząc na nim podczas kąpieli pod prysznicem w łaźni aresztu śledczego, i musiał kontynuować prysznic, leżąc na podłodze, bez niczyjej pomocy. Zwrócił także uwagę na złe traktowanie podczas przewożenia pomiędzy jednostkami penitencjarnymi, kiedy podróżował w wózku bez zapiętych pasów bezpieczeństwa, który często nie był przymocowany do podłogi w pojeździe. Podniósł również sprawę nieodpowiedniego zaopatrzenia w środki higieny i nieadekwatnej do jego stanu zdrowia opieki medycznej w systemie penitencjarnym.

Przedstawione powyżej wyroki Trybunału są tylko wycinkiem wielu skarg składanych przez obywateli różnych państw na działania systemów penitencjarnych. Szczególnie na zwiększone niedogodności w odbywaniu kary narażone są osoby z niepełnosprawnością. Brak jest jednak informacji na temat spraw związanych ze złym traktowaniem osób z niepełnosprawnością wzroku. Wynika to być może z faktu, że takie osoby łatwiej adaptują się do zastanych sytuacji w otoczeniu i nie mają znaczących ograniczeń ruchowych w pokonywaniu barier architektonicznych.

[14] Na podstawie wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 lutego 2013 r., nr sprawy 45705/07, dostępny pod adresem: http://ms.gov.pl/pl/orzeczenia-etpcz/download,255,0.htm (5.12.2013).

Działania krajowego mechanizmu prewencji w sprawie warunków bytowych osadzonych w jednostkach penitencjarnych

Warunki bytowe osadzonych lub przetrzymywanych w miejscach odosobnienia podlegają zapobiegawczym kontrolom Krajowego Mechanizmu Prewencji (w skrócie: KMP). Działalność KMP wynika z przyjętych przez Polskę zobowiązań na podstawie Protokołu fakultatywnego do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania[15]. W dniu 18 stycznia 2008 roku zadania Krajowego Mechanizmu Prewencji powierzono Rzecznikowi Praw Obywatelskich. Do realizacji zadań tego zespołu wyznaczony jest jeden zespół wizytujący wszelkiego rodzaju miejsca zatrzymań, o których mowa w art. 4 OPCAT. W skład zespołu „Krajowy Mechanizm Prewencji" w Biurze RPO wchodzi osiem osób. Wsparcie zespołu „KMP" stanowią również pracownicy Biur Pełnomocników Terenowych RPO z Gdańska, Wrocławia oraz Katowic, a od lutego 2012 roku wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji mają charakter interdyscyplinarny. W skład zespołu włączani są też eksperci zewnętrzni – lekarze psychiatrzy i psycholodzy kliniczni[16].

Do podstawowych zadań KMP należy monitorowanie miejsc odosobnienia i sprawdzanie sposobu traktowania osób pozbawionych wolności, w celu wzmocnienia, jeśli to niezbędne, ich ochrony przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. KMP po zakończonych wizytacjach, które z zasady są niezapowiedziane, przedstawia właściwym władzom jednostek penitencjarnych rekomendacje w celu poprawy traktowania oraz warunków bytowych osób osadzonych.

KMP w swoich kwartalnych sprawozdaniach przedstawia wyniki wizytacji w miejscach odosobnienia. Na podstawie sprawozdań KMP moż-

[15] Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 18 grudnia 2002 r. (ang. OPAC – *Optional Protocol of the Convention against Torture*), Dz. U. z 2007 r., Nr 30, poz. 192. Dokument ten tworzy mechanizm zapobiegawczy w oparciu o wizytacje tzw. miejsc zatrzymań (tj. miejsc pozbawienia wolności). Wizytacje są prowadzone przez Podkomitet do spraw prewencji ONZ oraz krajowe mechanizmy prewencji. Protokół Polska ratyfikowała w dniu 8 lipca 2005 r., tym samym zobowiązując się do utworzenia we współpracy ze społeczeństwem obywatelskim skutecznego krajowego mechanizmu prewencji.

[16] Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji w pierwszym kwartale 2012 r., dostępny pod adresem: http://www.brpo.gov.pl (5.12.2013).

na stwierdzić, że w wielu zakładach karnych[17] i aresztach śledczych[18] nie ma w ogóle celi przystosowanej do potrzeb osób z niepełnosprawnością. W niektórych przypadkach cela znajduje się tylko na jednym typie oddziału[19], często jest to oddział przeznaczony dla skazanych, stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu. Odbywanie kary na oddziale dla skazanych tzw. niebezpiecznych wiąże się z szeregiem obostrzeń, o których mowa w art. 88b k.k.w.[20] Osoby niepełnosprawne niezakwalifikowane jako stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu mogą nie wyrażać zgody na zakwaterowanie ich w celi przystosowanej do potrzeb osób niepełnosprawnych zlokalizowanej na tym oddziale[21]. Jeżeli skazany zostanie zakwaterowany na tego typu oddziale, może dojść do naruszenia art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka.

Zespół KMP w swoich raportach zauważa duże zagęszczenie w celach mieszkalnych, zły stan sanitarno-techniczny toalet i łaźni ogólnych. W wielu jednostkach kąciki sanitarne nie były w sposób trwały odgrodzone od cel. W ocenie przedstawicieli Mechanizmu cele wieloosobowe wymagają pełnej zabudowy kącika sanitarnego, co jest zgodne z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Europejskiego Komitetu do spraw zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu trak-

17 Dalej jako: ZK.

18 Dalej jako: AŚ.

19 Zakłady karne każdego rodzaju (według art. 69 Kodeksu karnego wykonawczego mogą być 4 rodzaje: dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych, dla odbywających karę aresztu wojskowego), organizowane są jako zakłady typu: zamkniętego, półotwartego lub otwartego (art. 70 § 1 k.k.w.). Poszczególne typy zakładów różnią się od siebie stopniem zabezpieczenia, stopniem izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się wewnątrz zakładu i poza jego obrębem (art. 70 § 2 k.k.w.). Podstawowy zakres uprawnień skazanych dotyczy swobody poruszania się oraz możliwości utrzymywania kontaktów ze światem zewnętrznym. W poszczególnych typach zakładów karnych uprawnienia te wyznaczają przepisy Kodeksu karnego wykonawczego i uzupełnione są postanowieniami regulaminu jednostki penitencjarnej. Kara pozbawienia wolności wykonywana jest w jednym z trzech systemów: zwykłym, terapeutycznym lub programowanego oddziaływania. System wykonywania kary nie jest związany z rodzajem ani typem zakładu karnego (B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 123-126).

20 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557.

21 Raport Rzecznika Praw Obywatelskich, op. cit., s. 7.

towaniu albo karaniu[22]. Pracownicy Krajowego Mechanizmu Prewencji podkreślają, że w przypadku braku możliwości zapewnienia w celi mieszkalnej pomieszczeń sanitarnych, które respektują prywatność, m.in. są w pełni zabudowane, pojemność tej celi powinna zostać zmniejszona, tak aby pełniła funkcję celi jednoosobowej. Ponadto zgodnie z regułą 19.3 Europejskich Reguł Więziennych[23]: „więźniowie mają bezpośredni dostęp do pomieszczeń sanitarnych, które są higieniczne i respektują prywatność".

W grudniu 2009 roku wszedł w życie wyrok Trybunału Konstytucyjnego[24], na mocy którego fakt umieszczenia skazanego na powierzchni mniejszej niż 3 m^2 będzie równoznaczny ze stwierdzeniem bezprawności działania państwa. Normatyw 3 m^2 na osadzonego jest prawdopodobnie najniższy w Europie. Czesi przeznaczają dla swoich osadzonych po 3,5 m^2 na osobę, a inni Europejczycy – 6-9 m^2 na osadzonego[25].

Rozwiązaniem zmierzającym do poprawy standardów humanitarnego traktowania więźniów w Polsce powinno być zwiększenie minimalnej powierzchni celi przypadającej na więźnia przynajmniej do 4 m^2, a w celach jednoosobowych do ponad 6 m^2 [26], co byłoby zgodne z zaleceniami CPT i przybliżałoby Polskę do zasad obowiązujących w innych krajach europejskich.

Praktyką kwestionowaną przez pracowników KMP, a stosowaną w jednostkach penitencjarnych, w celu zwiększenia jej pojemności jest przystosowywanie na cele mieszkalne świetlic (ZK Stargard Szczeciński), umieszczanie skazanych niezakwalifikowanych do odbywania kary w systemie

---

22 Na podstawie sprawy Peers przeciwko Grecji, skarga nr 28524/95, oraz mając na uwadze zalecenia Komitetu do spraw zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (CPT – European *Committee for the Prevention of Torture*), należy uznać, że „korzystanie z otwartego kącika sanitarnego w sytuacji, gdy w celi przebywa więcej niż jeden osadzony, należy uznać za poniżające traktowanie" (Raport Rzecznika Praw Obywatelskich, op. cit., s. 8).

23 Rekomendacja (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów.

24 26 maja 2008 r. Trybunał Konstytucyjny rozpoznał skargę konstytucyjną Jacka G. dotyczącą braku granic czasowych umieszczenia skazanego w warunkach, w których powierzchnia w celi na jedną osobę wynosi mniej niż 3 m^2. Orzekł, że art. 248 § 1 ustawy z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (k.k.w., Dz. U. Nr 90, poz. 557 ze zm.) jest niezgodny z art. 40, art. 41 ust. 4 i art. 2 Konstytucji oraz że nie jest niezgodny z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Przepis traci moc obowiązującą z upływem 18 miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw, źródło: III CZP 25/11, s. 3, SK25/07, OTK-A 2008, nr 4, poz. 62 za: H. Zięba-Załucka, *Refleksje nad prawem więźniów do prywatności w kontekście powierzchni mieszkalnej,* Przegląd Prawa Publicznego 2012, Z. 6, s. 7-19.

25 Ibidem, s. 5.

26 K. Kowaluk, *Polskie więziennictwo w statystykach*, Forum Penitencjarne 2013, Nr 9(184), s. 7.

terapeutycznym na oddziale terapeutycznym (ZK Rzeszów) bądź kwaterowanie osadzonych zdrowych w izbach chorych (ZK: Racibórz, Stargard Szczeciński, Rzeszów, AŚ Dzierżoniów)[27] .

Takie działanie dyrekcji ZK i AŚ wynika z przyjętego przez Rząd dokumentu „Program pozyskania 17 000 miejsc w jednostkach organizacyjnych więziennictwa w latach 2006-2009". Program ten zakładał powiększenie bazy zakwaterowania więzień o 17 086 miejsc w latach 2006–2009[28].

Zespół KMP wskazuje również na nieprzygotowaną do potrzeb osób z niepełnosprawnością infrastrukturę ogólnodostępną, tzn. dojścia i same pomieszczenia jak: sale gimnastyczne, świetlice, pola spacerowe czy sale widzeń. W swoich sprawozdaniach z wizytacji, KMP odnotowuje pozytywne działania służb penitencjarnych. Wylicza tu m.in. organizowanie kącików zabaw dla dzieci w salach widzeń, aby w ten sposób ograniczyć negatywny odbiór widzeń przez uczestniczące w nich dzieci (patrz ryc. 2). Przedstawiciele Krajowego Mechanizmu Prewencji zalecili w niektórych przypadkach doposażenie sali widzeń w kredki, kolorowanki, książeczki itp., z których dzieci mogłyby korzystać przy stolikach przeznaczonych do widzeń, a także pomalowanie lub przyozdobienie sali widzeń w taki sposób, aby stwarzała ona atmosferę przyjazną dzieciom[29].

Ryc. 2. Kącik zabaw dla dzieci w ZK Gdańsk-Przeróbka (zdj. autora)

[27] Raport Rzecznika Praw Obywatelskich, op. cit., s. 7.

[28] Sprawozdanie władz polskich z dnia 30 lipca 2010 r. dla Europejskiego Komitetu Przeciwdziałania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, źródło: http://www.cpt.coe.int/documents/pol/2011-21-inf-pol.pdf (8.12.2013).

[29] Raport Rzecznika Praw Obywatelskich, op. cit., s. 33.

W zakładzie karnym w Bydgoszczy-Fordonie funkcjonuje jedyny w Polsce oddział dla skazanych ociemniałych. Posiada 58 miejsc dla osadzonych niewidomych lub niedowidzących, zlokalizowanych w dziesięciu celach wieloosobowych, odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie typu półotwartego i zamkniętego. Na oddziale znajduje się sala terapeutyczna dla osób ociemniałych oraz pokój wychowawcy wyposażony w urządzenia wykorzystywane w procesie uczenia ociemniałych samodzielnego funkcjonowania. Na korytarzach zamontowane są poręcze i namalowane zostały żółto-czarne pasy, ułatwiające poruszanie się i orientację osobom z dysfunkcjami wzroku. Poręcze na schodach wymalowano żółtym kontrastowym kolorem. Dodatkowo kontrastowym kolorem oznaczono pierwszy i ostatni stopień biegów schodowych, co znacząco ułatwia poruszanie się osobom słabowidzącym (patrz ryc. 3).

Ryc. 3. Udogodnienia dla osób z dysfunkcjami wzroku na oddziale terapeutycznym w ZK Bydgoszcz-Fordon (zdj. autora)

Programowe oddziaływania terapeutyczne wobec osadzonych osób z niepełnosprawnością

Skazany może odbywać karę w trybie zwykłym, programowanego oddziaływania lub terapeutycznym. Na oddziały terapeutyczne przyjmowani są przede wszystkim skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, upośledzeni umysłowo, ale także niepełnosprawni fizycznie, co do których uznaje się, że wymagają specjalistycznej rehabilitacji lub oddziaływania psychologicznego (art. 81 k.k.w.). Na oddziałach terapeutycznych prowadzone jest dużo szersze oddziaływanie resocjalizacyjne. Są to indywidualne lub grupowe treningi i warsztaty psychologiczne, zajęcia edukacyjne, terapia zajęciowa, zajęcia z zakresu kultury fizycznej oraz sportu, edukacja, jak też profilaktyka uzależnień, zajęcia kulturalno-oświatowe, w tym koła zainteresowań (komputerowe, filmowe, nauki języków obcych itd., w zależności od aktualnych potrzeb i możliwości), a także zajęcia wyrównujące braki edukacyjne (nauka pisania i czytania np. dla wtórnych analfabetów)[30].

Oddziały terapeutyczne winny być w całości dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością, stąd kierowane są na te oddziały także inne osoby z niepełnosprawnością, które mogłyby odbywać karę w trybie zwy-

[30] M. Bartczak-Praczkowska, M. Pietrucha-Hassan, *Resocjalizacja poprzez terapię – postępowanie z osobami uzależnionymi od alkoholu oraz przejawiającymi zaburzenia preferencji seksualnych w polskim systemie penitencjarnym*, (w:) B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia*, Warszawa 2011, s. 303 za: P. Braun, *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, (w:) *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania 2013,* Nr II/2013(7), PFRON, s. 138.

kłym. Niestety praktyką usankcjonowaną prawnie jest kierowanie skazanych do odbywania kary w trybie terapeutycznym przez sąd orzekający wyrok[31] lub w przypadku braku takiego rozstrzygnięcia – komisji penitencjarnej (art. 76 § 1 pkt 2 k.k.w.). Taka praktyka wyraźnie kłóci się z założeniem podmiotowości i samostanowienia o własnym życiu więźniów, co również sprzeczne jest z art. 17 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa (art. 67 § 1 k.k.w.). Prowadzenie oddziaływań w systemie terapeutycznym powinno odbywać się za zgodą pensjonariusza, podkreślając jego podmiotowość do samostanowienia. Jedynym wyjątkiem od tej reguły może być prawne ubezwłasnowolnienie osób z zaburzeniami psychicznymi i z niepełnosprawnością intelektualną. Należy zaznaczyć, że decyzje o podjęciu działań terapeutycznych, podejmowane samodzielnie przez osadzonego, lepiej przygotują go do życia na wolności, a i sam proces terapeutyczny będzie bardziej efektywny.

Problemy bytowe osób z niepełnosprawnością Służba Więzienna rozwiązuje również poprzez tworzenie dla tej grupy odrębnych oddziałów. Jako przykład może posłużyć powstały w Areszcie Śledczym w Gdańsku oddział dla osób z niepełnosprawnością, w którym wprowadzono szereg udogodnień, dzięki którym tamtejsi osadzeni mogą funkcjonować bez większych przeszkód. Oddział powstał 1 lipca 2003 roku we współpracy z Państwowym Funduszem Osób Niepełnosprawnych. W budynku, w którym funkcjonuje oddział, zmieniła się struktura, usytuowanie i wielkość cel mieszkalnych przeznaczonych dla niepełnosprawnych. Poszerzono drzwi pomieszczeń, w których zakwaterowani są osadzeni. Dla bezproblemowego przejazdu wózków inwalidzkich zlikwidowano progi wejściowe. Powiększając powierzchnię wewnętrzną cel, zażegnano problem przemieszczania się w nich nawet dwóch czy trzech osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Szczególne udogodnienia dotyczą kącików sanitarnych – znacznie większych od standardowych, wyposażonych w szersze i niżej podwieszone zlewozmywaki, dogodnie usytuowane sedesy i poręcze służące do bezproblemowego z nich korzystania[32]. Opis dostosowania przytoczony powyżej niestety nie ma odniesienia do rzeczywistego dostosowania, które byłoby zgodne ze standardami. Jako mankamenty można

[31] Na podstawie art. 62 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny, Dz. U. Nr 88, poz. 553 ze zm.

[32] P. Braun, *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, op. cit., s. 140-141.

przyjąć złe usytuowanie miski ustępowej i zamocowanie nieuchylnej poręczy, co uniemożliwia boczne przesiadanie się na miskę ustępową osobie poruszającej się na wózku. Wysoko zamontowane lustro uniemożliwia skorzystanie z niego osobie siedzącej na wózku inwalidzkim. Pozytywnymi elementami w zmodernizowanych celach jest większa przestrzeń, zamocowanie wyłączników światła na niskiej wysokości i zastosowanie umywalki niskosyfonowej (patrz ryc. 4).

Odbywanie kary na oddziale terapeutycznym lub specjalnie wydzielonym oddziale dla osób niepełnosprawnych powoduje, że niektórzy więźniowie odbierają to jako działanie stygmatyzujące. Większość pensjonariuszy tych oddziałów to osoby z upośledzeniem umysłowym lub z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, lub te, które padły ofiarą przemocy w subkulturze więziennej.

Prawo do odbywania kary najbliżej miejsca zamieszkania regulował Kodeks karny wykonawczy (art. 100 k.k.w. przed nowelizacją[33]), czym szanował prawo osadzonego do utrzymywania więzi z rodziną. Rezygnacja z tego przepisu może wpłynąć na ograniczenie kontaktów z najbliższymi. Szczególnie dotkliwe może to być dla osób z niepełnosprawnością, zarówno osadzonych, ale przede wszystkim odwiedzających, którzy mogą być również osobami starszymi i niepełnosprawnymi. Ta zmiana może negatywnie wpływać na resocjalizację osadzonych i zaburzyć relacje rodzinne.

[33] Nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego obowiązuje od 1 stycznia 2012 r. Zmieniono przepis art. 100, który brzmiał: „Skazany odbywa karę we właściwym zakładzie karnym, położonym, w miarę możliwości, najbliżej jego miejsca zamieszkania". W obecnym brzmieniu zapisano, iż „skazany odbywa karę we właściwym ze względu na rodzaj, typ, system wykonywania kary lub zabezpieczenie zakładzie karnym. Przeniesienie skazanego do innego właściwego zakładu karnego może nastąpić, szczególnie w przypadku: 1) zmiany przeznaczenia zakładu karnego lub w celu zapewnienia warunków, o których mowa w art. 110 § 2, 2) zatrudnienia lub nauki, 3) udzielenia świadczenia zdrowotnego, 4) skierowania do ośrodka diagnostycznego, oddziału terapeutycznego lub oddziału dla osób, o których mowa w art. 88 § 3 i art. 212a § 1, 5) udziału w czynności procesowej, 6) ważnych względów rodzinnych, 7) względów związanych z bezpieczeństwem skazanego, 8) konieczności zapewnienia porządku i bezpieczeństwa w zakładzie", ustawa z dnia 16 września 2011 r. *o zmianie ustawy* – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2011 r., Nr 240, poz. 1431. Zob. też: komentarz Marii Ejchart z dnia 2 stycznia 2012 r. dostępny pod adresem: http://www.hfhrpol.waw.pl/zdrowiewwieziniu/index.php?option=com_content&view=article&id=214:nowy-kkw (20.12.2013).

Ryc. 4. Cela dla osób niepełnosprawnych w Areszcie Śledczym w Gdańsku (zdj. autora)

Według danych przekazanych przez Biuro Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej, w Polsce są 73 cele mieszkalne, w których mogą być osadzone osoby niepełnosprawne poruszające się na wózkach inwalidzkich[34] (patrz tabela 1), o łącznej pojemności tych cel 214 osób. Na podstawie danych przekazanych przez Zarząd Główny SW, trudno jest ocenić, czy wszystkie osoby z dysfunkcjami kończyn dolnych (patrz ryc. 1) mają miejsca w celach przystosowanych do ich potrzeb. Pozostaje jeszcze do zweryfikowania jakość i standard dostosowania tych miejsc, co wymaga przeprowadzenia niezależnych audytów dostępności, gdyż cele mieszkalne wraz z pomieszczeniami sanitarnymi nie zawsze spełniają wymogi dostępności.

[34] Stan na dzień 8 października 2012 r. Przy łącznej liczbie cel 22 503 w całej Polsce, 73 cele mieszkalne są przeznaczone dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, 9 cel – dla niepełnosprawnych fizycznie, 158 cel – w ośrodkach diagnostycznych, 1098 cel – na oddziałach terapeutycznych, 181 cel – na oddziałach szpitalnych, 387 cel – jako izby chorych, źródło: Biuro Dyrektora Generalnego SW, pismo BDG-064-40/2012/754 z dn. 22 października 2012 r., archiwum autora.

Tabela 1. Wykaz ilościowy cel z podziałem na pojemność oraz typ celi

Pojemność celi	liczba cel	w tym: cele mieszkalne dla poruszających się na wózkach inwalidzkich	w tym: cele mieszkalne dla niepełnosprawnych fizycznie	Pojemność celi	liczba cel	w tym: cele mieszkalne dla poruszających się na wózkach inwalidzkich	w tym: cele mieszkalne dla niepełnosprawnych fizycznie
0-osobowa	377						
1-osobowa	1585	4	0	12-osobowa	110	0	0
2-osobowa	4868	32	3	13-osobowa	78	0	0
3-osobowa	4090	12	3	14-osobowa	28	0	0
4-osobowa	3672	19	0	15-osobowa	26	0	0
5-osobowa	3943	3	3	16-osobowa	43	0	0
6-osobowa	1565	2	0	17-osobowa	12	0	0
7-osobowa	833	1	0	18-osobowa	2	0	0
8-osobowa	534	0	0	19-osobowa	1	0	0
9-osobowa	275	0	0	20-osobowa	1	0	0
10-osobowa	228	0	0	21-osobowa	1	0	0
11-osobowa	230	0	0	22-osobowa	1	0	0
ŁĄCZNIE					22503	73	9

Źródło: Biuro Dyrektora Generalnego SW, pismo BDG-064-40/2012/754 z dn. 22 października 2012 r., stan na dzień 8.10.2012 r., archiwum autora

Wytyczne w sprawie wymagań technicznych obiektów penitencjarnych

Trudności w ocenie niedostosowania obiektów zakładów karnych i aresztów śledczych wynikają przede wszystkim z faktu, że w Polsce brakuje jednoznacznych i prawnie określonych standardów projektowania obiektów penitencjarnych, które brałyby pod uwagę potrzeby osób z niepełnosprawnością. Jednocześnie polskie przepisy budowlane wykluczają zakłady karne i areszty śledcze z konieczności dostosowania ich do potrzeb

osób z niepełnosprawnością[35]. Stąd przy pracach inwestycyjnych (budowa lub modernizacja) nie ma wymogu prawnego do stosowania rozwiązań uwzględniających potrzeby osób z niepełnosprawnością. Wydaje się słuszne, aby pawilony mieszkalne zakładów karnych i aresztów śledczych podlegały przynajmniej w części normatywom tak jak obiekty zamieszkania zbiorowego, a obiekty administracyjne jednostek penitencjarnych jak obiekty użyteczności publicznej na terenach zamkniętych.

Wydane 4 października 2011 roku Wytyczne Dyrektora Generalnego Służby Więziennej *w sprawie wymagań technicznych i ochronnych dla pawilonów zakwaterowania osadzonych*[36] są również mało precyzyjne w stosunku do udogodnień dla osób z niepełnosprawnością. Paragraf 6 pkt 3 określa: „W nowo projektowanych pawilonach mieszkalnych należy przewidzieć co najmniej jedną celę 2-3-osobową dla niepełnosprawnych zlokalizowaną na parterze. Cela winna posiadać niezbędny sprzęt kwaterunkowy dostosowany dla osób niepełnosprawnych. Kącik sanitarny musi spełniać wymogi budowlane i sanitarne dla osób niepełnosprawnych". W wytycznych nie określono normatywu powierzchniowego celi mieszkalnej dla niepełnosprawnych i konieczności lokalizacji tych cel na poszczególnych oddziałach. Brak jest informacji o sposobie dostosowania celi na oddziałach zamkniętych dla osadzonych stwarzających zagrożenie, tzw. niebezpiecznych, czy sposobie i konieczności dostosowania cel zabezpieczających i cel izolacyjnych do wykonywania kary dyscyplinarnej.

W Wytycznych Dyrektora Generalnego SW nie przedstawiono również potrzeby oraz sposobu rozwiązania dostępności pomieszczeń ogólnodostępnych, a także terenów zewnętrznych i ciągów komunikacyjnych pomiędzy oddziałami, jak też poszczególnymi budynkami na terenie jednostki.

Pomimo że w poszczególnych zakładach karnych i aresztach śledczych są przewidziane cele zarówno dla osób chorych, jak i niepełnosprawnych, to tylko w 52 lokalizacjach (ZK i AŚ wraz z wyodrębnionymi oddziałami zewnętrznymi) jest możliwość osadzenia osoby poruszającej się na wóz-

[35] Wskazują na to: § 16 ust. 2, § 55 ust. 2, § 61 ust. 2, § 89 ust. 1, § 134 ust. 4, § 211, § 292 ust. 1, § 300 ust. 3, rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*, Dz. U. z 2002 r., Nr 75, poz. 690 ze zm.

[36] Wytyczne nr 3/2011 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 4 października 2011 r. *w sprawie wymagań technicznych i ochronnych dla pawilonów zakwaterowania osadzonych*, dostępne pod adresem: http://www.bip.sw.gov.pl/Strony/AktyPrawne.aspx (8.12.2013).

ku[37]. Średnio jedno na cztery z miejsc osadzenia ma możliwość przyjęcia osoby poruszającej się na wózku inwalidzkim. Najgorsza sytuacja jest w województwie wielkopolskim i zachodniopomorskim, gdzie są tylko dwie jednostki penitencjarne z możliwością przyjęcia osoby poruszającej się na wózku inwalidzkim na 17 miejsc osadzenia w całym województwie[38]. Statystycznie najlepsza sytuacja jest w województwie świętokrzyskim, gdzie 2 na 2 miejsca osadzenia (100%), i mazowieckim – 9 na 18 miejsc osadzenia (50%), ma cele mieszkalne dla osób poruszających się na wózkach (patrz ryc. 5).

Ryc. 5. Liczba miejsc odbywania kary z celą/celami dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich[39]

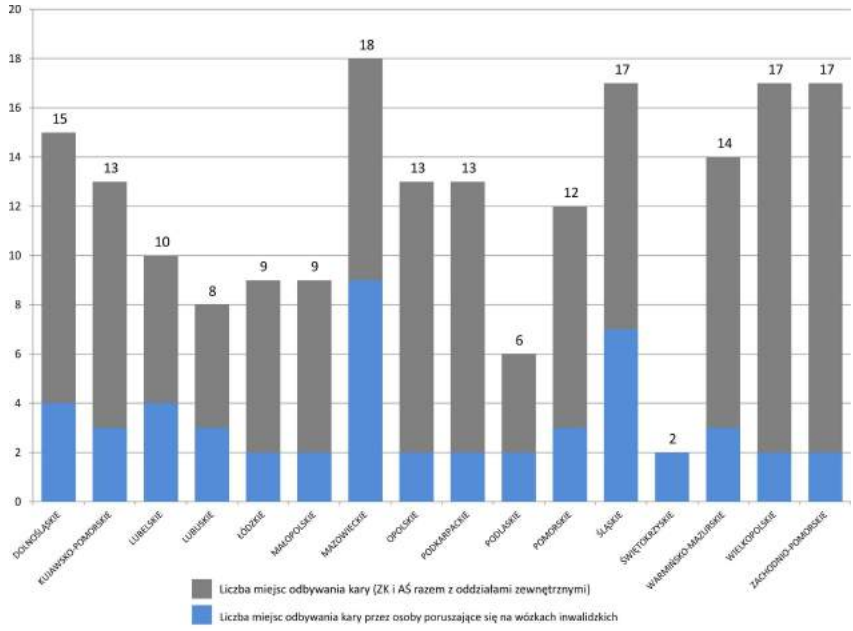

[37] Na podstawie *Informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych*, według stanu na dzień 14 października 2013 roku w całej Polsce były 193 miejsca osadzenia skazanych lub tymczasowo aresztowanych – dostępne pod adresem: http://www.sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/przeznaczenie_zakladow_karnych_i_aresztow_sledczych_14_10_2013.pdf.pdf (5.12.2013).

[38] Na podstawie *Informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych*, trudno jest wywnioskować, czy dostępność dotyczy wszystkich czy jednego oddziału w danej jednostce lub oddziale zewnętrznym.

[39] Na podstawie *Informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych* dostępnych pod adresem: http://www.sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/przeznaczenie_zakladow_karnych_i_aresztow_sledczych_14_10_2013.pdf.pdf (5.12.2013).

Równomierne rozłożenie miejsc odbywania kary umożliwia osadzenie skazanego możliwie najbliżej miejsca zamieszkania jego najbliższych. Napawa optymizmem fakt, że liczba miejsc dostosowanych do potrzeb osób poruszających się na wózkach wzrasta z roku na rok. Rok wcześniej (2012) były 44 takie miejsca[40].

Amerykańskie standardy przewidują, że cele dla osób z niepełnosprawnością powinny być rozproszone pomiędzy różnymi typami i rodzajami oddziałów mieszkalnych (np. mężczyzn/kobiet, nieletnich/recydywistów/odbywających karę po raz pierwszy/więźniów niebezpiecznych itd.). Liczba cel mieszkalnych dla osób z niepełnosprawnością powinna wynosić 3% ogółu cel w zakładach penitencjarnych, ale nie mniej niż jedna cela dla każdego typu i rodzaju jednostki[41].

W Polsce brakuje wytycznych co do standardu i sposobu dostosowania obiektów i przestrzeni zewnętrznych w jednostkach penitencjarnych do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Jest to też w pewnym zakresie mankament krajowych wytycznych w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. Wydaje się, że w obecnej sytuacji w jednostkach penitencjarnych przy ograniczonym finansowaniu, występującym przeludnieniu, przestarzałej infrastrukturze, a czasem lokalizacji w zabytkowych budynkach, trudno jest o szybką zmianę sytuacji bytowej osadzonych osób z niepełnosprawnością. Jednak problem dostępności i związany z tym zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania należy podnosić przy każdej modernizacji lub remoncie jednostki penitencjarnej. W realizacji celu, jakim powinno być stworzenie humanitarnych warunków odbywania kary przez osoby z niepełnosprawnością, pomocne może być opracowanie standardów zgodnych z zasadami projektowania uniwersalnego, aby nowo powstające cele spełniały potrzeby większości użytkowników, w tym osób niepełnosprawnych i osób starszych.

---

40 Na podstawie *Informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych,* stan na 4.06.2012 r., zamieszczonych pod adresem: http://www.bip.sw.gov.pl (7.09.2012).

41 Guidance on the 2010 ADA Standards for Accessible Design, Department of Justice, 15 September 2010, s. 33, dostępny pod adresem: http://www.ada.gov/regs2010/2010ADAStandards/Guidance_2010ADAStandards.pdf (20.12.2013).

Uniwersalne podejście do projektowania dostępności jednostek penitencjarnych

Projektowanie obiektów i przestrzeni z przeznaczeniem dla osób z niepełnosprawnością

Aby ograniczyć nadmierną uciążliwość odbywania kary, z uwagi tylko na niepełnosprawność osadzonego, należałoby wprowadzić jako zalecenie dostosowanie jednostek penitencjarnych zgodnie z regulacjami Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. Horyzontalna zasada dostępności obejmuje konieczność zapewnienia wszystkim osadzonym posiadającym ograniczenia w mobilności i percepcji, dostępu do pomieszczeń i elementów wyposażenia jednostek, na zasadzie równości z innymi skazanymi lub tymczasowo aresztowanymi. Niepełnosprawność nie powinna być elementem dyskryminującym kogokolwiek w realizacji praw i przywilejów, wynikających z Kodeksu karnego wykonawczego i innych przepisów obowiązujących osadzonych w jednostkach penitencjarnych.

Dostępność należy realizować poprzez tworzenie środowiska zabudowanego zgodnie z definicją projektowania uniwersalnego, zamieszczoną w art. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych: „Uniwersalne projektowanie oznacza projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania”[42].

Dostępność powinna być realizowana zgodnie z siedmioma zasadami projektowania uniwersalnego, określonymi jako:

1. użyteczność dla osób o różnej sprawności (ang. *equitable use*),
2. elastyczność w użytkowaniu (ang. *flexibility in use*),
3. proste i intuicyjne użytkowanie (ang. *simple and intuitive use*),
4. czytelna informacja (ang. *perceptible information*),
5. tolerancja na błędy (ang. *tolerance for error*),
6. wygodne użytkowanie bez wysiłku (ang. *low physical effort*),
7. wielkość i przestrzeń odpowiednie dla dostępu i użytkowania (ang. *size and space for approach and user*)[43].

[42] Definicja projektowania uniwersalnego nie wyklucza, że w szczególnych sytuacjach może być konieczne stosowanie „urządzeń pomocniczych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych” (Konwencja ONZ, 2006, art. 2).

[43] Twórcami siedmiu zasad projektowania uniwersalnego są: Bettye Rosse Connell, Mike Jones, Ron Mace (autor określenia „projektowanie uniwersalne”), Jim Mueller, Abir Mullick, Elaine Ostroff, Jon Sanford, Ed Steinfeld, Molly Story i Gregg Vanderheiden: *The Principles of Universal Design*, NC State University 1997, opracowanie dostępne pod adresem: http://www.ncsu.edu/ncsu/design/cud/pubs_p/docs/poster.pdf (29.01.2014).

Konrad Kaletsch proponuje rozszerzyć wymienione powyżej zasady o kolejną regułę: percepcję równości (ang. *perception of equality*), którą zdefiniował w następujący sposób: „projekt winien minimalizować możliwość postrzegania indywidualnego jako dyskryminujące”[44], co jest zgodne z przepisami o ochronie integralności osobistej – art. 17 Konwencji ONZ[45].

W świetle tych zasad, przestrzeń jednostki penitencjarnej powinna być tak projektowana, aby miejsca odbywania kary lub osadzenia tymczasowo aresztowanych były dostosowane do potrzeb osób o różnej mobilności i percepcji. Mając na uwadze racjonalne usprawnienia[46] i specyfikę jednostek penitencjarnych, należałoby przyjąć, że w każdym areszcie śledczym i typie zakładu karnego przynajmniej jedna cela mieszkalna będzie spełniać wymogi powierzchniowe oraz będzie posiadać wyposażenie dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Najtrudniejszą sytuację mają osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich, które potrzebują więcej przestrzeni na manewrowanie wózkiem oraz dobrze dostosowanych pomieszczeń sanitarnych (poręcze i siedziska). Dojścia do oddziałów mieszkalnych, w których są cele mieszkalne dla osób z niepełnosprawnością, powinny być wolne od barier, tzn. bez progów większych niż 2 cm i przejść o szerokości mniejszej niż 80 cm (zalecane 90 cm). Korytarze w budynkach mieszkalnych powinny mieć szerokość min. 150 cm.

Osoby z dysfunkcjami wzroku dla sprawnego funkcjonowania potrzebują dobrych oznaczeń kolorystycznych i fakturowych, np. biegi schodowe powinny mieć odpowiednie oznaczenia zarówno kolorystyczne, jak i fakturowe. Istotnym wsparciem dla tej grupy niepełnosprawnych jest nauka orientacji przestrzennej w miejscu osadzenia, prowadzona przez instruktorów orientacji przestrzennej. Osoby ociemniałe, tracące wzrok podczas odbywania kary odbywają kurs przystosowawczy na oddziale terapeutycznym Zakładu Karnego w Bydgoszczy-Fordonie. Jednak to poznanie miejsca stałego osadzenia stwarza możliwość samodzielnego funkcjonowania, bez konieczności wspomagania się osobami trzecimi. Elementem wspomagającym orientację w przestrzeni oddziału mieszkalnego, pomieszczeń ogólnodostęp-

[44] K. Kaletsch, *The Eighth Principle of Universal Design,* (w:) *Design for All* [online]. Newsletter Design For All, Vol-4 march 2009. New Delhi: Institute of India 2009, s. 71, opracowanie dostępne pod adresem: http://www.designforall.in/newsletter_March2009.pdf (25.06.2009).

[45] Art. 17 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych: „Każda osoba niepełnosprawna ma prawo do poszanowania jej integralności fizycznej i psychicznej, na zasadzie równości z innymi osobami”.

[46] Art. 2 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych: „Racjonalne usprawnienie oznacza konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nienakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami”.

nych oraz terenów zewnętrznych, są plany wykonane w grafice dotykowej. Jest to szczególnie istotna pomoc dla odbywających karę na oddziałach typu półotwartego lub otwartego, gdzie osoby niedowidzące mogą poruszać się niezależnie. Pomieszczenia ogólnodostępne należałoby wyposażyć w opis wykonany pismem Braille'a lub pismem wypukłym[47]. W celi dla osoby z dysfunkcją wzroku zaleca się, aby wszystkie krawędzie i ostre wystające elementy były zabezpieczone, a w miarę możliwości oznaczone kontrastowym kolorem. Choć to nie jest wymóg konieczny, gdyż osoba słabowidząca lub niewidoma może się „nauczyć na pamięć" rozplanowania i wyposażenia celi, to niewątpliwie jest to bezpieczne dla wszystkich osadzonych.

Osoby niewidome są szczególnie narażone na złe traktowanie ze strony współosadzonych, np. przez kradzieże czy złośliwe przestawianie rzeczy należących do nich. Osoby niewidome dla prawidłowego funkcjonowania muszą mieć odpowiednio uporządkowaną przestrzeń, z wyposażeniem ustawionym według przyjętego przez siebie rozkładu. Z tego powodu w miarę możliwości i za zgodą zainteresowanego, osoba niewidoma powinna być osadzana w celi jednoosobowej, gdzie może samodzielnie zorganizować dla siebie przestrzeń.

W przestrzeni zewnętrznej ciągi piesze przeznaczone do poruszania się osób z niepełnosprawnością powinny mieć szerokość min. 150 cm, bez progów większych niż 2 cm. Do budynków, których poziom podłogi parteru jest wyniesiony ponad teren, należy przewidzieć dojście niwelujące tę różnicę o nachyleniu nie większym niż 5% lub pochylnie o spadku nieprzekraczającym 6%. Do wysokości 30 cm nie wymaga się stosowania poręczy przy pochylniach zewnętrznych. Uwzględniając potrzeby osób poruszających się o kulach, a także osób niedowidzących, należy wszystkie schody zaopatrzyć przynajmniej z jednej strony w ergonomiczne poręcze wysunięte 30 cm poza pierwszy i ostatni stopień biegu schodowego. Dla osób niewidomych poruszających się przy pomocy laski należy wyznaczyć czytelne miejsca orientacyjne i ciągi piesze wyznaczone wzdłuż naturalnych linii kierunkowych, którymi mogą być krawężniki, obramowania trawników, pierzeje budynków czy zmiany faktur nawierzchni chodnika[48].

Osoby osadzone mają prawo do 1 godziny spaceru na świeżym powietrzu w ciągu dnia (art. 112 § 1 k.k.w.). Pola spacerowe w polskich więzieniach to jeden z ich większych mankamentów, które często bywają niedostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Są często małe, niedostosowa-

[47] Zalecenie stosowania oznakowania w alfabecie Braille'a oraz w formach łatwych do czytania i zrozumienia zawarto w art. 9 pkt 2 ust. d Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

[48] Na podstawie monografii: M. Wysocki, *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych. Pozawzrokowa percepcja przestrzeni*, Gdańsk 2010, s. 79-83 i 139-142.

ne do uprawiania sportów, rzadko wyposażone w daszki chroniące przed deszczem czy słońcem, często bez ławek, całe wybetonowane albo zupełnie nieutwardzone, z betonowymi, wysokimi ścianami od góry przykrytymi drutem kolczastym lub siatką. W niewielkim stopniu brane są pod uwagę zalecenia dotyczące standardu spacerniaków formułowane przez CPT[49]. Są też pozytywne przykłady, jak odnowione pola spacerowe w Areszcie Śledczym w Poznaniu (patrz ryc. 6) czy zagospodarowanie terenów sportowych w ZK Gdańsk-Przeróbka (patrz ryc. 7).

Ryc. 6. Podwórko spacerowe dla osadzonych szczególnie niebezpiecznych w Areszcie Śledczym w Poznaniu – przed odnowieniem i po odnowieniu. Autorem realizacji malarskiej zatytułowanej „Matte Kudasai" (z jap. „proszę czekać") jest dr Władysław Radziwiłowicz z Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu. Realizacja 2008 (autor zdj. W. Radziwiłowicz)

[49] W. Klaus, M. Niełaczna, *Wykonywanie przez polskie władze zaleceń europejskiego komitetu do spraw zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (CPT). Raport z badań,* (w:) W. Klaus, M. Niełaczna (red.), *Przestrzeganie praw osób pozbawionych wolności. O monitorowaniu jednostek penitencjarnych*, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Warszawa 2008, s. 163.

W przypadku osób z niepełnosprawnością, a szczególnie osób z dysfunkcjami wzroku i osób niesłyszących, istotną pomocą jest odpowiednie przygotowanie materiałów informacyjnych dostosowanych do ich percepcji[50]. Wskazane byłoby, aby personel Służby Więziennej został przeszkolony z podstaw tyflopedagogiki oraz podstaw języka migowego, co w znaczący sposób ułatwiłoby pracę z podopiecznymi.

Ryc. 7. Zagospodarowanie terenów sportowych w ZK Gdańsk-Przeróbka (zdj. autora)

[50] Dobrym przykładem może być opracowana w 2004 r. przez brytyjską organizację Prison Reform Trust *Broszura informacyjna dla więźniów niepełnosprawnych* (ang. *Information book for prisoners with a disability*), dostępna w wersji skróconej również w języku polskim pod adresem: http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/pibs/PolishDisabilityBook2009.pdf (15.12.2013).

Prawidłowe oddziaływanie resocjalizacyjne wymaga, aby osoby osadzone miały zapewnioną aktywność w ciągu całego dnia. Szczególnie ważna jest fizyczna aktywność i praca wykonywana przez osadzonych, która jest często określana jako dobrodziejstwo terapeutyczne. W warunkach więziennych, podobnie jak na wolności, praca zawodowa jest ważnym elementem dla prawidłowego funkcjonowania społecznego jednostki. Grupa osób z niepełnosprawnościami ma zdecydowanie większe trudności w podjęciu satysfakcjonującej ich pracy, dlatego ich aktywność powinna być szczególnie motywowana przez Służbę Więzienną. Przez wiele lat, szczególnie po zmianach ustrojowych, nie podejmowano żadnych działań aktywizujących tę grupę, które mogłyby skutkować poprawą jej sytuacji związanej z zatrudnieniem, zarówno w więzieniu, jak i po opuszczeniu tego rodzaju jednostki. Brakuje w Polsce nadal systemowych rozwiązań, które ułatwiałyby zatrudnienie osobom niepełnosprawnym opuszczającym miejsca odizolowania.

Projektowanie obiektów ogólnodostępnych

Dostępność zakładów penitencjarnych nie dotyczy tylko samych osadzonych w nich osób z niepełnosprawnością. W świetle przepisów Konwencji ONZ (art. 9 – dostępność, art. 17 – ochrona integralności osobistej, art. 19 – prowadzenie życia samodzielnie i przy włączeniu w społeczeństwo czy art. 27 – praca i zatrudnienie) osoby z niepełnosprawnością mają prawo do odwiedzin najbliższych osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych, a także do podjęcia pracy w jednostkach penitencjarnych na stanowiskach niewymagających pełnej sprawności fizycznej (strażniczych).

Podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym zostało uznane za jeden z najważniejszych elementów oddziaływania na skazanych (art. 67 § 3 k.k.w.). Inspirowanie kontaktów skazanych z osobami najbliższymi jest jednym z podstawowych elementów oddziaływań[51]. Warto również przywołać Europejskie Reguły Więzienne: „Władze więzienne służą więźniom pomocą w podtrzymaniu odpowiednich kontaktów ze światem zewnętrznym oraz dostarczają im w tym celu odpowiedniego wsparcia socjalnego" (reguła 24.5).

Spojrzenie na te przepisy w świetle artykułów Konwencji ONZ wskazuje, że nie ma podstaw, aby budynki ogólnodostępne (administracja) wraz

[51] Stanowi o tym § 7 ust. 2 pkt 13 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. *w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* (Dz. U. z 2003 r., Nr 151, poz. 1469 ze zm.).

z izbami widzeń nie spełniały wymagań projektowania uniwersalnego (patrz ryc. 8 i 9).

Osoby z niepełnosprawnością mają prawo do odwiedzania skazanych, na równych zasadach jak inne osoby, z zachowaniem prawa do samodzielności. Ograniczenie uciążliwości dla osób z niepełnosprawnością, związanych z dojazdami do daleko położonych jednostek penitencjarnych, w których osadzeni są najbliżsi, byłoby uzasadnionym rozwiązaniem racjonalnego usprawnienia, zgodnego z regulacjami wynikającymi z Konwencji ONZ.

Podobnie rzecz dotyczy możliwości zatrudnienia osób z niepełnosprawnością w jednostkach penitencjarnych. Każda z osób z niepełnosprawnością ma na równi z innymi prawo do podjęcia pracy w Służbie Więziennej, o ile nie ma wymogów pełnej sprawności fizycznej, jak ma to miejsce w formacji działów ochrony. Bariery architektoniczne nie powinny osobom z niepełnosprawnością ograniczać prawa do zatrudnienia. Na ten problem należy również spojrzeć z pozycji osoby starszej czy osoby, która doznała ograniczeń fizycznych w trakcie wykonywania swojej pracy. W tych sytuacjach, przy odpowiednim dostosowaniu jednostki penitencjarnej może ona dalej pracować na stanowisku niewymagającym pełnej sprawności fizycznej.

Ryc. 8. Toaleta ogólnodostępna w sali widzeń w Zakładzie Karnym Gdańsk-Przeróbka. Pomimo oznaczenia toalety jako dostępnej dla osób niepełnosprawnych brakuje w niej podstawowych udogodnień: poręczy, umywalki niskosyfonowej, lustra (zdj. autora)

Ryc. 9. Areszt Śledczy w Gdańsku. Przed obiektem brakuje wyznaczonego miejsca postojowego dla osób z niepełnosprawnością (zdjęcie poniżej). Przed wejściem do części administracyjnej wykonano podjazd dla wózków o zbyt dużym nachyleniu (zdjęcie na sąsiedniej stronie) (zdj. autora)

Osoby z niepełnosprawnością osadzone w polskich jednostkach penitencjarnych, podobnie jak pełnosprawni więźniowie, borykają się z wieloma problemami. Warunki bytowe nie zawsze odpowiadają ich potrzebom wynikającym z niepełnosprawności. Ta sytuacja poniekąd wynika z ograniczeń finansowych Służby Więziennej, przestarzałej infrastruktury jednostek penitencjarnych, a także z braku jednolitych standardów dostosowania, które byłyby zgodne z Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych. Brakuje przede wszystkim badań, które określiłyby standard i liczbę miejsc niezbędną do zaspokojenia potrzeb osadzonych z ograniczoną sprawnością fizyczną lub percepcją.

Należy podkreślić, że Służba Więzienna, pomimo że brak jest prawnie umocowanych wytycznych projektowania przestrzeni detencji, z roku na rok zwiększa liczbę cel mieszkalnych dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Trudne warunki lokalowe jednostek penitencjarnych, których źródłem jest stara, często zabytkowa zabudowa, uniemożliwiają odpowiednie dostosowanie przestrzeni do potrzeb osób z niepełnosprawnością. Poprawę sytuacji przeludnienia i standardy odbywania kary można byłoby poprawić poprzez budowanie nowych obiektów. Jest to przedsięwzięcie kosztowne, ale warte rozważenia w powiązaniu np. ze zbyciem terenów i obiektów w atrakcyjnych z rynkowego punktu widzenia lokalizacjach. Pozyskane w ten sposób środki można byłoby przeznaczyć

na budowę nowoczesnych zakładów karnych, spełniających wymogi humanitarnego odbywania kary.

Dostępność dla osób z niepełnosprawnością powinna opierać się na analizie potrzeb tych osób, a pomocne w tym mogą być standardy dostępności oparte na zasadach projektowania uniwersalnego i Europejskich Regułach Więziennych. Odpowiednio zaprojektowane przestrzenie ograniczają negatywne skutki odbywania kary oraz pozwalają na efektywne oddziaływania resocjalizacyjne. Dodać też należy, że dostępność nie powinna ograniczać się jedynie do cel mieszkalnych i powiązanych z nimi pomieszczeń sanitarnych, ale obejmować powinna wszystkie pomieszczenia ogólnodostępne i tereny zewnętrzne jednostki penitencjarnej. Z punktu widzenia osób zatrudnionych w jednostkach, należy przewidzieć możliwość zatrudnienia osób z niepełnosprawnością nie tylko w obsłudze administracyjnej, ale także w pionie wsparcia wychowawczego.

Jednostki penitencjarne powinny spełniać standardy dostępności zbliżone do wytycznych w obiektach zamieszkania zbiorowego, a w części administracyjnej i dostępnej dla odwiedzających – jak dla obiektów użyteczności publicznej. Władze krajowe powinny dążyć do poprawy warunków bytowych i funkcjonalnych osób z niepełnosprawnością przebywających nie tylko w zakładach karnych czy aresztach śledczych, ale także w innych miejscach odosobnienia jak policyjne izby zatrzymań, domy opieki czy szpitale psychiatryczne.

Podziękowania:

Autor dziękuje pracownikom i dyrekcji placówek penitencjarnych: AŚ Gdańsk, ZK Gdańsk-Przeróbka i ZK Bydgoszcz-Fordon, za pomoc w wykonaniu dokumentacji fotograficznej i pozyskaniu informacji niezbędnych do opisania sytuacji osób z niepełnosprawnością przebywających w ich placówkach. Szczególne podziękowania dla ppłk Magdaleny Brodzińskiej-Patalas z Biura Informacji i Statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej, za przygotowanie i udostępnienie danych statystycznych dotyczących osadzonych w polskich jednostkach penitencjarnych.

CZĘŚĆ III.
Wybrane aspekty bezpieczeństwa w ruchu drogowym dotyczące osób niepełnosprawnych, w tym osób niewidomych i słabowidzących w wybranych krajach

Jędrzej D. Pogorzelski
Aneta M. Michałowska

Osoby niepełnosprawne w przestrzeni publicznej – wybrane zagadnienia

Wprowadzenie

Problematyka związana ze sposobem traktowania w życiu publicznym w Polsce osób niepełnosprawnych bardzo często pojawia się w przekazach medialnych. Niestety najczęściej doniesienia te związane są z utrudnieniami, na jakie osoby niepełnosprawne natrafiają w codziennym życiu, w przestrzeni publicznej. Przedstawiane są historie osób niepełnosprawnych, które czują się wykluczone ze względu na bariery architektoniczne czy mentalne, które znacznie utrudniają im, a często wręcz uniemożliwiają normalne funkcjonowanie w społeczeństwie ze względu na zagrożenie, jakie stwarzają dla ich zdrowia lub życia. Wszystko to sprawia, że osoby niepełnosprawne zostają niejako uwięzione „w czterech ścianach" swoich mieszkań. Mają one utrudniony dostęp do edukacji, a co za tym idzie, ciężko jest im znaleźć również pracę. Praktyka pokazuje, iż pomimo wielu działań w tym zakresie, w Polsce szkoły integracyjne „z prawdziwego zdarzenia" w dalszym ciągu są w zasadzie rzadkością. Dlatego też większość tzw. zwykłych, normalnych ludzi nie ma możliwości oswojenia się z niepełnosprawnością już w dzieciństwie.

Z powyższych względów z zadowoleniem należy odnotować tworzenie w placówkach przedszkolnych i szkolnych grup czy klas integracyjnych, w których zdrowe dzieci mają możliwość przebywania oraz zabawy ze swoimi niepełnosprawnymi rówieśnikami. Wydaje się jednak, że mimo wszystko działania władz zarówno państwowych, jak i samorządowych w tym zakresie są niewystarczające, a próby integracji osób niepełnosprawnych często spotykają się z niechęcią lokalnych środowisk. Zdarza się również, iż rodzice nie decydują się na zapisanie swojego zdrowego dziecka do grupy/klasy integracyjnej, chcąc oszczędzić mu patrzenia na chorobę, czy też z obawy o zaniżenie poziomu nauczania. Niejednokrotnie próby tworzenia grup/klas integracyjnych w różnego rodzaju placówkach oświatowych nie znajdują poparcia także rodziców dzieci niepełnosprawnych, którzy oba-

wiają się, że umieszczając swoje dziecko w „normalnej" szkole, narażą je na dodatkowy stres i różnego rodzaju niewłaściwe zachowania ze strony pełnosprawnych rówieśników.

Okoliczności te sprawiają, że większość społeczeństwa, która w swoim najbliższym otoczeniu nie styka się z osobami niepełnosprawnymi, nie ma świadomości, jak te osoby funkcjonują w codziennym życiu. Ta niewiedza rodzi nie tylko nietolerancję, ale również strach i obawę, których konsekwencją często jest niechęć, a czasami wręcz agresja skierowana wobec osób niepełnosprawnych, a więc tych innych, „dziwaków".

Wszystko to powoduje, że osoby niepełnosprawne są niechętnie zatrudniane przez pracodawców, którzy widząc ich niepełnosprawność, często nie zadają sobie nawet trudu dowiedzenia się, w jakim stopniu wpływa ona na funkcjonowanie konkretnej osoby na co dzień. Tym bardziej ewentualny pracodawca nie poświęca czasu na poznanie kompetencji osoby niepełnosprawnej, starającej się o pracę. Nie mogą zatem dziwić pojawiające się problemy z usamodzielnieniem osób niepełnosprawnych, które w konsekwencji często stają się beneficjentami zasiłków z pomocy społecznej, pomimo że znaczna część z nich, przy niewielkim wysiłku ze strony społeczeństwa i zaufaniu społecznym, byłaby w stanie sprawnie funkcjonować w życiu publicznym, w tym na rynku pracy.

Trzeba również podnieść, że często przeszkodą w funkcjonowaniu osoby niepełnosprawnej w przestrzeni publicznej są, wydawałoby się banalne, przeszkody architektoniczne, które znacznie utrudniają, a czasem wręcz uniemożliwiają bezpieczne dotarcie i poruszanie się w szkole, urzędzie państwowym, placówce służby zdrowia czy ewentualnym miejscu pracy. Podkreślenia wymaga, iż polski ustawodawca nie pozostaje obojętny na problemy osób niepełnosprawnych, co przejawia się w szeregu regulacji prawnych dotyczących różnych dziedzin życia, mających na celu ułatwienie, a często wręcz umożliwienie osobom niepełnosprawnym sprawne poruszanie się w świecie zewnętrznym. Przepisy różnych dziedzin prawa regulują kwestie związane z dostępem osób niepełnosprawnych do środków komunikacji, budynków użyteczności publicznej, w tym urzędów państwowych, firm usługowych czy obiektów kulturalnych. Największym problemem pozostaje jednakże nadal wdrożenie w praktyce obowiązujących już od kilkudziesięciu lat przepisów prawa. W dalszej części opracowania przedstawione zostaną szczegółowe regulacje prawne odnoszące się do osób niepełnosprawnych, w tym do osób niewidomych i słabowidzących, których celem jest zapewnienie tym osobom pełnego i – co najważniejsze – bezpiecznego udziału w przestrzeni publicznej.

Regulacje prawne dotyczące osób niepełnosprawnych w prawie przewozowym

Nie ulega wątpliwości, że osoby niepełnosprawne, w tym niewidome i słabowidzące, mają prawo do pełnego dostępu oraz swobodnego przemieszczania się w przestrzeni publicznej. Jednakże często ze względu na swoją niepełnosprawność mają one duże problemy związane z korzystaniem z usług komunikacyjnych czy przewozowych. Wynika to z faktu niedostatecznego przystosowania środków transportu do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Należy zwrócić uwagę, iż zgodnie z art. 14 ustawy z dnia 15 listopada 1984 roku – Prawo przewozowe[1] przewoźnik jest obowiązany do zapewnienia podróżnym odpowiednich warunków zarówno bezpieczeństwa, jak i higieny oraz wygody i należytej obsługi. Przewoźnik powinien podejmować działania ułatwiające podróżnym, w szczególności osobom o ograniczonej zdolności ruchowej oraz osobom niepełnosprawnym, korzystanie ze środków transportowych. Nie ulega wątpliwości, że powyższa regulacja nakłada na każdego przewoźnika obowiązek dołożenia należytej staranności, aby osoby niepełnosprawne mogły w sposób bezpieczny korzystać z pozostających w jego dyspozycji środków transportowych, bez obawy utraty zdrowia, a w skrajnych przypadkach nawet życia.

W orzecznictwie wskazuje się, że „zawierając umowę przewozu przez wykup biletu, pasażerowie mają podstawy oczekiwać ze strony przewoźnika dołożenia najwyższego stopnia staranności dla zapewnienia im bezpieczeństwa podróży. Z tego obowiązku prowadzący zakład komunikacyjny nie wywiązuje się, narażając pasażerów na utratę zdrowia, jeżeli kontrola tego zakładu nienależycie wykonuje czynności kontrolne”[2].

Dostosowanie środków transportu do potrzeb osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych i słabowidzących, najbardziej widoczne jest w środkach komunikacji miejskiej. Jednakże nadal w wielu wypadkach rozwiązania te nie mogą zostać uznane za wystarczające, tym bardziej że są one bardzo zróżnicowane w poszczególnych miastach. Dlatego też, w celu ułatwienia osobom niewidomym i słabowidzącym korzystania ze środków transportu, w tym zwłaszcza komunikacji miejskiej, z której osoby niepełnosprawne korzystają na co dzień, postulowane jest wprowadzenie, a także ujednolicenie i rozpowszechnienie oznaczeń dźwiękowych. Pozwoli to osobom niewidomym i słabowidzącym na:

---

1 Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe, Dz. U. z 2012 r., poz. 1173 j.t. ze zm.

2 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2.03.1993 r., I ACr 47/93, Wokanda 1993/10/31.

- uzyskanie informacji o numerze nadjeżdżającego autobusu czy nazwie zbliżającego się przystanku;
- większą swobodę i samodzielność w poruszaniu się w przestrzeni publicznej;
- większe bezpieczeństwo, poprzez zwielokrotnienie informacji wzrokowej czy dotykowej również informacją dźwiękową[3].

Zaznaczyć w tym miejscu trzeba, że ze względu na szczegółowe omówienie zagadnień związanych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących w ruchu lądowym w innej części opracowania, w tym miejscu kwestie dotyczące tej problematyki zostały jedynie zasygnalizowane. Wydaje się bowiem, że nie mogą one zostać zupełnie pominięte przy omawianiu kwestii związanych z barierami architektonicznymi, gdyż przemieszczanie osób niepełnosprawnych jest w sposób nierozerwalny związane z ich obecnością w przestrzeni publicznej.

Regulacje prawne dotyczące osób niepełnosprawnych w prawie budowlanym

Wydaje się, że najwięcej problemów osobom niepełnosprawnym, w tym niewidomym i słabowidzącym, sprawiają bariery architektoniczne, utrudniające, a czasem wręcz uniemożliwiające tym osobom samodzielne poruszanie się w przestrzeni publicznej, korzystanie z budynków użyteczności publicznej itp. Zdarzają się również drastyczne sytuacje, w których z powodu barier architektonicznych osoby niepełnosprawne mają nawet problem z wyjściem z własnego mieszkania. Podkreślenia wymaga, że bariery architektoniczne mają wpływ na życie osób niepełnosprawnych, niezależnie od stopnia ich aktywności w przestrzeni publicznej.

W tej części opracowania omówione zostaną rozwiązania prawne z zakresu prawa budowlanego, których celem jest zniesienie barier architektonicznych i umożliwienie osobom niepełnosprawnym dostępu do przestrzeni publicznej. Na wstępie poczynić należy uwagę natury ogólnej. Wprawdzie przez większość może być uznana ona za „oczywistą oczywistość" i potraktowana jako zbędna, jednakże z punktu widzenia rozwiązań prawnych z zakresu prawa budowlanego dotyczących osób niepełnosprawnych ma ona istotne znaczenie. Wskazać bowiem należy, iż prawo

[3] J. Gniatkowski, G. Lutomski, *Dlaczego oznaczenia dźwiękowe w komunikacji miejskiej?*, (w:) Polski Związek Niewidomych, *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej, zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, Warszawa 2009, s. 11-12.

budowlane znajduje zastosowanie do różnego rodzaju obiektów budowlanych, a mianowicie budynków mieszkalnych jednorodzinnych i wielorodzinnych, budynków użytkowych, usługowych, obiektów kulturalnych czy użyteczności publicznej, budynków jednopiętrowych (jednokondygnacyjnych) oraz wielopiętrowych (wielokondygnacyjnych). Rozróżnienie to ma o tyle istotne znaczenie, że rozwiązania prawne dotyczące udogodnień dla osób niepełnosprawnych odnoszą się w różnym zakresie do określonych rodzajów budynków.

W myśl art. 5 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku – Prawo budowlane[4] obiekt budowlany wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania. Przy budowie i projektowaniu należy również uwzględniać zasady wiedzy technicznej. Działania te mają służyć zapewnieniu niezbędnych warunków do korzystania z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowego budownictwa wielorodzinnego przez osoby niepełnosprawne, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich.

Pomimo istnienia tego przepisu w życiu codziennym bardzo często napotyka się budynki, które nie są dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych. Trzeba jednakże wskazać, że w większości przypadków zarzuty dotyczące niedostosowania do potrzeb osób niepełnosprawnych kierowane są pod adresem różnego rodzaju instytucji, w tym również państwowych i samorządowych, które mieszczą się w budynkach wybudowanych kilkadziesiąt lat temu. Wydaje się jednak, że w wielu sytuacjach niedostosowanie tego rodzaju obiektów do potrzeb ludzi niepełnosprawnych nie jest skutkiem ignorowania obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa, ale wynika z braku możliwości wprowadzenia określonych rozwiązań, bądź to ze względów architektonicznych, infrastrukturalnych (np. ścisła zabudowa miejska, uniemożliwiająca wybudowanie odpowiednich podjazdów czy pochylni), bądź prawnych (np. ograniczenia dotyczące przebudowy budynków wpisanych do rejestru zabytków). Jeżeli zaś chodzi o nowo powstające budynki, to w nich uwzględniane są rozwiązania architektoniczne, mające na celu ułatwienie korzystania i zwiększenie dostępności danego budynku dla osób niepełnosprawnych, w tym także niewidomych oraz słabowidzących.

Zaznaczyć w tym miejscu wypada, że w przepisie art. 5 pr. bud. sformułowana została zasada ogólna Prawa budowlanego, określająca, jakie wymagania powinien spełniać zarówno obiekt budowlany, jak i jego budowa

[4] Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, Dz. U. z 2013 r., Nr 1409 – j.t.; dalej: pr. bud.

i użytkowanie. Nadanie przepisowi rangi zasady ogólnej (generalnej) oznacza, że jego postanowienia wymagają uwzględnienia przy interpretowaniu innych postanowień ustawy oraz przepisów wykonawczych[5].

Rozwinięciem oraz uzupełnieniem określonej w art. 5 pr. bud. zasady generalnej jest m.in. regulacja z art. 34 ust. 3 pkt 2 pr. bud. Zgodnie z powołanym przepisem projekt budowlany powinien zawierać projekt architektoniczno-budowlany. W projekcie tym powinny zostać określone: funkcja, forma i konstrukcja obiektu budowlanego, jego charakterystyka energetyczna i ekologiczna oraz proponowane niezbędne rozwiązania techniczne, a także materiałowe. Elementy te mają na celu ukazanie zasad nawiązania do otoczenia. Ponadto w stosunku do obiektów budowlanych, o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 4 pr. bud., projekt powinien zawierać także opis dostępności dla osób niepełnosprawnych.

Ustawodawca przewidział również sytuacje, w których na etapie realizacji danego projektu mogą zaistnieć okoliczności, które spowodują konieczność lub potrzebę odstąpienia od zatwierdzonego projektu budowlanego. W takim wypadku możliwe są dwa rozwiązania uzależnione od oceny wagi danego odstąpienia od zatwierdzonego projektu budowlanego. Zgodnie bowiem z treścią art. 36a ust. 1 pr. bud. istotne odstąpienie od zatwierdzonego projektu budowlanego lub innych warunków pozwolenia na budowę jest dopuszczalne jedynie po uzyskaniu decyzji o zmianie pozwolenia na budowę. Nieistotne odstąpienie od zatwierdzonego projektu budowlanego lub innych warunków pozwolenia na budowę nie wymaga uzyskania decyzji o zmianie pozwolenia na budowę i jest dopuszczalne, o ile nie dotyczy m.in. zapewnienia warunków niezbędnych do korzystania z tego obiektu przez osoby niepełnosprawne (art. 36a ust. 5 pkt 5 pr. bud.).

Z powyższego wynika, iż w omawianym przepisie, dopuszczając możliwość odstąpienia od zatwierdzonego projektu budowlanego bez uzyskania decyzji o zmianie pozwolenia na budowę, ustawodawca jednocześnie w art. 36a ust. 5 pr. bud. *a contrario* wskazał, jakie przypadki odstąpienia od zatwierdzonego projektu budowlanego są istotne. Zwrócenia uwagi wymaga, że wszelkie odstąpienia od zatwierdzonego projektu budowlanego mogące mieć wpływ na możliwość korzystania z danego obiektu przez osoby niepełnosprawne przez ustawodawcę traktowane są jako odstąpienie istotne, które wymaga wydania decyzji o zmianie pozwolenia na budowę.

W orzecznictwie wskazuje się, że w art. 36a ust. 5 pr. bud. wymieniono przypadki, kiedy odstąpienie od zatwierdzonego projektu budowlanego jest istotne. Należy jednak dodać, iż przepis ten nie definiuje przypadków

[5] Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 marca 2011 r., VII SA/Wa 2468/10, LEX nr 1100763.

istotnego odstąpienia w sposób wyczerpujący, pozostawiając rozstrzygnięcie właściwemu organowi w ramach uznania administracyjnego. Zatem kwalifikacja stopnia odstąpienia musi wynikać z wszechstronnego i dogłębnego rozważenia wszystkich okoliczności faktycznych sprawy[6].

Ponadto zwraca się uwagę, że przepis art. 36a ust. 5 pr. bud. zawiera katalog istotnych odstępstw i to pomimo że ustawodawca posłużył się w tym przepisie techniką negatywnego zdefiniowania tych odstępstw. „Stwierdzenie tego rodzaju odstępstwa wymaga porównania funkcji, formy i konstrukcji obiektu budowlanego, rozwiązań technicznych i przede wszystkim zamierzonego sposobu użytkowania zawartych w projekcie budowlanym z rzeczywistym stanem wykonanych robót budowlanych"[7]. W celu zapewnienia zgodności nowo powstałego budynku z treścią decyzji o pozwoleniu na budowę, w tym pod kątem uwzględnienia potrzeb osób niepełnosprawnych, ustawodawca przewidział pewne instrumenty kontrolne, które są ściśle związane z dopuszczeniem takiego budynku do użytkowania.

Z treści przepisu art. 59a ust. 1 i 2 pkt 2 lit. f pr. bud. wynika bowiem, iż na wezwanie inwestora właściwy organ przeprowadza obowiązkową kontrolę budowy w celu stwierdzenia prowadzenia jej zgodnie z ustaleniami i warunkami określonymi w pozwoleniu na budowę. Kontrola ta obejmuje również sprawdzenie zgodności obiektu budowlanego z projektem architektoniczno-budowlanym, w zakresie zapewnienia warunków niezbędnych do korzystania z tego obiektu przez osoby niepełnosprawne, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich, w stosunku do obiektu użyteczności publicznej i budynku mieszkalnego wielorodzinnego.

Podkreślenia wymaga, że po otrzymaniu wniosku o udzielenie pozwolenia na użytkowanie organ nadzoru budowlanego jest zobowiązany przeprowadzić kontrolę w zakresie określonym w art. 59a pr. bud., ponieważ wniosek taki stanowi jednocześnie wezwanie do przeprowadzenia kontroli. W art. 59a ust. 1 pr. bud. określona zatem została ogólna zasada, w myśl której przedmiotem kontroli jest sprawdzenie, czy budowa była prowadzona zgodnie z ustaleniami i warunkami określonymi w pozwoleniu na budowę. Konkretyzacja niniejszej zasady następuje w art. 59a ust. 2 pr. bud., zawierającym zamknięty katalog spraw podlegających sprawdzeniu. Enumeratywne wyliczenie kwestii podlegających sprawdzeniu powoduje, że organ nadzoru budowlanego przeprowadzający kontrolę jest związany określonym w tym przepisie zakresem sprawdzenia. W rezultacie oznacza to, że w przypadku stwierdzenia ewentualnych nieprawidłowości, tyl-

[6] Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 2 marca 2011 r., II SA/Go 915/10, LEX nr 993142.

[7] Wyrok Sądu Okręgowego w Suwałkach z dnia 7 grudnia 2011 r., I Ca 302/11, LEX nr 1222260.

ko w takim zakresie mogą być nakładane kary, a w konsekwencji wydana odmowa pozwolenia na użytkowanie. W literaturze zwraca się również uwagę, że regulacje zawarte w art. 59a ust. 2 pr. bud. pozostają w ścisłym związku z przepisem art. 36a ust. 5 pr. bud.[8]

Jak widać z powyższej analizy, przepisy ustawy Prawo budowlane nakierowane są na zapewnienie osobom niepełnosprawnym, a wśród nich osobom niewidomym i słabowidzącym, jak największej dostępności do różnego rodzaju budynków. Nie ulega jednakże wątpliwości, iż w akcie prawnym rangi ustawowej niemożliwe było uregulowanie wszystkich kwestii dotyczących wymagań architektonicznych i infrastrukturalnych budynków.

Szczegółowe wymagania, jakie powinny spełniać nowo budowane obiekty budowlane, zawarte są natomiast w przepisach rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 roku *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*[9], które wydane zostało na podstawie art. 7 ust. 2 pkt 1 ustawy – Prawo budowlane. Zgodnie z § 16 rozp. w. t. do wejść do budynku mieszkalnego wielorodzinnego, zamieszkania zbiorowego i użyteczności publicznej powinny być doprowadzone od dojść i dojazdów, o których mowa w § 14 ust. 1 i 3[10], utwardzone dojścia o szerokości minimalnej 1,5 m, przy czym co najmniej jedno dojście powinno zapewniać osobom niepełnosprawnym dostęp do całego budynku lub tych jego części, z których osoby te mogą korzystać. Jednocześnie jednak omawiany przepis stanowi, że wskazane powyżej wymaganie dostępności osób niepełnosprawnych nie dotyczy budynków na terenach zamkniętych, a także budynków w zakładach karnych, aresztach śledczych, zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz budynków w zakładach pracy, niebędących zakładami pracy chronionej, z wyjątkiem budynków użyteczności publicznej.

Ustalenie, czy dany budynek należy do jednej z kategorii wskazanych w powołanym przepisie, nie powinno nastręczać większych trudności. Wydaje się, że pewne problemy może budzić jedynie określenie, czy konkretny

8 R. Dziwiński, P. Ziemski, *Prawo budowlane. Komentarz*, ABC, 2006, LEX/el., 2014.

9 Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*, Dz. U. z 2002 r., Nr 75, poz. 690 ze zm.; dalej: rozp. w. t.

10 § 14 ust. 1 stanowi, iż do działek budowlanych oraz do budynków i urządzeń z nimi związanych należy zapewnić dojście i dojazd umożliwiający dostęp do drogi publicznej, odpowiednie do przeznaczenia i sposobu ich użytkowania oraz wymagań dotyczących ochrony przeciwpożarowej, określonych w przepisach odrębnych. Szerokość jezdni nie może być mniejsza niż 3 m. Natomiast § 14 ust. 3 stanowi, że dojścia i dojazdy do budynków, z wyjątkiem jednorodzinnych, zagrodowych, rekreacji indywidualnej, powinny mieć zainstalowane oświetlenie elektryczne, zapewniające bezpieczne ich użytkowanie po zapadnięciu zmroku.

budynek jest budynkiem użyteczności publicznej. Dlatego też ustawodawca w § 3 ust. 6 rozp. w. t. umieścił definicję legalną budynku użyteczności publicznej, przez który należy rozumieć budynek przeznaczony na potrzeby administracji publicznej, wymiaru sprawiedliwości, kultury, kultu religijnego, oświaty, szkolnictwa wyższego, nauki, wychowania, opieki zdrowotnej, społecznej lub socjalnej, obsługi bankowej, handlu, gastronomii, usług, w tym usług pocztowych lub telekomunikacyjnych, turystyki, sportu, obsługi pasażerów w transporcie kolejowym, drogowym, lotniczym, morskim lub wodnym śródlądowym, oraz inny budynek przeznaczony do wykonywania podobnych funkcji. Za budynek użyteczności publicznej uznaje się także budynek biurowy lub socjalny.

Z powyższego wynika, iż w zasadzie każdy urząd państwowy, samorządowy, budynek związany z oświatą, religią czy usługami powinien być wyposażony w rozwiązania architektoniczne, umożliwiające swobodne poruszanie się po nim osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych i słabowidzących. Jednakże w rzeczywistości praktyka pozostaje daleko za teorią. Często bowiem zdarza się, że dojście do budynku posiada parametry, które nie pozwalają na swobodne dotarcie do niego nawet osobom w pełni sprawnym.

W tym kontekście wypadałoby zwrócić uwagę na kolejny problem, jaki napotykają osoby niepełnosprawne w przestrzeni publicznej. Chodzi mianowicie o zapewnienie odpowiedniej liczby i właściwie przystosowanych do ich potrzeb miejsc parkingowych, w tym znajdujących się w najbliższym sąsiedztwie urzędów państwowych, samorządowych oraz punktów usługowych.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami (§ 18 rozp. w. t.), zagospodarowując działkę budowlaną, należy urządzić, stosownie do jej przeznaczenia i sposobu zabudowy, miejsca postojowe dla samochodów użytkowników stałych i przebywających okresowo, w tym również miejsca postojowe dla samochodów, z których korzystają osoby niepełnosprawne. Zarówno liczbę, jak i sposób urządzenia miejsc postojowych należy dostosować do wymagań ustalonych w decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, z uwzględnieniem potrzebnej liczby miejsc, z których korzystają osoby niepełnosprawne.

Tymczasem na co dzień spotyka się sytuacje, w których najbliższy parking oddalony jest od kilkunastu do nawet kilkudziesięciu metrów od budynku. Prawdopodobnie jest to wynikiem coraz ściślejszej zabudowy i swoistego „wciskania" nowych budynków w małe niezabudowane jeszcze przestrzenie miejskie.

Przepisy prawa dotyczące wymagań stawianych budynkom są tak szczegółowe, iż regulują nawet kwestie związane z położeniem i wielkością drzwi wejściowych. W § 61 rozp. w. t. wskazano, że położenie drzwi wejściowych

do budynku oraz kształt i wymiary pomieszczeń wejściowych powinny umożliwiać dogodne warunki ruchu, w tym również osobom niepełnosprawnym. Wymaganie przystosowania wejść dla osób niepełnosprawnych nie dotyczy budynków mieszkalnych w zabudowie jednorodzinnej i zagrodowej oraz budynków rekreacji indywidualnej, budynków koszarowych, a także budynków w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Drzwi wejściowe – zgodnie z § 62 rozp. w. t. – do budynku i ogólnodostępnych pomieszczeń użytkowych oraz do mieszkań powinny mieć w świetle ościeżnicy co najmniej: szerokość 0,9 m i wysokość 2 m. W przypadku zastosowania drzwi zewnętrznych dwuskrzydłowych szerokość skrzydła głównego nie może być mniejsza niż 0,9 m^2. W wejściach do budynku i ogólnodostępnych pomieszczeń użytkowych mogą być zastosowane drzwi obrotowe lub wahadłowe, pod warunkiem usytuowania przy nich drzwi rozwieranych lub rozsuwanych, przystosowanych do ruchu osób niepełnosprawnych.

Ponadto postuluje się, aby w budynkach, w celu ułatwienia poruszania się w nich osobom niewidomym i słabowidzącym, nie stosować drzwi obrotowych, tylko drzwi rozsuwane i najlepiej automatyczne. Dodatkowo szklane przegrody (drzwi, ściany) należałoby oznaczyć na wysokości 0,80--1,20 m oraz 1,40-1,70 m pasami szerokości 0,10-0,15 m w kolorze jednolitym, kontrastującym z widzianym tłem. Poza tym framuga drzwi powinna być oznaczona pasem szerokości 0,10 m[11]. W budynkach powinny być także schody i pochylnie ruchome bądź stałe, przy czym zainstalowanie w budynku schodów lub pochylni ruchomych nie zwalnia z obowiązku zastosowania schodów lub pochylni stałych (§ 67 rozp. w. t.).

Zgodnie z obowiązującymi przepisami (§ 69 ust. 7 i 8 rozp. w. t.) w budynku zakładu opieki zdrowotnej stosowanie schodów zabiegowych i wachlarzowych, jako przeznaczonych do ruchu pacjentów, jest zabronione. W budynkach opieki zdrowotnej, a także budynkach zamieszkania zbiorowego przeznaczonych dla osób starszych oraz niepełnosprawnych zabrania się stosowania stopni schodów z noskami i podcięciami.

Dodatkowo w przypadku schodów stałych w odległości 0,50 m przed pierwszym stopniem schodów w górę oraz w dół, na całej szerokości schodów, na potrzeby osób niewidomych i słabowidzących, powinno być montowane oznakowanie dotykowe w postaci pasa ostrzegawczego o szerokości nie mniejszej niż 0,50 m połączonego z pasem prowadzącym. Ponadto krawędzie każdego pierwszego oraz ostatniego stopnia każdego biegu

[11] A. Fibisiak, *Zasady adaptacji środowiska fizycznego do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących,* (w:) Polski Związek Niewidomych, *Osoby niewidome i słabowidzące…*, op. cit., s. 20.

powinny być oznakowane pasem kontrastowym o szerokości 0,08-0,10 m na powierzchni poziomej i pionowej stopnia. W przypadku schodów ruchomych zalecane jest oznakowanie krawędzi powierzchni stałej pasem kontrastowym o szerokości 0,08-0,10 m na powierzchni poziomej wzdłuż całej krawędzi. Zaleca się również, aby w odległości 0,50 m przed schodami ruchomymi umieścić pole uwagi o minimalnej szerokości 0,50 m połączone z pasem prowadzącym. Dodatkowo w przypadku schodów o zmiennym kierunku poruszania się powinien pojawiać się co 10 sekund komunikat głosowy, informujący, iż schody są w ruchu, o treści odpowiednio: „ruch schodów w górę", „ruch schodów w dół"[12].

Zgodnie z § 55 ust. 1 i 2 rozp. w. t. w budynku mieszkalnym wielorodzinnym niewyposażanym w dźwigi należy wykonać pochylnię lub zainstalować odpowiednie urządzenie techniczne, umożliwiające dostęp osobom niepełnosprawnym do mieszkań położonych na pierwszej kondygnacji nadziemnej oraz do kondygnacji podziemnej zawierającej miejsca postojowe dla samochodów osobowych. W niskim budynku zamieszkania zbiorowego i budynku użyteczności publicznej, niewymagającym wyposażenia w dźwigi, należy zainstalować urządzenia techniczne, zapewniające osobom niepełnosprawnym dostęp na kondygnacje z pomieszczeniami użytkowymi, z których mogą korzystać. Nie dotyczy to budynków koszarowych, zakwaterowania w zakładach karnych, aresztach śledczych oraz zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich.

Pochylnie przeznaczone dla osób niepełnosprawnych powinny mieć szerokość płaszczyzny ruchu 1,2 m, krawężniki o wysokości co najmniej 0,07 m i obustronne poręcze odpowiadające warunkom określonym w § 298 rozp. w. t., przy czym odstęp między nimi powinien mieścić się w granicach od 1 m do 1,1 m. Długość poziomej płaszczyzny ruchu na początku i na końcu pochylni powinna wynosić co najmniej 1,5 m. Powierzchnia spocznika przy pochylni dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich powinna mieć wymiary co najmniej 1,5 x 1,5 m poza polem otwierania skrzydła drzwi wejściowych do budynku. Krawędzie stopni schodów w budynkach mieszkalnych wielorodzinnych i użyteczności publicznej powinny wyróżniać się kolorem kontrastującym z kolorem posadzki (§ 71 rozp. w. t.).

Balustrady przy schodach, pochylniach, portfenetrach, balkonach i loggiach nie powinny mieć ostro zakończonych elementów. Wysokość oraz wypełnienie płaszczyzn pionowych powinny zapewniać skuteczną ochronę przed wypadnięciem osób. Szklane elementy balustrad powinny być

[12] Ibidem, s. 20-22.

wykonane ze szkła o podwyższonej wytrzymałości na uderzenia, tłukącego się na drobne, nieostre odłamki.

Przy balustradach lub ścianach przyległych do pochylni, przeznaczonych dla ruchu osób niepełnosprawnych, należy zastosować obustronne poręcze, umieszczone na wysokości 0,75 m i 0,9 m od płaszczyzny ruchu. Średnica poręczy powinna mieścić się w granicach 30-40 mm i znajdować się w przypadku schodów na wysokości 800 mm i 1100 mm, natomiast przy pochylniach na wysokości 750 mm i 900 mm. W celu zapewnienia bezpieczeństwa osobom niewidomym i słabowidzącym poręcze powinny być koloru kontrastującego z kolorem ściany i biec nieprzerwanie przez cały ciąg schodów, a ponadto wykraczać poza pierwszą i ostatnią krawędź stopnia o 300 mm[13]. W budynku użyteczności publicznej pomieszczenia ogólnodostępne ze zróżnicowanym poziomem podłóg powinny być przystosowane do ruchu osób niepełnosprawnych.

W budynku użyteczności publicznej, produkcyjnym i magazynowym, w miejscach, w których następuje zmiana poziomu podłogi, należy zastosować rozwiązania techniczne, plastyczne lub inne sygnalizujące tę różnicę. Powierzchnie spoczników schodów oraz pochylni powinny mieć wykończenie wyróżniające je odcieniem, barwą bądź fakturą, co najmniej w pasie 30 cm od krawędzi rozpoczynającej i kończącej bieg schodów lub pochylni.

Wypada również pamiętać, iż zgodnie z § 54 rozp. w. t. budynek użyteczności publicznej, budynek mieszkalny wielorodzinny, budynek zamieszkania zbiorowego niebędący budynkiem koszarowym oraz każdy inny budynek mający najwyższą kondygnację z pomieszczeniami przeznaczonymi na pobyt więcej niż 50 osób, w których różnica poziomów posadzek pomiędzy pierwszą i najwyższą kondygnacją nadziemną, niestanowiącą drugiego poziomu w mieszkaniu dwupoziomowym, przekracza 9,5 m, należy wyposażyć w dźwig osobowy. Określony w tym przepisie wymóg dotyczy również mających dwie lub więcej kondygnacji nadziemnych budynków opieki zdrowotnej i budynków opieki społecznej. W budynku mieszkalnym wielorodzinnym, budynku zamieszkania zbiorowego oraz budynku użyteczności publicznej, wyposażanym w dźwigi, należy zapewnić dojazd z poziomu terenu i dostęp na wszystkie kondygnacje użytkowe osobom niepełnosprawnym. W przypadku wbudowywania lub przybudowywania szybu dźwigowego do istniejącego budynku dopuszcza się usytuowanie drzwi przystankowych na poziomie spocznika międzypiętrowego, jeżeli zostanie zapewniony dostęp do kondygnacji użytkowej osobom niepełnosprawnym.

[13] Ibidem, s. 21.

Co najmniej jeden z dźwigów służących komunikacji ogólnej w budynku z pomieszczeniami przeznaczonymi na pobyt ludzi, a także w każdej wydzielonej w pionie, odrębnej części (segmencie) takiego budynku, powinien być przystosowany do przewozu mebli, chorych na noszach i osób niepełnosprawnych. Kabina dźwigu osobowego dostępna dla osób niepełnosprawnych powinna mieć szerokość co najmniej 1,1 m i długość 1,4 m, poręcze na wysokości 0,9 m oraz tablicę przyzywową na wysokości od 0,8 m do 1,2 m w odległości nie mniejszej niż 0,5 m od naroża kabiny z dodatkowym oznakowaniem dla osób niewidomych i informacją głosową. W śródmiejskiej zabudowie uzupełniającej w średniowysokim budynku mieszkalnym wielorodzinnym, mającym nie więcej niż 3 mieszkania dostępne z klatki schodowej na kondygnacji, dopuszcza się instalowanie dźwigu niespełniającego tych wymagań, poza przystosowaniem do potrzeb osób niepełnosprawnych (§ 193 rozp. w. t.).

W celu ułatwienia korzystania z windy osobom niewidomym i słabowidzącym przed drzwiami należy umieścić pole uwagi o szerokości nie mniejszej niż 0,50 m połączone z pasem prowadzącym. Ponadto drzwi windy powinny zostać oznaczone poprzez obramowanie strefy przechodzenia i framugi pasem kontrastowym o szerokości 0,10-0,15 m, znajdującym się na wysokości 0,80-1,20 m oraz 1,40-1,70 m. Należałoby również konsolety z przyciskami umieszczać zawsze w tym samym miejscu na kontrastowym tle. Dla potrzeb osób niewidomych i słabowidzących w windach powinny być stosowane przyciski klawiszowe, wystające nad powierzchnię konsolety z oznaczeniami w języku Braille'a. Dodatkowo w każdym dźwigu powinna pojawiać się informacja głosowa o otwieraniu/zamykaniu drzwi, numerze piętra[14].

W budynku użyteczności publicznej i zakładu pracy należy urządzić ustępy ogólnodostępne. Odległość od stanowiska pracy lub miejsca przebywania ludzi do najbliższego ustępu nie może być większa niż 75 m, a od stanowiska pracy chronionej – niż 50 m.

W budynku, na kondygnacjach dostępnych dla osób niepełnosprawnych, co najmniej jedno z ogólnodostępnych pomieszczeń higieniczno-sanitarnych powinno być przystosowane dla tych osób przez:

1. zapewnienie przestrzeni manewrowej o wymiarach co najmniej 1,5 x 1,5 m,
2. stosowanie w tych pomieszczeniach i na trasie dojazdu do nich drzwi bez progów,

[14] Ibidem, s. 23.

3. zainstalowanie odpowiednio przystosowanej, co najmniej jednej miski ustępowej i umywalki, a także jednego natrysku, jeżeli ze względu na przeznaczenie przewiduje się w budynku takie urządzenia,
4. zainstalowanie uchwytów ułatwiających korzystanie z urządzeń higienicznosanitarnych.

W budynku z pomieszczeniami przeznaczonymi na pobyt ludzi temperatura na powierzchni elementów centralnego ogrzewania, niezabezpieczonych przed dotknięciem przez użytkowników, nie może przekraczać 90°C. Natomiast w pomieszczeniach z ogrzewaniem powietrznym, temperatura strumienia powietrza w odległości 1 cm od wylotu do pomieszczenia nie może przekraczać 70°C – jeżeli znajduje się on na wysokości ponad 3,5 m od poziomu podłogi i 45°C – w pozostałych przypadkach.

W pomieszczeniu przeznaczonym na zbiorowy pobyt osób niepełnosprawnych na grzejnikach centralnego ogrzewania należy umieszczać osłony, ochraniające od bezpośredniego kontaktu z elementem grzejnym. W budynkach przeznaczonych na zbiorowy pobyt osób niepełnosprawnych, w instalacji wody ciepłej powinny być stosowane termostatyczne zawory mieszające z ograniczeniem maksymalnej temperatury do 43°C, a w instalacjach prysznicowych do 38°C, zapobiegające poparzeniu.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury reguluje również kwestie związane z usytuowaniem różnego rodzaju urządzeń, które mogłyby znaleźć się w obrębie szlaku komunikacyjnego. Przepisy wskazanego aktu prawnego stanowią, iż tablice informacyjne, reklamy i podobne urządzenia oraz dekoracje powinny być tak usytuowane, wykonane i zamocowane, aby nie stanowiły zagrożenia bezpieczeństwa dla użytkowników budynku i osób trzecich.

Daszki, balkony oraz stałe i ruchome osłony przeciwsłoneczne mogą być umieszczane na wysokości co najmniej 2,4 m nad poziomem chodnika, z pozostawieniem nieosłoniętego pasma ruchu od strony jezdni o szerokości co najmniej 1 m. Wystawy sklepowe, gabloty reklamowe, a także obudowy urządzeń technicznych nie mogą być wysunięte poza płaszczyznę ściany zewnętrznej budynku o więcej niż 0,5 m – przy zachowaniu użytkowej szerokości chodnika nie mniejszej niż 2 m oraz zapewnieniu bezpieczeństwa ruchu dla osób z dysfunkcją narządu wzroku.

Skrzydła drzwiowe i okienne oraz kraty, okiennice lub inne osłony, w pozycji otwartej lub zamkniętej, nie mogą zawężać szerokości użytkowej chodnika usytuowanego bezpośrednio przy ścianie zewnętrznej budynku, w której się znajdują. Wymaganie to dotyczy także zewnętrznych schodów

i pochylni. Urządzenia oświetleniowe, w tym reklamy, umieszczone na zewnątrz budynku lub w jego otoczeniu nie mogą powodować uciążliwości dla jego użytkowników ani też przechodniów i kierowców.

Podsumowanie

W Polsce istnieją regulacje prawne mające na celu zapewnienie osobom niepełnosprawnym, w tym osobom niewidomym i słabowidzącym, jak najszerszego dostępu do przestrzeni publicznej. Jednocześnie wydaje się, że sposób i zakres wdrożenia rozwiązań przewidzianych przepisami prawa jest niewystarczający. Sprawia to, że osoby niewidome i słabowidzące mają trudności w samodzielnym poruszaniu się w przestrzeni publicznej i narażone są na liczne niebezpieczeństwa. Kolejne bariery architektoniczne, jakie napotykają w życiu codziennym w przestrzeni publicznej, powodują u nich zniechęcenie, często mogą wywoływać również poczucie zagrożenia i frustrację, a w skrajnych przypadkach nawet depresję. Zarówno zagrożenia, jak i różnego rodzaju „pułapki", jakie czekają na osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej, mogą powodować, że pozostaną one w swoich domach, ponieważ jedynie tam czują się bezpiecznie.

Należałoby zatem postulować o jak najszersze wprowadzanie w praktyce rozwiązań, które ułatwią osobom niewidomym i słabowidzącym samodzielną oraz swobodną obecność w przestrzeni publicznej, a także realizację ich planów zawodowych i pasji. Trzeba zrobić wszystko, aby nie pozostawiać osób niepełnosprawnych na marginesie społeczeństwa. Należy dążyć do jak największej integracji osób niepełnosprawnych ze światem „normalnych" ludzi. Na pewno będzie to korzystne dla wszystkich. Osoby niepełnosprawne mogą wiele zyskać na kontaktach „ze światem zewnętrznym" – przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa i pewność siebie. Natomiast pełnosprawni mogą się wiele nauczyć od osób niepełnosprawnych, chociażby tolerancji dla odmienności, a także wytrwałości w dążeniu do celu, np. podczas pokonywania barier i przeszkód.

Katarzyna Chomicz

Sytuacja osób niewidomych oraz słabowidzących w Anglii, w zakresie bezpieczeństwa przemieszczania się w środowisku zurbanizowanym, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego

Abstrakt

Artykuł ma na celu zaprezentowanie sytuacji osób niewidomych oraz słabowidzących w Anglii, w zakresie bezpiecznego przemieszczania się w środowisku zurbanizowanym, która uległa znacznej poprawie od 2006 roku. Było to możliwe dzięki opublikowaniu przez *Highways Agency* programu: *Disability – Accessibility of the Strategic Road Network Programme*. Głównym założeniem tego projektu było promowanie równości oraz wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań architektonicznych oraz technologicznych, umożliwiających osobom niepełnosprawnym łatwiejszy i bezpieczniejszy dostęp do usług publicznych, w szczególności uwzględniając osoby niewidome oraz słabowidzące.

Informacje ogólne

Na terenie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, zajmującej obszar 244 100 km^2, zamieszkuje w przybliżeniu 63,7 mln ludzi[1]. Wśród ponad 60 mln społeczeństwa brytyjskiego, około 2 mln osób ma problemy ze wzrokiem[2], a około 360 tys. zostało zarejestrowanych jako niewidomi bądź słabowidzący (w tym około 25 tys. dzieci i młodzieży w wieku od 0 do 16 lat)[3]. Przewiduje się także, że do 2020 roku liczba

1 A. Wicki, *Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, t. V, (w:) A. Jelonek (red.), *Encyklopedia Geograficzna Świata*, Kraków 2012, s. 475.

2 *Sight loss UK 2013, The latest evidence,* RNIB 2013, s. 6; 2 mln to liczba, która odnosi się do osób mających problem ze wzrokiem, ale niekwalifikujących się do rejestracji jako osoby niewidome bądź słabowidzące.

3 *Providing excellent services for blind and partially sighted people: A guide for local authorities,* RNIB with George and Lennard Associates 2012, s. 7.

osób, które będą miały problem ze wzrokiem, wzrośnie do ponad 2,3 mln, a w 2050 roku do prawie 4 mln[4]. Główną przyczyną takiego wzrostu, obok szybszego starzenia się społeczeństwa, jest m.in. otyłość i cukrzyca występująca u znacznej części populacji[5].

Osoby niewidome oraz słabowidzące – statystyka

W Anglii, zgodnie z art. 29 *National Assistance Act* z 1948 roku[6], rejestracji osób niewidomych oraz słabowidzących dokonują władze miasta – *Council* (trzeba jednak mieć na uwadze, że aby zostać zarejestrowanym, należy spełnić odpowiednie kryteria)[7]. *Health and Social Care Information Centre* (HSCIC)[8], po otrzymaniu danych ze wszystkich 152 *Councils* w Anglii, publikuje raport dotyczący ilości osób zarejestrowanych jako osoby niewidome oraz słabowidzące.

Tabela 1. Liczba osób zarejestrowanych jako niewidomi oraz słabowidzący w latach 2000-2011, Anglia

Rok	Niewidomi	Słabowidzący
2000	157,820	148,680
2003	156,675	155,230
2006	152,455	155,200
2008	152,980	156,285
2011	147,810	151,010

Źródło: *Health and Social Care Information Centre 2011*

Do 2011 roku 299 tys. osób zostało zarejestrowanych jako osoby niewidome i słabowidzące, w tym 147 810 niewidomych oraz 151 010 sła-

4 B. McLaughlan, *Good practice in sight. How excellent services for blind and partially sighted adults can boost the overall performance of local authorities*, RNIB 2008, s. 9.

5 *Narodowy Program Przeciwdziałania Chorobom Cywilizacyjnym*: http://www.mz.gov.pl/wwwfiles/ma_struktura/docs/program_10062010.pdf (10.08.2013).

6 *National Assistance Act 1948, c. 29 11 and 12 Geo 6.*

7 Aby zostać zarejestrowanym jako osoba niewidoma bądź słabowidząca, należy poddać się badaniu określanemu jako *Snellen test*, a następnie uzyskać *Certificate of Vision Impairment* (CVI) – dawniej nazywane DB8.

8 *Health and Social Care Information Centre* (HSCIC) to tzw. *non-departmental public body* Ministerstwa Zdrowia w Wielkiej Brytanii, który *nota bene* nie jest jego integralną częścią. Ministrowie są ostatecznie odpowiedzialni przed Parlamentem za działalność tego podmiotu.

bowidzących – w stosunku do 2008 roku zanotowano obniżenie o 3%. Spadek odnotowano również w odniesieniu do nowo zarejestrowanych niewidomych oraz słabowidzących, w stosunku do roku 2008, kolejno o 11% i 10%[9].

Jak wynika z powyższych danych, liczba osób zarejestrowanych jako słabowidzący jest nieco wyższa niż liczba osób zarejestrowanych jako niewidomi.

Tabela 2. Liczba nowo zarejestrowanych osób jako niewidomi i słabowidzący w latach 2000-2011, Anglia

Rok	Nowo zarejestrowane osoby jako niewidome	Nowo zarejestrowane osoby jako słabowidzące
2000	12,950	17,490
2003	13,015	16,595
2006	10,820	14,375
2008	10,230	13,240
2011	9,110	11,850

Źródło: *Health and Social Care Information Centre 2011*

[9] *Registered Blind and Partially Sighted People – England, Year ending 31 March 2011*, HSCIC 2011.

Tabela 3. Procent osób zarejestrowanych jako osoby niewidome i słabowidzące na podstawie grup wiekowych w latach 2000-2011, Anglia

Procent osób według grup wiekowych							
Rok	0-4	5-17	18-49	50-64	65-74	75+	Ogółem %
Niewidomi							
2000	0	2	10	8	10	69	100
2003	0	2	11	9	10	67	100
2006	0	2	12	10	10	66	100
2008	1	3	13	10	10	64	100
2011	0	3	13	11	9	64	100
Słabowidzący							
2000	0	2	9	8	11	69	100
2003	0	3	10	8	11	68	100
2006	0	3	10	9	10	68	100
2008	0	3	11	9	10	66	100
2011	0	3	12	10	10	66	100

Źródło: *Health and Social Care Information Centre 2011*

W 2011 roku odsetek osób niewidomych w grupie wiekowej powyżej 75 lat wyniósł 64%, natomiast osób słabowidzących 66%. Z kolei liczba osób niewidomych zmniejszyła się we wszystkich grupach wiekowych w porównaniu do 2008 roku, z wyjątkiem grupy wiekowej 50-64, która wzrosła nieznacznie o 460 (3%) w stosunku do 2008 roku. Również liczba osób zarejestrowanych jako osoby słabowidzące spadła we wszystkich grupach wiekowych, z wyjątkiem osób w grupie wiekowej 18-49 oraz 50-64, która wzrosła kolejno o 575 (3%) i 430 (3%)[10].

[10] Ibidem.

Rozwiązania architektoniczne oraz technologiczne

Po wejściu w życie *Disability Discrimination Act* [11] w 1995 roku *Highways Agency*[12] została niejako zmuszona, aby uaktualnić standardy projektów architektonicznych dróg. Dotyczyło to w szczególności instalacji: płyt ostrzegawczych (prowadzących), układów zabezpieczających (barierek ochronnych) oraz obniżenia krawężników[13].

W grudniu 2006 roku *Highways Agency* opublikowała *Disability Action Plan*, który miał na celu promowanie równości osób niepełnosprawnych. W ramach tego planu bardzo istotne znaczenie miał projekt: *Disability – Accessibility of the Strategic Road Network Programme*[14], który wprowadzał nowoczesne rozwiązania architektoniczne oraz technologiczne, umożliwiając tym samym osobom niepełnosprawnym łatwiejszy i bezpieczniejszy dostęp do usług publicznych[15].

Przejścia dla pieszych

Prawo brytyjskie nie przewiduje ustawowej definicji pieszego, jednak na podstawie analizy takich aktów prawnych jak: *Road Traffic Act 1988*[16], *The Highways Act 1980*[17], a także *Road Traffic Regulation Act 1984*[18] można ją wywieść. Powyżej wymienione akty stanowią, iż pieszym jest każda osoba poruszająca się poza pojazdem na drodze oraz osoba prowadząca,

---

11 *Disability Discrimination Act 1995*, *c. 50* (DDA) to ustawa Parlamentu Zjednoczonego Królestwa, która została w 2010 r. uchylona i zastąpiona przez *Equality Act 2010*. Akt ten stanowił, iż niezgodne z prawem jest traktowanie osób z powodu ich niepełnosprawności na m.in. takich obszarach jak: zatrudnienie, dostarczanie towarów i usług, edukacja czy transport.

12 *Highways Agency* to wydział Ministerstwa Transportu Anglii. Jej zadania skupiają się w następujących obszarach: zarządzanie siecią dróg w Anglii, obsługa informatyczna, współpraca z agencjami rządowymi, zapewnienie personelu odpowiedzialnego za oczyszczanie dróg.

13 *Accessibility of the Strategic Road Network, Equality Impact Assessment, Final Report*, Highways Agency 2010, s. 1.

14 *Disability – Accessibility of the Strategic Road Network Programme* to opublikowany przez *Highways Agency* raport, którego głównym celem było kontynuowanie poprawy jakości istniejącej infrastruktury, poprzez wprowadzenie nowoczesnych rozwiązań architektonicznych oraz technologicznych, umożliwiające osobom niepełnosprawnym łatwiejszy dostęp do usług publicznych. Dokument zawiera także dodatkowe informacje na temat zakresu poprawy infrastruktury oraz środków na jej wprowadzenie.

15 *Compliance Programme Design Compliance Assessment Guide DDA Training Spring 2010*, Highways Agency DDA, s. 11.

16 *Road Traffic Act 1988, c. 52.*

17 *The Highways Act 1980, c. 66.*

18 *Road Traffic Regulation Act 1984, c. 27.*

ciągnąca lub pchająca rower, motorower, motocykl, wózek dziecięcy, podręczny lub inwalidzki.

W przeciwieństwie do braku legalnej definicji pieszego, przechodzenie pieszych przez jezdnię reguluje *The Highway Code*[19] (odpowiednik polskiego Kodeksu drogowego[20]), w dziale zatytułowanym *Rules for Pedestrians,* w regułach od 1 do 35, oraz *Road Traffic Act*[21] z 1988 roku, w art. 37. Zgodnie z powyżej wymienionymi regulacjami pieszy jest uprawniony, aby przy zachowaniu szczególnej ostrożności przechodzić przez jezdnię w miejscach oznakowanych jako przejście dla pieszych (bez względu na sygnalizację świetlną czy dźwiękową) oraz w miejscach nieoznakowanych jako przejście dla pieszych (wyjątek stanowi przechodzenie przez tory kolejowe, jeśli sygnalizacja świetlna bądź dźwiękowa nie zezwala na przejście).

W Anglii i Walii przejścia dla pieszych przystosowane dla osób niepełnosprawnych, w szczególności dla osób niewidomych i słabowidzących podzielone zostały na dwa rodzaje: tzw. *grade separated* oraz *at-grade*. Przejścia typu *grade separated* znajdują się pod drogą bądź nad nią (tzw. przejścia podziemne i nadziemne). Z kolei przejścia typu *at-grade* charakteryzują się tym, iż pieszy przechodzi na tym samym poziomie, na którym znajduje się droga – odbywać się to może na przejściach niekontrolowanych oraz kontrolowanych. Na przejściach niekontrolowanych znajdują się: płyty ostrzegawcze (płyty prowadzące), tzw. *tactile paving,* ułożone w kształcie litery L, T bądź litery I (zostaną one szerzej opisane w dalszej części artykułu), droga boczna oraz w niektórych przypadkach wysepka bezpieczeństwa. Przejścia dla pieszych tego rodzaju zlokalizowane są z dala od punktów kolizyjnych. W razie zaistniałego na drodze niebezpieczeństwa, daje to kierowcom możliwość, aby z daleka zobaczyć skrzyżowanie, na którym potencjalnie mogą znajdować się piesi, oraz bezpiecznie zahamować[22].

Z kolei przejścia kontrolowane, które reguluje *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction*[23] z 1997 roku,

---

19 *The Highway Code 2013. The Highway Code* to kodeks przeznaczony dla użytkowników dróg w Wielkiej Brytanii, opublikowany przez Urząd Jej Królewskiej Mości. Jest to publikacja zawierająca zasady i wytyczne mające na celu promowanie bezpieczeństwa na drogach. Istnieją dwie wersje *The Highway Code: The Great Britain version*, którą stosuje się do Anglii, Szkocji i Walii, oraz *The Northern Ireland version*, którą stosuje się w Irlandii Północnej.

20 Ustawa z 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym, Dz. U. z 1997 r., Nr 98, poz. 602 ze zm.

21 *Road Traffic Act 1988, c. 52.*

22 *The Assessment and Design of Pedestrian Crossings*, Local Transport Notes 1/95 and 2/95.

23 *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction 1997*, SI 1997/2400 ze zm. *The Pelican and Puffin Pedestrian Crossings General (Amendment) Directions 1998*, SI 1998/901.

to tzw.: *Zebra, Pelican, Toucan, Puffin* lub *Pegasus*, na których znajdują się płyty ostrzegawcze oraz słupy sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, które szerzej zostaną opisane w dalszej części artykułu.

Zdjęcie 1. Przykładowe przejście dla pieszych

Źródło: prywatne archiwum

O ile jest to możliwe, przejście oddziela się na jezdni linią, która wyznacza jej szerokość, zapewniając jednocześnie maksymalne jej wykorzystanie[24]. Minimalna szerokość przejścia dla pieszych typu: *Zebra, Pelican* lub *Puffin* to 2,4 m, natomiast dla przejścia typu *Toucan* bądź gdy przejście wykorzystywane jest przez większą liczbę rowerzystów minimalna szerokość wynosi 4 m[25].

Dodatkowo na przejściach instaluje się specjalne układy zabezpieczające nazywane potocznie barierkami ochronnymi (*pedestrian guardrails* i *pedestrian parapets*), które zostały zaprojektowane w celu ochrony osób niewidomych oraz słabowidzących, utrzymując ich z dala od niebezpiecznych obszarów, jednocześnie są one bardzo pomocną wskazówką w znalezieniu początkowej linii, wyznaczającej bezpieczne przejście na drugą stronę ulicy. Wszystkie wytyczne dotyczące instalacji oraz specyfikacji barierek ochronnych muszą być zgodne z załącznikiem A i B, BS 7818 *Specification*

[24] *Design of Buildings and Their Approaches to Meet the Needs of Disabled People – Code of practice, 2009* (BS 8300).

[25] *Compliance Programme…,* op. cit., s. 35.

for Pedestrian Restraint Systems in Metal z 1995 roku. Zgodnie z tym załącznikiem barierki muszą zostać zamontowane obok słupa sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, które znajdują się co najmniej 45 cm od krawędzi jezdni, i kończyć się do 10 cm przed słupem zmiany świateł, który również musi być oddalony od krawędzi jezdni o co najmniej 45 cm, włączając w to płyty prowadzące. Natomiast przęsła powinny być zaprojektowane w taki sposób, aby uniemożliwiały wychodzenie psów przewodników poza nie, zapewniając jednocześnie odpowiednią widoczność (otwory między przęsłami powinny być dostatecznie szerokie) dzieci oraz osób korzystających z wózka inwalidzkiego[26].

Rys. 1. Ogólne wymiary przejść dla pieszych

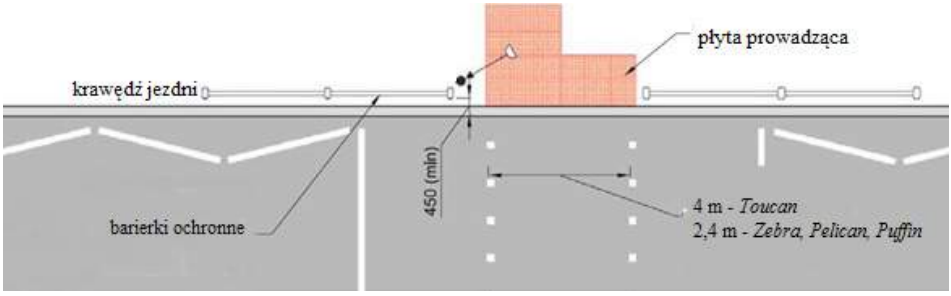

1. Przejście dla pieszych typu *Zebra*

Charakterystyczne dla przejść typu *Zebra* jest zastąpienie słupa sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej przez dwa czarno-białe słupy, po obu stronach drogi, z osadzonymi na górze żółtymi, migającymi kulami[27]. Tego typu przejście dla pieszych może zostać zbudowane, jeśli:

- 85 percentyl prędkości jest większy niż 30 mil na godzinę – mph (w przybliżeniu 42 km/h) i nie występują zatory na drodze, ze względu na szybkie przepływy zarówno samochodów, jak i pieszych,
- istnieją obszary słabej widoczności dla kierowców (np. w odległości 5 m od ronda lub skrzyżowania)[28].

[26] *Specification for Pedestrian Restraint Systems in Metal, 1995* (BS 7818).
[27] *Know Your Traffic Signs,* Official Edition, Department for Transport 2007, s. 127.
[28] *Compliance Programme…,* op. cit., s. 37.

Rys. 2. Światła na przejściu dla pieszych typu *Zebra*

2. Przejście dla pieszych typu *Pelican*

Na przejściu dla pieszych typu *Pelican* wykorzystuje się słup sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, który umieszczany jest po obu stronach ulicy, po prawej stronie przechodnia. Czas oczekiwania na zmianę sygnalizacji wynosi 30 sekund w godzinach szczytu oraz 20 sekund poza godzinami szczytu[29]. W momencie zasygnalizowania pieszemu o możliwości przejścia na drugą stronę zielone światło będzie się świecić 4 sekundy (dla przejść o długości do 7,5 m) lub 7 sekund (dla przejść o długości ponad 12,5 m), jednak czas zostaje wydłużony o 2 sekundy, kiedy przejście wykorzystywane jest przez osoby niepełnosprawne. Przejścia typu *Pelican* powstają wówczas, gdy typ *Puffin* ze względu na lokalną topografię skrzyżowania nie może zostać zbudowany[30].

3. Przejście dla pieszych typu *Puffin*

Przejście dla pieszych typu *Puffin,* nazywane także *Pedestrian User-Friendly Intelligent,* oparte jest na technologii detekcji mikrofal. Dzięki temu urządzenie wykrywa szybkość ruchu pieszego, automatycznie dostosowując czas zmiany świateł tak, aby żaden pieszy nie znajdował się na przejściu w momencie ruchu pojazdów[31]. Zarówno przycisk żądania

[29] *Designing for Pedestrians – A Guide to Good Practice*, Essex County Council 2006.
[30] *Pelican Pedestrian Crossing,* Traffic Advisory Leaflet 1/01, Department for Transport 2001.
[31] *The Design of Pedestrian Crossing*, LTN 2/95, Department for Transport 1995.

zmiany świateł, jak i sygnalizacja wskazująca możliwość przejścia na drugą stronę jezdni są umieszczone na słupie sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej znajdującym się do 45 cm od krawędzi jezdni[32].

Obecnie tego typu przejścia stają się najpopularniejszą formą wspomagania pieszego, zastępując wszystkie pozostałe typy kontrolowanych przejść.

4. Przejście dla pieszych typu *Toucan*

Układ przejścia typu *Toucan* został wprowadzony w 1993 roku i po raz pierwszy opisany w *Traffic Advisory Leaflet 10/93.* Cechą charakterystyczną dla tego typu przejścia jest możliwość korzystania zarówno przez pieszych, jak i rowerzystów z tego samego przejścia, które jest podzielone na dwie części. Jedno z nich jest użytkowane tylko przez pieszych, natomiast sąsiadująca obok, obniżona na całej długości krawężnikiem część, przeznaczona została wyłącznie dla rowerzystów. Ten typ przejścia wykorzystuje urządzenia sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej używane przy przejściu typu *Puffin*[33].

5. Przejście dla pieszych typu *Pegasus*

Podobnie jak w opisanym powyżej typie przejścia dla pieszych, wykorzystywane są urządzenia sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, jednak dodatkowo przystosowane dla osób jeżdżących konno, ale na wydzielonych obszarach granicznych[34].

Sygnały na kontrolowanych przejściach dla pieszych

Wszystkie słupy sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej umieszczane są po prawej stronie, patrząc od strony skrzyżowania, po obu stronach drogi. Umożliwia to osobom niewidomym oraz słabowidzącym, poruszającym

[32] *Compliance Programme…,* op. cit., s. 40.

[33] „*TOUCAN*" – *An unsegregated crossing for pedestrians and cyclists*, Traffic Advisory Leaflet 10/93, Department for Transport 1993.

[34] *Compliance Programme…,* op. cit., s. 43.

się w asyście psa przewodnika, na użycie przycisku[35] z ich prawej strony[36]. Konsola zmiany sygnalizacji świetlnej znajduje się blisko płyty prowadzącej z centrum przycisku znajdującym się na wysokości 1 m, a 1,1 m od ziemi.

Należy jednak pamiętać, iż w niektórych miejscach nie jest możliwe, aby zainstalować sygnał dźwiękowy ze względu na bliskie sąsiedztwo innego punktu przecięcia dróg. W takiej sytuacji sygnał dźwiękowy może zostać błędnie odebrany. Również w pobliżu domów sygnał dźwiękowy jest wyłączany między godziną 22.00 a 7.00 rano. W przypadku braku sygnału dźwiękowego pieszy z zaburzeniami widzenia jest w stanie sprawdzić działanie skrzyżowania za pomocą tzw. dotykowej szyszki (dotykowy wskaźnik w postaci radełkowatego stożka), umieszczonej pod konsolą zmiany sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, obracającej się jedynie podczas sygnalizacji umożliwiającej przejście na drugą stronę. Od kwietnia 2002 roku dotykowe szyszki są wymogiem dla wszystkich przejść niezależnie od tego, czy mają one sygnał dźwiękowy[37].

Płyty ostrzegawcze (płyty prowadzące) – *tactile paving*

Obecnie na każdym typie skrzyżowań, zarówno kontrolowanych, jak i niekontrolowanych, instaluje się specjalne płyty ostrzegawcze, inaczej nazywane prowadzącymi[38]. Są to specjalne, antypoślizgowe, odporne na warunki atmosferyczne, prefabrykowane płyty betonowo-wskaźnikowe, będące elementem do wykonywania części nawierzchni chodnikowej. Posiadają one specjalnie ukształtowane powierzchnie, rozpoznawalne dotykowo, w celu ułatwienia przemieszczania się osób niewidomych i słabowidzących (ze specjalnie ukształtowaną górną powierzchnią z wypustkami w kształcie stożka ściętego, stosowane w celu zasygnalizowania strefy decyzji, np. za miejscem ich występowania znajduje się przejście dla pieszych przez jezdnię lub torowisko), wchodzące w skład systemu nawierzchni bez barier architektonicznych[39].

---

35 Dno tego przycisku musi mieć odpowiednie wymiary – rozszerzenie 20 mm w dół (± 1 mm) i średnicy od 15 mm (± 1 mm).

36 Pies przewodnik trenowany jest, aby zawsze znajdował się po lewej stronie właściciela.

37 *Pedestrian Facilities at Signal-Controlled Junctions*, Traffic Advisory Leaflet 5/05, Department for Transport 2005.

38 *Audible and Tactile Signals at Signal Controlled Junctions*, Traffic Advisory Leaflet 5/91, Department for Transport 1991.

39 M. Loo-Morrey, *Tactile Paving Survey – Raport*, Health and Safety Laboratory 2005, s. 2-5.

Zdjęcie 2. Przykład płyty prowadzącej na kontrolowanym przejściu dla pieszych

Źródło: materiał własny

Standardowe wzory i układy płyt znajdują się w poradniku *Guidance on the use of tactile paving surfaces* z 2007 roku, utworzone przez Ministerstwo Transportu. Poradnik ten wytycza też podstawowe zasady projektowania ulic, które mają zadanie ułatwić poruszanie się, a także zapewnić bezpieczeństwo osobom niewidomych oraz słabowidzącym. Układ płyt prowadzących powinien być prosty, logiczny i spójny. Dzięki temu osoba z wadą wzroku zapamięta otoczenie oraz ma możliwość przewidywania i interpretacji okolicy. Kontrasty kolorów oraz dźwięk powinny być używane do podkreślenia obecności niektórych, kluczowych funkcji przejścia dla pieszych. Wiele osób słabowidzących może odczytać znaki dopiero, jeśli są one prawidłowo ustawione oraz posiadają odpowiednią fakturę i wielkość[40].

[40] *Guidance on the use of tactile paving surfaces,* https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/3622/tactile-pavement.pdf (15.08.2013).

Magda Olesiuk-Okomska

Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Australii

Niepełnosprawność wzrokowa w Australii

Jak wynika z raportu z 2010 roku[1], ślepota i słabowidzenie stanowią w Australii poważny i często niedoceniany problem. W 2009 roku blisko 575 tys. Australijczyków powyżej 40 roku życia słabo widziało, co stanowiło 5,8% populacji w tej grupie wiekowej. Wśród nich było około 66,5 tys. niewidomych, z najwyższym odsetkiem wśród osób powyżej 70 roku życia (blisko 70%). Liczba osób cierpiących na starowzroczność wyniosła dodatkowe 73 tys. Prognozuje się, że liczba osób niedowidzących powyżej 40 roku życia wzrośnie do blisko 801 tys. do 2020 roku, a niewidomych do 102 750. Ponadto przewiduje się, że liczba osób cierpiących na starowzroczność wzrośnie do blisko 90 tys. do 2020 roku. Ten wzrost odzwierciedla postępujące starzenie się społeczeństwa. Liczba osób powyżej 40 roku życia tracących wzrok potraja się z każdą dekadą. Szacuje się, że całkowity ekonomiczny koszt utraty wzroku w Australii wyniósł 16,6 mld dolarów w 2009 roku oraz 28 905 dolarów na osobę z wadą wzroku powyżej 40 roku życia. Dla porównania, w 2004 roku szacowany całkowity koszt wynosił 9,8 mld dolarów. Wzrost ten jest odzwierciedleniem zarówno starzenia się społeczeństwa, jak i inflacji. Wskazuje się, że można by zaoszczędzić miliony dolarów, gdyby zapobiegano możliwej do uniknięcia utracie wzroku. Australia podjęła działania, wraz z innymi państwami, w celu eliminacji ślepoty (możliwej do uniknięcia) do 2020 roku, poprzez współ-

[1] *Clear Focus. The Economic Impact of Vision Loss in Australia in 2009*. A report prepared for Vision 2020 Australia by Access Economics Pty Limited, June 2010, Melbourne 2010, dostępny na oficjalnej stronie internetowej Vision 2020 Australia: http://vision2020australia.org.au (13.04.2014).

ną inicjatywę „Wzrok 2020: Prawo do widzenia" (*Vision 2020: The Right to Sight*)[2].

Szacuje się, że na świecie jest ponad 161 mln ludzi słabowidzących. W Narodowym Przeglądzie Stanu Zdrowia (*National Health Survey*) 2007--2008, 52% populacji Australii zgłosiło problemy ze wzrokiem. Jak w większości krajów rozwiniętych, najczęstszymi przyczynami utraty wzroku w Australii są te związane ze starzeniem się ludności. Jednakże choroby oczu nie są problemem jedynie osób w starszym wieku; choroby oczu oraz wady wzroku należą do najczęstszych chorób, na które cierpią australijskie dzieci. Szacuje się, że 9,4% Australijczyków w wieku 55 lat lub powyżej jest słabowidzących, a około 1,2% niewidomych. Szacuje się także, że całkowita liczba ludzi słabowidzących lub niewidomych niemal podwoi się do 2024 roku, w porównaniu z rokiem 2000. Pewne grupy populacji australijskiej są bardziej narażone na choroby oczu. Należą do nich: ludzie starsi, osoby, u których w rodzinie wystąpiły choroby oczu, oraz np. osoby cierpiące na cukrzycę. Choroby oczu i utrata wzroku generują znaczne finansowe i społeczne koszty dla społeczeństwa Australii[3].

W raporcie opublikowanym w grudniu 2012 roku[4] zauważono, że samodzielne podróżowanie i przemieszczanie się jest niezwykle istotnym elementem funkcjonowania i rodzajem aktywności podejmowanej regularnie w życiu codziennym. Dla ludzi, którzy doświadczają upośledzenia czynnościowego, realizacja tej aktywności staje się trudnym wyzwaniem i wiąże się z szeregiem zagrożeń. Jedno z tych zagrożeń wynika z bycia pieszymi, którzy stanowią szczególnie narażoną grupę użytkowników dróg. Piesi są narażeni na większe ryzyko z uwagi na brak ochrony i ograniczoną tolerancję biomechaniczną na gwałtowne siły w momencie uderzenia przez pojazd lub innego użytkownika drogi. Nie ulega wątpliwości, że ryzyko to znacznie wzrasta dla pieszych dotkniętych upośledzeniem czynnościowym, jako że ich potrzeby podczas korzystania z systemu drogowego różnią się od potrzeb osób w pełni sprawnych. Piesi dotknięci wadami wzroku (np. niewidomi lub słabowidzący) są przykładem takich, szczególnie narażonych grup.

---

2 Zob. szerzej: oficjalna strona internetowa Vision 2020 Australia: http://vision2020australia.org.au; oficjalna strona internetowa Międzynarodowej Agencji do Zapobiegania Ślepocie: http://www.iapb.org.

3 *A guide to Australian eye health data*, Australian Institute of Health and Welfare, 2nd edition, Canberra 2009 – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej Australian Institute of Health and Welfare: http://www.aihw.gov.au (13.04.2014).

4 M. Bleechmore, A. Guaglio, J. Langford, S. Liu, J. Oxley, *Road safety for pedestrians who are blind or have low vision*, December 2012 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Vision Australia: http://visionaustralia.org (13.04.2014).

Z przeprowadzonych badań wynika, że stopień wady wzroku znacząco wpływa na to, czy dana osoba porusza się z asystą, czy nie. Naturalnie bardziej prawdopodobne jest, że osoby z większą wadą wzroku będą poruszały się w towarzystwie asysty. Jako podstawową konieczność poruszania się (zarówno w asyście, jak i bez asysty) większość osób wskazała potrzebę zrobienia zakupów i dostęp do podstawowych usług (np. bank, poczta). Wskazano także rekreację/fitness, pracę lub dostęp do transportu publicznego.

Większość uczestników badania, którzy wskazali na poruszanie się bez asysty, zgłosiła, że weszła w interakcję z szeregiem elementów systemu ruchu drogowego (głównie przejścia dla pieszych z sygnalizacją, duże natężenie ruchu, skrzyżowania bez sygnalizacji oraz wysepki drogowe). W interakcji tej swoje samopoczucie określiła jako „trochę lub bardzo pewny siebie". Z kolei, w odniesieniu do dwóch przykładów interakcji w ruchu drogowym, a mianowicie interakcji z rowerzystą oraz pojazdami o napędzie elektrycznym, aż jedna trzecia badanych określiła swoje samopoczucie jako „w ogóle niepewny" / „brak pewności siebie".

Większość respondentów wskazała, że korzystała z przyrządów ułatwiających poruszanie się (głównie długie laski i psy przewodnicy). Co najmniej trzy czwarte wskazało, że zawsze korzystało z większości sposobów bezpiecznego poruszania się, tj. spoglądanie w dwóch kierunkach; sprawdzanie odległości samochodu; nasłuchiwanie prędkości zbliżającego się pojazdu; przechodzenie, kiedy oba kierunki są puste; przechodzenie tylko podczas długich przerw czy poszukiwanie asysty; z nasłuchiwaniem będącym zdecydowanie najczęściej wykorzystywanym sposobem.

Ostatnia część badania sprawdzała udział respondentów w kolizjach drogowych i, jak to określono, incydentach bliskich kolizjom. Prawie 8% respondentów zgłosiło, że brało udział w kolizji z pojazdem lub rowerzystą w ciągu ostatnich pięciu lat. Blisko 20% zgłosiło, że brało udział w incydencie bliskim kolizji w tym samym okresie. W ogromnej większości kolizji i incydentów bliskich kolizjom uczestniczyły samochody lub rowerzyści. Większość respondentów była w tym czasie sama.

Niezwykle istotnym ustaleniem wynikającym z badania jest wskazanie potencjalnych wyzwań dla pieszych niewidomych lub słabowidzących. Badanie wskazało na pojazdy o napędzie elektrycznym i rowerzystów, jako na dwie najtrudniejsze i najbardziej niebezpieczne interakcje w systemie ruchu drogowego.

Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Australii[5]

W Australii nie istnieje jeden akt prawny regulujący w sposób całościowy sytuację prawną osób niepełnosprawnych. Jednakże, na szczeblu krajowym, obowiązuje ustawa *o zakazie dyskryminacji z uwagi na niepełnosprawność* (*Disability Discrimination Act*) z 1992 roku[6] (dalej: Ustawa), stanowiąca prawo wspólnotowe, która zakazuje dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w wielu obszarach życia publicznego. Promuje równouprawnienie oraz sprawiedliwy i równy dostęp dla ludzi niepełnosprawnych. Na mocy Ustawy istnieje szereg Standardów Australijskich (dalej: Standardy), które określają bardziej szczegółowo wymogi odnośnie do określonych dóbr i usług, mające na celu zrealizowanie obowiązków wynikających z Ustawy. Dotyczą one edukacji, transportu oraz dostępu do pomieszczeń. I tak np. w przypadku transportu i dostępu do pomieszczeń, wiele postanowień odnosi się do Standardu Australijskiego o numerze AS1428, który określa minimalne standardy dostępu dla osób niepełnosprawnych[7].

Realizacja ochrony wynikającej z Ustawy uzależniona jest od wstępnego postępowania pojednawczego pomiędzy osobą niepełnosprawną, która wnosi skargę, i pozwanym. W przypadku braku rozwiązania w wyniku procedury pojednawczej, istnieje możliwość wniesienia pozwu do sądu federalnego. Poza zapewnieniem ochrony przed dyskryminacją z powodu niepełnosprawności, Ustawa nie przewiduje szczególnej ochrony dla osób dotkniętych poszczególnym rodzajem niepełnosprawności.

---

5 Opracowano na podstawie odpowiedzi udzielonych w kwestionariuszu badawczym przez Vision Australia dnia 8 maja 2014 r.

6 *Disability Discrimination Act 1992* – dostępny na ComLaw – oficjalnej stronie legislacji Rządu Australii: http://comlaw.gov.au.

7 Zob. szerzej np. Vision Australia, *Public Policy, Driving with Significant Vision Loss*, November 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-driving-with-significant-vision-loss-public-policy-dec-2013.doc?sfvrsn=2 (27.05.2014); Vision Australia, *Public Policy on Quiet Vehicles*, December 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-quiet-vehicles-public-policy-dec-2013-final.doc?sfvrsn=2 (27.05.2014); Vision Australia, *Public Policy, Street Furniture and Items on Footpaths*, November 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-street-furniture-public-policy-nov-2013886C14BDB25E.doc?sfvrsn=2 (27.05.2014); Vision Australia, *Public Policy, Shared Use Paths*, July 2011 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-shared-use-paths-public-policy-july-2011.doc?sfvrsn=2 (27.05.2014).

Australia jest sygnatariuszem Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych[8] (dalej: Konwencja). Po ratyfikacji Konwencji w 2008 roku, zgodnie z Konstytucją Australii, całe australijskie ustawodawstwo (w tym rządów krajowych, stanowych oraz lokalnych) musi zapewniać ochronę i gwarantować prawa przewidziane w Konwencji.

W kraju istnieje także Australijska Komisja Praw Człowieka, której zadaniem jest, poza egzekwowaniem przepisów Ustawy, promowanie i wdrażanie postanowień Konwencji. Osoby, które doświadczają bezpośredniej lub pośredniej dyskryminacji, mogą wnieść do Komisji skargę. Działa ona we współpracy z innymi instytucjami, aby pomóc osobom fizycznym, jak i organizacjom w Australii zrozumieć ich prawa oraz wywiązać się z ich prawnych obowiązków.

W Australii nie istnieje odrębny akt prawny regulujący w sposób całościowy sytuację prawną osób niewidomych lub słabowidzących. Poza Ustawą większość prawodawstwa stanowego zawiera określone przepisy przewidujące kary pieniężne za dyskryminację osób poruszających się w asyście psów przewodników lub korzystających z asysty innych zwierząt, zawarte albo w oddzielnych ustawach, albo też przewidziane przez poszczególne stanowe ustawodawstwo antydyskryminacyjne. Na przykład, w przypadku stanu New South Wales, w ramach ustawodawstwa dotyczącego transportu istnieją przepisy przewidujące kary pieniężne za odmowę dostępu do środków transportu takich jak np. taksówki, dla osób poruszających się w asyście psów przewodników.

W kraju nie istnieją odrębne uregulowania prawne dotyczące osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Osobom niewidomym i słabowidzącym nie przysługują także szczególne uprawnienia w ruchu drogowym, regulowane przez odrębne akty prawne, poza tym mówiącym o równości z pieszymi, którzy nie są niepełnosprawni, jak określono w Ustawie.

Australijskie zasady ruchu drogowego (*Australian Road Rules*) (dalej: ARR) same w sobie nie mają mocy prawnej, ale określają standardy, np.

[8] Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych i protokół fakultatywny zostały do niej przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 r., na mocy rezolucji nr 61/106. Konwencja i protokół zostały otwarte do podpisu 30 marca 2007 r. dla państw oraz dla organizacji integracji regionalnej. Tego dnia konwencję podpisało 81 państw, w tym Polska. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych weszła w życie 3 maja 2008 roku, tj. trzydziestego dnia od złożenia dwudziestego dokumentu ratyfikacyjnego. Tekst oraz więcej informacji dostępne na oficjalnej stronie internetowej Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. praw człowieka: http://www.ohchr.org (26.05.2014).

„zdolność do prowadzenia pojazdów”[9]. Prawa ruchu drogowego należą w głównej mierze do kompetencji stanów i terytoriów. Na mocy przepisów stanowych i terytorialnych, kierowcy mają obowiązek zgłaszać każdą poważną lub przewlekłą chorobę lub niepełnosprawność, która może negatywnie wpływać na ich zdolność do prowadzenia pojazdów. W niektórych przypadkach przeprowadza się kontrolne badania lekarskie, aby ocenić zdolność do bezpiecznego prowadzenia pojazdów oraz możliwość posiadania uprawnień do kierowania. W celu przeprowadzenia badań kontrolnych, dodatkowo może być także wymagane zaświadczenie okulisty lub optyka oraz przeprowadzenie badania pola widzenia u osób z utratą wzroku, której nie można skorygować, nosząc okulary lub soczewki kontaktowe. W niektórych przypadkach wydaje się warunkowe prawo jazdy (np. z zakazem prowadzenia pojazdów po zmroku lub nakazem prowadzenia pojazdów w okularach).

Chociaż w zasadzie wszystkie stany i terytoria skopiowały ARR do swojego ustawodawstwa, nie każdy przepis został dokładnie powtórzony w każdym stanie i na każdym terytorium. ARR przewidują także szereg przepisów, które wyraźnie pozostawiają niektóre kwestie do kompetencji rządów stanowych i terytorialnych. Oznacza to, że ARR mogą być wykorzystane jedynie jako wskazówka przy formułowaniu przepisów ruchu drogowego w poszczególnym stanie lub na poszczególnych terytoriach.

Warto zauważyć, że w części B:10 ARR zakazują prowadzenia pojazdów osobowych osobom z wadą wzroku powyżej ostrości 6/12. W stosunku do ograniczeń związanych z uzyskaniem uprawnień, ten standard upośledzenia wzroku został powszechnie przyjęty przez rządy stanowe i terytorialne. Kierowcy pojazdów użytkowych i ciężarowych muszą spełnić bardziej restrykcyjne kryteria.

W odniesieniu do regulacji dotyczących pieszych niewidomych lub słabowidzących, w Australii nie ma aktów prawnych, które w sposób całościowy gwarantują prawa lub określają zachowania niewidomych lub słabowidzących osób fizycznych oraz ich interakcję w ruchu drogowym. Aczkolwiek w części 14 ARR określają „Zasady dla pieszych”. Jest także kilka programów stanowych i terytorialnych, skierowanych do osób niepełnosprawnych dotyczących ich interakcji w ruchu drogowym.

W Australii nie istnieje funkcja lub zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych. Niemniej jednak różne organizacje non profit (jak np. *Vision Australia*) świadczą usługi i służą pomocą osobom niewidomym lub słabowidzącym oraz zatrudniają ekspertów (tzw.

[9] Więcej informacji dostępnych pod adresem: http://www.austroads.com.au/driver-licences/assessing-fitness-to-drive (26.05.2014).

specjalistów od orientacji i mobilności), którzy zapewniają techniki, szkolenie i służą poradą dla osób fizycznych, wspomagając ich bezpieczne i niezależne poruszanie się. Ponadto osoby niewidome lub słabowidzące w celu swobodnego poruszania się mogą korzystać z kombinacji technologii GPS oraz środków i narzędzi wspomagających wykrywanie obiektów, takich jak miniprzewodniki, białe laski lub psy przewodnicy. Również w tym wypadku szkolenie, dopasowanie i dostosowanie środków wspomagających swobodne poruszanie się zapewniają usługodawcy działający na rzecz osób niewidomych.

Rząd nie realizuje kampanii społecznych dotyczących bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Jednakże różne organizacje non profit służące niewidomym, działają na rzecz zwiększenia świadomości wśród opinii publicznej (w tym wśród kierowców) o osobach niewidomych i słabowidzących, np. podróżujących w asyście psów przewodników lub z białymi laskami. *Vision Australia* i inne organizacje działające na rzecz niewidomych podejmują działania, wraz z różnymi organami odpowiedzialnymi za drogi i ruch drogowy, na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa pieszych niewidomych i słabowidzących, takie jak wspieranie powstawania bezpiecznych przejść dla pieszych w oznaczonych miejscach czy wspieranie zwiększenia instalacji sygnałów dźwiękowych i dotykowych na przejściach dla pieszych z sygnalizacją. *Vision Australia* podjęła także wstępne działania na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Melbourne, wspólnie z organizacją *Guide Dogs Victoria*, która prowadzi szkolenia z zakresu orientacji i mobilności[10]. Ponadto wiele organizacji działających na rzecz osób niewidomych 15 października obchodzi Dzień Białej Laski. Warto w tym miejscu wskazać, że *Vision Australia* oraz *Blind Citizens Australia* ponaglają rząd, aby podjął działania zmierzające do zmniejszenia ryzyka związanego z cichymi pojazdami hybrydowymi i elektrycznymi dla podróżujących niewidomych lub słabowidzących, którzy polegają na słuchu, przechodząc przez jezdnię.

W kraju zrealizowano szereg przedsięwzięć na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej. Oznaczono szlaki komunikacyjne, w tym przejścia podziemne, korytarze oraz hale dworcowe. Zainstalowano dotykowe czujniki powierzchni ziemi (wskaźniki ostrzegawcze w kształcie kopuł oraz kierunkowe wskaźniki w kształcie pasków), oba bardzo kontrastujące z otoczeniem. Zainstalowano ostrzegawcze dotykowe czujniki powierzchni ziemi mające na

[10] Zob. szerzej oficjalna strona internetowa Guide Dogs Victoria: https://www.guidedogsvictoria.com.au/ (27.05.2014).

celu oznaczenie zagrożeń takich jak początek i szczyt schodów, początek drogi na skrzyżowaniach, który jest trudno wyczuć, oraz krawędzie peronów przy środkach transportu publicznego. Rozmieszczono kierunkowe dotykowe czujniki powierzchni ziemi, których zadaniem jest wskazanie zmian kierunków, oznaczenie przystanków autobusowych czy wskazanie położenia przejść między blokami. Wprowadzono oznaczenia kontrastowe na krawędziach schodów i w niebezpiecznych punktach na krawędziach peronów środków transportu publicznego. Zastosowano oznakowanie pismem Braille'a, oznakowanie dotykowe oraz oznakowanie wypukłym lub tłustym drukiem na słupach ulicznych, aby wskazać nazwy ulic, co ma służyć zwiększeniu orientacji i umożliwić odnalezienie właściwych ulic. Wprowadzono oznaczenia pismem Braille'a, tłustym drukiem oraz dotykowe w miejscach użyteczności publicznej takich jak toalety z dostępem dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach, zgodnie z wymogami przewidzianymi w Ustawie.

Wprowadzono oznaczenia pojazdów. Taksówki mają obowiązek posiadania na drzwiach pasażerów, we wszystkich pojazdach, numerów licencyjnych zarówno dotykowych, jak i napisanych tłustym drukiem. Wymóg taki wynika ze standardów niepełnosprawności w zakresie dostępu do transportu (*Disability Standard for Accessible Transport*), na mocy Ustawy.

Stosuje się także oznaczenie wind. Zgodnie ze Standardami, windy muszą posiadać wskaźniki dźwiękowe kierunków w górę i w dół oraz oznaczenia dotykowe i pisane pismem Braille'a na panelach kontrolnych, chociaż same sposoby sterowania windami się różnią.

Jeżeli chodzi o oznaczenia wejść do budynków – chociaż występują oznaczenia pisane pismem Braille'a, dotykowe lub pisane tłustym drukiem – nie są one powszechne na wejściach do budynków. Oznacza się natomiast, pismem Braille'a lub oznaczeniami dotykowymi/pisanymi wypukłym drukiem, drzwi w miejscach użyteczności publicznej, np. drzwi do toalet dostępnych dla niepełnosprawnych poruszających się na wózkach, co stanowi realizację wymogu przewidzianego przez Standardy oraz standardy dostępu do pomieszczeń (*Access to Premises Standards*) wynikające z Ustawy.

W Australii zrealizowano szereg przedsięwzięć na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących. Wprowadzono oznaczenia przejść dla pieszych. Rozmieszczono, wspomniane już, dotykowe czujniki ostrzegawcze powierzchni ziemi wskazujące zagrożenia takie jak początek drogi na skrzyżowaniach, gdzie trudno jest go wyczuć. Na skrzyżowaniach z sygnalizacją wprowadzono dźwiękowe i dotykowe sygnały dla pieszych. Rozmieszczono kierunkowe dotykowe czujniki po-

wierzchni ziemi, których celem jest m.in. wskazanie przejść między budynkami. Ponadto wprowadzono oznaczenia pismem Braille'a oraz dotykowe lub pisane wypukłym drukiem na słupach ulicznych, wskazujące nazwy ulic, celem których jest zwiększenie orientacji oraz umożliwienie odnalezienia odpowiedniej drogi. Przystosowano także przystanki komunikacji miejskiej oraz oznaczono perony. Zwiększono słyszalność ogłoszeń na peronach i przystankach, jak również w pojazdach, informujących o kierunku oraz obecnym położeniu (zgodnie z wymogami Ustawy). Wprowadzono ostrzegawcze dotykowe czujniki powierzchni ziemi na krawędziach peronów i w strefach niebezpiecznych czy na początkach i szczytach schodów. Wykorzystano też kierunkowe dotykowe czujniki powierzchni ziemi do oznaczenia przystanków autobusowych, aby umożliwić znalezienie drogi. Usprawniono oznaczenia LED na autobusach i pociągach oraz na tablicach informacyjnych dla osób słabowidzących. Ponadto wiele stanowych systemów kolejowych posiada na peronach strefy zwiększonego bezpieczeństwa (z monitoringiem), gdzie osoby niepełnosprawne mogą także uzyskać pomoc.

W obszarach takich jak podróże lotnicze, linie lotnicze zapewniają usługi *meet and assist* mające na celu pomoc osobom niepełnosprawnym (w tym osobom niewidomym lub słabowidzącym) podczas poruszania się na lotnisku, kiedy podróżują drogą lotniczą. W niektórych stanach również koleje zapewniają dodatkową pomoc osobom niewidomym lub słabowidzącym. Usługi te wykształciły się w efekcie rosnącej świadomości o konieczności integracji oraz rosnącego zrozumienia dla potrzeby włączenia osób niewidomych i słabowidzących. Pomagają spełnić obowiązki wynikające z Ustawy, mające zagwarantować niedyskryminację i równy dostęp do usług dla takich osób.

W Australii jak dotąd nie udostępnia się osobom niewidomym lub słabowidzącym map zagrożeń występujących w przestrzeni zurbanizowanej. Osoby takie korzystają natomiast z elektronicznych urządzeń wspomagających poruszanie się w przestrzeni zurbanizowanej. Wiele organizacji świadczących usługi związane z orientacją i mobilnością zapewnia także szkolenie z elektronicznych urządzeń wspomagających mobilność oraz urządzeń GPS (tych przeznaczonych dla ludzi niewidomych lub słabowidzących i tych dostępnych np. na smartfony). Niektóre organizacje oferują zarówno wsparcie w postaci urządzeń, jak i szkolenie.

W Australii funkcjonuje wiele instytucji do spraw osób niewidomych i słabowidzących. W każdym stanie i na każdym terytorium funkcjonuje przynajmniej jedna organizacja świadcząca usługi osobom niewidomym lub słabowidzącym w sektorze non profit. W wielu stanach, np.

w Queensland, funkcjonuje ich kilka. Świadczą one jedną lub więcej z następujących usług: wspomaganie czynności życia codziennego, poradnictwo, wczesna pomoc dla dzieci i wsparcie rodzin dzieci upośledzonych wzrokowo, instruktaż z zakresu orientacji i mobilności, zapewnienie psów przewodników, pomoc w znalezieniu zatrudnienia, usługi związane z zatrudnieniem wspieranym, usługi informacyjne i biblioteczne (w tym transkrypcja na szereg formatów takich jak pismo Braille'a, teksty elektroniczne czy dźwiękowe), wsparcie rekreacji oraz wsparcie indywidualne i systematyczne. *Vision Australia* jest jedną z wielu organizacji i świadczy większość z wyżej wskazanych usług.

Organy odpowiedzialne za transport publiczny oraz instytucje świadczące tego typu usługi prowadzą lub uczestniczą w programach szkoleniowych, których celem jest zwiększenie świadomości o niepełnosprawności (w tym świadomości o potrzebach osób niewidomych lub słabowidzących), często we współpracy z organizacjami osób niewidomych lub świadczącymi usługi takim osobom. W kraju prowadzone są szkolenia funkcjonariuszy publicznych w zakresie pomocy osobom niewidomym i słabowidzącym. Wielu urzędników publicznych zatrudnionych w departamentach rządowych lub organach ustawowych uczestniczy w programach szkoleniowych. Zwiększa to szansę zapewnienia równego dostępu do transportu publicznego osobom niewidomym i słabowidzącym, zgodnie z wymogami przewidzianymi w Ustawie. *Vision Australia* i inne organizacje dla niewidomych prowadzą szkolenia w zakresie świadomości o potrzebach osób niewidomych i słabowidzących, organizacjom takim jak przewoźnicy, organy drogowe i ruchu drogowego, rządy lokalne czy dostawcy usług gminnych.

Osoby niewidome lub słabowidzące nie są zobowiązane przez akty prawa krajowego do wyróżnienia się w ruchu drogowym. Niemniej jednak zwykle mogą być rozpoznane (w tym również przez kierowców drogowych) po korzystaniu z długich/białych lasek, psów przewodników, lasek identyfikacyjnych, często wykorzystywanych przez osoby słabowidzące do wskazania, że słabo widzą, oraz poprzez znaczki informujące, że dana osoba słabo widzi. Organizacje świadczące usługi osobom niewidomym i słabowidzącym, np. *Vision Australia*, działają na rzecz zwiększenia świadomości wykorzystania długich/białych lasek i psów przewodników zarówno wśród niewidomych i słabowidzących, jak i szerzej – w społeczeństwie.

W Australii nie prowadzi się statystyk w zakresie udziału osób niewidomych lub słabowidzących w wypadkach drogowych. Nie ma wymogu rejestrowania lub powiadamiania o osobach z upośledzeniem wzroku uczestniczących w wypadkach drogowych. Nie prowadzi się statystyk obejmujących liczbę osób, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wy-

padków drogowych. Według *Vision Australia*, do najczęstszych przyczyn wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących należą: pojazdy cofające na jezdni, kierowcy nieprzestrzegający praw pieszych – nieustępujący pieszym na przejściach oraz nieuwaga kierowców podczas skręcania. Osoba, która doznała uszkodzenia wzroku w wyniku wypadku drogowego, może liczyć na pomoc. I tak np. w stanach takich jak New South Wales i Victoria istnieją systemy rekompensat i systemy ubezpieczeń zapewniające długoterminowe wsparcie osobom, które doznały niepełnosprawności w wyniku wypadku drogowego lub komunikacyjnego. Systemy te zapewniają agencje rządowe takie jak Wiktoriańska Komisja Wypadków Komunikacyjnych (*Victorian Transport Accident Commission*) czy Agencja Opieki i Wsparcia na Życie New South Wales (*New South Wales Life Time Care and Support Agency*). Przewiduje się m.in. pokrywane przez pracodawcę ubezpieczenie na wypadek niepełnosprawności nabytej w wyniku wypadku w trakcie wykonywania pracy; potencjalne odszkodowanie uzyskane w następstwie postępowania cywilnego; krajowy system opieki zdrowotnej (państwowe ubezpieczenie zdrowotne), który zapewnia leczenie wszystkim mieszkańcom Australii; możliwe uzyskanie renty inwalidzkiej (która jest dostępna dla osób niewidomych i jest wolna od podatku do ukończenia 65 roku życia) oraz szczególne usługi dla osób niewidomych świadczone przez organizacje non profit.

Z uwagi na brak statystyk w tym zakresie, nie jest możliwe oszacowanie udziału procentowego osób niewidomych i słabowidzących wśród sprawców wypadków drogowych. Niemniej jednak obserwacje wskazują, że piesi słabowidzący są bardziej ostrożni niż pozostali piesi. W odniesieniu do kierowców, których wzrok jest poniżej limitu prawnego uprawniającego do kierowania pojazdami – jako że okres ważności prawa jazdy wynosi do 10 lat – istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że są kierowcy prowadzący pojazdy bez świadomości, że ich wzrok pogorszył się na tyle znacząco, że dyskwalifikuje ich do prowadzenia. W miarę starzenia się kierowcy, istnieją pewne wymogi odbycia badań kontrolnych i testów jazdy, ale nie są one standardem w całej Australii.

Można wskazać na szereg przykładów „dobrych praktyk" w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących przez władze lokalne w przestrzeni publicznej w kraju. Przede wszystkim powszechne stosowanie Standardów w odniesieniu do wysokiego współczynnika kontrastu – dotykowych czujników powierzchni ziemi. Ponadto można zaobserwować powszechne instalowanie oznakowań pisanych językiem Braille'a lub dużą czcionką. Widoczne jest powszechne występowanie dźwiękowych i dotykowych sygnałów dla pieszych. Stopniowo

pojawiają się punkty pomocy / kioski informacyjne, mające na celu umożliwienie wszystkim osobom (w tym niewidomym i słabowidzącym) uzyskania pomocy przy poruszaniu się. Wiele organów lokalnych przyjmuje polityki mające zapewnić, że linia zabudowy będzie przejrzysta dla pieszych podróżujących w asyście psów przewodników lub z białymi laskami.

Dla osób niewidomych lub słabowidzących są przygotowywane i udostępniane informacje dotyczące bezpieczeństwa w przestrzeni zurbanizowanej. Niektóre rządy lokalne już rozpoczęły przygotowanie map dostępu dla osób niepełnosprawnych. Rośnie świadomość, że wszelkie informacje powinny być przekazywane i udostępniane w różnych alternatywnych formatach, takich jak kontrastowe wydruki, pismo Braille'a, dźwięk lub zamieszczane na stronach internetowych przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych. Na chwilę obecną nie są jednak tworzone mapy zagrożeń bezpieczeństwa dla osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni publicznej.

Osobom niewidomym lub słabowidzącym nie przysługują szczególne uprawnienia w procesie karnym w Australii. Uprawnienia takie nie przysługują też innym osobom niepełnosprawnym. Jednakże Ustawa gwarantuje równość wobec prawa dla osób niepełnosprawnych, która oznacza także m.in. prawo do uzasadnionych przystosowań, aby spełnić szczególne potrzeby osób niepełnosprawnych, takie jak możliwość skorzystania z asysty w celu odczytania dokumentów, prawo do dostarczania dokumentów w formatach alternatywnych lub prawo do asysty zwierzęcia w każdym momencie. Osobom takim nie przysługują szersze uprawnienia do obrony w procesie karnym niż te przysługujące innym obywatelom kraju. Należy podkreślić, że wszystkim obywatelom, których nie stać na pełnomocnika, przysługuje prawo do występowania o publiczną pomoc prawną; dotyczy to również osób niewidomych i słabowidzących.

Jacek Arciszewski

Sytuacja osób niewidomych i słabowidzących w Austrii ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego

Abstrahując od przepisów prawa międzynarodowego oraz prawa unijnego, które nadały kierunek oraz określiły ramy przepisów regulujących sytuację prawną osób niepełnosprawnych w państwach Unii Europejskiej, będących sygnatariuszami umów międzynarodowych, wskazać należy, że świadczenie usług oraz realizacja programów na rzecz osób niepełnosprawnych ma w Austrii długą tradycję. Przy czym początkowo działaniom na rzecz osób niepełnosprawnych przyświecała przede wszystkim myśl o integracji tych osób na rynku pracy[1].

Należy zauważyć, że pierwotnie ustawodawstwo dotyczące osób niepełnosprawnych odnosiło się tylko do inwalidów wojennych. I tak już po pierwszej wojnie światowej państwo podjęło szereg działań, mających na celu socjalną ochronę inwalidów wojennych, m.in. zobowiązało zakłady pracy do zatrudniania osób niepełnosprawnych, wprowadziło szczególne regulacje o wynagrodzeniu osób niepełnosprawnych oraz przepisy odnoszące się do wypowiedzenia im umów pracy[2]. Z upływem lat ww. przepisy uprzywilejowujące inwalidów wojennych w obszarze prawa pracy zostały rozciągnięte na wszystkie osoby niepełnosprawne, niezależnie od przyczyn ich niepełnosprawności, jak również jej rodzaju[3].

Większa świadomość potrzeb osób niepełnosprawnych spowodowała, że z początkiem lat 90. ustawodawstwo austriackie dotyczące osób niepełnosprawnych rozciągnięte zostało na pozostałe obszary życia społecznego. Celem tych działań było umożliwienie osobom niepełnosprawnym pełnego uczestnictwa w życiu codziennym. Jednoczesne przekonanie, że sam dialog z osobami niepełnosprawnymi w procesie kształtowania prawa

---

1 Bericht der Bundesregierung über die Lage von Menschen mit Behinderungen in Österreich 2008, s. 41.

2 Gesetz vom 1. Oktober 1920 über die Einstellung und Beschäftigung Kriegsbeschädigter, Państwowy Dziennik Ustaw Republiki Austrii Nr 459/1920.

3 Bundesgesetz vom 11. Dezember 1969 über die Einstellung und Beschäftigung Invalider, Federalny Dziennik Ustaw Nr 22/1970.

jest niewystarczający do pełnego ich udziału w życiu społecznym z uwagi na wielość przypadków ich dyskryminacji w życiu codziennym, skutkowało tym, że prawodawca austriacki uznał za zasadne wprowadzenie reguły chroniącej osoby niepełnosprawne do ustawy zasadniczej, w konsekwencji zmieniono konstytucję Republiki Austrii[4]. Ustawę zasadniczą rozbudowano o zakaz dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Ponadto tym samym przepisem konstytucji władze federalne, krajowe oraz samorządowe zobowiązały się równo traktować osoby niepełnosprawne oraz zdrowe we wszystkich obszarach życia. Przedmiotowa zmiana konstytucji wymusiła odpowiednie zmiany w ustawach szczególnych.

W przypadku ostatniej zmiany, rzutującej na obecny kształt przepisów regulujących sytuację osób niepełnosprawnych w Austrii, nie sposób to uczynić w oderwaniu od unijnego porządku prawnego. Konieczność dostosowania przepisów krajowych do dyrektywy Rady 2000/87/WE, jak również realizacja zakazu dyskryminacji osób niepełnosprawnych, zakotwiczonego w konstytucji, skutkowała bowiem wdrożeniem z dniem 1 stycznia 2006 roku tzw. pakietu o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych (niem. *Behindertengleichstellungspaket*). Celem tej zmiany było zarówno usunięcie przypadków dyskryminacji osób niepełnosprawnych, względnie im zapobieżenie, jak i zapewnienie równego udziału tym osobom w życiu codziennym.

Sytuacja prawna osób niepełnosprawnych w Austrii

Odnosząc się do austriackich regulacji prawnych w sprawie osób niepełnosprawnych, na wstępie wskazać należy, że nie ma jednego aktu prawnego, który kompleksowo regulowałby przedmiotowe zagadnienie. W Austrii mamy do czynienia z sytuacją, w której regulacje prawne dotyczące osób niepełnosprawnych zostały rozproszone po wielu aktach prawnych.

Mówiąc o prawach osób niepełnosprawnych w Austrii, istotne jest pamiętać, że kraj ten jest federacją. W związku z tym należy zauważyć, że przepisy kompetencyjne Federalnej Ustawy Konstytucyjnej Republiki Austrii (niem. *Bundes-Verfassungsgesetz*)[5] nie odnoszą się do żadnego stanu faktycznego, który dotyczyłby pomocy osobom niepełnosprawnym lub też zagadnienia rehabilitacji. Pojedyncze z tych obszarów, na podstawie art. 10 konstytucji Republiki Austrii, zostały wyraźnie przekazane federacji,

[4] Bundesverfassungsgesetz, mit dem das Bundes-Verfassungsgesetz geändert wird, Federalny Dziennik Ustaw Nr 87/1997.

[5] Bundes-Verfassungsgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 1/1930 z późn. zm.

np. obowiązkowe ubezpieczenie społeczne, większa część zagadnień z zakresu prawa pracy, czy też sprawy służby zdrowia. W innych obszarach, stosownie do art. 12 konstytucji, podstawowe ustawodawstwo należy do kompetencji federacji, z kolei przygotowywanie ustawodawstwa wykonawczego oraz realizacja zadań przez władzę publiczną znajduje się we właściwości krajów związkowych. Taki podział kompetencji ma miejsce m.in. w przypadku pomocy społecznej. Jednocześnie art. 15 konstytucji Republiki Austrii zawiera klauzulę generalną, stosownie do której właściwe we wszystkich sprawach są kraje związkowe, o ile tylko konstytucja wyraźnie nie przekazuje uprawnień ustawodawczych oraz wykonawczych w tym zakresie federacji. Przedmiotowa klauzula generalna dotyczy m.in. pomocy osobom niepełnosprawnym oraz spraw związanych z rehabilitacją[6].

Przechodząc do omówienia przepisów regulujących tematykę związaną z osobami niepełnosprawnymi, należy przypomnieć, że bezpośredni wpływ na ich kształt wywiera wspomniany już wcześniej zakaz dyskryminacji osób niepełnosprawnych, wyrażony w art. 7 konstytucji.

Trzy najważniejsze akty prawne regulujące sprawy osób niepełnosprawnych w Austrii to odpowiednio ustawa *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* (niem. *Behinderteneinstellungsgesetz*)[7], federalna ustawa *o osobach niepełnosprawnych* (niem. *Bundes-Behindertengesetz*)[8] oraz federalna ustawa *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych* (niem. *Bundesbehindertengleichstellungsgesetz*)[9].

Pierwsza ustawa *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* stanowi najważniejszą ustawę dla osób niepełnosprawnych, służącą włączeniu ich w życie zawodowe, jak również zachowaniu przez te osoby posiadanych miejsc pracy. Ustawa ta m.in. zobowiązuje pracodawców z odpowiednio wysoką liczbą pracowników do zatrudniania osób niepełnosprawnych[10]. Z kolei gdyby pracodawca nie zatrudnił osoby niepełnosprawnej, pomimo spoczywającego na nim obowiązku, byłby zmuszony do zapłaty odpowiedniej kwoty pieniędzy, ustalanej corocznie ryczałtowo[11], na fundusz, z którego środki przeznaczone są m.in. na cele integracji zawodowej osób

6 Bericht der Bundesregierung über die Lage von Menschen mit Behinderungen in Österreich 2008, s. 42.

7 Behinderteneinstellungsgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 22/1970 z późn. zm.

8 Bundesgesetz vom 17. Mai 1990 über die Beratung, Betreuung und besondere Hilfe für behinderte Menschen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 283/1990 z późn. zm.

9 Bundesgesetz über die Gleichstellung von Menschen mit Behinderung, Federalny Dziennik Ustaw Nr 82/2005 z późn. zm.

10 § 1 ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.

11 § 9 ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.

niepełnosprawnych[12]. Stosownie do przedmiotowej ustawy w przypadku sporów sądowych z udziałem osoby niepełnosprawnej, gdy ta ostatnia podnosi zarzut jej dyskryminacji, konstrukcja ciężaru dowodowego została tak skonstruowana, że spoczywa on zasadniczo na pozwanym, osobie niepełnosprawnej wystarczy bowiem w takim przypadku uprawdopodobnić okoliczność wystąpienia spornej dyskryminacji[13]. Więcej, w przypadku takiego sporu sądowego, do sprawy, na żądanie osoby niepełnosprawnej, w ramach interwencji ubocznej może przystąpić Austriacka Wspólnota ds. Rehabilitacji (niem. *Österreichische Arbeitsgemeinschaft für Rehabilitation*)[14], która jest austriacką centralą związków osób niepełnosprawnych. W końcu przepisy przedmiotowej ustawy zawierają generalny zakaz dyskryminowania osób niepełnosprawnych w związku z wykonywanymi przez nie stosunkami pracy, niezależnie od tego, czy dotyczyłoby to sfery związanej z zawarciem umowy o pracę, określeniem wynagrodzenia, zawodowym awansem, czy też z zakończeniem stosunku pracy[15].

Celem uchwalenia drugiej ustawy, tj. federalnej ustawy *o osobach niepełnosprawnych*, było stworzenie takich mechanizmów prawnych, które zagwarantowałyby osobom niepełnosprawnym, względnie ludziom zagrożonym niepełnosprawnością, najlepsze uczestnictwo w życiu społecznym[16]. Powyższa ustawa przewiduje szereg narzędzi, czy to instytucjonalnych, czy też opartych na wsparciu finansowym, służących poprawie życia codziennego osobom niepełnosprawnym. Na podstawie przepisów tejże ustawy powołano m.in. Federalną Radę ds. Osób Niepełnosprawnych (niem. *Bundesbehindertenbeirat*) przy Federalnym Ministerstwie Pracy, Spraw Socjalnych. Stosownie do § 8 ust. 2 federalnej ustawy *o osobach niepełnosprawnych* do obowiązków Federalnej Rady ds. Osób Niepełnosprawnych należy:

- doradzanie Federalnemu Ministrowi Pracy i Spraw Socjalnych we wszystkich zasadniczych sprawach tyczących się polityki wobec osób niepełnosprawnych;
- wydawanie opinii i zajmowanie stanowisk oraz składanie rekomendacji we wszystkich ważnych sprawach, które dotykają interesów osób niepełnosprawnych;

12 § 10a ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.
13 § 7p ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.
14 § 7q ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.
15 § 24b ustawy *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*.
16 § 1 ustawy *o osobach niepełnosprawnych*.

- wspieranie Federalnego Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych w koordynowaniu prac legislacyjnych oraz innych przedsięwzięć z obszaru pomocy osobom niepełnosprawnym;
- nadzór nad przestrzeganiem konwencji o prawach osób niepełnosprawnych w tym zakresie, który przekazany został do realizacji federacji.

Należy nadmienić, że w skład Federalnej Rady ds. Osób Niepełnosprawnych, ciała kolegialnego, wchodzą również przedstawiciele organizacji osób niepełnosprawnych oraz rzecznik osób niepełnosprawnych (niem. *Behindertenanwalt*)[17]. Należy wskazać, że tego ostatniego, jako rzecznika osób niepełnosprawnych w sprawach równouprawnienia, wyznacza Federalny Minister Pracy, Spraw Socjalnych i Ochrony Konsumentów (niem. *Bundesminister für Arbeit, Soziales und Konsumentenschutz*)[18]. Rzecznik jest właściwy w sprawach doradztwa oraz wsparcia osób niepełnosprawnych, które czują się dyskryminowane. Rzecznik osób niepełnosprawnych jest w wykonywaniu swych zadań samodzielny, niezależny oraz niezwiązany żadnymi wskazówkami[19].

Kolejnym narzędziem instytucjonalnym wymienionym w federalnej ustawie *o osobach niepełnosprawnych*, dającym gwarancję pomocy osobom niepełnosprawnym oraz tym osobom, które są zagrożone konkretnym upośledzeniem, w przezwyciężeniu warunków życiowych, w jakich się znalazły, jest federalny urząd do spraw socjalnych oraz osób niepełnosprawnych (niem. *Bundesamt für Soziales und Behindertenwesen*, w skrócie *Bundessozialamt*). Do zadań federalnego urzędu do spraw socjalnych na rzecz osób niepełnosprawnych, stosownie do ustawy *o osobach niepełnosprawnych*, należą m.in. wyjaśnienie oraz wskazanie istniejących praw i obowiązków osób zainteresowanych oraz wsparcie w uzyskaniu pomocy[20].

Niezależnie od ww. ochrony instytucjonalnej ustawa *o osobach niepełnosprawnych* przewidziała również mechanizmy pomocy materialnej dla potrzebujących. Na ten cel powołano specjalny fundusz wsparcia dla osób niepełnosprawnych (niem. *Unterstützungsfonds für Menschen mit Behinderung*)[21]. Środki z tego funduszu przeznaczone są dla osób niepełnosprawnych, które z uwagi na okoliczności związane z ich niepełnosprawnością popadły w trudną sytuację.

---

17 § 9 ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*
18 § 13b ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*
19 § 13c ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*
20 § 15 ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*
21 § 22 ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*

W końcu federalna ustawa *o osobach niepełnosprawnych* wprowadziła instytucję paszportu osoby niepełnosprawnej (niem. *Behindertenpass*). Osoby niepełnosprawne, mające miejsce zamieszkania w Austrii, mogą wystąpić z wnioskiem do federalnego urzędu do spraw socjalnych o wydanie takiego dokumentu[22]. Posiadanie przedmiotowego dokumentu daje wiele korzyści osobom niepełnosprawnym, pozwala m.in. uzyskać za darmo winiety do przejazdu autostradą, na skorzystanie ze zwolnienia od podatku od ubezpieczeń, co do zasady płaconego w Austrii z tytułu ubezpieczenia samochodu, zdobyć legitymację parkingową (niem. *Parkausweis*), umożliwiającą osobom niepełnosprawnym zaparkowanie samochodu nie tylko w miejscach standardowo przewidzianych do parkowania, czy też korzystanie ze zniżek przy kupnie biletów wstępu na wydarzenie kulturalne lub sportowe.

Trzecią, kluczową ustawą kompleksowo regulującą tematykę osób niepełnosprawnych jest federalna ustawa *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych*. Celem, dla którego uchwalono tę ustawę, jest zapobieganie oraz zwalczanie przypadków dyskryminacji osób niepełnosprawnych, a tym samym zapewnienie tym osobom, na zasadach równoprawnych, udziału w życiu społecznym oraz możliwości samodzielnego prowadzenia życia. Przepisy przedmiotowej ustawy stosuje się wobec federalnej administracji, włącznie z nadzorowanym przez nią samorządem terytorialnym. Przepisy ustawy stosuje się wobec wyżej wymienionych również wtedy, gdy podmioty te działają jako podmioty prawa prywatnego[23]. Ustawa ta, generalnie zakazując dyskryminacji bezpośredniej lub też pośredniej osób niepełnosprawnych, równocześnie definiuje oba przypadki dyskryminacji[24]. Ustawa *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych* stanowi również, że każde naruszenie zakazu dyskryminacji przez urzędników administracji federalnej stanowi uchybienie ich obowiązkom, wynikającym ze stosunku służbowego. W konsekwencji takie uchybienie stanowi podstawę do wszczęcia postępowania służbowego oraz dyscyplinarnego wobec urzędnika dopuszczającego się dyskryminacji osób niepełnosprawnych. W końcu wskazać należy, że w ustawie tej federacja zobowiązała się podjąć właściwe i konieczne działania, aby umożliwić osobom niepełnosprawnym dostęp do usług świadczony przez federalną administrację. W szczególności federacja zobowiązała się, po wysłuchaniu Austriackiej Wspólnoty ds. Rehabilitacji, do sporządzenia planu redukcji barier architektonicznych w użytkowanych przez nią budynkach w terminie do dnia 31 grudnia 2006 roku. Wszystkie ministerstwa i inne urzędy centralne zostały zobowiązane do opracowania

[22] § 40 ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*
[23] § 2 ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych.*
[24] § 5 ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych.*

harmonogramu prac, pozwalającego na stopniową redukcję barier architektonicznych. Stosownie do zapisów ustawy, bariery te powinny zostać usunięte do końca 2019 roku, po upływie tego terminu uznane bowiem zostaną za pośrednią dyskryminację[25]. Ten sam przepis nakazał Federalnemu Ministrowi Pracy, Spraw Socjalnych i Ochrony Konsumentów prowadzić dialog z organizacjami pozarządowymi zwalczającymi dyskryminację oraz promującymi równouprawnienie osób niepełnosprawnych.

Niezależnie od wyżej wymienionych ustaw przepisy austriackie zawierają szereg innych przepisów normujących sytuację osób niepełnosprawnych. Podkreślić jednak należy, że w przypadku tych regulacji mamy do czynienia z dużym rozproszeniem, tzn. przepisy dotyczące osób niepełnosprawnych stanowią tylko fragment kompleksowo regulowanych materii zarówno na poziomie prawa federalnego, jak i prawa krajowego poszczególnych krajów związkowych. Poniżej zostaną zaprezentowane przykłady przepisów prawnych dotykających problematyki osób niepełnosprawnych w obszarach szkolnictwa wyższego, prawa podatkowego oraz prawa budowlanego.

Mówiąc o szkolnictwie, wskazać należy na ustawę *o udzielaniu stypendiów studenckich oraz innych formach wsparcia studenckiego* (niem. *Studienförderungsgesetz*)[26]. Stosownie do § 18 przedmiotowej ustawy, co do zasady, prawo do stypendium studenckiego przysługuje do czasu zakończenia studiów. Należy jednak zauważyć, że prawo do tej pomocy ograniczone jest w czasie do okresu, w trakcie którego studia te powinny być ukończone z doliczeniem połowy roku akademickiego, a w przypadku gdy studia te podzielone są na semestry, prawo do stypendium przysługuje przez ten okres plus kolejny semestr. Po upływie powyższych terminów prawo do zapomogi studenckiej wygasa. Równocześnie jednak przepisy tejże ustawy przewidują odstępstwa od tej zasady. W szczególnych przypadkach ustawa ta gwarantuje pomoc stypendialną również wtedy, gdy student potrzebuje więcej czasu do zakończenia semestru lub też ukończenia studiów. Takie regulacje szczególnie dotyczą m.in. niepełnosprawnych studentów. Z kolei § 29 przedmiotowej ustawy stanowi, że niepełnosprawnym studentom przysługuje dopłata do stypendium, wyrównująca ich szanse w procesie kształcenia. Szczegółowe regulacje, wydłużające okres prawa do stypendium, jak również określające wysokość dopłaty, określone zostały w przepisach wykonawczych[27].

---

25 § 8 ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych.*

26 Bundesgesetz über die Gewährung von Studienbeihilfen und anderen Studienförderungsmaßnahmen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 305/1992 z późn. zm.

27 Verordnung der Bundesministerin für Bildung, Wissenschaft und Kultur über die Gewährung von Studienbeihilfe an behinderte Studierende, Federalny Dziennik Ustaw II Nr 310/2004.

Przechodząc do prawa podatkowego, wskazać należy, że w przypadku gdy podatnik podnosi nadzwyczajne obciążenia w związku z niepełnosprawnością i nie otrzymuje on, jego partner lub też jego dziecko z tego tytułu żadnych świadczeń socjalnych, przysługuje mu określona kwota wolna od podatku dochodowego. Wysokość kwoty wolnej od podatku zależy od stopnia niepełnosprawności podatnika[28]. Dodatkowo, ustawa *o podatku dochodowym od osób fizycznych* (niem. *Einkommensteuergesetz*) stanowi, że w miejsce kwoty wolnej od podatku, ustalanej ryczałtowo, można dla celów podatkowych wskazać również faktycznie poniesione koszty przez podatnika w związku z jego niepełnosprawnością.

Omawiając obszar szeroko rozumianego prawa budowlanego, wskazać należy, że w Austrii znajduje się ono w kompetencji poszczególnych krajów związkowych, dlatego w każdym landzie jest ono inne. Mając na uwadze powyższe, w tym także uchwalenie federalnego pakietu ustaw mających na celu równouprawnienie osób niepełnosprawnych władze federacji podjęły próbę porozumienia się z krajami związkowymi, aby od 2007 roku prawo budowlane w każdym z landów przewidziało generalną normę zobowiązującą do budowy budynków bez barier[29]. Co prawda nie udało się wypracować porozumienia w tym zakresie i nie zawsze wytyczne[30], wypracowane przez Austriacki Instytut ds. Techniki Budowlanej (niem. das *Österreichische Institut für Bautechnik*) na poziomie centralnym, stanowią uzupełnienie prawa budowlanego poszczególnych landów, ale wskazać należy, że większość krajów związkowych wytyczne te, w tym tę dotyczącą budowania bez barier architektonicznych, implementowała do swoich przepisów prawa budowlanego. Z kolei wskazując na konkretny przykład przepisów prawa budowlanego uwzględniający sytuację osób niepełnosprawnych, można przytoczyć § 8 wiedeńskiej ustawy garażowej (niem. *Wiener Garagengesetz*)[31], stosownie do którego w przypadku budowy obiektów na więcej niż 30 samochodów osobowych, na każde rozpoczęte kolejne 50 takich miejsc musi przypadać jedno miejsce przeznaczone dla samochodu osobowego osoby niepełnosprawnej.

---

28 § 35 Bundesgesetz vom 7. Juli 1988 über die Besteuerung des Einkommens natürlicher Personen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 400/1988 z późn. zm.

29 Bericht der Bundesregierung über die Lage von Menschen mit Behinderungen in Österreich 2008, s. 247.

30 Dyrektywy Austriackiego Instytutu ds. Techniki Budowlanej, wytyczne dostępne pod adresem: http://www.oib.or.at (7.05.2014).

31 Gesetz über das Einstellen von Kraftfahrzeugen, kraftbetriebene Parkeinrichtungen, Tankstellen und Abstellplätze für Fahrräder in Wien, Krajowy Dziennik Ustaw Nr 34/2009 z późn. zm.

Prawa osób niewidomych i słabowidzących w Austrii na tle pozostałych osób niepełnosprawnych

Co do zasady prawa osób niewidomych i słabowidzących w Austrii są takie same jak innych osób niepełnosprawnych, odmienne uregulowania, o których będzie mowa w tej części opracowania, to pochodna niepełnosprawności, jaką osoby te zostały dotknięte. Najlepszym przykładem zobrazowania tego jest § 52 ust. 5 ordynacji wyborczej do Rady Narodowej (niem. *Nationalrats-Wahlordnung*)[32], tj. izby niższej austriackiego parlamentu. Zgodnie z tym przepisem w każdej gminie, a w przypadku Wiednia w każdej dzielnicy, powinien być przynajmniej jeden lokal wyborczy dostosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych. Przepis ten stanowi dalej, że w przypadku osób niewidomych i słabowidzących lokal ten, stosownie do możliwości technicznych, powinien być wyposażony w odpowiednie systemy pozwalające takim osobom na sprawniejsze poruszanie się w przestrzeni publicznej.

Innym obszarem prawa, uwzględniającym sytuację osób niewidomych i słabowidzących jest prawo procesowe. I tak na podstawie § 17a austriackiej ustawy *o ogólnym postępowaniu administracyjnym* (niem. *Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz*)[33] osobom niewidomym i słabowidzącym pozbawionym przedstawiciela organ, na ich żądanie, odczytuje akta lub ich część, względnie przekazuje do wiadomości te informacje w inny sposób, stosownie do technicznych możliwości organu.

Analogiczny przepis zawiera ustawa *o organizacji sądownictwa* (niem. *Gerichtsorganisationsgesetz*)[34]. Stosownie do § 79a przedmiotowej ustawy, w przypadkach, gdy jest to konieczne, sąd powinien zadbać, również z ewentualnym wykorzystaniem technicznych narzędzi pomocniczych, żeby osoby niewidome lub też o wysokim poziomie niepełnosprawności wzrokowej, będące stroną postępowania, niemające przy tym reprezentanta, mogły uzyskać wiedzę o istotnej zawartości pism znajdujących się w aktach sprawy. Koszty takiego poinformowania ponosi państwo. Jeżeli jednak takie postępowanie sądu byłoby niewystarczające w postępowaniu cywilnym takiej stronie, niezależnie od jej sytuacji majątkowej, na jej wniosek jest udzielana pomoc prawna, z kolei w postępowaniu karnym

[32] Bundesgesetz über die Wahl des Nationalrates, Federalny Dziennik Ustaw Nr 471/1992 z późn. zm.

[33] Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 51/1991 z późn. zm.

[34] Gesetz vom 27. November 1896, womit Vorschriften über die Besetzung, innere Einrichtung und Geschäftsordnung der Gerichte erlassen werden, Dziennik Ustaw Nr 217/1896 z późn. zm.

przydzielenie obrońcy następuje bez konieczności wnioskowania o taką pomoc. Dodać należy, że również w postępowaniu karnym sytuacja materialna strony postępowania nie jest brana pod uwagę przy wyznaczeniu obrońcy. Uzupełnieniem powyższych regulacji są przepisy kodeksu postępowania cywilnego (niem. *Zivilprozessordnung*)[35] oraz kodeksu postępowania karnego (niem. *Strafprozessordnung*)[36]. W kodeksie postępowania cywilnego jest to odpowiednio przepis § 64 ust. 1 kodeksu. Z kolei stosownie do § 61 ust. 2 kodeksu postępowania karnego obrońca jest zawsze przydzielany podejrzanemu, o ile tylko ten ostatni jest osobą niewidomą, niemą, głuchą lub też z innych powodów nie jest w stanie sam się bronić.

Wracając do wytycznych w prawie budowlanym, stosownie do których nowe budownictwo ma być pozbawione barier architektonicznych, warto przytoczyć tę wytyczną, dotyczącą domów ze schodami. Stosownie do przedmiotowej dyrektywy[37] zarówno pierwszy, jak i ostatni stopień schodów powinny zostać optycznie oznaczone, czy to żółtym kolorem, czy też wykładziną podłogową. Stosownie do przedmiotowej dyrektywy również budownictwo niemieszkaniowe w chwili obecnej na etapie budowy powinno zostać wyposażone w systemy pozwalające osobom niewidomym oraz słabowidzącym na samodzielne przemieszczanie w przestrzeni publicznej. W tym miejscu warto już wskazać, że zarówno w przypadku projektowania budynków, jak i przestrzeni publicznej, w której poruszają się osoby niewidome oraz słabowidzące, znajdzie zastosowanie ta sama norma, tj. norma nr ÖNORM V 2102-1, zatytułowana „techniczne pomoce dla osób słabowidzących i niewidomych – dotykowe informacje podłogowe – część pierwsza: dla dróg w budynkach i przestrzeni publicznej z prędkością jazdy maks. 80 km/h" (niem. *technische Hilfen für sehbehinderte und blinde Menschen – Taktile Bodeninformationen – Teil 1: Für Wege in Baulichkeiten und im öffentlichen Raum bei Fahrgeschwindigkeiten bis max. 80 km/h*).

Uczestnictwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym

W pierwszej kolejności wskazać należy na przepisy kodeksu drogowego (niem. *Straßenverkehrsordnung*)[38] oraz podstawową zasadę uczestni-

[35] Gesetz vom 1. August 1895, über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten, Dziennik Ustaw Nr 113/1895 z późn. zm.

[36] Strafprozeßordnung 1975, Federalny Dziennik Ustaw Nr 631/1975 z późn. zm.

[37] Czwarta dyrektywa Austriackiego Instytutu ds. Techniki Budowlanej, wytyczne dostępne pod adresem: http://www.oib.or.at (7.05.2014).

[38] Bundesgesetz vom 6. Juli 1960, mit dem Vorschriften über die Straßenpolizei erlassen werden, Federalny Dziennik Ustaw Nr 159/1960 z późn. zm.

ctwa w ruchu drogowym, wyrażoną w kodeksie, tj. zasadę zaufania (niem. *Vertrauensgrundsatz*)[39]. Pod pojęciem zasady zaufania należy rozumieć sytuację, gdy każdy użytkownik ruchu drogowego ma prawo zaufać, że inne osoby uczestniczące w ruchu drogowym przestrzegają przepisów, obowiązujących podczas użytkowania dróg publicznych. Należy jednak podkreślić, że zasada zaufania nie znajdzie zastosowania wobec dzieci, a co istotniejsze z punktu widzenia niniejszego opracowania, osób niewidomych i słabowidzących, wyposażonych w białą laskę i żółtą opaskę, oraz osób niedołężnych. Wobec takich osób kierujący pojazdem musi zachować szczególną ostrożność, tak, żeby groźba wystąpienia niebezpieczeństwa wobec takich osób została wykluczona. Takiej minimalizacji ryzyka służy m.in. zmniejszenie prędkości pojazdu oraz gotowość do podjęcia w każdej chwili manewru gwałtownego hamowania. Z zasady tej można równocześnie wywnioskować, że najczęściej osoby niewidome lub słabowidzące są rozpoznawane po białej lasce oraz opasce na ramieniu o żółtym tle, na której są umieszczone albo trzy czarne punkty, albo piktogram osoby niewidomej. Należy jednak zaznaczyć, że zarówno posługiwanie się laską, jak i zakładanie żółtej opaski są dobrowolne, zatem każdy podejmuje samodzielnie decyzję w tym zakresie. Niemniej z uwagi na brzmienie zasady zaufania oraz fakt, że tak naprawdę dopiero dzięki białej lasce i żółtej opasce uczestnicy ruchu drogowego mogą szybko ustalić osobę mającą problemy ze wzrokiem, wykorzystanie tych atrybutów jest w interesie osób niewidomych oraz słabowidzących.

W tym miejscu warto wrócić do ustawy *o osobach niepełnosprawnych*, ustawa ta reguluje bowiem również problematykę psów przewodników adresowanych osobom niewidomym oraz słabowidzącym w stopniu wysokim[40]. Psów przewodników, które ww. osoby niepełnosprawne dalece wspierają w mobilności, zwiększają ich zdolność postrzegania, co umożliwia im bezpieczne przemieszczanie zarówno w znanym im otoczeniu, jak i miejscach dotąd im nieznanych. Stosownie do zaleceń Ministerstwa Pracy, Spraw Socjalnych i Ochrony Konsumentów w sprawie indywidualnego wsparcia osób niepełnosprawnych w ich integracji zawodowej[41] osoby niewidome i słabowidzące mogą uzyskać pomoc finansową w przypadku zamiaru nabycia psa przewodnika w wysokości maksymalnie do kwoty 20 740 euro (85-krotność kwoty, którą pracodawca jest obowiąza-

[39] § 3 kodeksu drogowego.

[40] § 39a ustawy *o osobach niepełnosprawnych.*

[41] Zalecenia Ministerstwa Pracy, Spraw Socjalnych i Ochrony Konsumentów w sprawie indywidualnego wsparcia osób niepełnosprawnych w ich integracji zawodowej, dostępne pod adresem: http://www.bundessozialamt.gv.at (7.05.2014).

ny zapłacić za każdą osobę niepełnosprawną, której pomimo ustawowego obowiązku nie zatrudnił).

W świetle tego, co zostało napisane wyżej, w szczególności z uwagi na wyłączenie osób niewidomych i słabowidzących z zakresu zasady zaufania, o której mowa w kodeksie drogowym, jak również różne formy wsparcia, służące wyrównaniu szans tychże osób w życiu społecznym, w szczególności w ruchu drogowym, łatwiej sobie uzmysłowić ryzyko, na jakie mogą natknąć się te osoby w życiu codziennym. Pozwala to także zrozumieć kolejne, coraz to nowe, inicjatywy federacji, krajów związkowych oraz samorządu terytorialnego na rzecz integracji osób niewidomych i słabowidzących.

Warto wrócić do normy ÖNORM V 2102-1, ponieważ przedmiotowa norma, jako podstawa planowania przestrzennego, znajduje zastosowanie przy oznaczaniu dróg, dającymi się wyczuć dotykiem informacjami na ziemi, dla osób słabowidzących i niewidomych. Stosownie do tej normy takie, dające się wyczuć dotykiem, informacje na ziemi są niezbędne wszędzie tam, gdzie osoby niewidome i słabowidzące w istniejącym stanie infrastruktury nie mogą uzyskać pewnych informacji, pozwalających im podejmować pewnie oraz samodzielnie odpowiednie decyzje. Stosownie do tej normy dotykowe informacje na ziemi na ścieżkach dla pieszych powinny się pojawiać w przypadku złożonych sytuacji drogowych tylko jako punkt odniesienia, np. na skrzyżowaniach o dużym natężeniu ruchu i wysokim poziomie hałasu, dużych placach, peronach kolejowych, jak również wszędzie tam, gdzie nie jest możliwe skorzystanie z pomocy naturalnych punktów orientacyjnych, np. domy, krawędź trawnika. Zaletą tej normy, stosowanej w większości krajów związkowych Austrii, jest również to, że wprowadza jednolity system poruszania się osób niewidomych i słabowidzących w przestrzeni publicznej. W konsekwencji osoby te nie muszą uczyć się na nowo kolejnych systemów umożliwiających im komunikację. Oprócz wzmiankowanej unifikacji systemu pozwalającego na mobilność osób niewidomych oraz słabowidzących wskazać trzeba, że wybór infrastruktury drogowej oraz budynków publicznych, które powinny zostać wyposażone w systemy, pomagające przy wykorzystaniu zmysłu dotyku w komunikacji osobom niepełnosprawnym, powinien następować przy współudziale przedstawicieli związków reprezentujących interesy osób niewidomych i słabowidzących.

Zasadniczo dla osób niewidomych i słabowidzących są dwa punkty zaczepienia, umożliwiające orientację w przestrzeni publicznej, mianowicie informacje akustyczne oraz te ww. wymienione, w których poznanie angażowany jest zmysł dotyku. Odnosząc się do akustycznych informacji, wskazać należy, że w Austrii do tej pory w przeważającej liczbie przypadków

element dźwiękowy wykorzystywany był do celów sygnalizacji świetlnej oraz przejazdów kolejowych i jako taki służył jako punkt orientacyjny dla osoby mającej problemy ze wzrokiem. Niemniej z biegiem lat akustyczne informacje znajdowały coraz szersze zastosowanie w przestrzeni publicznej. I tak obecnie są one wykorzystywane m.in. do odnalezienia wejścia do budynków publicznych, wyjścia na perony dworców, na lotniskach oraz w komunikacji publicznej.

Wskazując na komunikację publiczną, wrócić należy do ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych*, a właściwie jej przepisów końcowych. Stosownie do § 19 ust. 4 tejże ustawy przepisów odnośnie do barier w środkach komunikacji publicznej, z wyjątkiem transportu szynowego, dopuszczonych przed dniem 1 stycznia 2006 roku, co do zasady, nie stosowano do końca 2008 roku. Tym samym od początku 2009 roku środki komunikacji publicznej, jako podlegające przepisom ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych*, powinny być dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, w tym osób niewidzących i słabowidzących. Odnośnie do transportu szynowego, dopuszczonego do użytkowania przed 2006 rokiem ustawa określiła okres przejściowy na dostosowanie się do postanowień ustawy do końca 2015 roku[42]. W końcu operatorzy środków komunikacji publicznej zostali zobowiązani, do końca 2006 roku, po wcześniejszym wysłuchaniu Austriackiej Wspólnoty ds. Rehabilitacji, do opracowania planu modernizującego, pozwalającego na stopniową likwidację barier w zarządzanych przez nich środkach komunikacji publicznej[43].

Należy dodać, że niezależnie od obowiązujących przepisów i zaleceń, ujednolicających i porządkujących sferę życia osób niewidomych oraz słabowidzących, a tym samym pozwalających na ich aktywny udział w życiu społecznym, w Austrii ma miejsce wiele inicjatyw oddolnych służących ciągłej poprawie jakości życia tych osób.

Z jednej strony na przykładzie Wiednia można podać szereg przykładów projektów pilotażowych wprowadzających systemy umożliwiające osobom niewidomym i słabowidzącym swobodniejsze przemieszczanie w przestrzeni publicznej, np. z wykorzystaniem do tego celu betonowych płyt, które dodatkowo bardzo kontrastują z chodnikiem po obu stronach ścieżki dla osób mających problem ze wzrokiem.

Z drugiej strony jest to edukacja młodych uczestników ruchu drogowego, takich jak dzieci jeżdżące na rowerach lub na deskorolkach, i uświadamianie im, że w ruchu drogowym biorą udział również osoby nie tak sprawne jak oni, np. osoby niewidome. W takich sytuacjach tłumaczy się

[42] § 19 ust. 3 ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych.*

[43] § 19 ust. 10 ustawy *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych.*

młodym osobom, jak postępować wobec tych osób, gdy znajdziemy się z nimi w bezpośredniej bliskości oraz w jaki sposób rozpoznać, że faktycznie mamy do czynienia z taką osobą.

W końcu nie bez znaczenia dla poprawy mobilności osób niewidomych i słabowidzących są także inne inicjatywy, niezwiązane bezpośrednio z uczestnictwem w ruchu drogowym, mające na celu aktywizację zawodową, jak choćby projekt pilotażowy, który docelowo powinien pozwolić niewidomym lub też słabowidzącym prawnikom wykonywać zawód sędziego w Federalnym Sądzie Administracyjnym (niem. *Bundesverwaltungsgericht*)[44].

[44] Informacja z dnia 3 maja 2013 r. pod tytułem „niewidome osoby powinny móc w przyszłości wykonywać zawód sędziego" (niem. „blinde Personen sollen in Zukunft den Beruf des Richters ausüben können"), dostępna pod adresem: http://www.bvwg.gv.at (7.05.2014).

Elżbieta Zatyka

Kilka uwag o sytuacji osób niewidomych i słabowidzących w Irlandii

Irlandia jest członkiem Unii Europejskiej od 1973 roku[1]. Jest to stosunkowo niewielkie[2], aczkolwiek szczególnie ważne dla naszego kraju państwo, ponieważ stanowi jeden z głównych kierunków migracji Polaków. Dane pochodzące ze spisu ludności z 2011 roku mówią o 4 525 281 mieszkających w Irlandii osobach, spośród których 3 927 143 zadeklarowało się jako Irlandczycy, a 386 764 jako obywatele innych krajów Unii Europejskiej. Społeczność polska liczyła aż 122 585 osób, natomiast największymi grupami narodowościowymi wśród obywateli państw trzecich (spoza UE) byli Nigeryjczycy (17 642) oraz Filipińczycy (16 986)[3]. Populacja Polaków na stałe lub czasowo przebywających w Irlandii wykazuje tendencję wzrostową i wydaje się już trwale zakorzeniona w społeczeństwie tej wyspy, wnosząc do niego nie tylko swoją pracę i kulturę, ale również indywidualne i grupowe problemy charakterystyczne jedynie dla życia na emigracji, jak i te stanowiące prozę codzienności każdego człowieka. Z uwagi na fakt członkostwa obu naszych państw w strukturach unijnych Polacy przebywający w Irlandii korzystają w szerokim zakresie z dobrodziejstw opieki społecznej i zdrowotnej[4]. Szczególne formy wsparcia ze strony państwa i organizacji pozarządowych przeznaczone są, jak w większości państw, dla osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych i słabowidzących. Ponieważ przewiduje się wzrost udziału osób z różnego rodzaju postaciami

---

1 O procesie integracji europejskiej z perspektywy Irlandii zob. M. Adamowicz, *Droga od Państwa Narodowego do Unii Europejskiej*, Toruń 2003.

2 Obszar powierzchni kraju to 70 tys. km². Podstawowe informacje o państwie: http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/ireland/index_pl.htm.

3 *Europejskie doświadczenia. Irlandia*, opracowanie na użytek projektu „Europejskie doświadczenie na polskim podwórku: wykorzystanie lepszych praktyk organizacji pozarządowych dla rozwoju działań prowadzonych na rzecz migrantów w Polsce", współfinansowanego ze środków z Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz z budżetu państwa, http://ed.frog.org.pl/component/content/article/94-europejskie-doswiadczenia-irlandia.html (31.03.2014).

4 Na marginesie należy zaznaczyć, że w znacznej części organizacji pozarządowych działających na rzecz migrantów zatrudnieni są Polacy, np. w New Communities Partnership, Migrant Rights Center Ireland oraz CrossCare, za: ibidem.

niepełnosprawności w społeczeństwach wysoko rozwiniętych państw, do których zaliczyć należy Irlandię, warto poświęcić nieco uwagi sytuacji tej grupy osób w kraju, w którym żyje tak wielu polskich obywateli.

Obowiązujący akt prawny określający warunki wjazdu i pobytu cudzoziemców w Irlandii to *Immigration, Residence and Protection Bill 2008* (ustawa *o imigracji, pobycie i ochronie* z 2008 roku), a przełomowa dla imigracji do Irlandii była decyzja z 2004 roku, zezwalająca obywatelom nowo przyjętych państw członkowskich Unii Europejskiej na podejmowanie pracy bez dodatkowych zezwoleń bezpośrednio po przyłączeniu się do wspólnoty. Granice dla pracowników z tych państw od razu po ich przyjęciu do Unii Europejskiej otworzyły Wielka Brytania, Szwecja oraz Irlandia. Spowodowało to masową migrację do tych krajów. Jeśli chodzi o Irlandię, najchętniej wyjeżdżali do niej Polacy, Litwini i Słowacy. Osoby te podejmowały się różnorodnych prac, z reguły poniżej swoich kwalifikacji. Podobnie jak inne państwa europejskie Irlandia boryka się w ostatnich latach z problemami związanymi z recesją gospodarczą: rosnącym bezrobociem wśród Irlandczyków i migrantów oraz skalą zasiłków, jakie państwo obowiązane jest wypłacać[5].

Ubezpieczenie społeczne i ochrona zdrowia w Irlandii

Wszystkie osoby legalnie pracujące w Irlandii oraz członkowie ich rodzin mają dostęp do ubezpieczenia społecznego, jeśli opłacają odpowiednie składki (*Pay Related Social Insurance*). Aby otrzymywać zasiłki, należy także spełniać warunek nieprzerwanego pobytu (*habitual residence*). Zasadę tę wprowadzono 1 maja 2004 roku i obowiązuje ona wszystkich płatników składek niezależnie od ich narodowości. Według niej osoby, które chcą skorzystać z ubezpieczenia, muszą wykazać, że są stałymi rezydentami Irlandii, że pracują w tym kraju oraz że mają związki z tym państwem i zamierzają pozostać na jego terenie. Warunek *habitual residence* musi być spełniony przy ubieganiu się o następujące formy wsparcia: zasiłek dla niewidomych, dodatek dla opiekunów, dodatek na dziecko, dodatek z tytułu niepełnosprawności, zasiłek na opiekę, zasiłek dla opiekunów, zasiłek dla osób poszukujących pracy, zasiłek dla samotnego rodzica, emerytura, zasiłek socjalny, renta dla wdów i wdowców[6].

[5] Ibidem.

[6] Ibidem. Zob. także: C. Murray, *Krótki przewodnik po Irlandzkim Systemie Pomocy Społecznej*, http://www.ictu.ie/download/pdf/swpolish.pdf (27.04.2014).

Osoby niepełnosprawne, których liczbę w Irlandii ocenia się na około 300 tys., zostały objęte szczególną ochroną na rynku pracy. W Irlandii nie ma dokładnych danych dotyczących zatrudnionych osób niepełnosprawnych. Szacunkowe dane mówią o 150 tys. zatrudnionych, natomiast stopę bezrobocia określa się na 18%. Na początku lat 80. ubiegłego wieku wprowadzono system kwotowy obowiązujący wyłącznie w instytucjach publicznych, zgodnie z którym osoby niepełnosprawne miały stanowić co najmniej 3% wszystkich zatrudnionych. W roku 1998 wprowadzono w życie ustawę *o równości w zatrudnieniu* (*Employment Equality Act)*, a w roku 2000 – ustawę *o równym statusie* (*Equal Status Act*). Ta pierwsza zabrania dyskryminacji w sferze pracy z różnych względów, w tym niepełnosprawności, i chroni nie tylko pracowników, ale również osoby poszukujące zatrudnienia bądź możliwości szkolenia zawodowego. Ustawa *o równym statusie* zabrania dyskryminacji we wszystkich innych sferach życia publicznego. Instrumenty polityki zatrudnienia skierowane specjalnie do osób niepełnosprawnych są w Irlandii jasno określone. Rozróżnia się zatrudnienie na otwartym rynku pracy, zatrudnienie wspomagane i chronione, pracę wspomaganą, chronioną i rehabilitacyjną[7].

Pracodawcy zatrudniający osoby niepełnosprawne otrzymują subwencje na częściowe pokrycie kosztów wynagrodzenia, tworzenie stanowiska pracy, adaptację stanowiska i miejsca pracy oraz zakup niezbędnego sprzętu dla pracowników niepełnosprawnych. Ponadto niektóre grupy pracowników niepełnosprawnych mogą otrzymać zasiłki na pokrycie kosztów dojazdu do pracy, osobistego lektora dla pracownika niewidomego i tłumacza języka migowego dla pracownika głuchego. W Irlandii powstało wiele różnych zakładów pracy dla osób niepełnosprawnych. Prowadzone są przez rozmaite organizacje pozarządowe, w tym również organizacje kościelne. Działania ukierunkowane na bezpośrednie wsparcie zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Irlandii to:

- program wsparcia zatrudnienia, którego celem jest wyrównanie obniżonej produktywności niepełnosprawnego pracownika. Zatrudnienie dokonuje się na zwykłych warunkach, natomiast Urząd Zatrudnienia i Szkoleń wypłaca pracodawcy część jego wynagrodzenia (od 20% do 50% po ustaleniu przez pracownika, pracodawcę i Urząd),

[7] A. Najmiec, *Sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w państwach Unii Europejskiej*, http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/EQUAL/Kluczowa_rola_gminy/sytuacja_ON_na_rynkach_pracy_w_UE.pdf.

- grant na rzecz adaptacji miejsca pracy oraz na koszty dodatkowego wyposażenia zarówno dla pracodawców, jak i samozatrudnionych. Maksymalna wysokość dofinansowania wynosi 6 348,70 euro,
- grant na osobistego lektora dla osoby niewidomej bądź ze znacznym upośledzeniem wzroku. Dzięki niemu istnieje możliwość zatrudnienia na okres do 16 tygodni osoby, która czyta jej materiały związane z poszukiwaniem pracy,
- grant na tłumacza podczas rozmowy kwalifikacyjnej, skierowany do osób z zaburzeniami mowy bądź słuchu[8].

Od drugiej wojny światowej system publicznej opieki zdrowotnej w Irlandii jest finansowany z podatków. Jest to system mieszany, publiczno-prywatny, zarówno pod względem finansowania usług, jak i ich dostarczania. Rząd, za pośrednictwem Ministerstwa Zdrowia i Dzieci, odpowiada za działanie systemu. Od stycznia 2005 roku robi to za pośrednictwem scentralizowanej struktury, jaką jest Zarząd Usług Zdrowotnych (*Health Service Executive* – HSE). Wszyscy obywatele mają zapewniony dostęp do opieki zdrowotnej, jednak zakres świadczonych usług jest różny[9]. Wielonarodowość irlandzkiego społeczeństwa została uwzględniona również w płaszczyźnie ochrony zdrowia w postaci opracowania Narodowej Wielokulturowej Strategii Ochrony Zdrowia na lata 2007-2012 (*The National Intercultural Health Strategy*[10]).

Każda osoba, która jest rezydentem Irlandii, ma prawo do korzystania z systemu ochrony zdrowia. Nie wszyscy jednak mogą z niego korzystać bezpłatnie. Każdemu, kto jest ubezpieczony (a więc osobom pracującym i ich rodzinom), przysługuje bezpłatna opieka w razie hospitalizacji. Dla części mieszkańców Irlandii prewencyjna opieka medyczna jest jednak płatna. Kryterium rozstrzygającym nie jest tutaj obywatelstwo, ale dochód[11]. Aby

---

8 Ibidem.

9 X. Kruszewska, *Irlandia – Systemy opieki zdrowotnej na świecie*, http://www.nazdrowie.pl/artykul/irlandia-systemy-opieki-zdrowotnej-na-swiecie (27.04.2014).

10 *Europejskie doświadczenia*…, op. cit.

11 W zależności od osiąganego dochodu i zamożności, Irlandczycy zostali podzieleni na dwie kategorie przysługujących zakresów usług: Kategoria 1. Obejmuje 29% populacji. Mieszkańcy, których dochód jest poniżej określonego poziomu, mogą otrzymać Kartę Świadczeń Zdrowotnych (dotyczy to także wszystkich osób powyżej 70. roku życia). Mają oni zapewniony wolny dostęp do lekarzy rodzinnych, opieki ambulatoryjnej, opieki szpitalnej, leków i sprzętu pomocniczego; Kategoria 2. Obejmuje osoby, których dochody przekraczają kryteria rezydentów Kategorii 1. Mają opiekę szpitalną i ambulatoryjną w szpitalach publicznych połączoną ze stałymi dopłatami. Pozostałe usługi medyczne są opłacane z kieszeni pacjenta lub z ubezpieczeń prywatnych, za: X. Kruszewska, *Irlandia – Systemy…,* op. cit.

być uprawnionym do większej ilości darmowych usług medycznych, należy okazać kartę medyczną (*Medical Card*), jednak aby otrzymać taką kartę, należy wykazać odpowiednio niski dochód na członka rodziny. Pod uwagę brane są poza dochodem także oszczędności, inwestycje i nieruchomości. Dla osób nieposiadających kart medycznych wizyty u lekarza rodzinnego (*General Practicioner* – GP) nie są darmowe. Można się ubiegać o *GP Visit Card*, która do nich uprawnia. Tytułem do jej uzyskania jest niski dochód, próg jest o 50% wyższy niż w przypadku karty medycznej. Pełna karta medyczna zwalnia z opłat za: wizyty u lekarza rodzinnego, leki na receptę, leczenie ambulatoryjne i diagnostykę, konsultacje dentystyczne, okulistyczne i laryngologiczne (włącznie z protezami, okularami i aparatami słuchowymi), konsultacje ginekologiczne i pediatryczne[12]. Pod względem efektywności systemu opieki zdrowotnej i zadowolenia mieszkańców Irlandia plasuje się w połowie stawki europejskiej – przed Wielką Brytanią[13].

W Irlandii prowadzone są dwie krajowe bazy danych dotyczących niepełnosprawności. W pierwszej gromadzone są dane dotyczące niepełnosprawności intelektualnej (*Intellectual Disability Database*), w drugiej zawiera się dane dotyczące niepełnosprawności fizycznej i sensorycznej (*Physical and Sensory Disability Database*), i tu właśnie znajdują się dane dotyczące niepełnosprawności wzrokowej. Baza ta funkcjonuje w celu gromadzenia informacji na temat indywidualnych potrzeb zdrowotnych osób z niepełnosprawnością fizyczną lub sensoryczną. Przy jej pomocy monitoruje się aktualne udzielanie świadczeń i prognozuje potrzeby na okres kolejnych pięciu lat. Proces tworzenia bazy rozpoczął się w 2001 roku. Informacje są zbierane od osób z niepełnosprawnością fizyczną i/lub sensoryczną otrzymujących lub potrzebujących specjalistycznej opieki zdrowotnej lub socjalnej obecnie lub będą jej potrzebować w ciągu najbliższych pięciu lat[14].

Sytuacja osób niewidomych i słabowidzących według NCBI (*Working for People with Sight Loss*)

Jeden z elementów realizacji projektu, którego pokłosiem jest niniejsza praca zbiorowa, stanowiło badanie sytuacji osób niewidomych i słabowidzących w różnych krajach. Kwestionariusz badawczy został skierowany do członków międzynarodowej sieci organizacji pozarządowych ENVITER,

12 *Europejskie doświadczenia…*, op. cit.
13 X. Kruszewska, *Irlandia – Systemy…*, op. cit.
14 http://www.hse.ie.

która łączy podmioty działające na rzecz osób z dysfunkcjami wzroku. Kwestionariusz ten w Irlandii został wypełniony przez organizację NCBI (*Working for People with Sight Loss*)[15].

NCBI jest największą z działających w Irlandii organizacji wspierających w różnorodny sposób osoby niepełnosprawne wzrokowo[16]. Spośród osób korzystających z pomocy NCBI około 18% to ludzie całkowicie niewidomi, natomiast 82% to osoby dotknięte w różnym stopniu upośledzeniem wzroku. NCBI funkcjonuje jako organizacja non profit oferująca wsparcie i pomoc osobom borykającym się z upośledzeniami wzroku. Założona w 1931 roku organizacja jako główny cel swojej działalności wskazuje propagowanie pełnej samodzielności osób niewidomych lub z dysfunkcją wzroku, zapewnienie osobom niewidomym i słabowidzącym pełnego udziału w życiu społecznym przez wyrównanie szans, te same prawa i możliwości wyboru, z których korzystają osoby zdrowe. Aktualnie z szerokiej oferty pomocy NCBI korzysta ponad 11 tys. osób. Ponadto NCBI współpracuje z organizacjami rządowymi i prywatnymi, co zwiększa dostępność oferty pomocy dla osób niewidomych i słabowidzących. NCBI zatrudnia ponad 150 stałych współpracowników, których działanie na terenie całego kraju wspierają przeszkoleni wolontariusze.

Jedną z głównych form pomocy udzielanej osobom niewidomym i słabowidzącym przez NCBI stanowi pomoc środowiskowa. W ofercie pomocy znajduje się szereg propozycji wspierających osoby niewidome i słabowidzące w przystosowaniu się do sytuacji, w jakiej się znajdują, i zachowaniu samodzielności. Pomoc tę, w postaci porad i informacji, a także wsparcia emocjonalnego i praktycznego, organizacja świadczy osobom potrzebującym w ich domach lub w centrach rozwoju na terenie całego kraju. Oferta pomocy jest skierowana do wszystkich osób niezależnie od wieku, od noworodków do osób starszych.

Kolejna istotna forma aktywności NCBI to konsultacje dla osób słabowidzących. Regionalne konsultacje dla osób słabowidzących są dostępne dla wszystkich osób mających problemy ze wzrokiem. Optometrysta bada wzrok pacjenta, a następnie wraz ze współpracownikami szacuje wpływ całkowitej lub częściowej utraty wzroku na jego życie, po czym proponuje specjalistyczną i praktyczną pomoc mającą ułatwić danej osobie codzienne życie. Organizacja ta oferuje również pomoc w rehabilitacji i nauce samodzielnego poruszania się. NCBI prowadzi nie tylko naukę samodzielnego poruszania się, ale także wykonywania codziennych czynności, oraz

[15] Kwestionariusz został wypełniony 10 maja 2013 r.

[16] Wszelkie informacje na temat funkcjonowania NCBI pochodzą ze strony internetowej: http://www.ncbi.ie (31.03.2014).

proponuje praktyczne rozwiązania pozwalające osobom niewidomym i słabowidzącym bezpiecznie i samodzielnie wykonywać zwykłe czynności, dzięki czemu osoby te uzyskują praktyczne informacje na temat sposobu wykorzystania przedmiotów i urządzeń przeznaczonych dla osób niewidomych i słabowidzących, a także rozwijają umiejętności pozwalające im na większą samodzielność. Beneficjenci organizacji mogą również liczyć na porady profesjonalistów i rówieśników. Oprócz pomocy profesjonalnych doradców, proponuje się osobom niewidomym i słabowidzącym wsparcie ze strony ich rówieśników mających doświadczenie z problemami ze wzrokiem i przygotowanych do udzielania porad. W czasie tego typu konsultacji bazuje się na osobistych przeżyciach i spostrzeżeniach związanych z problemami ze wzrokiem oraz odbytych szkoleniach. Stali współpracownicy NCBI przeprowadzają oszacowanie dostępności otoczenia, budynków rządowych i środków transportu dla osób niewidomych i słabowidzących, propagując świadomość w tym zakresie i udzielając konsultacji dla instytucji na całym świecie.

Biblioteki NCBI w dwóch irlandzkich miastach, Dublinie i Cork, udostępniają materiały zapisane alfabetem Braille'a, nagrania i książki drukowane dużą czcionką dla ponad 5 tys. osób w całym kraju. Zbiory biblioteki to ponad 10 tys. nagrań, materiałów zapisanych alfabetem Braille'a oraz drukowanych dużą czcionką; istnieje również możliwość pozyskania książek z bibliotek zagranicznych. NCBI dostarcza też gazety codzienne oraz popularne irlandzkie czasopisma i magazyny w postaci nagrań oraz zapisane alfabetem Braille'a do ponad 1,5 tys. subskrybentów. Ponadto NCBI wykonuje konwersję danych z różnych nośników w jednostce zajmującej się alfabetem Braille'a oraz w pięciu studiach nagraniowych, jak również przygotowuje największą na terenie Irlandii ilość materiałów zapisanych alfabetem Braille'a i nagrań w różnych formatach dla osób niewidomych i słabowidzących, a także dla wielu organizacji rządowych i prywatnych.

W ramach NCBI działa kilka ośrodków rozwoju prowadzących różnego rodzaju kursy, programy i zajęcia, m.in. szkolenia w zakresie obsługi komputera, zajęcia fitness oraz zajęcia artystyczne. Ponadto NCBI proponuje usługi doradcze dla pracodawców i pracowników dotyczące przebiegu rekrutacji, rozmów i awansu zawodowego, a także porady w zakresie zaadaptowania miejsca pracy do potrzeb osoby niewidomej i słabowidzącej oraz możliwości uzyskania dofinansowania na ten cel.

Istotną postacią wsparcia osób niewidomych i słabowidzących jest pomoc w wyborze i obsłudze narzędzi wspomagających w zależności od indywidualnego zapotrzebowania osoby z dysfunkcją wzroku. Różnorodne narzędzia wspomagające dają osobom niewidomym i słabowidzącym

dostęp do informacji i umożliwiają samodzielną komunikację. Poprzez centrum technologii otwartych (CFIT) NCBI wspiera technologie otwarte, z których mogą korzystać również osoby niepełnosprawne. Centrum technologii otwartych współpracuje z organizacjami rządowymi i prywatnymi przy tworzeniu standardów i testowaniu nowych technologii pod kątem ich użyteczności dla osób niepełnosprawnych.

Poniższe informacje dotyczące sytuacji osób niewidomych i słabowidzących zostały uzyskane za pomocą kwestionariusza ankiety skierowanego do członków sieci ENVITER wypełnionego, jak już wspomniano, przez osobę reprezentującą NCBI.

Odpowiadając na pierwsze pytanie ujęte w kwestionariuszu, w sprawie istnienia całościowej regulacji prawnej dotyczącej osób niepełnosprawnych w Irlandii, wskazano *The Disability Act* z 2005 roku. Ustawa ta ma na celu zagwarantowanie osobom z dysfunkcjami (preferuje się użycie słowa „dysfunkcja" zamiast „niepełnosprawność") takiej samej dostępności przestrzeni zurbanizowanej, w tym budynków użyteczności publicznej, usług publicznych i ogólnie życia w społeczeństwie, jakie są dostępne dla każdego innego obywatela. Jako kolejną regulację istotną z punktu widzenia osób niepełnosprawnych wskazano *Equality Acts 2000-2008*, w których określono dziewięć podstaw dyskryminacji osób z określonych grup w społeczeństwie. Jednym z tych powodów jest niepełnosprawność (*disability*). Oznacza to, że dyskryminacja z uwagi na niepełnosprawność jest nielegalna, również dyskryminacja poprzez zaniechanie. Na przykład niezgodne z prawem jest zaprojektowanie budynku użyteczności publicznej bez zapewnienia jego dostępności osobom z dysfunkcjami, a każdy przeznaczony do użytku publicznego budynek przed jego oddaniem musi otrzymać specjalny certyfikat dostępności (*Accessibility Certificate*).

Udzielając odpowiedzi na kolejne pytanie, stwierdzono, że w Irlandii nie ma odrębnego aktu prawnego regulującego w sposób całościowy sytuację prawną osób niewidomych i słabowidzących, jak również nie występują szczególne uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Opisując, w jaki sposób ustawodawstwo krajowe realizuje zasadę równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących, wskazano następujące przykłady: 1. Każdy budynek użyteczności publicznej przed jego oddaniem musi zostać sprawdzony i zaopatrzony w stosowne certyfikaty świadczące o jego dostępności dla osób z dysfunkcjami. W przeciwnym wypadku nie zezwala się na jego oddanie do użytku. 2. Każda osoba z dysfunkcją, która stwierdzi, że jakiś budynek użyteczności publicznej lub publiczna usługa nie są dostępne, może bez ponoszenia kosztów wnieść sprawę do Trybuna-

łu ds. Równouprawnienia (*Equality Tribunal*). 3. Każda osoba z dysfunkcją, która napotyka trudności w korzystaniu z transportu publicznego, po bezskutecznym przejściu standardowej procedury reklamacyjnej u świadczeniodawcy, może skierować sprawę do Rzecznika Praw Obywatelskich (*Ombudsman*).

Według udzielonej przez respondenta odpowiedzi nie funkcjonuje w Irlandii funkcja/zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych. Realizowane są natomiast kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Jako przykład takiej kampanii wskazano ogólnokrajową kampanię mającą na celu podniesienie świadomości w zakresie problemów spowodowanych przez parkowanie na chodnikach (2012).

Odpowiadając na pytanie dotyczące zrealizowanych przedsięwzięć na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej, stwierdzono, że zrealizowano:

1. oznaczenie szlaków komunikacyjnych (przejścia podziemne, korytarze, hale dworcowe) poprzez oznaczenie kontrastowe, oznaczenie dotykowe, oświetlenie;
2. oznaczenie wind poprzez oznaczenie kontrastowe, oznaczenie dotykowe, oświetlenie, informacje dźwiękowe;
3. oznaczenie wejść do budynków poprzez oznaczenie kontrastowe, oznaczenie dotykowe, oświetlenie, informacje dźwiękowe;
4. oznaczenie drzwi poprzez oznaczenie kontrastowe, oznaczenie dotykowe, oświetlenie.

Udzielając odpowiedzi na pytanie o przedsięwzięcia na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących, które zostały zrealizowane w Irlandii, wskazano: oznaczenie przejść dla pieszych poprzez oznaczenie kontrastowe, oznaczenie dotykowe, oświetlenie, informacje dźwiękowe. Sygnały dla pieszych znajdują się w wizualnych, dźwiękowych i dotykowych formatach (oświetlenie, „piszczenie", dźwięki i wibrujące strzałki na przyciskach przy przejściach). Zaznaczono również szerokie białe linie na każdej stronie większości przejść dla pieszych, aby pomóc przekraczać jezdnię w linii prostej. W zakresie przystosowania przystanków komunikacji miejskiej oraz kolejowych wskazano, że są oznaczone tak jak przejścia dla pieszych (na wiele sposobów). Ponadto oznaczono wypukłościami krawędzie peronów oraz umieszczono wskazówki dotykowe na płytkach chodnikowych na stacji oraz prowadzących do punktu wejścia/przejścia w pobliżu wejścia do stacji. Istotne udogodnienie stanowi

dostępna w czasie rzeczywistym informacja pasażerska na przystankach, dzięki zastosowaniu systemu wiadomości tekstowych na normalny telefon komórkowy lub przez dostęp do internetowej usługi transportowej w pytaniu na smartfonie.

Do dnia dzisiejszego nie udało się opracować powszechnie dostępnego elektronicznego urządzenia, które pomagałoby osobom niewidomym i słabowidzącym poruszać się w przestrzeni zurbanizowanej, jednakże obecnie przygotowywany jest specjalny rodzaj audioprzewodnika po Dublinie, finansowany wspólnie przez władze miasta oraz NCBI.

Jako przedsięwzięcia ułatwiające dostęp do środków transportu zbiorowego osób niewidomych i słabowidzących, które zostały zrealizowane w Irlandii, wskazano:

1. asystenta podróży (*Travel Assistant*) udostępnianego przez *Dublin Bus*, który zapewnia pomoc w transporcie kolejowym, tramwajowym, autobusowym i pieszym. Asystent podróżuje z osobą z dysfunkcją, doradzając, jak najlepiej zaplanować i przebyć trasę, do momentu, w którym osoba niepełnosprawna będzie czuła się na siłach podróżować samodzielnie. Jeśli po takim treningu osoba z dysfunkcją wzroku w dalszym ciągu nie jest w stanie przebyć trasy samodzielnie, to kierowana jest przez asystenta do ośrodka NCBI: Orientacja na usługi mobilności, na bardziej szczegółowe i intensywne szkolenie prowadzone przez pracowników tej jednostki lub przez *Irish Guide Dogs Association.*
2. to, że każda osoba z dysfunkcją potrzebująca pomocy w przejeździe tramwajem (*Luas*) może z wyprzedzeniem zwrócić się i uzyskać pomoc jednego z pracowników tego rodzaju transportu. Dotyczy to również pociągów i autobusów. Strona internetowa została zaprojektowana przez Departament Transportu, aby pomóc ludziom zaplanować skomplikowane podróże za pomocą różnych środków transportu publicznego.
3. stronę internetową o nazwie Hit the Road, która generuje mapy i kierunki bezpłatnie dla każdego, kto może odczytywać trasę z ekranu.
4. *Public Transport Accessibility Committee.*

Odpowiadając na pytanie o funkcjonujące w Irlandii instytucje do spraw osób niewidomych lub słabowidzących, wymieniono w pierwszej kolejności NCBI. Inne organizacje działające na rzecz osób z dysfunkcją wzroku to: *Irish Guide Dogs, Fight for Sight, Feach* (organizacja wsparcia dla dzieci z utratą wzroku w szkołach ogólnodostępnych), *National League*

of the Blind (związek zawodowy pracowników niewidomych), *St. Joseph's School* (dla dzieci z zaburzeniami widzenia), *St. Mary's Home* (przeznaczony dla osób starszych z dysfunkcją wzroku).

Funkcjonariusze publiczni w Irlandii poddawani są różnorodnym szkoleniom w zakresie pomocy osobom niewidomym i słabowidzącym. Jako przykład podano *Vision Impairment Awareness Training* prowadzony przez NCBI, często niezależnie, a czasem w połączeniu z pakietem szkoleń uświadamiających problemy charakterystyczne dla niepełnosprawności. Szkolenia w zakresie pomocy osobom z różnego rodzaju dysfunkcjami przechodzą przede wszystkim pracownicy transportu publicznego oraz pracownicy samorządowi.

Udzielając odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób w Irlandii osoby niewidome lub słabowidzące wyróżniają się w ruchu drogowym, stwierdzono, że osoby te nie są w żaden sposób zobowiązane do takiego wyróżniania. Jest to sprawa indywidualnego wyboru danej osoby. Część osób używa białej laski lub psa przewodnika. Są to dwa elementy, których używanie identyfikuje daną osobę jako posiadającą niepełnosprawność wzrokową. Wiele osób pomimo poważnej dysfunkcji wzroku ograniczającej bezpieczeństwo poruszania się nie chce uwidaczniać faktu posiadania dysfunkcji. Część osób nosi krótką laskę ukrytą w torbie i wyjmuje ją jedynie w razie niezbędnej potrzeby.

Podsumowując, osoby niewidome i słabowidzące w Irlandii nie są zobowiązane przez akty prawa krajowego do wyróżnienia się w ruchu drogowym, np. poprzez noszenie białej laski lub innego urządzenia/oznaczenia. Oceniając, czy jest to rozwiązanie optymalne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa w ruchu, uznano, że jest to odpowiedni standard, ponieważ większość osób z dysfunkcją wzrokową, kierując się rozsądkiem, oznacza swoją niepełnosprawność w przypadku zagrożenia, np. przechodząc ruchliwe skrzyżowanie niedostosowane do potrzeb niewidomych. Zauważono jednak, że osoby wyróżniające się w przestrzeni miejskiej jako niewidome mogą stać się celem drobnych przestępców z uwagi na fakt, że nie tylko trudniej jest im się obronić, ale także nie będą w stanie opisać policjantowi ani zidentyfikować sprawcy.

Osoba wypełniająca kwestionariusz ankiety nie potrafiła niestety udzielić odpowiedzi na pytanie o szczególne uprawnienia osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym, jak również o gromadzenie danych statystycznych dotyczących udziału tej kategorii osób w wypadkach drogowych. NCBI prowadzi wewnętrzne statystyki obejmujące liczbę osób, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych, lecz nie są one powszechnie udostępniane.

Nie wyrażono opinii na temat najczęstszych przyczyn wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących, jak również nie wskazano szacunkowej liczby osób, które doznają w Irlandii uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych, ani też szacunkowej liczby osób niewidomych i słabowidzących jako sprawców wypadków drogowych. Pomoc, na jaką liczyć mogą osoby, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wypadku drogowego w Irlandii, świadczy NCBI, zapewniając doradztwo, ocenę i praktyczne szkolenie zmierzające do przywrócenia osoby po takim zdarzeniu do poprzedniej pracy (w miarę możliwości), a jeżeli jej nie ma, to zapewniając szkolenia, aby pomóc osobie w uzyskaniu nowej pracy, jeśli taka osoba chce podjąć pracę. Nawiązywanie i rozwijanie kontaktów z innymi ludźmi, którzy utracili wzrok, oraz praca z uważnie wsłuchującymi się w potrzeby podopiecznego pracownikami NCBI, pomagają odnaleźć się osobie po wypadku w jej własnym środowisku. Pracownicy NCBI pełnią funkcję informacyjną, przekazując osobie poszkodowanej wiedzę na temat przysługujących jej praw, w tym świadczeń socjalnych, jak np. prawo do bezpłatnego publicznego transportu, prawo do renty (*Blind Pension*) i innych świadczeń socjalnych (np. *Blind Welfare Allowance*) uzależnionych od osiąganych przez daną osobę dochodów i stopnia jej niepełnosprawności wzrokowej, jak również od faktu, czy mieszka ona sama.

Przykłady dobrych praktyk w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących stosowanych przez samorządy w przestrzeni publicznej w Irlandii to: obowiązek zapewnienia wielorodzajowego przystosowania przejść dla pieszych (wypukłości, informacja wizualna, dźwiękowa i dotykowa) umożliwiający bezpieczne i niezależne poruszanie się w przestrzeni miejskiej. W dalszej kolejności wskazano komunikaty dźwiękowe w autobusach, pociągach i tramwajach, wspierające „bezpieczną niezależność". Dobrą praktykę podnoszącą bezpieczeństwo osób z zaburzeniami widzenia stanowi również zagwarantowanie, że w ciągach komunikacyjnych na wysokości głowy pieszego nie ma żadnych przeszkód typu: wystające gałęzie, niskie markizy lub znaki, wiszące kosze kwiatowe.

Dotychczas nie stworzono w Irlandii systemu gromadzącego i przekazującego informacje dotyczące bezpieczeństwa w przestrzeni zurbanizowanej osobom niewidomym i słabowidzącym. Nacisk kładzie się na indywidualne szkolenia orientacji i poruszania się prowadzone przez NCBI lub *Irish Guide Dogs*. W trakcie tych szkoleń trenerzy uczą niewidomego poruszania się w jego lokalnej przestrzeni w sposób bezpieczny i niezależny. W Dublinie funkcjonuje specjalny numer telefonu, pod którym moż-

na zgłaszać awarie sygnalizacji dźwiękowych na przejściach dla pieszych – usterka usuwana jest w ciągu 24 godzin od otrzymania informacji.

Jak wynika z powyższych informacji, osoby niewidome i słabowidzące w Irlandii doświadczają wsparcia w różnorodnych postaciach, ich problemy traktowane są ze szczególną uwagą przez instytucje publiczne, a oferowana pomoc ma na celu osiągnięcie przez osobę z dysfunkcją wzroku stanu, który trafnie określono jako „bezpieczna niezależność".

Wojciech Filipkowski

Bezpieczeństwo w ruchu drogowym osób niewidomych i słabowidzących w Islandii

Z punktu widzenia warunków geograficznych, Islandia jest krajem wyspiarskim, wyżynno-górskim[1]. Znaczna jej część stanowi płaskowyż o wysokości od 700 do 1000 m n.p.m. W najwyższym punkcie ma on 2119 m n.p.m. Płaskowyż stromo opada ku wybrzeżom wyspy. Z racji swojego położenia, to jest blisko bieguna północnego, około 11% powierzchni kraju pokrywają lodowce, w tym największy w Europie o nazwie Vatnajókull (powierzchnia 8300 km^2). Ukształtowanie terenu jest związane z silną aktywnością wulkaniczną (26 czynnych wulkanów) oraz występującymi gejzerami. Z tego też powodu występują na Islandii trzęsienia ziemi. Główną rzeką w tym kraju jest Thjorsa (o długości 230 km).

Ze względu na swoje położenie w północnej części Oceanu Atlantyckiego, na wyspie panuje klimat podbiegunowo-oceaniczny. Średnia temperatur stycznia w południowo-zachodniej części kraju wynosi od 0°C na południu do -4°C na północy tego obszaru. Natomiast w najcieplejszym miesiącu letnim, to jest lipcu, odpowiednio od 9°C do 12°C. Jednakże w interiorze klimat ten jest znacznie surowszy. Opady atmosferyczne wynoszą średnio 700-800 mm.

Początki osadnictwa na wyspie datuje się na wiek VIII. Osadnikami byli irlandzcy mnisi oraz Norwegowie. Wtedy też powstawały zręby państwowości opartej na rządach starszyzny. Islandia rozwijała się pod wpływem krajów nordyckich, w szczególności kultury wikingów, a najstarsze ślady sztuki na tym terenie pochodzą z IX-X wieku. Ważnym momentem była chrystianizacja społeczności wyspiarskiej, zakończona w XI-XII wieku. Krótki okres rozwoju państwa i społeczeństwa został zahamowany przez wojny rodowe w XIII wieku.

Islandia w swojej historii podlegała pod władzę silniejszych od niej państw skandynawskich. Od 1264 roku była pod panowaniem Norwegii. Na podstawie tzw. unii kalmarskiej z 1397 roku weszła w orbitę politycz-

[1] Poniższe informacje zostały opracowane na podstawie oficjalnej strony internetowej Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Reykjaviku: http://www.reykjavik.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/dla_prasy/islandia/informacje_ogolne_o_islandii/ (1.05.2014).

ną Danii. Należy jednak podkreślić, że warunki geograficzne, klęski głodu, aktywność wulkaniczna, epidemie, napady korsarzy w XVIII wieku miały bardzo negatywny wpływ na rozwój własnego rolnictwa i hodowli zwierząt. W znacznym stopniu utrudniało to rozwój społeczeństwa i państwowości na wyspie, a tym samym prowadziło do uzależnienia od innych państw – w szczególności Danii i Szwecji, które to wykorzystywały tę sytuację zwłaszcza na płaszczyźnie handlowej. Kolejną konsekwencją była emigracja w drugiej połowie XIX wieku głównie do Ameryki Północnej.

Jednakże w 1918 roku Islandia ostatecznie stała się państwem suwerennym. Związana była jednak unią personalną z Danią. Dopiero w dniu 17 czerwca 1944 roku uzyskała całkowitą niezależność polityczną. Stolicą kraju jest Rejkiawik (Reykjavik). Jest to miasto, którego początki datuje się na około 874 rok, kiedy to osadę założyli przybysze z Norwegii. Od około XVIII wieku stanowi ono ośrodek handlu. Prawa miejskie uzyskało w 1786 roku. W chwili obecnej oprócz znaczenia gospodarczego, miasto stanowi centrum życia politycznego i kulturalnego kraju wraz z portem lotniczym o znaczeniu międzynarodowym. Drugie pod względem znaczenia gospodarczego jest miasto Akureyri wraz z portem handlowym i rybackim, które jest także ośrodkiem sportów zimowych.

Wyspiarski charakter tego kraju w sposób bezpośredni rzutuje na kwestie poruszania się po nim. Podstawą jest transport samochodowy, lotniczy oraz wodny[2]. Na potrzeby niniejszego opracowania należy skupić się nad pierwszym z wymienionych. Poza miastami większość dróg w niezamieszkałych częściach Islandii, drogi krajowe oraz lokalne mają nawierzchnię żużlową. Jest to wynikiem powszechnej dostępności tego surowca. Często drogi te są dostępne wyłącznie w sezonie letnim (czyli około lipca) i to przy pomocy samochodu z napędem na cztery koła. Wynika z tego, że pogoda jest istotnym czynnikiem mającym bardzo silny wpływ na transport i powinna być każdorazowo sprawdzana przed podejmowaniem dłuższych podróży.

W terenie zabudowanym obowiązują ograniczenia prędkości do 50 km/h, chyba że znaki wskazują niższe wartości. W terenie niezabudowanym dopuszczalna prędkość wynosi na ogół 90 km/h. Natomiast na drogach gruntowych o nawierzchni innej niż asfaltowa ograniczenie prędkości zostało określone na poziomie 80 km/h. Poruszając się po tym kraju, należy także pamiętać o kilku kwestiach. Większość mostów jest na tyle wąska, że może przejechać nimi pojedynczy samochód. A pierwszeństwo

[2] Poniższe informacje zostały opracowane na podstawie oficjalnej strony internetowej Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Reykjaviku: http://www.reykjavik.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/dla_prasy/islandia/transport/ (1.02.2014).

ma ten, który pierwszy na niego wjechał, chyba że znaki wskazują co innego. Należy także zwalniać, wjeżdżając na drogę o nawierzchni żużlowej. Osoby podróżujące samochodem muszą mieć zapięte pasy bezpieczeństwa. A osoba kierująca pojazdem nie może mieć śladu alkoholu we krwi.

To skrótowe wprowadzenie do prezentacji wyników ankiety wypełnionej przez przedstawicieli Islandii wskazuje, że mamy do czynienia z krajem europejskim o bardzo trudnych warunkach życia. Można powiedzieć, że wręcz ekstremalnych dla osób niepełnosprawnych, a zwłaszcza niewidomych i słabowidzących. Dlatego też wydaje się, że z tego względu wyniki prowadzonych badań mogą być niezwykle interesujące.

Charakterystyka Islandzkiego Narodowego Instytutu dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych

Członkiem sieci ENVITER w Islandii jest *Þjónustu- og þekkingarmiðstöð fyrir blinda, sjónskerta og daufblinda einstaklinga*, czyli Islandzki Narodowy Instytut dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych[3]. Instytut jest organizacją publiczną zarządzaną przez islandzkie Ministerstwo Opieki Społecznej[4]. Swoją działalność koncentruje wokół zapewnienia rehabilitacji oraz edukacji. Poza zakresem zadań są natomiast kwestie diagnostyczne i medyczne związane z aparatem wzroku. W celu sprawnego funkcjonowania Instytut prowadzi stosowną bazę danych o swoich klientach. Za osobę niewidomą uznaje się zgodnie z prawem osobę, której wzrok jest sprawny w mniej niż 10%. Natomiast w przypadku osoby słabowidzącej wielkość ta jest określona między 10% a 30%.

Instytut współpracuje z szeregiem instytucji i organizacji zajmujących się lokalnie transportem, pomocą w domu, badaniem wzroku oraz bibliotekami z nagraniami dźwiękowymi. Świadczone przez Instytut usługi są bezpłatne. Na chwilę przygotowywania niniejszego opracowania w Instytucie pracuje około 28 osób. Są to przede wszystkim okuliści, optycy, nauczyciele, pracownicy socjalni, fizykoterapeuci, trenerzy psów przewodni-

[3] Na podstawie oficjalnej strony internetowej sieci ENVITER. Nazwa ta jest przetłumaczona na język angielski jako The Icelandic National Institute for The Blind, Visually Impaired, and Deafblind: http://www.enviter.eu/members/iceland/icelandic-national-institute-blind-visually-impaired-and-deafblind (1.05.2014).

[4] Poniższe informacje zostały opracowane na podstawie oficjalnej strony internetowej Islandzkiego Narodowego Instytutu dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych: http://midstod.is/ (1.05.2014). Tłumaczenie własne na podstawie anglojęzycznej wersji tej strony.

ków, specjaliści od komputerów, języka Braille'a. Do szczegółowego zakresu zadań Instytutu należą:

- Badania aparatu wzroku i widzenia.
- Prowadzenie bazy danych i wydawanie zaświadczeń.
- Doradztwo w kwestii ubezpieczenia i pomocy społecznej.
- Udostępniania i szkolenie w zakresie stosowania urządzeń wspomagających.
- Szkolenia i edukacja w zakresie komputerów, oprogramowania i innych technologii pomagających klientom Instytutu.
- Szkolenia i edukacja w zakresie poruszania się i samodzielnego życia.
- Pomoc i doradztwo w zakresie edukacji szkolnej niezależnie od stopnia.
- Uczenie alfabetu Braille'a uczniów, nauczycieli i członków rodzin.
- Dobieranie okularów oraz protez oka.
- Refundowanie kosztów zakupu okularów.
- Dostarczanie materiałów i książek napisanych alfabetem Braille'a.

Jednym z ważniejszych obszarów działalności Instytutu jest edukacja poprzez seminaria i warsztaty zarówno dla samych zainteresowanych klientów, ale także dla ich rodzin, przyjaciół, współpracowników, najbliższego otoczenia, ogólnie rzecz ujmując. Jednakże ważniejsze są indywidualne szkolenia i rehabilitacja osób niewidomych i słabowidzących w zakresie: poruszania się i orientacji w przestrzeni, kształtowania umiejętności przydatnych w codziennym życiu, komputerów i technologii pomagających im na co dzień, a także doradztwa społecznego.

Istotne z punktu widzenia prowadzonych badań oraz opisu populacji osób niewidomych i słabowidzących jest przybliżenie cech demograficznych klientów Instytutu. Szacuje się populację Islandii na około 320 tys. ludzi. Z tego klientami Instytutu jest około 1,5 tys. osób, co stanowi około 0,5% całej populacji. W tak określonej grupie klientów Instytutu połowę stanowią osoby niewidome, a drugą połowę osoby słabowidzące. Natomiast charakterystyczna jest struktura wiekowa klientów Instytutu. Około 73% z nich to osoby w wieku 67 i więcej lat. Najwięcej jest osób w przedziale od 86 do 89 lat. W Islandii osoby, które osiągnęły ten wiek, przechodzą na emeryturę. Emeryci to około 13% ludności Islandii i według szacunków w ciągu następnych 30 lat odsetek ten wzrośnie do 21%. Niewidomi i słabowidzący stanowią 2,6% populacji emerytów. Dla porównania odsetek ten dla reszty ludności Islandii wynosi około 0,5%. Co więcej, 90% starszych klientów Instytutu mieszka we własnych domach, a tylko 10% w domach opieki czy spokojnej starości. Ponadto zaledwie 7% klientów Instytutu to dzieci, a 20% to dorośli między 18

a 67 rokiem życia. Biorąc pod uwagę strukturę klientów według płci, to 60% stanowią kobiety, a 40% mężczyźni. Należy podkreślić, iż 15% klientów Instytutu to osoby słabowidzące i jednocześnie mające upośledzenie słuchu. W tej grupie ponad 83% stanowią osoby powyżej 67 roku życia. Prócz tego 250 osób ma protezę oka, a 5 tys. nosi okulary korekcyjne.

Ze względu na taką strukturę wiekową klientów Instytutu, oferowane usługi są skoncentrowane na zapewnieniu im samodzielności w miejscu zamieszkania. Takie jest również oczekiwanie samych klientów, aby móc mieszkać, przygotowywać sobie posiłki, spacerować, uprawiać sport i podejmować aktywności związane ze swoimi zainteresowaniami, i generalnie uczestniczyć w życiu społecznym. Dlatego też Instytut oferuje szereg urządzeń, które wspomagają jego klientów, takich jak np. szkła i urządzenia powiększające, często połączone z telewizorem, przenośne urządzenia elektroniczne, kamery i odtwarzacze. Dodatkowo przechodzą oni przeszkolenie w zakresie sposobów korzystania z tychże urządzeń. Każdy klient na pewno otrzymuje także białą laskę.

Prezentacja wyników badań

Wystandaryzowane narzędzie badawcze przygotowane w ramach realizacji projektu i skierowane do uczestników sieci ENVITER zostało wypełnione przez przedstawiciela Islandzkiego Narodowego Instytutu dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych w dniu 29 kwietnia 2013 roku. Na wstępie należy zauważyć, iż respondent nie udzielił odpowiedzi na wszystkie zawarte w kwestionariuszu pytania. Wynikało to m.in. ze specyfiki kraju i faktu, że np. nie ma w nim komunikacji kolejowej, czy też nie są gromadzone interesujące autorów badań dane w skali kraju. Można również postawić tezę, że osoba wypełniająca nie znała wszystkich interesujących autorów badań regulacji prawnych odnoszących się do sytuacji prawnej osób niewidomych i słabowidzących. Nie umniejsza to jednak wartości poznawczej pozyskanego materiału badawczego.

Na pierwsze z postawionych pytań przedstawiciel Instytutu odpowiedział twierdząco. W islandzkim systemie prawnym istnieje regulacja o nazwie *Lög um málefni fatlaðra* (Przepisy prawne dotyczące niepełnosprawności) z 2 czerwca 1992 roku[5]. Celem ustawy jest zapewnienie, że osoby

[5] Z treścią tego aktu prawnego można zapoznać się w języku islandzkim na oficjalnej stronie internetowej parlamentu islandzkiego Althingi: http://www.althingi.is/lagas/137/1992059.html (1.05.2014). Weszła w życie w dniu 1 września 1992 r., z wyjątkiem ust. 2, art. 35 i pkt 1 art. 51, które to weszły w życie w dniu 1 stycznia 1993 roku. Ustawa ta była wielokrotnie nowelizowana.

niepełnosprawne będą mogły cieszyć się równymi prawami z osobami pełnosprawnymi i nie będą doświadczały dyskryminacji ze względu na swoją niepełnosprawność. Ustawa ta stanowi realizację zasady równego traktowania osób pełnosprawnych przez prawo, administrację publiczną, czy też społeczeństwo. Natomiast brak jest w systemie prawnym tego kraju aktu prawnego regulującego w sposób całościowy sytuację prawną wyłącznie osób niewidomych lub słabowidzących. Również brak jest szczegółowych regulacji prawnych, które dotyczyłyby udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Zgodnie z odpowiedzią udzieloną przez przedstawiciela Instytutu na kolejne, piąte pytanie kwestionariusza, w Islandii nie istnieje funkcja czy zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących pomagającego im w miejscach publicznych.

Kolejne pytania dotyczyły zakresu bieżących działań podejmowanych w tym kraju. Jak można się dowiedzieć, w Islandii prowadzone są kampanie społeczne na temat bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. W ankiecie wymienione zostały dwa przykłady. Po pierwsze, „Dzień z Białą Laską" – Instytut wspólnie z islandzkim Towarzystwem Osób Niewidomych co roku prowadzą kampanię społeczną o tym właśnie tytule. Jej celem jest przedstawienie społeczeństwu, jak biała laska jest wykorzystywana przez osoby niewidome i słabowidzące w trakcie przemieszczania się w obszarach miejskich. Po drugie, cały czas trwa współpraca Instytutu z władzami miasta Reykjavik dotycząca zapewnienia dostępności tym osobom do instytucji użyteczności publicznej.

Następne pytanie (numer siedem) dotyczyło tego, jakiego rodzaju przedsięwzięcia na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej zostały do tej pory zrealizowane. W odniesieniu do szlaków komunikacyjnych (np. przejść podziemnych, korytarzy, hal dworcowych) występują oznaczenia kontrastowe, dotykowe, oświetlenie oraz informacja dźwiękowa. Schody oraz windy są oznaczone w ten sam sposób. W ich najbliższym sąsiedztwie są znaki dotykowe oraz o charakterze kontrastowym. Podobnie jest w przypadku otworów drzwiowych. Jednakże w sposób szczególny wyróżnione są drzwi szklane. Natomiast wejścia do budynków użyteczności publicznej nie posiadają żadnych dodatkowych oznaczeń przydatnych dla osób niewidomych lub słabowidzących.

Pytanie ósme dotyczyło opisu różnego rodzaju przedsięwzięć realizowanych w Islandii na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących. Przedstawiciel Instytutu nie udzielił odpowiedzi na to pytanie w odniesieniu do oznakowania przejść dla pieszych. Jedynie przystanki komunikacji miejskiej są wyposażone w oznaczenia dotykowe oraz informacje dźwiękowe. Nie jest praktykowane w tym kra-

ju udostępnianie osobom niewidomym i słabowidzącym map zagrożeń w przestrzeni miejskiej ani elektronicznych urządzeń pomagających poruszać się w tejże przestrzeni. Respondent nie mógł odpowiedzieć na to pytanie w odniesieniu do peronów kolejowych, gdyż ten typ komunikacji nie funkcjonuje w tym wyspiarskim kraju. Natomiast jeżeli chodzi o komunikację autobusową, to w stolicy Islandii – Reykjaviku, pojazdy są wyposażone w urządzenia nadające informacje dźwiękowe (odpowiedź na pytanie numer dziewięć), z których to korzystają wszyscy mieszkańcy.

W odpowiedzi na pytanie numer dziesięć, respondent wskazał właśnie Instytut jako krajową instytucję do zajmowania się sprawami osób niewidomych lub słabowidzących. Jak to już zostało wskazane powyżej, za osoby należące do tej drugiej kategorii uznaje się osoby o współczynniku sprawności widzenia poniżej 30%. Ponadto nie są prowadzone szkolenia funkcjonariuszy publicznych w zakresie pomocy obu wyżej wymienionym kategoriom osób (odpowiedź na pytanie numer 11).

Kolejna seria pytań dotyczyła już konkretnie bezpieczeństwa tychże osób w ruchu drogowym. Po pierwsze, niewidomi i słabowidzący wyróżniają się poprzez noszenie i używanie białej laski. Wydaje się jednak, że na podstawie odpowiedzi na to i następne pytanie można przypuszczać, że nie jest to obowiązek ustawowy. Brak jest również jakiegokolwiek innego obowiązkowego sposobu wyróżnienia się tychże osób spośród innych pieszych. Dlatego też respondent nie mógł odpowiedzieć na pytanie dotyczące oceny efektywności ewentualnego przepisu nakładającego na niewidomych i słabowidzących obowiązek wyróżnienia się w ruchu drogowym z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa w ruchu. Według respondenta brak jest również jakichkolwiek przepisów prawa nadających szczególne uprawnienia w ruchu drogowym tym kategoriom osób, np. brak jest obowiązku nakładanego na kierowcę ustąpienia pierwszeństwa w ruchu osobie niewidomej lub słabowidzącej posługującej się białą laską. Obowiązują jednak przepisy takie same, jak w odniesieniu do innych pieszych, uczestników ruchu drogowego.

Niestety w Islandii nie są prowadzone statystyki w zakresie udziału osób niewidomych lub słabowidzących w wypadkach drogowych (odpowiedź na pytanie numer 16). Brak jest także stosownych danych ukazujących liczbę osób, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych (odpowiedź na pytanie numer 17). Sytuacja ta uniemożliwiła odpowiedź na kolejne, osiemnaste pytanie, dotyczące chociażby szacunkowych danych określających udział procentowy osób niewidomych i słabowidzących wśród ofiar wypadków drogowych. A także pytanie numer 20, o liczbę osób, które rocznie doznają uszkodzeń wzroku w wyniku wypad-

ków drogowych. Podobnie jest w przypadku odpowiedzi na pytanie numer 22, o szacunkowe dane określające udział procentowy osób niewidomych i słabowidzących wśród sprawców wypadków drogowych. Utrudnia to określenie skali zjawiska w Islandii.

Jednakże respondent poproszony o określenie – według własnej wiedzy i doświadczenia życiowego – najczęstszych przyczyn wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących podał dwa przykłady:

- braki w oznakowaniu oraz informacji dźwiękowych na skrzyżowaniach i innych ważnych miejscach na drodze,
- brak obowiązku wyróżniania się tej kategorii pieszych, a tym samym potrzeba innych sposobów oznakowywania lub identyfikacji tychże osób na drodze, nie tylko poprzez noszenie białej laski.

Jeżeli już osoba dozna uszkodzenia wzroku w wyniku wypadku drogowego, to przysługuje jej możliwość skorzystania na zasadach ogólnych ze wszystkich usług oferowanych przez Instytut, które to usługi zostały wymienione powyżej (odpowiedź na pytanie numer 21). Jednocześnie respondent nie udzielił odpowiedzi na pytania odnoszące się do zakresu kompetencji samorządu terytorialnego poszczególnych szczebli administracji publicznej w obszarze zapewnienia bezpieczeństwa osobom niewidomym lub słabowidzącym (pytanie numer 23) oraz związane z nim pytanie numer 24 – o podanie przykładu znanych mu „dobrych praktyk" w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa tym kategoriom osób przez samorządy w przestrzeni publicznej w Islandii.

Wydaje się, że to właśnie Instytut jest podmiotem, który kompleksowo i wyłącznie zajmuje się sytuacją niewidomych i słabowidzących w tym wyspiarskim kraju. Jest on kanałem dystrybucji wszelkich informacji, jednakże dotyczą one przede wszystkim życia codziennego. Nie są one w sposób szczególny ukierunkowane na bezpieczeństwo w ruchu drogowym czy w przestrzeni zurbanizowanej (odpowiedź na pytanie numer 25). W Islandii bieżące informacje tego typu nie są także dystrybuowane w postaci map zagrożeń (odpowiedź na pytanie numer 26).

Dwa ostatnie pytania przewidziane kwestionariuszem ankiety dotyczyły szczegółowych regulacji z zakresu islandzkiej procedury karnej w odniesieniu do osób niewidomych i słabowidzących. Zdaniem respondenta stosowne przepisy nie przewidują żadnych szczególnych uprawnień dla tych osób (odpowiedź na pytanie numer 27). Natomiast na ostatnie pytanie, o to, czy podejrzanemu lub oskarżonemu będącemu osobą niewidomą lub słabowidzącą przysługuje obligatoryjna obrona z urzędu w procesie karnym, respondent nie udzielił odpowiedzi.

Yuri Yamanaka

Inwalidzi wzroku a wypadki drogowe w Japonii

Japońskie Ministerstwo Zdrowia i Spraw Socjalnych (w skrócie: Ministerstwo Zdrowia) przeprowadza co pięć lat badanie dotyczące niepełnosprawnych dzieci i dorosłych[1]. Ostatnie takie badanie miało miejsce w roku 2008 i objęło 2,6 tys. okręgów spisowych, w których żyją niepełnosprawni w wieku powyżej 18 lat. Wyniki podają, że obecnie w Japonii żyje około 3 483 000 osób z niepełnosprawnością fizyczną, z czego 310 tys. to inwalidzi wzroku. W poniższym artykule na bazie ankiety „Elaboration of a system for detection of hazards to the safety of blind and visually impaired persons with particular focus on road traffic" przedstawiam, jak wygląda otoczenie niewidomych w Japonii. Układ artykułu zachowuje kolejność zagadnień przedmiotowej ankiety.

Prawodawstwo dotyczące niewidomych

Odnośnie do osób dotkniętych jakąkolwiek niepełnosprawnością istnieje w Japonii pięć ustaw.

1. Prawo o niepełnosprawnych (ustawa z dnia 20 maja 1970 roku o numerze 48) reguluje prawa podstawowe, wspieranie samodzielności inwalidów i ich uczestnictwa w życiu społecznym.
2. Ustawa *o wspieraniu samodzielności osób niepełnosprawnych* (ustawa z dnia 7 listopada 2005 roku o numerze 123) dotyczy przede wszystkim udzielania koniecznej opieki oraz wspomagania życia codziennego niepełnosprawnych w społeczeństwie. ustawa ta uległa reformie i od dnia 1 kwietnia 2012 roku obowiązuje jako ustawa *o kompleksowej pomocy osobom niepełnosprawnym*. Ostatnią nowością jest tam zaklasyfikowanie także ciężkich schorzeń jako niepełnosprawności.

[1] Tabela 1 opublikowana 4.03.2008 r. Dokument opracowany przez Ministerstwo Zdrowia można znaleźć w Internecie pod adresem: http://www.mhlw.go.jp/toukei/saikin/hw/shintai/06/index.html.

3. Ustawa *o ochronie osób niepełnosprawnych fizycznie* (ustawa z dnia 26 lutego 1949 roku o numerze 283) reguluje zasady wspierania samodzielności niepełnosprawnych fizycznie i ich uczestnictwa w życiu gospodarczym oraz wspomagania w zakresie pomocy społecznej.
4. Ustawa *o zapobieganiu nadużyciom wobec osób niepełnosprawnych* (ustawa z dnia 24 czerwca 2011 roku o numerze 79) reguluje: a) zakaz wykorzystywania osób niepełnosprawnych, b) odpowiedzialność państwa za stosowną prewencję i możliwie szybkie wykrywanie nadużyć oraz c) opiekę nad niepełnosprawnymi, będącymi ofiarami nadużyć.
5. Ustawa *o zakazie dyskryminacji osób niepełnosprawnych* (ustawa z dnia 19 czerwca 2013 roku o numerze 65) ma wejść w życie 1 kwietnia 2016 roku i dotyczy zakazu traktowania inwalidów w inny sposób niż ludzi zdrowych.

W sprawie inwalidów wzroku nie ma w Japonii żadnych osobnych ustaw. Podane wyżej pięć ustaw zawiera prawa i regulacje, odnoszące się także do osób niewidomych. Na przykład przydzielenie psa przewodnika jest uregulowane w § 20 trzeciej z wymienionych ustaw, tzw. ustawie opiekuńczej. Samo zagadnienie psa przewodnika jest unormowane w ustawie *o psach, asystujących osobom niepełnosprawnym fizycznie* (ustawa z dnia 29 maja 2002 roku o numerze 49).

Zagadnienia uczestnictwa niewidomych w ruchu drogowym są unormowane w Prawie o ruchu drogowym (ustawa z dnia 25 czerwca 1960 roku o numerze 105), gdzie § 14 ust. 1 stanowi, że niewidomi (oraz niedowidzący) muszą poruszać się po ulicy z odpowiednią laską lub psem przewodnikiem, spełniającym warunki rozporządzenia[2]. Postanowienia § 14 służą temu, aby przede wszystkim niewidomi, dzieci i osoby starsze jako piesi mogli być na ulicy bezpieczni. Za niewidomego uważa się osobę dotkniętą obuoczną ślepotą. Za niedowidzącego uważa się osobę, której zdolność widzenia jest bliska zeru. Laska inwalidy wzroku to według § 8 ust. 1 stosownego rozporządzenia laska koloru „białego lub żółtego". Pies przewodnik to pies przeszkolony do asystowania osobie niewidomej, na którego wydano stosowny dokument (§ 8 ust. 2 rozporządzenia). Celem tej regulacji jest ułatwienie kierowcom i innym pieszym rozpoznania osoby niewidomej po lasce lub psie przewodniku i skłonienie ich do wzmożenia uwagi. Niewidomi, o ile nie są w stanie przebywać na ulicy sami, mogą

[2] Por. Komentarz do Prawa o ruchu drogowym (znowelizowane wydanie), wydawnictwo Tachibana 2010, § 14.

mieć ewentualnie przewodnika. Przeważnie jest nim opiekun, odpowiednio przeszkolony przez organizację pożytku publicznego[3]. Natomiast nie szkoli się w tym kierunku funkcjonariuszy Policji.

Kampanie na rzecz niewidomych

Jako kampanie na rzecz niewidomych wymienię dwa rodzaje działań.

1. Gazeta „Saitama"[4] informuje, że dnia 16 marca 2014 roku uczniowie, nauczyciele i rodzice skupieni wokół szkoły dla niewidomych w mieście Kawagoe rozdawali przechodniom chusteczki do nosa i cukierki z treściami edukacyjnymi. Celem tej akcji było przeciwdziałanie wypadkom z udziałem niewidomych na dworcach i stacjach metra. Dotychczas przeprowadzono tam już 17 podobnych kampanii. Mimo takich długofalowych starań zginął w tym mieście dnia 6 marca 2012 roku 62-letni niewidomy mężczyzna, który spadł na tory.
2. Policja (*National Police Agency*) organizuje co roku w kwietniu „Kampanię na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym". Każdorazowo wybierany jest jeden temat. W roku 2014 było to „Zapobieganie wypadkom drogowym z udziałem dzieci i osób starszych". Nie ma tam wprawdzie wyraźnej mowy o niewidomych, jednak w oczywisty sposób są oni tym objęci jako wymagający szczególnej ochrony.

Ułatwienia dla osób niewidomych w życiu codziennym i ruchu drogowym

W Japonii istnieje siedem niżej zaprezentowanych ułatwień dla osób niewidomych.

1. Na większości dużych ulic (zdjęcie 1 i 2) oraz stacji metra trakty komunikacyjne zaznaczane są „dotykowym systemem nawigacyjnym", po angielsku *tactile ground surface indicator*. Wyczuwalny, dotykowy system nawigacji w podłożu umożliwia osobom niewidomym i niedowidzącym samodzielne poruszanie się w przestrzeni komunikacyjnej i budynkach z pomocą laski i wyczuwania podłoża obiema stopami. W Japonii swobodę poruszania się zapewniają niewido-

[3] Center of Social Welfare Promotion and National Examination: http://www.sssc.or.jp/kaigo/.
[4] Gazeta „Saitama" z dnia 25.03.2014 r.

mym nawierzchnie z żółtych płyt rowkowanych[5] i wypustkowych[6] o wymiarach 30 cm na 30 cm, które można łączyć ze sobą[7].

2. W Japonii sygnalizacja świetlna informuje o zielonym świetle sygnałem akustycznym lub melodią (zdjęcie 3 i 4).
3. W windach przyciski oznaczone są także alfabetem brajlowskim, a ponadto np. w windach dworcowych numer kondygnacji podawany jest też głosem.
4. W gmachach użyteczności publicznej jak urzędy czy większość dużych szpitali wspomniany wyżej „dotykowy system nawigacyjny" pilotuje niewidomych interesantów do samych drzwi wejściowych (zdjęcie 5).
5. Również w okolicy drzwi i schodów układane są płyty nawierzchniowe z wypustkami, co pozwala chronić niewidomych przed kontuzją.
6. „Dotykowy system nawigacyjny" wskazuje też właściwe miejsce wsiadania do wagonu czy autobusu (zdjęcie 6).
7. Na wypadek niebezpieczeństwa, to jest znalezienia się człowieka na torach peronu, istnieje specjalny przycisk alarmowy dla kierującego pociągiem (zdjęcie 7).

Natomiast nie istnieje niestety plan miasta z zaznaczonymi miejscami niebezpiecznymi dla inwalidów wzroku.

Najczęstsze przyczyny nieszczęśliwych wypadków z udziałem niewidomych w Japonii

Japoński Związek Niewidomych (*Japan Federation of the Blind*) przeanalizował zdarzenia, polegające na upadku osób na tory[8]. W prowadzonym od dnia 14 do 28 lutego 2011 roku badaniu uczestniczyli członkowie 60 organizacji skupionych w związku oraz prenumeratorów biuletynu informacyjnego związku. Na 252 uczestników badania 92 osoby (36,5%) faktycznie były ofiarami wypadków. Ponadto 151 osób (59,9%) podało, że znajdowały się w bezpośrednim niebezpieczeństwie upadku na tory. Naj-

[5] Nawierzchnia z płyt rowkowanych oznacza „idź dalej". Kierunek rowków wskazuje stronę, w którą należy iść.

[6] Płyty nawierzchniowe z wypustkami sygnalizują „zatrzymaj się", wzgl. „uważaj".

[7] Por. K. Tokuda, T. Mizuno, *Produkowane w Japonii płyty z wypustkami pomocą dla niewidomych,* 2011.

[8] Wyniki można znaleźć w Internecie: http://www.normanet.ne.jp/~nichimo/fukushi/1105tenrakujikoan.html.

częściej podawaną przyczyną tej sytuacji był fakt, że osoby te nie były w stanie rozpoznać właściwego kierunku.

W ciągu ostatnich lat w Japonii próbuje się zapobiegać upadkom na tory, np. poprzez instalowanie wrót pomiędzy torami i peronem, otwierających się dopiero po przyjeździe pociągu (zdjęcie 8 i 9). Ustalenia, poczynione przez Ministerstwo Gospodarki Przestrzennej[9], pokazują, że takie wrota zostały zainstalowane do końca września 2013 roku w sumie na 574 stacjach w Japonii.

Instytucje odpowiedzialne za niewidomych

Organem właściwym dla niewidomych w Japonii jest Ministerstwo Zdrowia. Faktyczną działalność merytoryczną Ministerstwo ceduje na samorząd danej gminy. Ponadto istnieje „japoński związek na rzecz niewidomych"[10], skupiający instytucje, względnie „organizacje służące niewidomym" w kilku prefekturach[11]. Te stowarzyszenia[12] oferują np. doradztwo, pomoc w poszukiwaniu pracy, imprezy, biblioteki z wydawnictwami brajlowskimi, pośrednictwo w zakupie oprzyrządowania niewidomych itd. W Osace znajduje się np. Ośrodek na rzecz niewidomych[13], utworzony przez organ administracji okręgu Osaka, prowadzący jednocześnie bibliotekę dla niewidomych. Zarządza nim Związek Niewidomych w Osace[14] (fundacja). Pełni on również funkcję poradni dla niewidomych w okręgu administracyjnym Osaki. Ponadto istnieje szkoła publiczna dla niewidomych dzieci[15].

Niewidomy na ulicy

W Japonii rozpoznaje się niewidomych na ulicy po białej lub żółtej lasce, względnie po asyście psa przewodnika. Według § 14 Prawa o ruchu

9 Wyniki można znaleźć w Internecie: https://www.mlit.go.jp/tetudo/tetudo_tk6_000022.html.

10 HP: http://www.ncawb.org/.

11 Związki są rejestrowane jako organizacje pożytku publicznego albo też jako fundacje. Nazwy związków nie są jednolite.

12 Np. w Tokio: http://www.normanet.ne.jp/~tomou/index.html.

13 HP: http://homepage2.nifty.com/fushikyo/map.htm.

14 HP: http://homepage2.nifty.com/fushikyo/index.htm.

15 Lista szkół dla niewidomych dzieci w okręgu administracyjnym Tokio: http://www.kyoiku.metro.tokyo.jp/pickup/p_gakko/morogakko/itiran.htm#mou, Osaka: http://www.osaka-c.ed.jp/mou/ (okręg Osaka), http://www.ocec.ne.jp/ss/mougakkou-ss/ (miejska).

drogowym mają oni obowiązek posługiwania się tymi elementami, wychodząc z domu. Moim zdaniem taki nakaz prawny przyczynia się do poprawy bezpieczeństwa poruszania się niewidomych.

Niestety brak statystyk podających liczbę niewidomych uczestników wypadków komunikacyjnych. Policja publikuje jedynie ogólne statystyki wypadków drogowych[16]. Dane statystyczne Ministerstwa Zdrowia dotyczące przyczyn niepełnosprawności w roku 2006[17] pokazują, że u jedenastu osób na łącznie 106 inwalidów wzroku sprawność widzenia pogorszyła się w następstwie wypadku drogowego. Ofiara otrzymuje od sprawcy (dokładnie mówiąc, od jego ubezpieczyciela) odszkodowanie. Ponadto takie osoby zostają uznane przez gminę za niepełnosprawne[18] i otrzymują wsparcie społeczne oraz finansowe[19]. W Japonii nie prowadzi się statystyk na temat liczby wypadków komunikacyjnych, spowodowanych przez osoby niewidome. Ministerstwo Gospodarki Przestrzennej publikuje na swojej stronie internetowej nazwy lokalizacji, tj. dróg z nasiloną częstotliwością wypadków[20].

Niewidomi w postępowaniu karnym

Niewidomi w charakterze podejrzanych czy skazanych mają prawo do tego, aby został im odczytany protokół rozprawy głównej (§ 49 zd. 2 k.p.k.). Ponadto także nakaz aresztowania ma być im odczytywany na głos[21] (por. § 201 ust. 1 k.p.k.). W przeszłości zdarzało się, że niewidomi nie otrzymywali spisu zabezpieczanych od nich przedmiotów sporządzonego alfabetem Braille'a[22]. W prokuraturze tokijskiej zainstalowano w roku 2009 urządzenie do transkrypcji tradycyjnego zapisu na zapis dla niewidomych. Japoński instytut opieki społecznej[23] prowadził od 14 grudnia 2010 roku do 14 stycznia 2011 roku badanie korespondencyjne, zapytując 60 placó-

16 Statystyki policyjne: http://www.npa.go.jp/toukei/index.htm#koutsuu.

17 Patrz publikacja Fn 1, tabela 10.

18 Wniosek składa się choćby w ratuszu.

19 Więcej szczegółów można znaleźć w broszurze Ministerstwa Gospodarki Przestrzennej, Infrastruktury, Transportu i Turystyki (z marca 2014 r.), s. 12 i n.

20 Publikacja w Internecie: https://www.mlit.go.jp/road/road/traffic/sesaku/torikumi.html#2-1-1.

21 Dokumenty IX Konferencji w sprawie reformy instytucji pracujących na rzecz osób niepełnosprawnych z dnia 26.04.2010 r. w Ministerstwie Zdrowia.

22 Nagranie z IX Konferencji w sprawie reformy instytucji pracujących na rzecz niepełnosprawnych z dnia 26.04.2010 r. w Ministerstwie Zdrowia.

23 HP: http://www.shakyo.or.jp/.

wek sądowych z systemem sądu ławniczego (sąd przysięgłych)[24] o postępowania z udziałem niewidomych. W jego toku stwierdzono, że już we wszystkich sądach średniego szczebla zostało wprowadzone urządzenie do transkrypcji na druk dotykowy. Ponadto we wszystkich sądach średniego szczebla został zainstalowany „dotykowy system nawigacyjny". Instytut wymaga ponadto następujących działań, ułatwiających niewidomym uczestniczenie w procesie. Na kopercie pism sądowych ma być podawany pismem dotykowym nadawca, to jest sąd, aby adresat mógł to natychmiast rozpoznać. Oprócz druku dotykowego ma zostać wprowadzony tzw. kod głosowy. Ponadto podczas rozprawy głównej ważne jest, aby np. świadek na początku zeznania podał swoje nazwisko, umożliwiając w ten sposób niewidomemu identyfikację głosu.

Szczególnym zjawiskiem dotyczącym niewidomych w Japonii jest przede wszystkim „dotykowy system nawigacyjny". Został on wynaleziony w roku 1965 przez Japończyka Miyake. Pierwsza nawierzchnia tego typu została ułożona w roku 1967 na drodze publicznej w prefekturze Okayama. Istnieje jednak potrzeba udoskonaleń[25]. Wynik badań przeprowadzonych przez Ministerstwo Zdrowia[26] wykazuje, że 111 na 379 respondentów z niepełnosprawnością wzrokową codziennie wychodzi z domu. Kolejnych 113 czyni to dwa-trzy razy w tygodniu. Na 347 poruszających się w przestrzeni publicznej osób z niepełnosprawnością wzrokową[27] 187 z nich (53,9%) podało, że miały w związku z tym trudności lub odczuwały dyskomfort. 111 z nich (32%) odczuwało lęk przed skupiskami ludzkimi lub samochodami. Podano również, że „dotykowy system nawigacyjny" nie działa, jeśli ktoś na tej nawierzchni umieści np. rower czy pudła z towarem albo jeśli znajdą się na niej inni przechodnie[28]. Ponadto wiadomo, że niewidomi nie są w stanie zlokalizować przy pomocy laski przedmiotów znajdujących się na wysokości górnej połowy ciała osoby niewidomej – jak np. lusterka boczne samochodów osobowych czy maszty sygnalizacji świetlnej[29]. Stosunkowo nową problematyką tzw. samochodów z napędem hybrydowym,

[24] W Japonii osoba niewidoma może być ławnikiem, chyba że nie może pracować z uwagi na ciężką niepełnosprawność fizyczną lub psychiczną (§ 14 pkt 3 ustawy *o ławnikach*, ustawa z dnia 28.05.2004 r. o numerze 63).

[25] Patrz także publikacja Ministerstwa Gospodarki Przestrzennej, Infrastruktury, Transportu i Turystyki: http://www.mlit.go.jp/chosahokoku/h23giken/program/kadai/pdf/ippan/ippan2-02.pdf; Y. Takayama, H. Oono, *A research on the road conditions of the visual handicapped*, Yokohama Państwowy Uniwersytet, Kyouiku Kiyou 1992, Nr 32, s. 189-200.

[26] Patrz publikacja Fn 1, tabela 27.

[27] Patrz publikacja Fn 1, tabela 28.

[28] T. Kusunoki, *Czy znasz codzienność inwalidów wzroku? Pytania i odpowiedzi*, 2002, s. 40 i n.

[29] N. Abe, N. Hashimoto, *Walking Accident National Survey to Maintain Visually Handicapped Persons Walking Environment*, Uniwersytet Techniczny Hachinohe, Kiyou 2005, Nr 24, s. 83.

poruszających się prawie bezgłośnie, zajmuje się już Ministerstwo Gospodarki Przestrzennej[30]. Mają być kontynuowane wysiłki w kierunku poprawy komfortu poruszania się inwalidów wzroku po ulicach. Przedmiotem tych starań mają być także wypadki na stacjach, stanowiące częsty problem w Japonii.

Zdjęcie 1. Ulica z systemem naprowadzającym niewidomych

[30] Informacja prasowa Ministerstwa Gospodarki Przestrzennej, Infrastruktury, Transportu i Turystyki: http://www.mlit.go.jp/report/press/jidosha07_hh_000049.html.

Zdjęcie 2. Ulica z systemem naprowadzającym niewidomych

Zdjęcie 3. Przycisk dźwiękowy przy sygnalizacji świetlnej

Zdjęcie 4. Przyciski dźwiękowe przy przejściu (żółty słupek)

Zdjęcie 5. System naprowadzający niewidomych do wejścia

Zdjęcie 6. System naprowadzający niewidomych na dworcu

Zdjęcie 7. Przycisk alarmu bezpieczeństwa

Zdjęcie 8. Drzwi na peronie 1

Zdjęcie 9. Drzwi na peronie 2

Magda Olesiuk-Okomska

Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Kanadzie

Uwagi wstępne

Kanada jest monarchią konstytucyjną oraz demokracją parlamentarną. Głową państwa jest Królowa Elżbieta II. Swoje uprawnienia przekazuje reprezentantowi – Gubernatorowi Generalnemu. Władzę wykonawczą sprawuje Premier wraz ze swoim Gabinetem. Władzę ustawodawczą sprawuje Parlament, składający się z Senatu (izba wyższa) oraz Izby Gmin (izba niższa).

Kraj jest federacją dziesięciu prowincji (Alberta, Kolumbia Brytyjska, Manitoba, Nowy Brunszwik, Nowa Fundlandia i Labrador, Nowa Szkocja, Ontario, Wyspa Księcia Edwarda, Quebec i Saskatchewan) i trzech terytoriów (Nunavut, Terytoria Północno-Zachodnie i Jukon).

W Kanadzie istnieją dwa systemy prawne, a mianowicie brytyjskie prawo zwyczajowe (stanowiące podstawę prawa federalnego, prawo prowincjonalne w 9 z 10 prowincji oraz prawo terytorialne) oraz kodeks prawa cywilnego (w prowincji Quebec).

Istnieją trzy poziomy rządów: federalny, prowincjonalny i terytorialny oraz zarząd miejski (lokalny lub regionalny). W strukturze federalnej główny ośrodek podejmowania decyzji stanowią ministrowie Gabinetu pod przywództwem Premiera. Rząd federalny kieruje demokratycznym systemem zarządzania poprzez konsultacje z reprezentantami prowincji, miast i gmin oraz przedstawicielami społeczeństwa Kanady. Główną rolą rządu jest zapewnienie i wspieranie rozwoju gospodarczego kraju. W zakresie jego kompetencji znajdują się także takie dziedziny jak obrona narodowa, międzynarodowa wymiana handlowa, imigracja, bankowość i system walutowy, prawo karne oraz rybołówstwo. Rząd federalny nadzoruje także takie dziedziny, jak lotnictwo, żegluga, koleje, telekomunikacja oraz energia atomowa. Rządy prowincjonalne i terytorialne mają struktury podobne do rządu federalnego. Odpowiadają za takie dziedziny, jak edukacja, prawo majątkowe i cywilne, wymiar sprawiedliwości, zasoby naturalne znajdujące się w obrębie ich granic, pomoc socjalna, instytucje służby zdrowia oraz

urzędy miejskie. Rządy lokalne i regionalne odgrywają natomiast istotną rolę w obszarach szkolnictwa, zagospodarowania terenów, przepisów dotyczących biznesu lokalnego oraz działalności społecznej i kulturalnej. Struktury takich rządów są zróżnicowane na terenie kraju[1].

Kanada jest drugim krajem świata pod względem powierzchni (ponad 9,98 mln km^2). Z najnowszych danych[2] wynika, że populacja Kanady wynosi ponad 35 mln; według szacunków w pierwszym kwartale 2014 roku miała wynieść 35 344 962 osób[3]. Najliczniejszą prowincją jest Ontario (ponad 13,5 mln osób), a najmniej liczną Nunavut (ponad 35,5 tys. osób).

Niepełnosprawność wzrokowa w Kanadzie

Ze wstępnych rezultatów Kanadyjskiego Badania dotyczącego Niepełnosprawności (*Canadian Survey on Disability*)[4] przeprowadzonego przez Kanadyjski Urząd Statystyczny (*Statistics Canada*) w 2012 roku wynika, że niepełnosprawność dotyka 3,8 mln dorosłych Kanadyjczyków, co stanowi 13,7% dorosłej populacji. Wśród osób w wieku od 15 do 64 lat liczba osób niepełnosprawnych wynosi nieco ponad 2,3 mln, co stanowi 10% dorosłej populacji; a w grupie wiekowej powyżej 65 roku życia blisko 1,5 mln i ponad 33%. Wśród dorosłych mężczyzn odsetek osób niepełnosprawnych wynosi 12,5% (blisko 1,7 mln), wśród kobiet 14,9% (ponad 2 mln). Blisko 983 tys. dorosłych Kanadyjczyków ocenia swoją niepełnosprawność jako bardzo głęboką, w tym blisko 430 tys. mężczyzn i ponad 553 tys. kobiet. Jednak większość dorosłych Kanadyjczyków ocenia stopień swojej niepełnosprawności jako lekki – blisko 1,2 mln osób, w tym ponad 564 tys. mężczyzn i ponad 631 tys. kobiet[5]. Ponad 11% dorosłych Kanadyjczyków cierpi na jeden z trzech najczęś-

---

1 Na podstawie informacji zamieszczonych na oficjalnej stronie internetowej Ambasady Kanady w Rzeczypospolitej Polskiej: http://www.canadainternational.gc.ca/poland (10.04.2014).

2 Table 051-0001 – Population by year, by province and territory, Statistics Canada – dostępna na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

3 Table 051-0005 – Estimates of population, Canada, provinces and territories, quarterly (persons), Statistics Canada – dostępna na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

4 Fact sheet. Disability in Canada: Initial findings from the Canadian Survey on Disability, Social and Aboriginal Statistics Division, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 002, Minister of Industry – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

5 Data Tables. Canadian Survey on Disability, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 001, Minister of Industry – dostępne na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

ciej występujących rodzajów niepełnosprawności: przewlekły ból, niepełnosprawność uniemożliwiającą poruszanie się, niepełnosprawność związaną z gibkością. Wśród osób, które zgłosiły przynajmniej jeden z tych rodzajów w 2012 roku, ponad 40% doświadczało wszystkich trzech naraz. Największy odsetek osób dorosłych cierpi na niepełnosprawność związaną z bólem – 9,7%, następnie tę związaną z gibkością – 7,6% i poruszaniem się – 7,2%. Kolejne najczęściej wskazywane rodzaje niepełnosprawności: upośledzenie umysłowe – 3,9%, sprawność – 3,5%, słuch – 3,2%, wzrok – 2,7%, pamięć – 2,3%, nauka – 2,3%, upośledzenie rozwojowe – 0,6% oraz nieznane – 0,3%[6]. Tymczasem według danych Kanadyjskiej Rady Niewidomych (*Canadian Council of the Blind* – CCB)[7], w Kanadzie jest około 4,4 mln osób niepełnosprawnych, co stanowi 14,3% populacji. Od spisu ludności w 2001 roku, liczba ta miała wzrosnąć o 2 punkty procentowe.

Na upośledzenie wzroku cierpi ponad 756 tys. dorosłych Kanadyjczyków, wśród nich blisko 327 tys. mężczyzn i 430 tys. kobiet[8]. Spośród wszystkich osób niepełnosprawnych, najwyższy wskaźnik bezrobocia (ponad 70%) i najniższy dochód na głowę występują właśnie wśród niewidomych i słabowidzących. Blisko 50 tys. Kanadyjczyków traci wzrok każdego roku[9].

Według kanadyjskich ekspertów, ślepota oraz utrata wzroku wzrastają w kraju w bardzo szybkim tempie, przez co znajduje się on u progu narodowej epidemii utraty wzroku. Wskazuje się, że jeżeli nie zostaną podjęte działania prewencyjne, sytuacja będzie się pogarszać. Keith Gordon, wiceprzewodniczący ds. badań w Kanadyjskim Narodowym Instytucie dla Niewidomych (*The Canadian National Institute for the Blind* – CNIB)[10], zauważył, że z uwagi na starzejące się społeczeństwo i fakt, że większość głównych chorób oczu jest związana z wiekiem, dzisiaj więcej Kanadyjczyków traci wzrok niż kiedykolwiek wcześniej. Naukowcy szacują, że ponad milion Kanadyjczyków cierpi na ślepotę lub znaczną utratę wzroku – to więcej niż łączna suma Kanadyjczyków cierpiących na raka piersi, raka

---

6 Fact sheet. Disability in Canada: Initial findings from the Canadian Survey on Disability, Social and Aboriginal Statistics Division, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 002, Minister of Industry – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

7 Zob. oficjalna strona internetowa Canadian Council of the Blind: http://www.ccbnational.net (10.04.2014).

8 Data Tables. Canadian Survey on Disability, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 001, Minister of Industry – dostępne na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

9 Zob. oficjalna strona internetowa Canadian Council of the Blind: http://www.ccbnational.net (10.04.2014).

10 Więcej informacji dostępnych na oficjalnej stronie internetowej Canadian National Institute for the Blind: http://www.cnib.ca.

prostaty, chorobę Alzheimera i Parkinsona. Liczba ta może się podwoić w ciągu następnych 25 lat[11].

Całkowity roczny koszt utraty wzroku w Kanadzie w 2007 roku wyniósł 15,8 mld dolarów. W 2032 roku ma on wynieść 30,3 mld dolarów. Liczba Kanadyjczyków cierpiących na związane z wiekiem choroby oczu prowadzące do ślepoty w 2007 roku wyniosła ponad 4 mln; liczba ta podwoi się, jako że i liczba osób starszych się podwaja. Jeden na 9 Kanadyjczyków zapada na nieodwracalną utratę wzroku przed ukończeniem 65 roku życia. Jeden na 4 Kanadyjczyków zapada na nieodwracalną utratę wzroku przed ukończeniem 75 roku życia. Dwustu kanadyjskich robotników dziennie doznaje uszkodzeń oczu. Odsetek dorosłych z utratą wzroku, którzy są bezrobotni, wynosi 68%[12]. Z raportu[13] CCB z 2011 roku wynika, że ponad jedna czwarta Kanadyjczyków ma lub miała przyjaciela albo członka rodziny, który cierpi lub cierpiał na znaczną wadę wzroku.

Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w Kanadzie[14]

Z badania[15] przeprowadzonego w 2006 roku wynika, że bez względu na stopień ograniczenia widzenia, rodzaj środków transportu wykorzystywanych przez osoby cierpiące na wady wzroku był podobny. Wyjątek stanowiło podróżowanie taksówkami. Osoby cierpiące na poważne wady wzroku znacznie częściej korzystały z taksówek (33%) niż osoby z umiarkowaną wadą wzroku (23,6%). 21% osób z niepełnosprawnością wzroku zgłosiło, że nie było w stanie korzystać z samochodów, 16% nie było w stanie korzystać z autobusów, a 9,2% z taksówek. Jedną z najczęściej wskazywanych barier do korzystania z taksówek lub autobusów były trudności z wsiadaniem i wysiadaniem (43% w przypadku autobusów, 21,4% w przypadku

11 Blindness on the rise in Canada, by Special to National Post, National Post, 22 maja 2013 r. – dostępny na oficjalnej stronie internetowej National Post: http://www.nationalpost.com (10.04.2014).

12 Vision Loss in Canada 2011, The National Coalition for Vision Health – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej National Coalition for Vision Health: http://www.visionhealth.ca (10.04.2014).

13 Canadian Council of the Blind Summary Report, June 2011 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Canadian Council of the Blind: http://www.ccbnational.net (10.04.2014).

14 Opracowano na podstawie odpowiedzi udzielonych w kwestionariuszu badawczym przez Canadian National Institute for the Blind dnia 3 marca 2014 r.

15 Participation and Activity Limitation Survey 2006. Facts on Seeing Limitations, Fact sheet no. 3, Statistics Canada – Catalogue no. 89-628-X, Minister of Industry 2009, s. 5-6 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

samochodów). Bardzo często jednak osoby niewidome lub słabowidzące poruszają się pieszo.

W Kanadzie nie istnieje jeden akt prawny regulujący w sposób całościowy sytuację prawną osób niepełnosprawnych. Nie istnieje prawodawstwo na szczeblu krajowym traktujące o osobach niewidomych lub ich prawach. Jedynym wyjątkiem jest bezpłatna przesyłka książek brajlowskich z bibliotek do czytelników. Od 1898 roku kanadyjska poczta bezpłatnie dostarcza Kanadyjczykom cierpiącym na utratę wzroku materiały do czytania. Kanada była pierwszym państwem, które ustanowiło prawo w tym zakresie i pozostaje międzynarodowym liderem usług pocztowych dla osób dotkniętych utratą wzroku[16].

Chociaż nie ma odrębnego aktu prawnego regulującego sytuację prawną osób niewidomych lub słabowidzących na szczeblu krajowym, niektóre prowincje ustanowiły przepisy chroniące takie osoby. Większość z tych regulacji traktuje o prawach osób niewidomych i słabowidzących oraz reguluje uprawnienie do posiadania i asysty psa przewodnika. Przepisy te zakazują także dyskryminacji, zwłaszcza w kontekście poruszania się w asyście przewodników lub psów przewodników. Dyskryminowanie osoby niewidomej definiują jako przestępstwo. Wysokość grzywny waha się od 250 dolarów do 25 tys. dolarów, w zależności od tego, czy przestępstwo popełniane jest przez osobę fizyczną, czy osobę prawną.

Ustawodawstwo krajowe realizuje zasadę równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących. Kanadyjska Karta Praw i Wolności[17] zakazuje dyskryminacji na wielu płaszczyznach. Jedną z nich jest właśnie niepełnosprawność fizyczna lub umysłowa (art. 15 (1))[18]. Dyskryminacji z uwagi na niepełnosprawność zakazuje także ustawa *o prawach człowieka*[19].

---

16 CNIB Presents Canada Post with Prestigious Award to Honor Outstanding Contribution to Canadians Living With Vision Loss, Canadian National Institute for the Blind, 16 czerwca 2006 r. – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Canadian National Institute for the Blind: http://www.cnib.ca (10.04.2014).

17 Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982, c 11 – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej the Canadian Legal Information Institute: http://www.canlii.org (10.04.2014).

18 Art. 15 (1): „Every individual is equal before and under the law and has the right to the equal protection and equal benefit of the law without discrimination and, in particular, without discrimination based on race, national or ethnic origin, colour, religion, sex, age or mental or physical disability".

19 Human Rights Act, RSC 1985, c H-6 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej the Canadian Legal Information Institute: http://www.canlii.org (10.04.2014). Art. 2: „(…) all individuals should have an opportunity equal with other individuals to make for themselves the lives that they are able and wish to have and to have their needs accommodated,

W Kanadzie nie istnieją uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Nie są też realizowane kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Ponadto nie istnieje zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych.

Zrealizowano natomiast szereg przedsięwzięć na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej. Jednym z przykładów jest oznaczenie wind obejmujące oznaczenie dotykowe, oznaczenie i ogłoszenia dźwiękowe oraz oznaczenie pismem Braille'a. Kolejnym przykładem jest oznaczanie drzwi oznaczeniami kontrastowymi i dotykowymi. Jak dotąd nie zrealizowano jednak przedsięwzięć na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej w zakresie oznaczenia szlaków komunikacyjnych oraz wejść do budynków.

Zrealizowano wiele przedsięwzięć na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących. Oznaczono przejścia dla pieszych oznaczeniami kontrastowymi, informacjami dźwiękowymi, dotykowymi pasami ostrzegawczymi na krawężnikach oraz dostępną sygnalizacją dla pieszych. Przystosowano przystanki komunikacji miejskiej, stosując informacje dźwiękowe. Perony oznaczono, wykorzystując oznaczenia kontrastowe oraz dotykowe pasy ostrzegawcze. W autobusach i metrze wprowadzono komunikaty dźwiękowe informujące o następnych przystankach – jednakże nie we wszystkich miastach. Do tej pory jednak nie udostępnia się osobom niewidomym i słabowidzącym map zagrożeń występujących w przestrzeni zurbanizowanej. Nie wyposaża się ich także w elektroniczne urządzenia ułatwiające poruszanie się w przestrzeni zurbanizowanej.

W Kanadzie funkcjonują instytucje do spraw osób niewidomych lub słabowidzących. Do takich instytucji należą, wspomniane już, CNIB i CCB. Ponadto istnieją np. Narodowa Koalicja na rzecz Zdrowia Wzroku (*National Coalition for Vision Health*), Kanadyjskie Towarzystwo Głuchych-Niewidomych (*Canadian Deaf-Blind Society*) czy Kanadyjska Federacja Niewidomych (*Canadian Federation of the Blind*). Tylko w jednej prowincji, Quebec, oferowane są usługi dla niewidomych i słabowidzących bezpośrednio przez rząd.

W Kanadzie prowadzone są szkolenia funkcjonariuszy publicznych w zakresie pomocy osobom niewidomym i słabowidzącym. Indywidualnie

consistent with their duties and obligations as members of society, without being hindered in or prevented from doing so by discriminatory practices based on (…) disability (…)"; art. 3 (1): „(…) the prohibited grounds of discrimination are (…) disability (…)".

zapewnia się szkolenia uwrażliwiające na potrzeby takich osób, obejmujące takie zagadnienia, jak np. pomoc niewidomym klientom. Jak wskazuje CNIB, przeprowadzane są niekonsekwentnie i jedynie w kilku odosobnionych przypadkach.

Osoby niewidome lub słabowidzące nie są zobowiązane przez akty prawa krajowego do wyróżnienia się w ruchu drogowym. Są jednak do tego zachęcane. Wyróżniają się w ruchu drogowym zazwyczaj poprzez stosowanie białej laski i poruszanie się w asyście psów przewodników. CNIB ocenia, że obowiązujące przepisy są optymalne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa. Oczekuje się, że osoby niewidome podejmować będą własne decyzje odnośnie do bezpiecznej podróży. Zapewnia się szkolenia m.in. poprzez CNIB i niektóre szkoły dla dzieci. Nie istnieje jednak prawo zobowiązujące takie osoby do wyróżnienia się w ruchu drogowym.

W Kanadzie nie są prowadzone statystyki w zakresie udziału osób niewidomych lub słabowidzących w wypadkach drogowych. Nie prowadzi się także statystyk obejmujących liczbę osób, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych. Osoba, która doznała uszkodzenia wzroku w wyniku wypadku drogowego, może liczyć na świadczenia rehabilitacyjne ze strony CNIB lub jego odpowiednika w prowincji Quebec.

Podejrzanemu/oskarżonemu będącemu osobą niewidomą lub słabowidzącą nie przysługuje obligatoryjna obrona z urzędu w procesie karnym – nie w oparciu jedynie o kryterium utraty wzroku.

Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w prowincji Alberta[20]

Alberta jest jedną z dziesięciu prowincji Kanady. Jej powierzchnia wynosi ponad 660 tys. km^2. Pod względem liczby mieszkańców zajmuje czwarte miejsce, z populacją ponad 3,6 mln osób (według szacunków w pierwszym kwartale 2014 roku liczba ta miała wynieść 4 082 571[21]).

Obecnie szacuje się, że z ponad miliona Kanadyjczyków żyjących ze ślepotą albo znaczną utratą wzroku, w prowincji Alberta żyje 103 tys. z nich[22]. Wyniki, wspomnianego już, Kanadyjskiego Badania dotyczącego

[20] Opracowano na podstawie odpowiedzi udzielonych do kwestionariusza badawczego przez Alberta Transportation dnia 21 lutego 2014 r.

[21] Table 051-0005 – Estimates of population, Canada, provinces and territories, quarterly (persons), Statistics Canada – dostępna na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

[22] Oficjalna strona internetowa Canadian National Institute for the Blind: http://www.cnib.ca (10.04.2014).

Niepełnosprawności wskazują, że w Albercie liczba dorosłych osób niepełnosprawnych wynosi blisko 370 tys., co stanowi 12,5% dorosłej populacji prowincji. Wśród mężczyzn odsetek ten wynosi 11,4% (blisko 172 tys. osób), wśród kobiet 13,7% (ponad 197 tys. osób). Ponad 77 tys. osób dorosłych ocenia swoją niepełnosprawność jako głęboką, w tym ponad 33 tys. mężczyzn i blisko 44 tys. kobiet. Jednak większość dorosłych ocenia stopień swojej niepełnosprawności jako lekki – blisko 131 tys., w tym ponad 65 tys. mężczyzn i ponad 65 tys. kobiet. Liczba osób dorosłych upośledzonych wzrokowo wynosi ponad 80 tys., w tym ponad 34 tys. mężczyzn i blisko 46 tys. kobiet. Liczba osób niepełnosprawnych wzrokowo w grupie wiekowej 15-64 lata wynosi ponad 50 tys., w tym ponad 22,5 tys. mężczyzn i blisko 28 tys. kobiet; wśród osób powyżej 65 roku życia liczba ta wynosi blisko 30 tys., w tym blisko 12 tys. mężczyzn i 18 tys. kobiet[23].

W Albercie nie ma aktu prawnego regulującego w sposób całościowy sytuację prawną osób niepełnosprawnych, nie ma też aktu prawnego regulującego w sposób całościowy sytuację prawną osób niewidomych lub słabowidzących. W prowincji tej nie istnieją także uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym, chociaż osoby z częściową utratą wzroku mogą kwalifikować się do uzyskania prawa jazdy, jeżeli pomyślnie przejdą badania medyczne. Jednakże istnieje ustawa *o prawach osób niewidomych*[24], która reguluje kwestię korzystania z białych lasek oraz poruszania się w asyście psów przewodników.

Ustawodawstwo prowincji realizuje zasadę równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących. Ustawa *o prawach człowieka*[25] zakazuje dyskryminacji z powodu niepełnosprawności, w tym z uwagi na upośledzenie wzroku[26]. Jednak niektóre działania mogą pod-

[23] Data Tables. Canadian Survey on Disability, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 001, Minister of Industry – dostępne na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://www.statcan.gc.ca (10.04.2014).

[24] Alberta Blind Persons' Rights Act, R.S.A. 2000, c. B-3 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca (10.04.2014).

[25] Alberta Human Rights Act, R.S.A. 2000, c. A-25.5 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca (10.04.2014).

[26] Preambuła: „(…) it is recognized in Alberta as a fundamental principle and as a matter of public policy that all persons are equal in: dignity, rights and responsibilities without regard to it is recognized in Alberta as a fundamental principle and as a matter of public policy that all persons are equal in: dignity, rights and responsibilities without regard to (…) physical disability (…)"; art. 3 (1): „No person shall publish, issue or display or cause to be published, issued or displayed before the public any statement, publication, notice, sign, symbol, emblem or other representation that (a) indicates discrimination or an intention to discriminate against a person or a class of persons, or (b) is likely to expose a person or a class of persons to hatred or contempt because of (…) physical disability (…)"; art. 4: „No person shall (a) deny to any person or class of persons any goods, services, accommodation or facili-

legać dyskryminacji z uwagi na „uzasadniony powód", taki jak np. zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego, gdyby całkowicie niewidoma osoba kierowała pojazdem. Wspomniana już ustawa *o prawach osób niewidomych* uprawnia osoby niewidome do poruszania się w towarzystwie psa przewodnika i zakazuje dyskryminacji z uwagi na ten fakt[27]. Nie istnieje funkcja ani zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych.

Nie są realizowane kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Zrealizowano natomiast szereg przedsięwzięć na rzecz dostępu osób niewidomych lub słabowidzących do budynków użyteczności publicznej. Szlaki komunikacyjne, takie jak przejścia podziemne, korytarze czy hale dworcowe, oznaczono oznaczeniami kontrastowymi oraz dotykowymi. Windy oznaczono oznaczeniami kontrastowymi oraz zastosowano w nich komunikaty dźwiękowe. Wejścia do budynków oznaczono ozna-

ties that are customarily available to the public, or discriminate against any person or class of persons with respect to any goods, services, accommodation or facilities that are customarily available to the public, because of (…) physical disability (…)"; art. 5: „No person shall (a) deny to any person or class of persons the right to occupy as a tenant any commercial unit or self-contained dwelling unit that is advertised or otherwise in any way represented as being available for occupancy by a tenant, or (b) discriminate against any person or class of persons with respect to any term or condition of the tenancy of any commercial unit or self-contained dwelling unit, because of (…) physical disability (…)"; art. 7 (1): „No employer shall (a) refuse to employ or refuse to continue to employ any person, or (b) discriminate against any person with regard to employment or any term or condition of employment, because of (…) physical disability (…)"; art. 8 (1): „No person shall use or circulate any form of application for employment or publish any advertisement in connection with employment or prospective employment or make any written or oral inquiry of an applicant (a) that expresses either directly or indirectly any limitation, specification or preference indicating discrimination on the basis of (…) physical disability (…), or (b) that requires an applicant to furnish any information concerning (…) physical disability (…)"; art. 9: „No trade union, employers' organization or occupational association shall (a) exclude any person from membership in it, (b) expel or suspend any member of it, or (c) discriminate against any person or member, because of (…) physical disability (…)".

27 Art. 5 (1): „No person, directly or indirectly, alone or with another, by himself or herself or by the interposition of another, shall (a) deny to any person the accommodation, services or facilities available in any place to which the public is customarily admitted, or (b) discriminate against any person with respect to the accommodation, services or facilities available in any place to which the public is customarily admitted, or the charges for the use of them, for the reason that the person is a blind person accompanied by a guide dog or a certified dog-trainer accompanied by a dog in training"; art. 5 (2): „No person, directly or indirectly, alone or with another, by himself or herself or by the interposition of another, shall (a) deny to any person occupancy of any self-contained dwelling unit, or (b) discriminate against any person with respect to any term or condition of occupancy of any self-contained dwelling unit, for the reason that the person is a blind person keeping or customarily accompanied by a guide dog".

czeniami kontrastowymi, dotykowymi oraz odpowiednim oświetleniem. Drzwi oznaczono oznaczeniami kontrastowymi i dotykowymi.

Zrealizowano także szereg przedsięwzięć na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących. Przejścia dla pieszych, przystanki komunikacji miejskiej oraz perony oznaczono oznaczeniami kontrastowymi, dotykowymi oraz komunikatami dźwiękowymi. Osoby niewidome i słabowidzące wyposaża się w elektroniczne urządzenia ułatwiające poruszanie się w przestrzeni zurbanizowanej – materia ta nie jest jednakże określona w przepisach; publiczna służba zdrowia zapewnia takie wyposażenie i pomoc indywidualnie. Jak dotąd nie przewidziano jednak udostępniania osobom niewidomym i słabowidzącym map zagrożeń występujących w przestrzeni zurbanizowanej.

W prowincji istnieją instytucje do spraw osób niewidomych lub słabowidzących, np. Towarzystwo Alberty na rzecz Upośledzonych Wzrokowo (*Alberta Society for the Visually Impaired*) czy Komitet Obywateli Alberty z Niepełnosprawnością (*Alberta Committee of Citizens with Disabilities*).

Osoby niewidome i słabowidzące wyróżniają się w ruchu drogowym poprzez użycie symboli, takich jak białe laski, aby ostrzec kierowców. Nie są jednak zobowiązane przez akty prawne do wyróżnienia się w ruchu drogowym. Ministerstwo Transportu prowincji Alberta wskazuje, że obowiązujące przepisy nakładające na niewidomych i słabowidzących obowiązek wyróżnienia się w ruchu drogowym są optymalne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa. Ramy prawne określają minimalne standardy ostrzegające kierowców i pasażerów korzystających z systemu transportu publicznego (w tym dróg publicznych) o zagrożeniach. Jako tymczasowe zagrożenie ciężko jest oznaczyć obecność niewidomego albo słabowidzącego pieszego. Zdarza się, że korzysta się ze stałych oznaczeń w miejscach zamieszkania osób niewidomych lub słabowidzących sąsiadujących z drogami publicznymi oraz np. gdy często poruszają się na danym terenie.

Ustawodawstwo Alberty nie traktuje niewidomych lub słabowidzących pieszych w sposób odmienny od innych pieszych. Na przejściach dla pieszych wszyscy piesi mają pierwszeństwo przed wszelkimi pojazdami. Podlegają także odpowiedzialności za nieprawidłowe przechodzenie przez jezdnię.

W prowincji nie są prowadzone statystyki w zakresie udziału osób niewidomych lub słabowidzących w wypadkach drogowych. Nie są też prowadzone statystyki obejmujące liczbę osób, które doznały uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych. Jako najczęstsze przyczyny wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących wskazuje się: błąd kierowcy polegający na potrąceniu pieszego, mającego pierwszeństwo,

przechodzącego przez przejście dla pieszych na drodze publicznej oraz błąd kierowcy powodujący kolizję, w której niewidomy lub słabowidzący pasażer zostaje ranny – aczkolwiek, w tym wypadku, osoba niewidoma lub słabowidząca nie jest czynnikiem przyczyniającym się do kolizji.

Osoba, która doznała uszkodzenia wzroku w wyniku wypadku drogowego, może liczyć na taką samą pomoc, jaką uzyskałaby, gdyby uszkodzenie wzroku nastąpiło w wyniku przyczyn związanych z wiekiem, genetyką lub w wyniku urazu. Nie czyni się różnicy w poziomie opieki i pomocy z uwagi na fakt, że uszkodzenie nastąpiło w wyniku kolizji.

Obowiązkiem rządu na wszystkich szczeblach jest zapewnienie usług wszystkim osobom z niepełnosprawnością, w tym zapewnienie bezpieczeństwa w przestrzeni publicznej.

Podejrzanemu/oskarżonemu będącemu osobą niewidomą lub słabowidzącą przysługuje, jak każdemu podejrzanemu/oskarżonemu, obligatoryjna obrona z urzędu w procesie karnym.

Maciej Aleksandrowicz

Niewidomi i słabowidzący w Republice Federalnej Niemiec. Podstawowe rozwiązania prawne[1]

Podstawowe regulacje dotyczące niepełnosprawności

Zgodnie z art. 20 ust. 1 Ustawy Zasadniczej[2]: „Republika Federalna Niemiec jest demokratycznym i socjalnym państwem związkowym". Umieszczenie zasady państwa socjalnego wśród zasad ustrojowych, a zasady równości wśród praw podstawowych Republiki, dowodzi znaczenia, jakie ustrojodawca niemiecki przykłada do kwestii społecznych. Stąd, konsekwentnie, problematyka sytuacji prawnej osób niepełnosprawnych w Niemczech jest materią poruszaną już na szczeblu konstytucyjnym. Konstytucja w art. 3 ust. 3 zd. drugie stanowi, że: „Nikt nie może być dyskryminowany z powodu niepełnosprawności". Dodajmy, że Niemcy są stroną Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 roku, która wobec RFN weszła w życie 26 marca 2009 roku. Uszczegółowienie tych regulacji odnajdziemy w ustawodawstwie.

Nie ma w systemie prawnym Niemiec jednego aktu, który całościowo regulowałby sytuację prawną osób niepełnosprawnych. Odniesienia do tej problematyki można odnaleźć w bardzo wielu federalnych aktach normatywnych. Najistotniejsze i najbardziej rozbudowane regulacje w tym zakresie zawierają przede wszystkim: ustawa z 19 czerwca 2001 roku – Kodeks socjalny, Księga IX – Rehabilitacja i udział (w życiu społecznym) osób niepełnosprawnych[3] oraz ustawa z 27 kwietnia 2002 roku *o wyrównywaniu sytuacji (życiowej) osób niepełnosprawnych*[4].

---

1 Artykuł został przygotowany w oparciu o niektóre zagadnienia wskazane w kwestionariuszu badawczym skierowanym do członków sieci ENVITER.

2 Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r., przekład na język polski za: Niemiecki Bundestag – Referat Informacji Publicznej, Berlin 2010, strona internetowa: https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf (30.12.2013).

3 *Neuntes Buch Sozialgesetzbuch – Rehabilitation und Teilhabe behinderter Menschen* (SGB IX) – tekst tego i innych przywoływanych dalej w opracowaniu federalnych aktów normatywnych pochodzi z portalu internetowego: http://www.juris.de lub: http://www.gesetze-im-internet.de (30.12.2013).

4 *Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen* (BGG).

Pierwsza z przywołanych ustaw reguluje m.in. kwestie udzielania różnego rodzaju świadczeń osobom niepełnosprawnym (lub osobom zagrożonym niepełnosprawnością). Celem tych świadczeń jest wspieranie tych osób w zakresie samodzielności i równoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym oraz unikania, względnie przeciwdziałania ich pokrzywdzeniu, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb kobiet i dzieci (§ 1 SGB IX).

Celem ustawy *o wyrównywaniu sytuacji osób niepełnosprawnych* także jest usuwanie, względnie niedopuszczanie do sytuacji pokrzywdzenia tychże osób. Ponadto przewiduje się obowiązek zapewnienia równoprawnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu społecznym oraz umożliwiania im prowadzenia samodzielnej egzystencji. Odrębnie deklarowana jest szczególna dbałość o podejmowanie właściwych środków w stosunku do niepełnosprawnych kobiet (nie wspomina się tu już o dzieciach; por. § 2 oraz § 7 ust. 1 zd. ostatnie BGB).

Ustawodawca niemiecki określa niepełnosprawność jako stan, w którym funkcje organizmu, zdolność umysłowa lub zdrowie psychiczne z dużym prawdopodobieństwem, w okresie przekraczającym sześć miesięcy, negatywnie wpływają na możliwości uczestnictwa w życiu społecznym (§ 2 ust. 1 SGB IX). Szczegółowo określa się również pojęcia stopnia niepełnosprawności, w tym też ciężkiego (znacznego) przypadku niepełnosprawności (por. § 2 ust. 2 i 3 SGB IX).

Wolność od barier

Ważną regulacją zawartą w BGG (w § 4) jest zdefiniowanie pojęcia wolności od barier (*Barrierefreiheit*). Wolne od barier są te urządzenia, środki komunikacji, techniczne przedmioty użytkowe, systemy przetwarzania informacji, akustyczne (głosowe) i wizualne źródła informowania i komunikacji, jak też inne elementy życia codziennego, które są dla niepełnosprawnych dostępne i z których mogą oni korzystać w sposób zwyczajny, bez szczególnej trudności i, co do zasady, bez pomocy ze strony osób trzecich.

Obowiązek zapewniania realizacji celów wskazanych przez ustawodawcę, w tym również urzeczywistniania wspomnianej zasady wolności od barier, dotyczy organów władzy publicznej (także na szczeblu organizacji państwowej, począwszy od aktywności w tym zakresie Mi-

nisterstwa Pracy i Spraw Socjalnych[5], po struktury lokalne) oraz innych podmiotów prawa publicznego. Wolność od barier winna być zapewniana w sferze publicznego budownictwa (w zakresie wznoszenia nowych budynków oraz przebudowy lub rozbudowy już istniejących) i w komunikacji (§ 8 BGG). Przewiduje się obowiązek przestrzegania przepisów federalnych dotyczących znoszenia barier w ruchu po publicznych drogach, placach i ulicach, jak też w zakresie dostępności do urządzeń i środków osobowego transportu publicznego. Podobnie rzecz się ma z realizacją zasady wolności od barier w sferze techniki informatycznej (§ 11 BGG). Zgodnie z zasadą subsydiarności, zastrzega się, że regulacje federalne nie naruszają dalej idących rozwiązań w kwestii zapewnienia wolności od barier stanowionych na szczeblu poszczególnych landów.

Pełnomocnik ds. Osób Niepełnosprawnych

Ustawa (§ 14 i nast. BGG) przewiduje powołanie Pełnomocnika Rządu Federalnego ds. Osób Niepełnosprawnych (obecnie urząd ten pełni Verena Bentele). Podstawowym jego zadaniem (które swym zakresem obejmuje także osoby niewidome i słabowidzące) jest troska o zapewnianie równych warunków życia osób niepełnosprawnych we wszystkich obszarach życia społecznego. Każdy może zwrócić się do Pełnomocnika z pytaniem lub wnioskiem dotyczącym kwestii niepełnosprawności. W ramach wspomnianej troski Pełnomocnik, z jednej strony, udziela zainteresowanym informacji o obowiązującym stanie prawa dotyczącego niepełnosprawnych, z drugiej – przedkłada rządzącym propozycje wprowadzania odpowiednich w nim zmian. Pełnomocnik udziela także praktycznych wskazówek co do możliwości integracji osób niepełnosprawnych w życiu społecznym, w tym zawodowym. Podejmuje on również różnorodne inicjatywy z zakresu szeroko rozumianej polityki, spraw publicznych i w sferze działalności kulturalnej. Wszystko to ma na celu wspieranie już nie tylko budowy, ale rozwoju społeczeństwa w pełni zintegrowanego. Pełnomocnik współpracuje także ze zrzeszeniami osób niepełnosprawnych (w tym z grupami samopomocy), jak też z innymi organizacjami społecznymi, których celem jest wspieranie niepełnosprawnych[6].

---

[5] Szeroki wachlarz działań podejmowanych na szczeblu Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych (*Bundesministerium für Arbeit und Soziales*) przedstawiono na jego portalu: http://www.bmas.de (27.12.2013).

[6] Więcej o działalności Pełnomocnika Rządu Federalnego ds. Osób Niepełnosprawnych patrz: http://www.behindertenbeauftragte.de (11.02.2014).

Z racji federalnego charakteru państwowości niemieckiej wspomnieć też trzeba o rozbudowanym ustawodawstwie z zakresu spraw dotyczących zapewniania równouprawnienia osób niepełnosprawnych stanowionym na szczeblu poszczególnych krajów związkowych[7].

[7] Wskazać tu należy ustawy krajowe wszystkich (z wyjątkiem Dolnej Saksonii) landów, tj.: Badenii-Wirtembergii z 3 maja 2005 r., *Landesgesetz zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen* (L-BGG), tekst dostępny na portalu: http://www.landesrecht-bw.de (28.12.2013); Bawarii z 9 lipca 2003 r., *Bayerisches Gesetz zur Gleichstellung, Integration und Teilhabe von Menschen mit Behinderung* (BayBGG), tekst dostępny na portalu: http://www.stmas.bayern.de (28.12.2013); Berlina z 17 maja 1999 r., *Gesetz über die Gleichberechtigung von Menschen mit und ohne Behinderung* (LGBG), tekst dostępny na portalu: http://gesetze.berlin.de (28.12.2013); Brandenburgii z 20 marca 2003 r., *Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen im Land Brandenburg* (BbgBGG), tekst dostępny na portalu: https://www.landesrecht.brandenburg.de (30.12.2013); Bremy z 18 grudnia 2003 r., *Bremisches Gesetz zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderung und zur Änderung anderer Gesetze* (BremBGG), tekst dostępny na portalu: http://www.behindertenbeauftragter.bremen.de (28.12.2013); Hamburga z 21 marca 2005 r., *Hamburgisches Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen und zur Änderung anderer Gesetze* (HmbGGbM), tekst dostępny na portalu: http://www.hamburg.de (29.12.2013); Hesji z 20 grudnia 2004 r., *Hessisches Gesetz zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen und zur Änderung anderer Gesetze* (HessBGG), tekst dostępny na portalu: http://www.hessenrecht.hessen.de (30.12.2013); Meklemburgii-Przedpomorza z 10 lipca 2006 r., *Gesetz zur Gleichstellung, gleichberechtigten Teilhabe und Integration von Menschen mit Behinderungen* (LBGG M-V), tekst dostępny na portalu: http://mv.juris.de (28.12.2013); Nadrenii Północnej Westfalii z 16 grudnia 2003 r., *Behindertengleichstellungsgesetz Nordrhein-Westfalen* (BGG NRW), tekst dostępny na portalu: http://www.leben-ohne-barrieren.nrw.de (30.12.2013); Nadrenii-Palatynatu z 16 grudnia 2002 r., *Gleichstellungsgesetz Rheinland-Pfalz* (LGGBehM), tekst dostępny na portalu: http://www.rechtliches.de (30.12.2013); Saary z 26 listopada 2003 r., *Gesetz Nr. 1541 zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen im Saarland* (SBGG), tekst dostępny na portalu: http://www.dbsv.org (31.12.2013); Saksonii z 28 maja 2004 r., *Gesetz zur Verbesserung der Integration von Menschen mit Behinderungen* (SächsIntegrG), tekst dostępny na portalu: http://www.revosax.sachsen.de (29.12.2013); Saksonii-Anhalt z 16 grudnia 2010 r., *Gesetz des Landes Sachsen-Anhalt zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen* (BGG LSA), tekst dostępny na portalu: http://www.landesrecht.sachsen-anhalt.de (30.12.2013); Szlezwiku-Holsztyna z 16 grudnia 2002 r., *Schleswig-Holstein Gesetz zur Gleichstellung behinderter Menschen des Landes Schleswig Holstein und zur Änderung anderer Rechtsvorschriften Landesbehindertengleichstellungsgesetz* (LBGG), tekst dostępny na portalu: http://www.dgsd.de (30.12.2013) i Turyngii z 16 grudnia 2005 r., *Thüringer Gesetz zur Gleichstellung und Verbesserung der Integration von Menschen mit Behinderungen* (ThQrGIG), tekst dostępny na portalu: http://bsvt-weimar-apolda.de (28.12.2013). Ustawy te przewidują m.in. powoływanie odpowiednich pełnomocników ds. osób niepełnosprawnych na szczeblu krajów związkowych. Dodajmy, że znajdują oni także swoich odpowiedników działających na poziomie komunalnym.

Zasada równego traktowania osób niepełnosprawnych w stosunkach prywatnoprawnych

Osobną kwestię stanowią regulacje dotyczące równego traktowania osób niepełnosprawnych w aktach normatywnych odnoszących się do stosunków prawnych z zakresu prawa prywatnego. Wskazać tu należy przede wszystkim ustawę *o równym traktowaniu* z 14 sierpnia 2006 roku[8]. Przewiduje się w niej zakaz dyskryminacji m.in. w kwestiach: zatrudnienia (w tym ubiegania się o pracę) osób niepełnosprawnych, zawierania przez te osoby różnego rodzaju umów z prywatnymi ubezpieczycielami (w tym też w zakresie niedopuszczalności zawyżania oceny ryzyka względem klienta niepełnosprawnego), także w sferze możliwości korzystania z usług ogólnodostępnych (masowych), jak sklepy, restauracje, hotele itd., czy uprawnień przysługujących najemcom mieszkań[9].

Istotna, z punktu widzenia ochrony praw osób niepełnosprawnych, jest także działalność takich instytucji jak: Federalny Sąd Pracy (*Bundesarbeitsgericht*), Federalny Sąd ds. Socjalnych (*Bundessozialgericht*), Federalny Urząd ds. Ubezpieczeń (*Bundesversicherungsamt*), Federalny Instytut Ochrony Pracy i Medycyny Pracy (*Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin*) czy Federalna Agencja Pracy (*Bundesagentur für Arbeit*).

Podstawowe regulacje prawne dotyczące osób niewidomych i słabowidzących

W Republice Federalnej Niemiec żyje około 145 tys. osób niewidomych i ponad pół miliona słabowidzących[10]. System prawny Niemiec nie zawiera

8 *Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz* (AGG).

9 Dodajmy, że kwestię ochrony praw najemców niepełnosprawnych reguluje także ustawa z 13 września 2009 r. *o wspieraniu mieszkalnictwa socjalnego – Gesetz über die soziale Wohnraumförderung* (WoFG) oraz liczne w tym zakresie ustawodawstwo krajów związkowych. Ponadto w ustawie z 18 sierpnia 1896 r. – Kodeks cywilny (w § 554a) przewiduje się (pod określonymi warunkami) możliwość dokonywania przeróbek i instalowania urządzeń służących osobie niepełnosprawnej w wynajmowanym mieszkaniu.

10 Dane szacunkowe za broszurą DBSV: I. Lewerenz, R. Wilcke, *Führen und Stützen. Führ- und Stütztechniken für blinde und sehbehinderte Menschen*, Berlin 2011, s. 4. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż nie ma w Niemczech oficjalnych danych dotyczących ogólnej liczby osób niewidomych i słabowidzących, stąd brak też szczegółowych oficjalnych statystyk w zakresie przyczyn tej niepełnosprawności (w tym wynikających z wypadków komunikacyjnych, uczestnictwa w tych zdarzeniach itp.). Na potrzeby w zakresie prowadzenia stosownej statystyki zwracał uwagę już przed laty H. Mehls, *Doch die nicht sehen, zählt man nicht! – Die Notwendigkeit einer zuverlässigen Statistik über Blinde und Sehbehinderte*, „horus" 2002, Nr 1, tekst dostępny na portalu: http://www.dvbs-online.de (10.11.2013).

jednego aktu normatywnego, który regulowałby w sposób całościowy sytuację prawną takich osób. Rozwiązania w tym zakresie znajdują się przede wszystkim w aktach dotyczących (w ogóle) osób niepełnosprawnych stanowionych na szczeblu Federacji, jak też ustanowiono je w aktach normatywnych krajów związkowych.

Rozporządzenie federalne *o zaopatrzeniu medycznym*[11] bardzo szczegółowo określa przesłanki stwierdzenia ślepoty, istotnego poziomu niedowidzenia oraz wysokiego stopnia niedowidzenia. Spełnianie tych warunków jest podstawą orzeczenia stopnia niepełnosprawności[12], to zaś przekłada się na możliwość korzystania z różnego rodzaju ułatwień, zwolnień lub świadczeń ze strony władz federalnych i lokalnych[13].

Należy zwrócić uwagę na podstawową tu kwestię formalną, czyli dokumentu poświadczającego niepełnosprawność[14]. Wydawany jest on na wniosek – osoba niewidoma lub słabowidząca może ubiegać się o wydanie dokumentu potwierdzającego ich ułomność (§ 69 ust. 5 SGB IX) w postaci legitymacji osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności (*Schwerbehindertenausweis*)[15]. Przyznaje się ją osobom, wobec których orzeczono stopień niepełnosprawności wynoszący co najmniej[16] 50. W legitymacji takiej, poza danymi posiadacza, umieszcza się także oznaczenia literowe (§ 3 ust. 1 SchwbAwV). Osoby niewidome i słabowidzące, w zależności od stopnia niepełnosprawności mogą posiadać (w swoich legitymacjach) następujące oznaczenia:

- osoby od 60 stopnia niepełnosprawności otrzymują symbol „RF", który uprawnia do zwolnienia z opłat radiowo-telewizyjnych, pod warunkiem że zwolnienia takie przewiduje prawo danego landu;

---

11 Rozporządzenie z 10 grudnia 2008 r., *Verordnung zur Durchführung des § 1 Abs. 1 und 3, des § 30 Abs. 1 und des § 35 Abs. 1 des Bundesversorgungsgesetzes* (VersMedV).

12 Podstawę ustawową stanowią tu art. 68-70 SGB IX.

13 Szczegółowo o szeroko rozumianej pomocy dla osób niewidomych i słabowidzących m.in. w sferze rehabilitacji, ubezpieczeń, szkolnictwa, dostępu do wykształcenia, zatrudniania i pozycji na rynku pracy, w kwestiach podatkowych, korzystania z praw politycznych (w tym wyborczych) i wielu innych, patrz: K. Th. Drerup (oprac.), *Ratgeber Recht für blinde und sehbehinderte Menschen*, Berlin 2008, s. 23 i n. oraz urzędowa broszura: Bundesministerium für Arbeit und Soziales, *Ratgeber für Menschen mit Behinderung*, oprac. z 2013 r., tekst dostępny na portalu: http://www.bmas.de (30.11.2013), s. 14 i n.

14 Skala stopni orzekanej niepełnosprawności wynosi od 0 do 100, określa się je w pełnych dziesiątkach.

15 Por. rozporządzenie z 25 lipca 1991 r., *o legitymacji osoby niepełnosprawnej – Schwerbehindertenausweisverordnung* (SchwbAwV). Aktualny wzór opisanej wyżej legitymacji jest dostępny na portalu: http://www.bmas.de (15.12.2013).

16 Osoba, wobec której orzeczono 30. stopień niepełnosprawności, może już jednak liczyć na ułatwienia w stosunkach z zakresu prawa pracy (przysługują jej, poza dodatkowym urlopem, te same uprawnienia, co osobom ze znacznym stopniem niepełnosprawności).

- osoby od 70 stopnia – symbol „G", który wskazuje na znaczną niepełnosprawność w poruszaniu się, „B", który uprawnia do podróżowania z osobą towarzyszącą środkiem transportu publicznego (z uwzględnieniem kwestii kosztów przejazdu takich osób) oraz „RF" (z zastrzeżeniem jak wyżej);
- osoby od 100 stopnia – „B", „G" oraz „H", który oznacza całkowitą niezdolność do samodzielnej egzystencji (bezradność) i ewentualnie „RF". Jeśli osoba zaliczana do ostatniej kategorii jest dodatkowo niewidoma, to w jej legitymacji obok litery „H" umieszcza się jeszcze oznaczenie „Bl" – niewidomy[17].

Dodajmy, że w sytuacji, gdy niepełnosprawność orzekana jest z uwzględnieniem przepisów ustawy z 22 stycznia 1982 roku *o zaopatrzeniu ofiar wojny*[18], to w legitymacji znajduje się zapis „Kriegsbeschädigt" – inwalida wojenny (§ 2 ust. 1 SchwbAwV) oraz oznaczenie „VB" – dotyczy to też przypadków, gdy niepełnosprawność orzekana jest przy uwzględnieniu ustaw odsyłających do odpowiedniego stosowania BVG. Natomiast gdy podstawą orzeczenia jest § 28 ustawy z 18 września 1953 roku *o odszkodowaniach dla ofiar nazizmu*[19], w legitymacji znajdzie się oznaczenie „EB" – § 2 ust. 2 SchwbAwV. Ponadto w legitymacji osoby niepełnosprawnej znaleźć można symbol „aG", który daje uprawnienia w zakresie ułatwień w parkowaniu pojazdów (także osób niewidomych) w bezpośrednim pobliżu ich miejsc zamieszkania oraz pracy – por. § 6 ust. 1 pkt 14 ustawy z dnia 3 maja 1909 roku *o ruchu drogowym*[20], „1. Kl.", oznaczający prawo do przejazdu pociągiem w przedziale I klasy (przy odpłatności jak za II klasę – dotyczy to osób, wobec których zastosowano postanowienia ustaw BVG lub BEG) oraz „Gl", określający osoby głuche w rozumieniu § 145 SGB IX[21].

---

17 *Selbstbestimmt leben – blinde und sehbehinderte Menschen in der Gesellschaft*, Heft 02, broszura dostępna na portalu: http://www.dbsv.org (30.12.2013).

18 *Gesetz über die Versorgung der Opfer des Krieges* (*Bundesversorgungsgesetz* – BVG).

19 *Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung* (*Bundesentschädigungsgesetz* – BEG).

20 *Straßenverkehrsgesetz* (StVG).

21 W uzupełnieniu można wspomnieć o inicjatywie w zakresie dodania kolejnego oznaczenia w legitymacji osoby niepełnosprawnej, w postaci „Tbl" (od *Taubblind* – głuchoniewidomy) – tekst inicjatywy dostępny na stronie: http://bundesarbeitsgemeinschaft-taubblinden.de/Dokumeten/Berichte/TBL_Merkzeichen/1711676_SPD.pdf (25.11.2013).

System świadczeń pieniężnych przysługujących niewidomym i słabowidzącym

Warto teraz wskazać na rozbudowany system świadczeń pieniężnych, jakie mogą przysługiwać osobom niewidomym lub słabowidzącym. System ten wydawać się może dość skomplikowany. Łatwiej się w nim jednak rozeznać, gdy uwzględni się dwie kwestie. Po pierwsze – jeśli wskaże się przyczynę ślepoty lub niedowidzenia, po drugie – gdy uwzględni się miejsce zamieszkania wnioskodawcy.

Jeżeli przyczyną omawianej niepełnosprawności narządu wzroku jest szkoda odniesiona m.in. w ramach działań wojennych, służby wojskowej czy też nastąpiła ona w wyniku przestępstwa popełnionego na terytorium Niemiec, to podstawą ubiegania się o świadczenia jest wspominana wyżej ustawa *o zaopatrzeniu ofiar wojny* (BVG). Gdy ślepota lub niedowidzenie jest następstwem wypadku przy pracy (jak też wypadku w drodze do pracy i z pracy) lub choroby zawodowej – podstawą świadczenia jest ustawa z 7 sierpnia 1996 roku – Kodeks socjalny, Księga VII – *o ubezpieczeniach wypadkowych*[22]. Jeżeli żadna z powyższych przyczyn nie może być uwzględniona, podstawę normatywną dla wniosku o świadczenie należy odnaleźć w ustawodawstwie poszczególnych krajów związkowych[23]. W niektórych

[22] *Siebtes Buch Sozialgesetzbuch – Gesetzliche Unfallversicherung* (SGB VII). Chodzi tu przede wszystkim o dodatki opiekuńcze wypłacane przez właściwą tzw. *Berufsgenossenschaft*, czyli branżową organizację przedsiębiorstw działającą jako zakład ubezpieczeń w zakresie obowiązkowego ubezpieczenia od następstw wypadków przy pracy.

[23] Wymienić tu należy ustawy krajowe: Badenii-Wirtembergii z 8 lutego 1972 r., *Gesetz über die Landesblindenhilfe in Baden-Württemberg*, tekst dostępny na portalu: http://www.landesrecht-bw.de (31.12.2013); Bawarii z 7 kwietnia 1995 r., *Bayerisches Blindengeldgesetz* (BayBlindG), tekst dostępny na portalu: http://www.stmas.bayern.de (31.12.2013); Berlina z 17 grudnia 2003 r., *Berlin Landespflegegeldgesetz* (LPflGG), tekst dostępny na portalu: http://gesetze.berlin.de (31.12.2013); Brandenburgii z 11 października 1995 r., *Gesetz über die Leistung von Pflegegeld an Schwerbehinderte, Blinde und Gehörlose* (LPflGG), tekst dostępny na portalu: https://www.landesrecht.brandenburg.de (31.12.2013); Bremy z 27 kwietnia 1984 r., *Bremisches Gesetz über die Gewährung von Pflegegeld an Blinde und Schwerstbehinderte*, tekst dostępny na portalu: http://www.dbsv.org (31.12.2013); Hamburga z 19 lutego 1971 r., *Hamburg Gesetz über die Gewährung von Blindengeld* (HmbBlinGG), tekst dostępny na portalu: http://www.hamburg.de (10.11.2013); Hesji z 25 października 1977 r., *Hessen Gesetz über das Landesblindengeld für Zivilblinde* (LBliGG), tekst dostępny na portalu: http://www.hessenrecht.hessen.de (15.12.2013); Meklemburgii-Przedpomorza z 28 sierpnia 1995 r., *Mecklenburg-Vorpommern Gesetz über Landesblindengeld* (LBlGG), tekst dostępny na portalu: http://mv.juris.de (31.12.2013); Dolnej Saksonii z 18 stycznia 1993 r., *Gesetz über das Landesblindengeld für Zivilblinde*, tekst dostępny na portalu: http://www.dbsv.org (31.12.2013); Nadrenii Północnej Westfalii z 17 grudnia 1997 r., *Gesetz über die Hilfen für Blinde und Gehörlose* (GHBG), tekst dostępny na portalu: http://www.leben-ohne-barrieren.nrw.de (31.12.2013); Nadrenii-Palatynatu z 28 marca 1995 r., *Landesblindengeldgesetz* (LBlindenGG), tekst dostępny na portalu: http://www.rechtliches.de (30.12.2013); Saary

landach (np. w Brandenburgii, zgodnie z § 4 ust. 1 LPflGG) świadczenia pieniężne dla niewidomych nie przysługują osobom przebywającym w zakładach opieki czy podobnych instytucjach. Mogą one jednak ubiegać się o wsparcie na podstawie ustawy z 27 grudnia 2003 roku – Kodeks socjalny, Księga XII – Pomoc społeczna[24]. W takich przypadkach o wysokości świadczenia nie rozstrzyga już tylko stopień niepełnosprawności, lecz także stan majątkowy i poziom dochodów wnioskodawcy[25].

Niewidomi i słabowidzący w postępowaniu przed organami władzy

W ustawie *o wyrównywaniu sytuacji osób niepełnosprawnych* zobowiązano organy władzy publicznej do uwzględniania potrzeb osób niepełnosprawnych przy wydawaniu pisemnych rozstrzygnięć, decyzji, a także przygotowywaniu urzędowych formularzy (art. 10 BGG). Stosowne rozporządzenie określa rodzaje dokumentów, jakie winny być nieodpłatnie udostępniane w postępowaniu administracyjnym osobom niewidomym i niedowidzącym w formie umożliwiającej zapoznanie się z ich treścią[26]. Dodajmy, że analogiczne rozporządzenie[27] (z tym, że podstawą jego ustanowienia jest ustawa *o ustroju sądów powszechnych*[28]) dotyczy właściwego udostępniania osobom niewidomym i niedowidzącym dokumentów w postępowaniu przed sądem, prokuratorem, organami ścigania oraz w postępowaniu mandatowym i, zasadniczo, we wszystkich innych postępowaniach

z 2 lipca 1962 r., *Saarland Gesetz Nr. 761 über die Gewährung einer Blindheitshilfe*, tekst dostępny na portalu: http://www.dbsv.org (31.12.2013); Saksonii z 14 grudnia 2001 r., *Gesetz über die Gewährung eines Landesblindengeldes und anderer Nachteilsausgleiche* (LBlindG), tekst dostępny na portalu: http://www.revosax.sachsen.de (29.12.2013); Saksonii-Anhalt z 19 czerwca 1992 r., *Gesetz über das Blinden- und Gehörlosengeld im Land Sachsen-Anhalt*, tekst dostępny na portalu: http://www.landesrecht.sachsen-anhalt.de (30.12.2013); Szlezwiku-Holsztyna z 12 maja 1997 r., *Gesetz über Landesblindengeld*, tekst dostępny na portalu: http://www.gesetze-rechtsprechung.sh.juris.de (10.01.2014) i Turyngii z 9 marca 2006 r., *Thüringer Gesetz über das Blindengeld* (ThürBliGG), tekst dostępny na portalu: http://www.dbsv.org (31.12.2013). Należy dodać, że wysokość świadczeń w poszczególnych krajach związkowych jest zróżnicowana.

24 *Zwölftes Buch Sozialgesetzbuch – Sozialhilfe* (SGB XII), zwłaszcza § 72.

25 Szeroko o warunkach procedury przyznawania świadczeń na rzecz osób niewidomych i słabowidzących patrz: K. Th. Drerup (oprac.), *Ratgeber Recht…*, op. cit., s. 16 i n.

26 Rozporządzenie z 17 lipca 2002 r., *Verordnung zur Zugänglichmachung von Dokumenten für blinde und sehbehinderte Menschen im Verwaltungsverfahren nach dem Behindertengleichstellungsgesetz* (VBD).

27 Rozporządzenie z 26 lutego 2007 r., *Verordnung zur barrierefreien Zugänglichmachung von Dokumenten für blinde und sehbehinderte Personen im gerichtlichen Verfahren* (ZMV).

28 Ustawa z 9 maja 1975 r., *Gerichtsverfassungsgesetz* (GVG).

o charakterze egzekucyjnym. W sytuacji, gdy dokumenty takie miałyby być udostępniane w formie elektronicznej, należy również spełniać wymagania określone w rozporządzeniu z 12 września 2011 roku *o wolnej od barier technice informatycznej*[29].

Kwestię obowiązkowego udziału obrońcy w postępowaniu karnym reguluje ustawa z 12 września 1950 roku – Kodeks postępowania karnego[30]. Co prawda, wśród przesłanek wymienionych w jego § 140 ust. 1 nie wymienia się sytuacji, gdy oskarżonym jest osoba niewidoma czy słabowidząca (czy nawet w ogóle: niepełnosprawna), to jednak w ust. 2 tego paragrafu przewiduje się możliwość wyznaczenia przez sąd w każdym postępowaniu karnym (na wniosek zainteresowanego lub działając z urzędu) obrońcy, gdy oskarżony w sposób oczywisty nie jest w stanie bronić się samodzielnie. Niezdolność ta może wynikać ze stanu jego zdrowia fizycznego lub umysłowego. Wymienienie w tym ustępie osób niesłyszących i z niepełnosprawnym aparatem mowy nie wyklucza przyznawania obrońcy z urzędu osobom niewidomym lub słabowidzącym[31].

Podstawowe regulacje dotyczące niewidomych i słabowidzących w budownictwie, transporcie i w ruchu drogowym

Prawodawca niemiecki poza nałożeniem ogólnego obowiązku realizacji zasady wolności od barier (o czym była już mowa wyżej) zdecydował o licznych i rozbudowanych regulacjach szczegółowych. Należy podkreślić, że poza aktami o charakterze prawa powszechnego (ustawy i rozporządzenia), pierwszoplanowe znaczenie, jeśli chodzi o rozwiązania *stricte* techniczne, posiadają regulacje pochodzące od podmiotów o charakterze w swej istocie prywatnoprawnym. Choć nie zaliczylibyśmy ich do kategorii aktów prawa powszechnie obowiązującego, to należy traktować je jako dokumenty zawierające dyrektywy o charakterze faktycznie wiążącym. W pierwszej kolejności chodzi tu o normy pochodzące od Niemieckiego Instytutu Normalizacji (*Deutsches Institut für Normung* – DIN). Instytut ten, działając w obrocie prawnym jako zarejestrowane stowarzyszenie, pełni, na podstawie odpowiedniego porozumienia z państwem, funkcję instytucji

[29] *Verordnung zur Schaffung barrierefreier Informationstechnik nach dem Behindertengleichstellungsgesetz* (BITV 2.0).

[30] *Strafprozeßordnung* (StPO).

[31] Więcej o obronie z urzędu: http://pflichtverteidiger.net (30.12.2013).

użytku publicznego[32]. Drugim źródłem informacji na temat wymogów, jakie winny być spełniane m.in. przy urzeczywistnianiu zasady wolności od barier, są przedłożenia Naukowego Towarzystwa Dróg i Transportu (*Forschungsgesellschaft für Straßen- und Verkehrswesen* – FGSV)[33].

Ze względu na (prawniczy, nie zaś inżynierski) charakter niniejszego opracowania, ograniczamy się jedynie do wskazania tylko najważniejszych[34] norm DIN i wytycznych FGSV odnoszących się do budownictwa oraz organizacji przestrzeni poza budynkami, rezygnując przy tym ze szczegółowej ich charakterystyki. Wymienić tu zatem należy:

- DIN 18024 – *Teill Barrierefreies Bauen*, Budowle wolne od barier, część 1;
- DIN 32984 – *Bodenindikatoren*, Oznaczenia dotykowe umieszczane w podłożu z 2000 roku, wraz ze zmianami wprowadzonymi do normy w 2011 roku;
- DIN 32981 – *Zusatzeinrichtungen an Straßenverkehrssignalanlagen*, Urządzenia dodatkowe w instalacjach sygnalizacji ruchu drogowego;
- E DIN 18030 *Barrierefreies Bauen – Planungsgrundlagen und – Anforderungen*, Budowle wolne od barier – zasady i wymogi w zakresie planowania;
- *Richtlinien für die Anlage von Stadtstraßen* (RASt 06), Wytyczne FGSV w zakresie urządzania ulic;
- DIN 18040-1 *Barrierefreies Bauen Planungsgrundlagen – Teil 1: öffentlich zugängliche Gebäude*, Zasady planowania budowli wolnych od barier – część 1: budynki publicznie dostępne;
- DIN 18040-2 *Wohnungen*, Mieszkania;
- *Hinweise der FGSV Barrierefreie Verkehrsanlagen 2011*, Wskazówki FGSV z 2011 roku w zakresie wolnych od barier urządzeń transportowych;
- E DIN 18040-3 *Öffentlicher Verkehrs- und Freiraum*, Transport i miejsca publiczne;

[32] Dostęp do norm DIN jest płatny, nabyć je można za pośrednictwem portalu: http://www.din.de (30.12.2013). Opis niektórych rozwiązań technicznych kilku norm dotyczących urządzeń służących osobom niepełnosprawnym jest dostępny na portalu: http://nullbarriere.de (12.02.2014).

[33] Symptomatyczny jest tu wyrok Sądu Administracyjnego Brunszwiku z 6 kwietnia 2013 r. (sygn. 6 A 64/11), w którym rozstrzygnięcie, rzecz jasna, oparto na podstawie ustawowej, ale gdzie Wytyczne FGSV określono mianem „aktualnych, szczegółowych i odzwierciedlających stan wiedzy technicznej źródeł" – tekst orzeczenia jest dostępny na portalu: http://www.rechtsprechung.niedersachsen.de (12.01.2014).

[34] Por. B. Kohaupt, *Barrierefrei im öffentlichen Raum. Regelwerke*, Berlin 2013, s. 2 i n. Broszura jest dostępna na portalu: http://nullbarriere.de (13.01.2014).

- *Richtlinien für Lichtsignalanlagen* (RiLSA 10), Wytyczne FGSV w zakresie sygnalizacji świetlnej;
- *Empfehlungen für Fußgängerverkehrsanlagen* (EFA 02), Rekomendacje FGSV w zakresie urządzeń ruchu pieszych;
- *Richtlinien für die Anlage von Landstraßen* (RAL 2012), Wytyczne FGSV dotyczące inwestycji w zakresie dróg krajowych;
- *Richtlinie für die Anlage von Autobahnen* (RAA), Wytyczne FGSV dotyczące inwestycji w zakresie autostrad;
- *Empfehlungen für Anlagen des öffentlichen Personennahverkehrs* (EAÖ), Rekomendacje FGSV dla systemów transportu publicznego;
- *Empfehlungen für die Straßenraumgestaltung innerhalb bebauter Gebiete* (ESG), Rekomendacje FGSV dotyczące projektowania dróg w obszarach zabudowanych;
- *Empfehlungen für Radverkehrsanlagen* (ERA), Rekomendacje dla urządzeń służących rowerzystom.

Powyższy katalog nie wyczerpuje dyrektyw mających zastosowanie w realizacji zasady wolności od barier w Niemczech. Wspomnieć jeszcze trzeba o dokumentach pochodzących od Zrzeszenia Niemieckich Przedsiębiorstw Transportowych (*Verband Deutscher Verkehrsunternehmen* – VDV) oraz zasadach obowiązujących w Kolei Niemieckiej (*Deutsche Bahn AG* – DB AG). Co jednak najistotniejsze, to fakt, że regulacje te znajdują realne przełożenie w formie różnorodnych rozwiązań architektonicznych, ułatwień i oznakowań umożliwiających osobom niewidomym i niedowidzącym uczestnictwo w życiu społecznym. Mamy tu zatem do czynienia z, co do zasady, powszechną praktyką oznakowań kontrastowych, dotykowych, dźwiękowych, także właściwym oświetleniem określonych miejsc. Dotyczy to m.in. szlaków komunikacyjnych, w tym przejść podziemnych, korytarzy, hal dworcowych, schodów, wind, wejść i wyjść z budynków, drzwi, przejść dla pieszych, przystanków komunikacji miejskiej czy peronów[35].

Zwróćmy jeszcze uwagę na kwestię uczestnictwa osób niewidomych i słabowidzących w ruchu ulicznym. Zgodnie z rozporządzeniem z 13 grudnia 2010 roku *o prawie jazdy*[36], osoba, która ze względu na swoją fizyczną ułomność nie jest w stanie w sposób bezpieczny uczestniczyć w ruchu drogowym, zobowiązana jest do noszenia na obu ramionach opasek

[35] Szeroko o rozwiązaniach technicznych służących osobom niepełnosprawnym patrz: V. Sieger, A. Hintzke, A. Rau, S. Eckes, *Handbuch Barrierefreie Verkehrsraumgestaltung*, Bonn 2008, passim.

[36] *Verordnung über die Zulassung von Personen zum Straßenverkehr* (FeV).

(lub innych dostatecznie widocznych oznaczeń) w kolorze żółtym z trzema czarnymi kropkami. Osoby niewidome i słabowidzące mają nadto prawo do używania białej laski. W sytuacji korzystania z pomocy psa przewodnika uprząż zwierzęcia winna być również biała (§ 2 ust. 2 FeV). Zwraca się uwagę na to, że korzystanie ze wskazanych wyżej oznakowań, zarówno w sytuacji gdy osoba niewidoma lub słabowidząca porusza się samotnie, jak i w asyście osoby towarzyszącej, służy nie tylko zapobieganiu wypadkom. Posiadanie lub nieposiadanie tych oznaczeń ma także istotne znaczenie w postępowaniu dowodowym w razie zaistnienia wypadku z udziałem osoby niewidomej lub słabowidzącej[37].

Niewidomy w Niemczech posiada też prawo do karty parkingowej (*Parkausweis*). Od 2001 roku jest to tzw. ujednolicona niebieska europejska karta osób niepełnosprawnych. Umieszczona za przednią szybą samochodu uprawnia do parkowania na miejscach przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych, zwalnia z opłat w strefach objętych parkometrami, zezwala na parkowanie w miejscach z ograniczeniem postoju (maksymalnie do trzech godzin) oraz na przekraczanie czasu dozwolonego postoju w miejscach, gdzie czas taki obowiązuje pozostałych uczestników ruchu drogowego[38].

Uprawnienia niewidomych i słabowidzących w transporcie publicznym

Niewidomym i słabowidzącym przysługują także istotne zwolnienia w zakresie odpłatności za przejazdy środkami transportu publicznego. W zależności od orzeczonego stopnia niepełnosprawności (i przyznanych oznaczeń zamieszczonych w legitymacji osoby niepełnosprawnej, o czym była mowa wyżej) osoby takie mogą mieć prawo do bezpłatnych przejazdów transportem miejskim (i podmiejskim) każdego rodzaju. Do ruchu podmiejskiego zalicza się (względem osoby niepełnosprawnej) także trasy pociągów każdego rodzaju (w przedziale klasy 2), o ile nie przekraczają one 50 km od miejsca zamieszkania uprawnionego[39]. Odrębną kwestię stanowią opłaty za przejazd osób towarzyszących niepełnosprawnym (dotyczy to przewodników osób od 70 stopnia niepełnosprawności). Ich przejazdy (również w ruchu dalekobieżnym) są bezpłatne. Uprawnieni nie ponoszą też kosztów przejazdu swoich psów przewodników. Rezerwacja miejsca przeznaczonego dla osoby niepełnosprawnej, osoby jej towarzyszącej i dla

37 K. Th. Drerup (oprac.), *Ratgeber Recht…*, op. cit., s. 57.

38 Ibidem, s. 58.

39 Dopuszczalne jest pobieranie dopłat za jazdę pociągami pośpiesznymi i InterRegio.

psa przewodnika jest także wolna od opłat[40]. Dodajmy, że choć nie ma w Niemczech określenia granic dopuszczalnego wieku przewodnika osoby niewidomej lub słabowidzącej, to wymaga się, by była to osoba zdolna do „odpowiedniej reakcji w pewnych sytuacjach"[41].

Organizacje społeczne wspierające osoby niewidome i słabowidzące

Na gruncie niemieckim warto jeszcze zwrócić uwagę na aktywność organizacji społecznych mających na celu wspieranie osób niewidomych lub słabowidzących. Najważniejszą z nich (o największym zasięgu terytorialnym, personalnym i merytorycznym) jest Niemiecki Związek Niewidomych i Słabowidzących, *Deutscher Blinden- und Sehbehindertenverband e.V.* (DBSV). Zgodnie ze swym Statutem, zrzesza on organizacje niewidomych i słabowidzących działające na poziomie landów i szczeblu ogólnokrajowym, organizacje i instytucje posiadające w swym zakresie właściwości różnorodne problemy dotyczące tej niepełnosprawności, wreszcie osoby fizyczne i prawne, które finansowo lub ideowo wspierają Związek. Pełniąc funkcję centrali, reprezentuje on nadto na szczeblu federalnym 20 organizacji funkcjonujących na poziomie krajów związkowych[42]. DBSV prowadzi bardzo szeroką działalność organizatorską, doradczą i kulturalną, kierowaną do potrzebujących wsparcia i ich rodzin. Spełniając warunki, o których mowa w § 13 BGG, Związek może też występować w sprawach o naruszenie praw osób niewidomych i słabowidzących[43].

* * *

Powyższa, z założenia dość pobieżna, charakterystyka sytuacji osób niewidomych i słabowidzących w Republice Federalnej Niemiec, prowa-

40 K. Th. Drerup (oprac.), *Ratgeber Recht…*, op. cit., s. 59 i n.

41 Przykładowo w piśmie Kolei Niemieckiej z 25 sierpnia 1989 r. (sygn. P 2013-2369/89) odmówiono prawa do bezpłatnego przejazdu dla przewodnika będącego ośmioletnim dzieckiem. Podobnie – osoba niepełnosprawna, która sama wymagała przewodnika, nie mogła pełnić funkcji osoby towarzyszącej w podróży innemu niepełnosprawnemu – por. H. Demmel, K. Th. Drerup, *Merkblatt für Blinde und Sehbehinderte*, s. 29, broszura DBSV dostępna na portalu: http://www.eliseh.info (22.10.2013).

42 W Badenii-Wirtembergii i w Nadrenii Północnej Westfalii funkcjonują po trzy organizacje zrzeszone w DBSV, w pozostałych landach po jednej.

43 Szeroko o stawianych sobie zadaniach i przejawach aktywności Związku: http://www.dbsv.org/ (10.11.2013).

dzi, naszym zdaniem, do wniosku, że mamy tu do czynienia z rozbudowanym i racjonalnie skonstruowanym systemem wsparcia tych osób, który w praktyce wykazuje się dużą sprawnością i efektywnością oddziaływania. Może on stanowić dobry przykład dla budowy i rozwoju społeczeństwa, w którym niewidomi i słabowidzący mają szansę na realną integrację.

Katarzyna Ciulkin-Sarnocińska

Sytuacja osób niewidomych i słabowidzących w Stanach Zjednoczonych

Impulsem do stworzenia w Stanach Zjednoczonych regulacji prawnej dotyczącej osób niepełnosprawnych było zakończenie wojny w Wietnamie. Wówczas w 1973 roku została uchwalona ustawa *o rehabilitacji* (*Rehabilitation Act*[1]). Następnie w 1979 roku z okazji Dnia Praw Obywatelskich Osób Niepełnosprawnych członkowie Centrum Niezależnego Życia (*Center for Independent Living*[2]) w Berkeley w Kalifornii napisali Listę Praw Obywateli Niepełnosprawnych. W 1985 roku Krajowa Rada ds. Badań i Instytut Medycyny (*National Research Council*[3] *& the Institute of Medicine*[4]) opracowały raport pt. *Urazy w Ameryce* (*Injury in America*[5]). W 1988 roku wraz z rozwojem technologii zwrócono uwagę na dostosowanie dostępnych rozwiązań technologicznych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wówczas powstała ustawa zajmująca się przedmiotową materią (*Public Law 100407, The Technology Related Assistance for Individuals with Disabilities Act*[6]) oraz ustawa wymagająca od wszystkich nowo wybudowanych domów wielorodzinnych adaptacji dla potrzeb osób niepełnosprawnych *(Public Law 100430, The Fair Housing Amendments Act*[7]).

---

1 Treść ustawy *Rehabilitation Act*, tekst ustawy dostępny pod adresem: http://www.dol.gov/oasam/regs/statutes/sec504.htm (3.03.2014).

2 Główna strona internetowa Centrum Niezależnego Życia, informacje dostępne pod adresem: http://www.cilberkeley.org (3.03.2014).

3 Główna strona internetowa Krajowej Rady ds. Badań, informacje dostępne pod adresem: http://www.nationalacademies.org/nrc (3.03.2014).

4 Główna strona internetowa Instytutu Medycyny, informacje dostępne pod adresem: http://www.iom.edu (3.03.2014).

5 Injury IN AMERICA, A Continuing Public Health Problem, Committee on Trauma Research, Commission on Life Sciences, National Research Council and the Institute of Medicine, National Academy Press, Washington D.C. 1985, tekst dostępny pod adresem: http://www.nap.edu/openbook.php?record_id=609&page=R11 (3.03.2014).

6 Treść ustawy *The Technology Related Assistance for Individuals with Disabilities Act*, tekst dostępny pod adresem: http://www.ok.gov/abletech/documents/Tech%20Act-Individuals%20with%20Disabilities.pdf (3.03.2014).

7 Treść ustawy *The Fair Housing Amendments Act*: tekst dostępny pod adresem: http://www.justice.gov/crt/about/hce/title8.php (3.03.2014).

W dniu 26 lipca 1996 roku prezydent USA George Bush podpisał ustawę *o Amerykanach z niepełnosprawnościami*, zwaną w skrócie ADA (*Public Law 101336, The Americans with Disabilities Act*[8]), która aktualnie kompleksowo reguluje sytuację prawną osób niepełnosprawnych.

Preambuła ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* wskazuje, iż około 43 mln Amerykanów zmaga się ze swoją niepełnosprawnością. Z uwagi na fakt, iż w krajach rozwiniętych, do których z pewnością zaliczają się Stany Zjednoczone, społeczeństwo stopniowo się starzeje, problem ten narasta. Historia wielokrotnie pokazywała, iż w naturze człowieka leży podkreślenie odmienności ludzi i ich izolacja poprzez segregację do konkretnej grupy społecznej. Należy zauważyć, iż pomimo że w ostatnich latach społeczeństwo amerykańskie wykazuje się większą tolerancją, to nie wpłynęło to na poprawę życia ludzi niepełnosprawnych. Nietolerancja ma wpływ na postrzeganie ludzi niepełnosprawnych we wszystkich obszarach życia społecznego, takich jak: praca, mieszkanie, miejsca publiczne, szkoły, transport publiczny, telekomunikacja, dostęp do instytucji publicznych oraz szpitali.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w przeciwieństwie do innych form dyskryminacji, dyskryminacja osób niepełnosprawnych nie jest w świetle prawa Stanów Zjednoczonych karalna. Wiąże się to z tym, iż osoby niepełnosprawne nie są prawnie chronione przed osobami je dyskryminującymi. Ponadto takie osoby są również narażone na pośrednią dyskryminację, objawiającą się m.in. przez nieuwzględnienie ich ułomności w projektach architektonicznych, środkach transportu i telekomunikacji, w braku przystosowania miejsc pracy, a także miejsca zamieszkania.

Ustawa została „powołana do życia" po przeprowadzeniu pomiarów statystycznych i pozyskaniu danych porównawczych oraz specjalistycznych badań, które dowiodły, iż ludzie niepełnosprawni zajmują względem reszty społeczeństwa podrzędną pozycję z uwagi na status socjalny, ekonomiczny i edukacyjny. Wpływa to negatywnie na możliwość uwzględnienia ich potrzeb.

Ustawa *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* ma zadanie wyrównać ich wszelkie szanse i zapewnić ich pełny udział w życiu społecznym i zawodowym, prowadząc do samowystarczalności finansowej. W tym miejscu należy zauważyć, iż rząd Stanów Zjednoczonych umożliwił osobom niepełnosprawnym życie na równych zasadach jak ludziom pełnosprawnym. To kompleksowe rozwiązanie pozwala niepełnosprawnym poczuć się pełnowartościowymi osobami, które mają równe szanse na normalne życie.

[8] Treść ustawy dostępna pod adresem: http://www.ada.gov/pubs/adastatute08.htm (3.03.2014).

Zakres przedmiotowy ustawy obejmuje sytuację niepełnosprawnych we wszystkich sferach życia, zmierzając do eliminacji przyczyn ich dyskryminacji. Ustawa ta reguluje także sytuację osób niewidomych i słabowidzących, przy czym nie istnieje inny odrębny akt prawny regulujący w sposób całościowy ich sytuację prawną. Poszczególne stany USA posiadają swoje własne uregulowania prawne dotyczące osób niepełnosprawnych. Doprecyzowywują one powszechnie obowiązującą ustawę *o Amerykanach z niepełnosprawnościami.*

Ustawa *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* w rozdziale 125, podrozdziale II, części B reguluje sytuację prawną osób niepełnosprawnych w transporcie publicznym. Ponadto szczególne uprawnienia osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym zostały wyrażone w *Zasadach Ruchu Drogowego*, uchwalonych przez Departament Transportu na lata 2011–2013.

Ustawodawca realizuje zasadę równego traktowania osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych lub słabowidzących, poprzez zapewnienie wyraźnego i powszechnie zrozumianego obowiązku prawnego eliminacji wszelkich barier dyskryminacyjnych wobec osób niepełnosprawnych. Ustawa jednoznacznie wskazuje normy określające warunki dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Rząd federalny Stanów Zjednoczonych i naczelne organy państwa zostały upoważnione do egzekwowania prawa względem osób naruszających ww. ustawę. Ponadto na mocy Czternastej Poprawki do Konstytucji Stanów Zjednoczonych[9] z dnia 9 lipca 1868 roku każdy jest zobowiązany przestrzegać zasad dotyczących niedyskryminacji. Ustawa przykładowo wskazuje sytuacje, w których osoby niepełnosprawne mogą być dyskryminowane. Dotyczy to barier architektonicznych, zatrudnienia, realizacji prawa wyborczego, samorealizacji kulturowej i społecznej, a także barier psychologicznych.

W Stanach Zjednoczonych uszkodzenia wzroku stanowią poważny problem. Wzrasta liczba osób chorych przewlekle na choroby, które prowadzą do stopniowej utraty wzroku. Rząd Stanów Zjednoczonych Ameryki wyznaczył jako swoje priorytetowe cele do 2020 roku pomoc społeczeństwu w zakresie chorób związanych ze wzrokiem. W wyniku powyższych założeń społeczeństwu amerykańskiemu został zapewniony dostęp do usług medycznych[10].

[9] Poprawki do Konstytucji Stanów Zjednoczonych, tekst dostępny pod adresem: http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_amendments_11-27.html (3.03.2014).

[10] Informacje na temat programu rządowego dostępne pod adresem: http://www.healthypeople.gov/2020/topicsobjectives2020/objectiveslist.aspx?topicId=42 (3.03.2014).

W Stanach Zjednoczonych istnieje stanowisko asystenta osób dorosłych (*Adult Public Assistance – APA*). O taką pomoc mogą ubiegać się niepełnosprawni, w tym niewidomi lub słabowidzący[11]. Ponadto istnieje system pośredniczenia w wyszukiwaniu asystentów dla osób niepełnosprawnych w stopniu wysokim. W takim przypadku asystenci są częściowo opłacani ze środków władz centralnych i lokalnych.

W Stanach Zjednoczonych są organizowane kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Przedmiotowe kampanie przedstawiają informację na temat posługiwania się przez niewidomych i słabowidzących białymi laskami. Skupiają się na podawaniu istotnych informacji na temat warunków społecznych oraz gospodarczych, a także aspiracji osób niewidomych i słabowidzących do funkcjonowania w normalnym życiu. Spotkania są organizowane przez Państwową Federację Niewidomych (*National Federation of the Blind*) oraz przez Międzynarodowy Klub Lwów[12] (*Lions Clubs International*[13]). W 1964 roku Narodowa Federacja Niewidomych złożyła Prezydentowi Stanów Zjednoczonych wniosek z propozycją, aby Kongres ustanowił dzień 15 października międzynarodowym dniem niewidomych[14]. Prezydent wypowiedział się na temat zasadności poruszania się niewidomych i słabowidzących z białą laską, a ponadto uznał białą laskę za symbol zdolności niewidomych do normalnego życia[15]. Centrum Kontroli i Zapobiegania Chorobom (*Centers for Disease Control and Prevention*[16]) zorganizowało panel, w którym wzięło udział 14 krajowych i międzynarodowych ekspertów. Ich celem było zidentyfikowanie działań i priorytetów na rzecz wzmocnienia krajowych systemów w monitorowaniu nierówności wśród osób niewidomych i słabowidzących, a także dostępu do służby zdrowia[17].

Zgodnie z definicją sformułowaną przez Stowarzyszenie Amerykańskich Standardów (*American Standards Association*) barierami ar-

---

11 Informacje na temat profesjonalistów zajmujących się pomocą osobom niewidomym dostępne pod adresem: https://nfb.org/professionals (3.03.2014).

12 Międzynarodowy Klub Lwów – jest filantropijną pozarządową, skupiającą swych członków na zasadzie wolontariatu. Ponieważ skupia ponad 1,3 mln ludzi i 45 tys. klubów w około 200 krajach na całym świecie, prawdopodobnie jest największą tego typu organizacją na świecie. Siedziba międzynarodowa mieści się w Oak Brook w Illinois.

13 Główna strona internetowa Lions Club International, informacje dostępne pod adresem: http://www.lionsclubs.org/EN/index.php (3.03.2014).

14 78 Stat. 1003.

15 29 Fed. Reg. 14051 (1964); 30 Fed. Reg. 12931 (1965).

16 Główna strona internetowa Centrum Kontroli i Zapobiegania Chorobom, informacje dostępne pod adresem: http://www.cdc.gov (3.03.2014).

17 American Journal of Ophthalmology 2012, Dec, Vol. 154 (supplement).

chitektonicznymi są: publiczne projekty architektoniczne, które sprawiają problemy osobom niepełnosprawnym fizycznie. W celu zapewnienia zgodności z normami, Kongres Stanów Zjednoczonych ustanowił Zarząd Architektonicznych i Komunikacyjnych Barier (*the Architectural and Transportation Barriers Compliance Board* – ATBCB), który czuwa nad tym, aby nie powstawały utrudnienia architektoniczne dla osób niepełnosprawnych. Ta instytucja została uwzględniona w sekcji 502 ustawy *o rehabilitacji* z 1973 roku (*Rehabilitation Act of 1973*), 29.U.S.C. 792.

Zarząd Architektonicznych i Komunikacyjnych Barier składa się z przedstawicieli jedenastu agencji federalnych. W ich skład wchodzą: cztery agencje ustanawiające standardy, Departament Edukacji, Zdrowia i Opieki Społecznej (*the departments of Education, Health and Human Services*), Departament Spraw Wewnętrznych (*the department of Interior*), Departament Sprawiedliwości (*the department of Justice*), Departament Pracy (*the department of Labor*), Departament Transportu (*the department of Transportation*), Departament Administracji (*the department of Veterans Administration*) oraz jedenastu członków powoływanych przez Prezydenta Stanów Zjednoczonych z ogółu społeczeństwa. Zgodnie z 1978 poprawką do Sekcji 502 ustawy *o rehabilitacji* (*Rehabilitation Act*) Zarząd Architektonicznych i Komunikacyjnych Barier ma odpowiadać także za wydawanie wytycznych oraz wymagań dotyczących podstawowych standardów. W efekcie powstały wytyczne, które zostały opublikowane w Rządowym Rejestrze (*Federal Register*) z dnia 4 sierpnia 1982 roku (47 FR 33862) oraz są skodyfikowane w Kodeksie Przepisów Federalnych (*The Code of Federal Regulations* – CFR) części 1190[18]. Agencje ustanawiające normy określiły, że jednolite standardy, jakie zostały przez nie przyjęte, muszą być zgodne zarówno z wytycznymi ustanowionymi przez Zarząd Architektonicznych i Komunikacyjnych Barier, jak i zgodne z normami opublikowanymi przez Amerykański Instytut Standardów (*American National Standards Institute* – ANSI[19]). Amerykański Instytut Standardów jest organizacją pozarządową. Instytut publikuje powszechnie zalecane normy, które są opracowywane przez komitet składający się z 52 organizacji reprezentujących stowarzyszenia osób niepełnosprawnych, specjalistów od rehabilitacji, projektantów, konstruktorów oraz producentów. Normy zostały nazwane: ANSI A117.1 „Specyfikacje do tworzenia budynków i obiektów

[18] Informacje dostępne pod adresem: http://www.access-board.gov/guidelines-and-standards/buildings-and-sites/14-architectural-barriers-act/467-uniform-federal-accessibility-standards (3.03.2014).

[19] Główna strona internetowa Amerykańskiego Instytutu Standardów, informacje dostępne pod adresem: http://www.ansi.org (3.03.2014).

dostępnych do używania przez osoby niepełnosprawne fizycznie" (*Specifications for Making Buildings and Facilities Accessible to, and Usable by, Physically Handicapped People*).

Normy A117.1 ANSI zostały uchwalone w 1961 roku i stanowiły podstawę techniczną dla pierwszych standardów przyjętych przez rząd federalny oraz większość rządów stanowych. Aktualnie wydane wytyczne, ANSI A117.1 – 1980, oparte są na badaniach finansowanych przez Departament Domów i Miejskiego Budownictwa Stanów Zjednoczonych (*U.S. Department of Housing and Urban Development*[20]). Wytyczne są powszechnie akceptowane przez sektor prywatny oraz są zalecane przy tworzeniu lokalnych przepisów budowlanych. Zgodnie z celem ujednolicenia wymogów prawa federalnego i prawa stanowego pomiędzy Jednolitymi Federalnymi Standardami Dostępności (*Uniform Federal Accessibility Standards* – UFAS[21]) a ANSI A117.1 – 1980 nastąpił etap ujednolicania prawa.

Jednolite Standardy Dostępności zostały opublikowane w Federalnym Rejestrze w dniu 7 sierpnia 1984 roku (49 FR 31528). Każda z agencji normalizacyjnych podjęła się dokonania zmian w celu ujednolicenia obowiązujących standardów. Państwowa Administracja Stanów Zjednoczonych (*U.S. Services Administration* – GSA[22]) z dniem 7 sierpnia 1984 roku przyjęła Jednolite Federalne Standardy Dostępności w 41 CFR 101 – 19.6. Departament Domów i Miejskiego Budownictwa Stanów Zjednoczonych z dniem 4 października 1984 roku przyjął Jednolite Federalne Standardy Dostępności w 24 CFR części 40. Poczta Stanów Zjednoczonych z dniem 15 listopada 1984 roku przyjęła wytyczne w Podręczniku nr 4 (*Handbook RE – 4 „Standards for Facility Accessibility by the Physically Handicapped"*).

Na mocy rozdziału III ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami*, nikt nie może być dyskryminowany ze względu na niepełnosprawność w odniesieniu do pełnego i równego korzystania z towarów i usług[23]. Osobą niepełnosprawną jest osoba z umysłowym lub fizycznym upośledzeniem,

---

20 Główna strona internetowa Departamentu Domów i Miejskiego Budownictwa Stanów Zjednoczonych, informacje dostępne pod adresem: http://portal.hud.gov/hudportal/HUD (3.03.2014).

21 Główna strona internetowa Jednolitych Federalnych Standardów Dostępności, informacje dostępne pod adresem: http://www.access-board.gov/guidelines-and-standards/buildings-and-sites/about-the-aba-standards/ufas (3.03.2014).

22 Główna strona internetowa Państwowej Administracji Stanów Zjednoczonych, informacje dostępne pod adresem: http://www.gsa.gov/portal/category/100000 (3.03.2014).

23 Title III of the ADA is at 42 United States Code (USC) § 12181-84. The ADA Title III regulations (28 Code of Federal Regulations (CFR) Part 36) and the ADA Standards for Accessible Design, as amended, are available on the Department of Justice ADA, informacje dostępne pod adresem: http://www.ADA.gov. Citations to the relevant sections are given for ease of reference (3.03.2014).

które znacznie ogranicza jedno lub więcej głównych działań życiowych (28 CFR § 36, 104). Istnieje 12 kategorii miejsc, w których osoby niepełnosprawne mogą być dyskryminowane:

- zajazdy, hotele, motele i inne miejsca noclegowe;
- restauracje, bary i inne miejsca oferujące żywność lub napoje;
- kina, teatry, sale koncertowe, stadiony, miejsca przeznaczone na wystawy lub miejsca przeznaczone do rozrywki;
- audytoria, centra kongresowe, sale wykładowe i inne miejsca spotkań;
- piekarnie, sklepy spożywcze, sklepy odzieżowe i sklepy ze sprzętem, centra handlowe i inne placówki sprzedaży;
- pralnie, banki, salony kosmetyczne i salony fryzjerskie, biura podróży, salony pogrzebowe, stacje benzynowe, apteki, kancelarie prawnicze, biura księgowych, biura ubezpieczeń i służba zdrowia oraz inne zakłady usługowe;
- stacje transportu publicznego;
- muzea, biblioteki, galerie;
- parki, ogrody zoologiczne, parki rozrywki i inne miejsca rekreacji;
- szkoły (żłobki, przedszkola, szkoły podstawowe, szkoły średnie, szkolnictwo wyższe);
- domy opieki, schroniska dla bezdomnych, banki żywności, domy dziecka i inne ośrodki opieki społecznej;
- siłownie, uzdrowiska, kręgielnie, pola golfowe i inne obiekty.

Rozdział III zakazuje innych form wykluczenia i dyskryminacji na podstawie niepełnosprawności i obliguje podmioty do racjonalnego modyfikowania swojej polityki, praktyk i procedur tak, aby umożliwić osobom niepełnosprawnym swobodne poruszanie się na co dzień.

Ponadto art. 28 CFR § 36, 302 (c), ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* zezwala na wejście do hotelu oraz innych miejsc noclegowych z psem przewodnikiem. Nie ma obowiązku posługiwania się licencją lub poświadczonym urzędowo dokumentem, iż jest się osobą niepełnosprawną. Nie można również pobierać opłaty za wniesienie zwierzęcia do hotelu (28 CFR § 36, 302 (c) (6) i (8)).

Na mocy rozdziału III ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* wszelkie projekty, które są realizowane po dacie wejścia tej ustawy w życie, tj. po lipcu 1992 roku, muszą być zgodne z zawartymi w niej wytycznymi[24].

[24] Wytyczne dotyczące barier architektonicznych w ustawie *o Amerykanach z niepełnosprawnościami,* informacje dostępne pod adresem: http://finduslaw.com/americans-disabilities-act-1990-ada-42-us-code-chapter-126 (3.03.2014).

Powyżej wskazane wytyczne mają również zastosowanie do istniejących obiektów. Zgodnie z legalną definicją dyskryminacji niepełnosprawnych zawartą w ustawie *o Amerykanach z niepełnosprawnościami*, dyskryminacja przejawia się również w nieusunięciu barier architektonicznych w istniejących obiektach[25].

Wyjątkowo w przypadku obiektów historycznych wpisanych do Krajowego Rejestru, w sytuacji, gdyby wprowadzenie urządzeń pomagających niepełnosprawnym zagrażałoby zniszczeniu tych obiektów, wówczas istnieje możliwość zastosowania alternatywnych środków.

W dniu 15 września 2010 roku Departament Sprawiedliwości wydał nowe przepisy dotyczące wdrożenia rozdziałów II i III ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami*. Weszły one w życie w dniu 15 marca 2011 roku[26]. Nowelizacja odnosi się do wymagań budynków publicznych. Również właściciele publicznych basenów muszą przestrzegać nowych standardów. Powyższe wytyczne dotyczą także od 31 stycznia 2013 roku małych basenów i centrum SPA[27]. Departament Sprawiedliwości opublikował wymagania, jakie powinny spełniać baseny. Odnosi się to przede wszystkim do wejść i wyjść z basenu[28]. Jednakże w stosunku do już istniejących basenów nie można wymagać pełnej zgodności z wytycznymi. W tym wypadku są możliwe pewne wyjątki[29].

Rozdział III ustawy *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* reguluje sytuację prawną osób niepełnosprawnych, które chcą egzekwować swoje prawa w sądzie. Osoby fizyczne mają prawo na wniesienie skargi do Departamentu Sprawiedliwości. Jednak nie są do tego zobowiązane. Dochodząc swoich praw, mają możliwość uzyskania zadośćuczynienia, jednakże nie mogą uzyskać odszkodowania. W przypadku wygranej sprawy osoby egzekwujące swoje prawa mogą dochodzić od strony przegranej opłat, jakie poczyniły za reprezentację ich w sądzie przez prawnika.

Istniejąca w Stanach Zjednoczonych Narodowa Federacja Niewidomych (*National Federation of the Blind*) jest najstarszą, największą i najbardziej wpływową organizacją osób niewidomych. Została założo-

[25] Legalna definicja dyskryminacji, informacje dostępne pod adresem: http://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/12182#b_2_A_iv (3.03.2014).

[26] U.S. Department of Justice (February 16, 2011), 2010 Revised ADA Requirements: Effective Date and Compliance Date.

[27] „ADA Pool Lift Deadline Extended Until January 31, 2013". *The National Law Review*. Greenberg Traurig, LLP. 2012-05-18. Retrieved 2012-06-20.

[28] „ADA 2010 Revised Requirements: Accessible Pools – Means of Entry and Exit". U.S. Department of Justice Civil Rights Division. 2012-05-24. Retrieved 2012-06-20.

[29] „2013 ADA Pool Lift Compliance Deadline: Has Your Business Complied?". *The National Law Review*. Lowndes, Drosdick, Doster, Kantor & Reed, P.A. 2013-01-29. Retrieved 2013-02-19.

na w 1940 roku. Zajmuje się obroną praw obywatelskich i równości osób niewidomych. Rozwija innowacyjną technologię i edukację. Przeprowadza szkolenia i programy w celu zapewnienia niewidomych i tych, którzy tracą wzrok, o tym, iż mogą stać się niezależni[30]. Narodowa Federacja Niewidomych ma oddziały we wszystkich pięćdziesięciu Stanach oraz Puerto Rico, a także ponad siedemset lokalnych oddziałów[31].

W Stanach Zjednoczonych niewidomi lub słabowidzący w ruchu drogowym posługują się białą laską i korzystają z pomocy psa przewodnika. Pozwala im to na bezpieczne i szybsze przemieszczenie się w terenie oraz umożliwia prowadzenie aktywnego trybu życia. Frank Morris wraz z Dorothy Harrison Eustis w 1929 roku założyli szkołę *The Seeing Eye* w Morristown oraz ośrodek szkolenia dla psów i ich właścicieli w Nashville. W 1932 roku szkoła przeniosła się na stałe do Whippany w New Jersey[32]. Psy przewodnicy są starannie dobierane pod względem budowy fizycznej oraz cech psychicznych. Muszą być odpowiednio duże, spokojne, opanowane i o małej pobudliwości płciowej. Psy są przyjazne dla ludzi, jednakże muszą wykazywać się nieufnością wobec obcych. Psy reagują na komendy: „naprzód", „prowadź", „prosto", „w lewo", „w prawo", „prowadź sam", „szukaj przejścia", „szukaj drzwi". Przygotowane są do bezpiecznego prowadzenia osoby niewidomej po chodniku lub jezdni, w ruchu ulicznym, zatrzymania się przed krawężnikami, przeprowadzenia przez przejścia na ulicy, zatrzymania się przed przeszkodami i ich omijania, a także wsiadania, wysiadania i odpowiedniego zachowywania się w środkach lokomocji.

Osoby niewidome i słabowidzące w ruchu drogowym mają tzw. prawo białej laski. Gdyby doszło do wypadku, to wówczas to prawo[33], z pewnymi wyjątkami, uwalnia od odpowiedzialności niewidomych i słabowidzących, którzy posługują się białą laską bądź są prowadzeni przez psa[34]. Sprowadza się to do tego, iż kierowca, który potrąci niewidomego, jest uznany za winnego przestępstwa[35]. Istnieje domniemanie, iż kierowca ma świadomość,

30 Główna strona internetowa Narodowej Federacji Niewidomych, informacje dostępne pod adresem: https://nfb.org (3.03.2014).

31 Informacje na temat oddziałów Narodowej Federacji Niewidomych zostały opublikowane na stronie internetowej: https://nfb.org/state-and-local-organizations.

32 M. Garbat, *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania,* Nr III/2013 (8).

33 U.S. Dep't of Health, Educ. & Welfare State Letter No. 747, Table 27, July 2, 1964.

34 U.S. Dep't of Health, Educ. & Welfare, State Letter No. 746, Table 32, July 2, 1964. Roughly 40% travel with family members, friends, or paid guides; 13.3% with canes; 1% with dogs; 22.7% travel alone and without a cane.

35 E.g. Gen. Acts of Mass. 1918, ch. 231, at 201-02; Cal. Stats. 1919, ch. 183, at 273-74; Laws of 111. 1919, S.B. No. 449, at 534-37; Laws of Minn. 1919, ch. 365, at 389-90; New Stat. 1919, ch. 182, at 329; Laws of N.J. 1919, ch. 74, at 138-44. For a general history of vocational rehabilitation, see C. E. Obermann, *A History of Vocational Rehabilitation in America* (1965).

że dana osoba jest niewidoma lub słabowidząca. Osoby niewidome i słabowidzące mogą swobodnie poruszać się w miejscach publicznych oraz korzystać z publicznych środków komunikacji[36].

Obowiązujące w Stanach Zjednoczonych prawo ma istotny wpływ na poczucie bezpieczeństwa osób niewidomych i słabowidzących. Posiadanie białej laski i psa przewodnika jest utożsamiane z osobami niewidomymi. Taki symbol jest uniwersalny na całym świecie. Powoduje to, iż kierowcy są wyczuleni na osoby, które posługują się tymi atrybutami. Państwowa Organizacja Niewidomych (*National Federation of the Blind*) stoi na stanowisku, iż jest to symbol równości, niezależności i mobilności[37]. Biała laska stała się znakiem rozpoznawczym osób niewidomych i słabowidzących[38].

Przykładowo, szczególne uprawnienia osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym zostały wyrażone w Zasadach Ruchu Drogowego wydanych przez Departament Transportu na lata 2011-2013[39]. Piesi posługujący się białymi laskami lub poruszający się z psami przewodnikami mają pierwszeństwo na przejściu dla pieszych. W takiej sytuacji samochód, który zauważy osobę wyróżniającą się atrybutami przewidzianymi dla osób słabowidzących lub niewidomych, jest zobowiązany ustąpić jej pierwszeństwa, umożliwiając spokojne przejście na drugą stronę jezdni. Duży nacisk został położony na wysoką kulturę osobistą kierowców i wzajemną uprzejmość.

Rejestr Urazów Oczu Stanów Zjednoczonych (*United States Eye Injury Registry*) z 2000 roku przeprowadził specjalistyczne badania na przestrzeni od 1988 roku do 2000 roku, w których ustalono, iż 13% osób doznało uszkodzeń wzroku w wyniku wypadków drogowych[40]. W wyniku doznanych obrażeń w wypadku drogowym można uszkodzić wzrok np. poprzez wbicie się odłamków szkieł w tkankę oczną, złamania oczodołu, krwiaka i innych obrażeń[41]. Dane statystyczne z 1977 roku przedstawione przez Narodowe Centrum Zdrowia (*National Center for Health Statistics Health*

---

36 41 Stat. 735.

37 *He Walks by Faith Justified by Law,* supra note 360.

38 Vice President Humphrey's address at the Twenty-fifth Annual Convention of the National Federation of the Blind, The Braille Monitor 1965, Aug, s. 8.

39 Zasady Ruchu Drogowego uchwalone przez Departament Transportu na lata 2011-2013, informacje dostępne pod adresem: http://www.dot.nd.gov/divisions/driverslicense/docs/rulesroad.pdf (3.03.2014).

40 Dane statystyczne osób, które w wyniku wypadku drogowego doznały uszkodzeń wzroku, informacje dostępne pod adresem: http://www.gesta.org/estudos/statistics0402.pdf (3.03.2014).

41 R. M. Feist, J. I. Lim, B. C. Joondeph, S. C. Pflugfelder, W. F. Mieler, B. H. Ticho, K. Resnick, *Penetrating ocular injury from contaminated eating utensils,* Archives of Ophthalmology 1991, Jan, Vol. 109(1): 23-30. PMID 1987951.

Interview Survey) wskazywały, iż w Stanach Zjednoczonych występowało w ówczesnym czasie prawie 2,4 mln uszkodzeń wzroku rocznie.

Uregulowania prawne przyjęte przez Stany Zjednoczone mogą stanowić wzór dla innych krajów, w jaki sposób można pomóc osobom niewidomym i słabowidzącym.

Katarzyna Chomicz

Sytuacja osób niewidomych oraz słabowidzących w Szkocji, w zakresie bezpieczeństwa przemieszczania się w środowisku zurbanizowanym, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu drogowego

Abstrakt

Po wejściu w życie poprawki do ustawy o dyskryminacji osób niepełnosprawnych – *Disability Discrimination Act 2005*[1], rząd Szkocji został niejako zmuszony, aby uaktualnić standardy projektów architektonicznych środowiska zurbanizowanego dla osób niepełnosprawnych, w szczególności dla osób z wadami wzroku. W konsekwencji tego, w 2009 roku został utworzony: *Good Practice Guide for Roads* (tzw. *Przewodnik dobrych praktyk*). Jego priorytetem było wykorzystanie dostępnej przestrzeni, w jak najbardziej efektywny sposób, tworząc prosty i logiczny układ, zapewniający tym samym maksymalne bezpieczeństwo użytkowników przestrzeni miejskiej. Te wszystkie aspekty tworzą swego rodzaju klucz dla wszystkich pieszych, przede wszystkim dla tych, którzy są osobami niewidomymi oraz słabowidzącymi.

Informacje ogólne

W Szkocji obecnie około 36 tys. osób zostało zarejestrowanych jako niewidome bądź słabowidzące. Szacuje się, iż około 180 tys. osób ma problem ze wzrokiem, a do 2030 roku ich liczba ma się podwoić z około 180 tys. do prawie 400 tys. Główną przyczyną takiej tendencji będzie nie tylko znaczny wzrost populacji osób starszych, ale także choroby cywilizacyjne. Oczekiwany wzrost liczby osób z wadami wzroku będzie oznaczać popyt nie tylko na usługi mające na celu zapobieganie oraz leczenie tego rodzaju

[1] *Disability Discrimination Act 2005, c. 13 (DDA Amendment).*

schorzeń, ale również na usługi wspierające osoby niewidome, aby mogły żyć samodzielnie[2].

Tabela 1. Liczba osób zarejestrowanych jako niewidomi oraz słabowidzący w latach 2004-2010 w Szkocji

Rok	Osoby nowo zarejestrowane	Ogólna liczba zarejestrowanych	% społeczeństwa
2010	1 160	18 942	3,6
2009	1 254	19 580	3,8
2008	1 375	19 959	3,9
2007	1 418	20 457	4,0
2006	1 537	21 785	4,3
2005	1 682	23 248	4,6
2004	1 556	23 172	4,6

Źródło: *Registration of Blind and Partially Sighted Persons Return Form SWB*

W 2010 roku w Szkocji zostały zarejestrowane jako niewidome oraz słabowidzące 18 942 osoby. Można zauważyć, w odniesieniu do lat poprzednich, że odnotowano spadek o 3%, jak również w przypadku osób nowo zarejestrowanych, które w 2010 roku stanowiły 3,6% społeczeństwa, o ponad 7%.

Rozwiązania architektoniczne oraz technologiczne

Z dniem wejścia w życie poprawki ustawy *Disability Discrimination Act 2005* do *Disability Discrimination Act 1995*[3]*, Transport Scotland*[4] został zmuszony, aby uaktualnić standardy projektów architektonicznych miejsc

[2] *Scotland Response to the Consultation on the Integration of Adult Health & Social Care*, RNIB Scotland 2012.

[3] *Disability Discrimination Act 1995*, *c. 50* (DDA) to ustawa Parlamentu Zjednoczonego Królestwa, która została w 2010 r. uchylona i zastąpiona przez *Equality Act 2010*. Akt ten stanowił, iż niezgodne z prawem jest traktowanie osób z powodu ich niepełnosprawności na m.in. takich obszarach życia jak: zatrudnienie, dostarczanie towarów i usług, edukacja czy transport.

[4] *Transport Scotland* (Scottish Gaelic: *Còmhdhail Alba*) to krajowa agencja wykonawcza rządu Szkocji ds. transportu, która jest odpowiedzialna przed szkockim Parlamentem.

zurbanizowanych. Wynikiem intensywnych prac badawczych stał się opublikowany w grudniu 2006 roku: *Trunk Road Accessibility Action Plan*[5].

W ciągu pierwszych 2 lat kilka głównych aspektów mających na celu realizację powyższego planu zostało zakończonych. Pierwszym i najważniejszym punktem było objęcie pełną kontrolą dostępu do sieci dróg publicznych. Wyniki tej analizy pozwoliły na identyfikację skali problemu oraz sporządzenie kosztorysu robót budowlanych[6].

Kolejnym etapem, a zarazem częścią planu *Trunk Road Accessibility Action Plan* było opublikowanie, we wrześniu 2009 roku, poradnika: *Good Practice Guide for Roads*[7], który m.in. szczegółowo analizuje zobowiązania nałożone przez ustawę *o dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z 1995 roku oraz poprawkę do wyżej wymienionej ustawy z 2005 roku. Obowiązki, o których mowa powyżej, skupiają się głównie wokół oceny wpływu władzy publicznej na propagowanie polityki równości osób niepełnosprawnych oraz w razie potrzeby jej usprawnienia[8]. W tym kontekście poprzez użycie słowa „polityka" rozumie się: działania, funkcje, strategie, legislacje oraz usługi.

Poradnik ten *a priori* nie zakładał, iż stanie się narzędziem umożliwiającym propagowanie równości osób niepełnosprawnych wśród społeczeństwa. Zakładał jednak, iż sprawą priorytetową stanie się wprowadzenie polityki Szkocji w zakresie transportu oraz standardów projektowych (nowoczesne rozwiązania architektoniczne oraz technologiczne w zakresie infrastruktury, eksploatacji oraz utrzymania dróg). Nadrzędnym celem tego projektu będzie również stworzenie bezpiecznego i przyjaznego środowiska całemu społeczeństwu oraz łatwiejszego dostępu do usług publicznych, zwłaszcza osobom niepełnosprawnym, ze szczególnym uwzględnieniem osób niewidomych bądź słabowidzących, które czynnie będą brały udział w pracach mających na celu podwyższenie standardów bezpieczeństwa środowiska zurbanizowanego[9].

---

5 *Disability Discrimination Acts 'Roads For All' 3 Year Report 2007-2010*, Transport Scotland 2011, s. 5.

6 Ibidem.

7 W ramach tego poradnika bardzo istotne znaczenie miał tzw. *Equality Impact Assessment* (EqIA). Jest to proces mający na celu zapewnienie, iż polityka, projekt lub program nie będzie dyskryminował osób niepełnosprawnych lub „odmiennych", o których stanowi *Equality Act 2010.*

8 *Planning, buildings, streets and disability equality. A guide to the Disability Equality Duty and Disability Discrimination Act 2005 for local authority departments responsible for planning, design and management of the built environment and streets,* Disability Right Commission 2006, s. 5-7.

9 *Disability…,* op. cit., s. 10-11; *Planning…,* op. cit., s. 15.

Ulice

Natężony ruch uliczny, który tworzą głównie pojazdy mechaniczne, odbywa się w ramach jasno wyznaczonych reguł i obszarów. Natomiast krawężniki, przejścia dla pieszych czy wszelkiego rodzaju sygnalizacja: świetlna, dźwiękowa bądź detekcyjna, stanowi jedynie punkt odniesienia, który ma pomóc społeczeństwu zrozumieć, jak najbezpieczniej i najefektywniej wykorzystać dostępną mu przestrzeń. Stanowi ona tym samym klucz dla wszystkich użytkowników, ale zwłaszcza tych, którzy są niewidomi lub słabowidzący.

Władze lokalne podczas projektowania przestrzeni muszą starać się, aby w jak największym stopniu wykorzystać dostępną im powierzchnię, mając na uwadze wytyczne zawarte w przewodniku *Good Practice Guide for Roads*. Odpowiednio zaprojektowany obszar pozwala kierowcom zrozumieć, czego „oczekuje się" od nich (chodzi o dozwoloną prędkość i kierunek jazdy oraz występowanie stref, takich jak przejścia dla pieszych, po których mogą przejeżdżać, ale nie mając pierwszeństwa). Istotą tego projektu musi być również bezpieczeństwo poruszania się pieszych, w szczególności osób z wadami wzroku, w przestrzeni zurbanizowanej[10].

Stworzenie logicznego oraz prostego do zinterpretowania obszaru pomaga osobom niewidomym oraz słabowidzącym w podjęciu decyzji, a co ważniejsze, kiedy i jak należy wykonać daną czynność. Dzięki temu osoba niepełnosprawna czuje się bezpieczniej i pewniej, a w konsekwencji niezależnie.

Poczucie bezpieczeństwa, pewności oraz niezależności, o których mowa powyżej, jest możliwe dzięki poszerzeniu oraz odpowiedniej strukturze chodników (wytyczne dotyczące minimalnej szerokości oraz struktury chodnika znajdują się w: *Inclusive Mobility. A Guide to Best Practice on Access to Pedestrian and Transport Infrastructure, Department for Transport* 2005 oraz w tzw. Kodeksie dobrych praktyk, BS 8300:2009 *The design of buildings and their approaches to meet the needs of disabled people – Code of practice* z 2009 roku), a także dzięki instalacji nowoczesnych urządzeń: świetlnych, dźwiękowych czy detekcyjnych[11].

---

10 *Inclusive Streets: Design principles for blind and partially sighted people,* Equality and Human Rights Commission 2010, s. 13.

11 Zob. C. Smyth, M. Grabtree, *The Use of RFID Technology at Pedestrian Crossing to Assist Disabled Users: on Street Trial Results,* http://www.stsg.org/star/2012//SmythCrabtree.pdf (15.09.2013); S. Mau, N. A. Melchior, M. Makatchev, A. Steinfeld, *BlindAid: An Electronic Travel Aid for the Blind,* Pittsburgh 2008.

Powyżej wymienione faktory stanowią bardzo istotny punkt odniesienia dla osób niewidomych oraz słabowidzących, szczególnie dla tych, które korzystają z białej laski czy psa przewodnika. Dostarczają również informacji o otaczającym ich środowisku, jednak należy mieć na uwadze, iż nie spełnią swojej funkcji w przypadku braku: logicznego układu przestrzennego oraz spójności punktów odniesienia[12].

Przejścia dla pieszych

Akty prawa szkockiego nie przewidują ustawowej definicji pieszego. Jednak na podstawie analizy aktów prawa brytyjskiego[13] takich jak: *Road Traffic Act 1988*[14]*, The Highways Act 1980*[15]*,* a także *Road Traffic Regulation Act 1984*[16] można ją wywieść. Akty, które zostały powyżej wymienione, stanowią (podobnie jak w ustawodawstwie polskim), iż pieszym jest każda osoba poruszająca się poza pojazdem na drodze, a także osoba prowadząca, ciągnąca lub pchająca rower, motorower, motocykl, wózek dziecięcy, podręczny lub inwalidzki.

Przechodzenie pieszych przez jezdnię, w przeciwieństwie do braku legalnej definicji pieszego, zostało uregulowane w art. 37 *Road Traffic Act 1998*[17] oraz w regułach od 1 do 35 *The Highway Code*[18]*,* będącego odpowiednikiem polskiego Kodeksu drogowego*,* w dziale: *Rules for Pedestrians*. Zgodnie z powyżej wymienionymi regulacjami pieszy jest uprawniony, aby przy zachowaniu szczególnej ostrożności przechodzić przez jezdnię w miejscach oznakowanych jako przejście dla pieszych (bez względu na sygnalizację świetlną czy dźwiękową) oraz w miejscach nieoznakowanych jako

12 *Inclusive…,* op. cit., s. 13.

13 Ustawodawstwo pierwotne przysługuje parlamentowi Wielkiej Brytanii, poprzez tzw. *UK Public General Acts,* ale i również parlamentowi Szkocji, zgodnie ze *Scotland Act 1998* – ustawą o Szkocji.

14 *Road Traffic Act 1988, c. 52.*

15 *The Highways Act 1980, c. 66.*

16 *Road Traffic Regulation Act 1984, c. 27.*

17 *Road Traffic Act 1988, c. 52.*

18 *The Highway Code* ze zm.; *The Highway Code* to kodeks przeznaczony dla użytkowników dróg w Wielkiej Brytanii, opublikowany przez Urząd Jej Królewskiej Mości. Jest to publikacja zawierająca zasady i wytyczne mające na celu promowanie bezpieczeństwa na drogach. Istnieją dwie wersje *The Highway Code: The Great Britain version*, którą stosuje się do Anglii, Szkocji i Walii oraz *The Northern Ireland version*, którą stosuje się w Irlandii Północnej.

przejście dla pieszych (wyjątek stanowi przechodzenie przez tory kolejowe, jeśli sygnalizacja świetlna bądź dźwiękowa nie zezwala na przejście)[19].

Przejścia dla pieszych na terytorium Szkocji zostały bardzo dobrze przystosowane dla osób niewidomych i słabowidzących. Klasyczny układ przejść podzielony został na dwa rodzaje: tzw. *grade separated* oraz *at-grade*. Rodzaj przejść nazywanych *grade separated* to tzw. przejścia podziemne i nadziemne. Natomiast przejścia typu *at-grade*, które dzielą się dodatkowo na kontrolowane oraz niekontrolowane, usytuowane są na tym samym poziomie, na którym znajduje się droga, ale zlokalizowane w miejscach będących z dala od punktów kolizyjnych. Charakterystycznymi, a zarazem obowiązkowymi elementami niekontrolowanych przejść dla pieszych są: ułożone w kształcie litery L, T bądź litery I, żółte płyty ostrzegawcze (płyty prowadzące), tzw. *tactile paving,* które zostaną szerzej opisane w dalszej części artykułu, droga boczna oraz w zależności od topografii terenu wysepka bezpieczeństwa[20].

Z kolei przejścia kontrolowane to tzw.: *Zebra, Pelican, Toucan, Puffin* lub *Pegasus*, które zostały uregulowane ustawą *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction 1997*[21]. Obligatoryjnymi komponentami dla tego typu przejść dla pieszych są czerwone płyty ostrzegawcze oraz słupy sygnalizacji świetlnej, dźwiękowej lub detekcyjnej, które szerzej zostaną opisane w dalszej części artykułu.

1. Przejście dla pieszych typu *Zebra*

Przejście dla pieszych typu *Zebra* projektowane jest w obszarach słabej widoczności dla kierowców, a także jeśli 85 percentyl prędkości jest większy niż 30 *mph* (w przybliżeniu 42 km/h), co jest równoznaczne z brakiem zatorów na drodze[22]. Charakterystycznym elementem jest również zastąpienie słupa sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej przez 2 czarno-białe

19 Art. 37 *Road Traffic Act 1988, c. 52* oraz reguły 1-35 *The Highway Code 2013.*

20 *The Design of Pedestrian Crossings*, *Local Transport Notes 1/95,* Department for Transport, The National Assembly for Wales, The Scottish Executive Development Department, The Department for Regional Development 1995*; The Assessment of Pedestrian Crossing, Local Transport Notes 2/95,* Department for Transport, The National Assembly for Wales, The Scottish Executive Development Department, The Department for Regional Development 1995.

21 *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction* 1997, SI 1997/2400 ze zm. *The Pelican and Puffin Pedestrian Crossings General (Amendment) Directions 1998*, SI 1998/901.

22 *Compliance Programme…,* op. cit., s. 37.

słupy, po obu stronach drogi z osadzonymi na górze żółtymi, migającymi kulami[23].

2. Przejście dla pieszych typu *Pelican*

Słup sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej wykorzystywany jest na przejściu dla pieszych typu *Pelican*. Umieszcza się go z prawej strony przechodnia, po obu stronach ulicy. Czas oczekiwania na zmianę sygnalizacji wynosi od 20 do 30 sekund w zależności od natężenia ruchu drogowego[24]. W momencie zasygnalizowania pieszemu o możliwości przejścia na drugą stronę tzw. *green man*[25] będzie się palić 4 sekundy (dla przejść o długości do 7,5 m) lub 7 sekund (dla przejść o długości ponad 12,5 m), jednak zostaje on wydłużony o 2 sekundy, kiedy przejście wykorzystywane jest przez osoby niepełnosprawne. Przejścia typu *Pelican* powstają wówczas, gdy typ *Puffin,* opisany poniżej, ze względu na lokalną topografię skrzyżowania nie może zostać zbudowany[26].

3. Przejścia dla pieszych typu *Puffin / Pedestrian User-Friendly Intelligent*

Przejście dla pieszych typu *Puffin* lub *Pedestrian User-Friendly Intelligent*, które jest obecnie najpopularniejszą formą wspomagania pieszego, zastępując wszystkie pozostałe typy kontrolowanych przejść, wykorzystuje technologię detekcji mikrofal[27], która wykrywa szybkość ruchu pieszego i automatycznie dostosowuje czas zmiany świateł tak, aby żaden pieszy nie znajdował się na przejściu w momencie ruchu pojazdów[28]. Słup sygnalizacji świetlnej, dźwiękowej i detekcyjnej znajduje się do 45 cm od krawędzi jezdni po prawej stronie pieszego, po obu stronach drogi[29].

---

23 *Know Your Traffic Signs, Official Edition,* Department for Transport 2007, s. 127.

24 *Designing for Pedestrians – A Guide to Good Practice*, Essex County Council 2006.

25 M. M. Ishaque, R. B. Noland, *Making Roads Safe for Pedestrians or Keeping them Out of the Way? – a Historical Perspective on Pedestrian Policies in Britain*, Imperial College London. Centre for Transport Studies 2009.

26 *Pelican Pedestrian Crossing,* Traffic Advisory Leaflet 1/01, Department for Transport 2001.

27 Zob. L. Boudet, S. Midenet, *Pedestrian crossing detection based on evidential fusion of video-sensors, Transportation Research*. Part C: Emerging Technologies 2009, Vol. 17.

28 *The Design of Pedestrian Crossing, LTN 2/95,* Department for Transport 1995.

29 *Compliance Programme…,* op. cit., s. 40.

4. Przejście dla pieszych typu *Toucan*

Cechą charakterystyczną dla tego typu przejścia jest możliwość korzystania zarówno przez pieszych, jak i rowerzystów z tego samego przejścia, w którym zostały wydzielone dwie części z obniżonym na całej długości krawężnikiem. Ten typ przejścia wykorzystuje urządzenia sygnalizacji świetlnej, dźwiękowej i detekcyjnej używane przy przejściu typu *Puffin*[30].

5. Przejście dla pieszych typu *Pegasus*

Przejście dla pieszych typu *Pegasus*, jak w opisanym powyżej typie przejścia dla pieszych, wykorzystuje urządzenia sygnalizacji świetlnej, dźwiękowej i detekcyjnej, jednak dodatkowo przystosowane dla osób jeżdżących konno, ale na wydzielonych obszarach granicznych[31].

Elementy wspomagające poruszanie się pieszych z zaburzeniami wzroku

1. Linie graniczne

Szerokość przejścia wyznacza na jezdni namacalna linia, występująca w postaci pogrubionego chlorokauczukowego pasa bądź tzw. *roadstuds*[32], zapewniając jednocześnie maksymalne jej wykorzystanie. Minimalna szerokość przejścia dla pieszych typu: *Zebra, Pelican* lub *Puffin* to 2,4 m, natomiast dla przejścia typu *Toucan* bądź gdy przejście wykorzystywane jest przez większą liczbę rowerzystów, minimalna szerokość wynosi 4 m[33].

2. Układy zabezpieczające – barierki ochronne

Dodatkowo w celu wyznaczenia punktu orientacyjnego oraz ochrony osób niewidomych oraz słabowidzących, w zależności od rodzaju skrzy-

30 „*TOUCAN*" – *An unsegregated crossing for pedestrians and cyclists,* Traffic Advisory Leaflet 10/93, Department for Transport 1993.

31 *Compliance Programme…,* op. cit., s. 43.

32 *Roadstuds* to nieodbijające światła, usytuowane w asfalcie różnomateriałowe ćwieki wyznaczające granice obszarów drogowych, pomagające osobom z wadami wzroku w wytyczeniu bezpiecznej drogi; Traffic Signs Regulations and General Directions 2002; Traffic Signs Manual; Chapter 5: Road Markings 2003, s. 42-43.

33 BS 8300*: Design of Buildings and Their Approaches to Meet the Needs of Disabled People – Code of practice, 2009; Compliance Programme…,* op. cit., s. 35.

żowania, instaluje się na przejściach specjalne układy zabezpieczające (barierki ochronne – *pedestrian guardrails* i *pedestrian parapets*). Wszystkie wytyczne dotyczące instalacji oraz specyfikacji barierek ochronnych muszą być zgodne z załącznikiem A i B, specyfikacji BS 7818:1995 *Specification for Pedestrian Restraint Systems in Metal*. Zgodnie z tym załącznikiem barierki muszą zostać zamontowane obok słupa sygnalizacji świetlnej i dźwiękowej, które znajdują się co najmniej 45 cm od krawędzi jezdni, i kończyć się do 10 cm przed słupem zmiany świateł, który również musi być oddalony od krawędzi jezdni o co najmniej 45 cm, włączając w to płyty prowadzące. Natomiast przęsła powinny być zaprojektowane w taki sposób, aby uniemożliwiały wychodzenie psów przewodników poza nie, zapewniając jednocześnie odpowiednią widoczność (otwory między przęsłami powinny być dostatecznie szerokie) dzieci oraz osób korzystających z wózka inwalidzkiego[34].

3. Sygnały na przejściach kontrolowanych

Aby umożliwić osobom niewidomym oraz słabowidzącym, poruszającym się w asyście psa przewodnika[35], na użycie przycisku (centrum przycisku na wysokości 1 m – 1,1 m)[36], znajdującego się w bliskiej odległości od płyty prowadzącej, na skrzyni kontrolnej, słupy sygnalizacji świetlnej, dźwiękowej i detekcyjnej umieszczane są zawsze po prawej stronie przechodnia, po obu stronach drogi. Problem stanowi jednak fakt, iż ze względu na bliskie sąsiedztwo innego punktu przecięcia dróg, nie jest możliwe, aby instalować sygnał dźwiękowy, który mógłby zostać błędnie odebrany. Problem pojawia się również w strefie zamieszkania, gdzie sygnał tego rodzaju jest wyłączany między godziną 22.00 a 7.00 rano. W takim przypadku, pieszy z zaburzeniami widzenia jest w stanie sprawdzić działanie skrzyżowania za pomocą tzw. dotykowej szyszki (dotykowy wskaźnik w postaci radełkowatego stożka)[37], umieszczonej pod konsolą zmiany sygnalizacji świetlnej, obracającej się jedynie podczas sygnalizacji umożliwiającej przejście na drugą stronę. Od kwietnia 2002 roku dotykowe

[34] BS 7818:1995 *Specification for Pedestrian Restraint Systems in Metal*.

[35] Pies przewodnik trenowany jest, aby zawsze znajdował się po lewej stronie właściciela.

[36] Dno tego przycisku musi mieć odpowiednie wymiary – rozszerzenie 20 mm w dół (± 1 mm) i średnicy od 15 mm (± 1 mm).

[37] *Audible and Tactile Signals at Pelican Crossings,* Traffic Advisory Leaflet 4/91, Department for Transport 1991. Pomysłodawcą dotykowej szyszki byli uczeni z Nottingham University. Dzięki nim od 1989 r. dotykowe szyszki zaczęły pojawiać się na kontrolowanych przejściach dla pieszych w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

szyszki stały się wymogiem dla wszystkich przejść niezależnie od tego, czy mają one sygnał dźwiękowy, czy detekcyjny[38].

4. Płyty ostrzegawcze (płyty prowadzące) – *tactile paving*

Obecnie płyty ostrzegawcze w kolorze czerwonym, oznaczające przejście kontrolowane, bądź żółtym, oznaczające przejście niekontrolowane, inaczej nazywane prowadzącymi, instaluje się przy każdym skrzyżowaniu[39]. Są to specjalne „(…) antypoślizgowe, odporne na warunki atmosferyczne prefabrykowane płyty betonowo-wskaźnikowe, będące elementem do wykonywania części nawierzchni chodnikowej, posiadające specjalnie ukształtowane powierzchnie, rozpoznawalne dotykowo w celu ułatwienia przemieszczania się osób niewidomych i słabowidzących (ze specjalnie ukształtowaną górną powierzchnią z wypustkami w kształcie stożka ściętego stosowane w celu zasygnalizowania strefy decyzji, np. za miejscem ich występowania znajduje się przejście dla pieszych przez jezdnię lub torowisko) wchodzące w skład systemu nawierzchni bez barier architektonicznych"[40].

Standardowe wzory i układy płyt znajdują się w wydanym w 2007 roku przez Ministerstwo Transportu *Guidance on the use of tactile paving surfaces*. Poradnik ten zawiera dodatkowo podstawowe zasady projektowania ulic, które mają zadanie ułatwić poruszanie się, a także zapewnić bezpieczeństwo osobom z wadami wzroku. Tak jak zostało na początku artykułu wspomniane, zarówno środowisko miejskie, jak i układ płyt prowadzących powinny być proste, logiczne i spójne. Dzięki temu osoba niewidoma oraz słabowidząca zapamięta otoczenie oraz będzie potrafiła zarówno przewidzieć, jak i prawidłowo zinterpretować okolicę. Kontrasty kolorów oraz dźwięk powinny być używane do podkreślenia obecności niektórych, kluczowych funkcji przejścia dla pieszych, ponieważ znaczna część osób z wadami wzroku może odczytać znaki, dopiero jeśli zostały one prawidłowo ustawione oraz posiadają odpowiednią fakturę i wielkość[41].

---

38 *Pedestrian Facilities at Signal-Controlled Junctions*, Traffic Advisory Leaflet 5/05, Department for Transport 2005.

39 *Audible and Tactile Signals at Signal Controlled Junctions*, Traffic Advisory Leaflet 5/91, Department for Transport 1991.

40 M. Loo-Morrey, *Tactile Paving Survey – Raport*, Health and Safety Laboratory 2005, s. 2-5; *Chodniki z płyt wskaźnikowych, Specyfikacja Techniczna D – 08.02.01a,* http://www.ts.szczecin.pl/bip/przetargi/Specyfikacja_techn_chodniki_z_plytek_wskaznikowych_1362649396.pdf (10.08.2013).

41 *Guidance on the use of tactile paving surfaces,* https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/3622/tactile-pavement.pdf (10.08.2013).

Ewa M. Guzik-Makaruk
Emilia Jurgielewicz-Delegacz

Niepełnosprawność w Szwajcarii – wybrane aspekty prawne i społeczne

Osoby niepełnosprawne w Szwajcarii – dane statystyczne[1]

W Szwajcarii żyje 1 302 000 niepełnosprawnych osób[2]. Można zatem łatwo obliczyć, iż stanowią one 16,5% całego społeczeństwa tego kraju, które liczy 7 870 134 mieszkańców (osób ze szwajcarskim pochodzeniem – *Schweizer* – jest 6 103 857, w tym 2 939 447 mężczyzn i 3 164 410 kobiet)[3]. Część całkowitej liczby mieszkańców to obcokrajowcy – *Ausländer*[4] – 1 766 277 (w tym 937 979 mężczyzn i 828 298 kobiet), pośród których 16,3% to Włosi, 14,9% – Niemcy, 12,0% – Portugalczycy, 6,9% – Serbowie, 5,4% – Francuzi, 4,1% – Turcy, 3,6% – Hiszpanie, 3,4% – Macedończycy, 3,3% – Kosowianie, 2,1% – Austriacy, 2,1% – Brytyjczycy, 2,0% – osoby z Bośni i Hercegowiny, 1,9% – Chorwaci, 7,1% – osoby z pozostałych państw europejskich, 14,8% obcokrajowców pochodzi zaś z innych państw niż wyżej wymienione[5].

---

1 W niniejszym opracowaniu przedstawiane dane statystyczne dotyczą 2010 r. z uwagi na fakt, iż właśnie na ten rok szwajcarski Federalny Urząd Statystyczny przygotował wiele opracowań dotyczących nie tylko ogólnej populacji osób żyjących w tym państwie, ale przede wszystkim opracowano dane dotyczące osób niepełnosprawnych. Mimo iż w późniejszych latach dokonywano również opracowań dotyczących populacji w Szwajcarii, jednakże nie były one już tak kompletne jak na 2010 r., stąd też Autorki świadomie analizują dane na ten właśnie rok.

2 Dane na dzień 15 maja 2012 r., sporządzone przez Federalny Urząd Statystyczny (*Bundesamt für Statistik*). Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/01.html (10.01.2014).

3 Stan ludności i jego struktura („*Bevölkerungsstand und -struktur – Indikatoren*"), dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/02/blank/key/bevoelkerungsstand/02.html (10.01.2014).

4 *The Swiss Confederation a Brief Guide 2012*, Federal Chancellery FCh, 34th edition, Bern 2012, s. 8.

5 Z powodu tak wielu narodowości zamieszkujących Szwajcarię ważną kwestią są języki mniejszości narodowych, spośród których 63,7% posługuje się językiem niemieckim, 20,4% – francuskim, 6,5% – włoskim, 0,5% – językiem romansz (zaliczanym do grupy języków retoromańskich), 9,0% – innym językiem obcym.

Aż 78% osób z różnego rodzaju schorzeniami jest rodowitymi Szwajcarami, a jedynie 22% spośród nich to obcokrajowcy, zależność tę jednak można przypisać budowie społeczeństwa szwajcarskiego, którego nieco ponad 77% stanowią obywatele.

Wykres 1. Narodowość osób niepełnosprawnych w Szwajcarii w 2010 roku

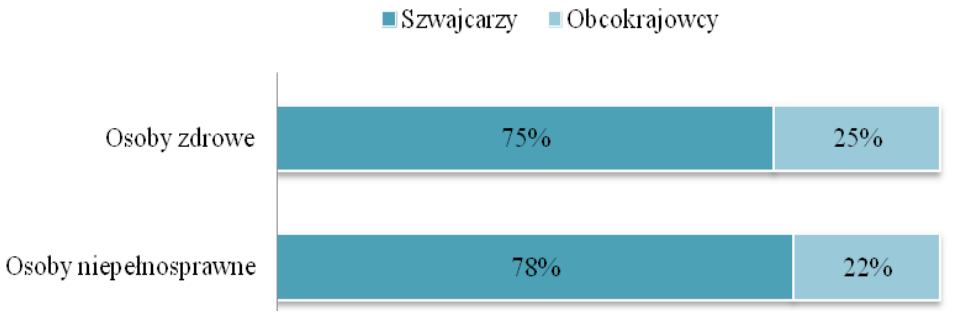

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Menschen mit und ohne Behinderungen nach Nationalität 2010*[6]

Większość osób niepełnosprawnych – 87% żyje w prywatnych gospodarstwach domowych, 10% – przebywa w zakładach opiekuńczych dla osób z upośledzeniami lub w domach seniorów, a zaledwie 3% – znajduje się w instytucjach zajmujących się wyłącznie osobami z dysfunkcjami. Charakteryzując skład demograficzny tej grupy ludzi, należy podkreślić, iż 60% stanowią kobiety, a dominującą grupą wiekową pośród ogółu niepełnosprawnych są osoby od 16 do 64 roku życia (61%).

[6] Narodowość osób niepełnosprawnych oraz zdrowych w Szwajcarii w 2010 r. (*Menschen mit und ohne Behinderungen nach Nationalität 2010*), pod uwagę wzięto osoby od 16 do 64 roku życia, żyjące w gospodarstwach domowych. Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/01/01.html (10.01.2014).

Tabela 1. Szacunkowa liczba osób niepełnosprawnych[7] w Szwajcarii (według płci i wieku) na 2010 rok

	Osoby żyjące w prywatnym gospodarstwie domowym	Osoby przebywające w instytucji dla osób niepełnosprawnych	Osoby przebywające w zakładzie opiekuńczym dla osób z upośledzeniami (*Pflegeheim*) lub w domach seniorów (*Altersheim*)	Razem
Razem	1 134 000	38 546	128 971	1 302 000
0-15 lat	dane niedostępne	3 443	0	3 000
16-64 lata	760 000	33 241	6 241	799 000
65 lat i więcej	374 000	1 862	122 730	499 000
Kobiety	669 000	15 917	91 512	776 000
0-15 lat	dane niedostępne	1 195	0	1 000
16-64 lata	443 000	13 905	3 046	460 000
65 lat i więcej	226 000	817	88 466	315 000
Mężczyźni	465 000	22 629	37 459	525 000
0-15 lat	dane niedostępne	2 248	0	2 000
16-64 lata	317 000	19 336	3 195	340 000
65 lat i więcej	148 000	1 045	34 264	183 000

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Geschätzte Anzahl der Menschen mit Behinderungen, nach Geschlecht und Alter in 2010*[8]

Wiedząc, iż dobry stan zdrowia jest warunkiem poprawy jakości życia i możliwości aktywnego udziału w życiu społecznym, w Szwajcarii przeprowadzono również badania dotyczące samooceny zdrowia osób niepełnosprawnych oraz zdrowych. Większość osób zdrowych (93%) opisała

[7] Dla potrzeb tej statystyki przyjęto, iż przez osoby niepełnosprawne należy rozumieć osoby mające trwały problem zdrowotny z ograniczoną możliwością wykonywania czynności związanych z życiem codziennym.

[8] Szacunkowa liczba osób niepełnosprawnych według płci i wieku w 2010 r. (*Geschätzte Anzahl der Menschen mit Behinderungen, nach Geschlecht und Alter in 2010*), statystyki przygotowanej przez Federalny Urząd Statystyczny, który dla przedstawianych danych przyjmuje 5-procentowy próg błędu (ostatnia aktualizacja danych: 16 maja 2012). Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/01.html (1.12.2012).

swój stan zdrowia jako bardzo dobry i dobry, podobnie odpowiedziała niespełna połowa niepełnosprawnych – 44%.

Wykres 2. Samoocena stanu zdrowia w Szwajcarii w 2010 roku

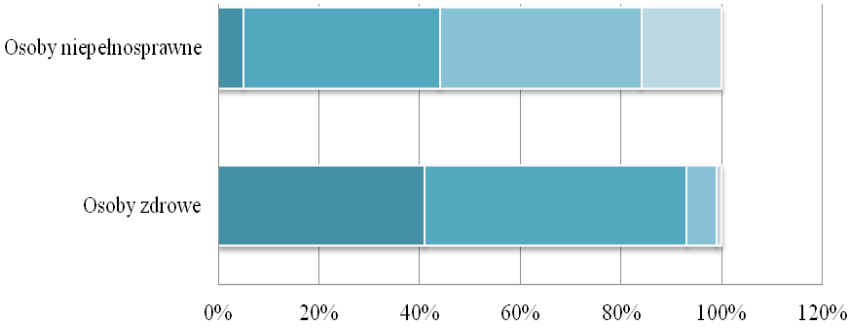

	Osoby zdrowe	Osoby niepełnosprawne
Bardzo dobry	41%	5%
Dobry	52%	39%
Średni	6%	40%
(Bardzo) zły	1%	16%

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Selbst wahrgenommener Gesundheitszustand 2010*[9]

Federalny Urząd Statystyczny, uwzględniając osoby niepełnosprawne, zebrał również informacje dotyczące stopnia dostępności do transportu publicznego, usług pocztowych oraz bankowych. Respondentów zapytano:

1. jak oceniają dostęp[10] do transportu publicznego, biorąc pod uwagę odległość do stacji, dostępność, rozkłady jazdy,
2. jak oceniają dostęp do usług pocztowych z uwzględnieniem ich zakresu, godzin otwarcia poczty oraz odległości od miejsca zamieszkania,
3. jak oceniają dostęp do usług bankowych z uwzględnieniem ich zakresu, godzin otwarcia banków, odległości od miejsca zamieszkania oraz proponowanych usług przez Internet.

[9] Samoocena stanu zdrowia w 2010 r. (*Selbst wahrgenommener Gesundheitszustand 2010*), pod uwagę wzięto osoby od 16 do 64 roku życia, żyjące w gospodarstwach domowych. Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/05/02.html (1.01.2014).

[10] Respondentów pytano o dostęp do wskazanych usług dla wszystkich członków gospodarstwa domowego, z którego dany respondent pochodzi.

Przeprowadzone badania nie wskazały dużych różnic pomiędzy dostępnością do usług dla osób niepełnosprawnych i zdrowych.

Wykres 3. Dostęp do wybranych usług dla osób niepełnosprawnych i zdrowych w Szwajcarii w 2009 roku[11]

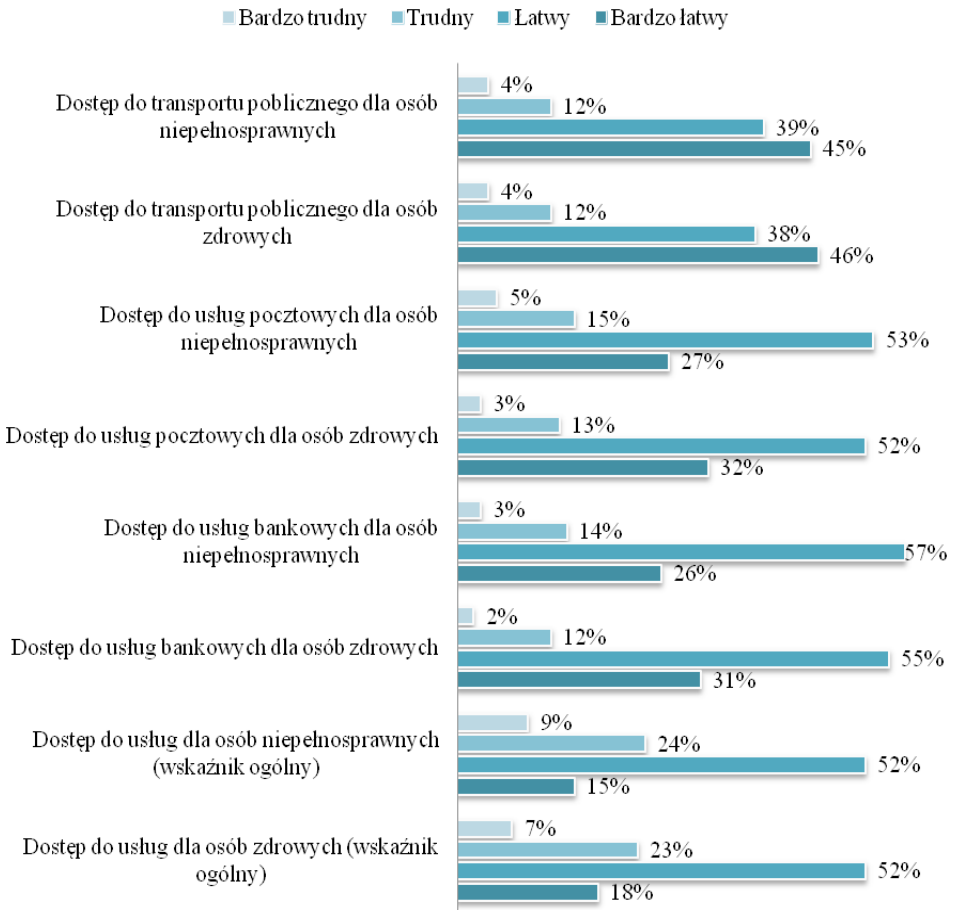

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Zugang zu Dienstleistungen für die Bevölkerung von Menschen mit und ohne Behinderungen*[12]

[11] W wykresie użyto sformułowania „wskaźnik ogólny", chodzi tu o zsumowane odpowiedzi dotyczące dostępu do transportu publicznego, usług pocztowych i bankowych. Dane na 2009 r. – brak późniejszych opracowań.

[12] Dostęp do wybranych usług dla osób niepełnosprawnych i zdrowych (*Zugang zu Dienstleistungen für die Bevölkerung von Menschen mit und ohne Behinderungen*), pod uwagę wzięto osoby od 16 do 64 roku życia, żyjące w gospodarstwach domowych. Dane

Dla ludzi nie w pełni sprawnych problem stanowi kwestia poruszania się, dotycząca nie tylko aspektów natury fizjologicznej, ale także tych „wtórnych" związanych z architekturą i technologią. W Szwajcarii obowiązuje ustawa *o likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* (*Behindertengleichstellungsgesetz, BehiG*[13]), celem której jest wyeliminowanie tych „wtórnych" problemów (barier środowiskowych), głównie w dziedzinie transportu publicznego. Warto zatem przyjrzeć się danym statystycznym dotyczącym mobilności osób z różnego rodzaju dysfunkcjami w Szwajcarii.

Wykres 4. Samodzielność korzystania z transportu publicznego przez osoby niepełnosprawne i zdrowe w 2012 roku[14]

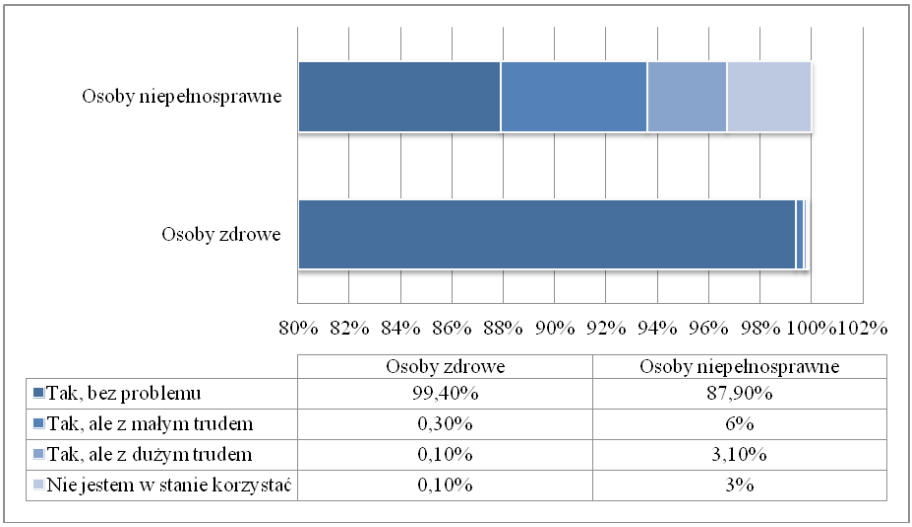

	Osoby zdrowe	Osoby niepełnosprawne
Tak, bez problemu	99,40%	87,90%
Tak, ale z małym trudem	0,30%	6%
Tak, ale z dużym trudem	0,10%	3,10%
Nie jestem w stanie korzystać	0,10%	3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Mobilität von Menschen mit und ohne Behinderungen*[15]

Przedstawione powyżej dane wskazują, że osoby z dysfunkcjami oceniają możliwość korzystania z transportu publicznego podobnie do osób

dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/06/04.html (10.01.2014).

13 *Bundesgesetz vom 13. Dezember 2002 über die Beseitigung von Benachteiligungen von Menschen mit Behinderungen (Behindertengleichstellungsgesetz, BehiG)*, SR-Nummer: 151.3.

14 Dane na 2007 r. – brak późniejszych opracowań.

15 Mobilność osób zdrowych i niepełnosprawnych (*Mobilität von Menschen mit und ohne Behinderungen*), pod uwagę wzięto osoby od 15 do 64 roku życia, żyjące w gospodarstwach domowych. Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/06/03.html (10.01.2014).

„zdrowych". Można wnioskować zatem, że nie napotykają oni w życiu codziennym podczas np. jazdy pociągami, autobusami barier architektonicznych czy innych nieprawidłowych rozwiązań. Stan ten należy ocenić bardzo dobrze, a taki poziom zadowolenia obywateli – szczególnie tych niepełnosprawnych – powinien stać się wzorcem, do którego inne państwa muszą dążyć. Niemniej jednak należy zaznaczyć, że w porównaniu do badań przeprowadzonych w 2007 roku, zadowolenie obywateli, zarówno tych zdrowych, jak i niepełnosprawnych zmalało. Mianowicie, tych pierwszych deklarujących, że bez problemu samodzielnie korzystają z transportu publicznego, było wówczas 99,5%, a osób niepełnosprawnych wybierających tę odpowiedź – 89,6%.

Jeżeli zaś chodzi o rodzaje niepełnosprawności, to szwajcarski Federalny Urząd Statystyczny przygotowuje jedynie opracowania przedstawiające, ilu osobom przysługują renty z uwagi na dany charakter niepełnosprawności. I tak w 2010 roku w Szwajcarii, 129 330 mężczyzn pobierało świadczenia rentowe z uwagi na swoją niepełnosprawność, kobiet zaś – 111 575. Poniższa tabela przedstawia dane statystyczne nawiązujące do rodzajów oraz stopnia niepełnosprawności z uwzględnieniem płci.

Tabela 2. Wybrane rodzaje niepełnosprawności w Szwajcarii na podstawie danych dotyczących odbierania świadczeń rentowych w 2010 roku

	Razem	Stopień niepełnosprawności*			
		40-49%	50-59%	60-69%	70-100%
Mężczyźni	129 330	5 729	19 107	8 719	95 712
Utrata funkcji (urazy) nóg i stóp	5 578	550	1 455	583	2 990
Inne urazy układu ruchowego	16 796	1 644	4 333	2 048	8 771
Upośledzenie ogólne	33 458	1 720	5 676	2 527	23 535
Problemy ze wzrokiem	1 681	81	303	94	1 203
Problemy ze słuchem	614	57	135	61	361
Zaburzenia mowy	741	21	70	58	592
Zaburzenia behawioralne	18 141	406	1 573	736	15 426
Wielorakie zaburzenia o charakterze umysłowym	14 546	227	1 046	449	12 824
Wielorakie zaburzenia o charakterze ruchowym	6 383	328	1 202	537	4 316
Wielorakie zaburzenia o charakterze umysłowym i ruchowym	15 970	331	1 479	719	13 441

Kobiety	111 575	6 700	19 434	7 493	77 948
Utrata funkcji (urazy) nóg i stóp	3 832	348	994	345	2 145
Inne urazy układu ruchowego	12 936	1 422	3 932	1 182	6 400
Upośledzenie ogólne	30 673	2 338	6 048	2 408	19 843
Problemy ze wzrokiem	1 425	102	272	124	927
Problemy ze słuchem	463	40	94	49	280
Zaburzenia mowy	547	17	41	45	444
Zaburzenia behawioralne	17 024	711	2 222	1 009	13 082
Wielorakie zaburzenia o charakterze umysłowym	13 924	434	1 718	599	11 173
Wielorakie zaburzenia o charakterze ruchowym	5 410	359	1095	404	3 552
Wielorakie zaburzenia o charakterze umysłowym i ruchowym	14 446	513	1 819	714	11 400

* W Szwajcarii występują 4 stopnie niepełnosprawności, wyrażane w procentach, w zależności od orzeczonego stopnia przyznawana jest renta (obliczana jest na podstawie: ilości lat opłacanych składek AI (*invalidity insurance*, system ubezpieczeń na wypadek niepełnosprawności), dochodu, dodatków wychowawczych i opiekuńczych). Osoby z wynoszącym przynajmniej: 40% stopniem niepełnosprawności otrzymują 1/4 renty, 50% – 1/2 renty, 60% – 3/4 renty, 70% – całą rentę. Informacje na podstawie: Social security in Switzerland, AVS/AI Information Centre, Federal Social Insurance Office and State Secretariat for Economic Affairs, Bern 2012, s. 42.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Bezüger von Invalidenversicherungsrenten nach Invaliditätsgrad, Funktionsausfall und Geschlecht*[16]

Z punktu rozważań istotnych dla niniejszej monografii, warto by przyjrzeć się ilości osób niewidomych w Szwajcarii. Jak twierdzi Szwajcarski Związek Osób Niewidomych (*Schweizerischer Zentralverein für das Blindenwesen* – SZB), w Szwajcarii nie ma regularnie prowadzonych statystyk dotyczących ilości osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności, dlatego też na swojej stronie internetowej podaje szacunkową liczbę osób niedowidzących w Szwajcarii, która waha się od 80 tys. do 100 tys. osób (w od-

[16] Osoby otrzymujące świadczenia rentowe na podstawie stopnia niepełnosprawności, utraty funkcji oraz płci (*Bezüger von Invalidenversicherungsrenten nach Invaliditätsgrad, Funktionsausfall und Geschlecht*), pod uwagę wzięto jedynie osoby na stałe mieszkające w Szwajcarii. Dane dostępne pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/01/03.html (10.01.2014).

niesieniu do ogółu ludności)[17]. Liczba ta jest przybliżona do szacunkowych danych statystycznych przedstawionych przez Federalny Urząd Statystyczny w 2007 roku. Mianowicie na podstawie przeprowadzonych badań Urząd ten oszacował, iż w owym roku było w Szwajcarii 76 tys. osób z zaburzeniami widzenia[18], z czego 47 tys. stanowiły kobiety (19 tys. w przedziale wiekowym 15-64 lata, 28 tys. – 65 lat i więcej), a 29 tys. – mężczyźni (17 tys. w przedziale wiekowym 15-64 lata, 12 tys. – 65 lat i więcej)[19]. Ilość osób niewidomych, którym pomagają różnego typu organizacje wspierające osoby z problemami wzrokowymi sięga od 10 tys. do 20 tys. osób, z czego 10% to osoby całkowicie niewidome[20].

Przedstawione powyżej dane należy skonfrontować z tymi, które zawarte są w tabeli 2. Otóż w porównaniu do innych orzeczonych w stopniu (od 40% do 100%) rodzajów niepełnosprawności, osoby z dysfunkcją wzroku stanowią nieliczną grupę. Z uwagi na problemy wzrokowe jedynie 1681 mężczyzn pobiera świadczenia rentowe, z czego większość z nich, bo 1203 posiada w tej kwestii orzeczony stopień niepełnosprawności od 70% do 100% (stanowi to prawie 72% pośród niewidomych mężczyzn pobierających wspomniane świadczenie). Podobnie sytuacja kształtuje się w przypadku 1425 kobiet pobierających rentę, spośród których 927 (stanowi to 65% pośród kobiet z omawianą dysfunkcją) ma orzeczony stopień niepełnosprawności oscylujący od 70% do 100%. Z poddanych analizie danych wynika, iż w Szwajcarii spośród ludzi niedowidzących (80 tys. – 100 tys. osób), zaledwie 3106 osób ma orzeknięty stopień niepełnosprawności z tego powodu, co stanowi podstawę do przyznania renty.

Niepełnosprawność – definicje

Niepełnosprawność ma wiele form i w rzeczywistości przejawia się w różnorodnych złożonych postaciach, których często nie da opisać się

17 Informacja dostępna na stronie Szwajcarskiego Związku Osób Niewidomych (*Schweizerischer Zentralverein für das Blindenwesen, SZB*) pod adresem: http://www.szb.ch (10.01.2014).

18 Według badań przeprowadzonych przez Uniwersytet w St. Gallen, jest coraz mniej osób niewidomych w grupie wiekowej poniżej 44 roku życia, natomiast widoczna jest tendencja wzrostowa u osób starszych. Około 8-10% osób z dysfunkcją wzrokową to osoby po 74 roku życia.

19 Równość osób niepełnosprawnych – osoby niepełnosprawne (*Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen – Menschen mit Behinderungen*) pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/01/03.html (10.01.2014).

20 Informacja dostępna na stronie Szwajcarskiego Związku Osób Niewidomych (*Schweizerischer Zentralverein für das Blindenwesen, SZB*) pod adresem: http://www.szb.ch (10.01.2014).

w jednej definicji. Stąd też można powiedzieć, iż niepełnosprawność posiada wiele twarzy, które niekiedy odbiegają od społecznego postrzegania niepełnosprawności. Należy zwrócić uwagę, iż w szwajcarskim systemie prawa pojawiają się dwa terminy: „niepełnosprawność" (*Behinderung*) oraz „inwalidztwo" (*Invalidität*). Warto w tym miejscu podkreślić, iż ich znaczenie różni się od siebie. Inwalidztwo należy wiązać z prawem o ubezpieczeniach społecznych, prawem do renty oraz brakiem lub zmniejszoną zdolnością do wykonywania pracy zarobkowej. Definicja inwalidztwa pojawia się dwukrotnie w szwajcarskim prawie. Jedna z nich znajduje się w ustawie federalnej *o ubezpieczeniu rentowym* z dnia 19 czerwca 1959 roku (*Bundesgesetz über die Invalidenversicherung* – IVG)[21], gdzie w art. 4 ust. 1 przewidziane jest, iż inwalidztwo może wynikać z wad wrodzonych, choroby bądź wypadku. W definicji tej znajduje się odwołanie do art. 8 ustawy federalnej – część ogólna prawa ubezpieczeń społecznych z dnia 6 października 2000 roku (*Bundesgesetz über den Allgemeinen Teil des Sozialversicherungsrechts* – ATSG)[22], który w ust. 1 za inwalidztwo uznaje stałą lub długotrwałą niezdolność do pracy zarobkowej w stopniu całkowitym lub częściowym.

Podejmując próbę przedstawienia obowiązującej w Szwajcarii definicji niepełnosprawności zawartej w tamtejszym ustawodawstwie, należy najpierw zapoznać się z kilkoma modelami teoretycznymi, które miały wpływ na ostateczne jej brzmienie. Ich charakterystyka znajduje się w wielu opracowaniach dotyczących niepełnosprawności, stąd też wydaje się, iż opisując zjawisko niepełnosprawności w Szwajcarii, należy przez chwilę pochylić się nad tymże zagadnieniem.

Otóż tocząca się od około 50 lat naukowa i społeczna debata na temat zdefiniowania dysfunkcji życiowych, przyczyniła się do powstania kilku modeli, wskazujących, jak należy owo zjawisko rozumieć. Pierwszy z nich to model indywidualny, zwany również medycznym (*das individuelle Modell oder medizinische Modell*)[23]. Model ten pojawił się po pierwszej wojnie światowej i opiera się na biomedycznym podejściu. Definiuje on niepełnosprawność jako „indywidualny problem zdrowotny" osoby, któ-

[21] *Bundesgesetz vom 19. Juni 1959 über die Invalidenversicherung (IVG)*, SR-Nummer: 831.20.

[22] *Bundesgesetz vom 6. Oktober 2000 über den Allgemeinen Teil des Sozialversicherungsrechts (ATSG)*, SR-Nummer: 830.1.

[23] Koncepcje i modele niepełnosprawności (*Konzepte und Modelle Behinderung*), publikacja dostępna na stronie internetowej Federalnego Urzędu ds. Równości Osób Niepełnosprawnych (*Eidgenössisches Büro für die Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen*) działającego w ramach Federalnego Departamentu Spraw Wewnętrznych (*Eidgenössisches Departement des Innern EDI*) pod adresem: http://www.edi.admin.ch/ebgb/00564/05163/index.html (10.01.2014).

rej ciało jest przez ten „problem" na stałe uszkodzone. Zatem niepełnosprawność powinna być rozumiana jako psychologiczne, umysłowe lub fizyczne upośledzenie, będące podstawą zmniejszonej lub ograniczonej aktywności w życiu społecznym. Ten model oparty jest na logice przyczyny i skutku, mianowicie niekorzystna sytuacja społeczna prowadzi do upośledzenia funkcji organizmu, co ogranicza zdolność do wykonywania niektórych zadań, a to z kolei przyczynia się do powstania choroby lub niepełnosprawności. Niepełnosprawność jest zatem skutkiem różnych zaburzeń, jakie dotykają daną jednostkę. Omawiany model proponuje tzw. odpowiedź na niepełnosprawność, czyli wprowadzenie opieki i pomocy technicznej (w celu przywrócenia funkcji biologicznych organizmu bądź zminimalizowania skutków danej dysfunkcji) dla osób niepełnosprawnych bądź przydzielenie im opiekunów, pomagających zintegrować się ze społeczeństwem[24]. Co więcej, model ten, określając niepełnosprawność poprzez pryzmat zdrowia, postrzega ją jako chorobę, która jest leczona przez lekarzy i specjalistów z zakresu rehabilitacji. Dlatego też lekarze winni stosować takie metody leczenia, które umożliwią włączenie osób z dysfunkcjami do aktywnego uczestnictwa w społeczeństwie, które jest tworzone przez i dla ludzi pełnosprawnych.

Kolejny model został opracowany w latach 70. ubiegłego stulecia i rozwinął się dzięki działaniom różnego rodzaju ruchów na rzecz osób niepełnosprawnych. Zgodnie z założeniami modelu społecznego, niepełnosprawność nie jest problemem tylko danej osoby, lecz środowiska, w którym się ona rozwija. Niepełnosprawność w tym modelu należy wiązać z wieloma aspektami, przyczyniającymi się do tego, że osoby te czują się niepełnosprawne nie tylko z powodu choroby, ale też niedostosowania otoczenia do ich dysfunkcji życiowych. Chodzi tu głównie np. o indywidualne uprzedzenia, dyskryminację, niedostosowanie budynków użyteczności publicznej i transportu publicznego, dyskryminację przez organizacje pracy itp. W modelu tym podkreśla się rolę społeczeństwa, w którym funkcjonuje osoba niepełnosprawna – to ono powinno stworzyć takiej jednostce możliwość rozwijania się oraz pozwolić, by mogła wykonywać na swój sposób czynności życia codziennego (np. aktywnie uczestniczyć w stowarzyszeniach i klubach, kupować artykuły spożywcze, podejmować edukację, pracować). Widać zatem, iż istotą omawianego założenia jest równość szans, bez postrzegania osób niepełnosprawnych jako ludzi ze „specjalnymi

[24] P. Gazareth (*Bundesamt für Statistik, BFS*), *Niepełnosprawność ma wiele twarzy. Definicje i statystyki dotyczące osób niepełnosprawnych* (*Behinderung hat viele Gesichter. Definitionen und Statistiken zum Thema Menschen mit Behinderungen*), Neuchâtel 2009, s. 5-6.

potrzebami". Co więcej, odwołuje się ono wielokrotnie do praw człowieka, dzięki czemu jest popularnym podejściem, jeżeli chodzi o rozumienie niepełnosprawności. Niepełnosprawny nie jest traktowany jako pacjent, lecz jako konsument, w takim samym stopniu jak inni ludzie. Dlatego ma dążyć on do egzekwowania swoich praw, korzystania z doradztwa, decydowania o własnym życiu czy zdobywania poczucia panowania nad sobą poprzez możliwość dokonywania wyborów. Model ten również proponuje tzw. odpowiedź na niepełnosprawność, jest nią wezwanie do usuwania barier fizycznych, psychologicznych i społecznych. Chodzi tu głównie o zapewnienie samodzielności w życiu takim osobom, dostosowanie otoczenia i usług, tak by były dostępne dla osób z dysfunkcjami[25].

Trzeci rodzaj modelu rozwinął się jako odpowiedź na tradycyjne, opisane powyżej dwa podejścia. Otóż interaktywny model powstał w ramach Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organization* – WHO). Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (*International Classification of Functioning, Disability and Health* – ICF) stara się uwzględnić zarówno indywidualne (szkoda, obezwładnienie), jak i środowiskowe („upośledzenie środowiskowe") czynniki w definicji niepełnosprawności. Łącząc medyczny i społeczny model, ICF w celu uchwycenia integracji rozmaitych wymiarów funkcjonowania stosuje podejście „biopsychosocjalne" *(„bio-psycho-soziales" Modell der Behinderung*). Fakt bycia niepełnosprawnym dla tego założenia jest sam w sobie obojętny, neutralny, zakłada się zaś, że niepełnosprawność wywodzi się ze wzajemnego oddziaływania danej osoby i społeczeństwa. Widać więc, iż model ten to wielowymiarowe podejście do klasyfikacji funkcjonowania i niepełnosprawności jako interaktywnego i ewolucyjnego procesu.

[25] *Koncepcje i modele niepełnosprawności* (*Konzepte und Modelle Behinderung*), publikacja dostępna na stronie internetowej Federalnego Urzędu ds. Równości Osób Niepełnosprawnych (*Eidgenössisches Büro für die Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen*)…, op. cit.

Schemat 1. Zależności pomiędzy komponentami ICF

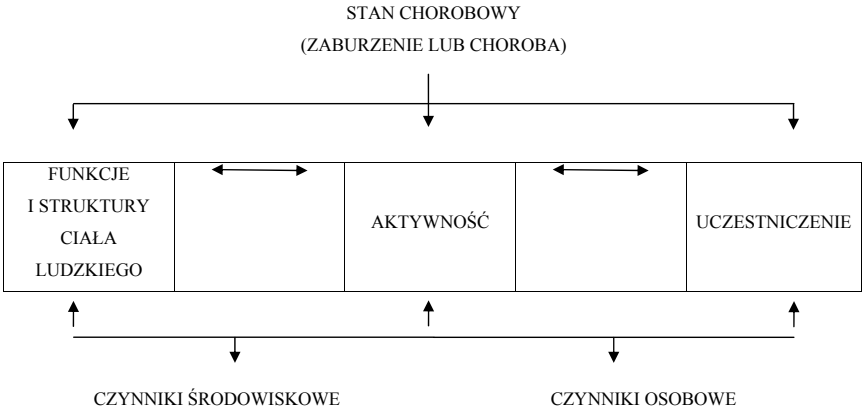

Źródło: *Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia*, WHO, Geneva 2001, s. 18[26]

Schemat ten przedstawia funkcjonowanie jednostki z dysfunkcją w określonej dziedzinie, które postrzegane jest jako interakcja bądź złożony wzajemny związek między stanem zdrowia a czynnikami kontekstowymi – czyli czynnikami środowiskowymi i osobowymi. Pomiędzy owymi czynnikami dochodzi do dynamicznej interakcji – interwencje na jednym z poziomów mogą potencjalnie modyfikować inne powiązane z nimi elementy. Interakcje między czynnikami a osobą z określonym stanem chorobowym wyznaczają poziom i zakres funkcjonowania takiej osoby. Za czynniki środowiskowe przyjmuje się czynniki zewnętrzne wobec jednostki (np. postawy społeczeństwa, system prawny, cechy architektury budynków), czynniki osobowe to z kolei: płeć, rasa, wiek, sprawność fizyczna, styl życia, sposób radzenia sobie z trudnościami, nawyki. Zauważalne jest zatem, iż celem ICF jest uzyskanie syntezy dającej spójny obraz rozmaitych wymiarów zdrowia na trzech poziomach: biologicznym, jednostkowym, społecznym[27].

Kolejnym modelem rozumienia niepełnosprawności jest model administracyjny. Model ten rozumie niepełnosprawność jako stan, w którym osoba napotyka przeszkody w codziennym funkcjonowaniu z powodu stałego problemu zdrowotnego. Taka sytuacja uprawnia jednostkę do pobierania świadczeń oferowanych zarówno przez administrację publiczną, jak

[26] Przekład wydany w języku polskim przez Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia.

[27] Ibidem.

i prywatne firmy. W systemie szwajcarskim model ten odnosi się głównie do „inwalidztwa" i jest związany ze stałą lub trwającą przez dłuższy czas niezdolnością do podejmowania pracy zarobkowej.

Podobnym do omówionego powyżej modelu jest ten dotyczący potrzeby niesienia pomocy (*Modell des Hilfsbedarfs*). Zgodnie z jego założeniami niepełnosprawność powstaje wówczas, gdy osoba z problemami zdrowotnymi wymaga pomocy innych osób podczas wykonywania zwykłych czynności życia codziennego. Odpowiedzią na niepełnosprawność według tego modelu jest stworzenie odpowiednio przystosowanych miejsc, usług dla osób z dysfunkcjami (np. opieka domowa dla osób z dysfunkcjami, animowanie czasu wolnego dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich). Model ten rozróżnia dwa rodzaje niesienia pomocy, jeden z nich to pomoc udzielana przez osoby bliskie (np. krewni, sąsiedzi, znajomi), druga zaś to zorganizowana profesjonalna pomoc udzielana przez stowarzyszenia, domy opieki itp. Podkreśla się, iż model ten pokrywa się z modelem administracyjnym oraz stanowi odmianę modelu społecznego, ponieważ kładzie nacisk na środki podejmowane przez środowisko społeczne na rzecz osób z dysfunkcjami[28].

Analizując definicje niepełnosprawności, warto przyjrzeć się tej, którą stosuje w swoich opracowaniach Federalny Urząd Statystyczny. Za niepełnosprawne Urząd ten uznaje osoby, twierdzące, iż:

- mają stały problem ze zdrowiem oraz
- podczas wykonywania czynności życia codziennego są zdecydowanie lub raczej ograniczone.

W opisach wyjaśniających takie rozumienie niepełnosprawności na potrzeby badań statystycznych znajduje się określenie, iż podana powyżej definicja jest definicją „subiektywną" (*subjektive Definition*), ponieważ opiera się na własnej samoocenie dokonywanej przez chorych ludzi[29]. Niemniej jednak Urząd ten, przeprowadzając statystyki, stara się brane pod uwagę dane dopasowywać do różnych modeli rozumienia niepełnosprawności, tzn. kiedy jest badana liczba osób cierpiących na różne dysfunkcje – brany jest pod uwagę model medyczny (indywidualny), kiedy zaś analizowany

[28] P. Gazareth (*Bundesamt für Statistik, BFS*), *Niepełnosprawność ma wiele twarzy. Definicje i statystyki dotyczące osób niepełnosprawnych…*, op. cit., s. 8.

[29] Informacje dostępne na stronie internetowej Federalnego Urzędu Statystycznego pod adresem: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/20/06/blank/key/00.html (10.01.2014).

jest udział w życiu społecznym – wówczas następuje odniesienie do modelu społecznego[30].

Jeżeli zaś chodzi o legalną definicję osoby niepełnosprawnej, to znajduje się ona w ustawie *o likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* (*Behindertengleichstellungsgesetz* – BehiG). Artykuł 2 ust. 1 stanowi, iż przez osobę niepełnosprawną (*Mensch mit Behinderungen*) należy rozumieć osobę, która posiada stałe fizyczne, umysłowe lub psychologiczne obniżenie sprawności, utrudniające lub uniemożliwiające dokonywanie codziennych czynności, utrzymywanie kontaktów społecznych, poruszanie się, rozwijanie się i dokształcanie się w celu wykonywania działalności zarobkowej[31].

Wybrane akty prawne dotyczące osób niepełnosprawnych

Konstytucja

System ochrony osób niepełnosprawnych w Szwajcarii jest bardzo „młody". Wynika to z faktu, że Konstytucja z dnia 29 maja 1874 roku nie zawierała zakazu dyskryminacji[32]. Wprowadzono go dopiero wraz z gruntownymi zmianami szwajcarskiej Konstytucji, które weszły w życie z dniem 1 stycznia 2000 roku. Aktualnie Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 roku[33], w art. 8 stanowi o równości, w ust. 1 podkreślono, iż wszyscy są równi wobec prawa. Wyrażona w tym przepisie zasada równego traktowania przewiduje, że każdy człowiek posiada swoją nienaruszalną godność, która nakazuje, by wszyscy byli traktowani równie i z odpowiednim szacunkiem[34]. Równość wobec prawa gwaran-

---

30 Takie zależności można obserwować w raporcie przedstawionym w P. Gazareth (*Bundesamt für Statistik, BFS*), *Niepełnosprawność ma wiele twarzy. Definicje i statystyki dotyczące osób niepełnosprawnych…*, op. cit., s. 10-15.

31 Art. 2 ust. 1 BehiG: *In diesem Gesetz bedeutet Mensch mit Behinderungen (Behinderte, Behinderter) eine Person, der es eine voraussichtlich dauernde körperliche, geistige oder psychische Beeinträchtigung erschwert oder verunmöglicht, alltägliche Verrichtungen vorzunehmen, soziale Kontakte zu pflegen, sich fortzubewegen, sich aus- und fortzubilden oder eine Erwerbstätigkeit auszuüben.*

32 Informacja dostępna pod adresem: http://www.humanrights.ch/de/Themendossiers/Diskriminierungsverbot/Rechtslage_CH/Behinderte/index.html (10.01.2014).

33 *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 18. April 1999*, SR-Nummer: 101.

34 R. J. Schweizer, M. Bigler-Eggenberger, (w:) B. Ehrenzeller, P. Mastronardi, R. J. Schweizer, K. A. Vallender, *Die schweizerische Bundesverfassung. Kommentar*, Zürich-St.Gallen 2008, s. 179 i n.

tuje także równe traktowanie przez organy państwowe, wykonujące zadania z zakresu władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej[35]. Zgodnie z ust. 2 omawianego artykułu nikt nie może być dyskryminowany ze względu na: pochodzenie, rasę, płeć, wiek, język, pozycję społeczną, sposób życia, poglądy religijne, filozoficzne czy polityczne lub z powodu niepełnosprawności fizycznej, psychicznej bądź psychologicznej. Rozumienie dyskryminacji w doktrynie, jak i orzecznictwie szwajcarskim jest podobne, mianowicie jest nią odmienny sposób traktowania różnych osób, ale w podobnych sytuacjach[36]. Ustęp 3 reguluje kwestię równości mężczyzn i kobiet, zwłaszcza w takich aspektach życia jak: rodzina, edukacja, praca (równość płacy za tę samą pracę). Z kolei ust. 4 art. 2 przewiduje, iż środki w celu likwidacji dyskryminacji osób niepełnosprawnych zostaną przewidziane przez oddzielną ustawę.

Ustawa *o likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2002 roku

Ową ustawą, mającą przeciwdziałać dyskryminacji osób z dysfunkcjami jest ustawa *o likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2002 roku (*Behindertengleichstellungsgesetz* – BehiG). Celem tego aktu (art. 1 ust. 1) jest wyeliminowanie niekorzystnych czynników, jakie napotykają osoby niepełnosprawne w życiu, oraz zapobieganie dyskryminacji. Określa ona ramy (art. 1 ust. 2), jakie powinny być spełnione, by ułatwić osobom niepełnosprawnym udział w życiu społecznym, w szczególności by mogły one swobodnie samodzielnie utrzymywać kontakty społeczne czy rozwijać się i dokształcać w celu wykonywania działalności zarobkowej. Ustawa ta w art. 2 ust. 2 zawiera własną definicję dyskryminacji, za którą przyjmuje się sytuację, kiedy osoby niepełnosprawne traktowane są – prawnie bądź w jakiś inny sposób – odmiennie aniżeli osoby sprawne i dzieje się to bez obiektywnego uzasadnienia. Akt ten wyróżnia trzy rodzaje dyskryminacji, które są zakazane:

---

35 Równość wobec prawa – art. 8 ust. 1 Konstytucji Federacji Szwajcarskiej (*Rechtsgleichheit – Art. 8 Abs. 1 BV*), informacja dostępna pod adresem: http://www.humanrights.ch/de/Themendossiers/Diskriminierungsverbot/Rechtslage_CH/BV/idart_6052-content.html (10.01.2014).

36 W. Kälin, *Grundrechte im Kulturkonflikt. Freiheit und Gleichheit in der Einwanderungsgesellschaft*, Zürich 2000, s. 87; Wyrok Trybunału Federalnego z dnia 21 listopada 2003 r., sygn. akt: 129 I 392 (*35. Auszug aus dem Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung i.S. A. und Mitb. sowie G. gegen Gemeinderat von Zürich, Bezirksrat Zürich sowie Regierungsrat des Kantons Zürich (staatsrechtliche Beschwerde), 1P.665/2002 / 1P.27/2003 vom 21. November 2003*).

1. dyskryminację w dostępie (art. 2 ust. 3) do budynków, obiektów, mieszkań, instytucji lub środków transportu publicznego, która występuje wtedy, kiedy osoby niepełnosprawne nie mogą z nich w pełni korzystać z powodu konstrukcji niedostosowanej do ich potrzeb,
2. dyskryminację w dostępie do usług (art. 2 ust. 4), która występuje wtedy, kiedy są one niedostępne dla osób niepełnosprawnych lub dostępne w utrudnionych warunkach i okolicznościach,
3. dyskryminację w dostępie do edukacji i szkoleń (art. 2 ust. 5), przejawiającą się w:
   a. potrzebie stosowania specjalistycznej pomocy lub pomocy osobistego asystenta w celu podjęcia edukacji,
   b. braku dostosowania czasu i formy zajęć, egzaminowania do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Ustawodawca szwajcarski zobowiązał organy zarówno administracji federalnej, jak i kantonów do podejmowania środków w celu zapobiegania, zmniejszania lub eliminowania dyskryminacji, podkreślając w art. 5 ust. 1 BehiG, by zwracano szczególną uwagę na niepełnosprawne kobiety. Co więcej, organy te mają podejmować określone środki, które będą pozwalały wypłacać osobom z dysfunkcjami odpowiednie środki finansowe w celu rekompensacji niedogodności, jakie ci ludzie napotykają.

Warto również wspomnieć, iż w rozdziale IV analizowanej ustawy znajduje się kilka przepisów przewidujących zadania rządu federalnego na rzecz osób niepełnosprawnych. Artykuł 13 BehiG stanowi, iż rząd federalny, będąc pracodawcą, ma podejmować wszelkie działania, by być w stanie zaoferować osobom niepełnosprawnym pracę, na takich samych poziomach i w takim samym zakresie, jak osobom pełnosprawnym. Na mocy art. 14 ust. 1 organy administracji powinny podczas świadczenia swoich usług wziąć pod uwagę, by były one dostępne, zrozumiałe dla osób niedosłyszących, niewidzących czy mających problemy z mową. Ponadto wszelkie usługi oferowane przez Internet powinny być proponowane w takiej formie, by były np. czytelne dla osób niewidomych lub słabowidzących. Zobowiązanie to dotyczy również przedsiębiorstw prywatnych oferujących swoje usługi w sieci. Ustawa BehiG zobowiązuje także rząd federalny do współfinansowania działań, które mają na celu dostosowanie stacji, lotnisk, systemów komunikacji, pojazdów do potrzeb osób potrzebujących (art. 15). Omawiając zadania rządu federalnego wobec osób niepełnosprawnych, warto podkreślić, iż może on realizować programy ogólnokrajowe bądź dotyczące tylko kantonów, a mające na celu lepszą integrację osób

niepełnosprawnych ze społeczeństwem. Mogą one dotyczyć takich obszarów jak np.: edukacja, działalność zawodowa, kultura, sport.

Jeżeli zaś chodzi o przepisy szczególne, których adresatem są kantony, to zawarto je tylko w jednym artykule. Otóż art. 20 ust. 1 BehiG stanowi, iż władze kantonów mają zadanie zapewnić, by niepełnosprawne dzieci i młodzież miały dostęp do zdobycia wykształcenia na poziomie podstawowym, które będzie dostosowane do ich potrzeb. Ponadto pośród dzieci takich należy przeprowadzić odpowiednie szkolenia, by były one w stanie zintegrować się z pozostałymi uczniami szkół ogólnodostępnych.

Rozporządzenie *w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 19 listopada 2003 roku[37]

Kolejny akt prawny, nad którym należałoby pochylić się, omawiając zagadnienia związane z osobami niepełnosprawnymi w Szwajcarii, dotyczy likwidowania dyskryminacji, z jaką spotykają się osoby z dysfunkcjami. Istotną rolę w tym procesie odgrywa Federalny Urząd ds. Równości Osób Niepełnosprawnych[38] (art. 3-4 BehiV), który jest odpowiedzialny na poziomie federalnym za to, by zarówno w przestrzeni publicznej, jak i np. w ustawodawstwie została zachowana równowaga pomiędzy prawami osób zdrowych a niepełnosprawnych. Instytucja ta jest odpowiedzialna m.in. za: informowanie społeczeństwa, opracowywanie dokumentów, doradzanie prywatnym i rządowym agencjom, przeprowadzanie kampanii informacyjnych, rozpatrywanie wniosków o pomoc finansową, przygotowywanie raportów opisujących prowadzoną przez państwo politykę równości, współpracę z organizacjami osób niepełnosprawnych.

Rozporządzenie to odnosi się także do niedyskryminowania ludzi z dysfunkcjami w przestrzeni miejskiej, dlatego w art. 8 podkreślono, że norma SIA 500 „Przystosowanie budynków do potrzeb osób niepełnosprawnych" jest podstawą, którą powinny uwzględniać inne akty prawne, które odnoszą się do tej właśnie kategorii osób. Warto też podkreślić, że art. 9-11 BehiV zobowiązuje wszelkiego rodzaju jednostki administracyjne na szczeblu federalnym do komfortowego świadczenia usług niepełnosprawnym. Chodzi tu bowiem o odpowiednie dostosowanie budynków, stron internetowych – tak by były dostępne również dla osób niewidomych i sła-

[37] *Verordnung über die Beseitigung von Benachteiligungen von Menschen mit Behinderungen vom 19. November 2003 (Behindertengleichstellungsverordnung – BehiV)*, SR-Nummer: 151.3.

[38] *Eidgenössisches Büro für die Gleichstellung der Menschen mit Behinderungen* (*EBGB*).

bowidzących, informacji niezbędnych dla tychże ludzi. Zasługującymi na pozytywną ocenę są przepisy, na podstawie których instytucje federalne, zatrudniające osoby niepełnosprawne są zobowiązane do dostosowania do nich: miejsc pracy, godzin pracy, możliwości rozwoju zawodowego i planowania kariery zawodowej. Ponadto pracodawca wyznacza osobę spośród ogółu pracowników, która w zakresie swoich obowiązków zawodowych będzie odpowiedzialna za problemy związane z integracją zatrudnionych osób niepełnosprawnych w środowisku pracy.

Rozporządzenie *w sprawie dostępności transportu publicznego* z dnia 12 listopada 2003 roku

Rozporządzenie[39] to w art. 1 określa swój cel, którym jest dostosowanie transportu publicznego do potrzeb osób niepełnosprawnych. Jeżeli zaś chodzi o zakres podmiotowy tego aktu prawnego, to skierowany on został zarówno do podmiotów obsługujących transport publiczny (m.in. Szwajcarskich Kolei Federalnych[40] – SBB), jak i tych obsługujących infrastrukturę oraz świadczących usługi związane z transportem publicznym (m.in. mowa tu o dostosowywaniu wejść i wyjść z dworców, dostępności toalet oraz parkingów). Podstawowa zasada wyrażona w art. 3 VböV stanowi o tym, iż osoby niepełnosprawne, które są w stanie samodzielnie korzystać z przestrzeni publicznej, powinny również w sposób autonomiczny korzystać z usług transportu publicznego. Realizacji tejże zasady służą kolejne przepisy rozporządzenia, które wskazują, że urządzenia i pojazdy wykorzystywane w transporcie publicznym muszą być dostępne dla osób z dysfunkcjami. Ponadto infrastruktura komunikacji miejskiej winna być dostosowana do korzystania z niej przez osoby poruszające się zarówno na wózkach inwalidzkich ręcznych, jak i elektrycznych. W tym akcie prawnym wspomniano również bezpośrednio o osobach niewidomych. Mianowicie do ich potrzeb, innych niepełnosprawnych i osób starszych powinny być dostosowane toalety. Jeżeli zaś chodzi o dokładne dane techniczne dotyczące konstrukcji dworców, lotnisk, pojazdów, kas, to są one wyznaczane przez Federalny Departament Środowiska, Transportu, Energii i Komunikacji[41]. Niemniej jednak opisywane rozporządzenie zawiera wiele szczegółowych regulacji, chociażby normuje sytuację odstępów czasowych, w jakich au-

[39] *Verordnung über die behindertengerechte Gestaltung des öffentlichen Verkehrs vom 12. November 2003 (VböV)*, SR-Nummer: 151.3.

[40] *Schweizerische Bundesbahnen (SBB)*.

[41] *Eidgenössisches Departement* für *Umwelt, Verkehr, Energie und Kommunikation (UVEK)*.

tobusy, tramwaje, łodzie, koleje liniowe dostosowane do osób z różnego rodzaju dysfunkcjami życiowymi powinny pojawiać się na przystankach. Przy odstępach czasowych 30 minut i więcej, każdy kurs musi być dostępny dla niepełnosprawnych. Przy krótszych kursach – co drugi kurs musi być przystosowany dla niepełnosprawnych. Powinien być zapewniony dostęp do dodatkowych – w sytuacjach nadzwyczajnych – kursów w transporcie publicznym (art. 16 VböV).

Rozporządzenie Federalnego Departamentu Środowiska, Transportu, Energii i Komunikacji (UVEK) *w sprawie wymagań technicznych związanych z dostępnością transportu publicznego* z dnia 22 maja 2006 roku[42]

Federalny Departament Środowiska, Transportu, Energii i Komunikacji – na mocy art. 8 scharakteryzowanego powyżej rozporządzenia VböV – jest instytucją odpowiedzialną za określenie szczegółowych wymogów technicznych w zakresie dostępności infrastruktury komunikacji dla ludzi niepełnosprawnych. W związku z tym, już w art. 1 VAböV zostało zaznaczone, że transport publiczny w ogóle, autobusy i trolejbusy, publiczne kolejki liniowe z ilością miejsc siedzących większą niż 8, powinny być dostosowane do potrzeb osób z dysfunkcjami.

Rozporządzenie to zawiera wiele szczegółowych regulacji. Można znaleźć w nim m.in. przepisy dotyczące ilości miejsc dla niepełnosprawnych na parkingu znajdującym się w pobliżu stacji kolejowej. W sytuacji, kiedy liczba miejsc parkingowych jest nie większa niż 50 – to na parkingu powinno być 1 miejsce przeznaczone niepełnosprawnemu, kiedy liczba ta oscyluje pomiędzy 51 a 150 – powinny być 2 takie miejsca itd., według tego rozporządzenia najwięcej miejsc parkingowych – 5 dla osób z dysfunkcjami należy przewidzieć, gdy parking przeznaczony jest na 751 i więcej samochodów osobowych. Wydaje się, że określona w VAböV liczba miejsc na parkingu przysługująca osobom niepełnosprawnym jest niewielka, a można wręcz stwierdzić, iż ustawodawca w tym przypadku, przyjął wartości minimalne. Pięć miejsc dla niepełnosprawnych na 751 dla pozostałych stanowi niespełna 1%. Zastanawiający jest zatem powód, dla którego ustawodawca przyjął takie rozwiązanie; czy wynika ono z niewielu osób niepełnosprawnych korzystających z samochodów, czy też może z faktu, iż osoby te nie łączą środków lokomocji (najpierw samochód, potem po-

[42] *Verordnung des UVEK über die technischen Anforderungen an die behindertengerechte Gestaltung des öffentlichen Verkehrs vom 22. Mai 2006 (VAböV)*, SR-Nummer: 151.34.

ciąg) albo nie korzystają w ogóle tak licznie z komunikacji miejskiej. Inne szczegółowe przepisy dotyczą chociażby głośności nadawanych komunikatów na dworcach, w pociągach itp. Podkreślone zostało w art. 5 rozporządzenia, że informacje w komunikacjach muszą być łatwe do zrozumienia, powtarzalne lub powtarzalne na żądanie pasażera. Co więcej, rozporządzenie to reguluje wysokość automatów biletowych, które mają być dostępne dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, szerokość drzwi np. w autobusach, pozwalającą na ich swobodne otwieranie oraz wjeżdżanie przez te osoby czy określa ilość miejsca np. wewnątrz pociągów, autobusów, która umożliwia tym ludziom swobodne poruszanie się po danym środku lokomocji.

Z punktu widzenia niniejszej monografii istotne są również przepisy dotyczące osób niewidomych i słabowidzących. Otóż rozporządzenie *w sprawie wymagań technicznych związanych z dostępnością transportu publicznego* zobowiązuje administratorów m.in. peronów kolejowych, przystanków autobusowych do umieszczania na nich dotykowych informacji o numerach torów oraz peronów (art. 8). Ponadto krawędzie peronów muszą być oświetlone, a duże powierzchnie szklane w odpowiedni sposób oznaczone i zabezpieczone, tak by były zauważalne przez osoby z dysfunkcją wzroku. Warto również podkreślić, że analizowany akt prawny określa, z punktu widzenia zwłaszcza osób słabowidzących, istotną kwestię dotyczącą podawania informacji. Otóż różnego rodzaju informacje czy komunikaty, rozkłady jazdy itp., podawane w postaci wizualnej, nie mogą być wykonane ze lśniących, oślepiających czy utrudniających ich odczyt materiałów (art. 6). Rozporządzenie to reguluje również kwestię wielkości liter stosowanych czy to w rozkładach plakatowych, czy to wyświetlanych na elektronicznych wyświetlaczach. Wielkość liter zależna jest zarówno od rodzaju materiału, narzędzia, na którym umieszczone są te dane, jak i możliwości podejścia do miejsca, w którym znajduje się konkretna informacja (np. do niektórych wyświetlaczy można podejść bardzo blisko, do innych zaś, zawieszonych np. wyżej, nie ma możliwości podejścia). W rozporządzeniu tym znajdują się także informacje o tym, jak powinny wyglądać przyciski do otwierania drzwi w środkach komunikacji miejskiej (m.in. ich wypukłość, odległość od siebie), oraz o tym, że kształt drzwi, które są samodzielnie obsługiwane przez pasażerów, musi być widoczny z zewnątrz dla osób słabowidzących.

Podsumowanie

Opisane powyżej regulacje prawne są wdrażane w Szwajcarii w życie. Na dworcach autobusowych, kolejowych, lotniskach, widoczne są wszelkiego rodzaju udogodnienia, rozwiązania techniczne, ułatwiające korzystanie osobom niepełnosprawnym z komunikacji publicznej. Przykładowo Szwajcarskie Koleje Federalne SBB – oferują tego rodzaju osobom nie tylko zniżki w przejazdach, ale też centrum obsługi telefonicznej, gdzie informacje udzielane są w kilku językach, czy stronę internetową z automatycznie odczytywanym rozkładem jazdy. Co więcej, osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich mają możliwość zamówienia asystenta – pracownika kolei, który pomoże im podczas wsiadania i wysiadania z pociągu. Niemniej jednak SBB podaje wymiary wózków, które nie powinny być przekraczane (szerokość – 70 cm, długość – 120 cm, wysokość 137 cm, waga – 250 kg), jeżeli dana osoba chce czy to skorzystać z pomocy asystenta, czy platformy pomagającej wsiąść do pociągu. Na peronach znajdują się wypukłe linie, które zarówno ostrzegają niewidzącego przed granicą peronu, jak i prowadzą wzdłuż niego. W windach, na poręczach znajdują się wypukłe informacje zapisane alfabetem Braille'a.

Zdjęcie 1. Poręcz z informacją kierującą na dworzec

Źródło: Internet

Zdjęcie 2. Wypukłe linie ostrzegające o krawędzi peronu i prowadzące wzdłuż niego

Źródło: Internet

Zdjęcie 3. Platforma wystawiana przez kierowcę autobusu, umożliwiająca osobie niepełnosprawnej poruszającej się na wózku wjazd/wyjazd z pojazdu

Źródło: http://www.bernerzeitung.ch

Warto jednak wspomnieć, że w dniach 22 października – 5 listopada 2012 roku w Genewie miała miejsce 14. sesja Grupy Roboczej Rady Praw Człowieka ds. Powszechnego Okresowego Przeglądu Prawa Człowieka, podczas której ocenie poddano następujące państwa: Argentyna, Benin, Czechy, Gabon, Ghana, Gwatemala, Japonia, Pakistan, Peru, Republika Korei (Korea Południowa), Sri Lanka, Szwajcaria, Ukraina, Zambia[43]. Powszechny Przegląd Okresowy ONZ (*Universal Periodic Review* – UPR)

[43] Informacja dostępna na stronie internetowej Stałego Przedstawicielstwa Rzeczypospolitej Polskiej przy Biurze Narodów Zjednoczonych w Genewie pod adresem: http://www.genewa.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/rpcz_upr_10_2012 (10.01.2014).

jest nowym i wyjątkowym mechanizmem wprowadzonym w kwietniu 2008 roku przez Radę Praw Człowieka ONZ, mającym na celu dokonywanie co cztery i pół roku oceny przestrzegania praw człowieka we wszystkich państwach należących do ONZ[44]. Ważny z punktu niniejszego opracowania jest fakt, iż ONZ po zapoznaniu się z raportem składanym przez trzy i pół godziny przez szwajcarskiego ministra spraw zagranicznych – Didiera Burkhaltera, zaapelowała o podjęcie większych wysiłków i starań, celem których ma być walka z rasizmem, dyskryminacją oraz ksenofobią. Zwrócono Szwajcarii także uwagę m.in. na problem dyskryminacji kobiet i przemocy domowej wobec kobiet pochodzących z innych państw[45]. W związku z tym wezwano również Szwajcarię do ratyfikacji międzynarodowych konwencji dotyczących praw człowieka, np. Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (*Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur (*Optional Protocol to the Convention against Torture*), Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (*Optional Protocol of the International Covenant on Civil and Political Rights*)[46]. Podkreślono też, iż Szwajcaria powinna przystąpić do Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*)[47]. Na sesji zaznaczono, że sytuacja szwajcarskiego systemu praw człowieka nie jest niepokojąca, ponieważ widocznych jest wiele reform wprowadzanych do prawa, jednakże z opisanych powyżej faktów można wywnioskować, że system ten (a wraz z nim sytuacja osób niepełnosprawnych) może ulec polepszeniu, chociażby poprzez przystąpienie do kilku międzynarodowych konwencji.

---

44 Informacja dostępna na stronie internetowej poświęconej Powszechnemu Przeglądowi Okresowemu ONZ (*Universal Periodic Review,* UPR) pod adresem: http://www.upr-info.org (10.01.2014). Zob. też: K. Boyle, *New Institutions for Human Rights Protection*, Oxford, New York 2009, s. 85 i n.; M. Cherif Bassiouni, W. A. Schabas (red.), *New Challenges for the UN Human Rights Machinery: What Future for the UN Treaty Body System and the Human Rights Council Procedures?*, Cambridge 2011, s. 284, 377 i n.

45 E. Duda-Cebula, *Szwajcaria: ONZ wezwała władze konfederacji do wzmocnienia systemu ochrony praw człowieka*, informacja dostępna pod adresem: http://www.psz.pl/tekst-42387/Szwajcaria-ONZ-wezwala-wladze-konfederacji-do-wzmocnienia-systemu-ochrony-praw-czlowieka (10.01.2014).

46 S. Bradley, *States urge Swiss to improve human rights record*, informacja dostępna pod adresem: http://www.swissinfo.ch/eng/swiss_news/States_urge_Swiss_to_improve_human_rights_record.html?cid=33836566 (10.01.2014).

47 W Polsce Konwencja ta została ratyfikowana przez Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego w dniu 6 września 2012 r.

Powyższe rozważania dowodzą, iż państwo szwajcarskie, jeżeli chodzi o przestrzeń miejską, stara się ją jak najlepiej dostosować do osób niepełnosprawnych. One same nie odczuwają dużych różnic w poziomie dostępności do różnego rodzaju usług – również tych komunikacyjnych – w porównaniu do osób bez dysfunkcji. Niemniej jednak międzynarodowa społeczność wymaga od Szwajcarii, by ta stawała na jak najwyższym poziomie i zapewniała niepełnosprawnym ochronę oraz swobodę, nie tylko pod względem infrastruktury oraz dostępności usług, ale też pod względem prawnym. Szwajcarzy zwracają dużą uwagę na ludzi niepełnosprawnych, niemniej jednak jak większość państw nie prowadzą np. statystyk policyjnych, w których uwzględniano by ilość wypadków z udziałem osób niepełnosprawnych, będących czy to ofiarami, czy sprawcami takich wypadków. Pozytywnie zaś należy ocenić funkcjonowanie instytucji o charakterze rządowym i pozarządowym, które zajmują się sprawami osób niepełnosprawnych – w tym niewidomych. Podmioty te chętnie udzielają informacji, wskazówek, walczą o prawa tych osób. Reasumując, osoby z dysfunkcjami życiowymi w Szwajcarii są brane pod uwagę jako użytkownicy przestrzeni miejskiej, dlatego na ulicach, dworcach itp. widoczna jest infrastruktura dostosowana do ich potrzeb.

Yasin Sezer
Gülsün Ayhan Aygörmez
Recep Emre Kalkan

Normy prawa o ruchu drogowym w odniesieniu do inwalidów wzroku w Turcji

Wprowadzenie

Tworzenie prawa, zrównującego osoby niepełnosprawne ze sprawnymi w możliwościach korzystania z dobrodziejstw życia codziennego i usług publicznych, rozpoczęło się w Turcji dopiero w obecnym stuleciu. W szczególności na przestrzeni ostatnich dziesiątków lat podjęto próbę szybkiego wypełnienia luki w stosownych regulacjach. Również w ustawie zasadniczej znalazło się kilka zapisów dotyczących niepełnosprawnych. Jednakże zadowolono się jedynie zapisami ogólnymi, których nie dało się zastosować w praktyce. W szczególności w porządku prawnym z zakresu ruchu drogowego nie ma uregulowań związanych z powszechnie stosowanym nadrzędnym pojęciem „dostępności". Zamiast niezwłocznie wydać stosowne przepisy ustawodawca wymaga jedynie przestrzegania wytycznych Instytutu Standardów Tureckich (IST). Dlatego główne źródło dla niniejszego opracowania stanowią takie ogólne przepisy administracyjne z tej dziedziny.

Celem opracowania jest przedstawienie i omówienie wynikających z prawa o ruchu drogowym podstaw prawnych uczestniczenia inwalidów wzroku w Turcji. Dlatego niniejsza praca ogranicza się do tematu: *Normy prawa o ruchu drogowym w odniesieniu do inwalidów wzroku*. Ponadto odnosi się ona tylko do uregulowań krajowych, w związku z czym nie będzie tu rozważań komparatystycznych.

Ramowe prawa inwalidów wzroku w prawie tureckim i definicje niepełnosprawności

Przy tworzeniu praw osób niepełnosprawnych ważną rolę odgrywało przejście od państwa liberalnego do opiekuńczego[1]. Pojęcie „państwo opiekuńcze" opiera się na idei, że ingerencja państwa w życie społeczne i gospodarcze jest uznawana za dopuszczalną i konieczną dla zapewnienia pokoju społecznego i sprawiedliwości społecznej[2]. Tego rodzaju ingerencje państwowe w państwie opiekuńczym stanowią próbę wyrównywania różnic w obrębie społeczeństwa[3].

Przepisy o państwie opiekuńczym są umieszczone w różnych miejscach ustawy zasadniczej („GG") (z roku 1982, stąd tzw. konstytucja 1982). W preambule mowa jest o tym, że „każdemu obywatelowi Turcji w jednakowym stopniu i zgodnie z zasadami państwa opiekuńczego przysługują konstytucyjne podstawowe prawa i wolności"; art. 2 stanowi, że Republika Turecka jest państwem opiekuńczym; w art. 5 zostaje zaliczone do podstawowych celów i zadań zniesienie barier politycznych, gospodarczych i społecznych, niedających się pogodzić z prawami podstawowymi i wolnościami, z zasadami państwa opiekuńczego i zasadami sprawiedliwości, i że państwo „musi stworzyć konieczne możliwości wspierania swobodnego rozwoju osobowości jednostki". Inne prawo podstawowe – prawo własności, które z kolei ma duże znaczenie dla państwa opiekuńczego, jest wymienione w art. 35 GG. Artykuł ten stanowi, że prawo własności może zostać ograniczone ustawą przez wzgląd na interes publiczny. Prawo własności było normowane już w GG z roku 1961 i ta GG miała również charakter opiekuńczy[4].

Państwo ma więc za zadanie likwidację barier politycznych, gospodarczych i społecznych w wykonywaniu praw podstawowych i wolności oraz tworzenie możliwości dla swobodnego rozwoju osobowości. Ponadto odpowiedzialność państwa dotyczy także rozwiązywania problemów, stanowiących trudności dla niepełnosprawnych, chociaż nie może to doprowadzić do bezwzględnego zrównania szans społecznych czy ekonomicznych[5].

Obowiązujące prawa społeczne i gospodarcze dają jednostce możliwość domagania się od państwa określonego działania. W tym miejscu

1 Çınarlı, Engellilere Yönelik Kamu Hizmetler, Engellilere Yönelik Kamu Hizmetler, s. 26 ff.

2 Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Türk Anayasa Hukuku, s. 132.

3 Tanör/Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, s. 102.

4 Tanör/Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, s. 104; w poprzedniej GG nie można mówić o państwie opiekuńczym, por. Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 44.

5 Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, s. 134.

należy wspomnieć prawo do bezpieczeństwa społecznego[6]. Artykuł 60, gwarantujący prawo do bezpieczeństwa społecznego, stanowi, że państwo musi podejmować działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa społecznego i tworzyć konieczne do tego instytucje. Ponadto w art. 61 GG zawarto, że państwo powinno chronić osoby niepełnosprawne. Państwo jest też obowiązane do podejmowania działań na rzecz włączania niepełnosprawnych w życie społeczne. Także i do tego celu muszą być powoływane przez państwo do życia stosowne instytucje. Pojęcie „inwalida" obejmuje mimo swoich „niedociągnięć" również pojęcie „niepełnosprawny" i dlatego traktowane jest jako nadrzędne.

W art. 10 GG jest regulowana zasada równości, a więc zasada „równości wobec prawa". W roku 2010 został dodany nowy ustęp: „Działania, przewidziane na rzecz dzieci, osób starszych czy niepełnosprawnych […], nie stanowią naruszenia zasady równości". Przepis ten oznacza, że państwo ma pozytywne zadanie zapewnienia niepełnosprawnym takich praw jak i innym obywatelom i umożliwienia im korzystania z tych praw w taki sam sposób.

W Turcji na poziomie ustawy można znaleźć określenia wzgl. definicje niepełnosprawności przede wszystkim w ustawie zmieniającej o numerze 5378[7]. Ustawa ta dokonała zmian pewnych określeń w niektórych przepisach prawnych z mocą ustawy. Jest w niej stosowane pojęcie „niepełnosprawny" obok określenia „inwalida". Ten dobór wyrażeń miał wpływ na dalsze stanowienie prawa, a także na administrację[8]. Do dzisiaj jednak nie uzyskano jednolitości w tym względzie. W art. 3 zatytułowanym „Definicje" pojęcie „inwalida" określa się w następujący sposób: Inwalida „to osoba, wymagająca ochrony, pielęgnacji, rehabilitacji, pomocy i opieki, mająca trudności w integracji społecznej i w życiu codziennym, ponieważ już przy lub po urodzeniu utraciła z różnych przyczyn i w różnym stopniu część swoich zdolności psychicznych, fizycznych, umysłowych, społecznych". Ta definicja jest bardzo ogólna, czym być może da się wyjaśnić niejasności. W związku z tym wymogi względem niektórych kryteriów (uznania za osobę niepełnosprawną) wymagają dodatkowych uściśleń, jak np. potrzeba ochrony, pielęgnacji, rehabilitacji, pomocy i opieki, trudności w życiu codziennym czy w integracji społecznej[9].

---

6 Çınarlı, Engellilere Yönelik Kamu Hizmetler, s. 29.

7 Dziennik Urzędowy 7/7/2005, 25868.

8 Rządowe Prezydium Zarządu Inwalidów nosi obecnie nazwę Generalnej Dyrekcji ds. Inwalidów i Osób Starszych.

9 Çakmak, „Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme", AÜHFD 2008, s. 58; Ünal, Özürlülerin Sosyal Güvenlik Hakları Dünyadaki Yeni Yaklaşımlar Işığında Öneriler, s. 30.

Inwalidztwa wzroku ustawodawca nie definiuje w żaden szczególny sposób. Istnieje jednakże kilka stosownych określeń w przepisach administracyjnych. W regulacji Instytutu Standardów Tureckich o numerze 12460 „Drogi – tramwaje, rozdział 5: Regulacje konstrukcyjne na rzecz inwalidów i osób starszych" inwalida wzroku definiowany jest jako osoba z niepełnosprawnością fizyczną, polegającą na całkowitej lub częściowej utracie zdolności widzenia.

Zasada dostępności (osiągalność)

Zasada dostępności jest jedną z generalnych reguł, jakimi kierują się międzynarodowe przepisy i normy, dotyczące praw osób niepełnosprawnych[10]. Dostępność oznacza z jednej strony dostęp do sfery gospodarczej, społecznej i kulturalnej oraz do środowiska naturalnego i stworzonego przez człowieka, a z drugiej strony możliwość konsumowania i świadczenia usług w tym otoczeniu[11]. W Turcji pojęcie dostępności funkcjonuje jako nadrzędne w ramach przepisów prawnoadministracyjnych oraz w praktyce. Pojęcie „osiągalność" może być stosowane jako synonim. Służby publiczne administracji centralnej i samorządowej w całej Turcji posługują się pojęciem dostępności.

Dostępność odpowiednich miejsc jest dla niepełnosprawnych możliwa bez trudności tylko dzięki lokalnym rozwiązaniom technicznym. Komunikacja bez barier jest możliwa, o ile stosowne lokalizacje (dzielnice, place, parki itd.), budynki i ich łączniki zostaną skonstruowane w ten sposób, aby się uzupełniały[12].

Instytut Standardów Tureckich wytycza uniwersalne zasady konstrukcyjne, stanowiące wynik starań o konstrukcje bez barier dla wszystkich i wszędzie. Te uniwersalne zasady konstrukcyjne zostały stworzone z uwzględnieniem następujących postulatów: równoważność i elastyczność zastosowania, łatwość w obsłudze, proste objaśnienie, tolerancja niedoskonałości, niewielkie obciążenie fizyczne, zakres wykorzystania i podejścia oraz wymagania lokalizacyjne[13]. Standardy dotyczą jakości, właściwo-

10 Çağlar, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı Ve Devlet Yükümlülükleri, s. 53.

11 Ibidem.

12 Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı, s. 1.

13 Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı, s. 1.

ści technicznych i wymaganych zachowań. Dlatego podane standardy ITS muszą być przestrzegane przez wszystkie instytucje publiczne[14].

Przepisy ustawowe

Podstawową normą ustawową w prawie komunikacyjnym jest ustawa *o ruchu drogowym*, nosząca numer 2918. Ustawa ta jednak nie zawiera żadnej ważnej regulacji, która by ruch drogowy ułatwiała czy czyniła go bezpiecznym w szczególności dla inwalidów wzroku. W przepisach odnośnie do osób niepełnosprawnych przewidziane są następujące regulacje: przepisy o specjalnym prawie jazdy dla niepełnosprawnych, przepisy o zakazach korzystania z miejsc do parkowania dla inwalidów przez uczestników ruchu niebędących inwalidami, przepisy nakazujące udzielania pomocy inwalidom wzroku przez innych uczestników ruchu i przepisy o działaniach w przypadku wykroczeń jako skutku czynności sprzecznych z tym porządkiem.

Do ustawy *o zagospodarowaniu przestrzennym*, noszącej numer 3194, został dodany w roku 1997 nowy artykuł. Wspomniany art. 1 stanowi: „Zachowywanie standardów ITS jest nieodzowne przy planach zagospodarowania przestrzennego oraz projektach infrastruktury miejskiej, technicznej, socjalnej i budynków, aby zapewnić niepełnosprawnym dostępność i osiągalność otoczenia materialnego". Ustawodawca wspomina o tylko dwóch zasadach, to jest „dostępności" i „osiągalności", zamiast dokonywać w tym względzie dokładnych regulacji. Brak przy tym także określenia przedmiotowych zasad. Można było oczekiwać, że ustawodawca celem ochrony praw osób niepełnosprawnych wytyczy szczegółowe merytorycznie ramy. Ich brak może mieć jednak ewentualnie źródło w niejasnej naturze tych zasad i unikaniu szczegółów technicznych w tekstach ustaw. Po nowelizacji ustawy *o zagospodarowaniu przestrzennym* Ministerstwo Zagospodarowywania Terenów i Zasiedlania wprowadziło w roku 1999 zmianę odnośnego porządku, aby stworzyć możliwości dostępu dla niepełnosprawnych. Następnie liczne samorządy wielkomiejskie dokonały stosownych regulacji w swoich przepisach w zakresie zagospodarowania przestrzennego[15].

W roku 2005 została przeprowadzona zmiana prawa również w zakresie konstrukcji budowlanych bez barier architektonicznych. W nowym

[14] Patrz: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yerel Yönetimler İçin Özürlülere Yönelik Fiziki Ve Mimari Düzenleme Kılavuzu, http://www.eyh.gov.tr.

[15] Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı, s. 3-4.

ustępie art. 42 ustawy *o mieszkaniach własnościowych* (noszącej numer 634) zapisano, że celem zapewnienia swobodnej dostępności miejsc w budynkach mogą zostać wykonane stosowne adaptacje bez poparcia większości. Komisje, które zostały powołane w tym przepisie, działały według rozporządzenia[16] w roku 2006.

Główną regulacją dotyczącą praw osób niepełnosprawnych w Turcji jest ustawa zmieniająca o numerze 5378 z roku 2005. Wadług art. 1 celem tej ustawy jest: zapobieganie niepełnosprawnościom, rozwiązywanie problemów osób niepełnosprawnych w dziedzinie zdrowia, wykształcenia, rehabilitacji, pracy, pielęgnacji i bezpieczeństwa społecznego, podejmowanie działań w ramach rozwoju osobistego inwalidów i umożliwienia integracji osób niepełnosprawnych w społeczeństwie i wreszcie stworzenie mechanizmów koordynacji stosownych służb.

Artykuł 2 stanowi tymczasową regulację, że gmachy publiczne, wszystkie ulice, chodniki, przejścia dla pieszych, tereny otwarte i zielone, boiska oraz tym podobne urządzenia infrastruktury społecznej i kulturowej oraz wszystkie budynki użyteczności publicznej w ciągu 8 lat od wejścia w życie tej ustawy mają zostać przebudowane tak, aby umożliwić dostęp do nich osobom niepełnosprawnym. Ponadto art. 3 określa tymczasowo, że samorządy mniejsze i wielkomiejskie muszą w ciągu 8 lat przystosować na nowo publiczne usługi komunikacyjne do potrzeb osób niepełnosprawnych. Do tego artykułu został dodany w roku 2012 nowy ustęp, w którym wyszczególniono jednostki nadzoru i kontroli wykonania tych zarządzeń. Są to Ministerstwa Polityki Rodzinnej i Społecznej, Środowiska i Urbanizacji, Transportu, Marynarki i Komunikacji, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz przedstawiciele stowarzyszeń osób niepełnosprawnych. Po dokonanej kontroli odpowiednie samorządy mają wyznaczany dodatkowy termin 2 lat na usunięcie braków i wykonanie nakazów zgodnie z potrzebami osób niepełnosprawnych. Jeśli tak się nie stanie, wykroczenie to podlega karze grzywny, której kwotę przeznacza się na zadania społeczne Ministerstwa Polityki Rodzinnej i Społecznej.

W kierunek ww. artykułów wpisuje się również dekret rządowy. Dnia 12 lipca 2006 roku został ogłoszony (pod numerem 2006/18) dekret rządowy „Dostosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych przebudowa gmachów publicznych, placów i środków komunikacji publicznej". W przedmiotowym dokumencie informuje się wszystkie instytucje publiczne i samorządy, że do wspomnianej wyżej przebudowy konieczne jest sporzą-

[16] Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkili, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 22.04.2006 r.

dzenie planów krótko-, średnio- i długoterminowych, przy opracowywaniu których należy przestrzegać standardów ITS[17].

W dalszych ustawach jak ustawa samorządowa o numerze 5393, ustawa *o samorządach wielkomiejskich* o numerze 5216 i ustawa *o specjalnym, lokalnym urzędzie terenowym* o numerze 5302 brak jest regulacji szczegółowych. Jest w nich tylko sformułowane zadanie dla samorządów wzgl. urzędów terenowych świadczenia odpowiednio dostosowanych usług na rzecz osób niepełnosprawnych.

W kontekście usług komunikacyjnych są w niektórych przepisach przewidziane pewne możliwości dla osób niepełnosprawnych. Według art. 4 ustawy *o podatku od środków komunikacyjnych* (noszącej numer 197) pojazdy dla niepełnosprawnych są pod pewnymi warunkami wolne od podatku. Podobnie według art. 57 prawa o ruchu drogowym osoba niepełnosprawna ma prawo do ulgi w opłacie (30%) za korzystanie ze środków drogowej komunikacji publicznej.

Przepisy o dostępności dróg, chodników, przejść dla pieszych i wejść do budynków

Według art. 1 załącznika do ustawy *o zagospodarowaniu przestrzennym* i art. 2 rozporządzenia wykonawczego *w sprawie działań strukturalnych na rzecz dostępności dróg, chodników, przejść dla pieszych oraz w sprawie unormowania wykonania oznaczeń* należy w niżej wymienionych sprawach stosować opracowaną przez ITS „regulację (oznaczoną numerem 12576) w sprawie działań strukturalnych na rzecz dostępności dróg, chodników, przejść dla pieszych oraz w sprawie unormowania wykonania oznaczeń". Do tych spraw należą: nabywanie usług i towarów przez instytucje publiczne, usługi budowlane instytucji publicznych, rozpisania przetargowe, procedura tymczasowego przyjęcia, przyjęcie, kontrola wzgl. weryfikacja. Przepis o numerze 12576 został opracowany na podstawie krajowych potrzeb i środków ze szczególnym uwzględnieniem standardów międzynarodowych i standardów innych krajów, będących partnerami gospodarczymi. Przed jego ogłoszeniem współdziałano z instytutami naukowymi, producentami i konsumentami oraz uzyskano ich stosowną opinię[18].

Regulacja standardowa o numerze 12576 obejmuje unormowania wykonania oznaczeń i działania strukturalne odnośnie do dróg, chod-

[17] Por.: Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı, s. 5.

[18] Regulacja ITS o numerze 12576 w sprawie działań strukturalnych na rzecz dostępności dróg, chodników, przejść dla pieszych oraz konstrukcji oznaczeń, Wstęp.

ników, deptaków, przejść podziemnych i nadziemnych oraz skrzyżowań z punktu widzenia komfortu pieszych. Standardy te są przewidziane nie tylko względem osób niepełnosprawnych, lecz wszystkich pieszych, aby ich codzienne życie w takich miejscach (a także w obrębie wejść do budynków czy przy korzystaniu z urządzeń miejskich itd.) uczynić bezpiecznym i łatwym, ponieważ – jak głosi ta regulacja – niezależna, bezpieczna i łatwa dostępność stanowi podstawową cechę strukturalnego środowiska. W regulacji standardowej o numerze 12576 wyszczególnione są w jej części ogólnej następujące zasady podstawowe:[19]

- Na żadnej drodze nie może być przeszkód, aby mogli się po niej poruszać bez większych trudności nie tylko niepełnosprawni, ale też wszyscy piesi. Ostra i kanciasta struktura drogi czy jej stroma, wysoka wzgl. spiralna forma nie może ograniczać swobody poruszania się pieszych. Powierzchnia chodnika musi być równa, to jest płaska, i mieć wszędzie jednakową wysokość.
- Urządzenie publiczne (jak np. przystanek, budka telefoniczna, parking, deptak, chodnik, zieleniec, park itd.), które ma być budowane na drodze, musi być zaprojektowane z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych i pieszych.
- Należy zaplanować dostateczną przestrzeń, aby nie ograniczać swobody ruchu także osobom z upośledzeniem zdolności przemieszczania się; urządzenia w obrębie drogi nie mogą być przeszkodą.
- Ponieważ długie ciągi piesze, niewygodne i niedopasowane przejścia pod- i nadziemne oraz długi czas oczekiwania są dla pieszych uciążliwością, należy kształtować otoczenie materialne tak, aby piesi z ograniczeniami ruchu i pozostali piesi mogli z łatwością i w jednakowym stopniu korzystać z życia miejskiego.
- Aby osoby z ograniczeniami ruchu mogły przemieszczać się łatwo i bezpiecznie jak inni piesi, potrzebne są: wystarczająca wolna przestrzeń na chodnikach w połączeniu z odpowiednią szerokością i wysokością, równe i bezpoślizgowe powierzchnie, wyraźne oznakowania, dostateczna liczba środków orientacyjnych i ostrzegawczych o odpowiednich wymiarach oraz z właściwych materiałów i w przemyślanej kolorystyce.
- W celu zapewnienia łatwego i bezpiecznego poruszania się pieszym z inwalidztwem wzroku powierzchnie chodników muszą być wyczuwalne. Oznaczenia informacyjne muszą być podane dużym pismem i w formie wypukłej oraz opatrzone dźwiękiem.

[19] Ibidem, s. 5-6.

- W celu usunięcia trudności, związanych z dostępem dla inwalidów wzroku z psami przewodnikami, należy przeprowadzić stosowne zmiany.
- Przedmiotowe zmiany nie mogą jednak utrudniać korzystania z przestrzeni publicznej przez innych pieszych. (Nie należy tworzyć osobnych przestrzeni, lecz projektować konstrukcje integracyjne tak, aby służyły wszystkim pieszym). Ponadto te projekty zmian nie powinny być przerywane, lecz trwać.

Dlatego w tym celu są przewidziane w regulacji standardowej o numerze 12576 w jej przepisach szczegółowych ogólne zasady dotyczące następujących sytuacji: chodniki (szerokość, wysokość, nachylenie, nawierzchnia itd.), najazdy (szerokość, nachylenie, nawierzchnia itd.), schody zewnętrzne przy budynkach (wielkość, nawierzchnia, zabezpieczenia itd.), przejścia dla pieszych (pod- i nadziemne, nawierzchnia, sygnalizacja świetlna itd.), infrastruktura miejska i wyposażenie (ławki, parki, budki telefoniczne, pojemniki na odpadki itd.), oznakowania, miejsca parkingowe na samochody dla niepełnosprawnych, przystanki i główne wejścia do gmachów.

Wśród podanych tu regulacji na szczególną uwagę zasługuje zapis o „wyczuwalnych powierzchniach" dla inwalidów wzroku. Powierzchnie wyczuwalne lepiej przyjmują się w miastach niż gdzie indziej. Składają się na nie pasy wiodące i elementy ostrzegawcze, wymagające takiej wysokości i wypukłości, aby można je było wyczuć przez podeszwę. Ponadto muszą być obwiedzione kontrastowymi kolorami, ponieważ inwalidzi wzroku mają przeważnie częściową zdolność widzenia. Pasy wiodące muszą być umieszczone zgodnie z głównym przebiegiem chodnika i w odpowiednim odstępie. W miejscach, gdzie główny ciąg pieszy zmienia kierunek albo się kończy, oraz przy wzniesieniach powinna być zastosowana inna nawierzchnia ze znakami geometrycznymi (przeważnie kółka). Powierzchnie żółte, o których mowa w regulacji standardowej, są wyznaczane retrospektywnie na chodniki. Są one często stosowane od kilku lat i stanowią element chodników i przejść dla pieszych przede wszystkim tam, gdzie panuje największy ruch[20].

W konstrukcji schodów należy unikać ażurowych stopni z występami z uwagi na niebezpieczeństwo potknięcia, a po bokach schodów powinny być zabezpieczenia w formie krat. Początek i koniec schodów musi być zaznaczony odpowiednią nawierzchnią[21].

[20] Ibidem, s. 10-11.
[21] Ibidem, s. 20 ff.

Według regulacji standardowej o numerze 12576 należy na przejściach dla pieszych z sygnalizacją świetlną umieszczać wypukłe nawierzchnie oraz dźwiękowe sygnały ostrzegawcze, zapewniające inwalidom wzroku możliwość łatwego i bezpiecznego przemieszczania się. Akustyczny sygnał ostrzegawczy światła czerwonego powinien stanowić ciągły dźwięk (825 Hz) z krótkimi cichymi przerwami. Akustyczny sygnał ostrzegawczy światła zielonego powinien stanowić ciągły głośny dźwięk (1240 Hz). Czas na pokonanie przejść dla pieszych z sygnalizacją świetlną powinien być obliczony stosownie do możliwości osób niepełnosprawnych. Przejścia dla pieszych bez sygnalizacji świetlnej muszą być bezwzględnie wyposażone w żółte lampy – to jest „migacze" – zarówno dla środków komunikacji, jak i dla pieszych[22].

Znaki informacyjne muszą być wykonane w sposób odpowiedni dla inwalidów wzroku, a więc w jaskrawych kolorach i ewentualnie z napisami w alfabecie Braille'a. Na przystankach dobrze jest umieszczać tablice informacyjne na wysokości 110 do 130 cm od ziemi. Plany miast i trasy komunikacyjne / rozkłady jazdy powinny zostać doposażone w system akustyczny[23].

W środkach komunikacji publicznej należy umieścić kolorowe oznaczenia na stopniach, a także kolorowe uchwyty i kolorowe przyciski żądania zatrzymania pojazdu, głośne komunikaty i zapowiedzi (jak np. „następny przystanek…" itd.) oraz w pierwszym rzędzie należy zapewnić dostateczną przestrzeń dla psa przewodnika; na przystankach należy zainstalować dźwiękowe informacje o numerach linii komunikacyjnych[24].

Przepisy dotyczące tramwajów

Dalszą istotną normę, dotyczącą bezpośrednio osób niepełnosprawnych, stanowi regulacja ITS o numerze 12460 „Drogi – tramwaje, rozdział 5: Regulacje konstrukcyjne na rzecz inwalidów i osób starszych". Ten standard formułuje regulacje konstrukcyjne dla instytucji publicznych w sprawie tramwajów. Ich celem jest, „aby osoby niepełnosprawne na równi ze sprawnymi mogły łatwo znaleźć drogę od stacji do wyjścia u celu i korzystać z infrastruktury stacji, otrzymywać pomoc od personelu i w ten

22 Ibidem, s. 25 ff.

23 Ibidem, s. 51 ff.

24 Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Herkes İçin Ulaşılabilirliğin İyileştirilmesi: Örnek Uygulama Rehberi.

sposób podróżować bezpiecznie i wygodnie”[25]. Dla osiągnięcia tego celu opracowano regulacje konstrukcyjne dotyczące stacji i przystanków tramwajowych pod kątem osób starszych i niepełnosprawnych.

W myśl regulacji standardowej o numerze 12460 należy dokonać adaptacji budowlanych na przystankach (tramwajowych i kolei podziemnej), aby niepełnosprawni pasażerowie mogli przemieszczać się bezpośrednio i łatwo bez zbędnych obejść i utrudnień[26]. Przy ważnych stacjach należy budować miejsca parkingowe dla niepełnosprawnych, a na innych stacjach stosownie do możliwości finansowych[27]. Trakty komunikacyjne między parkingiem a stacją nie mogą przecinać się z drogami ani nie może być na nich żadnych przeszkód. Ponadto te trakty komunikacyjne muszą być przystosowane do jazdy wózkiem inwalidzkim. Te same zasady stosuje się w porównywalnych przypadkach do pasażerów, niebędących inwalidami[28].

Architektura wnętrz stacji powinna być bezpieczna, zgodna z systemem, łatwo czytelna dla osób niepełnosprawnych i praktyczna. Budynki stacji muszą być ponadto łatwe do zauważenia i dobrze przemyślane technicznie, wyposażone w windę, schody ruchome itd.[29] Należy unikać ciasnych, ciemnych kątów, grubych słupów i w miarę możliwości ograniczać liczbę słupów, preferować wysokie stropy, widoczne schody, ażurowe kraty i duże przestrzenie[30].

Bankomaty i automaty biletowe nie mogą blokować ruchu pasażerskiego na stacji. Korzystanie z nich powinno być możliwe bez pomocy osób trzecich, a wskazówki podane także w alfabecie Braille'a. Ponadto na posadzce powinny być nalepione kolorowe wyczuwalne linie (drogowskazy)[31].

Regulacja standardowa o numerze 12460 zawiera szczegółowo dalsze detale techniczne, których nie da się tu przedstawić w pogłębiony sposób, jak to, że posadzka musi być wykonana z trwałych, niepoślizgowych materiałów albo jakie parametry techniczne ma mieć sygnalizacja dźwiękowa czy jakie inne materiały powinny być użyte w celu ułatwienia wejścia do wagonu na peronie, wzgl. jak powinna brzmieć zapowiedź przy skrytkach bagażowych itd.[32]

---

25 Regulacja ITS o numerze 12460 „Drogi – tramwaje, rozdział 5: Regulacje konstrukcyjne na rzecz inwalidów i osób starszych”, s. 9.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 Ibidem, s. 9-10.

29 Ibidem, s. 18.

30 Ibidem, s. 19.

31 Ibidem, s. 20 i n.

32 Ibidem, s. 25 i n.

Uwagi końcowe

Już przed rokiem 2000 w prawie tureckim zostały wprowadzone na różną skalę i równolegle do siebie liczne przepisy, które się po części uzupełniały, ale i dublowały. Weszło w życie wiele ustaw i dalszych regulacji, nakierowanych na zapewnienie dostępności zarówno osobom niepełnosprawnych, jak i zdrowym.

Po dokonanej prezentacji sytuacji prawnej widać, że stanowienie prawa ma na celu zapewnienie inwalidom wzroku kompleksowej, łatwej i bezpiecznej dostępności na terenie miasta. Rzeczywiście istnieją w miastach nowatorskie, adekwatne i poważnie potraktowane realizacje. „Nowatorskie" są np. pasy wiodące czy sygnalizacja dźwiękowa w środkach komunikacji publicznej. Jednak nie wszystkie przepisy czy wymagania są realizowane jednakowo konsekwentnie. W szczególności istnieją duże braki w dostępności dróg, budynków, środków komunikacji publicznej itd. Poważne problemy występują w realizacji tych przepisów na peryferiach miast, a także w ważnych punktach[33].

[33] Çağlar, „Engellilerin Erişebilirlik Hakkı Ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", AÜHFD 2012, s. 562 i n.; szczegółowe informacje – patrz: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun (DDK) 2009/5 sayılı raporu, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından Ulaşılabilirlik Stratejisi Ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011) ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan "Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010.

Piotr Sawicki

Regulacje prawne dotyczące poruszania się osób niepełnosprawnych w przestrzeni publicznej oraz w ruchu drogowym we Włoszech

Pojęcie niepełnosprawności

W aktach prawnych krajów Unii Europejskiej nie ma jednej definicji niepełnosprawności, mimo iż samo pojęcie niepełnosprawności jest rozumiane podobnie. Również każdy kraj ma własny system orzekania o niepełnosprawności. Niepełnosprawność jest rezultatem barier, jakie napotyka w społeczeństwie osoba z niepełnosprawnością[1]. Osoby niepełnosprawne stanowią około 10% populacji Unii Europejskiej. Mimo że niepełnosprawni posiadają te same prawa, co inni obywatele, to w rzeczywistości napotykają zbyt wiele przeszkód, aby mogli z nich w pełni korzystać. Zatem ideą szczegółowych rozwiązań, również tych w zakresie ruchu drogowego, jest stworzenie osobom niepełnosprawnym takich możliwości, które pozwalałyby korzystać im z praw w takim samym stopniu jak osobom pełnosprawnym, przy jednoczesnym niedyskryminowaniu tych drugich[2]. W prawie włoskim można rozróżnić regulacje odnoszące się do ogółu osób niepełnosprawnych oraz inwalidów (*i disabili* oraz *le persone invalide*), a także normy odnoszące się do osób o ograniczonej zdolności motorycznej lub sensorycznej (*le persone con ridotta o impedita capacità motoria*). Większość z ułatwień przewidzianych dla obu wymienionych kategorii osób jest identyczna. Zdarzają się jednak różnice podyktowane rodzajem niepełnosprawności, np. nie jest uzasadniony wymóg rezerwacji, czy to w środkach transportu publicznego, czy to w poszczególnych budynkach, miejsc przeznaczonych dla wszystkich osób niepełnosprawnych, skoro takie miejsca powinny być zarezerwowane dla osób jedynie o ograniczonej lub wyłączonej możliwości poruszania się. Można być osobą niepełnosprawną np. z uwagi na niedosłuch czy inne schorzenie, które jednak nie wyłączy zdol-

[1] E. Wapiennik, R. Piotrowicz, *Niepełnosprawny – pełnoprawny obywatel Europy,* Warszawa 2002, s. 19.

[2] E. Wapiennik, R. Piotrowicz, *Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej,* Warszawa 2002, s. 2.

ności motorycznych danej osoby do przemieszczania się. Niniejsze opracowanie zawiera krótką analizę włoskich regulacji prawnych dotyczących ułatwień w poruszaniu się osób niepełnosprawnych w tym państwie.

Uregulowania odnoszące się do niepełnosprawnych w ruchu drogowym we Włoszech

Z punktu widzenia omawianej problematyki najważniejszym aktem prawnym jest Nowy Kodeks Drogowy – Dekret nr 285 z dnia 30 kwietnia 1992 roku[3]. W dekrecie tym osoby niepełnosprawne poruszające się przy pomocy wózka inwalidzkiego (*disabili in carrozzella*) zostały uwzględnione w art. 3 ust. 1 pkt 53 bis, zawierającym definicję „użytkowników słabych" ruchu drogowego (*utente debole della strada*) – obok m.in. pieszych i rowerzystów. Zgodnie z przepisem art. 2 ust. 3 lit. F-bis, użytkownicy słabi poruszają się po szlakach, ścieżkach pieszo-rowerowych (*itinerario ciclopedonale*). Tego rodzaju ścieżki przeznaczone są dla ruchu pieszo-rowerowego i charakteryzują się m.in. rozwiązaniami, które poprawiają bezpieczeństwo użytkowników słabych. Z tego względu zabronione jest także instalowanie na nich wszelkich reklam, znaków, ogłoszeń, znaków świetlnych, które mogłyby utrudnić poruszanie się po ulicach m.in. osób niepełnosprawnych (art. 23 Nowego Kodeksu Drogowego). Złamanie tego zakazu grozi karą od 389 do 1 559 EUR[4], płatną solidarnie przez osobę publikującą ogłoszenia/

[3] Dekret nr 285 z dnia 30 kwietnia 1992 r. – Nowy Kodeks Drogowy – *Nuovo Codice della strada* (G. U. nr 114 z dnia 18 maja 1992) – dalej: n.c.d.s.

[4] Wysokość kar podana zgodnie z jednolitym tekstem Nowego Kodeksu Drogowego zamieszczonym na stronie internetowej Ministerstwa Infrastruktury i Transportu (*Ministero delle Infrastrutture e dei Trasporti*): http://www.mit.gov.it/mit/site.php?p=normativa&o=vd&id=1&id_cat=&id_dett=0 (21.10.2012). Tekst ten nie uwzględnia zwiększenia wysokości kar przewidzianych w Nowym Kodeksie Drogowym o wartość 2,4%, zgodnie ze zmianą procentową wskaźnika cen konsumpcyjnych, obliczoną przez Narodowy Instytut Statystyki (*Istituto Nazionale di Statistica*). Zgodnie z tym wzrostem cen została podniesiona także wysokość kar przewidzianych w Nowym Kodeksie Drogowym, na podstawie Dekretu Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 grudnia 2010 r. – Aktualizacja wysokości sankcji administracyjnych pieniężnych wynikających z naruszenia Kodeksu Drogowego, w rozumieniu art. 195 Dekretu z dnia 30 kwietnia 1992 r., nr 285 (*Aggiornamento degli importi delle sanzioni amministrative pecuniarie conseguenti a violazioni al Codice della strada, ai sensi dell'articolo 195 del decreto legislativo 30 aprile 1992, n. 285*) (G. U. nr 305 z dnia 31 grudnia 2010). Na podstawie tego dekretu, wysokość kar, uprzednio wynosząca od 389 do 1 559 EUR wzrosła do poziomu od 398 do 1 596 EUR. Taka wysokość kary obowiązuje od 1 stycznia 2011 r. Na stronie Ministerstwa Infrastruktury i Transportu w dalszym ciągu jednak widnieje opublikowana niezaktualizowana wersja Nowego Kodeksu Drogowego. Najnowsze, nieoficjalne, ujednolicone wersje włoskich aktów prawnych można znaleźć na stronach prywatnych serwisów informacji prawnej, jak http://www.altalex.com i innych.

reklamy, oraz podmiot, którego działalność jest na takich reklamach/ogłoszeniach reklamowana[5].

Artykuł 38 Nowego Kodeksu Drogowego, określający rodzaje znaków w ruchu drogowym we Włoszech, zawiera w ust. 5 m.in. zakaz instalowania znaków, które mogłyby utrudniać poruszanie się osobom niepełnosprawnym, np. ze względu na konstrukcję techniczną tych znaków.

Na podstawie art. 72 ust. 7 n.c.d.s. Minister Transportu został uprawniony do określenia dodatkowego wyposażenia pojazdów przeznaczonych do kierowania nimi osób niepełnosprawnych lub przewożenia nimi takich osób. Na podstawie upoważnienia z tego ustępu, został wydany jedynie Dekret Ministra Transportu i Nawigacji nr 295 z dnia 18 lipca 1997 roku – Regulacja w sprawie wymagań technicznych dla homologacji urządzenia do sygnalizacji awaryjnej pojazdów osób niepełnosprawnych[6]. W dekrecie tym przewidziano, iż pojazdy osób niepełnosprawnych mogą być wyposażone w urządzenie do sygnalizacji świetlnej w sytuacji awaryjnej. Urządzenie to po podświetleniu ma przedstawiać białą postać osoby niepełnosprawnej, na niebieskim tle.

W art. 117 ust. 2-bis wprowadzono m.in. zakaz poruszania się pojazdami o mocy silnika większej niż 55 kW przez pierwszy rok od nabycia uprawnień do kierowania pojazdami dla osób nabywających prawo jazdy kategorii B. Ograniczenie to nie ma jednak zastosowania do pojazdów używanych na potrzeby osób niepełnosprawnych, o ile osoba niepełnosprawna będzie obecna w tym pojeździe.

Rozwiązanie przewidziane w art. 158 ust. 2 lit. g jest identyczne z tym spotykanym w naszym kraju[7]. Przewiduje ono m.in. zakaz zatrzymywania

---

5 Art. 23 ust. 11 n.c.d.s.

6 Dekret Ministra Transportu i Nawigacji nr 295 z dnia 18 lipca 1997 r. – Regulacja w sprawie wymagań technicznych dla homologacji urządzenia do sygnalizacji awaryjnej pojazdów osób niepełnosprawnych (*Regolamento recante prescrizioni tecniche per la omologazione di un dispositivo di segnalazione di emergenza per portatori di handicap*) (G. U. nr 212 z dnia 11 września 1997).

7 W polskim prawie zakaz parkowania na miejscu parkingowym przeznaczonym dla osób niepełnosprawnych wynika kolejno z art. 49 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. 1997, Nr 98, poz. 602), zgodnie z którym zabrania się postoju w strefie zamieszkania w innym miejscu niż wyznaczone w tym celu. Kolejno, zostało wydane Rozporządzenie Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 lipca 2002 r. w sprawie znaków i sygnałów drogowych (Dz. U. 2002 Nr 170 poz. 1393), określające oprócz znaków i sygnałów drogowych przywileje osób niepełnosprawnych o obniżonej sprawności ruchowej. W § 52 ust. 6 tego rozporządzenia postanowiono, jakie jest oznaczenie miejsca przeznaczonego dla pojazdu samochodowego uprawnionej osoby niepełnosprawnej o obniżonej sprawności ruchowej oraz dla kierującego pojazdem przewożącego taką osobę (oznaczeniem tym jest umieszczona pod znakiem D-18 lub D-18b tabliczka T-29 – jako znak pionowy), a także znak poziomy P-24 – określony w § 92 omawianego rozporządzenia.

się lub parkowania na miejscach przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych. Obejmuje to także podjazdy, dojazdy do takich miejsc. Kara za złamanie takiego zakazu wynosi od 38 do 318 EUR w zależności od rodzaju środka transportu, który złamał ten zakaz. Jest ona wymierzana za każdy dzień złamania tego zakazu[8].

Kompleksową regulację ruchu oraz zatrzymywania się pojazdów przeznaczonych na potrzeby osób niepełnosprawnych zawiera art. 188 n.c.d.s. Na takie potrzeby zarządcy dróg są zobowiązani do przygotowania oraz utrzymania specjalnych konstrukcji oraz oznakowania, które „umożliwia i ułatwia" przemieszczanie się osobom niepełnosprawnym[9]. Do korzystania ze stworzonych ułatwień są uprawnione osoby, które posiadają zezwolenie wydane przez burmistrza gminy (*sindaco del comune*) swojego miejsca zamieszkania[10]. Artykuł 188 ust. 4 przewiduje karę administracyjną w wysokości od 80 do 318 EUR za korzystanie z urządzeń ułatwiających przemieszczanie się osób niepełnosprawnych, w tym z miejsc parkingowych, bez zezwolenia. Także osoby niepełnosprawne mogą być ukarane za przekroczenie warunków zezwolenia wydanego do korzystania ze stworzonych dla nich ułatwień. Kara administracyjna za takie wykroczenie wynosi od 39 do 159 EUR[11]. Dobrymi działaniami podejmowanymi przy tak prostych czynnościach, jak przechodzenie przez ulicę, jest obniżanie poziomu krawężników przy przejściach dla pieszych do poziomu jezdni. Ponadto dla osób z chorobami narządu wzroku tworzy się wypukłe pasy na przejściach dla pieszych, wysepki na przejściach, pomagające zlokalizować właściwy kierunek przechodzenia przy przejściach, które nie są przechodzone na wprost, a w różnych kątach[12].

Pojazdy osób niepełnosprawnych, także jeśli są wyposażone w silnik, mogą poruszać się po ścieżkach, chodnikach zarezerwowanych dla pieszych[13]. Prawdopodobnie mowa tu o wózkach inwalidzkich z napędem elektrycznym. Zamiarem ustawodawcy było stworzenie możliwości oso-

---

Pozostawienie pojazdu nieoznakowanego kartą parkingową w miejscu przeznaczonym dla pojazdu osoby niepełnosprawnej o obniżonej sprawności ruchowej spowoduje jego usunięcie z drogi na koszt właściciela (art. 130a ust. 1 pkt 4 Prawa o ruchu drogowym).

8 Art. 158 ust. 5 i 7 n.c.d.s. Kary niższe (od 38 do 155 EUR) są płacone przez posiadaczy jednośladów, a kary wyższe (od 80 do 318 EUR) przez posiadaczy pozostałych pojazdów.

9 Przepis ten nie precyzuje, co należy rozumieć przez specjalne konstrukcje, urządzenia przeznaczone do użytku osób niepełnosprawnych, używa jedynie niedookreślonego pojęcia „specjalne konstrukcje (urządzenia)" (*apposite strutture*).

10 Art. 188 ust. 2 n.c.d.s.

11 Art. 188 ust. 5 n.c.d.s.

12 M. Di Sivo, E. Schiavone, M. Tambasco, *Barriere Architettoniche. Guida al progetto di accessibilità dell'ambiente costruito,* Firenze 2005, s. 63.

13 Art. 190 ust. 7 n.c.d.s.

bom niepełnosprawnym korzystającym z elektrycznych wózków inwalidzkich poruszania się po przestrzeni miejskiej. Z uwagi na niewielką moc silników zamontowanych w takich wózkach, pojazdy nimi napędzane nie stwarzają większego zagrożenia dla pieszych niż np. osoby na rolkach, poruszające się z większą prędkością po chodnikach. Umożliwienie niepełnosprawnym na wózkach elektrycznych przemieszczania się tymi wózkami po chodnikach wpływa także na bezpieczeństwo tych osób. Mniejsze jest bowiem ryzyko potrącenia przez pojazdy poruszające się po drogach.

Kierujący pojazdami w każdym przypadku są zobowiązani do zatrzymania się, jeżeli jezdnia jest przekraczana przez osobę niepełnosprawną. Powinni oni unikać także sytuacji, które powodują zagrożenie dla tego rodzaju pieszych[14].

Artykuł 208 omawianego Kodeksu zawiera regulacje odnoszące się do wpływów z kar administracyjnych za naruszenia Kodeksu Drogowego. Na podstawie ust. 4 tego artykułu, 50% wpływów z kar przeznaczanych jest na różne działania związane z podnoszeniem bezpieczeństwa w ruchu drogowym, w tym na działania na rzecz poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym użytkowników słabych (*a interventi per la sicurezza stradale a tutela degli utenti deboli, quali bambini, anziani, disabili*).

Kolejne rozwiązania w prawie włoskim wprowadził Dekret nr 495 Prezydenta Republiki z dnia 16 grudnia 1992 roku – Przepisy dotyczące wykonania i wprowadzenia Nowego Kodeksu Drogowego[15]. Po zmianach w tym dekrecie zawarty został m.in. nakaz odpowiedniego oznakowania miejsc parkingowych dla osób niepełnosprawnych[16] (jest to zgodne z Zaleceniem nr 98/376/WE Rady Unii Europejskiej z dnia 4 czerwca 1998 roku[17]). Indywidualizacja osób niepełnosprawnych uprawnionych do darmowych miejsc parkingowych oraz przyznanie tych miejsc tylko dla osób o poszczególnych stopniach niepełnosprawności nie podlega jurysdykcji Sądu Konstytucyjnego. Skargi z powodu nieprzyznania takich miejsc poszczególnym kategoriom niepełnosprawnych są niedopuszczalne, a akty prawa

[14] Art. 191 ust. 3 n.c.d.s. W polskim prawie osoby niepełnosprawne mają na drogach pierwszeństwo przed rowerzystami (art. 11 ust. 4 Prawa o ruchu drogowym) oraz przed kierującymi pojazdami, którzy powinni się zatrzymać i umożliwić przejście przez jezdnię osoby niepełnosprawnej (art. 26 ust. 7 Prawa o ruchu drogowym).

[15] Dekret Prezydenta Republiki nr 495 z dnia 16 grudnia 1992 r. – Przepisy dotyczące wykonania i wprowadzenia Nowego Kodeksu Drogowego – *Regolamento di esecuzione e di attuazione del nuovo codice della strada* (S. O. G. U. nr 303 z dnia 28 grudnia 1992).

[16] Art. 381 ust. 1 Dekretu z dnia 16 grudnia 1992 r.

[17] Zalecenie Rady z dnia 4 czerwca 1998 r. nr 98/376/WE w sprawie karty parkingowej dla osób niepełnosprawnych (Dz. U. L nr 167 z dnia 12 czerwca 1998).

miejscowego w tym zakresie nie podlegają osądzeniu odnośnie do zgodności z art. 3 Konstytucji Republiki Włoch[18].

Specjalne oznakowanie w strefie dla ruchu pieszego może zawierać wyłączenie dopuszczające w takiej strefie ruch pojazdów osób niepełnosprawnych, z limitem pojemności silnika takich pojazdów[19]. Zgodnie z art. 149 Dekretu z dnia 16 grudnia 1992 roku, miejsca przeznaczone do parkingu pojazdów osób niepełnosprawnych winny być oznakowane żółtymi liniami namalowanymi na miejscu parkingowym, a także powinno być odpowiednie oznakowanie pionowe[20]. Miejsce parkingowe dla osób niepełnosprawnych powinno być wyznaczone tak, aby przestań zapewniała swobodne otwarcie drzwi, wejście oraz wyjście z pojazdu, a także dojście do chodnika[21].

Artykuł 196 Dekretu zawiera uregulowania konstrukcji technicznej pojazdów osób niepełnosprawnych. Wózki inwalidzkie nie powinny być dłuższe niż 1,10 m oraz nie powinny być szersze niż 0,50 m i większe niż 1,35 m. Powinny zawierać miejsca jednoosobowe. Ich waga własna nie powinna przekraczać 40 kg, a siła motoru – 1 kW. Nie powinny się poruszać także z prędkością maksymalną większą niż 6 km/h.

Kolejną, bardzo ważną regulacją w zakresie tematyki niniejszego opracowania, regulującą m.in. sposób oznakowania parkingów przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych, jest Dekret Prezydenta Republiki nr 151 z dnia 30 lipca 2012 roku[22], który wszedł w życie z dniem 15 września 2012 roku. Znak

18 Zarządzenie Sądu Konstytucyjnego nr 113/2006 z dnia 8 marca 2006 r. (G. U. z dnia 23 marca 2005).

19 Art. 135 ust. 13 Dekretu z dnia 16 grudnia 1992 r.

20 Poszczególne gminy informują na swoich stronach internetowych o wyznaczonych na ich terenach miejscach parkingowych dla osób niepełnosprawnych, np. w Comune di Pisa: http://www.comune.pisa.it/mobility/doc/sosta_riservata.htm (24.09.2012).

21 Art. 149 ust. 5 Dekretu z dnia 16 grudnia 1992 r.

22 Dekret Prezydenta Republiki nr 151 z dnia 30 lipca 2012 r. – Regulacja wprowadzająca zmiany w Dekrecie Prezydenta Republiki z dnia 16 grudnia 1992 r. nr 495, w rozporządzeniu wykonawczym do Nowego Kodeksu Drogowego w odniesieniu do konstrukcji, oznakowania i sygnalizacji, w celu ułatwienia poruszania się osób niepełnosprawnych

ten jest taki sam dla wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej. Dzięki ujednoliceniu oznaczenia miejsca parkingowego zarezerwowanego dla osób niepełnosprawnych i wprowadzeniu we Włoszech takiego samego oznaczenia, jakie jest w innych państwach UE, osoby niepełnosprawne nie mają problemu z jego identyfikacją. Na poniższym porównaniu widać różnice w oznaczeniu miejsc parkingowych zarezerwowanych dla niepełnosprawnych z pierwotnej wersji Dekretu z dnia 16 grudnia 1992 roku oraz, w nowym oznaczeniu, wprowadzonym w Dekrecie z dnia 30 lipca 2012 roku:

Ponadto w Dekrecie z dnia 30 lipca 2012 roku wprowadzono w tym akcie wzór karty parkingowej, który powinien być jednolity we wszystkich krajach Unii Europejskiej[23].

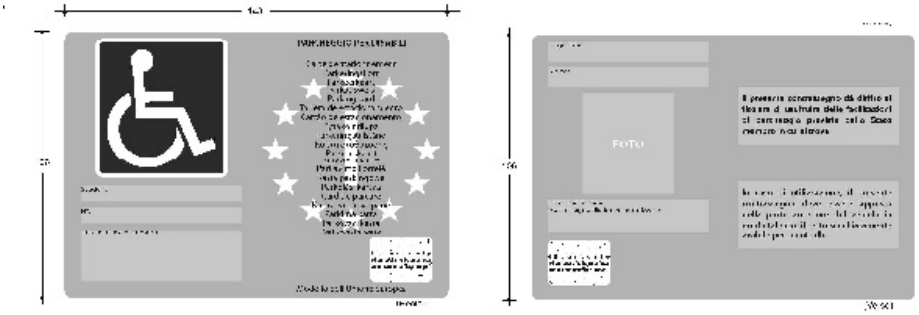

Źródło: Dekret Prezydenta Republiki nr 151 z dnia 30 lipca 2012 roku

(*Regolamento recante modifiche al decreto del Presidente della Repubblica 16 dicembre 1992, n. 495, concernente il regolamento di esecuzione e attuazione del Nuovo codice della strada, in materia di strutture, contrassegno e segnaletica per facilitare la mobilita' delle persone invalide*) (G. U. nr 203 z dnia 31 sierpnia 2012).

23 Ujednolicanie kart parkingowych we Włoszech wynika z implementacji do prawa włoskiego Zalecenia Rady nr 98/376/WE, przytoczonego we wcześniejszej treści niniejszego opracowania. Zalecenie to określiło wzór takiej karty.

Nowe karty mają w ciągu kolejnych trzech lat zastąpić stare. Zgodnie ze wskazanym wyżej Dekretem Prezydenta Republiki z dnia 30 lipca 2012 roku gminy będą mogły zwiększyć minimalną ilość miejsc darmowych przeznaczonych dla niepełnosprawnych, a także uprawnić ich do parkowania na miejscach parkingowych płatnych[24]. Osoby niepełnosprawne mają w Unii Europejskiej, a więc także we Włoszech, prawo do otrzymania kart parkingowych, zgodnie z Zaleceniem Rady nr 98/376/WE[25]. Karty te pozwalają osobom niepełnosprawnym korzystać z miejsc parkingowych, zarezerwowanych tylko dla nich[26]. Jest to zgodne ze „Wspólnotowym programem działań na rzecz dostępności środków transportu"[27]. Ujednolicenie wzoru kart nie oznacza, iż przed wydaniem Zalecenia Rady nr 98/376/WE karty parkingowe dla osób niepełnosprawnych w ogóle nie funkcjonowały we Włoszech. Otóż zostały one wprowadzone w Dekrecie z dnia 16 grudnia 1992 roku, od samego początku jego obowiązywania. Miały jedynie inny, prostszy wzór oraz zawierały mniej danych.

Kolejne ułatwienie zostało wprowadzone na podstawie Dyrektywy 2001/85/WE, zgodnie z którą wszystkie autobusy mają być w pełni dostępne dla osób niepełnosprawnych[28]. Muszą mieć zamontowane specjalne podjazdy lub podnośniki oraz wydzielone miejsca dla osób z ograniczenia-

[24] Informacja ze strony Ministerstwa Infrastruktury i Transportu wraz z treścią aktów prawnych: http://www.mit.gov.it/mit/site.php?p=cm&o=vd&f=cl&id_cat_org=29&id=2317 (24.09.2012).

[25] Zalecenie Rady z dnia 4 czerwca 1998 r. nr 98/376/WE w sprawie karty parkingowej dla osób niepełnosprawnych (Dz. U. L nr 167 z dnia 12 czerwca 1998).

[26] E. Wapiennik, R. Piotrowicz, *Osoby niepełnosprawne…*, op. cit., s. 9.

[27] Community Action Programme for Accessible Transport COM (1993) 433 final.

[28] Dyrektywa 2001/85/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 listopada 2001 r. odnosząca się do przepisów szczególnych dotyczących pojazdów wykorzystywanych do przewozu pasażerów i mających więcej niż osiem siedzeń poza siedzeniem kierowcy oraz zmieniająca dyrektywy 70/156/EWG i 97/27/WE (Dz. U. L nr 42 z dnia 13 lutego 2002).

mi w poruszaniu się[29]. We Włoszech przepisy dotyczące ułatwień w korzystaniu ze środków transportu publicznego zostały uregulowane w Dekrecie Prezydenta Republiki nr 503 z dnia 24 lipca 1996 roku, o którym będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania.

Na podstawie Dyrektywy 2006/126/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 roku w sprawie praw jazdy przyjęto przepisy szczególne w celu ułatwienia kierowania pojazdami osobom niepełnosprawnym pod względem fizycznym[30]. Za zgodą Komisji Włochy wyłączyły z zakresu stosowania art. 4 Dyrektywy 2006/126/WE, określającego kategorie praw jazdy i pojazdy, do których kierowania uprawnia posiadanie poszczególnej kategorii prawa jazdy, niektóre pojazdy określonego typu o napędzie silnikowym, takie jak pojazdy specjalne dla osób niepełnosprawnych[31].

Zgodnie z art. 5 wspomnianej już Dyrektywy, ze względu na stopień niepełnosprawności we Włoszech dopuszcza się kierowanie pojazdami tylko pewnych typów lub pojazdami specjalnie przystosowanymi. Egzamin umiejętności i zachowania kierowcy jest przeprowadzany w takim pojeździe. Rodzaje pojazdów, którymi mogą kierować osoby niepełnosprawne, zostały określone już w 1983 roku w Dekrecie Ministra Transportu z dnia 2 lutego 1983 roku[32]. W akcie tym przewidziano m.in. możliwość wprowadzenia ograniczenia mocy silnika pojazdu prowadzonego przez osobę niepełnosprawną (80 i 90 kM)[33]. To komisje medyczne działające w każdej prowincji, indywidualnie do każdego przypadku określają niezbędne wyposażenie pojazdów, w zależności od stopnia niepełnosprawności, braku określonych części ciała danych osób ubiegających się o uzyskanie prawa jazdy[34]. Cechy charakterystyczne takich pojazdów są określane w prawie jazdy[35]. Co więcej, osoba niepełnosprawna, która prowadzi pojazd niepo-

29 E. Wapiennik, R. Piotrowicz, *Osoby niepełnosprawne…*, op. cit., s. 10.

30 Dyrektywa 2006/126/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie praw jazdy (przekształcenie) (Dz. U. L nr 403 z dnia 30 grudnia 2006).

31 Dyrektywa 2006/126/WE została zaimplementowana do prawa włoskiego w Dekrecie nr 59 z dnia 18 kwietnia 2011 r. – Wdrożenie dyrektyw 2006/126 i 2009/113/WE w sprawie prawa jazdy (*Attuazione delle direttive 2006/126/CE e 2009/113/CE concernenti la patente di guida*) (G. U. nr 99 z dnia 30 kwietnia 2011).

32 Dekret Ministra Transportu z dnia 2 lutego 1983 r. – Rodzaje i cechy pojazdów, które mogą być kierowane przez osoby niepełnosprawne (*Tipi e caratteristiche dei veicoli a motore che possono essere guidati da mutilati e minorati fisici)* (G. U. nr 40 z dnia 10 lutego 1983).

33 § 3 Dekretu z dnia 2 lutego 1983 r.

34 Art. 119 ust. 4 n.c.d.s.

35 Art. 125 ust. 2 n.c.d.s.

siadający cech niezbędnych przy jej stopniu niepełnosprawności, określonych w prawie jazdy, może być ukarana karą od 80 do 318 EUR[36].

Likwidacja barier architektonicznych

Oprócz barier w ruchu drogowym, niepełnosprawni na całym świecie mają także do pokonania bariery architektoniczne. Za główne bariery w poruszaniu się osób niepełnosprawnych uważa się m.in. brak właściwych oznaczeń bezpiecznych dróg ewakuacji oraz dojścia do urządzeń publicznych, możliwych do zastosowania przez osoby niepełnosprawne, brak oznaczeń na peronach właściwego, bezpiecznego odstępu od torów, miejsca, w których osoba niepełnosprawna w środkach transportu może przebywać, mając jednocześnie dostęp do wejścia i wyjścia[37]. Definicja barier architektonicznych w prawie włoskim znajduje się w art. 2 Dekretu Ministra Prac Publicznych z dnia 14 czerwca 1989 roku[38]. Zgodnie z tym artykułem, barierami architektonicznymi są m.in. przeszkody fizyczne utrudniające przemieszczanie się osób z obniżoną zdolnością poruszania się, bariery uniemożliwiające wygodne i bezpieczne korzystanie z budynków, ich części lub wyposażenia, a także brak oznaczeń w takich budynkach, które umożliwiałyby dostrzeżenie źródeł i ominięcie źródeł zagrożeń[39]. Reguluje on też szczegółowe normy w konstrukcji budynków[40]. Drugi rozdział tego dekretu poświęcony jest opisowi wytycznych, zgod-

36 Art. 125 ust. 4 n.c.d.s.

37 M. Di Sivo, E. Schiavone, M. Tambasco, *Barriere Architettoniche…*, op. cit., s. 176.

38 Dekret Ministra Prac Publicznych nr 236 z dnia 14 czerwca 1989 r. – Wymagania techniczne niezbędne do zapewnienia dostępności, zdolności adaptacyjnych i wizualnych prywatnych budynków i mieszkań dotowanych ze środków publicznych, w celu pokonania i wyeliminowania barier architektonicznych (*Prescrizioni tecniche necessarie a garantire l'accessibilità, l'adattabilità e la visitabilità degli edifici privati e di edilizia residenziale pubblica sovvenzionata e agevolata, ai fini del superamento e dell'eliminazione delle barriere architettoniche*) (S. O. G. U. nr 145 z dnia 23 czerwca 1989).

39 Wiele gmin włoskich uchwala prawo lokalne oraz podejmuje inne inicjatywy, mające na celu ułatwienie funkcjonowania w przestrzeni publicznej osób niepełnosprawnych. Przykładowo, gmina Piza (Comune di Pisa) stworzyła bardzo prosty portal, który zawiera kompleksowe informacje o dostępie do poszczególnych budynków przez osoby niepełnosprawne. Poprzez ten portal można wyszukać hotele, banki, biblioteki, kościoły, kina i teatry, apteki, zabytki, muzea, stacje, restauracje i pizzerie, instytucje szkolne i sportowe, a także urzędy, do których: możliwy jest pełny dostęp osób niepełnosprawnych, istnieją przeszkody w dostępie osób niepełnosprawnych, nie jest w ogóle dostępny z uwagi na przeszkody, dostęp jest możliwy z pomocnikiem/asystentem, do których wymagana jest obecność pomocnika/asystenta oraz do których dostępu zalecana jest obecność pomocnika/asystenta. Portal ten dostępny jest pod adresem: http://www.comune.pisa.it/guida/ (24.09.2012).

40 Art. 14 ust. 1 Dekretu z dnia 14 czerwca 1989 r.

nie z którymi architekci powinni projektować budynki. I tak, w art. 4 ust. 4 pkt 1.3 przewidziano nakaz takiej konstrukcji okien i drzwi, aby były łatwe w użytku dla osób z ograniczoną lub wyłączoną zdolnością poruszania się lub odczuwania (*capacità motorie o sensoriali*). W art. 4 ust. 4 pkt 1.4 przewidziany został wymóg, aby czas otwarcia i zamknięcia drzwi automatycznych był dostosowany do przejazdu przez nie osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich. W ustępie 4 pkt 1.14 przewidziany został nakaz takiej konstrukcji garaży, aby osoby niepełnosprawne wysiadające z samochodów miały swobodę podczas wsiadania i wysiadania z pojazdu. Na zewnątrz powinno być ułatwione dojście do budynków, poprzez konstrukcję m.in. ramp, a także przez takie projektowanie budynków, które umożliwi korzystanie z nich w połączeniu z łatwym dojściem do miejsc parkingowych dla osób niepełnosprawnych[41]. W akcie tym zostały również wskazane ułatwienia w korzystaniu z parkingów przez osoby niepełnosprawne (ust. 4 pkt 2.3), wymogi przeciwpożarowe – m.in. konstrukcja dróg ewakuacyjnych powinna być zbudowana z materiałów, które nie są łatwopalne, powinna być też łatwo dostępna dla osób z ograniczoną lub wyłączoną zdolnością poruszania się (ust. 4 pkt 6). Infrastruktura kin, teatrów, restauracji powinna być łatwo dostępna dla osób niepełnosprawnych. Powinny być zbudowane rampy lub windy, jeżeli wymagane jest przemieszczanie się pomiędzy piętrami w danym budynku przez osobę niepełnosprawną. W takich miejscach muszą być także zarezerwowane poszczególne miejsca dla osób niepełnosprawnych[42]. Podobne wymogi są przewidziane w hotelach, pensjonatach, schroniskach, aby w miejscach noclegowych do 40 pokoi zapewnić co najmniej 2 pokoje przystosowane do pobytu w nich osób o ograniczonej lub wyłączonej zdolności motorycznej. Każde kolejne 40 pokoi w danym hotelu lub pensjonacie zwiększa wymóg posiadania o kolejne 2 pokoje miejsc przystosowanych do pobytu osób niepełnosprawnych[43]. We Włoszech dochodzi do wielu sporów administracyjnych dotyczących stosowania przez lokalne urzędy przepisów Dekretu nr 236 z dnia 14 czerwca 1989 roku, jako nakładającego dodatkowe obowiązki na właścicieli budynków w zakresie eliminacji barier architektonicznych. Na podstawie tego dekretu urzędy wydające zgodę na przebudowę poszczególnych budynków, nakładają dodatkowe wymogi na

41 Art. 4 ust. 4 pkt 2.1 Dekretu z dnia 14 czerwca 1989 r.

42 Art. 5 ust. 5 pkt 2 Dekretu z dnia 14 czerwca 1989 r. Miejsca te położone są zazwyczaj przy przejściach, są to miejsca skrajne w rzędach, aby z jednej strony ułatwiać ewakuację osób niepełnosprawnych w razie zagrożenia, a z drugiej strony, aby nie utrudniać korzystania z danej sali kinowej, teatralnej bądź koncertowej osobom „pełnosprawnym" (M. Di Sivo, E. Schiavone, M. Tambasco, *Barriere Architettoniche…*, op. cit., s. 112).

43 Art. 5 ust. 5 pkt 3 Dekretu z dnia 14 czerwca 1989 r.

inwestorów. Spory na poziomie regionalnym są rozstrzygane przez Regionalne Trybunały Administracyjne (*il Tribunale Amministrativo Regionale*) np. dla regionu Toskanii (*il Tribunale Amministrativo Regionale per la Toscana*)[44].

Powyżej zostały opisane najważniejsze postanowienia w zakresie eliminacji barier architektonicznych w przestrzeni publicznej. Bariery architektoniczne występują jednakże również w budynkach prywatnych. Eliminację barier w tych miejscach wspomagają postanowienia ustawy nr 13 z dnia 9 stycznia 1989 roku – Przepisy ułatwiające usuwanie barier architektonicznych w budynkach prywatnych[45]. Ustawa przewiduje konkretne wymagania w projektowaniu nowych i modernizacji istniejących budynków. Projekt nowego budynku lub modernizacji istniejącego musi zawierać m.in. rozwiązania w zakresie urządzeń technicznych umożliwiających dostęp do górnych pięter, wjazd na co najmniej jeden poziom z wykorzystaniem rampy lub podnośników oraz instalację windy w budynkach wyższych niż trzy piętra nad ziemią[46].

Włoskie uregulowania odnoszą się w dużej mierze do konstrukcji nowych budynków, budowy nowych osiedli. Trzeba jednak pamiętać, iż we Włoszech bardzo duża część kraju to zabytki, stare, zabytkowe uliczki, które są trudne do adaptacji do użytku osób niepełnosprawnych. W literaturze przedmiotu dostrzega się konflikt pomiędzy dwoma wartościami chronionymi na podstawie przepisów zawartych w konstytucji: troską o zabytki i dobra kultury[47] oraz obowiązkiem zapewnienia dostępu do nich osobom niepełnosprawnym. Ten dostęp opisuje się bardziej ogólnie, jako prawo do pełnego rozwoju danej osoby, prawo do przemieszczania się,

---

44 Za przykład takiego sporu można podać rozstrzygany w 2009 r. pomiędzy prywatnym przedsiębiorcą – spółką Edilbelvedere S.r.l. a Comune di Greve w Chianti. Spór dotyczył tego, czy na podstawie Dekretu nr 236 na osoby dokonujące modernizacji budynków został nałożony wymóg instalacji wind w budynkach mających nie więcej niż trzy piętra wysokości nad poziomem gruntu. Trybunał orzekł, iż art. 3 ust. 2 Dekretu nr 236 nie nakłada wymogu instalacji wind ułatwiających dostęp do takich budynków od razu, przy dokonywaniu modernizacji, a jedynie nakłada wymóg pozostawienia faktycznego miejsca, technicznych możliwości przy konstrukcji budynku, do instalacji wind w przyszłości. (Wyrok nr 116 z dnia 29 stycznia 2009 r. T.A.R. Toscana).

45 Ustawa nr 13 z 9 stycznia 1989 r. – Przepisy ułatwiające usuwanie barier architektonicznych w budynkach prywatnych (*Disposizioni per favorire il superamento e l'eliminazione delle barriere architettoniche negli edifici privati*) (G. U. nr 21 z dnia 26 stycznia 1989).

46 Art. 1 ust. 3 Ustawy z dnia 9 stycznia 1989 r.

47 Art. 9 Konstytucji Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947 r. (G. U. nr 298 z 27 grudnia 1947).

do zdrowia, także umysłowego, każdego obywatela, włączając w to osoby niepełnosprawne[48].

W dniu 24 lipca 1996 roku został wydany Dekret Prezydenta Republiki nr 503 – Regulacja dotycząca zniesienia barier architektonicznych w budynkach użyteczności publicznej, przestrzeni i usług publicznych[49]. Analizując przepisy tego dekretu, należy zwrócić szczególną uwagę na regulację zawartą w art. 5 ust. 3. Zgodnie z tym przepisem wielkość chodników budowanych w nowych dzielnicach i w nowym budownictwie powinna zapewniać sprawne korzystanie z niej osób przemieszczających się na wózkach inwalidzkich[50]. Sygnalizacja świetlna, linie telefoniczne, inne podobne urządzenia winny być instalowane tak, aby nie były źródłem przeszkód dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich[51]. Dekret ten w art. 12 przewiduje także specjalne oznaczenie pojazdu osób niepełnosprawnych, które jest ważne na całym terytorium kraju. Konstrukcję budynków szkolnych należy dostosować do potrzeb osób mających trudności w poruszaniu się[52]. Wejścia do pociągów oraz do stacji kolei także powinny ułatwiać dostęp do nich osób mających trudności w poruszaniu się[53]. Zgodnie z art. 25 ust. 3 Dekretu, na głównych liniach kolejowych musi być zapewniona odpowiednia liczba wagonów, aby umożliwić swobodny przewóz osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich. W każdym z przypadków powinna być zarezerwowana odpowiednia ilość miejsc dla osób z ograniczoną lub wyłączoną funkcjonalnością motoryczną. Zapewniony jest także bezpłatny przewóz wózków inwalidzkich[54]. Zgodnie z art. 28 ust. 3, również w samolotach powinna być swobodna ilość miejsca na wózek inwalidzki dla osoby niepełnosprawnej. Dekret nr 503 jest pozytywnie oceniany przez praktykę. Zmiany w otoczeniu, eliminujące bariery architektoniczne, są wprowadzane. Wiele włoskich miast nie tylko speł-

48 Art. 2, 3, 32 Konstytucji Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947 r.; G. L. Rota, C. Chierchia, *Edilizia e Urbanistica,* Torino 2010, s. 220.

49 Dekret Prezydenta Republiki nr 503 z dnia 24 lipca 1996 r. – Regulacja dotycząca zniesienia barier architektonicznych w budynkach użyteczności publicznej, przestrzeni i usług publicznych – *Regolamento recante norme per l'eliminazione delle barriere architettoniche negli edifici, spazi e servizi pubblici* (S. O. G. U. nr 227 z dnia 27 września 1996).

50 Przy projektowaniu nowych osiedli i budynków, zapewnianie do nich dostępu osobom niepełnosprawnym traktuje się obecnie nie jako jeden z wymogów prawem przewidzianych, podnoszący koszty inwestycji, a jako coś naturalnego, oczywistego, powinność. Ułatwiony dostęp do urządzeń publicznych i budynków sprzyja m.in. rehabilitacji osób niepełnosprawnych (G. L. Rota, C. Chierchia, *Edilizia…*, op. cit., s. 176).

51 Art. 9 ust. 3 Dekretu nr 503 z 24 lipca 1996 r.

52 Art. 23 ust. 1 Dekretu nr 503 z 24 lipca 1996 r.

53 Art. 25 ust. 1 Dekretu nr 503 z 24 lipca 1996 r.

54 Art. 25 ust. 5 Dekretu nr 503 z 24 lipca 1996 r.

nia minimalne wymagania w zakresie eliminacji barier architektonicznych, ale podejmuje dodatkowe działania, ułatwiające poruszanie się osób niepełnosprawnych[55].

W dniu 7 sierpnia 2012 roku została uchwalona ustawa, której poszczególne postanowienia przewidują zwiększenie form wsparcia finansowego oraz ulgi podatkowe dla osób niepełnosprawnych chcących w swoim otoczeniu wyeliminować otaczające ich bariery architektoniczne[56]. Wsparcie może być przeznaczone na adaptację wind, eliminację progów, wymianę drzwi. Z przewidzianych w ustawie form wsparcia mogą korzystać także właściciele nieruchomości oraz ich najemcy[57].

W Dekrecie z dnia 24 lipca 1996 roku zawarte zostały też regulacje dotyczące ułatwień w korzystaniu z tramwajów, trolejbusów, autobusów. Zawarty jest m.in. wymóg ułatwień związanych z wsiadaniem i wysiadaniem ze środków transportu publicznego[58] oraz wymóg przeznaczenia co najmniej trzech miejsc w pobliżu drzwi dla osób z ograniczoną sprawnością motoryczną. Ponadto mają być wprowadzone ułatwienia w dostępie i korzystaniu z tych środków, poprzez m.in. instalację wind i ramp[59]. Szczegółowe zasady konstrukcji pojazdów zostały uregulowane w Dekrecie Ministra Transportu z dnia 18 lipca 1991 roku – Cechy charakterystyczne konstrukcji pojazdów używanych do transportu osób w gminie, zarówno transportu publicznego, jak i prywatnego, w tym nieambulatoryjnego,

---

55 S. Allemand-Baussier, *Disabili. Guida all'autonomia,* Roma 2006, s. 56.

56 Ustawa z dnia 7 sierpnia 2012 r. – Przekształcenie w ustawę, ze zmianami, dekretu z mocą ustawy z dnia 22 czerwca 2012 r. nr 83, w sprawie pilnych działań na rzecz rozwoju kraju (*Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 22 giugno 2012, n. 83, recante misure urgenti per la crescita del Paese*) (G. U. nr 187 z dnia 11 sierpnia 2012).

57 M. G. Faiella, *Case senza barriere, più agevolazioni,* Corriere della Sera z dnia 13 września 2012 r., artykuł dostępny pod adresem: http://www.corriere.it/salute/disabilita/12_settembre_13/case-senza-barriere-agevolazioni_d15c27b4-cf39-11e1-8c66-2d335d06386b.shtml (24.09.2012).

58 W zakresie ułatwień w korzystaniu z transportu publicznego dla osób niepełnosprawnych, włoski Sąd Konstytucyjny (*Corte costituzionale*) orzekł w wyroku nr 432/2005 z dnia 28 listopada 2005 r. (G. U. z dnia 7 grudnia 2005), iż jedno z uregulowań lokalnych, konkretnie w Regionie Lombardia, przewidujące darmowe przejazdy dla osób całkowicie niepełnosprawnych, jedynie narodowości włoskiej i odmawiające takich przywilejów dla osób innych narodowości, jest niezgodne z art. 3 Konstytucji i stanowi jej naruszenie. Art. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej stanowi: „Wszyscy obywatele mają taką samą godność społeczną i są równi wobec prawa, bez względu na płeć, rasę, język, religię, poglądy polityczne, warunki osobiste i społeczne. Obowiązkiem Republiki jest usunięcie takich przeszkód o charakterze gospodarczym i społecznym, które ograniczają wolność i równość obywateli, utrudniają pełen rozwój osoby ludzkiej i skuteczny udział wszystkich pracowników w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej Kraju" (tłumaczenie własne art. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947).

59 Art. 24 Dekretu nr 503 z dnia 24 lipca 1996 r.

z liczbą miejsc większą niż osiem, poza miejscem kierowcy, przeznaczonych do transportu codziennego oraz wyjątkowego pasażerów z ograniczoną zdolnością motoryczną[60]. W załączniku do tego aktu wprowadzono m.in. obowiązek instalacji w wyżej wskazanych środkach transportu podestów ruchomych, wyjść ewakuacyjnych dostosowanych do opuszczania przez nie pojazdów przez osoby na wózkach inwalidzkich, oraz miejsc w pojazdach przeznaczonych do użytku przez osoby na wózkach inwalidzkich. Dekretem Ministra Transportu z dnia 8 stycznia 1994 roku zawieszono jednak w 1994 roku stosowanie postanowienia Dekretu z dnia 18 lipca 1991 roku[61]. Było to skutkiem procedury wszczętej przez Komisję Europejską w sprawie naruszenia przez przepisy tego dekretu Dyrektywy Rady 83/189/EWG z dnia 28 marca 1983 roku ustanawiającej procedurę przekazywania informacji dotyczących norm i przepisów technicznych[62].

W 2006 roku oszacowano, że przystosowanych do poruszania się nimi było: około 40% autobusów i około 50% tramwajów w Rzymie, podobnie 50% autobusów i tramwajów w Mediolanie, a w Turynie około 30% auto-

60 Dekret Ministra Transportu z dnia 18 lipca 1991 r. – Cechy charakterystyczne konstrukcji pojazdów używanych do transportu osób w gminie, zarówno transportu publicznego, jak i prywatnego, w tym nieambulatoryjnego, z liczbą miejsc większą niż osiem, poza miejscem kierowcy, przeznaczonych do transportu codziennego oraz wyjątkowego pasażerów z ograniczoną zdolnością motoryczną (*Decreto del Ministro dei trasporti – Caratteristiche costruttive dei veicoli adibiti al trasporto in comune di persone, sia ad uso pubblico che privato, con numero di posti superiore a otto oltre il conducente, destinati al trasporto sia contemporaneo che esclusivo di passeggeri a ridotta capacità motoria ancorché non deambulanti*) (S. O. G. U. nr 172 z dnia 24 lipca 1991).

61 Dekret Ministra Transportu z dnia 8 stycznia 1994 r. – Zawieszenie stosowania przepisów zawartych w dekrecie ministerialnym z dnia 18 lipca 1991 r. w sprawie cech charakterystycznych konstrukcji pojazdów używanych do transportu osób w gminie, zarówno transportu publicznego, jak i prywatnego, w tym nieambulatoryjnego, z liczbą miejsc większą niż osiem, poza miejscem kierowcy, przeznaczonych do transportu codziennego oraz wyjątkowego pasażerów z ograniczoną zdolnością motoryczną (*Sospensione dell'efficacia delle norme contenute nel decreto ministeriale 18 luglio 1991 concernente le caratteristiche costruttive dei veicoli adibiti al trasporto in comune di persone, sia ad uso pubblico che privato, con numero di posti superiore a otto oltre al conducente, destinati al trasporto sia contemporaneo che esclusivo di passeggeri a ridotta capacità motoria nonchè deambulanti*) (G. U. nr 21 z dnia 27 stycznia 1994).

62 Dz. U. L nr 109 z dnia 26 kwietnia 1983 r. Zgodnie z przepisami tej dyrektywy państwa członkowskie UE, w celu ujednolicania standardów i norm technicznych, przed wprowadzeniem jakichkolwiek nowych standardów i norm miały informować komisję o projektach regulacji zawierających te standardy oraz zawiesić ich wprowadzenie na okres 6 miesięcy od daty powiadomienia o projekcie takiej regulacji, aby umożliwić w tym czasie zgłaszanie przez Komisję oraz inne państwa członkowskie uwag do tych propozycji nowych regulacji. (Art. 8 – 11 Dyrektywy). Informacja o powodach zawieszenia stosowania przepisów Dekretu z dnia 18 lipca 1991 r. znajduje się wprost w preambule do Dekretu z dnia 8 stycznia 1994 r.

busów i 50% tramwajów i jedynie 25% autobusów w Neapolu. Jeśli chodzi o linie metra, to z dwóch linii metra w Rzymie, około 50% stacji jest dostosowanych w pełni do korzystania z nich przez osoby niepełnosprawne. W Mediolanie, z trzech linii metra, linia trzecia ma wszystkie stacje dostosowane do poruszania się osób niepełnosprawnych, a pozostałe dwie linie mają około połowy stacji dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. W Wenecji znajdują się specjalne statki do poruszania się nimi po mieście przez osoby niepełnosprawne, na wózkach inwalidzkich. Także pociągi, szczególnie te droższe, typu *Eurostar,* są dobrze dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych. Generalnie, transport miejski jest lepiej przystosowany do przewozu osób niepełnosprawnych na północy Włoch, która jest bardziej rozwinięta, niż w południowej części tego kraju[63].

Likwidacja barier architektonicznych ma na celu integrację osób niepełnosprawnych ze społeczeństwem. Integracja ta następuje przede wszystkim poprzez wspólną pracę, przywracanie osób niepełnosprawnych do funkcjonowania w normalnym społeczeństwie. W tym zakresie tworzone są regulacje prawne mające zachęcić przedsiębiorców do zatrudniania osób niepełnosprawnych. W ustawie nr 68 z dnia 12 marca 1999 roku – Normy dotyczące prawa do pracy osób niepełnosprawnych[64] w art. 13 ust. 1 lit. d dopuszczono, na podstawie Rozporządzenia Komisji (WE) nr 2204/2002[65], przyznawanie przez regiony i prowincje autonomiczne pomocy ze specjalnego funduszu pracodawcom, na dostosowywanie miejsc pracy do potrzeb osób niepełnosprawnych z ograniczoną powyżej 50% zdolnością pracowniczą (*capacità lavorativa*), a także na nabywanie technologii umożliwiających telepracę przez osoby niepełnosprawne, oraz na usuwanie barier architektonicznych, które ograniczają w jakikolwiek sposób integrację pracowniczą (*l'integrazione lavorativa*) osoby niepełnosprawnej. Wysokość funduszu, z którego miało być udzielane to wsparcie, wynosiła w różnych latach od 37 do 42 mln EUR[66].

Oprócz uregulowań prawnych wydawane są wytyczne dotyczące ułatwień w funkcjonowaniu w społeczeństwie osób niepełnosprawnych, przy-

63 S. Allemand-Baussier, *Disabili…,* op. cit., s. 57-59.

64 Ustawa nr 68 z dnia 12 marca 1999 r. Normy dla prawa do pracy osób niepełnosprawnych (*Norme per il diritto al lavoro dei disabili*) (S. O. G. U. nr 57/L z dnia 23 marca 1999).

65 Rozporządzenie Komisji (WE) nr 2204/2002 z dnia 5 grudnia 2002 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy państwa w zakresie zatrudnienia (Dz. U. L nr 337 z dnia 13 grudnia 2002). Akt ten jest o tyle ciekawy, iż zawiera definicję pracownika niepełnosprawnego w art. 2 lit. g, zgodnie z którym pracownikiem niepełnosprawnym jest każda osoba uznana za niepełnosprawną zgodnie z prawem krajowym, lub u której rozpoznano poważne fizyczne, umysłowe lub psychologiczne upośledzenie.

66 Art. 13 ust. 4 ustawy nr 68 z dnia 12 marca 1999 r.

kładowo, „Wytyczne dotyczące oceny bezpieczeństwa pożarowego w miejscach pracy, gdzie są lub mogą być obecne osoby niepełnosprawne”[67] czy „Wytyczne do przezwyciężania barier architektonicznych w miejscach kultury”[68]. W lipcu 2012 roku ukazał się projekt wytycznych w zakresie przystosowywania starych i konstrukcji nowych statków do wejścia na nie oraz poruszania się nimi przez osoby niepełnosprawne. Projekt został przygotowany w celu poddania wytycznych konsultacjom przeprowadzanym drogą elektroniczną. Obecnie zbierane są uwagi i komentarze do projektu zawierającego wytyczne. Uwagi te były zbierane do dnia 19 października 2012 roku[69]. We Włoszech spodziewać się można także w najbliższym czasie dekretu regulującego ułatwienia podróżnych niepełnosprawnych przemieszczających się transportem lotniczym[70]. Przewiduje on m.in. kary dla przewoźników, zarządców lotnisk oraz operatorów turystycznych za odmowę rezerwacji lub wejścia na pokład przez osoby niepełnosprawne, brak wsparcia dla takich osób oraz wsparcie na nienależytym poziomie, za brak wykształcenia personelu zatrudnianego oraz za brak informacji, utrudniający poruszanie się po lotniskach osobom niepełnosprawnym. Kary te mogą sięgnąć nawet 120 tys. EUR[71].

---

67 Okólnik ministerialny nr 4 Wytyczne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 1 marca 2012 r. – *Linee guida per la valutazione della sicurezza antincendio nei luoghi di lavoro ove siano (*o possano essere) presenti persone disabili* (G. U. nr 131 z dnia 6 czerwca 2002). Wytyczne te zawierają informacje o ocenie ryzyka pożarowego, wskazania w zakresie ułatwień poruszania się osób niepełnosprawnych, w zakresie poprawy oznakowania pomieszczeń, w których pracę wykonują osoby niepełnosprawne oraz wskazania w zakresie usprawnień organizacyjnych.

68 Dekret Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 marca 2008 r. – Wytyczne do przezwyciężania barier architektonicznych w miejscach kultury (*Linee guida per il superamento delle barriere architettoniche nei luoghi di interesse culturale*) (S. O. G. U. nr 114 z dnia 16 maja 2008). Wytyczne skierowane do osób zaangażowanych w proces budowlany – urzędników, architektów, inżynierów, dyrektorów budowy i innych. Zawierają m.in. kryteria projektowania i zarządzania: w zakresie odległości, różnicy poziomów, przepisów przeciwpożarowych, przygotowywania powierzchni wystawienniczych. Wytyczne stosuje się do parków i ogrodów historycznych, parków archeologicznych, przestrzeni miejskich, kompleksów monumentalnych, miejsc kultu, miejsc wystawienniczych, muzeów, archiwów i bibliotek.

69 Wytyczne oraz ich opis zostały opublikowane 23.07.2012 r. Są one dostępne pod następującym adresem: http://www.mit.gov.it/mit/site.php?p=cm&o=vd&f=cl&id_cat_org=34&id=2281 (24.09.2012).

70 Problem ten został uregulowany na poziomie Unii Europejskiej przez Rozporządzenie (WE) Nr 1107/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 r. w sprawie praw osób niepełnosprawnych oraz osób o ograniczonej sprawności ruchowej podróżujących drogą lotniczą (Dz. U. L nr 204 z dnia 26 lipca 2006).

71 Informacja prasowa ze strony internetowej Ministerstwa Infrastruktury i Transportu: http://www.mit.gov.it/mit/site.php?p=cm&o=vd&f=cl&id_cat_org=164&id=418 (24.09.2012).

Konkluzje

Pomimo funkcjonujących od wielu lat w prawie włoskim uregulowań mających na celu zmniejszanie utrudnień w poruszaniu się osób niepełnosprawnych, wciąż dostrzegalne są bariery, które nie zostały usunięte w alarmująco wysokiej liczbie miejsc[72]. Większość z norm prawnych opisanych w niniejszym artykule zaliczyć można do prawa administracyjnego materialnego. Włoskie regulacje odnoszące się do obecności niepełnosprawnych w ruchu drogowym oraz w przestrzeni publicznej są rozproszone[73], uregulowane w wielu aktach, ale mimo to, logiczne[74]. Bardzo wiele aktów, szczególnie w zakresie eliminacji barier architektonicznych, zostało wydanych w aktach prawa miejscowego, w poszczególnych regionach[75].

72 Bardzo aktualny ostatnio jest temat barier istniejących w szkołach, w dostępie do nich oraz w trudnościach głównie architektonicznych, napotykanych w tych miejscach przez osoby niepełnosprawne: M. G. Faiella, *Disabili in classe tra barriere architettoniche e tagli al sostegno,* Corriere della Sera z dnia 24 września 2012 r., artykuł dostępny pod adresem: http://www.corriere.it/salute/disabilita/12_settembre_24/scuola-disabili-insegnanti-sostegno_1f87b346-018e-11e2-a63e-daa4ff219e76.shtml (24.09.2012). Artykuł ten prezentuje porównanie włoskich placówek oświatowych, na gruncie poruszania się w nich osób niepełnosprawnych, na podstawie Raportu: *Education and disability / SPECIAL NEEDS. Policies and practices in education, training and employment for students with disabilities and special educational needs in the EU* – niezależny raport przygotowany na zlecenie Komisji Europejskiej i porównujący dostęp do placówek oświatowych we wszystkich krajach Unii Europejskiej, dostępny pod adresem: http://www.nesse.fr/nesse/activities/reports/activities/reports/disability-special-needs-1 (24.09.2012).

73 Rozproszenie aktów prawnych z tematyki niniejszego opracowania dostrzegł także sam rząd włoski, wprowadzając Dekret Prezydenta Republiki z dnia 6 czerwca 2001 r. nr 380 – Tekst jednolity ustaw i przepisów dotyczących budowy (*Testo unico delle disposizioni legislative e regolamentari in materia edilizia*) (G. U. nr 245 z dnia 20 października 2001). Dzięki temu aktowi prawnemu, jednolite brzmienie, uwzględniające wszelkie poprawki, zyskały najważniejsze postanowienia aktów prawnych w materii konstrukcji budynków, w tym w materii eliminacji barier architektonicznych.

74 Warto wspomnieć o innych regulacjach, nieprzeanalizowanych szczegółowo w niniejszym opracowaniu. Otóż w ustawie nr 85 z dnia 22 marca 2001 r. – Delegacja Rządu do przeglądu nowego kodeksu drogowego – *Delega al Governo per la revisione del nuovo codice della strada*, wprowadzono m.in. zmiany w zakresie badań i testów osób niepełnosprawnych ubiegających się o wydanie prawa jazdy (Art. 2 ust. 1 lit. oo) pkt 3). Podobną tematykę reguluje Dekret nr 259 z dnia 1 sierpnia 2003 r. Kodeks komunikacji elektronicznych – *Codice delle comunicazioni elettroniche.* Słusznie bowiem zdaniem autora obecnie można by było rozszerzać przestrzeń publiczną także na Internet, stąd też regulacje prawne oraz ułatwienia w zakresie dostępu i korzystania z Internetu przez osoby niepełnosprawne, poruszone w wyżej wymienionym dekrecie być może znajdą się w rezultacie kontynuacji badań tematyki poruszonej w niniejszym artykule.

75 W sumie ponad dziesięć różnych regulacji prawnych, dotyczących tej samej problematyki. Ich wyszczególnienie można znaleźć w: I. Meo, E. Pesce, *Formulario delle procedure edilizie. I titoli abilitativi nell'edilizia privata: identificazione e procedure,* Milano 2012, s. 204. W aktach prawa miejscowego poszczególne regiony (jednostki administracyjne podziału terytorialnego

Konstrukcja poszczególnych regulacji jest zrozumiała, nawet dla osób niezajmujących się zawodowo prawem, zdania są krótkie, łatwo zrozumiałe. Jedyne, do czego można mieć zastrzeżenia, to używanie wielu niedookreślonych zwrotów, które mogą wpłynąć na techniczne rozwiązania istniejące w przestrzeni publicznej, mające na celu wyrównanie szans do korzystania w równym zakresie z urządzeń. Ogólnie jednak rzecz biorąc, ocena wszystkich rozwiązań i uregulowań jest pozytywna. Niniejsze opracowanie pozwala dostrzec ilość aktów prawnych oraz ich szczegółowość w materii prawa budowlanego, prawa ruchu drogowego, dotyczących eliminacji barier napotykanych przez osoby niepełnosprawne. Od 2003 roku we Włoszech obchodzony jest także „Narodowy dzień na rzecz usuwania barier architektonicznych". Obchodzony jest on w pierwszą niedzielę października każdego roku[76]. W tym dniu organy administracji publicznej we współpracy ze stowarzyszeniami i innymi organizacjami działającymi na rzecz integracji osób niepełnosprawnych organizują inicjatywy na rzecz podnoszenia świadomości oraz promowania integracji osób niepełnosprawnych i eliminacji barier architektonicznych w ich otoczeniu.

we Włoszech, obok gmin, prowincji oraz miast metropolii) przyjmują m.in. listę działań podejmowanych na rzecz eliminacji barier architektonicznych w tych jednostkach podziału administracyjnego państwa. Uchwala się np. roczne plany działań w zakresie eliminacji barier architektonicznych, tworzy się regionalne centra dokumentacji barier architektonicznych oraz nakłada się zobowiązania na podległe jednostki administracyjne, np. do przyjęcia gminnego planu eliminacji barier architektonicznych.

76 Dyrektywa Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 lutego 2003 r. – Ustanowienie „Narodowego dnia na rzecz usuwania barier architektonicznych" (*Indizione della „Giornata nazionale per l'abbattimento delle barriere architettoniche"*) (G. U. nr 85 z dnia 11 kwietnia 2003).

Ewa M. Guzik-Makaruk
Bartosz Fieducik

Zapewnianie bezpieczeństwa w ruchu osobom niewidomym i słabowidzącym w wybranych krajach – aspekty porównawcze

Po lekturze dość szeroko opisanych rozwiązań na rzecz bezpieczeństwa w ruchu osób niewidomych i słabowidzących w wybranych krajach wypadałoby dokonać krótkiej reasumpcji, zwracając uwagę na wybrane aspekty porównawcze. Poniżej dokonano takiego podsumowania w oparciu o dziewięć kryteriów. Są nimi:

1. uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym;
2. zasada równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących w ustawodawstwach krajowych;
3. funkcja/zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych;
4. przedsięwzięcia na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących;
5. przykładowe instytucje do spraw osób niewidomych lub słabowidzących;
6. przykłady najczęściej stosowanych urządzeń, przedmiotów lub innych sposobów wyróżnień osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym;
7. szczególne uprawnienia osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym;
8. najczęstsze przyczyny wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących;
9. przykłady „dobrych praktyk" w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących przez samorządy w przestrzeni publicznej.

Dla jasności wywodu odpowiednie informacje umieszczono w tabelach, które opatrzono także krótkimi komentarzami. Dość często wystę-

pują jednak braki danych z uwagi na trudności w dotarciu do pożądanych informacji.

Tabela 1. Uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym

Kraj	
Polska	Ustawa – Prawo o ruchu drogowym z dnia 20 czerwca 1997 roku, Dz. U. 1997, Nr 98, poz. 602.
Anglia i Walia	*The Highway Code 2013; Road Traffic Act* z 1988 roku; *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction* z 1997 roku; *Equality Act 2010*.
Australia	*Australian Road Rules*, ustawa *o prawach osób niewidomych* (*Blind Persons' Rights Act*, R.S.A. 2000).
Austria	*Straßenverkehrsordnung 1960* (StVO 1960).
Irlandia	*Road Traffic Act 1961, Disability Discrimination Act 1995*.
Islandia	*Umferðarlög* nr 50/1987.
Japonia	Prawo o ruchu drogowym (ustawa z dnia 25 czerwca 1960 roku o numerze 105).
Kanada	W Kanadzie nie istnieją uregulowania prawne dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym.
RFN	*Straßenverkehrs-Ordnung* (StVO), *Verordnung über die Zulassung von Personen zum Straßenverkehr* (*Fahrerlaubnis-Verordnung* – FeV z 13 grudnia 2010).
USA	Ustawa *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* (rozdział 125, podrozdział II, część B); Zasady Ruchu Drogowego, uchwalone przez Departament Transportu na lata 2011-2013.
Szkocja	*The Highway Code 2013; Road Traffic Act* z 1988 roku; *The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction* z 1997 roku.
Szwajcaria	Rozporządzenie *w sprawie dostępności transportu publicznego* z dnia 12 listopada 2003 roku; rozporządzenie Federalnego Departamentu Środowiska, Transportu, Energii i Komunikacji (UVEK) *w sprawie wymagań technicznych związanych z dostępnością transportu publicznego* z dnia 22 maja 2006 roku.
Turcja	Ustawa *o ruchu drogowym*, nosząca numer 2918 oraz regulacje odnoszące się do osób niepełnosprawnych.
Włochy	Nowy Kodeks Drogowy – Dekret nr 285 z dnia 30 kwietnia 1992 roku.

Uregulowania dotyczące udziału osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym w żadnym z analizowanych krajowych porządków prawnych nie są zamknięte w jednym akcie prawnym. Regulacje te najczęściej zawarte są w kilku aktach prawnych, poświęconych ogólnie prawu o ruchu drogowym oraz aktach poświęconych osobom z niepełnosprawnością.

Tabela 2. Zasada równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących w ustawodawstwach krajowych

Kraj	
Polska	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku stanowi, iż nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny (w tym niepełnosprawności). Ponadto nakłada ona na władze publiczne obowiązek zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej osobom niepełnosprawnym, a także obowiązek pomocy tym osobom w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej. Wszystkie te zapisy znajdują rozwinięcie w szczegółowych postanowieniach norm prawnych na szczeblu ustawowym oraz na poziomie rozporządzeń.
Anglia i Walia	Kluczowa z punktu widzenia osób niepełnosprawnych ustawa Parlamentu Zjednoczonego Królestwa – *Equality Act 2010* – stanowi, iż niezgodne z prawem jest dyskryminowanie osób z powodu ich niepełnosprawności w sferach życia takich jak: zatrudnienie, dostarczanie towarów i usług, edukacja oraz transport.
Australia	W Australii nie istnieje jeden akt prawny regulujący w sposób holistyczny sytuację prawną osób niepełnosprawnych. Kluczowym dokumentem na szczeblu krajowym jest ustawa *o zakazie dyskryminacji z uwagi na niepełnosprawność* (*Disability Discrimination Act*) z 1992 roku, która zakazuje dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w wielu sferach życia publicznego. Na mocy ustawy obowiązuje szereg Standardów Australijskich, które doprecyzowują pewne zagadnienia w celu realizacji postanowień ustawy.
Austria	Zasada chroniąca osoby niepełnosprawne ma w Austrii rangę reguły konstytucyjnej i zawarta jest w art. 7 austriackiej konstytucji. W ustawie zasadniczej Republiki Austrii znajduje się zakaz dyskryminacji osób niepełnosprawnych. W oparciu o ten sam przepis konstytucji władze federalne, krajowe oraz samorządowe zobowiązane są równo traktować osoby niepełnosprawne oraz zdrowe we wszystkich obszarach życia. Regulacje prawne dotyczące osób niepełnosprawnych zawarte są także w wielu innych aktach prawnych federalnych oraz krajowych, a najważniejsze z nich to ustawa *o zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*, federalna ustawa *o osobach niepełnosprawnych* oraz federalna ustawa *o równouprawnieniu osób niepełnosprawnych*.

Irlandia	Kluczowym aktem prawnym w Irlandii dotyczącym osób niepełnosprawnych jest *The Disability Act* z 2005 roku. Akt ten gwarantuje osobom z dysfunkcjami taką samą dostępność przestrzeni zurbanizowanej, jaka jest dostępna dla każdego innego obywatela. Z kolei w *Equality Acts 2000-2008* określono dziewięć podstaw dyskryminacji, do których zaliczono m.in. niepełnosprawność. Tym samym dyskryminacja z uwagi na niepełnosprawność jest nielegalna.
Islandia	Sytuacja prawna osób niepełnosprawnych w Islandii uregulowana jest w Przepisach prawnych dotyczących niepełnosprawności (*Lög um málefni fatlaðra*) z 2 czerwca 1992 roku. Celem nadrzędnym tego aktu jest zapewnienie, że osoby niepełnosprawne będą mogły cieszyć się równymi prawami z osobami pełnosprawnymi i nie będą dyskryminowane ze względu na swoje dysfunkcje. Ustawa ta realizuje zasadę równego traktowania osób niepełnosprawnych przez prawo, administrację publiczną, czy też społeczeństwo.
Japonia	Zakaz dyskryminacji osób niepełnosprawnych wyrażony jest w ustawie *o zakazie dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 19 czerwca 2013 roku. Przepisy tej ustawy zabraniają traktowania osób niepełnosprawnych w inny sposób niż ludzi zdrowych.
Kanada	Zasada równego traktowania osób niepełnosprawnych w Kanadzie znajduje oparcie zarówno w ustawodawstwie krajowym, jak i lokalnym. Na poziomie ustawodawstwa krajowego zasada równego traktowania wyrażona jest w Kanadyjskiej Karcie Praw i Wolności, która zakazuje dyskryminacji na wielu płaszczyznach, w tym m.in. z uwagi na niepełnosprawność fizyczną lub umysłową. Zakaz dyskryminacji z uwagi na niepełnosprawność zawarty jest również w ustawie *o prawach człowieka*. Także niektóre prowincje ustanowiły przepisy chroniące osoby niepełnosprawne, zakazujące dyskryminacji, w tym przede wszystkim w kwestii poruszania się w asyście psa przewodnika lub osoby towarzyszącej. Co więcej, w niektórych prowincjach dyskryminacja osób niepełnosprawnych stanowi przestępstwo.
RFN	Zasada równouprawnienia osób niepełnosprawnych w Niemczech ma rangę konstytucyjną. Konstytucja RFN w art. 3 ust. 3 zd. drugie stanowi, że: „Nikt nie może być dyskryminowany z powodu niepełnosprawności". Sytuacja prawna osób niepełnosprawnych w RFN regulowana jest także w kilku aktach prawnych. Na mocy ustawy z 27 kwietnia 2002 roku *o wyrównywaniu sytuacji życiowej osób niepełnosprawnych* przewiduje się obowiązek zapewnienia równoprawnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu społecznym. W ustawie z dnia 19 czerwca 2001 roku – Kodeks socjalny (Księga IX) przewidziano natomiast szereg świadczeń dla osób niepełnosprawnych, których udzielanie ma na celu wspieranie tych osób w zakresie samodzielności i równoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym.

USA	Sytuacja osób niepełnosprawnych w USA uregulowana jest w ustawie *o Amerykanach z niepełnosprawnościami* (*The Americans with Disabilities Act*). Ustawa ta kompleksowo reguluje sytuację niepełnosprawnych we wszystkich sferach życia, zmierzając do eliminacji przyczyn ich dyskryminacji. Dodatkowo zakaz dyskryminacji osób niepełnosprawnych obecny jest także w ustawodawstwie stanowym. W przeciwieństwie jednak do innych form dyskryminacji, dyskryminacja osób niepełnosprawnych nie jest w Stanach Zjednoczonych karalna.
Szkocja	Sytuacja analogiczna jak w Anglii i Walii.
Szwajcaria	Zakaz dyskryminacji wprowadzony został do nowej szwajcarskiej konstytucji z 1999 roku. Art. 8 ust. 1 konstytucji stanowi, iż wszyscy są równi wobec prawa. Zgodnie z ust. 2 omawianego artykułu nikt nie może być dyskryminowany m.in. z powodu niepełnosprawności fizycznej, psychicznej bądź psychologicznej, która nakazuje, by wszyscy byli traktowani równie i z odpowiednim szacunkiem. Zasada równości wobec prawa gwarantuje też równe traktowanie przez organy władzy publicznej. Zakaz dyskryminacji znajduje swoje rozwinięcie także w ustawie *o likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 13 grudnia 2002 roku oraz rozporządzeniu *w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych* z dnia 19 listopada 2003 roku.
Turcja	Art. 61 tureckiej ustawy zasadniczej zobowiązuje państwo do ochrony osób niepełnosprawnych. Państwo powinno także podejmować działania na rzecz integracji niepełnosprawnych ze społeczeństwem. Z kolei art. 10 ustawy zasadniczej stanowi zasadę równości. Jednocześnie w tym samym przepisie podkreślono, że działania, przewidziane na rzecz dzieci, osób starszych czy niepełnosprawnych, nie stanowią naruszenia zasady równości. Tym samym turecka konstytucja obliguje władze państwowe do zagwarantowania niepełnosprawnym takich praw jak i innym i umożliwienia im korzystania z tych praw w taki sam sposób.
Włochy	Konstytucja Republiki Włoskiej z 1947 roku wyraźnie podkreśla prawo osób niepełnosprawnych do uczestnictwa na równych prawach z osobami pełnosprawnymi w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym i zobowiązuje państwo do przeciwdziałania wszelkim barierom w korzystaniu z tych praw. Co więcej, osoby niewidome we Włoszech mają zagwarantowane prawo do wykonywania określonych zawodów, np. masażysty lub telefonisty.

Zasada równego traktowania osób pełnosprawnych i niewidomych lub słabowidzących najczęściej posiada rangę zasady konstytucyjnej, która następnie znajduje rozwinięcie w szczegółowych postanowieniach aktów prawnych niższego rzędu.

Tabela 3. Funkcja/zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych

Kraj	
Polska	Pracownicy pomocy społecznej i pracy socjalnej. Zawód ten został opisany następująco: asystent ułatwia osobie niepełnosprawnej wykonywanie czynności dnia codziennego, pomaga jej w uzyskaniu jak największej samodzielności oraz współpracuje z instytucjami i organizacjami społecznymi w celu zapewnienia optymalnych warunków do samodzielnej rehabilitacji; wspiera osoby niepełnosprawne w realizacji programu rehabilitacji społecznej i zawodowej.
Anglia i Walia	Brak danych.
Australia	W Australii nie istnieje funkcja lub zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych. Zamiast tego różne organizacje społeczne świadczą usługi i służą pomocą osobom niewidomym lub słabowidzącym oraz zatrudniają ekspertów, udzielających szkolenia i porady potrzebującym w zakresie samodzielnego i bezpiecznego poruszania się.
Austria	W Austrii istnieje kierunek wykształcenia oraz zawód opiekuna socjalnego ds. pracy z osobami niepełnosprawnymi oraz opieki nad osobami niepełnosprawnymi (*Sozialbetreuer für Behindertenarbeit und für Behindertenbegleitung – Behindertenbetreuer*).
Irlandia	Brak danych.
Islandia	W Islandii nie istnieje funkcja czy też zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących pomagającego im w miejscach publicznych.
Japonia	Szkoleniem opiekunów osób niepełnosprawnych zajmują się organizacje pożytku publicznego.
Kanada	W Kanadzie nie istnieje zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących w miejscach publicznych. Prowadzone są jednak szkolenia funkcjonariuszy publicznych w zakresie pomocy osobom z dysfunkcją wzroku. Indywidualnie zapewnia się także szkolenia uwrażliwiające na potrzeby takich osób, np. pomoc niewidomym klientom.
RFN	W niektórych landach niemieckich istnieje zawód asystenta socjalnego (*Sozialassistent/Sozialhelfer*) zajmującego się opieką m.in. nad osobami niepełnosprawnymi. Uprawnienia do wykonywania tego zawodu uzyskuje się zasadniczo po ukończeniu szkoły zawodowej.
USA	W Stanach Zjednoczonych istnieje stanowisko asystenta osób dorosłych (*Adult Public Assistance* – APA). Pomoc asystenta może być przyznana niepełnosprawnym, w tym także niewidomym lub słabowidzącym. W przypadku osób niepełnosprawnych w stopniu wysokim istnieje także system pośredniczenia w wyszukiwaniu asystentów. W takiej sytuacji władze centralne i lokalne partycypują w kosztach związanych z pomocą asystenta.

Szkocja	Brak danych.
Szwajcaria	Brak danych.
Turcja	Brak danych.
Włochy	We Włoszech instytucja pomocy osobistej dla osób niepełnosprawnych znajduje swoje oparcie w ustawach nr 104/92 i nr 162/98. Pomoc osobista oznacza, że opieka powinna być dostosowana do indywidualnych potrzeb każdej osoby z niepełnosprawnością. Pomoc taka może być świadczona przez władze samorządowe bezpośrednio – poprzez skierowanie do osoby potrzebującej opiekuna lub pośrednio przez przekazanie osobie potrzebującej środków do wynajęcia osobistego opiekuna.

Z analizy regulacji wewnątrzkrajowych wynika, że tylko w niektórych państwach zawód asystenta osób niewidomych lub słabowidzących stanowi sankcjonowaną przez państwo działalność. W wielu państwach wykonywanie zawodu asystenta osób niepełnosprawnych nie znajduje odrębnych podstaw prawnych. Najczęściej w takich sytuacjach przygotowaniem osób do udzielania pomocy osobom niepełnosprawnym zajmują się organizacje społeczne.

Tabela 4. Przedsięwzięcia na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym osób niewidomych lub słabowidzących

Kraj	
Polska	Oznaczenie przejść dla pieszych (kontrastowe, dotykowe, oświetlenie, informacje dźwiękowe) – rzadko; przystosowanie przystanków komunikacji miejskiej – rzadko; oznaczenie peronów (kontrastowe, dotykowe).
Anglia i Walia	Na przejściach dla pieszych znajdują się specjalne barierki ochronne (*pedestrian guardrails* i *pedestrian parapets*), mające na celu ochronę osób niewidomych oraz słabowidzących, utrzymując ich w bezpiecznej odległości od jezdni, jednocześnie ułatwiają odnalezienie początkowej linii przejścia, wyznaczającej bezpieczne przejście na drugą stronę ulicy. Umieszczone przy przejściach dla pieszych słupy z sygnalizacją dźwiękową i świetlną. Tzw. dotykowe szyszki przy przejściach dla pieszych, pozwalające niewidomemu i słabowidzącemu manualnie ocenić, czy może wejść na przejście. Płyty ostrzegawcze (prowadzące) – antypoślizgowe powierzchnie, rozpoznawalne dotykowo i ułatwiające przemieszczanie się osób niewidomych i słabowidzących.
Australia	Wprowadzono oznaczenia przejść dla pieszych. Wprowadzono dotykowe czujniki ostrzegawcze powierzchni ziemi wskazujące zagrożenia takie jak początek drogi na skrzyżowaniach. Na skrzyżowaniach z sygnalizacją wprowadzono dźwiękowe i dotykowe sygnały dla pieszych. Rozmieszczono kierunkowe dotykowe czujniki powierzchni ziemi, których celem jest m.in. wskazanie przejść między budynkami. Wprowadzono oznaczenia pismem Braille'a oraz dotykowe lub pisane wypukłym drukiem na słupach ulicznych wskazujące nazwy ulic, celem których jest zwiększenie orientacji w terenie urbanistycznym. Przystosowano także przystanki komunikacji miejskiej oraz oznaczono perony. Wzmocniono słyszalność ogłoszeń na peronach i przystankach, jak również w pojazdach, informujących o kierunku oraz obecnym położeniu. Osobom niewidomym lub słabowidzącym są przygotowywane i udostępniane informacje dotyczące bezpieczeństwa w przestrzeni zurbanizowanej. Podjęto prace nad przygotowaniem map dostępu dla osób niepełnosprawnych. Wprowadzono ostrzegawcze dotykowe czujniki powierzchni ziemi na krawędziach peronów i w strefach niebezpiecznych, czy na początkach i szczytach schodów. Wykorzystano także kierunkowe dotykowe czujniki powierzchni ziemi do oznaczenia przystanków autobusowych, aby umożliwić znalezienie drogi. Usprawniono oznaczenia LED na autobusach i pociągach oraz na tablicach informacyjnych dla osób słabowidzących.
Austria	W Austrii w powszechnym zastosowaniu przy oznaczaniu dróg jest sygnalizacja dźwiękowa oraz dotykowa, której standardy określa norma ÖNORM V 2102-1. Atutem tej regulacji jest to, że ustanawia w tym zakresie ujednolicone standardy dla wszystkich austriackich landów, co stanowi istotne ułatwienie z perspektywy osób z dysfunkcją wzroku.

Irlandia	W Irlandii realizowane są liczne kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym. Ponadto w Irlandii szlaki komunikacyjne wyposażono w podnoszące bezpieczeństwo oznaczenia kontrastowe, oznaczenia dotykowe oraz oświetlenie.
Islandia	Wyposażenie przystanków komunikacji miejskiej w oznaczenia dotykowe i informacje dźwiękowe.
Japonia	W Japonii zielonej sygnalizacji świetlnej na przejściach dla pieszych towarzyszy sygnalizacja akustyczna. Istnieje specjalny przycisk alarmowy dla kierującego pociągiem w sytuacji, gdy na torach znajdzie się osoba. Japońskie firmy (m.in. NSK) prowadzą prace nad utworzeniem robota, który w przyszłości mógłby zastąpić psy przewodniki. Roboty te mogłyby być pomocne dla osób z alergiami czy też ułatwiać dostęp osobom niewidomym lub niedowidzącym do miejsc, do których psy nie są wpuszczane.
Kanada	W Kanadzie podjęto szereg działań mających podnieść bezpieczeństwo niewidomych lub niedowidzących pieszych. Przejścia dla pieszych wyposażono w kontrastowe oznaczenia, informacje dźwiękowe, dotykowe pasy ostrzegawcze na krawężnikach. Przystosowano przystanki komunikacji miejskiej, stosując informacje dźwiękowe. Oznaczono perony, wykorzystując oznaczenia kontrastowe oraz dotykowe pasy ostrzegawcze.
RFN	Niemiecka firma VISTAC GmbH opracowała białą laskę z laserowym detektorem (*Der Laser-Langstock*), która przy pomocy lasera ostrzega użytkownika o przeszkodach nie tylko na powierzchni ziemi, ale także na wysokości tułowia oraz głowy.
USA	Na mocy *Pedestrian Safety Enhancement Act of 2008* Kongres USA zobowiązał Sekretarza Transportu USA do przeanalizowania i zaproponowania rozwiązań, które uczynią samochody elektryczne i hybrydowe słyszalnymi dla niewidomych i innych uczestników ruchu. Według standardów amerykańskiego Krajowego Zarządu Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego dźwięk musi być słyszalny, kiedy pojazd porusza się wolniej niż 29 km/h. Ma to sprawić, żeby samochody elektryczne i hybrydowe były słyszane przez rowerzystów i pieszych, zwłaszcza niewidomych. W Stanach Zjednoczonych organizowane są częste kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni publicznej i ruchu drogowym.
Szkocja	Vide: Anglia i Walia.
Szwajcaria	Rozporządzenie *w sprawie wymagań technicznych związanych z dostępnością transportu publicznego* przewiduje szereg rozwiązań czyniących przestrzeń publiczną w Szwajcarii bardziej przyjazną inwalidom wzroku, do których zaliczyć można m.in. wymóg umieszczania na peronach dotykowych informacji o numerach torów oraz peronów, oświetlone krawędzie peronów, zabezpieczenie dużych powierzchni szklanych przed inwalidami wzroku.

Turcja	Regulacja standardowa o numerze 12576 określa standardy, według których wykonywane mają być drogi, chodniki, deptaki, przejścia podziemne i nadziemne oraz skrzyżowania z punktu widzenia komfortu pieszych. Przede wszystkim regulacja ta wymaga wyeliminowania wszelkich przeszkód na drogach, tak aby mogli się po nich poruszać bez większych trudności także niepełnosprawni piesi. W celu zapewnienia łatwego i bezpiecznego poruszania się pieszym z inwalidztwem wzroku powierzchnie chodników muszą być wyczuwalne. Wszelkie informacje muszą być podane dużym pismem i w formie wypukłej oraz opatrzone dźwiękiem. Wymaga się przeprowadzenia wszelkich niezbędnych zmian w celu wyeliminowania trudności w poruszaniu się inwalidów wzroku z psami przewodnikami. Przejścia dla pieszych z sygnalizacją świetlną powinny być wyposażone w wypukłe nawierzchnie oraz dźwiękowe sygnały ostrzegawcze, zapewniające inwalidom wzroku możliwość łatwego i bezpiecznego przemieszczania się. Szczegółowo określono także wymogi, jakie mają być zastosowane w środkach komunikacji publicznej w celu zwiększenia bezpieczeństwa i komfortu podróżujących inwalidów wzroku: kolorowe oznaczenia na stopniach, kolorowe uchwyty i kolorowe przyciski żądania zatrzymania pojazdu, głośne komunikaty i zapowiedzi, dostateczna przestrzeń dla psa przewodnika w pierwszym rzędzie; dźwiękowe informacje na przystankach o numerach linii komunikacyjnych.
Włochy	Brak danych.

Niemal powszechne jest w przypadku analizowanych państw stosowanie na przejściach dla pieszych oprócz tradycyjnej sygnalizacji wizualnej także informacji dotykowych oraz dźwiękowych. W newralgicznych miejscach takich jak przejścia dla pieszych, perony lub przystanki stosuje się coraz częściej kontrastową kolorystykę, barierki oraz płyty antypoślizgowe. Działania te uzupełniają kampanie uświadamiające uczestnikom ruchu obecność osób z dysfunkcją wzroku. Podejmowane są również innowacyjne działania naukowo-techniczne, mające zwiększyć bezpieczeństwo i komfort inwalidów wzroku w przestrzeni publicznej.

Tabela 5. Przykładowe instytucje do spraw osób niewidomych lub słabowidzących

Kraj	
Polska	Polski Związek Niewidomych – pomaga osobom tracącym wzrok i ich bliskim w odnalezieniu się w nowej sytuacji. Uczy, jak być samodzielnym w domu, w podróży, w pracy i jak aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym. Pracuje na rzecz systemowych rozwiązań ułatwiających funkcjonowanie osób z dysfunkcją wzroku i dba o ich właściwe postrzeganie. FIRR – Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego – zapewnia osobom niepełnosprawnym, a w szczególności osobom niewidomym i słabowidzącym, wsparcie w dążeniu do niezależnego życia. Pełnomocnik ds. Osób Niepełnosprawnych przy Prezydencie Polski, prezydentach niektórych miast Polski oraz przy niektórych marszałkach województw – działalność na rzecz niewidomych i słabowidzących oraz innych niepełnosprawnych obywateli. BON – Biuro Osób Niepełnosprawnych działające przy uczelniach – pomoc studentom.
Anglia i Walia	*Disability Rights Commission* – jej głównym celem jest ochrona praw osób niepełnosprawnych, podejmowanie działań służących polepszeniu ich życia, nadzór nad przestrzeganiem ustawy *o niedyskryminacji osób niepełnosprawnych*, działanie na rzecz integracji, udzielanie porad prawnych. *Royal Association for Disability Rights* (RADAR) – zajmująca się ochroną praw niepełnosprawnych organizacja o charakterze patronackim, reprezentująca mniejsze organizacje i wspierająca je w działaniu. *Royal Blind* – brytyjska organizacja charytatywna z siedzibą w Edynburgu. Organizacja ta zajmuje się opieką, edukacją oraz pomocą w poszukiwaniu pracy przez osoby niewidome oraz niedowidzące.
Australia	W Australii istnieje wiele organizacji do spraw osób niewidomych i słabowidzących. W każdym stanie i na każdym terytorium funkcjonuje przynajmniej jedna organizacja z sektora non profit, świadcząca usługi osobom z dysfunkcją wzroku. Największą organizacją tego typu, świadczącą usługi na rzecz osób z niepełnosprawnością wzrokową, jest *Vision Australia*.
Austria	Federalna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych (niem. *Bundesbehindertenbeirat*) zajmuje się doradzaniem Federalnemu Ministrowi Pracy i Spraw Socjalnych w sprawach osób niepełnosprawnych, opiniowaniem przedsięwzięć dotyczących osób niepełnosprawnych oraz nadzorem nad przestrzeganiem postanowień Konwencji w sprawie osób niepełnosprawnych. Rzecznik Osób Niepełnosprawnych (*Behindertenanwalt*) – podmiot właściwy w sprawach doradztwa i wsparcia dla osób niepełnosprawnych. Austriacki Związek Niewidomych oraz Niedowidzących (*Blinden- und Sehbehindertenverband Österreich* – BSVÖ) – największa organizacja samopomocowa do spraw osób z dysfunkcją wzroku, stanowiąca organizację patronacką dla siedmiu grup krajowych odpowiedzialnych za pomoc osobom niewidomym i niedowidzącym w swoich regionach.

Irlandia	NCBI (*Working for People with Sight Loss*) – jest to największa irlandzka organizacja, wspierająca w różnorodny sposób osoby niepełnosprawne wzrokowo. Organizacja ta propaguje pełną samodzielność osób niewidomych lub niedowidzących oraz pełen udział w życiu społecznym poprzez wyrównywanie szans. Jedną z głównych form wsparcia osób z dysfunkcją wzroku jest pomoc środowiskowa oraz prowadzenie konsultacji.
Islandia	Islandzki Narodowy Instytut dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych (*Þjónustu- og þekkingarmiðstöð fyrir blinda, sjónskerta og daufblinda einstaklinga*) – jest organizacją publiczną, zarządzaną przez Ministerstwo Opieki Społecznej, a jej działalność ukierunkowana jest na edukację, rehabilitację oraz szeroką pomoc osobom z dysfunkcją wzroku. Islandzkie Stowarzyszenie Osób Niewidomych (*Blindrafélagið*) – założone w 1939 roku, opiniuje wszelkie rozwiązania dotyczące osób niewidomych i niedowidzących, organizuje warsztaty i prezentacje w szkołach i przedsiębiorstwach, wspiera osoby z dysfunkcją wzroku w poszukiwaniu pracy, a także organizuje seminaria i integracyjne imprezy.
Japonia	Ministerstwo Zdrowia – organizacja właściwa do spraw osób niewidomych, która obowiązki w sprawach osób z dysfunkcją wzroku przekazuje na poziom gmin. Japoński Związek Niewidomych (*Japan Federation of the Blind* – NCAWB) – organizacja patronacka, zrzeszająca lokalne instytucje i organizacje, zajmujące się działaniami na rzecz osób z dysfunkcją wzroku takimi jak: doradztwo, pomoc w poszukiwaniu pracy, organizacja imprez, prowadzenie bibliotek z wydawnictwami brajlowskimi, pośrednictwo w zakupie sprzętu dla niewidomych.
Kanada	W Kanadzie funkcjonuje wiele organizacji do spraw osób niewidomych lub słabowidzących. Są to przede wszystkim Kanadyjska Rada Niewidomych (*Canadian Council of the Blind* – CCB), Kanadyjski Narodowy Instytut dla Niewidomych (*The Canadian National Institute for the Blind* – CNIB), Narodowa Koalicja na rzecz Zdrowia Wzroku (*National Coalition for Vision Health*), Kanadyjskie Towarzystwo Głuchych-Niewidomych (*Canadian Deaf--Blind Society*), Kanadyjska Federacja Niewidomych (*Canadian Federation of the Blind*). Tylko w jednej prowincji – Quebec – usługi dla niewidomych i słabowidzących świadczone są bezpośrednio przez rząd.
RFN	Niemiecki Związek Niewidomych i Słabowidzących (*Deutscher Blinden- und Sehbehindertenverband e.V.* – DBSV) – pełni funkcję organizacji patronackiej, zrzeszającej organizacje niewidomych i słabowidzących o charakterze ogólnokrajowym i regionalnym, organizacje i instytucje zajmujące się różnymi aspektami niepełnosprawności oraz osoby fizyczne i prawne wspierające Związek. Związek prowadzi działalność organizatorską, doradczą i kulturalną. Pełnomocnik Rządu Federalnego ds. Osób Niepełnosprawnych (*Beauftragter der Bundesregierung für die Belange behinderter Menschen*) – zadaniem pełnomocnika jest podejmowanie działań w celu zapewniania równych warunków życia osobom niepełnosprawnym we wszystkich obszarach życia społecznego.

USA	Narodowa Federacja Niewidomych (*National Federation of the Blind*) – jest to najstarsza, największa i najbardziej wpływowa organizacja osób niewidomych w USA. Zajmuje się m.in. ochroną praw osób z dysfunkcją wzroku, rozwojem innowacyjnej technologii i edukacji oraz prowadzeniem szkoleń.
Szkocja	Vide: Anglia i Walia.
Szwajcaria	Szwajcarski Związek Osób Niewidomych (*Schweizerischer Zentralverein für das Blindenwesen* – SZB) – jest to organizacja patronacka dla krajowych i regionalnych organizacji ds. osób niewidomych i niedowidzących. Inne organizacje w Szwajcarii to przede wszystkim: Szwajcarski Związek Niewidomych (*Schweizerischer Blindenbund* – SBb), Związek Inwalidów Wzroku (*Sehbehindertenverband* – SBV), Szwajcarska Akcja Niewidomych (*Schweizerische Caritasaktion der Blinden* – CAB), Fundacja Szwajcarska Szkoła Psów Przewodników (*Stiftung Schweizerische Schule für Blindenführhunde*), Szwajcarska Biblioteka dla Niewidomych, Niedowidzących oraz Analfabetów (*Schweizerische Bibliothek für Blinde, Seh- und Lesebehinderte* – SBS), Związek do spraw Psów Przewodników i Pomocy w Mobilności (*Verein für Blindenhunde und Mobilitätshilfen* – VBM).
Turcja	Brak danych.
Włochy	Włoska Unia Niewidomych i Niedowidzących (*Unione Italiana dei Ciechi e degli Ipovedenti*) – organizacja użyteczności publicznej, której głównym celem jest integracja osób z dysfunkcją wzroku ze społeczeństwem. W tym celu Unia realizuje szereg przedsięwzięć takich jak m.in. Narodowe Centrum Książki Mówionej, Narodowe Centrum Pomocy Technicznej, UNIVOC – Włoska Unia Wolontariuszy Osób Niewidomych, ALA – Agencja Promocji Zatrudnienia Niewidomych. Unia ustanowiła także we Włoszech przedstawicielstwo Międzynarodowej Agencji do Zapobiegania Ślepocie.

Jak widać, działalnością na rzecz osób z niepełnosprawnością wzrokową zajmuje się coraz więcej podmiotów. Działalność ta jest domeną zarówno instytucji państwowych, jak i organizacji społecznych. O ile instytucje państwowe zajmują się problematyką szeroko pojętej niepełnosprawności, to działania na rzecz osób z niepełnosprawnością wzrokową podejmowane są najczęściej przez różnego rodzaju wyspecjalizowane w tym zakresie organizacje pożytku publicznego.

Tabela 6. Przykłady najczęściej stosowanych urządzeń, przedmiotów lub innych sposobów wyróżnień osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym

Kraj	
Polska	Biała laska, pies przewodnik.
Anglia i Walia	Pies przewodnik w białej uprzęży z żółtymi fluoroscencyjnymi pasami, biała laska (lub biała laska z dwoma czerwonymi liniami – symbol osób głuchoniemych). Warto nadmienić, że to właśnie w Anglii wymyślono i rozpowszechniono białe laski na początku XX wieku.
Australia	Biała laska, pies przewodnik.
Austria	Biała laska lub żółta opaska (§ 3 StVO 1960). Na mocy ÖNORM V 2106 dotychczasowy symbol osób niewidomych (trzy czarne kule w kształcie trójkąta na żółtym tle) zastąpiono żółtym logo z czarnym symbolem idącej niewidomej osoby z laską.
Irlandia	Mimo braku prawnego obowiązku posługiwania się przez osoby niewidome lub niedowidzące symbolami wyróżniającymi w ruchu drogowym najczęściej osoby te dobrowolnie korzystają z białej laski lub psa przewodnika.
Islandia	Zwyczajowo za taki znak przyjęto posługiwanie się białą laską.
Japonia	Laska inwalidy wzroku koloru białego lub żółtego, pies przewodnik. W tym kraju osoby niewidome mają prawny obowiązek używać tego rodzaju sygnalizacji, poruszając się w przestrzeni publicznej.
Kanada	Osoby niewidome lub słabowidzące nie są zobowiązane przez prawo krajowe do wyróżnienia się w ruchu drogowym. Zachęca się je jednak do tego. Kwestię korzystania z białych lasek oraz poruszania się w asyście psów przewodników reguluje ustawa *o prawach osób niewidomych*.
RFN	Biała laska, pies przewodnik w białej uprzęży lub żółta opaska z trzema czarnymi kulami w kształcie trójkąta na dwóch ramionach (§ 2 ust. 2 FeV).
USA	Sytuację tę regulują przepisy stanowe, które za główny sposób wyróżnienia osoby niewidomej uznają psa przewodnika oraz białą laskę. W niektórych stanach oprócz białej laski dopuszcza się też używanie laski w kolorze metalicznym (np. Louisiana, Arkansas, Delaware), a także laski z czerwonym zakończeniem (np. California, Connecticut, Delaware).
Szkocja	Biała laska, pies przewodnik.
Szwajcaria	Biała laska, pies przewodnik (uprząż często z białym piktogramem idącej osoby z psem przewodnikiem na niebieskim tle).
Turcja	Brak danych.
Włochy	Biała laska, pies przewodnik (uprząż często z symbolem czerwonego równoramiennego krzyża na białym tle).

Powszechnie przyjętymi symbolami wyróżniającymi w ruchu drogowym osoby niewidome lub niedowidzące są laska, zasadniczo białego koloru (spotyka się także żółte, srebrne, z czerwonymi paskami), oraz pies przewodnik. Rzadziej natomiast stosowane są w tym celu żółte opaski. W analizowanych porządkach prawnych da się wyróżnić państwa, które wprowadziły prawny obowiązek używania rzeczonych symboli, oraz państwa, w których taki obowiązek nie istnieje, a używanie tego rodzaju wyróżników jest jedynie przyjętą zwyczajową praktyką.

Tabela 7. Szczególne uprawnienia osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym

Kraj	
Polska	Kierujący pojazdem ma obowiązek zatrzymać go w celu umożliwienia przejścia przez jezdnię osobie niepełnosprawnej, a więc i niewidomemu używającemu specjalnego znaku – białej laski.
Anglia i Walia	Brak danych.
Australia	Osobom niewidomym i słabowidzącym w Australii nie przysługują żadne wyjątkowe uprawnienia w ruchu drogowym.
Austria	Wyłączenie w stosunku do osób niewidomych i słabowidzących wyposażonych w białą laskę lub żółtą opaskę stosowania zasady zaufania. W konsekwencji kierujący pojazdem musi wobec takich osób zachować szczególną ostrożność.
Irlandia	Brak danych.
Islandia	W Islandii brakuje przepisów prawa nadających szczególne uprawnienia w ruchu drogowym osobom z inwalidztwem wzroku, np. brak jest obowiązku nakładanego na kierowcę ustąpienia pierwszeństwa w ruchu osobie niewidomej lub słabowidzącej posługującej się białą laską. Osoby te traktowane są według takich samych zasad jak inni uczestnicy ruchu drogowego.
Japonia	Kierowcy powinni zachować wzmożoną uwagę w przypadku zauważenia osoby z białą laską lub psem przewodnikiem.
Kanada	W Kanadzie nie istnieją regulacje prawne dotyczące udziału osób z dysfunkcją wzroku w ruchu drogowym.
RFN	Brak danych.

USA	Prawo stanowe przewiduje pierwszeństwo przejścia dla niewidomych lub słabowidzących uczestników ruchu wyposażonych w białą laskę lub psa przewodnika (*right of way*) bez względu na sytuację w ruchu lub sygnalizację drogową. W USA obowiązuje także tzw. prawo białej laski, które w przypadku wypadku z udziałem poruszającego się z laską lub psem pieszego zasadniczo uwalnia taką osobę od odpowiedzialności za spowodowanie wypadku.
Szkocja	Brak danych.
Szwajcaria	Brak danych.
Turcja	Brak danych.
Włochy	Kierujący pojazdami każdorazowo są zobowiązani do zatrzymania się, jeżeli jezdnia jest przekraczana przez osobę niepełnosprawną. Powinni także unikać sytuacji, które mogą stanowić zagrożenie dla niepełnosprawnych pieszych.

Tylko w niektórych porządkach prawnych przewidziano szczególne uprawnienia w ruchu drogowym dla osób niewidomych i słabowidzących, które zasadniczo sprowadzają się do nałożenia na prowadzących pojazdy mechaniczne obowiązku zachowania czujności względem takich pieszych, przyznania tej kategorii pieszych prawa pierwszeństwa lub wyłączenia wobec nich stosowania zasady zaufania.

Tabela 8. Najczęstsze przyczyny wypadków drogowych z udziałem osób niewidomych i słabowidzących

Kraj	
Polska	1) Brak białej laski. 2) Brak kultury jazdy pojazdami, nadmierna prędkość. 3) Brak sygnalizacji dźwiękowej na przejściach dla pieszych.
Anglia i Walia	Brak danych.
Australia	Brak danych.
Austria	Brak danych.
Irlandia	Brak danych.
Islandia	Brak oznakowania dotykowego oraz informacji dźwiękowych na przejściach dla pieszych, skrzyżowaniach i innych newralgicznych miejscach na drodze. Brak obowiązku wyróżniania się pieszych z dysfunkcją wzroku.

Japonia	Dużym problemem w Japonii są wypadki na stacjach z udziałem osób z dysfunkcją wzroku. W przypadku wypadków polegających na upadku na tory najczęściej wskazywano, że osoby te nie były w stanie rozpoznać właściwego kierunku.
Kanada	Brak danych.
RFN	Brak danych.
USA	Wzrastające niebezpieczeństwo wypadków wraz ze wzrostem liczby cichych samochodów elektrycznych oraz hybrydowych.
Szkocja	Brak danych.
Szwajcaria	Brak danych.
Turcja	Brak danych.
Włochy	Brak danych.

Przyczyny wypadków z udziałem osób niewidomych lub słabowidzących najczęściej powodowane są przez innych uczestników ruchu, którzy nie zachowali niezbędnej ostrożności w danej sytuacji, przez niewłaściwe oznakowanie szlaków komunikacyjnych lub przez przyczynienie się samych pieszych z dysfunkcją wzroku.

Tabela 9. Przykłady „dobrych praktyk" w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących przez samorządy w przestrzeni publicznej

Kraj	
Polska	Mapy turystyczne i komunikacyjne dla osób niewidomych i słabowidzących. Dźwiękowe komunikaty w środkach komunikacji miejskiej. Oznaczenia pasem integracyjnym niebezpiecznych miejsc (rzadko występują). Sygnalizacja dźwiękowa na przejściach dla pieszych (rzadko występuje).
Anglia i Walia	Zgodnie z *Equality Act 2010* wszystkie brytyjskie władze lokalne mają obowiązek zapewnić, że wszystkie ulice i pomieszczenia publiczne będą dostępne dla każdego, w tym ludzi z niepełnosprawnościami. Dodatkowo wymaga się od władz lokalnych, aby oceniały wpływ decyzji planistycznych i podejmowały działania w celu złagodzenia wszelkich negatywnych skutków wobec osób z niepełnosprawnościami.

Australia	Dotykowe czujniki powierzchni ziemi. Powszechne instalowanie znaków informacyjnych pisanych brajlem lub dużą czcionką. Powszechne instalowanie na przejściach dla pieszych dźwiękowych i dotykowych sygnalizatorów. Pojawianie się punktów informacyjnych, w których każdy może uzyskać informacje pomocne w poruszaniu się po mieście. Coraz częstsze dbanie przez władze lokalne o czystość linii zabudowy pomocnej dla poruszających się z psem przewodnikiem lub białą laską. Udostępnianie informacji dotyczących bezpieczeństwa w przestrzeni zurbanizowanej. Niektóre lokalne rządy podjęły prace nad mapami dostępu dla osób niepełnosprawnych.
Austria	W Austrii ma miejsce wiele inicjatyw o charakterze oddolnym, mających na celu podniesienie bezpieczeństwa inwalidów wzroku w przestrzeni publicznej. W samym Wiedniu prowadzonych jest w tym celu wiele projektów pilotażowych, np. instalowanie betonowych płyt, kontrastujących ze ścieżką. Podejmowane są też działania edukacyjne skierowane do młodych ludzi, uczestniczących w ruchu drogowym np. na rowerach lub rolkach, w celu uświadomienia ich, że uczestnikami tego ruchu mogą być również osoby niepełnosprawne, w tym także niewidome, oraz uczenie młodzieży, jak rozpoznawać i zachowywać się w stosunku do takich osób.
Irlandia	Wyposażenie przejść dla pieszych w wypukłości, informacje wizualne, dźwiękowe i dotykowe. Wprowadzenie komunikatów dźwiękowych w autobusach, pociągach i tramwajach. Wyeliminowanie w ciągach komunikacyjnych na wysokości głowy pieszego wszelkich przeszkód, takich jak gałęzie, markizy, wiszące znaki oraz kosze kwiatowe.
Islandia	W Islandii prowadzone są kampanie społeczne dotyczące bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących w przestrzeni zurbanizowanej i ruchu drogowym, np. „Dzień z Białą Laską", współpraca Instytutu z władzami miasta Reykjavik, dotycząca zapewnienia dostępności osobom z dysfunkcją wzroku do instytucji użyteczności publicznej.
Japonia	W Japonii próbuje się zapobiegać upadkom na tory poprzez instalowanie wrót pomiędzy torami i peronem, otwierających się dopiero po przyjeździe pociągu. Charakterystycznym rozwiązaniem stosowanym w Japonii jest tzw. dotykowy system nawigacyjny.
Kanada	Przejścia dla pieszych, przystanki oraz perony oznaczono oznaczeniami kontrastowymi, dotykowymi oraz komunikatami dźwiękowymi. Osoby z dysfunkcją wzroku wyposaża się w elektroniczne urządzenia ułatwiające poruszanie się w przestrzeni publicznej.
RFN	Wibrujące sygnalizatory dotykowe (*Vibrationserkenner für Blinde*) montowane na przejściach dla pieszych, które przy pomocy wibracji i dźwięku informują o aktualnym stanie sygnalizacji świetlnej.
USA	Brak danych.

Szkocja	Władze lokalne podczas projektowania przestrzeni zobligowane są uwzględniać wytyczne zawarte w przewodniku *Good Practice Guide for Roads*, mającym na celu m.in. zwiększenie bezpieczeństwa poruszania się pieszych, w szczególności osób z wadami wzroku.
Szwajcaria	Brak danych.
Turcja	W art. 3 ustawy zmieniającej o numerze 5378 z roku 2005 zobligowano samorządy, by w ciągu 8 lat przystosowały na nowo publiczne usługi komunikacyjne do potrzeb osób niepełnosprawnych.
Włochy	Większość miast we Włoszech nie tylko spełnia minimalne wymagania w zakresie eliminacji barier architektonicznych w przestrzeni publicznej, ale także podejmuje dodatkowe działania, ułatwiające poruszanie się osób niepełnosprawnych, np.: obniżenie poziomu krawężników przy przejściach dla pieszych, wypukłe pasy na przejściach oraz wysepki na przejściach, ułatwiające odnalezienie właściwego kierunku.

Lista dobrych praktyk w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób niewidomych lub słabowidzących przez samorządy w przestrzeni publicznej obejmuje szeroką paletę działań. Konsekwentna realizacja tego typu przedsięwzięć efektywnie zwiększa bezpieczeństwo pieszych z niepełnosprawnością wzrokową uczestniczących w ruchu drogowym.

* * *

Jak widać na podstawie wyżej poczynionych rozważań i uwag, każde państwo posiada szereg rozwiązań prawnych i instytucjonalnych służących bezpieczeństwu osób niewidomych i słabowidzących w ruchu. Oczywiście populacje osób niepełnosprawnych, w tym niewidomych i słabowidzących, w poszczególnych krajach są zróżnicowane liczebnie, tym niemniej jednak w każdym z państw poddanych analizie podejmuje się działania na rzecz poprawy jakości życia tej grupy społecznej, szczególnie zagrożonej ekskluzją.

W prostej linii widać tu także zależność między zamożnością państwa a poziomem opieki socjalnej i dbałością o osoby niepełnosprawne, w tym z dysfunkcją wzroku. Na tym tle Polska wypada stosunkowo słabo, niestety poziom dostosowania infrastruktury do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących pozostawia sporo do życzenia. Wypada z przykrością odnotować, że w związku ze starzeniem się polskiego społeczeństwa będzie rosła liczba osób z dysfunkcją narządu wzroku, zatem w pewnym momencie państwo będzie musiało stawić czoła trudnym egzystencjonalnym problemom dziesiątek tysięcy obywateli borykających się na co dzień chociażby z przeszkodami natury architektonicznej.

Bibliografia

Wybrana literatura

Abe N., Hashimoto N., *Walking Accident National Survey to Maintain Visually handicapped Persons Walking Environment*, Uniwersytet Techniczny Hachinohe, Kiyou 2005, Nr 24

Adamowicz M., *Droga od Państwa Narodowego do Unii Europejskiej*, Toruń 2003

Adamski A., *Przestępstwa komputerowe w nowym kodeksie karnym. Nowa kodyfikacja karna.* Kodeks karny. Krótkie komentarze zeszyt 17. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Kadr i Szkolenia, Warszawa 1998

Atkin R., *Sight Line. Designing Better Streets for People with Low Vision,* London 2010

Backman O., Inde K., *Usprawnianie wzroku u osób słabowidzących*, Warszawa 1987

Bartkowska J.*, Widzenie w oku niemiarowym i słabowidzącym*, Warszawa 1993

Bateman B. D., *Dzieci niewidome i niedowidzące*, (w:) N. G. Haring, R. L. Schiefelbusch (red.), *Metody pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1977

Beulke W., *Der Verteidiger im Strafverfahren*, Frankfurt am Main 1980

Bochenek A., Reicher M., *Anatomia człowieka*, t. V, Warszawa 2010

Boudet L., Midenet S., *Pedestrian crossing detection based on evidential fusion of video-sensors, Transportation Research*. Part C: Emerging Technologies 2009, Vol. 17

Budny J., *Dostosowanie budynków użyteczności publicznej – teoria i narzędzia*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa 2010

Budny J., *Projektowanie dla wszystkich*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Biblioteczka dla Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2004

Buelke W., Ruhmannsender F., *Die Strafbarkeit des Verteidigers – eine systematische Darstellung der Beistandspflicht und ihrer Grenzen*, 2. Auflage, Heidelberg 2010

Burhoff D., Stephan M., *Strafvereitelung durch Strafverteidiger*, Münster 2008

Childs C. R., Boampong D. K., Rostron H., Morgan K., Eccleshall T., Tyler N., *Effective Kerb Heights for Blind and Partially Sighted People*, University College London 2009

Colenbrander A., (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się osób słabowidzących oraz osób niewidomych z dodatkowo ograniczoną sprawnością*, Warszawa 1986

Di Sivo M., Schiavone E., Tambasco M., *Barriere Architettoniche. Guida al progetto di accessibilità dell'ambiente costruito*, Firenze 2005

Dobrzańska-Socha A., *Wpływ inwalidztwa wzroku na rozwój fizyczny i psychiczny niewidomego dziecka*, Przegląd Tyflologiczny 1975, Nr 1-3

Dolański W., *Czy istnieje „zmysł przeszkód" u niewidomych*, Warszawa 1954

Duch W., *Wykłady, Jak działa mózg? Podsumowanie funkcji kory*, publikacja dostępna pod adresem: http://www.is.umk.pl/~duch/Wyklady/Mozg/09-4-funkcje-kory.htm (23.06.2012)

Dykcik W., *Pedagogika specjalna,* Warszawa 1998

Dziak J., *Dostępność bibliotek akademickich dla użytkowników niepełnosprawnych w kontekście inicjatyw Unii Europejskiej na rzecz tworzenia Europy bez barier*, (w:) *Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej. Materiały konferencyjne*, opracowanie: Biblioteka Główna Politechniki Łódzkiej, Łódź 2004

Dziedzic J., *Z zagadnień orientacji przestrzennej niewidomych*, Warszawa 1967

Dziwiński R., Ziemski P., *Prawo budowlane. Komentarz*, ABC, 2006, LEX/el., 2014

Falandysz L., *Wiktymologia*, Warszawa 1979

Faye E., Hood C., (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się osób słabowidzących oraz osób niewidomych z dodatkowo ograniczoną sprawnością,* Warszawa 1986

Fibisiak A., *Zasady adaptacji środowiska fizycznego do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących*, (w:) Polski Związek Niewidomych*, Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej, zalecenia, przepisy, dobre praktyki*, Warszawa 2009

Gniatkowski J., Lutomski G., *Dlaczego oznaczenia dźwiękowe w komunikacji miejskiej?,* (w:) Polski Związek Niewidomych*, Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej, zalecenia, przepisy, dobre praktyki,* Warszawa 2009

Grajewski J., *Komentarz aktualizowany do art. 82 Kodeksu postępowania karnego. Teza nr 1*, (w:) L. K. Paprzycki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424. Wydanie III*, LEX 2013

Grzegorczyk T., *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym, Komentarz*, LEX, Warszawa 2008

Grzegorczyk T., *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2008

Grzegorczyk T., *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988

Grzegorzewska M., *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1968

Grzegorzewska M., *Struktura psychiczna czytania wzrokowego i dotykowego*, Warszawa 1927

Grzegorzewska M., *Wybór pism*, Warszawa 1964

Grześkowiak A. (red.), Komentarz do art. 267 KK, Legalis

Grześkowiak A. (red.), Komentarz do art. 287 KK, Legalis

Grzeszczak W., *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, wyd. 9, Stan prawny na 10 stycznia 2012 r., Warszawa 2012

Hofmański P., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, Warszawa 2011

Hołyst B., *Kryminalistyka*, Warszawa 1993

Hołyst B., *Kryminologia,* Warszawa 1994

Hołyst B., *Wiktymologia,* Warszawa 1997

Hulek A., *Teoria i praktyka rehabilitacji inwalidów*, Warszawa 1969

Ishaque M. M., Noland R. B., *Making Roads Safe for Pedestrians or Keeping them Out of the Way? – an Historical Perspective on Pedestrian Policies in Britain*, Imperial College London. Centre for Transport Studies 2009

Jarczyk J., *Struktura obrazu samego siebie młodzieży z inwalidztwem wzroku*, Szkoła Specjalna 1996, Nr 2

Jeleśniański M., *Pharming – nadchodzi nowe zagrożenie?,* PCCentre.pl, 4.02.2006

JMU Access Partnership, *Designing for Disabled People in Home Zones,* Leeds 2007
Kapłan A., (w:) Sękowska Z. (red.), *Rewalidacja dzieci niedowidzących w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1985
Keller H., *Historia mojego życia*, Warszawa 1978
Kirenko J., Gindrich P., *Odkrywanie niepełnosprawności wzrokowej w nauczaniu włączającym*, Lublin 2007
Kocki J., Pawlikowski J., *Medycyna Personalizowana. Genom – etyka – prawo*, Lublin 2011
Konarska J., *Rozwój i wychowanie rehabilitujące dziecka niewidzącego w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa*, Kraków 2010
Kosakowski Cz., *Refleksje o studiowaniu osób z poważną niepełnosprawnością*, (w:) J. Pańczyk (red.), Roczniki Pedagogiki Specjalnej 1996, T. 7
Kotowska-Szulżyk A., *Wspieranie osób niepełnosprawnych w procesie rehabilitacji*, (w:) Z. Palak, Z. Bartkowicz (red.), *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, Lublin 2004
Kruszewska X., *Irlandia – Systemy opieki zdrowotnej na świecie*, http://www.nazdrowie.pl/artykul/irlandia-systemy-opieki-zdrowotnej-na-swiecie
Kruszyński P., *Stanowisko prawne obrońcy w procesie karnym*, Białystok 1991
Kuć M., Gałązka M., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2009
Kuryłowicz E., *Projektowanie uniwersalne. Sztokholm miasto dla wszystkich*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa 2005
Kwapisz J., Kuczyńska-Kwapisz J., *Orientacja przestrzenna i poruszanie się niewidomych oraz słabowidzących,* Warszawa 1983
Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy, Komentarz*, Warszawa 2012
Leśniakowska-Matusiak I., *Niepełnosprawni i starsi w ruchu drogowym*, Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4
Leśniakowska-Matusiak I., *Sytuacja osób niepełnosprawnych i starszych w ruchu drogowym,* Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4
Litvak A., (w:) Z. Sękowska (red.), *Rewalidacja dzieci niedowidzących w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1985
Loo-Morrey M., *Tactile Paving Survey,* Health and Safety Laboratory, 2005
Mądrycki T., *Psychologiczne prawidłowości ukształtowania się postaw*, Warszawa 1977
Majewski T., *Duchowy aspekt rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, (w:) Z. Tarkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Człowiek wobec ograniczeń – niepełnosprawność, komunikowanie, diagnoza, terapia*, Lublin 2002
Majewski T., *Dzieci z uszkodzonym wzrokiem i ich edukacja*, (w:) S. Jakubowski (red.), *Poradnik dydaktyczny dla nauczycieli realizujących podstawę programową w zakresie szkoły podstawowej i gimnazjum z uczniami niewidomymi i słabowidzącymi*, Warszawa 2001
Majewski T., *Psychologia niewidomych i niedowidzących*, Warszawa 1993
Majewski T., *Słabowzroczność w świetle Międzynarodowej Klasyfikacji Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń*, Warszawa 1994
Majewski T., *Tyflopsychologia rozwojowa. Psychologia dzieci niewidomych i słabowidzących*, Zeszyty Tyflologiczne 2002, Nr 20
Marciniak K., *Poradnik niepełnosprawnego kierowcy i pasażera*, Warszawa 2013
Mau S., Melchior N., Makatchev M., Steinfeld A., *BlindAid: An Electronic Travel Aid for the Blind,* Pittsburgh 2008

Mehr E., Freid A., (w:) M. M. Apple, L. E. Appele, D. Blasch, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się osób słabowidzących oraz osób niewidomych z dodatkowo ograniczoną sprawnością*, Warszawa 1986

Melanowski W., (w:) Z. Sękowska, *Wprowadzenie do Pedagogiki Specjalnej*, Warszawa 1998

Meo I., Pesce E., *Formulario delle procedure edilizie. I titoli abilitativi nell'edilizia privata: identificazione e procedure*, Milano 2012

Müller E., Gussmann K., *Berufsrisiken des Strafverteidigers*, München 2007

Murray C., *Krótki przewodnik po Irlandzkim Systemie Pomocy Społecznej*, http://www.ictu.ie/download/pdf/swpolish.pdf

Najmiec A., *Sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w państwach Unii Europejskiej,* http://www.pfron.org.pl/ftp/dokumenty/EQUAL/Kluczowa_rola_gminy/sytuacja_ON_na_rynkach_pracy_w_UE.pdf

Nawrocka-Łabuś K., *Czynniki warunkujące orientację przestrzenną i samodzielne poruszanie się niewidomych*, (w:) J. Kuczyńska-Kwapisz (red.), *Orientacja przestrzenna w usamodzielnianiu osób niewidomych*, Warszawa 2001

Ossowski R., *Pedagogika niewidomych i niedowidzących,* (w:) W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna,* Poznań 1998

Ossowski R., *Wychowanie dzieci niesprawnych sensorycznie*, (w:) I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1999

Ossowski R., *Kształtowanie obrazu własnej sytuacji i siebie u inwalidów wzroku w procesie rehabilitacji*, Bydgoszcz 1982

Ossowski R., *Pedagogika niewidomych i niedowidzących,* (w:) W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Poznań 2001

Ossowski R., *Wychowanie dzieci niesprawnych sensorycznie,* (w:) I. Obuchowska (red.), *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie, WSIP 2005*

Pavey S., Dodgson A., Graeme D., Clements B., *Travel*, *Transport, and Mobility of people who are blind and partially sighted in the UK. Final report for the RNIB*, Birmingham 2009

Pawela S., *Prawo karne wykonawcze, Zarys wykładu*, Zakamycze 2006

Prost M., *Schorzenia okulistyczne wieku dziecięcego*, (w:) G Walczak (red.), *Stymulacja umiejętności widzenia słabowidzących dzieci,* Warszawa 1998

Samcik M., *Na tropie fałszerzy internetowych stron bankowych*, Gazeta.pl, 16.02.2005

Satko J., Seremet A., *Przesłanki obowiązkowej obrony oskarżonego głuchego, niemego lub niewidomego*, Palestra 1995, Nr 9-10

Sękowska Z., *Przystosowanie społeczne niewidomych*, Warszawa 1991

Sękowska Z., *Rewalidacja niewidomych*, (w:) A. Hulek (red.), *Pedagogika rewalidacyjna*, Warszawa 1980

Sękowska Z., Sękowski T., *Rehabilitacja zawodowa inwalidów wzroku w Polsce*, Lublin 1991

Sękowska Z., *Tyflopedagogika*, Warszawa 1981

Sękowska Z., *Wprowadzenie do Pedagogiki Specjalnej*, Warszawa 1998

Sękowski T., *Rehabilitacja psychiczna niewidomych i słabowidzących uczniów klas maturalnych jako element przygotowania do trudnych sytuacji egzaminacyjnych*, (w:) A. Pielecki (red.), *Problemy pedagogiki specjalnej w okresie przemian społecznych*, Lublin 2002

Sieger V., Hintzke A., Rau A., Eckes S., *Handbuch Barrierefreie Verkehrsraumgestaltung,* Bonn 2008

Skowron A., *Kontrowersje wokół roli obrońcy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia,* Palestra 2004, z. 7-8

Skowron A., *Przeoczenie czy zabieg celowy*, Rzeczpospolita 2004, z. 3

Skowron A., *Udział obrońcy w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, Przegląd Sądowy 2005, Nr 3

Smyth C., Grabtree M., *The Use of RFID Technology at Pedestrian Crossing to Assist Disabled Users: on Street Trial Results,* http://www.stsg.org/star/2012//SmythCrabtree.pdf

Sowa J., *Pedagogika specjalna w zarysie*, Rzeszów 1997

Suchorzewska A., *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożenia cyberterroryzmem*, Warszawa 2010

Swierłow W., *Orientacja niewidomych w przestrzeni. Poradnik dla nauczycieli i wychowanków w szkołach dla niewidomych,* Warszawa 1957

Takayama Y., Oono H., *A research on the road conditions of the visual handicapped*, Yokohama Państwowy Uniwersytet, Kyouiku Kiyou 1992, Nr 32

Tazbir-Kowalczyk M., *Kryteria kwalifikowania do niepełnosprawności a rola i zadania pracownika socjalnego w procesie orzeczniczym*, Warszawa 2013

Tokuda K., Mizuno T., *Produkowane w Japonii płyty z wypustkami pomocą dla niewidomych*, 2011

Tylman J., Grzegorczyk T., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2003

Wacowska-Ślęzak J., Poławski K., *Niepełnosprawni w liczbach*, Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4

Wapiennik E., Piotrowicz R., *Niepełnosprawny – pełnoprawny obywatel Europy*, Warszawa 2002

Wapiennik E., Piotrowicz R., *Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej*, Warszawa 2002

Wasiak Z., *Zadania powiatu w rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych*, Warszawa 2006

Wereda H.*, Niech cię słuch prowadzi. Przewodnik do nauki orientacji przestrzennej dla niewidomych, ich opiekunów i nauczycieli*, opublikowany na stronie internetowej projektu: http://www.niewidomi-orientacja.pl/biblioteka

Wicki A., *Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, t. V, (w:) A. Jelonek (red.), *Encyklopedia Geograficzna Świata*, Kraków 2012

Wilk L., Zagrodnik J., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007

Witkowski T., *Rozumieć problemy osób niepełnosprawnych*, Warszawa 1993

Wnuk A., Garbarczyk P., *Problemy osób niepełnosprawnych i starszych w ruchu drogowym,* Bezpieczeństwo ruchu drogowego 2006, Nr 4

Wojtasiak E., *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych – założenia teoretyczne i działalność praktyczna*, (w:) J. Pańczyk (red.), Roczniki Pedagogiki Specjalnej 1997, T. 8

Wysocki M., *Projektowanie otoczenia dla osób niewidomych. Pozawzrokowa percepcja przestrzeni*, Gdańsk 2010

Zaorska M., *Wczesna rewalidacja dziecka ze złożonymi anomaliami słuchu i wzroku szansą na integrację*, (w:) Cz. Kosakowski, M. Zaorska (red.), *Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, Toruń 2000.

Zawadzka D., *Funkcje i znaczenie białej laski*, (w:) *Co słychać*, Kraków 2011, artykuł dostępny pod adresem: http://www.blind.krakow.pl

Wybrane źródła prawa

Wybrane źródła prawa międzynarodowego i krajowego:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. 2012 r., poz. 1169

Oświadczenie Rządowe z dnia 25 września 2012 r. *w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r.*, Dz. U. 2012 r., poz. 1170

Ustawy z dnia 15 czerwca 2012 r. *o ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, Dz. U. 2012, poz. 882

Ustawa *o ochronie danych osobowych* z dnia 29 sierpnia 1997 r., tj. z dnia 17 czerwca 2002 r. Dz. U. Nr 101, poz. 926

Ustawa *o ochronie informacji niejawnych* z dnia 5 sierpnia 2010 r. Dz. U. Nr 182, poz. 1228

Ustawa *o dostępie do informacji publicznej* z dnia 6 września 2001 r. Dz. U. Nr 112, poz. 1198

Ustawa *o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, z dnia 4 lutego 1994 r., tj. z dnia 17 maja 2006 r. Dz. U. Nr 90, poz. 631

Ustawa *o świadczeniu usług drogą elektroniczną* z dnia 18 lipca 2002 r. Dz. U. Nr 144, poz. 1204 tj. z dnia 15 października 2013 r. Dz. U. z 2013 r. poz. 1422

Kodeks Karny z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. Nr 88, poz. 553 ze zm.

Prawo telekomunikacyjne z dnia 16 lipca 2004 r. (Dz. U. Nr 171, poz. 1800) tj. z dnia 10 stycznia 2014 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 243)

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym, Dz. U. z 1997 r., Nr 98, poz. 602, ze zm.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. z 1969 r., Nr 13, poz. 96 ze zm.

Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz. U. z 2009 r., Nr 146, poz. 1188 j.t. ze zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. *o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, Dz. U. z 2011 r., Nr 127, poz. 721 j.t. ze zm.

Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. *o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych*, Dz. U. z 2009 r., Nr 153, poz. 1227 j.t. ze zm.

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe, Dz. U. z 2012 r., poz. 1173 j.t. ze zm.
Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, Dz. U. z 2013 r., Nr 1409 – j.t.
Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, Dz. U. z 2013 r. (395) j.t. ze zm.
Ustawa z dnia 5 lipca 2002 r. *o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 2002 r., Nr 126, poz. 1069 ze zm.
Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie,* Dz. U. z 2002 r., Nr 75, poz. 690 ze zm.
Karta Praw Osób Niepełnosprawnych – uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r., M. P. z dnia 13 sierpnia 1997 r., Nr 50, poz. 475
Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. *w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie*, Dz. U. Nr 75, poz. 690
Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. *w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności* Dz. U. Nr 139, poz. 1328, ze zm.
Zarządzenie Nr 29 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 października 1993 r. *w sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi, ich kształcenia w ogólnodostępnych i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia specjalnego*, Dz. Urz. MEN Nr 9 z 1993 r. poz. 36

Wybrane źródła prawa obcego:

Identity Theft and Assumption Deterrence Act of 1998, Public Law 105-318 105th Congress
Alberta Blind Persons' Rights Act, R.S.A. 2000, c. B-3 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca
Alberta Human Rights Act, R.S.A. 2000, c. A-25.5 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca
Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982, c 11 – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej the Canadian Legal Information Institute: http://www.canlii.org
Disability Discrimination Act 1992 – dostępny na ComLaw – oficjalnej stronie legislacji Rządu Australii: http://comlaw.gov.au
Alberta Blind Persons' Rights Act, R.S.A. 2000, c. B-3 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca
Alberta Human Rights Act, R.S.A. 2000, c. A-25.5 – dostępny na oficjalnej stronie rządu Alberty: http://www.alberta.ca
Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 51/1991 z późn. zm.
Behinderteneinstellungsgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 22/1970 z późn. zm.

Bundesgesetz vom 6. Juli 1960, mit dem Vorschriften über die Straßenpolizei erlassen werden, Federalny Dziennik Ustaw Nr 159/1960 z późn. zm.
Bundesgesetz vom 17. Mai 1990 über die Beratung, Betreuung und besondere Hilfe für behinderte Menschen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 283/1990 z późn. zm.
Bundesgesetz vom 7. Juli 1988 über die Besteuerung des Einkommens natürlicher Personen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 400/1988 z późn. zm.
Bundesgesetz vom 11. Dezember 1969 über die Einstellung und Beschäftigung Invalider, Federalny Dziennik Ustaw Nr 22/1970
Bundesgesetz über die Gewährung von Studienbeihilfen und anderen Studienförderungsmaßnahmen, Federalny Dziennik Ustaw Nr 305/1992 z późn. zm.
Bundesgesetz über die Gleichstellung von Menschen mit Behinderung, Federalny Dziennik Ustaw Nr 82/2005 z późn. zm.
Bundesgesetz über die Wahl des Nationalrates, Federalny Dziennik Ustaw Nr 471/1992 z późn. zm.
Bundes-Verfassungsgesetz, Federalny Dziennik Ustaw Nr 1/1930 z późn. zm.
Gesetz über das Einstellen von Kraftfahrzeugen, kraftbetriebene Parkeinrichtungen, Tankstellen und Abstellplätze für Fahrräder in Wien, Krajowy Dziennik Ustaw Nr 34/2009 z późn. zm.
Gesetz vom 1. Oktober 1920 über die Einstellung und Beschäftigung Kriegsbeschädigter, Państwowy Dziennik Ustaw Republiki Austrii Nr 459/1920
Gesetz vom 1. August 1895, über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten, Dziennik Ustaw Nr 113/1895 z późn. zm.
Gesetz vom 27. November 1896, womit Vorschriften über die Besetzung, innere Einrichtung und Geschäftsordnung der Gerichte erlassen werden, Dziennik Ustaw Nr 217/1896 z późn. zm.
Strafprozeßordnung 1975, Federalny Dziennik Ustaw Nr 631/1975 z późn. zm.
Verordnung der Bundesministerin für Bildung, Wissenschaft und Kultur über die Gewährung von Studienbeihilfe an behinderte Studierende, Federalny Dziennik Ustaw II Nr 310/2004
Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r., przekład na język polski za: Niemiecki Bundestag – Referat Informacji Publicznej, Berlin 2010, strona internetowa: https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf
Dekret nr 285 z dnia 30 kwietnia 1992 r. – Nowy kodeks drogowy – Nuovo Codice della strada (G. U. nr 114 z dnia 18 maja 1992 r.)

Wybrane orzecznictwo sądowe:

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 02 marca 1993 r., I ACr 47/93, Wokanda 1993/10/31
Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 2 marca 2011 r., II SA/Go 915/10, LEX nr 993142
Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 marca 2011 r., VII SA/Wa 2468/10, LEX nr 1100763
Wyrok Sądu Okręgowego w Suwałkach z dnia 07 grudnia 2011 r., I Ca 302/11, LEX nr 1222260
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 14 października 2008 r. II AKa 120/08
Postanowienie SN z dnia 10.03.1997 r., III KKN 155/96, OSNPP 1997, z. 7-8, poz. 8
Postanowienie SN z dnia 27.10.2005 . I KZP 30/05, OSNKW 2005, z. 20, poz. 107
Postanowienie SN z dnia 28.07.2004 r., sygn. akt: V KK 60/04, LEX nr 121690
Postanowienie SN z dnia 7.02.2006 r., WZ 2/06, OSNKW 2006, Nr 9, poz. 78

Wybrane pozostałe źródła:

A guide to Australian eye health data, Australian Institute of Health and Welfare, 2nd edition, Canberra 2009 – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej Australian Institute of Health and Welfare: http://www.aihw.gov.au
Accessibility of the Strategic Road Network, Equality Impact Assessment, Final Report, Highways Agency 2010
Audible and Tactile Signals at Pelican Crossings, Traffic Advisory Leaflet 4/91, Department for Transport 1991
Audible and Tactile Signals at Signal Controlled Junctions, Traffic Advisory Leaflet 5/91, Department for Transport 1991
Bates D. (red.), *Access for Blind People in Towns*, National Federation of the Blind
Bleechmore M., Guaglio A., Langford J., Liu S., Oxley J., *Road safety for pedestrians who are blind or have low vision,* December 2012 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Vision Australia: http://visionaustralia.org
Blindness on the rise in Canada, by Special to National Post, National Post, 22 maja 2013 r. – dostępny na oficjalnej stronie internetowej National Post: http://www.nationalpost.com
Broszura informacyjna dla więźniów niepełnosprawnych (ang. Information book for prisoners with a disability), Offender Health and Prison Reform Trust, 2009, źródło online: http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/pibs/PolishDisabilityBook2009.pdf
Canadian Council of the Blind Summary Report, June 2011 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Canadian Council of the Blind: http://www.ccbnational.net
Change the Definition of Blindness, dostępny pod adresem: http://www.who.int/blindness/Change%20the%20Definition%20of%20Blindness.pdf
Childs C. R., Boampong D. K., Rostron H., Morgan K., Eccleshall T., Tyler N., *Effective Kerb Heights for Blind and Partially Sighted People*, University College London, 2009

Chodniki z płyt wskaźnikowych, Specyfikacja Techniczna D – 08.02.01a, http://www.ts.szczecin.pl/bip/przetargi/Specyfikacja_techn_chodniki_z_plytek_wskaznikowych_1362649396.pdf

Clear Focus. The Economic Impact of Vision Loss in Australia in 2009. A report prepared for Vision 2020 Australia by Access Economics Pty Limited, June 2010, Melbourne 2010 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Vision 2020 Australia: http://vision2020australia.org.au

CNIB Presents Canada Post with Prestigious Award to Honor Outstanding Contribution to Canadians Living With Vision Loss, Canadian National Institute for the Blind, 16 czerwca 2006 r. – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Canadian National Institute for the Blind: http://www.cnib.ca

Compliance Programme Design Compliance Assessment Guide DDA Training Spring 2010, Highways Agency DDA

Data Tables. Canadian Survey on Disability, December 2013, catalogue no. 89-654-X- No. 001, Minister of Industry – dostępne na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://statcan.gc.ca

Department for Transport (DfT), *Guidance on the use of tactile paving surfaces* DfT *Inclusive Mobility*, 2002

Department for Transport (DfT), *Inclusive Mobility,* 2002

Department for Transport (DfT) *Shared Space Project Stage 1: Appraisal of Shared Space Report for Department for Transport*, 2009

Design of Buildings and Their Approaches to Meet the Needs of Disabled People – Code of practice, 2009

Designing for Pedestrians – A Guide to Good Practice, Essex County Council 2006.

Disability Discrimination Acts 'Roads For All' 3 Year Report 2007-2010, Transport Scotland 2011

Europejska Konferencja pt. „Nowoczesne techniki kształcenia dzieci niewidomych i słabowidzących", Owińska, 25-26 kwietnia 2003 r.

Europejskie doświadczenia. Irlandia, opracowanie na użytek projektu „Europejskie doświadczenie na polskim podwórku: wykorzystanie lepszych praktyk organizacji pozarządowych dla rozwoju działań prowadzonych na rzecz migrantów w Polsce", współfinansowane jest ze środków z Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz z budżetu państwa, http://ed.frog.org.pl/component/content/article/94-europejskie-doswiadczenia-irlandia.html

Fact sheet. Disability in Canada: Initial findings from the Canadian Survey on Disability, Social and Aboriginal Statistics Division, December 2013, catalogue no. 89-654-X – No. 002, Minister of Industry – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://statcan.gc.ca

Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego Polska droga do konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ, Kraków 2008

Global Data on Visual Impairment 2010, http://www.who.int/blindness/data_maps/en/

Guidance on the use of tactile paving surfaces, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/3622/tactile-pavement.pdf

Guide Dogs for the Blind, *Shared Surface Street Design Research Project – the Issues: Report of Focus Groups*, 2006

http://blog-daneosobowe.pl

http://cs.brown.edu
http://eur-lex.europa.eu
http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/ireland/index_pl.htm
http://haker.nie-spamuj.eu
http://serwisy.gazetaprawna.pl
http://wiadomosci.dziennik.pl
http://www.antiphishing.org
http://www.aol.com
http://www.bbn.gov.pl
http://www.gpo.gov
http://www.mhlw.go.jp/toukei/saikin/hw/shintai/06/index.html
http://www.microsoft.com
http://www.mz.gov.pl/wwwfiles/ma_struktura/docs/program_10062010.pdf
http://www.nato.int
http://www.norton.com
http://www.oszustwsieci.pl
http://www.policja.pl
http://www.staff.amu.edu.pl/~henrykl/#statystyka
http://www.who.int/blindness/Change%20the%20Definition%20of%20Blindness.pdf
Inclusive Streets: Design principles for blind and partially sighted people, Equality and Human Rights Commission 2010, s. 13
Informacja o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych. Według stanu na dzień 14 października 2013 r.: http://www.sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/przeznaczenie_zakladow_karnych_i_aresztow_sledczych_14_10_2013.pdf.pdf
Informacja z dnia 3 maja 2013 r. pod tytułem „niewidome osoby powinny móc w przyszłości wykonywać zawód sędziego", http://www.bvwg.gv.at
JMU Access Partnership, *Designing for Disabled People in Home Zones,* Leeds 2007
Know Your Traffic Signs, Official Edition, Department for Transport 2007
Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów z dnia 22 maja 2007 r. W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości, KOM(2007) 267 wersja ostateczna
Loo-Morrey M., *Tactile Paving Survey – Raport*, Health and Safety Laboratory 2005
McLaughlan B., *Good practice in sight. How excellent services for blind and partially sighted adults can boost the overall performance of local authorities*, RNIB 2008
Oficjalna strona internetowa Ambasady Kanady w Rzeczypospolitej Polskiej: http://www.canadainternational.gc.ca/poland
Oficjalna strona internetowa Canadian National Institute for the Blind: http://www.cnib.ca
Oficjalna strona internetowa Guide Dogs Victoria: https://www.guidedogsvictoria.com.au/
Oficjalna strona internetowa Islandzkiego Narodowego Instytutu dla Osób Niewidomych, Słabowidzących i Głuchoniewidomych: http://midstod.is/
Oficjalna strona internetowa parlamentu islandzkiego Althingi: http://www.althingi.is/
Oficjalna strona internetowa Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Reykjaviku: http://www.reykjavik.msz.gov.pl/
Oficjalna strona internetowa sieci ENVITER: http://www.enviter.eu/

Oficjalna strona internetowa Vision 2020 Australia: http://vision2020australia.org.au

Oficjalna strona internetowa Międzynarodowej Agencji do Zapobiegania Ślepocie: http://www.iapb.org

Participation and Activity Limitation Survey 2006. Facts on Seeing Limitations, Fact sheet no. 3, Statistics Canada – Catalogue no. 89-628-X, Minister of Industry 2009 – dostępny na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://statcan.gc.ca

Pavey S., Dodgson A., Graeme D., Clements B., *Travel*, *Transport, and Mobility of people who are blind and partially sighted in the UK. Final report for the RNIB*, Birmingham 2009

Pedestrian Facilities at Signal-Controlled Junctions, Traffic Advisory Leaflet 5/05, Department for Transport 2005

Pelican Pedestrian Crossing, Traffic Advisory Leaflet 1/01*, Department for Transport 2001.*

Planning, buildings, streets and disability equality. A guide to the Disability Equality Duty and Disability Discrimination Act 2005 for local authority departments responsible for planning, design and management of the built environment and streets, Disability Right Commission 2006

Polska droga do konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Kraków 2008

Polski Związek Niewidomych, *Osoby niewidome i słabowidzące w przestrzeni publicznej, zalecenia, przepisy*, *dobre praktyki*, Warszawa 2009

Providing excellent services for blind and partially sighted people: A guide for local authorities, RNIB with George and Lennard Associates 2012

Raport o osobach niepełnosprawnych w Polsce, przygotowany przez Biuro Prasowe Kongresu Kobiet, http://pozytek.ngo.pl/wiadomosc/663154.html

Raport rządu federalnego o sytuacji osób niepełnosprawnych w Austrii 2008

Raport Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności w Polsce Krajowego Mechanizmu Prewencji w IV kwartale 2012 r., źródło online: http://www.brpo.gov.pl/sites/default/files/Raport_KMP_IV_kw_2012.pdf

Raporty z badań, *Phishing Activity Trends Report, Anti-Phishing Working Group*, February 2006

Registered Blind and Partially Sighted People – England, Year ending 31 March 2011, HSCIC 2011

Scotland Response to the Consultation on the Integration of Adult Health & Social Care, RNIB Scotland 2012

Sight loss UK 2013, The latest evidence, RNIB 2013*,* s. 6

Specification for Pedestrian Restraint Systems in Metal, 1995

Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r., GUS, Warszawa 2011

Światowa Organizacja Zdrowia, ICF Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia, Genewa 2001

Table 051-0001 – Population by year, by province and territory, Statistics Canada – dostępna na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://statcan.gc.ca

Table 051-0005 – Estimates of population, Canada, provinces and territories, quarterly (persons), Statistics Canada – dostępna na oficjalnej stronie internetowej Statistics Canada: http://statcan.gc.ca

Terroryzm cybernetyczny – zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego i działania amerykańskiej administracji, Biuro bezpieczeństwa narodowego, Warszawa 2009

The Assessment and Design of Pedestrian Crossings, Local Transport Notes 1/95 and 2/95.
The Assessment of Pedestrian Crossing, Local Transport Notes 2/95, Department for Transport
The Design of Pedestrian Crossing, LTN 2/95, Department for Transport 1995
The Design of Pedestrian Crossings, Local Transport Notes 1/95, Department for Transport, The National Assembly for Wales, The Scottish Executive Development Department, The Department for Regional Development 1995
The National Assembly for Wales, The Scottish Executive Development Department, The Department for Regional Development 1995
The Pelican and Puffin Pedestrian Crossings General (Amendment) Directions 1998, SI 1998/901
The Principles of Universal Design, NC State University 1997, źródło online: http://www.design.ncsu.edu
The Zebra, Pelican and Puffin Pedestrian Crossings Regulations and General Direction 1997, SI 1997/2400 ze zm. The Pelican and Puffin Pedestrian Crossings General (Amendment) Directions 1998, SI 1998/901
TNS-BMRB for the Guide Dogs, *The impact of shared surface streets and shared use pedestrian/cycle paths on the mobility and independence of blind and partially sighted people*, TNS-BMRB Report JN:197369 March 2010
TOUCAN – An unsegregated crossing for pedestrians and cyclists, Traffic Advisory Leaflet 10/93, Department for Transport 1993
Traffic Signs Manual; Chapter 5: Road Markings 2003
Traffic Signs Regulations and General Directions 2002
Vision Australia, *Public Policy on Quiet Vehicles*, December 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-quiet-vehicles-public-policy-dec-2013-final.doc?sfvrsn=2
Vision Australia, *Public Policy, Driving with Significant Vision Loss*, November 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-driving-with-significant-vision-loss-public-policy-dec-2013.doc?sfvrsn=2
Vision Australia, *Public Policy, Shared Use Paths*, July 2011 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-shared-use-paths-public-policy-july-2011.doc?sfvrsn=2
Vision Australia, *Public Policy, Street Furniture and Items on Footpaths*, November 2013 – dokument dostępny pod adresem: http://www.visionaustralia.org/docs/about-us/va-street-furniture-public-policy-nov-2013886C14BDB25E.doc?sfvrsn=2
Vision Loss in Canada 2011, The National Coalition for Vision Health – dokument dostępny na oficjalnej stronie internetowej National Coalition for Vision Health: http://www.visionhealth.ca
http://www.colblindor.com
http://www.csioz.gov.pl
http://www.hse.ie
http://www.ncbi.ie
http://www.niepełnosprawni.gov.pl
Zalecenia Ministerstwa Pracy, Spraw Socjalnych i Ochrony Konsumentów w sprawie indywidualnego wsparcia osób niepełnosprawnych w ich integracji zawodowej: http://www.bundessozialamt.gv.at

Ustawodawstwo:

Rehabilitation Act
The Technology Related Assistance for Individuals with Disabilities Act
The Fair Housing Amendments Act
The Americans with Disabilities Act

Injury IN AMERICA, A Continuing Public Health Problem, Committee on Trauma Research, Commission on Life Sciences, National Research Council and the Institute of Medicine, National Academy Press, Washington D.C. 1985

U.S. Department of Justice (February 16, 2011), 2010 Revised ADA Requirements: Effective Date and Compliance Date

„ADA Pool Lift Deadline Extended Until January 31, 2013". The National Law Review. Greenberg Traurig, LLP. 2012-05-18

„ADA 2010 Revised Requirements: Accessible Pools – Means of Entry and Exit". U.S. Department of Justice Civil Rights Division. 2012-05-24

2013 ADA Pool Lift Compliance Deadline: Has Your Business Complied?". The National Law Review. Lowndes, Drosdick, Doster, Kantor & Reed, P.A. 2013-01-29

Obermann C. E., A History of Vocational Rehabilitation in America, 1965

He Walks by Faith Justified by Law, supra note 360

Vice President Humphrey's address at the Twenty-fifth Annual Convention of the National Federation of the Blind, The Braille Monitor, Aug. 1965

American Journal of Ophthalmology, December 2012, volume 154 (supplement)

Noty o Autorach

Maciej Aleksandrowicz – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Jacek Arciszewski – Ministerstwo Finansów

Gülsün Ayhan Aygörmez – Wydział Prawa, Uniwersytet Gediz, Izmir, Turcja

Małgorzata Bilewicz – Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku

Katarzyna Ciulkin-Sarnocińska – doktorantka, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Katarzyna Chomicz – doktorantka Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Bartosz Fieducik – absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku

Wojciech Filipkowski – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Ewa Glińska – Wydział Zarządzania, Politechnika Białostocka

Ewa M. Guzik-Makaruk – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Katarzyna Heba – absolwentka Wydziału Prawa Uniwersytetu Gdańskiego

Emilia Jurgielewicz-Delegacz – doktorantka, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Recep Emre Kalkan – Wydział Prawa, Uniwersytet Gediz, Izmir, Turcja

Katarzyna Kasprzyk – Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niewidomych i Słabowidzących w Krakowie

Katarzyna Laskowska – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Aneta M. Michałowska – doktorantka, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Małgorzata Piekarzewska – Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny

Magdalena Olesiuk-Okomska – doktorantka, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Jędrzej D. Pogorzelski – Prokurator w stanie spoczynku

Emil W. Pływaczewski – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Piotr Sawicki – radca prawny

Yasin Sezer – Wydział Prawa, Uniwersytet Gediz, Izmir, Turcja

Katarzyna Szczerbińska-Speakman – Zarząd Dróg i Transportu, Urząd Miasta w Leeds, Wielka Brytania

Alina Talukder – Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niewidomych im. Synów Pułku w Owińskach

Marzena Tazbir-Kowalczyk – Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych

Alicja Zajenkowska-Kozłowska – Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Główny Urząd Statystyczny

Marek Wysocki – Wydział Architektury, Politechnika Gdańska

Yuri Yamanaka – Uniwersytet Kansai, Osaka, Japonia

Elżbieta Zatyka – Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku

Dorota Zawadzka – Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niewidomych i Słabowidzących w Krakowie